

નામદાર વડોદરા સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળાઓમાં, ઈનામ
તથા લાયકેરી માટે આ પુસ્તક મંજૂર કર્યું છે.

“જગજ્યોતિ”

તતસત પરમાત્મને નમઃ

સત્ય, શિયળ, જ્ઞાન, નિતિ અને ભક્તિ લાવથી ભરપુર.

અમર ચરિત્ર.

ભાગ ૨ જો.

રચી પ્રસિદ્ધ કર્તાઃ
ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામ.

અમદાવાદ.

પાસ થયું પંકાઈ ગયું, નીતિ રત્ન જડિત;
સર્જન આવે શોધતા, આ શુ' !! અમર ચરિત્ર.

મંવત ૧૯૮૬

આવૃત્તિ
૯ મી.

સને ૧૯૨૬

પ્રત
૨૦૦૦

કિસ્મત સર્જક રૂપિયા.

અમદાવાદ

૪૬૩,૩૩

૨૦૦૭

(૨૦૦૭)

નામદાર સરકારે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં, અંગ્રેજી નિશાળો તથા
ટ્રેનીંગ કોલેજોમાં અને લાયબ્રેરીઓમાં રાખવા માટે મંજૂર કર્યું છે.

૩૧૨૦૭

અમદાવાદ

તાજપુર તાડની શેરીના રહીશ, લક્ષ્મી બાપાલાલ વેણીરામે
છપાવી પ્રગટ કર્યું.

અમદાવાદ—ધી “ હાયમંટ જ્યુનિલી ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં,
પરીખ દેવીદાસ જગતલાલે છાપ્યું.

કર્તાએ સર્વ હક પોતાને સ્વાધિન રાખ્યા છે.

31207

સોલ એજન્ટ—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે, બુકસેલર,

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ,

અર્પણપત્રિકા.

સ્તુતિ, રાગ; પ્રહ્લાત, હ્રલણા છંદ.

જય જય જ્યોતિ અહ્માંડ ઉબ્બશકર, દીનકર દીનનાં દુઃખ હરતા; ૧
વિશ્વમાં વારી વરસાવી વિભુ તમે, સર્વને શાન્તિ ને સુખ કરતા.
મચ્છને કચ્છ અવતાર ધારણ કરી; વિધિ બહારે ચઢી વેદ વાળ્યા; ૨
ચૌદ રત્નો હરી, અમર કરી અમરને દહિતનાં કુળનાં મુળ બાળ્યાં.
અંડ અવની તણું દંત પર ધારીયુ, ધારી વારાહ અવતાર આપે; ૩
નરસિંહ અવતારમાં વાક્ય વિધિ પળ્યુ, સ્થંભમાં સ્થિર પ્રદહાદ સ્થાપે.
વેષ વામન અવતાર ધારણ કરી, બળી તણે બારણે બિહ્વા માગી; ૪
ભક્તિના ભારથી આપ ઉભા રહ્યા, છઠી ધરી છેલ, ત્રિલોક ત્યાગી.
કરશુના રામ કરશી ધરી હાથમાં, ખલકથી ક્ષત્રિનો નાશ કરીધો; ૫
શિર માતા તણું સદા ઉતારીયુ, આપના બેલને ગ્રીલી લીધો.
રામ અવતારમાં રાવણ રોળીઓ, પાણી પર પથ્થરે પાળ બાંધી; ૬
રાજ લંકાતણું ભક્તને આપીયું, વિભીષણે શરણમાં સુરત સાધી.
કૃષ્ણ અવતારમાં કંસ વિહારીઓ, કાળયવન શિશુપાળ પાપી; ૭
પાન્ડવો પાળીઆ કૌરવો બાળીઆ, ભૂધરા ભક્તિને મુક્તિ આપી.
બુદ્ધ અવતારમાં બુદ્ધિનું બળ કરી, ધરી મુનિવૃત જગદીશ બેઠા; ૮
અંડ અહ્માંડની વરતમાં વાલમા, અવનવાં રૂપથી આપ પેઠા.
કલ્કી અવતારમાં કલગી ધારણ કરી, અશ્વે અશ્વાર થઇ સહાય કરશે; ૯
પાપી પ્રલય કરી, સાધુ સાહી હરી, ભુમીના ભારને ભૂપ હરશે.
પવન તું પાણી તું, પૃથ્વી પાવક પ્રભુ, ઇશ આકાશ ભરપુર ભાનું; ૧૦
આપના અંકમાં દાસ અર્પણ કરે, ભક્તિના અંથનું પ્રેમ પાનું.
પળે પળે પ્રાણીની શ્રીજી સંભાળ લ્યો, ભુંડ, ભુંડા ભલે પાડ ભૂલે; ૧૧
આપના રૂપને અંતરે ઝોળખે, તે તણું નાવ દરીએ ન હુલે.
ધીર ધિગા. ધણી, આજ આવો અણી, ગુણુનિધી ગુણ હરનિશ ગાયા. ૧૨
ભક્ત બાપુ તણી ભીડમાં દોડને, રંકના બેલી રણછોડરાયા.

દાસાનું દાસ—

ભક્ત આપાલાલ વેણીરામના પ્રણામ.

હરિગીત છંદ.

ભવ તારણી, સુખ કારણી, દુઃખ હારણી, દધી દોહિતા;
 ગર ધારણી, વધારણી મદ, વારણી મન મોહિતા. ૧

તપ તાલ્લર ત્રિલોકમાં, સૌ શુદ્ધ ભાવેથી કરે;
 આક્રી નહિ બળપુરમાં, આનંદમાં હારદ હરે. ૨

પાયે નમે પ્રિતી થકી, ધારીને રાખે ધ્યાનમાં;
 લાગી રહી લગની સદા, વિલાયુ વિશ્વ વાનમાં. ૩

લપટાય છે, ઝપટાય છે, સપટાય છે સાધુ મુનિ;
 વેગે જો વાધે વહેરમાં તો, ખુન ખેંચી લે ખુની. ૪

નીધિ સુતા નવ શીખમાં, નિહાળી જોતાં તુર છે;
 રાખે સદા સુખ ચેનમાં, ભક્તિ વિષે ભરપુર છે. ૫

મહિમા વધ્યો માતા ધણે, મુજ પિતાના પરતાપથી;
 અવતી વિષે અંજય સૌ, ગંજય ઘેલા આપથી. ૬

મલકાય છે, કલકાય છે, છલકાય છે જન ભાજતાં;
 દાતાર તો પલકાય છે, નામી રહે નિહાળતાં. ૭

વાણી થકી વિનવે સદા, બાપુને શુદ્ધિ આપજો;
 દવ લાગતાં દયા કરીને, કષ્ટ કોટી કાપજો. ૮

પ્રસ્તાવના.

અમર ચરિત્ર ગ્રંથની જે પ્રસ્તાવના મારે લખવી હતી તે હું પ્રથમ ભાગમાં લખી ચુક્યો છું, હવે પ્રસ્તાવના લખી પાનાં ભરવાની આવશ્યકતા મને જણાતી નથી. ગાંસડીમાં ફેંકાએલી સહનતારાનું શું થશે, અધમના હાથમાં ફસાએલી ઉલ્લાસતારાની રીતે મુક્ત થશે, અને અમરને કેવી રીતે મળશે, એ જાણવાની જીજ્ઞાસાવાળા જનોના ઘણા પત્ર આવ્યા; વળી રસાલંકાર ભરપુર નવિન ચરિત્રો વાંચવાની આતુરતાવાળા જનોના પણ ઘણા પત્ર આવ્યા. જરૂર પુસ્તક નિકળતાં, દીલતો થઈ; પણ ઇશ્વરેચ્છા આગળ મનુષ્યના નિશ્ચય કેશું કામ કરી શકતા નથી. ઇશ્વરની મુંબુર્ણ કૃપાથી આતુરજનોના મનને આનંદ આપનાર અમર ચરિત્ર ભાગ ૨ જે, આજે બહાર પાડું છું, જેમાં મારા સુવિચારના પ્રવારની ઉડતી અસંખ્ય ધારાઓ સાથે, નવ રસથી તથા સત્ય, શિયળ જ્ઞાન, નીતિ અને ભક્તિ-ભાવથી ભરપુર નવ આખ્યાનનો સમાવેશ થએલો છે.

ઉત્તમ જ્ઞાતિમાં અવતાર લઈ, પવિત્ર પણે અને એકાગ્રચિત્તે ભક્તિ કરતા ભક્તશિરોમણી નરસિંહ મહેતાનાં ચરિત્ર મનુષ્યના મનને ભક્તિની છાપ બેસાર્યા વિના રહેશેજ નહિ, એ હું બેઘડકે કહું છું.

મિરાં ચરિત્ર—મિરાંનું ચરિત્ર વાંચીને વાંચનારના મનને શંકાઓ થશે, એમ સમજી જે જે ખુલાસા આપવા જોઈએ તે તે હું આપીજ મુકું છું.

મિરાંનું આખ્યાન લખવાને મારે વિચાર ઘણા વખતથી હતો પણ, હૃદયને ગોઠવું નહિ આવ્યાથી તે જન્યુંજ નહિ. કહેવત છે કે “આંખને ગમે તે મોંને ગમે” ત્યારે મનને ગમે તેજ મનુષ્યને ગમે.

લિટે લિટે ન જવું પણ સત્ય શોધવું એ ગ્રંથકારે અવશ્ય યાદ રાખવું જોઈએ, એમ સમજી મિરાંની ખરી હકીકત મેળવવા સંબંધી મારે ઘણા વખતથી પ્રયાસ હતો તે આજે શ્રી હરીએ સફળ કર્યો છે.

ન્યારે સાસુ કહે કે વહુ, આ દેવીને પગે લાગો ! ત્યારે વહુ કહેશે હું નહિ લાગુ; તે વહુને ભગવાન જોળામાં લઈ આલિંગન કરે તો સાવિત્રિ જેવી સદીએ સાસુ સસરાની સેવા શા માટે કરે ? પતિની માતા એ પોતાની માતા કરતાં અધિક માન્ય છે, સાસુની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનારને

સ્વર્ગની નસરણીનાં પગથીઆંય જોવાનાં હોતાં નથી તો ભગવાનનાં દર્શન તો શાનાંબર હોય; આ ભારે શંકા મિરાંને માટે મારા મનને ડગડગી રહી હતી. બીજુ બ્યારે કોઇ માણસ કોઇની બાળકી દેખી તેના માતૃપિતાની સમક્ષ લાડ કરી પુછે; કેમ જેન પરણવું છે ? ત્યારે માળાપ બોલી ઉઠે અરે એને તો મિરાંબાઇ કરીશું; બેટા કહે કેહું તો મિરાંબાઇ ચમકે. “મિરાંબાઇ કરીશું” અને “મિરાંબાઇ ચમકે” એ બે વાક્યોનો બરાબર અર્થ કરતાં મિરાંબાઇનું લગ્ન થયું હોય એવું સંભવતું નથી.

કોઇ ગ્રંથનું પ્રમાણ બોળી કાઢવું; એ વિચાર મારા મનમાં ઘોળાયો કરતો હતો માણસના મનમાં ઉપડતી સારી ઉર્મિઓને ધજ્જર જટ પુરી કરે છે, એ નિઃસંદેહ છે. સારા વિદ્વાનના હાથથી મરાહી લાપામાં લખાએલો “ભક્તિવિજય” નામનો ગ્રંથ કે જેનું હું ઝાઝા વખતથી મનન કરતો હતો, તેના આડવીસ (૩૮) મા અધ્યાયમાં મિરાંબાઇનું વૃતાન્ત છે. તેમાં પણ લગ્ન થયું નથી એ સ્પષ્ટ છે.

મારા મનની ઉર્મિને સપ્રમાણ કારણ મળી આવ્યાથી આ વખત ભક્તિદેવી મિરાંબાઇનું આખ્યાન લખ્યું છે, તે વાંચી વાંચનાર જરૂર આનંદ પામશે એવો મારા મનનો નિશ્ચય છે. ઘણા વખતથી લોકમાં ગવાતું મિરાં ચરિત્ર જેને માન્ય હોય તેના સામે મારે કોઈ રીતે તકરાર નથી.

મારા જેવા પામરના હાથથી, આ ગ્રંથ લખાયો એ કશું સાગરની સંપૂર્ણ કશું સમજીએ. ધારેલી ધારણા શ્રી હરીએ પાર કરી છે. જગજ્યોતિ ભગવાનકી જય. ગ્રંથ વાંચતાં ભૂલ્ય ચૂક, ખોડ ખાંપણ માલમ પડે તો સુધારી સમજી લેશે એવી આશા છે.

ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામ.

ડૉ. તાજપુર તાડની શેરી—અમદાવાદ.

(વ્યાસજી લલ્લુભાઈ કૃત.)

રસિલી વાણી.

મહાભારથનો શાણુગાર.

મહાભારથ જેવા ઉત્તમ અને ધાર્મિક ગ્રંથમાંથી વ્યાસજી લલ્લુભાઈ આપુજી ઓઝાએ શોધન કરી લખેલા, સકળ રસભરપુર જેવાકે મચ્છવેદ, વસ્ત્રાહરણ, સુરેખાહરણ, ચક્રવ્યુહ વિગેરે, સિવાય ખીજા ઘણા પ્રસંગો, વિશેષમાં જમાનાને અનુસરતા ભજન કિર્તન, ગજલ, ગાયનો, ગરબા, ગરબીઓ, કટાવ, કુંડળીઆ, વિગેરેનો સમાવેશ થયેલો છે, કિમ્મત રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટ મારફત મગાવનાર પાસેથી પોસ્ટ તથા પેકીંગ ખર્ચના પૈસા ઉપર લેવામાં આવશે.

રસિલી વાણીના પ્રકાશકને લખો.

વ્યાસજી ચુનીલાલ ગોવિંદરામ પંડ્યા,

સુલતાનપુરા-વડોદરા.

—1070503—

(વ્યાસજી ચુનીલાલ કૃત.)

સત્યસ્વરૂપ રાજા હરિશ્ચંદ્ર—દુનિઆના દુઃખને વિદારવા માટે ભવસાગરમાં ભિક્ષા માગતો ચક્રવર્તિ રાજા હરિશ્ચંદ્ર, કિમ્મત ૦-૫-૦ પોસ્ટેજ અલગ.

મુરલી (મહિમા)—જેના ઉપર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની રાધાસહિત, મોરલીને ધારણ કરેલી મોહક છબી. કિમ્મત રૂ. ૦-૫-૦ પોસ્ટેજ અલગ.

શ્રી સત્યનારાયણ ભગવાનની કથા—સંસ્કૃત શ્લોક, ગુજરાતી ટીકા, તથા પુખ્તવિધી, મહેલી અને સરળ ભાષામાં સંગિત, પાંચે અધ્યાય તથા આરતી સાથે, કિમ્મત રૂ. ૦-૮-૦ પોસ્ટેજ અલગ.

કર્તાને લખો.

વ્યાસજી ચુનીલાલ ગોવિંદરામ પંડ્યા,

સુલતાનપુરા-વડોદરા.

—1070503—

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
અમરની વાર્તા	૧
નૈષધપતિ નળ ...	૮૯
શૌહિદાસ અમાર	૧૬૭
રંકા વંકા ...	૧૯૭
બિલ્વમંગળ ઉર્ફે મુરદાસ...	૨૦૯
દ્રૌપદી વસ્ત્રાહરણ	૨૪૨
અબ્રુવાહન ...	૨૮૩
ઢેડવાડે ઓચ્છવ	૩૦૩
નરસિંહમહેતાના વેવઘને હરીનાં દર્શન.	૩૩૩
૧ મિરાં ચરિત્ર ...	૩૬૫

तत्सत् परमात्मने नमः ॥

ॐ अमर चरित्र. ॐ

જગ “ જ્યોતિ સ્વરૂપ ” ભગવાનકી જય.

મહાત્માની મધુરી વાણી સાંભળીને અંતરમાં ઉદ્દેગની સાથે આનંદ માનતો અમરસિંહ રસ્તો ટુંકો કરવા લાગ્યો. અરે સહન શું કરતી હશે, ક્યાં બેઠી હશે, તેની સેવામાં કાણુ હશે ! અરે તારી સેવામાં કાંઈ હશે કે તારેજ કાંઈની સેવામાં રહેવું પડ્યું હશે, તે કાણુ જાણે ! અરે ઈશ્વર મને પાંખો આપી હોત તો હું ઉડીને તારી પાસે આવત. પણ ક્યાં આવત, તું કંઈ જગ્યાએ છું તે જાણ્યા વિના ક્યાં આવત. અરે હાથ હવે મને મારાં કરેલાં કૃત્યોનો અતી પસ્તાવો થાય છે. નિર્મળ પ્રેમી અને પવિત્ર પત્નીને મારે હાથેજ નાંખી દીધી. મેંતો ગંગાજીમાંજ નાંખી, પણ શ્રી ગંગા માતાએ તારા ઉપર પૂર્ણ કૃપા કરી તને બચાવી. હું ધાઈ છું કે તને વહેતા વેગમાં ધૂપાવીને પોતાની ઇચ્છામાં આવે એવી જગ્યાએ કિનારે કહાડી હશે. ફિકર નહિ, આજે રાત્રિએ મારા સ્વપ્નામાં આવજે અને મને તારા સુખ-દુઃખની સઘળી ખિના જાહેર કરી જાજે. અરે સુખ તો ક્યાંથીજ હોય. સ્વામિથી વિખુટી થયેલી સાધવી સ્ત્રિને સુખ તો શાનુંજ હોય. પણ દુઃખનો દરિયો કે જેમાં તું ડુબેલી હોય તે મને દષ્ટિએ પાડજે. તું કાંઈ રાજમહેલમાં છું કે જંગલના ઝુપડામાં છું ? ઝુપડામાં છું કે ઝાડની છાયામાં છું ? ઝાડની છાયામાં છું કે પહાડના પાયામાં છું. ક્યાં છું ? ક્યાં છું. હે અસહ્ય સંકટને સહન કરનારી સહનતારા; શું તારા, તારા તો ઉંચે હોય, હમણાં દેખાશે તારા, રાત્રિ પડશે એટલે તારા દેખાશે; પણ સહન ક્યાંથી દેખાશે; તારા નજરે દેખાશે અને સહન સ્વપ્નામાં દેખાશે, સહન ને તારા બેય દેખાશે. ક્યારે રાત્રી પડે, ક્યારે સૂર્ય અસ્ત થાય, ક્યારે સહન દેખાય, ક્યારે તારા દેખાય ! પ્રથમ તો તારાજ દેખાશે, પછી નિદ્રા આવશે. નિદ્રામાં અંખના સ્વપ્ન આવશે, સ્વપ્નમાં તણાતી સહનતારા આવશે, જરૂર દેખાશે, જરૂરાજરૂર દેખાશે. મારાં તલસતા હૃદયને આનંદની પમાડનારી, સંકટને સહન કરનારી સહનતારા આજે મને મળશે. પણ મહંતે તો મને સાત

માસની અવધ બતાવી છે, ને હું તો આજેજ તેને જોવા માગું છું. નક્કી નક્કી મને પ્રસક્ત તો સાત માસેજ મળશે, કારણકે તેમ ન થાય તો સત્ પુરોની વાણી વૃથા બય. હું ફરી પાછો મહાત્મા પાસે જઈ અને આ-
છછ કરી આજે રાત્રિયેજ મળે એમ એમના મૂખમાંથી જોલાવું. અરે પણ સત્ પુરો તો એકજવાર જોલે છે, અને જે જોલે છે તે સત્યજ જોલે છે. અસત્યવાદી જેવાર જોલે, “ લખાડ લોકો જેજોલી જોલે. ” ફિકર નહિ સ્વપ્નામાં આવેલી સહનને ઝાલીજ રાખીશ, જવા દેઈશ નહિ. અહાહા આજે હું સહન. દેખીશ એટલે મને કેટલો આનંદ થશે, રાત્રિ કેમ પડતી નથી. સૂર્ય કેમ ધિ...મે ધિ...મે ચાલે છે, હે સૂર્યદેવ મારાં ગરીબના ઉપર કૃપા કરી જરા તો ઉતાવળા ચાલો ! એક દિવસ જરા વહેલી રાત્રિ પડવા દેશો; તો શું તમારો મહિમા ધટી જશે ! જો તમે વહેલા આથમી જશો તો અસંખ્ય મનુષ્યોને વહેલો આરામ મળશે, ખિચારા દુઃખી અવસ્થાને ભોગવનારા અને દેહને દુઃખી કરી મહેનત કરનારા તો તમારા આથમવાની ઉતાવળજ સ્હાય છે. “ દિન ખસ્યો, તે મજુર હસ્યો. ” અરે ચોર પણ તમારું આથમવુંજ સ્હાય છે. વ્યભિચારી પણ તેમજ ઈચ્છે છે; અને હું પણ, અરે એ તો અધમનાં લક્ષણ વર્ણવ્યાં. શું હું અધમ છું ! નહિ નહિ હું ચોર નહિ, હું વ્યભિચારી નહિ, પણ હું તો સ્વાર્થિઓ અંધ છું. શું હું અંધ છું ! ત્યારે તો હું સ્વપ્નામાં આવેલી સહનને શી રીતે જોઈ શકીશ. પણ ફિકર નહિ, સ્વપ્નામાં જોવાને આ આંખો કામ કરતી નથી; તે વખત તો, શ્રી “ જ્યોતિ સ્વરૂપ સચરાચર પ્રભુ કોઈ ખીજીજ આંખો ઉઘાડે છે. તે આંખો ઉઘડશે અને સન્મુખ ઉભેલી સહન નજરે પડશે, ત્યારે કેટલો ઉલ્લાસ થશે. અરે ઉલાસ કે ઉલાસતારા ! ઉલાસ-તારાને તો હું યાદેય કરતોં નથી. મહંતના કહેવાથી મન સાક્ષિ પુરે છે કે તે તો મહા સંકટમાં પડેલી છે; પણ તેને ને મારે શું સગપણ ! ફક્ત તે તો સહનની બેનજ. જરા જરા સહવાસમાં આવી માટે યાદ આવે જોટલી સહનની સોચના કંઈ છું તેટલી જો ઉલાસની કંઈ તો જરૂર વ્યભિચારિજ ગણાઈ. ઉલાસ હું તારે માટે વિમાસણ કરવા યોગ્ય નથી. વિમાસણ કરવા યોગ્ય તો નથી પણ ક્ષત્રિયોના ધર્મને અનુસરીને તારી શોધ કરવા અને તને દુઃખમાંથી છોડવવાને તો યોગ્ય છું. હમણાં છોડાવું છું, હમણાં શોધી કહાડું છું. આ આખો ! ફિકર કરીશ નહિ. હું તારા સન્મુખ ડગલી ભરું છું.

ક્ષિપ્રા માતાના વહેતા પાણી તરફ જતાં અમરની મહેલથી સાતેક ગાઉને છેટે નદીના કાંઠા ઉપર એક નાનું ગામ હતું, જેમાં મચ્છરરાજ

મકવાણી કરીને એક જગરજસ્ત ધારાજો રહેતો હતો, જેના ઘરમાં મેલડી માતાનું સ્થાનક હતું. ઘણા ઘણા ગાઉથી ઘણા ઘણા માણસો એ મેલડી માતાની બાધાઓ મૂકવાને આવતા, તેમ નવી બાધાઓ લેવા પણ આવતા. મેલડી માતા મકવાણીને હાજરાદબૂર હતી. જે માણસ જે ઇચ્છાએ આવ્યો હોય તેના મનની વાત માતા મકવાણીના શરીરમાં આવીને કહેતાં હતાં. તે ગામમાં પાંચ બ્રાહ્મણનાં ઘર હતાં. તે પાંચે બ્રાહ્મણો તે મકવાણીના પ્રતાપે લાડવા ખાતા અને સારી રીતે ગુજરાન કરતા હતા. પાંચેનો જન્મજન્મ એક મકવાણીજ હતો. જ્યારે કોઈ પરદેશી બાધા મૂક્યા અગર લેવા આવે તે હરકોઈ બ્રાહ્મણને ઘેર મુકામ કરે. જે બ્રાહ્મણને ઘેર મુકામ ન કરે તે બારોબાર મકવાણી પાસે જ જાય, તો પ્રથમ મકવાણી તેને એજ પ્રશ્ન કરે કે ક્યાં મુકામ કર્યો છે, ઉત્તરમાં જે ધર્મશાળા કે ચેરો કહે તે મકવાણી કહેશે, અરેરેરે એ શું ! માને પારે આવ્યા છો ને બારોબાર ! જાઓ જાઓ બ્રાહ્મણને ઘેર મુકામ કરો; માને તો બ્રાહ્મણ વહાલા છે. રિવાજ એવો રાખેલો કે મંગળ, ગુરુ અથવા રવિવાર સિવાય માતાજી વાતજ સાંભળતાં નથી. ભૂલેચુકે કોઈ એ શિવાયને વારે આવે તો તેને બે કે ત્રણ રાત્રિ બ્રાહ્મણને ઘેર રહેવુંજ પડે; અને જો એ ત્રણમાંથી એક વારે આવે તો તે વારે કામ ન કરવું. ત્યારબાદ બિજો માતાજીને વાર આવે ત્યારે બ્રાહ્મણને ઘેર મુકામ કરે કે તરતજ પ્રથમ સાકરના શી-ધાની વાત થાય. માતાજી સાકરના લાડુ હોય તોજ જમે છે. રોટલા રોટલી તો અહીં થાયજ નહિ. અરે રોટલા રોટલી તો શું પણ લાડુ વિના બીજું જમણું ન થાય ને ! વળી માતાજીને થાળ ધરાય તો પાંચજ લાડુ મુકાય છે એ નહિ ને ચારેય નહિ, બ્રાહ્મણના કહેવા પ્રમાણે આવેલા મનુષ્યે રસોઈ કરાવે; અને બ્રાહ્મણ માતાને થાળ મૂકી આવી; જમી જમાડી રાત્રે યજ્ઞમાનને લઈ વાતો કરવા બેસે, ક્યાં રહેવું શી બાધા કરવા આવ્યા છો, માતાજી પાસે શું માગવાનું છે ? જે માગવું હોય તે માગજો, દેવી તો મન-વાંચિત ફળ દેનારી છે; એમ અનેક પ્રશ્ન કરીને યજ્ઞમાનના મનની સઘળી આશા તૃપ્તિને બહાર ખિંચે. જ્યારે સર્વને સુવાતો વખત થાય ત્યારે બ્રાહ્મણ લોટો ભરી જંગલ જાય, જજમાન જાણે કે મહારાજ લોટે ગયા છે, ને મહારાજ જાય મકવાણીને ઘેર. મકવાણીને જજમાનની કહેલી સઘળી વાત કરી ઘેર આવે, રાત્રિયે સુઈ રહે ને બિજો દિવસે જો માતાજીને વાર હોય તો માતાજીને પારે જાય ને ના હોય તો આગલા દિવસના પ્રમાણેજ બિજો દિવસ ગુમરી ત્રિજો દિવસે માતાજીની પાસે આવે, જજમાન આવે,

છે એમ ખબર મળતાંજ મકવાણી માતાજીનું ખ્યાન કરીને એસે થોડીવારે આંખ ઉઘાડી બોલે, કાણુ છો ? કેમ માને પારે આવ્યા છો, જે ઇચ્છા હોય તે માની પાસે માગો, મા તમારું કામ કરશેજ. જજમાન માને પગે લાગે છે એટલામાં તો મકવાણી ચોટલો છૂટો મૂકીને હઉ હઉ હઉ કરતો ગર્જના કરીને બોલે છે. અત્યા મકવાણી ખબરદાર બાધા આપી છે તો ! માતાજી કામ કરશેજ એમ પણ તારે મારી આરા લીધા વિના ન બોલવું. જો જેને પુત્રની ઇચ્છા છે તે સ્ત્રિ આજે પાંચમું દિવસ નહાઇ છે, માટે તે મારે પારે હજી આજનો દિવસ અશુદ્ધ ગણાય. માટે તે ત્રણ દિવસ કેડે આવે તો હું સાચો જવાબ દઉં. તે તે પ્રમાણે જેટલી જેટલી વાત પેલા બ્રાહ્મણે કરી હોય તેટલી તેટલી બધી બિના માતાજી મકવાણીના શરીરમાં આવીને કહે. એટલે જજમાનને તો એમજ થાય કે આપણું કામજ થઈ ગયું. જરૂર માતાજીએ મનની જાણી, માટે માતાજી આપણા મનની ઇચ્છા પૂર્ણ કરશે ખરી. ન્યારે બાધા પરીપૂર્ણ કરી માતાજી પાસે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કાંઈ મૂકવા જાય ત્યારે મકવાણી કહેશે અરરર આ શું કરે છે. માતાજીને તો કંઈ ખપતુંજ નથી. માજી તમારું લેશે ત્યારે તમને આપશે શું ? માજી તો તમને આપવા અને આપેલાં જીવાડવા બેઠી છે; તમારું લેવા નથી બેઠી. તમારે જો આપવુંજ હોય તો માને વહાલા બ્રાહ્મણ છે, તે બ્રાહ્મણને આપજો. અહિં માની આગળ કહો કે હું ગોરને આટલા રૂપીઆ આપીશ.

જજમાન જેટલી રકમ આપીને જાય, તેમાંથી ચોથો ભાગ બ્રાહ્મણને અને ત્રણ ભાગ જજમાન ગામની ભાગોળે ના પહેાંચે, તે પહેલાં મકવાણીને પહેાંચાડવાજ પડે, આણી તરફથી મકવાણી અને પેલી તરફથી બ્રાહ્મણો પોતપોતાના સ્વાર્થની બાજી ઝુડ્યા કરે છે. પણ ગોખમાં બેઠેલી ઇશ્વરી તો યજમાનની ભક્તિ જોઈને તેનું કામ કરાજ કરે છે. એ ઇશ્વરીના પ્રતાપે અનેક લોકો આવ્યેજ જાય છે. એકવાર એ મકવાણીની ન્યાતનેજ અહરથ માણસ જેને એકજ દિકરી પંદર વરસની ઉમરની હતી, એ છોડીના જન્મ પછી પાંચ દિકરા આવીને મરી ગયા, ત્યારે મેલડી માતાની ખ્યાતી સાંભળી બાધા લેવા આવ્યો, તેની સવળી બીના બ્રાહ્મણે જાણીને મકવાણીને કહી. મકવાણી કહે મહારાજ જરા દેવીનું દયાણુ બરાબર કરજો. મારી આશા જુદી છે. મહારાજ કહે, મને કાંઈ નહિ કહેવું પડે. બ્રાહ્મણે સવારમાં ઉઠી પેલા જજમાનને કહ્યું, હવે મારે પારે આવો, નાહી ધોઈ તૈયાર થાઓ. જુઓ માજી જે જે આરા કરે તે તે બરાબર

જિહાવજ્ઞે. માની આગળ મોટું મચકોડાય નહિ. માની આગળ આનાકાની થાય નહિ. જો પોતાને ધારેલી ધારણા પાર કરવી હોય તો. અરે એકવાર પેસો ફલાણા ગામનો શેઠ અહીં આવ્યો હતો. શું વાત કરે લાઈ એવો ચીમક એવો ચીમક, અહીં આવ્યો, માની બાધા રાખી. માણ જો વરસ દિવસમાં મારી સ્ત્રીને દિવસ ચઢતો થશે તો તારા પારે એક હજાર રૂપિયા મૂકી જઈશ. માણ કાંઈ રૂપિયાનાં બૂખ્યાં નથી. એતો કાઠની પાછ પણુ લેનાં નથી. ત્યાં અખંડ ઘીની ન્યોતો બજે છે; ત્યાં લક્ષ્મીની શી ખોટય ! બાધા રાખી ઘેર ગયો ત્યાર પછી તેની સ્ત્રિ રજસ્વળા થઈ જ નહિ. નાહેલી એજ નાહેલી. સ્ત્રીને નવ માસ પુરા થયા, ને અદિ માણને પારે આવ્યો. સ્ત્રીને પગે લગારી; પ્રથમ હજાર રૂપિયા કહેલા પણુ ગાંસડી છોડીને સવાસો રૂપિયા કાઢ્યા. માણની પાસે મૂકવા જાય છે કે તરત માણ પોડીઆના શરીરમાં આવતેકને બોલ્યાં, અલ્યા આ શું કરવા બેઠો છું મને છેતરવા બેઠો છું; બોલ્યા પ્રમાણે હજાર રૂપિયા લઈને મારે પારે આવ્યો નહિ. તો જો તેનાં ફળ. જો આ તારી બાઈડીનો ગર્ભ પડવા માંડ્યો. ઓ પડ્યો ઓ મૂવેલો છોકરો આવ્યો, પછી તો તે શેઠે ધણા કાલાવાલા કર્યાં પણુ માણ એકનાં બે ન થયાં, હજારને બદલે બે હજાર રૂપિયા આપવા ઉભો થયો. પણુ માણ કહે લાખ રૂપિયા આપે તોય તારૂ ચીમકનું ધન, તારૂ લખાડનું ધન, મારે કશા કામનું નથી. એટલામાં તો બાઈડી ચીસ પાડી લાંબી થઈને પડી ને તરત છોકરો આવી મરણ પામ્યો. જજમાન કહે અહાહાહા લાખ એમજ થવું જોઈએ. જો પોતાને હજાર રૂપિયા ન મળતા હોય તો જીભે ઘોડો શું કરવા બાંધવો પડે. બ્રાહ્મણ કહે લાખ રૂપિયાનો તો આશાની મૂલો છે. ત્યાર પછી ત્રણ વાર આવી ગયો પણ માતાએ ગણગાર્યું નહિ છેવટે આ વખતે માણએ તેના મનોરથ પુર્ણ થવા આશા આપી છે; જે થાય તે ખરું, એમ વાતો કરતાં ચજમાન સાથે તેના ઘરના અને બ્રાહ્મણ બધાં માને પારે આવી પહોંચ્યાં, માને પગે પડે છે એટલામાં મકવાણી ધ્યાનમાંથી બોલ્યો; અરે આ પિતા કુળ સંહારણીનો બપુપ ક્યાંથી આવ્યો. બ્રાહ્મણ કહે માણ; પુત્રની કામનાએ તમારી પાસે આવ્યો છે. તમારે પારે આવીને કાણુ નિરાશ થયું છે. સા! મકવાણી ધુણતો જાય છે ને કહેતો જાય છે, અરે એને પંદર વરસની દીકરી છે, તે પુર્વના વહેરે આવી છે, તે એના કુળનો ક્ષય કરવા આવી છે; તેના જન્મ પૂર્ણ તેની માને પાંચ દિકરા થયા તે બધા એ પાપણીના ગ્રાપથીજ સ્વધામ પહોંચ્યા છે. જો એ છોકરીને માણની આગળ, વધેરીને બોળ

આપે અથવા માણના જોળામાં રમતી મેલે તો તેને પરાક્રમી અને પ્રતાપી પુત્ર થાય ! તેજ વખતે પૂત્રિનો પિતા ખડગ લઇને ઉભો થયો, ત્યારે માતા વચમાં આવી, મારી દિકરીને મારશે નહિ. ભલે-દિકરો ન થાય તો ખેર, પણ મારી કુંવારી કન્યાના પ્રાણ હરણ કરશે નહિ. દિકરી કહે બાપા ભલે મને ત્યાગ કરવી હોય તો કરો પણ મારીતો નજ નાખશો. સંસારમાં સૌને જીવન વહાલું છે ભલે માણ મારો ભોગ લીધા કરતા મને પોતાને જોળે લે અને તમારા વંશની વૃદ્ધિ કરે. આ સઘળા રકઝક સાંભળી માતાજી રૂપમાં મકવાણી બોલ્યો, ભલે માણની મરજી પણ એનો ભોગ લેવાની નથી, એને જીવતીજ રાખો. પણ ફરીને તમારાથી એને પુત્રિ ગણાશેજ નહિ; જાઓ ત્રણ વરસની અવધમાં માણ તમને દિકરો આપશે. આમાં માણના મુખનાં વચન સાંભળી દિકરીને મુકી માઆપ વિદાય થયાં. માઆપથી વિખુટી થએલી દીકરી વગડાની વાગોલ જેવી એકલી ઉદાસ બેઠી. હે મા તું મને મુકીનેજ ગઇ, મા તને મારી દયા ન આવી, શાની દયા આવે, દીકરાની આશાએ દીકરીને તજી છે. દીકરો “મશાણમાં મુજણી દોવરાવશે.” હશે; જેતું કાઢ નથી તેનો સર્વેશ્વર છે. હે માતાજી મારી મા મને તમારે જોળે રમતી મુકીને ગઇ છે. અરે મારી માએ મને પરણાવી પણ નથી. જે મને પરણાવી હોત તો મારા દિવસ મારા સ્વામીના સંગમાં નિર્ગમન થાત.

મકવાણી—કેમ શું વિચારમાં ગુંથાઇ ગયાં છો કાઠ વાતે મુઝાશે નહિ.

કન્યા—ના ભાઇ મારે તો કાંઇએ મુઝામણ નથી. માને પારે મુઝામણ હોય કદી ?

મકવાણી—વળી મા કીયાં ?

કન્યા—કેમ કિયાં ! આ સામા બિરાજે છે તે. જેની આગળ ઘીની જ્યોતો બળે છે તે, આ તમને સાકરના લાડુ સંપાડે છે તે; આ દુનિયામાં સૌને દિકરો આપે છે તે.

મકવાણી—એ બધાં કાંઈ ? “માતાને ક્રાતા” કંઈ નહીં; એ બધો આ મકવાણીની મિલાવટનો પ્રતાપ છે. વળી તું મને ભાઈ કહીને કેમ બોલાવે છે ?

કન્યા—મને જે માતાના જોળે મારાં માઆપે રમતી મેલી છે; તેજ માતાના તમે દીકરા છો, તેથી એકજ માનાં છોકરાં તે ભાઇ જેનજ કહેવાય ? પણ શું આ માતા તે માતા નથી ? તે મારી માને દિકરો આપશે કે નહિ ?

મકવાણી—જેને જાણતી કે માતા બોલી છે. બોલનાર આ મૂ-
છાજો છે અહિં તો સંચ પ્રપંચ ને જળ વિદ્યા ચાલે છે. આપા તૃણાના
ભરેલા હજારો અંધ કંદમાં ફસાય છે, તેનો પુર્ણ લાલ આ ફક્કડથી લેવાય
છે. ખસ આજ તો હવે થઈ ગઈ.

કન્યા—અરે આ માછના સમક્ષમાં મિથ્યા ગર્વનાં વચન શા કારણથી
બોલો છો; માછ કોપશે તો હવું નહોતું કરી નાંખશે.

મકવાણી—અરે કોપ્યું કોપ્યું? એતો હું આંગીઓ ચોડી આડંબર
કરી પથ્થરના ગોખલાનું મહાત્મ વધાર વધાર કંઈ છું. ચાલ હવે વધારે
ગડગડ નહિ કર. હું હજી હંવારો છું. મારે મારે તારી સાથે લગ્ન કરવું છે, હું
તારી ન્યાત છું ને તારી જાત છું. મને પરણી તો પરમેશ્વરને બોળે બેઠી સમજાવે.

કન્યા—ન્યાત ને જાત તો ફીક. પણ પ્રપંચના પુતળાને પરણીને
પરમેશ્વરને બોળે બેઠાનું સુખ માનવું, ને જકરીના ગળાના આંચળમાંથી
દુધની આશા રાખી જોઈ રહેવું, તે બે બરોબર છે. હાય...બાપ, મારી ધાપ.

મકવાણી—અરે મને તું શું સમજે છે. અરે હું? હું તે કાણ!
ગગનના તારા ગિરાવી નાંખુ, એવું દુનિયામાં કાંઈ પણ નથી કે જે મને
પ્રાપ્ત ન થાય!

કન્યા—એક મારી ઇચ્છા પુરી કરો, હું કહું તે મને લાવી આપો!

મકવાણી—બોલ્ય બોલ્ય! મારી મીઠી! બોલ્ય! શું લાવું બોલ્ય!
ચાંદો લાવું કે સુરજ?

કન્યા—આજેજ અમો ગંગા સ્નાન કરવા ગયાં હતાં; તે વખતે
ઉજનનના રાજાના દીકરા અમરસિંહ, સહનતારા પરણીને ઘેર આવતા
હતા; તે સહનતારાના ગળામાં અમુલ્ય હિરાનો હાર છે; તેમાંય સૌથી
વચ્ચે હીરો તો મુદિનો શણગાર છે, તે મારે સવાર થતાં પહેલાં જોઈએ.

મકવાણી—અહો હો હો; બહુ ભારે કામ! શું ભારે કામ! જુલો
ભારે કામ જતાવ્યું અરે હીરો ને હીરાની પહેરનારી બધું લાવું છું.

મચ્છરરાજ મકવાણી પોતાના મળતીઆ પાંચ સાતેક માણસ લ-
ઈને; કોઈ ખારવાની હોડી તૈયાર કરાવીને જોઈતી સઘળી સાહિલ
લઈને તૈયાર થયો. બરાબર પહોર રાત્રિયે વહાણને અમરના મહેલ તરફ
ચાલવા માંડ્યું. પવનના આધારથી બરાબર મધ્ય રાત્રિએ પનથ અમરના
મહેલની પૈછિતે લાવીને ખિલાડા નાંખી સ્થંભાવી; પછી મચ્છરરાજે સંગમાં
આવેલા બહાદુર ચોરને યો કંકવાનું કહ્યું. તેણે દોર ખાંધી યો ફેંટી તે
જતીને બરાબર પાંચમા માળની વચલી ખારીના ઉપર ચોડી. મચ્છર-

રાજ કહે ભાઈ હવે હું મારી નવી ચનાર સ્ત્રિનું મન રંજન કરવા, હાર લેવા ઉપર જાઉં છું; જો કદાચ કોઈ પણ વિઘ્નથી હું ફસાઉં, તો તમારાથી બનતી મદદ મને કરજો. મકવાણી ધિમે ધિમે ચઢે છે, તે ત્રણેક માળ ચઢતાં જરા થાક્યો, ત્યારે એક બારીનો આધાર લઈ ચુપકીથી બેઠો. મચ્છરાજ બેઠો બેઠો ઉંચે નજર કરી વિચારે છે. એટલામાં પાંચમા માળની બારી ઝડપ ઉઘાડી, અમરે સહનતારાની ગાંસડી ફેંકી અને તે મકવાણીએ ઝડપી લીધી.

હાથમાં ગાંસડી આવતા તરત મકવાણી પાછો ઉતરી પડ્યો અને હોડી ચક્કવરાવી પોતાને ગામ આવે છે. સાથેના માણસો કહે હે મકવાણીજી આ ગાંસડીમાંથી અમને કાંઈ લાગ આપશે કે નહિ ?

મકવાણી—ભાઈ તમે જેમ અને તેમ મને ઉતાવળે ઘેર લઈ જાઓ, પછી મારી સાથે વાત કરો !

ખલાસ—હવે ઘર તો આ થડમાં આવ્યું; પણ કાંઈ હા નાનો ઉત્તર તો આપો.

વાતો કરતાં ગામની લાગોળ આવી તે વખતે પરાદ થવા આવ્યું હતું. શ્રી સૂર્યનારાયણ દેવનાં કીરણોનો ભાસ દેખાવા લાગ્યો. મકવાણી કહે ભાઈ હવે હું ઘેર જાઉં છું; જોકે આપણે ધરમાં પેસીને ગાંસડી કહાડી નથી માત્ર અચાનક આપણા હાથમાંજ આવી છે તોપણ તે ચોરીમાંજ ગણાશે. મારે જો કોઈ પણ માણસ તેની પાછળ તપાસ કરવા નિકળે, તેમને ખરી ખબર આપવી નહિ; એટલી મારી વિનંતી છે. હું તમને સાચું દ્રવ્ય આપીશ; તેમ છતાં જો બાંટણી આપી મને ગુનેગાર ઠરાવશે, તેની બરાબર ખબર લઈશ.

અહીં કન્યા મકવાણી શું કરીને આવે છે તે જોવાની આતુરતામાં બેઠી છે. એટલામાં તો મકવાણીએ આવી કન્યાની સમક્ષમાં ગાંસડી છોડી. ગાંસડી છોડતાંજ સહન શ્વાસની લરાએલી ધિમે સાદે બોલી. અરે હું ક્યાં છું અરે સ્વામિ હું ક્યાં છું. હે જીવન આધાર મને કેમ ભ્રમ થાય છે. આ તમારા સુંદર મહેલ; શું આ ઉજ્જવળના અધિપતીના રાજ મહેલ. શું આ અમરના આબાદ મહેલ. હા.....પ્રભુ.....શ્રી જગદીશ્વર.....હે બનાથના નાથ.....

કન્યા—મકવાણી ! હવે માતાજીની કરેલી સઘળી સેવાનું ફળ મળવાનો વખત થડમાં આવ્યો. આ રાજરાણી હજી કાલેજ પરણીને પતિ સુખની ઈચ્છાથી આનંદમાં રહેલી તેને ચોરી લાવ્યા. આ શબ્દ સાંભળી સહન ઝડપ બેઠી થઈ. શું મને ચોરી લાવ્યા છે; કોણ ચોરી

લાવ્યું છે ? અરે, એવો કોણ હિંમતવાન છે; કે જેણે મારી ચોરી કરી ! અરે એવો કોણ પાપી દુષ્ટ છે કે જેણે મારા પ્રિતમથી વિયોગ પડાવ્યો. મકવાણી કહે માતાજી અપરાધ ક્ષમા કરજો; હું તમને ચોરવા નહિ આવેલો, પણ તમારા પહેરેલા હારની ચોરી કરવા આવેલો, તે પણ આ મારી થનાર સ્ત્રિના કહેવાથીજ. જેવો હું મહેલમાં દાખલ થવા બંધેલું; તેવીજ તમારા શરીરની ગાંસડી ગાંધી કોઈ એ ફેંકી, તે મેં લીધી. મારો દોષ નથી. હવે આ કોટનો હાર મારી થનાર પત્નિને આપીને તમારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાઓ ! સહન કહે વીરાં એક હાર અને તેની સાંજે મારા અંગ ઉપરનાં સરવસ ધરાણાં હું તને આપું છું; પણ તું મને સહીસલામત મારા પ્રાણનાથની પાસે પહોંચાડ ? મકવાણી કહે તેમ કદી ન અને !

કન્યા—તેમ કરવામાં તમને શું અડચણ છે ?

મકવાણી—રાજની ચોરી કરી; ચોરીનો માત્ર લાભ રાજની આગળ જઈ ઉભા રહેવું; અને મ્હોતના બારામાં પેસવું એ જો બરોબર છે.

સહન—ભાઈ તું એવો કર રાખીશ નહિ. તને રાજ કોઈ પ્રકારનું તુકસાન નહિ કરે, પણ ઉલટી શાખાથી આપશે.

મકવાણી—ચોરને સજાને બદલે શાખાથી ! એ અબળયગી તો આજેજ સાંભળી. પછી કોણ જાણે !

કન્યા—તમે ચોરી ક્યારે કરી છે ! તમે તો કહો છો કે કોઈએ ગાંસડી ફેંકી; પછી ચોરીની વાતજ ક્યાં રહી ? વળી મહારાજ મધુરસિંહ ધણા ઉદાર અને ન્યાયી છે.

મકવાણી—મેં ચોરી નથી કરી, પણ હું ચોરી કરવાને ઈરાદો ગએલો ચોર તો ખરોજ કે નહિ ? અને જેણે આવી સુકોમળ બાળાને બાંધીને નદીમાં નાંખી હશે તે પણ કોઈ સાચો શત્રુજ હશે કે ખીલું કાંઈ ! શ્રી હરી જોનાર છે.

સહન—ભાઈ, શ્રીહરી જાણે આ વાત કેમ બની હશે, પણ વીરા ખીજ બધી વાતો બાળુપર મુકી મને મારા જીવન આધારની પાસે બંધોંચાડો ! જળ વીના માછલું મરણ પામશે.

કન્યા—તમે જેમ અને તેમ જલદી એમને એમના પતિ પાસે મુકી આવો; વિદાય ન કરો. આ કામમાં જેટલી દીલ થશે તેટલી તમને આગળ અસવશે.

મકવાણી—બહુ સારું. માતા સહનતારા તમને તમારા ઘર મુકી અને તમારા પત્નીની પાસે પહોંચાડવા નહિ આપું; પણ ઉત્તમ નગરના

દરવાજા સુધી પહોંચાડી જમરા. હવે આ દારૂમારી સ્ત્રી માટે આપો ! મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો.

કન્યા—ભાઈ, મારે તો હારે નથી જોઈતો ને કાંઈ નથી જોઈતું. વીરા તમે પહાડના પડમાંથી સાચવીને બહાર નીકળો એટલે બધું પહોંચ્યું. હું ધારું છું કે, ઘણા વખતથી દેવીની સાચે દીલે ભક્તિ કરી છે તેનું ફળ મળવા બેઠું છે.

મકવાણી—તું મને ભાઈ કહીને કેમ બોલાવે છે ! હું તો તારો ઘણી ! હરો દિકર નહિ, એકવાર આવી પડેલી પીડા દુર કરવા દે; પછી એ તો છે છે ને છે.

મકવાણીએ વેન જોડી સહનતારાને બેસાડી, ઉજ્જન તરફ હાંકવા માંડ્યું. તેજ વખતે કન્યા પોતાના બાપને ઘેર વિદાય થઈ.

દિકરીને દૂરથી આવતી જોઈ તેનો બાપ ક્રોધ કરીને બોલ્યો, કેમ કુતરી ! પાછી આવી ?

મા—આમ કરાંઝીને શું બોલતા હશે ! જરા ધિરે બોલોને; માતાજીએ નહિ સંઘરી હોય.

બાપ—પણ એ શિક્ષાતરી શું સમજીને આવી હશે; આપણે એને ઘરમાં ધાલવાની તો ના કહી છે.

કન્યા—બાપા હું તો ખબર કહાડવા આવી છું કે મારી માને દીકરો આવ્યો કે નથી આવ્યો ? આવ્યો હોય તો રમાડી આવું અને ભાઈ પસલી લેતી આવું.

બાપ—આ શંખણી શું બોલતી હશે ! કાલ બાધા, ને આજ દીકરો હોય, તારી અછલ ક્યાં પુટી ગઈ છે !

કન્યા—જેના બાપની અછલ કુટેલી હોય, તો તેની દિકરીની ક્યાંથી ! આખી હોય !

બાપ—આને વારજો હો ! આ વધારે ઓછું બોલતી આવી છે હોં ! હમણાં હું હતી નહોતી કરી નાખીશ હોં !

કન્યા—હવે તમારો મારા ઉપર હકજ્જ શો રહ્યો છે કે મારૂં મારૂં થા ખુરૂ કરી શકો ! જે માતાને બોલે મને મુકી છે, તે માતા જે વ્હાય તે કરી શકે. માને બોલે સોંપીને પછી મારો, તો દીકરો બીકરો, કાનમાં.

મા—બેટા ! તું આવી છું કેમ ? તે તો જરા સમજાવ.

કન્યા—માતાજીએ કહ્યું કે તારાં માબાપને બોલાવી આવ અને એક રાત્રિ કોઈ બાણે નહિ તેમ આ ઘરમાં છુપાં રાખ્ય.

આપ—ત્યારે એમ •કહેને! આટલું બધું કેમ? ત્યાં સુધી તું બોલીજ નહિ ગેટા.

કન્યા—આપા તમે સાંભળવાની ઈચ્છા બહુવારે ત્યારે બોલું; ત્યાં સુધી કેને બહુ કરવા બોલું.

આપ—આલો હું ને તારી મા બે ત્યાર થઈ આવતે આવજ આવવીએ છીએ.

મકવાણી સહનતારાને લઈ ઉત્તર નરક આવે છે તે માર્ગમાં એક થોડેસ્વાર સૂર્ય સમી કાન્તિવાળો, લખ્ખો રૂપિયાના પોશાકથી ઘ્ખે કરોડો રૂપિયાના શણગારથી શોભતો સામો મળ્યો. થોડેસ્વારની કાન્તિ જોઈ મકવાણી ભય પામ્યો. તેજ વખતે થોડેસ્વાર બોલ્યા; કેમરે દરામી ચોર હંગારા મચ્છરાજ મકવાણી; આ રાજરાણી સહનતારાને ક્યાં ઉચ્છ્રી ગયા હતા? મકવાણીથી જવાબ ન દેવાયો અને થરથર ટુંબ્યા લાગ્યો. થોડેસ્વાર કહે કેમ જવાબ દેતો નથી! ક્યાં લઈ ગયો હતો? અને હજી અધુરું પુરું કરવા આગળ ક્યાં લઈને જાય છે! મચ્છરાજ મ્હોતના ભયથી મરાણતો લ થઈ ગયો. પણ સહનતારા બોલી તમે કાણ છે? 31, 207

થોડેસ્વાર—હું અમરરાજનો સાચો સાથી; ગઈ રાત્રિએ ગુપ્ત થએલાં તમો રાજરાણી સહનતારાને શોધવા નિકળ્યો છું. હું આ પાપી મચ્છરાજને મારી નાંખીશ અને તમને તમારા પતિના ભેગાં કરીશ.

સહનતારા—તમો મારી વારે આવેલા વીરા! એ મચ્છરાજને મારશે તો નહિજ! એ મને ચોરીને લાવ્યો નથી; તેમ તેણે મારો કાષ્ટ પ્રકારનો અપરાધ કર્યો નથી.

થોડેસ્વાર—શાણી. સહનતારા એણે તમારો અપરાધ નથી કર્યો પણ અતી અધર્મનો કરનાર એ મકવાણી છે; હજારો જાણને ખોટી આશાઓ આપી ખાડમાં નાંખ્યા છે.

સહનતારા—લાર્ક મીં મીં પોતપોતાનાં લાગ્યાં બોગવે છે; તમે તો ક્ષમા કરો અને વિદાયગીરી આપો.

થોડેસ્વાર—દુષ્ટ મચ્છરાજ; બા આવ્યો બા!

થોડેસ્વાર થોડેથી ઉતરી સહનતારાને કહે તમો ચોરા ઉપર બેમો. સહન કહે, તા ભાઈ હું તો ચાલીશ, થોડે નહિ બેસુ. થોડેસ્વાર કહે બહુ સારૂ ચાલો, અને હું પણ તમારી સાથેજ ચાલીશ.

મકવાણી થેર આવે છે તેને દુરથી દેખી કન્યાએ પોતાના માતા પિતાને ક્રિતાકારી, અને સુચના આપી કે, શું શું વાન થાય છે તે જરા

ધ્યાન રાખીને સાંભળજો. મચ્છરરાજ આવી ઘરમાં બેઠો; તેને કન્યા કહે છે; કેમ સહનતારાને સહિસલામત પહોંચાડી આવ્યા ?

મકવાણી—હા. તેની શોધમાં નિકળેલા કાંધ રાજવંશીને સોંપીને આવ્યો છું.

કન્યા—બહુ સારૂં કર્યું વીરા.

મકવાણી—કુભારજી, તને સો વાર સમજવી કે વીરા વીરા ન કર ! તો પણ તે તું ભૂલતી નથી.

કન્યા—વાર હવેથી વીરા કહી નહિ બોલાવું. ભાઈ કહીને બોલાવીશ.

મકવાણી—ભાઈને વીરા એતો એકજ થયું.

કન્યા—ત્યારે બાંધવ કહીને બોલાવીશ.

આ બંનેની રગઝગ ચાલે છે, તે કન્યાના માળાપ ચુપકીથી સાંભળે છે, તે વખતે મકવાણીના ગોર આવ્યા. કેમ ! શું ખટખટ ખટખટી રહી છે ?

મકવાણી—જૂવોને ગોર મહારાજ. આ ભાગ્યની ભળેલી ભામની તો મને ભાઈ કહે છે, વીરા કહે છે, બાંધવ કહે છે, એને એમ ખબર નહિ હોય કે વરને વીરા ન કહેવાય.

ગોર—તમારૂં બોલવું અઘડીત છે, અને એની સમજણ સાચી છે. ત્યાં સુધી લગ્ન થયું નથી, અરે લગ્ન તો શું પણ વિવાહ સંબંધ, ચાંદલા વગેરે કાંઈ થયું નથી; તો તે શું સમજીને તમને તે સગપણની રૂઢીમાં બોલાવે ?

મકવાણી—હા જરાબર. તમારૂં કહેવું તો સોલ વાલને એક રતી છે. ત્યારે અત્યારે લગ્ન કરો ! ક્યાં મુદ્દત જોવા જવું છે. ક્યાં ગોરને બોલાવા જવું છે. વરતાવો મંગળ !

કન્યા—હે મહારાજ જોજો કાંઈ આહું આવળું લઈડતા; ભાઈ બેનનાં લગ્ન થાય ખરાં ?

ગોર—ના તે તો ન થાય; પણ તું તેની બેન કેદલાડાની ?

કન્યા—આ માછને બોલે મારાં માળાપે રમતી મૂકી તે દલાડાની. એ માના એ પોડીઆ એટલે દિકરા અને હું બોલે આવી એટલે દીકરી. બંને ભાઈ બેન થયાં કે નહિ ?

ગોર—હા બેન, થયું તો તેમજ; ન્યાય પક્ષથી જોતાં તો કબુલ કરવુંજ પડશે.

મકવાણી—શું કબુલ કરવું પડશે ગોયડાં ! જરા બોલતાં શીખ બોલતાં ! બાળનો નથી કે આ મચ્છરરાજ મકવાણી દેવ કુંવારા છે ?

ન્યાતની જાતની, મોટી ઉમ્મરની અને કુંવારી કન્યા લઈ અંધ માથાપ દિકરા લેવા આવ્યાં, તે દિકરી ખુબે કે નહિ ?

કન્યા—ત્યારે શું મારાં માથાપને દિકરા નહિ થાય ? શું આ માતાજી બોલ્યાં તે જુહું ?

મકવાણી—જુહું, જુહું, એકવાર નહિ પણ હજારવાર જુહું ! માતાને ક્રાંતા, એતો આગળ ધરવાનું જોહું છે, મોતીએ ચોક તો આ મકવાણી પુરે છે. આંધળાને હજારમાંથી એક દેખાજો કુવામાં જાય તો તે તેર તેર ગાઉ ફરતો તાકાડી કહેવાય. કાગડાને બેસવું ને તાડને પકવું. સો જાણુને બાધા આપીએ તેમાંથી કાકને ને કાકને તો ફજેજ, તે એના ભાગ્યેજ.

કન્યા—ત્યારે તમને ખબર શી રીતે પડે છે કે યજ્ઞમાનની અમુક ઈચ્છા છે ?

એટલામાં ગામમાંથી એક બ્રાહ્મણ આવ્યો. હે મકવાણી, એક તમારી ન્યાતનો કાલે રાત્રિનો આવી મોટી થાય છે. તેની ખીતા પણ આ કન્યાના ખાપ જેવીજ છે. એને સત્તર વરસની દીકરી કુંવારી છે. એ દીકરી કહે ત્રણ દિકરા આવીને મરી ગયા. હમણું લઈ આવું છું.

મકવાણી—કેમ જ્ઞેયું. હું શી રીતે માહિતી મેળવું છું ને જાણું ! આ ગામના બધા બ્રાહ્મણો, આ મુજબ વડે મોજ કરે છે. હવે જ્યેષ્ઠ કર પેલી આવનાર સત્તર વરસની સુંદરીને કરીશ બામડી, અને તને કરીશ તેની લુંડી.

કન્યા—મને મારા બાપને સોંપી આવશે નહિ ?

મકવાણી—ના તે તો નહિંજ અને; કારણ કે હું એમ બોલ્યો છું કે તેને પુત્રિ તરીકે ફરી તમારાથી ગણાશેજ નહિ. વળી તે તો તારૂં સ્નાન કરીને ગયાં છે. હવે તો અહીં રહેવાનું અને મારી તથા મારી થનાર સ્ત્રીની સેવા ઉઠાવવાની.

ગોર જે અત્યાર મુઘી મકવાણીની મહત્તા સમજતો હતો, દેવીનું દૈવત જાણતો હતો; તે તો આમોજ બની ગયો. અરે આ શો ગજબ, શું આ પોગળજી ચાલે છે ! એટલામાં પેલો બ્રાહ્મણ યજ્ઞમાનને લઈ હાજર થયો. તેમને દુરથી આવતા જોઈ, મકવાણી જે સવારનો નાહ્યા ધોયા વગરનો કડાકુટમાં, બેઠો હતો તે માછના ગોખ પાસે બેસી આંખો મીંચી ધ્યાન કરવા લાગ્યો. બ્રાહ્મણે આવીને કહ્યું, હે મા આ કોઈ પંદેશી તમારે પારે પોતાની આશા પરીપુર્ણ કરવા આવ્યા છે. તેજ વખતે મકવાણી સામું જોયા વિના ત્રિકાળ સ્નાનીનો ડોળ કરી બોલ્યો.

અરે સત્તર વરસની શીકાતરીનો બાપ શું સમજી દિકરો લેવા આવ્યો હશે ! માજી તે શું કરે ! એ ડાકણુ દુર થશે ત્યારેજ એના વંશની વૃદ્ધિ થશે. યજ્ઞમાન કહે હું સમજ્યો નહિ માજી ! ફેર જરા ધીમેથી બોલો તો આ સેવક સમજી શકે. મકવાણી કહે તારે સત્તર વરસની દીકરી છે, તે તારા કુળનો સંહાર કરવા આવી છે. તેનો ત્યાગ કર ! વળી વિશેષમાં તે તારી પાસે લેણું લેવા આવી છે. તેને સવાસો રૂપિયા આપી કાઢી દેવસ્થાનમાં સોંપી દે ! તેથી વળી મારી સેવામાં સોંપી જાય તો વધારે સાફ ! પેલી પ્રથમની આવેલી કન્યા તો કમકમી હતી, તેના સંતાએલા માતાપિતા પણ આ સઘળો પ્રપંચ સાંભળી સળગી ઉઠ્યાં. મકવાણી માજીના રૂપમાં ધુણતો બોલ્યો; કેમ દિકરીને અહીં મેલી જાય છે કે નહિ. જ્યાં સુધી એનો અર્ધિ ત્યાગ કરીને નહિ જાય ત્યાં સુધી પુત્રની ઇચ્છા રાખીશજ નહિ. તેજ વખતે સંતાએલ શુરો ઝડપ બહાર આવ્યો; અને મકવાણીને ચોટ-લેથી ઝાલી જખર આંટી પાડી બોલ્યો. દેવીને દીન કરી દાનતને હરામ કરનાર ડાકીઆ ! તારો અંત લાવું છું. એ ચાર લાતો છાતીમાં મારી પાસ-ળામાં હુંસા માર્યા; ગોર તથા બ્રાહ્મણ વિગેરે કહે હાં હાં હાં જવા દો જવા દો માતાજી કોપશે. કન્યાનો બાપ કહે દેવી તો કાઢના ઉપર કોપતાંજ નથી; એ મંમાયા તો જગતનું રૂકુંજ કરે છે. આ હરામી અધર્મનો કરનાર છે. તે વખતે માજીના ગોખમાંથી ગેળી વાણી થઈ, જવા દો જવા દો મારશો નહિ. અપરાધી છે પણ મારા નામથી દુનિયા ઠગી છે તેથી નિમિત્ત મારે લેવું પડે. વળી, એના પ્રપંચના પાસાથી પાંચ કુટુંબ બ્રાહ્મણના પોસાય છે. જે બ્રાહ્મણ મને અતી વહાલા છે. દેવીનાં વચન છે એમ માની તેને છોડી દીધો; તે વખતે મકવાણી બોલ્યો થવા દો થવા દો પાપીને પાપની સર્જ થવા દો. અરે હું અધર્મિ કાંઈ ન સમજ્યો, હવે આપ પોત પોતાને ઘેર પધારે; આજથી સંચપ્રપંચ ચાલશેજ નહિ. હવે તો ઇશ્વરી કરે તેજ ખરું. સૌ પોતપોતાને ઘેર ગયાં. તે દિવસથી મકવાણીએ ઢોંગ ધતુરાં કહાડી નાંખ્યા.

અંધકારસિંહ ઉલાસને ઉઠાવી ચાલતો થયો. રાજ સુમનચંદ્રના મોકલેલા માણસો નિરાશ થઈ પાછા આવ્યા. આ બનાવથી અતી ક્રોધ પામી સુમનચંદ્ર ગળંગ કરી બોલ્યો; અરે એવો કોણ હરામી મારા રાજ્યમાં પેદા થયો છે ! જેણે મારીજ ભાણેજને લઈ જવાની હિમ્મત લીધી છે, તે મારી રૈયતની બેટીઓની આજ રૂકેમ રાખશે ! મારા શુરા સરદારો

પ્રમાદને દુર કરીગૃધ્વીના મડમાંથી પાપીને પકડી લાવે; અને અતી આનંદી, સહન કરતાં પણ વિશેષ વ્હાલી, ઉદાસને સહિસલામત લાવી મને સોંપે ! સેનાધિપતિ તમે પણ પાંચ પેગામ મોકલી, ઉદાસના પિતા આનંદમલને વિતથ વાણીથી વિપરીત સમાચારની ખબર આપો હું પણ સાતસે સવાર સાથે નિકળું છું. રાજના હુકમને વગર વિદાએ માન્ય કરી સેનાધિપતીએ પાંચ પેગામ મોકલ્યા.

લાહોરમાં નિષ્કપટી નિરાલીમાની આનંદમલ દરબાર ભરી બેઠો છે; એક તરફ ન્યાયી ન્યાયાધિશ ન્યાય ચરચાવી અદલ ધનસાદ અપે છે; બીજી તરફ બહાદુર વીર અભયમલ અસ્ત્ર શસ્ત્ર વિદ્યાનું આરાધન કરે છે; ત્યાં દુરથી પેગામ આવતા દેખી અભયમલ બોલ્યો, પિતાજી પિતાજી આ સામા આવતાં માણસો મારા મામાના મોકલેલા હોય એમ લાસે છે; એટલામાં તો પાંચે જણ પાસે આવી રાજના ચરણમાં પડ્યા. રાજ કહે લાઇ ક્યાંથી આવ્યા અને શ્વાસ લઈ આવ્યાનું પ્રયોજન શું ?

પેગામ—ભૂપતિ; અમે મુશિદાબાદથી મહારાજ સુમનચંદ્રના મોકલ્યા આવ્યા છીએ; અને સમાચાર.....

રાજ—કેમ અચકાઓ છો ? શું સમાચાર છે ? શુભ સમાચાર છે કે અશુભ છે ? આજ ત્રણ દિવસ થયા મારો પુત્ર અભયમલ ત્યાંથી સ્વયંવરની સધળી શોભા બેઠ આવ્યો છે; અને તમે હંડા અદ્વસોસના કેમ ઉચ્ચાર કરો છો ? બોલો ઝંટ બોલો.

પેગામ—પૃથ્વીનાથ; જેન ઉદ્ધાસતારાને કોઈ અધર્મિ ઉઠાવી ચાલ્યો ગયો; તે કોણ હતો તેની ખરાબર ખબર પડી નથી; રાજ સુમનચંદ્ર સાતસે ઘોડેસ્વાર સાથે જેતની શોધમાં નિકળ્યા છે.

અભયમલ—અરે આવા ઘોર ગજબનો કરનાર અતી અધર્મિ અંધકારસિંહ વિના બીજે કોઈ હોય નહિ. હું જો બોલું છું તે સત્ય છે એમ સમજજો.

રાજ—કોણ છે અંધકારસિંહ ?

પેગામ—સરકાર, લાઇનું બોલવું અમને બ્યાજબી લાગતું નથી. અંધકારસિંહ એ સુમનચંદ્રના સાળા છે.

અભય—પિતાજી મેં ત્યાં રહી સર્વની ચર્ચા બેબેલી છે. તેમાં તે લખાડ લુચ્ચાનો સરદાર મને અધમમાં અધમ માણસ પડ્યો છે. ભલે સુમનનો સાળો છે પણ કરમનો કાળો છે. જાઉં છું જેતની શોધમાં.

રાજ—ચિરો, અગિયારસે ઘોડેસ્વાર સાથે નિકળો ! જાડને પહાડ,

નદીનેનદ, ગામને ગુફા ફરી ફરી શીંદી ફીંદી, પુલપુલી ઉલાસને લઈ આવો, અને અધર્મિને હાથ પગ બાંધી મારતા મારતા મારી પાસે રજુ કરો !

સાતસેં સવાર સુમનની સાથે અને અગિયારસેં સવાર અભયમલ સાથે મળી અઢારસેં સવાર ઉદ્ધાસતારાને શોધવા અવનિમાં ધુમી રહ્યા છે, પણ સહનતારાની તો કોઈને ખબરજ નથી. સહનની સંભાળ લેનાર તો કોઈ જાગતુંજ નથી. જે સવારને સોંપી મચ્છરાજ મકવાણી પાછો વળ્યો, તેના સામું નિહાળી જોતાં સહનને એમ લાગ્યું કે આ કોઈ દેવતાઈ પુરૂષ હોય એમ લાગે છે; જે છત્રી મેં દર્પણમાં જોઈ હતી; તે અને આ નરની ક્રાન્તિ મળતીજ છે; અરે મને દર્પણમાં દર્શન આપી જંગી અવાજથી એમ કહ્યું કે હું આવું ? દાસીના કહેવાથી, મેં કહ્યું હા આવ ? તે દર્પણમાં દર્શાવેલો પુરૂષ તો આ નહિ હોય !

શું કંઈ, શી રીતે પુછું. પરાયા જોડે વાત કેમ થાય ! તન મન ને ધન સધળું અમરસિંહને અર્પણ છે, પણ પુછ્યામાં હું કાંઈ દોષિત નહિ થઈ જાઉં ! મને મકવાણી પાસેથી માંગી લેનાર મારા દુઃખના લાગીદાર આપ કોણ છો ?

સ્વામી—હું જે છું તે છું; મારી પાસે વિશેષ વાત કરવાનું પ્રયોજન નથી, વિશેષમાં મારી તરફનો તમારે લાયક ધરવો નહિ.

સહન—મને અભય વચન આપનાર તમો.....મને મારા સ્વામિ પાસે લઈ જશો ?

સ્વામી—હા પત્તો મળશે તો પહોંચાડીશ.

સહન—અરે કેમ પત્તો ! વળી રાજનો પત્તો રાજના મહેલમાં, એજ ઉજ્જન નગરમાં, આ વહેતાં ક્ષિપ્રા માતાના કિનારા ઉપર.

સ્વામી—હા સાધરી, તમારું કહેવું ખરું છે, પણ તે તો તમારા ગુમ થયાની ગમગિમીમાં વૈભવ મુકી વનમાં ગયા,

સહન—અરે હાય હવે હું મારા માથાના મુગટને ક્યારે મળીશ.

એટલામાં વાને વંદોળ ઓચિતો ચઢી આવ્યો; ધુળ કાંકરા ઉડવા માંડ્યા; સહનની આંખ મિચાઈ ગઈ; તેજ વેખતે ઘોડે એસારી; ઘોડાને આજ્ઞા કરી; ચાલ જા ! અઘોર જંગલમાં ઉતારી પાડ ! શબ્દ થતાં સપાટે ઘોડો ગગનમાં ચાલ્યો; શિતળ પવનની લેહેરો લાગવાથી સહન શુદ્ધિમાં આવી. અરે હું કેમ ઉડુ ઉડુ થઈ રહી છું. મને કોઈ વિર્માનમાં એસારી વિચરતું હોય એમ લાગે છે. એટલામાં તો ઘોડો પહોંચીને ટોચ ઉપર ઉતરી સંધ્યાકાળના સમયે સહનને ઉતારી સપાડે આજ્ઞા ગયો.

મંધ્યા સમયની શોભાને નીરખતી, શિખર ઉપર ઉભેલી સહન વિમાસણ કરે છે. અરે વા ક્યાં ! વંટોળ ક્યાં ! મને મકવાણી પાસેથી મુકાવનાર શોભિતો સ્વાર ક્યાં ! અરે આ અંગને અલય વચન આપનાર અનુપમ શણગારથી સન્નએલો સ્વાર ક્યાં ! જરૂર એ પણ કોઇ દગાબાજો હોવો જોઈએ. આમથી રાત્રિ સમસમાટ કરતી ઉજેશને ઘેરવા ગર્જના કરતી આવે છે; તેના લયથી શ્રી જ્યોતિસ્વરૂપ સુર્ય લગવાન પેલા પહાડની ખિણમાં પરાણે પેસે છે, લયની વખતે સર્વ નિસ્તેજ થઇ જાય છે, જે સુર્ય દેવતા સાસુ પા પળ એક દ્રષ્ટિએ જોવાય નહિ, તે અત્યારે હું આખા અણિસુદ અને ઝાંખા જોઉં છું. અરે આવા મોટા દેવને પણ લય છે, તો મનુષ્યો લયથી નિસ્તેજ થાય તેમાં નવાઈ શી ? જરૂર હું ઉનચન નગરની નજીકમાં હતી. પણ હવે મને લાસે છે કે હું હજારો ગાઉ ઉપર ઉતરી પહોં છું. અહીં મને કાણુ લાવ્યું હશે; શું કંઈ, કેમ કંઈ, ક્યાં જાઉં, આ અંધારું થવા માંડ્યું; હવે તો પાસેના ઝાડ પણ જણાતાં નથી શ્રી હરી ધનલાગ્ય માફ અરે આ કરમ ક્યાં ઘડ્યું હશે. નહિ નહિ કરમ ઘડનારનો દોષ નથી પણ કરમ કરનારનો દોષ છે. અરે હું કેમ ભુલું છું, પ્રાણુધાર જંગલમાં ગયા છે તો મારે પણ જંગલજ સેવવું જોઈએ. શી ખાતરી કે જંગલમાં ગયા છે; તે ખખર કરનાર પણ પેલો ઘોડેસ્વારજ જે મને જંગલમાં સૂકીને નાસી ગયો તે. હે સર્વેશ્વર શા અપરાધે દાસીને દુઃખમાં નાંખી છે. શ્રીહરી શ્રીહરી શ્રીહરી. અમરસિંહ, અંગના આધાર માથાના મણી અમરસિંહ આનંદ માનવાના સમયમાં ઓચિંતો ખેદ ખડો થયો. આપ ક્યાં હશે ? આપ શું જંગલમાં જતા રહ્યા છો; મારા દુઃખે દુઃખ તમારે શા સાફ બોરી લેવું પડે ? હવે તો રાત્રિ ઘણી ગઇ; રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ.

અંધકારસિંહ—કેમ; શું વિચારમાં ગુમ થઇ ગઇ છે. કેમ નિયું જોઇ રહી છે ! જરા ઉંચી નજર કરી; અવનિપતિ અંધકારસિંહને નિહાળ !

ઉલાસ—શું ઉંચું જોઉં, કેના સાચું જોઉં; નિરંતર જેને અનિતી પ્રિય છે એવા અધર્મિ અંધકારસિંહ, કાળા કર્મના કરનાર અંધકારસિંહ, ઝેરનું પાન કરનાર પુરૂષો જરૂર ખેદ પામે છે; પરિણામે જેમાં હાની છે એવું કામ, સદ્ પુરૂષો કદી આરંભતાજ નથી.

અંધકારસિંહ—મને માફ વચન બોલનાર બાળા, રહેવા દે તારા બાળા અજે હવે આ થંનાર પતિનાં પ્રિતીથી દર્શન કર !

ઉલાસ—પાપ શુદ્ધિવાળા પુરૂષો, કોમળ વચનને સમજતા નથી,

તેમ હિત વચનનો અંગીકાર પણ કરતા નથી. ત્યારે અંધ અંધકારસિંહ, કોઠો મનુષ્ય જેની સ્થાયતા કરનાર છે, એવી હું તેને અનાથ અબળાની પેરે જંગલમાં લાવી, જીલમ ગુજારે છે; તે કૃતિનાં ફળ ભોગવતી વખતે પારાવાર પરતાવો થશે.

અંધકારસિંહ—અરે સુપ, ચાંપલી ! તું મને ઓળખતી નથી, તું મારો મહિમા જાણતી નથી, તને મારા પરાક્રમની ખબર નથી, મારા જેવો શુદ્ધિશાળી અને બાહોશ માણસ બે હજાર યોજનમાં એક પણ નથી.

ઉલાસ—પરાભવ પાસે હોય ત્યારે શુદ્ધિશાળીની શુદ્ધિ અવળી થાય છે, વહેતા વહેજાના કિનારા ઉપર રહેલા ઝાડનો નાશ થાય છે, તેજ પ્રમાણે મારા સંબંધીઓનો વેગ તારો સમુજો નાશ કરશે.

અંધકારસિંહ—ખડવાટ મુકી, મારી ઇચ્છાને તાબે થા નહિ તો ઝાડે બાંધી, ગેરબંધથી આમડું ચીરી નાંખીશ.

ઉલાસ—પંજનના પ્રતાપી રાજા, આનંદમલની પુત્રી; અતિપ્રાક્રમિ અભયમલની બેન, અને દુનિયા જેના બળને વખાણે છે એવા દરંગદાસ-સિંહની ભત્રિજાને લય આપનાર ભુંડ ! સુખે સુવાની ઇચ્છા હોય તો મને મારા પિતાને ઘેર અગર મારા મામા સુમનચંદ્રને ઘેર પહોંચાડી દે !

અંધકારસિંહ—અરે અક્કલની ખારદાન ? પ્રૌઢ પ્રયાસ કરી પકડી અહિં સુધી લાવ્યો તે શું પાછી પહોંચાડવા ! નહિ બને નહિ બને હવે આ અંધકારસિંહ અલબેલી ઉલાસતારાને પરણી સ્વર્ગના દેવતા દેવાંગનાઓની સાથે વિહાર કરી જે સુખનો અનુભવ કરે છે, તે સુખનો લ્હાવો લેશે.

ઉલાસ—લ્હાવો લેશે ! લ્હાવો લેશે કે લ્હાજો લેશે; વીર પુરુષથી વેર કરી કોણ સુખે સુધ રહે છે ? કુવચના કાતરા કપાળે ઘસી કોણ આનંદ પામ્યું છે ? દિપકમાં પડી કેટલાં પતંગીઆં જીવે છે ? જ્યારે મારા સર્વ સંબંધીઓ કોપશે ત્યારે; સમુદ્રમાં પડેલા નરને કંઈ આધાર મળતો નથી, તેમ તને ખચાવનાર પૃથ્વીના પડમાં કોઈ નહિ મળે.

વિરબાળાનાં વચન સાંભળી અંધકારસિંહ ઉઠી ઉભો થઈ સિંહ શિયાળ ઉપર ચોટય મારે તેમ તલપી ક્રોધ કરી બોલ્યો; કેમ ! મારે આધિન થાય છે કે નહિ ? શું કંઈ ! અંતરની આશક્તિથી તને કાંઈ કરી શકતો નથી. કાર્ય કરીને પાછળથી પરતાવો કરવો પડે તે હામ ન કરવું તો સાઈ છે. તને મારીને મારે નિરંતર રોવું પડે; પારાવાર પરતાવો કરવો પડે. ઉલાસ અતી ઉલાસમાં હું તને ઉચકી લાવ્યો છું. હું એટલું સમજું છું કે સ્વર્ગ મૃત્યુ ને પાતાળમાં તારા શિવાય કોઈ મને સુખ દેનાર નથી.

ઉદાસ—હા, અને તારે પાત્ર નિશ્ચય સમજવું કે, ત્રિલોકમાં તારા શિવાય મને દુઃખ દેનાર નથી.

અંધકારસિંહ—હું જોશને ગણકારતો નથી, તેમ તું વધારે જો-
લ્યેજ નય છે. હવે તો તને મારી નાંખવી તે શિવાય ખીજું કંઈ હું સાદું
સમજતો નથી.

ઉદાસ—વાચાર હું કે, મારી પાસે લથીઆર નથી, નહિતો તારા
જેવા હજાર અંધકારસિંહના કકડા કરી કુતરાને ફેંકી ચાલતી થાઉં.

અન્નેતી ધમાધમીમાં, સવાસો બ્રાહ્મણનું ટોણું ત્યાં આવ્યું. પંચકેશથી
શોભતા, હાથમાં પંચપાત્ર, ખગલમાં પોથીઓ, ખભે ઝોળીઓ ને મુખેથી
હર હર શંભુ, હર હર શંભુ લગતા લગતા ત્યાંથી જતા જ્નેષ, ઉદાસે
પુછ્યું, હે મહાત્માઓ આપ ક્યાં પધારો છો ?

બ્રાહ્મણ—અમો જનના કરવા નીકળ્યા છીએ, ચાલતાં ચાલતાં જ્યાં
પવિત્ર જગ્યા જણાશે ત્યાં મુકામ કરીશું, એક ખે રાત્રિ રહી વળી ત્યાંથી
આગળ ચાલીશું, ફેર પવિત્ર ધામમાં ધામા નાંખીશું.

ઉદાસ—મહાત્માજનો, અમુક જગ્યાએ ધરતી પવિત્ર છે ને અમુક
જગ્યાએ ધરતી અપવિત્ર છે, એવું આપ શી રીતે સમજી શકો છો ? મારી
શુદ્ધિના પ્રમાણમાં તો ધરતી માતા સર્વ જગ્યાએ પવિત્ર છે; સાકરની પુતળા
સર્વાંગે ગળીજ હોય છે.

બ્રાહ્મણ—જેન એ તમારી સમજણ સાચી છે. પણ સાકરની પુતળાને
ભૂલ્યથી મદીરાનો સ્પર્શ થયો હોય તે ધર્મની હાનીના બાદે કરી, અને ઝેરી
પદાર્થનો સ્પર્શ થયો હોય તો તે પ્રાણની હાનીના ભયે કરી ખવાતી નથી.
તેમજ મંત્રે કરી સર્વ પદાર્થ અપવિત્ર અને અલક્ષ થાય છે. ગંગાજી સદા
પવિત્ર છે, પાપને નાશ કરનાર છે, પણ જ્યાં રસમાન ભોમી હોય ત્યાં
સ્નાન કરવાથી માત્ર નાહ્યા જોટલોજ સંતોષ થાય છે. જ્યાં દેવસ્થાન હોય,
જ્યાં દિનારે ઋષિઓએ તપ કરી આશ્રમો બાંધ્યા હોય એવા પવિત્ર ઘાટ
ઉપર નદાવાથી આપણું મન એમ સાક્ષિ પુરે છે કે, યસ હવે આપણું
સવળાં પામ જણી ગયાં, જે જગ્યામાં વિશ્વા પડી હોય તે જગ્યાએ આસન
ગોહત્રી જમવા બેસાતું નથી.

ઉદાસ—મદાન પુરુષો; હું આપના મુખની મધુરી અને હિતકારી વાણી
સાંભળી, આનંદ પામીશું. વળી આપ જો મને થોડે સુધી સાથે રાખશો તો હું
સૌની સેવ્ય ઉદાવીશ અને એવી પવિત્ર જગ્યામાં રહી, પવિત્ર થઈશ.

અંધકારસિંહ—ખખડદાર બ્રાહ્મણો ! જો એને અલ્લીથી લઈ ગયા

છો તો તમને એકે એકને જમપુરીમાં પહોંચાડી દઈશ.”

અંદ્રશંકર—અરે શું જુઓ છો; આપણા ગુરુ પાસે શ્રાપ દેવરાવી, આ લુચ્ચાના સરદારને બાળી ભસ્મ કરાવો. (અંધકારસિંહ નાહો.)

ઉલાસતારાને લઈ ઋષિયો આગળ ચાલ્યા. રમણ જગ્યામાં મુકામ કરતા, સ્નાન સંધ્યાદી કર્મ કરતા કળાદી અહાર કરતા ચાલ્યા જાય છે. ઉલાસતારાની દીકરીની પેરે સંભાળ રાખે છે. ઉલાસ પણ પોતાનાથી બને તેટલી રૂપિની સેવા ઉઠાવે છે, પ્રસંગોપાત મંડળના ગુરુ ઉલાસને ઉત્તમ ઉપદેશ આપે છે. એમ કરતાં એક મુકામ પહોંચી તળેટીમાં પડ્યો. ઋષિની આજ્ઞા લઈ ઉલાસ સંધ્યાકાળ સમયે પાણીના ઝરામાં સ્નાન કરવા ગયો છે. પવિત્ર જળાશયનાં નામ દઈ જળમાં હુબકાં મારે છે, ઇશ્વર સ્મરણ કરતી જાય છે; તે વખતે કેડો જોણે મૂક્યો નથી એવો જુલમી અંધકારસિંહ આવી ઘોડાને પાણીમાં ઉતારી, અબજાને ચોટલેથી ઝાલી ખિંચી ઘોડાના ઉપર નાંખી નાહો. અરે કોણ દોડો ! હે ઋષિ મહાત્માઓ દોડો ! આ પાપી પાછો મને પકડી જાય છે. તેજ વખતે અગિઆરસેં ઘોડેસ્વાર સાથે નિકળેલો અભયમલ સામે આવ્યો, અને અંધકારસિંહને ઘેરી ગર્જના કરી બોલ્યો ! બાળાને બળાત્કારથી બાંધી લઈ જનાર જનાવર કોણ છે ? અને જેને તું લઈ જાય છે તે, ઉલાસતો નથી ?

અંધકારસિંહ—તું કોણ છે, મારા કાર્યમાં ખલેલ કરનાર ! દૂર રહે માર્ગ આપ હું પ્રતાપી અંધકારસિંહ અને કન્યા તું કહે છે તેજ છે.

અભયમલ—હાય ! ઘણે દિવસે ઘેર કર્મનો કરનાર હાય ચઢ્યો છે. મ્હોતના બારામાં પડેલા પાપીઆ હવે એક પળ પણ તું જીવવાનો નથી. હું અભયમલ એ ઉલાસનો ભાઈ છું.

અભયમલનું નામ સાંભળતાંજ ઉલાસને નાંખી દઈ; આરિક છિદ્રમાંથી પારો પસાર થાય, તેમ જોતજોતામાં સઘળા ઘોડેસ્વારની વચમાં થઈ ચાલ્યો ગયો. અરે ક્યાં ગયો ક્યાં ગયો ! ઓ જાય ઓ જાય.

“ અંધારાની ખાધી બે ” ગયો તે ગયોજ ગયો.

ઉલાસ—વિરા અભયમલ, ભલે દુષ્ટ ગયો, એ પાપીનું પાપ એને મ્હોતના બારામાં ખિંચી લાવશે, પણ ભાઈ હવે તો મારી શીકર કરો.

અભય—જેન હવે આપણે ઘેર ચાલો આપણા માતા, પિતા તને જોવાની આતુરતામાં અનની આખડી રાખી બેઠાં છે.

ઉલાસ—ભાઈ, અહિંથી થોડે દૂર પાણીનો ઝરા છે, જો જગ્યામાં સ્નાન કરતાં આ પાપી મને ઉચકી લાવ્યો હતો, ત્યાં મારાં વસ્ત્ર છે,

તે મને ધારણ કરવા દો; વળી તેની પાસે જત્રાણ ઋપિ મહાત્માઓનો મુકામ છે, જેની સ્થાયતાવડે હું અત્યાર સુધી નિર્ભય રહી છું. તેમને તમારા મળ્યાના સમાચાર આપી, આશીષ લઈ જઈએ તો સારું.

ઉલાસના કહેવા પ્રમાણે અલયમલ પોતાના સવાર સહિત ઋપિમંડળ તરફ પગલાં ભરે છે. આહી ઉલાસને જરા વિશ્વંય થયો જાણી ગુરૂએ બે ચાર શિષ્યને આજ્ઞા કરી કે હે ભાઈ દિકરી ઉલાસતારાને સ્નાન કરવા ગઇ છે તેને ઘણીવાર થઈ માટે બે ચાર માણસ જઈ તપાસ કરો કે તે કોઈ પ્રકારની પિડામાં તો નથી પડી !

આજ્ઞા થતાં ત્રણ બ્રાહ્મણ તરત દોડ્યા. ઝરે આવતા ઉલાસનો દીડી નહિ, પણ તેનાં અમુલ્ય વસ્ત્ર કિનારે પડેલાં જોયાં; તે લાવી ગુરૂની પાસે મુક્યાં. ગુરૂ કહે અરે આ શું ! એ અનાથ અજળા ક્યાં ગઇ. ઉઠો તપાસ કરો દોડો ! કોઇ પાપી હરણુ તો નથી કરી ગયો. એટલામાં ઉલાસતારા આગળ આવી ગુરૂના ચરણમાં પડી બોલી; પુત્ર્ય પિતાશ્રી જે અંધકાર-સિંહના પંજમાંથી આપે મને છોડાવી હતી તેજ પાપી આજે સંધ્યાકાળને સમયે હું ઝરામાં સ્નાન કરતી હતી ત્યાં આવી મને એક વસ્ત્રની પહેરેલી લિના વસ્ત્રવાળી જળમાંથી ઉચકી ચાલતો થયો. થોડે દુર જતાં મારા મુલાગ્યે મારી શોધમાં નિકળેલા મારા ભાઈ અલયમલનો મેળાપ થયો. તેણે મને મુક્ત કરી પાપીને મારવાની તૈયારી કરી. મારા ભાઈની ઝડપ ચુકાવી ઝુડ જતો રહ્યો છે. મારા વડિલબંધુ અલયમલના આપના ચરણમાં પ્રણામ છે. અલયમલ કહે મહાત્મા મારા અગિયારસે થોડેચાર સાથે આપના ચરણમાં પ્રણામ છે. વળી આપે મારી બેનનું દિકરીની પેઠે રક્ષણ તથા પાલન કર્યું તે બદલ હું સદાને માટે આપનો આભારી થયો છું. કોઇ સમયે કરતા લાહોર તરફ આવજો, અને આપની પવિત્ર મૂર્તિનાં મારા પિતાને દર્શન કરાવજો હવે અમને રજા આપો. ગુરૂ કહે બહુ સારું ભાઈ પધારો, આ તમારી પવિત્ર બેનને સારો સહપાત્ર રાજકુમાર જોઇ વરણજો; મેં તેને પતિવ્રતા સ્ત્રિયોના ધર્મ સમજાવ્યા છે. હું ધારું છું કે આ કન્યા તમારી તથા તેનાં સાસરાના પક્ષની સાત પેઢીનો ઓહાર કરશે.

અલયમલ—આપની આશિષ માથે ચઢાવું છું. પુત્રિયોનું પવિત્રપણું અને પતિવ્રતપણું જોઈ માતા પિતા સંસારમાં મુખે રહે છે. અને સ્વર્ગમાં સદા અનંત કરે છે. આપ મારી બેન ઉલાસનો સ્વયંવર રચાય ત્યારે જરૂર પધારજો અને પરણેલા વરકન્યાના જોડાને આર્શિવાદ આપજો.

ગુરના ચરણમાં નમન કરી સર્વ વિદાય થયા; માર્ગમાં અભયમલ પુછે છે એન ઉલાસતારા; અતી પાપી અંધકારસિંહ તમને લઈ જવા શી રીતે શક્તિમાન થયો ? મામા સુમનચંદ્ર તમારૂં રક્ષણ કેમ ન કરી શક્યા ?

ઉલાસ—ભાઈ, એન સહનતારાને અમરસિંહ સાથે વળાવતાં જ્યારે સર્વ પાછાં ફર્યા ત્યારે મેં મારા રક્ષણને માટે રહેલા પચાસ ઘોડેસવાર સાથે સામી રાત્રિ પડવા થઈ હતી તોપણ એનના સ્નેહને લઈને આગળ જવા આતુરતા બતાવી. મામા તથા મામીએ મને ધણું સમજાવી, પણ અમર સાથે વરેલી સહનની શોભાને નિહાળતાં તૃપ્ત નહિ થએલી હું; બોલને નહિં ગણકારી સાથે સાથે ચાલી, વહેલાં પાછાં વળજો. વધારે દુર ન જશો ભાણીયા; એવાં મારાં પ્રકાશ મામીનાં વચન સાંભળતી સહનથી વાતમાં શુભ થએલી હું પાંચેક ગાઉ સુધી આવી. રાત્રિના પડવાથી નિર્ભય જગા પણ ભયંકર થાય છે, એમ જાણી, અમરસિંહે મને પાછા વળવા સહનને સાનમાં સુચના કરી. મારા પચાસ રક્ષક સાથે રથમાં બેઠેલી હું પાછી વળી ગાઉ ત્રણેક આવી તે વખતે ઓચિંતી કિકિયારી થઈ. મારા તથા સામાના સિપાઈઓ તલવારથી કાપાકાપી મારા મારી કરવા લાગ્યા, તે વખતે જીવાન જોળ્યો મને રથમાંથી હંચકી ઘોડે આડી નાંખી દોડ્યો. તેણે સુર્યોદય થયા વિના ઘોડાને અટકાવ્યો નહિ. સવાર થતાં જોયું તો અંધકારસિંહ નજરે પડ્યો. પ્રયોજન પુછતાં પોતાની દુષ્ટ વાસના દર્શાવી, થોડા દિવસ મને માર મારી હેરાન કરી; છેવટ મહાત્માએ મને દુઃખથી મુક્ત કરી.

ઉલાસતારા તથા અભયમલ વાત કરે છે, તેવામાં સાતસે ઘોડેસવાર સાથે સુમનચંદ્ર સામો મળ્યો. સુમનને જોઈ અભય ઘોડેથી ઉતરી પ્રણામ કરી બોલ્યો, મામા શ્રી જગદંબાની કૃપાથી એન ઉલાસ હાથ લાગી છે. ઉલાસે મામાને નમસ્કાર કરી કહ્યું મામા મેં તમારૂં કહેવું ન માન્યું ને હાં કરી આગળ વધી તેનાં માઠાં પરિણામનાં ફળ મારે આપવાં પડ્યાં.

સુમન—પણ બેટા, તને હરણ કરી લઈ જનાર પાપી કોણ હતો ? અને તે ક્યાં છે ?

ઉલાસ—મામા, એન સહનના મામા અંધકારસિંહ અને તે મારા ભાઈનો મેળાપ થતાં મને મૃતી જીવ લઈ નાશી ગયા છે.

સુમન—(દાંતમાં આંગળા ધાલી ખુબ દુઃખાવીને) હે ! આવું ઘોર કર્મ કરનાર એ અંધકાર ! નહીં અંધકાર તે તો અંધકારજેનું ધન્ય છે નામના પાડતૂરને, અરે પાપી અંધકારસિંહ હવે તું જીવતો શી રીતે

રહેવા વાળો છું? મારી ભણેજને લઈ જવાની હિમ્મત બીડનાર અભાગી, તું ખીન્નું શું ન કરે! હાય!

અભય—મામા; હવે એ સંબંધી વિમાસણ કરવાનું રહ્યું જ નથી. એની જીવનદોરીએ મારા હાથમાંથી ખેંચી લીધો છે, પણ થોડે કાળે એ કૃતધ્વી માણસ યુરી હાલતે મરશે.

એક એકના હૃદયને દિલસો આપતા અને પંથ કાપતા બેઉ, લાહોર આવી પહોંચ્યા. નય થોડે દુર રહ્યું ત્યારે અભયમ્હે પિતાને શુભ સમાચાર કહેવા, પાંચ સવારને દોડાવ્યા. રાજ આનંદમલ બેન ઉલાસનું આવવું સાંભળી અતી હર્ષ પામ્યો, અને રાણીવાસમાં વગર વિલંબે સમાચાર કહેવરાવ્યા. રાણી વિનોદમતિ ઉલાસને આવતી દેખી ખુશી થઈ, અને દીકરીને આલિંગન કરી બોલે બેસારી. બેન સારાં તો છો?

ઉલાસ—હા માતાજી હાલ તો આનંદમાં છું. પછી તો પરમેશ્વર જાણે. પણે પણે પ્રાણીને શું શું આવી પડે છે, તે કહી શકાય નહિ.

વિનોદ—દિકરી! એ તો ઉંડી સમજણની વાતો છે. કેમ તારા લગ્નની તૈયારી કરીશું કે નહિ! હું તો ધારૂં છું કે હવે સ્વયંવર રચાવી દેશ દેશાન્તરના રાજાઓને બોલાવી, મંડપ ભરાવી તને પરણાવવી, જે રાજાને તું પસંદ કરે અને વરમાળા પહેરાવે; તેની સાથે તારાં લગ્ન.

ઉલાસ—માતાજી, રાજાઓને તેડાવો તેની સાથે રાજકુમારોને પણ તેડાવજો, અને અમરસિંહને તો જરૂર.

વિનોદ—કોણ છે, અમરસિંહ! તેને યાદ કરવાનું શું કારણ છે?

ઉલાસ—માતાજી, કેમ જૂલો છો, અમરસિંહ બેન સહનના સ્વામિ.

વિનોદ—હા હા, હું જૂલી, તે તો પ્રથમથીજ આવશે, કારણકે આપણા નજીકના સગા થયા, એટલે ઘણું કાર્ય તો એમની સલાહ લેધને કરવું પડે. આજ હું તારા પિતાને વાત કરીશ, વળી તાકડે તારા મામા પણ અહિં આવેલા છે.

વિનોદ રાણીએ વિનોદ વાણીથી રાજા આનંદમલને કહ્યું સ્વામિ, અતી ઉલ્લાસ પમાડનારી આપણી પુત્રિ ઉલાસતારા હવે વરવા જેવી થઈ છે; માટે મારી ધારણા એ છે કે, રૂડો સ્વયંવર મંડપ રચાવી તેનાં લગ્ન કરીએ તે સાર.

રાજા—હા, હું પણ એજ વિચારમાં હતો; ગદ્ય કાલેજ તમારા લાઇ સુખનંદને તે વાત હું કરી મુક્યો છું. સારો શુભ દિવસ જોવાની મંડપનું મુહૂર્ત કરાવરાવીશું અને તેજ દિવસે સર્વ રાજાઓને પત્રિકાઓ લખી મોકલીશું,

વિનોદ—પતિ મંડપ રચના એવી રચના કે, આધાર સુધીમાં કોઈ સ્વયંવરની શોભા તેની બરાબર ન ગણાય.

રાજા—ધૈર્ય ધૃષ્ટા હશે તેમ બનશે. પણ મનમાં તો એમજ છે કે, સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ શોભાયમાન મંડપ તૈયાર કરવો.

બીજે દિવસે સવારમાં રાજા સુમનચંદ્રની સલાહ લઈને વિદ્વાન બ્રાહ્મણને ખોજાવી, રાજાએ શુભ મુહૂર્ત પુછી, સલામાં બહેર કર્યું. પ્રધાનશ્રી; બેન ઉદાસતાસે વસાવવા સ્વયંવર મંડપ રચાવવો, તેમાં પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચ, ત્વર્ગોત્તમ શોભા કરવી; સકળ રાજાઓને આમંત્રણ કંકોત્રિ મોકલવી, એ સઘળા કાર્યમાં જે જે માણસોની યોજના કરવી થટે તેમની કરો, અને અવસર સઘળા તૈયારી થાય તેને માટે પુરુષ કાળજી રાખો !

રાજાનું ફરમાન થતાં પ્રધાને સઘળા તૈયારી કરવા માંડી, દરેક જગાના કામ તેના લાયક માણસને સોંપી કાર્ય શુભ મુહૂર્તમાં શરૂ કર્યું. સવા પાંચ યોજન કરતી જમીન સુવર્ણથી ચિંપાવી મંડપને માટે તૈયાર કરાવી. તેની આસપાસ ફરતી રૂપાની જગમગતી બળી રચાવી. મંડપના મધ્ય ભાગમાં સવાપાંચ હાથ ઉંચા ત્રણ ત્રણ હાથને છેટે બે સોના થાંભલા નંખાવ્યાં, મંડપમાં પેસતાં, જમણા હાથ તરફ સર્વ દેશના રાજાઓનાં તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે સિંહાસનો ગોઠવ્યાં, ડાબી બાજુપર લાકડાનાં, રૂપાથી મઢીને સરળ આસન સાધુ પુરોહિત, યોગી, સંન્યાસી, ઋષિ, રાજના વિદ્વાન બ્રાહ્મણો તથા નગના શાહુકાર ગ્રહસ્થાને સ્વયંવર જોવા બેસવાને હારબંધ ગોઠવ્યાં. જે બે સોનાના થાંભલા ઉભા કર્યા તેની પાછલી બાજુ પર ઉંચે રાણી વાસની તથા નગની આમંત્રણથી જોવા આવનાર કુળવાન સ્ત્રીઓને માટે બેઠકો રચાવી. આ પ્રમાણે ઉત્તમ શોભાયમાન સ્વયંવર મંડપ રચાવી પ્રધાને રાજાને ખબર આપી, તેજ વખતે રાજાએ અલયમલને તથા સુમનચંદ્રને સર્વ રાજાઓને નિમંત્રણનું ફરમાન કર્યું. રાજા સુમનચંદ્રે સકળ દેશના રાજાઓને વિનય વચનથી કંકોત્રિયો લખી, અને બીજે દિવસે દિશા દિશા પ્રત્યે બ્રાહ્મણોને મોકલ્યા. ઉલાસના સ્વયંવરની કંકોત્રિયો લઈ ઉલ્લાસથી બ્રાહ્મણો વિદાય થયા.

રાજા અને સુમનચંદ્ર આનંદમલને કહે છે; હે પુણ્ય વડિલ, આપે નિમંત્રણ તો લખાયાં. પણ સ્વયંવર શા પ્રકારથી સજ્જવાનો છે ?

આનંદમલ—શાળા સુમનચંદ્ર પ્રકાર કેમ પુછે છે ? શા શા પકારના સ્વયંવર હોય છે, તે તે જરા મને દર્શાવો ?

સુમન—રાજા પ્રકાર તો એ કે, એક તો સ્વયંવર સ્વયંવર, એટલે

રાજનાં ૩૫ જોઈ, શુણુ લક્ષણનું વર્ણન સાંભળી કન્યા વરમાળા પહેરાવે. બીજી અમુક સરતે રાજ પરાક્રમ કરી બતાવે તે કન્યાને વરવા લાયક થાય. જેમ મત્સરવિધી અર્જુન સહિત પાન્ડવો દ્રૌપદી વર્ષા, અને ધનુષ તોડી શ્રી રામચંદ્રજી સિતાજીને વર્ષા.

આનંદમલ—ઠીક, હું સમજ્યો; તમે જેમ કહો છો તેમ મારો વિચાર મારા પુત્ર અભયમલના કહેવાથી સ્થિર થયો છે. સાંભળો હું રચના બતાવું.

મંડપના મધ્ય ભાગમાં જે સોનાના થાંભલા ઉભા કર્યા છે. સોળ શણુગાર સજ્જતી ઉલાસતારાને જે થાંભલાના વચમાં ઉભી રાખવી; તેના અંગતી ડાબી બાજુના થાંભલા સાથે તેને સજ્જ કરવી; તેના ડાબા કાનમાં અમુલ્ય હીરાથી જડીત્ર એક ઝાલ પહેરાવવી, તેના નિચેના ભાગમાં કુંદ, નની ગોળાકાર કડી; જેમાંથી એક બ્રમર ઉડતો પાર જઈ શકે તેવી રાખવી; તે કડી સીધી અને સ્થિર રહે તેને માટે સોનાના તારનો એક છેડો કડીએ અને બીજો છેડો જમણી બાજુના થાંભલા સાથે સજ્જ કરવો. સવાસો કદમને છેટેથી, જે રાજ બાણુ નાંખી કડીની પાર કાઢે, તેને કન્યા વરમાળા પહેરાવે. નાંખેલું તીર કડીના વચમાં થઈ ન જાય, તેને માટે પણ ભય વચન રાખ્યાં છે, જેથી સર્વ રાજઓ “વાગ્યો તો તીર નહિ તો તકકો” કરી વૃથા વખત ન ગાળે. નાંખેલું તીર સરત પ્રમાણે કડી વિંધે નહિ, ને ઉલાસને વાગે તો તે રાજ સદા સેવક થઈ ઉલાસની હજુરમાં રહે. બીજી ન વિંધે ને ન વાગે, માત્ર બન્ને થાંભલાની વચમાં થઈ જાય તો તે રાજને સાત પખવાડીઆં મારા કેદબાનામાં રહેવું પડે. ત્રિજી ન વિંધે, ન વાગે, કે ન થાંભલા વચમાં જાય; પણ કદાચ થાંભલાની બહારની બાજુથી પસાર થાય; તો તે રાજને વસ્ત્ર સહિત તેલમાં સ્નાન કરી કંપાળે કોયલા ધરી, નગની બહાર નીકળવું પડે.

સુમન—વાહ ! ઘણુંજ સાર આવે તમે અજબ રીત બોલી કાઢી. પુરો બાણુવળી હશે. તેજ બેન ઉલાસનું પાણી ગ્રહણ કરશે.

રાજ—શાણુ સુમન; આ યુક્તિ તમારા ભાણેજ અભયમલે ચોજી છે.

સુમન—શાંખાશ છે તેની શુદ્ધિને, એણે ખુબ અક્કલ વાપરી છે. ક્ષત્રિયોનું વિદ્યુબળ જોવાનું ખરેખર ઠેકાણું આ છે.

આ સદ્ગતી ચોજનાની બખર ઉલાસને મંડપ જોવાથી પડી. કેટલુંક તેણે તકથી અનુમાન કર્યું, અને કેટલીક માહિતી મામાથી મેળવી. ઉલાસ આબી બની પિતાને પ્રશ્ન કરે છે. પિતાજી તિરનો તાકોડી તો ફોઈ બીલ,

વાધરી, રસ્તાનો જનાર હોય માટે, તેને મારે વરવુંજ પડશે ?

પિતા—ના દિકરા ! તેમ તે બને ! મંડપમાં આવેલા રાજાઓ અને રાજકુમારોમાંથીજ કોઈ તે પરાક્રમ કરનાર નિકળશે. વળી એમ તારે નછી સમજવું કે ખરા રાજાનીજ વિના બિનથી આ કામ બનેજ નહિ.

ઉલાસ—પિતાજી ! જેનું મોં જોવાને પણ ઇચ્છતી નથી, એવો અધર્મિ અંધકારસિંહ તે કામ કરવા હિમ્મત લિડે, તો હું તેને વરીશ નહિ.

સુમન—એન ઉલાસ ! આવા સંકલ્પ વિકલ્પ શા માટે કરવા પડે; એવી નીચ બુદ્ધિના માણસ પાસે સાચી વિદ્યા હોયજ નહિ. કદાચ તે કામ કરવા જશે તો, સદા તારો ગુલામ થઈ રહેશે.

ઉલાસ—એવા પાપીને ગુલામ તરીકે, અને વિશેષમાં વિષ્ટા વાળનાર ભંડૂી તરીકે પણ હું જોવા ઇચ્છતી નથી.

અભય—એન ! તમારે તે વાતે સંકોચાવું નહિ, તે અહિયાં તો આવનારજ નથી, અને કદાચ આવશે તો, મારા બાહુબળથી તેના આત્માને જંમપુરીમાં મોકલશે.

ઉલાસ—બહુ સારૂ વીરા; આપણા કાર્યમાં ખલેલ ન થાય તેવી રીતે વર્તન કરવું. અમરસિંહને કંકોત્રિ મોકલી કે કેમ ?

અભય—એન ! અમરસિંહને સૌથી પ્રથમ મોકલી છે. તેમાં મહારાજ સંધુરસિંહ અવસરે આવે, પણ અમરસિંહ એન સદનને લઈ વહેલા આવે એમ દર્શાવ્યું છે.

ઉલાસ—મામા ! મારાં મામી તથા બીજા આપણા સંબંધીઓને વેળાસર તેડાવવાં એમ મારી મરજી છે.

આનંદ—દીકરી ! બહુ હડાપણ કામનું નહિ ! સૌ આવશે. થાય તે જોયા કર, જ તારી મા પાસે.

પિતાના વચનને માન આપી ઉલાસ ઉડી ચાલી, અને પરણવાના હર્ષમાં, હરતી કરતી, આનંદ કરતી; માતા વિનોદમતી સાથે વિનય વચનથી જ્વાલો કરવા લાગી.

વિનોદ—એટા ઉલાસ ! આજે તું કંઈ બહુ હર્ષમાં પ્રલાપ જતી હો, એમ લાગે છે. વરવાના દિવસ દોડતા આવે છે, તેથી કે શું ?

ઉલાસ—માતા આપ મોટાં થઈ, બાળકની લાંચી શું કરે છે ! પરણવાની આતુરતા તો સર્વને હોય, પણ માતાજી, આતો કાંઈ.....

વિનોદ—શું છે એન ? કાંઈ કહીને કેમ બોલતી અંધ ચૂંટી, તારા મનની જે મુઝામણ હોય તે મને કહે ?

ઉલાસ—માતાજી, જે પુરૂષ પ્રાક્રમ કરે, તે મને વરે ?

વિનોદ—હા, એ સઘળી જોડવાયુ; તારા પિતાએ મને સમજાવી છે.

ઉલાસ—માતાજી, કાળો કે કૃષ્ણ; વાંકો કે વળેલો; કાળો કે કૃષ્ણ હોય, તે પણ.....ને કષ્ટવતો કરવોજ પડે ! રઠિયાળો, રૂપાળો, રંગીસો, અલખેસો, વરણાગીઓ વર વરે, એ આશા તો અંતરમાં મુઝાયાજ કરે કે નહિ ?

વિનોદ—એન; એ વાતે તારે ચિન્તા કરવીજ નહિ. શ્રી હરી જીકતે જોડું મેળવશે. જે એવો પ્રાક્રમી બાળકવળી હશે, તે સકળ સદ્ગુણ સંપન્ન હશે; તેમ સ્વરૂપવાળો પણ હશે. અદ્ભુત અને રમચડં જોવાજ હશે, હવે જરા શરમ રાખ્ય, આવી ચાતો ન થાય શું થાય છે તે જોયા કર. દશા-દેવીએ પ્રમાણ કરેલા પતીને વર, તે પતિવ્રત ધર્મને બાળી; તેનું પરમેશ્વર તુલ્ય પુનરુત્તર કરે.

ઉલાસ—માતાજી, તમે કહે છે તે સત્ય છે. પરણીને, પરમેશ્વર પતિની પ્રિતિ સંપાદન કરતી, તે તો મને ઋષિ મહારાજે બનાવ્યું છે. પણ હું આ પરણ્યા પંડિતાંની શંકાઓનું સમાધાન માણું છું, પણ માણું, સરન પ્રમાણે કરી બતાવનાર કોઈ ન નિકળે તો, શું મારે હંવારા મરવું ?

વિનોદ—આવા, ખોટા ખોટા વિચાર વચ્ચમાં રાખ્ય. શું ક્ષત્રિયોના નાશ થઈ ગયો છે કે ન નિકળે ! જરૂર કોઈ પુરૂષ, તે કામ કરશેજ.

ઉલાસ—માતાજી, મેનો નિશ્ચય કરી મૂક્યો છે કે, કોઈ કોઈથી ન થાય; તો વિધવાન કરી પ્રાણનો ત્યાજ ત્યાજ કરવો.

વિનોદ—જાડુ સારૂ એન તેમ કરજો. ક્યાં આવું છે. વચ્ચમાં દિવસ તો આડા ચાર છે ! પાંચમે દિવસે પરણવાનું; કાલથી ઉનાવળીઆ તો આવવાય માંડશે.

જે જે રાજાઓએ, સહનવાસના સ્વયંવરમાં ઉલાસને જોઈ હતી, તે તે રાજાઓના હૃદયમાં, તેની લટકે લપટાઈ ગઈ હતી. ક્યારે ઉલાસનો સ્વયંવર થાય, ક્યારે એને વરવાની વાત સંભળાય. ઉલાસના સ્વયંવર મંડપમાંતો જરૂંજ, આ સહન કરતાં ઉલાસ અધિક છે, અધિક છે, રૂપ, શુભ અને ચાંતુરી એ ત્રણે વાતે અધિક છે. લાલસામાં લેવાઈ કેટલાકે આજસુ રાજા જે નાંહાના આવવાના તે પણ ખાસ કરીને આવ્યા. આલો આલો આપણને નહિ વરે, ને કોઈ ખીજને વરશે તો તે જોડું જોઈશું તો ખરા. દેશાન્તરથી રાજાઓ આવવા લાગ્યા. તંશુ તંશુથી પડાવ નાંખવા લાગ્યા. આનંદમત્તના દાનશે સેવકો તેમની સઘળા એવા ખતની, જોઈતી,

સાહિત્ય પુરી પાડવા લાગ્યા. સુમનચંદ્ર સધળા સેવકોની પુરી તપાસ કરે છે, અને અભયમલ દરતો દિવસમાં દસ દસ વાર દરેક રાત્રીએને મળી, તેમને જોઈતી જાયતી વસ્તુની તરખડ રાખે છે. રાત્રી આનંદમલ આવતા રાત્રીએને આદર આપતાં આનંદ માને છે, રાણી વિનોદમતી પોતાના સર્વ સગાંને ટોળે થતાં જોઈ હૃદય પામે છે; પણ ઉલ્લાસતારા હંડા અફસોસમાં પડી છે. અરે આડી રાત્રિજ રહી પણ અમરસિંહ તો આવ્યાજ નહિ. શું કરવા આવે; એતો સહનને પરણ્યા. સહનને પરણ્યા એટલે શાન્તિ વળી; સહન મળી એતો જાણે ઈર્ષ્યાની ઈર્ષ્યા મળી; હવે મારા જેવી કંદુપ કન્યા ઉપર શા સાઈ નજરજ કરવી પડે. નાના ! એતો આવે પણ એ સહનજ એમને અટકાવતી હશે. ત્યાં જશે, રખે ઉલ્લાસ ઝાળખે છે ને વરમાળા આરોપી દેશે, તો મારે શોક્યનું સાલ થશે; પણ ખેન એવા હલકાને નિત્યા વિચાર તારા હૃદયમાંથી કાઢી નાંખજે. હું ઉત્તમ પુરુષને પરણી, મનગમતાને પરણી, પતિ પ્રત્યે પત્નિનો ધર્મ બજાવી માત્ર સેવાજ કરીશ; તું સંસારતું સુખ સુખે ભોગવજે, અને હું તારી દાસી થઈ સદા સેવામાં રહીશ. આવવા દે. શાણી સહન આવવા દે ! હું અને તું માર્ગમાં છૂટાં થયાં, તે વખતના શબ્દ તો તને સાંભળતા હોય તો, તારે તેડીને એમને અહિં લાવવાજ જોઈએ. હમણાં સવાર થશે, હમણાં સર્વ રાત્રીઓ મંડપમાં ભરાવા માંડશે. અરે અભાગી ઉલ્લાસ, સુર્યોદય થવા આવ્યો તો પણ અમર આવ્યા છે, એવી ખબર તો કોઈ લાવ્યુંજ નહિ. નક્કી આ દેહનો કાળજ નજીક દિસે છે. અમર વિના આવું પરાક્રમ કોઈ કરે તેમ મને લાસતું નથી. શ્રી નરસિંહ, નરહરીલાલ નરહરીલાલ. હે પ્રભુ લગ્નના રાખનાર તું છે. મારે શા માટે અફસોસ ને ચિન્તા કરવી જોઈએ; મારે શા માટે અમરને યાદજ કરવા જોઈએ ! જ્યાંસુધી સ્વયંવરની સરત છતી મને વરી નથી, ત્યાં સુધી કોઈ ક્ષત્રિય પુત્રનો મારા ઉપર હકજ નથી, તેમ હું પણ તેમને યાદ કરતાં દોષિત થાઉ છું !

અભયમલના હાથમાંથી છટકેલો અંધકારસિંહ, ઉલ્લાસને વિસરી ગયો નથી. રાત્રિ દિવસ તેનું જ લગ્ન અને તેના જ વિચાર. હવે તો ઉલ્લાસ ઘેર પહોંચી ચુકી, આ વાત સુમનચંદ્રને પણ જાણ થઈ, સધળા સંબંધીઓએ મને ઝાળખ્યો. હવે હું વરવાને એની માગણી કરૂં, તો તે કોઈ કષ્ટલ કરે નહિ; અને કદાચ મારા લયથી કષ્ટલ કરે તો, તે કન્યા તો હા કહેજ નહિ હવે કેમ કરવું; જસ ગમે તેમ કરી એને લઈ આવવી તો ખરી; લઈને સીધા સિંચાન ! મારા મહેલમાં; મારા

કળ્પનમાં આવ્યા પછી મામી સીધી થશે; તેમ છતાં જો મારી સાથે વરવાની, અગર ખુશીથી રહેવાની મરજ નહિ જણાવે, તો તેની પાસે નીચમાં નીચ હુંડી તરીકે કામ કરાવી દુઃખ દંધ હેરાન હેરાન કરવી; એટલે સુધી કે છેવટ કંટાળીને આપઘાત કરવા તૈયાર થાય. હું અંધકારસિંહ કાળો નાગ; નહિ છોડુ અલખન નહિ છોડુ. ઓ પેલા પાંચ પુરુષો રવાસ ભયાં દોડતા જાય છે, કોઈ બ્રાહ્મણ જેવા લાગે છે; શું પેલા રૂપિના ટોળામાંના તો નહિ હોય ! ના ના, તે શું કરવા દોડતા હોય; આતો કોઈ બીજા છે, કેમ મહારાજા ઉતાવળા ઉતાવળા ?

બ્રાહ્મણ—કાંઈ નહિ લાઇ, તાપ થયો છે ને ક્યારનીએ તૃપા લાગી છે; માટે કુવા વાવના દર્શનને માટે દોરીએ છીએ.

અંધકાર—તમારી પાસે કુવામાંથી પાણી ખિચવાનું સાધન તો છે કે નહિ, કે જધા મારા જેવા ?

બ્રાહ્મણ—હાથ, છે ! જધાની પાસે દોરીઓ લોટા છે.

અંધકાર—તમે સાધન છતાં કુવા વિના મુંઝાઓ છો, અને હું કુવો છતાં સાધન વિના અકળાતો હતો; આ ત્રણ ગાળી વચમાં કુવો છે.

અંધકારસિંહે કુવો દર્શાવ્યો, બ્રાહ્મણોએ પાણી કદારી પીધું, અંધકારસિંહને પાચું. અંધકાર કહું કેમ હવે તો નિરાંત વળી ?

બ્રાહ્મણ—સરકાર એક તૃપા હોલવાઈ પણ અંસારચક્રમાં ન્યાંસુધી ધુમીએ છીએ ત્યાંસુધી, સદા ઉતાવળની ઉતાવળ છે. મહિના દોઢ મહિનાથી છેયાંછોકર સુનાં મૃદી પોટલો બાંધવા ગયા હતા. જીવ ઘેર છે, બધરાં ઘેર એકલાં રાત્રિએ બીહે અજકે; વળી એકલાં મુંઝાય; જાણોછોજ કતી !

અંધકાર—આપ સર્વ ક્યાં ગયા હતા ? તે જો ખાનગી ન હોય અને મને કહી શકાય તેવું હોય તો કહો !

બ્રાહ્મણ—લાઇ, અમારા રાજની છોરીનો સ્વયંવર થાય છે, તેની કંકેત્રિયો આપવા ગયા હતા. તેમાં શું દુઃખ આવી પડ્યું; વિચાર કર્યો, ને મુહૂર્ત જોવરાજ્યું; મુહૂર્ત આવ્યું નજીકનું, બીજાં મુહૂર્ત સારાં નહિ, આતો થોડા ઉતાવળા છીએ; પણ લાઇ જતી વખતે તો એપીઆ દોડે એમ દોડતા હતા.

અંધકાર—લાઇ ક્યાં મુલકના રાજા, તેમનું નામ શું છે, રાજવાનીનું ગામ શું છે, અને તે વરનાર કન્યાનું નામ પણ જાણતા હો તો મને કહો, મુંઝતો રોજ જાણવા માગું છું !

વરનાર—અહ્યા, વિલખશંકર ગણ વાનોડા, ગણ વાનોડા

ઉઠ હવે રસ્તો દુંકો કરવા માંડીએ ! એને અહિં બેઠે બેઠે, કાળંગડુ કહો ને કાળંગડાના માંહેલાં બીયાંય કહો !

મતલબશંકર—આપણે મતલબ જેટલી વાત; ઝાઝી ચિકણાશ શી; કોક તો કહેશે દાદમ કહો ને દાદમના દાણા કહો. ઉઠ ઉઠ ઉઠ !

અંધકાર—ભાઈ આમ ગભરાવી શું નાખો છો, બિચારો વાત કરે છે તેને કરવા દોને.

સમજીશંકર—કરી કરી વાત; વાત તે અપ જેટલી વાત, હમણાં સાંજ પડશે તો વગડા વચ્ચે ક્યાં રહીશું.

ધિરજરામ—પણ તમે બધા, આમ ઉંચે અવાજે હાઉ હાઉ હાઉ ! શુ કરો છો ! કાઠ પુછે તેને ધિરેથી જવાબ દ્યો ને ચાલો. ભાઈ લાહોરના રાજા આનંદમલની દિકરી ઉલાસતારાનો આજથી એકવીસમે દિવસે સ્વયં-વર છે. ચાલો ચાલો !

અંધકાર—વીરા હું તમને વધારે રોકતો નથી પણ જરા એટલું તો કહેતા જાઓ કે, રાજા વીના બીજા કોઈ જોવા માગે તેને અંદર પેસવા દેશે ખરા !

ત્વરાશંકર—જો ખરૂં ! મેં કહ્યું હતું ખરૂં ! વળી બીજા કાઠયું. આમને આમ સાંજ પડશે.

ધિરજરામ—ભાઈ સાંભળ્યું છે, કે રાજાઓની સાથે આવેલા જોગી, જંગમ, સંન્યાસી, સિદ્ધ, પરમહંસ, પંડિત વગેરેને માટે સગવડ કરવાની છે. (બ્રાહ્મણો વિદાય થયા.)

ઉલાસના સ્વયંવરના સમાચાર સાંભળી અંધકારસિદ્ધ તો અંનમન ગયો. તેની આંખે અંધારા આવવા લાગ્યાં, મોઢું વિલુ પડી ગયું, ચહેરો ઉદાસ થઈ ગયો, અને અજગરની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. એટલામાં દિલીના બાદશાહ આલમશાનો નાનો ભાઈ ઉન્મતશા પચાસ ઘોડેસ્વાર સાથે શિકારે ગયેલો ત્યાં આવ્યો. ઘોડેસ્વાર આવતા દેખી અંધકાર ભય પામી બેઠો થયો. અરે પેલા ઘોડેસ્વારો મારી તરફ જ દોડતા આવે છે; શું પેલા બ્રાહ્મણોએ કાંઈ સલાહોતો નહિ કર્યો હોય ! અહો આતો કાંઈ દેવતાઈ પૂરપ જેવો દિસે છે. દિલીના બાદશાહ તો નહિ હોય !

ઉન્મતશા—તુમ કોન હો ? આરમ્મધર જંગલમાં ઠેરનેકા ક્યા સખખહે ?

અંધકાર—હું પ્રથમ જાણુવા માગું છું કે આપ.....કારણ કે કોઈને વાત કરવાની હોય અને કોઈને નાચ હોય ! માટે તમે મને જરા તમારી જોળખાણ.....

કહેવું જ પડશે. તારા મનમાં એમજ આવ્યું તરી કે, અંધકારસિંહ વિના અકળામણ નહિ લાગે; અને મેં પણ પારકાને અર્થેજ દેહ ધરી છે એમજ સમજાવે. કોઈનું રૂકું કરવામાં અને મનુષ્યનું મનગમતું કરવામાં હું તન મન અને ધનથી જોઈએ તેટલી મદદ કરું છું. હે પાદશા, ઉન્મતશા, આટલું બોલતામાં તો મને પણ જરા ઝળઝળાયાં આવ્યાં અને એતો પાછી ફેર રેવા લાગી. મેં કહ્યું અરે છાની રહે ! એકવાર ગમે તેમ આકુ અવળ સૌને સમજાવ્યું; વળી કહેશે વારે વારે શું છે ! બોલ્યું ઝટ બોલ્યું ! તે વખતે તેણે મને કહ્યું, હે મારા વહાલા મામા, ઓ મારા મનનું માન્યું કરનારા મારા મામા; વરવું તો ઉન્મતશાનેજ વરવું; નહિતો કુંવારા મરવું એ વાત સિદ્ધ ! તે સાંભળી હું જે આપનાથી અન્નણ હતો તે ચમક્યો અને ઉન્મતશા કાણ છે ને ક્યાં છે તે જાણવા પ્રશ્ન કર્યો, તેના જવાબમાં મને કહ્યું મામા તમે ઉન્મતશાને જાણખતા નથી, તો જાણજો છો કેને ? અરે ઉન્મતશા તો જસ એક અવનિમાં સ્વર્ગના દેવ સરખા છે. મેં કહ્યું એન રાત્રિનો વખત છે, આપણે બે એકલાં વાતચીત કરીએ છીએ. કોઈ જાણશે તો અનેક તર્ક કરશે, માટે મને ઝટ પત્તો ખતાવ. તેણે કહ્યું દિલ્લી શહેરના પાદશાહ આલમશાના નાના ભાઈ છે; અને જેમની સાથે ખરા અંતઃકરણથી આ દેહની સાચી સગાઈ છે. મારું રૂકું ધ્રુષ્ટતા હો અને દુનિયામાં હયાત રહેલી જોવાની ધ્રુષ્ટા હોય તો ઉચ્છ્રી લઈ જઈ મારા મનના માનીતા ઉન્મતશાના જોળામાં બેસારો. જેની સલાહ વિના પાદશા પગલું પણ ભરતા નથી.

ઉન્મતશા—એકલ, ખાત સહી હે, પાદશાહ સલામત જો કુચ કામ કરતે હે, ઉસમેં મેરી સલાહ પહેલે પુછતે હે. જસ કામ કરનેંકી, મેં હાં બોલતાં હું, વોઈ કામ હોતા હે, નહિતો મોકુદ્ધ રહેતા હે. હાં ફિર આગે ચલાઈએ, કહાં હે વો ઉલાસ !

અંધકારસિંહ—મેં કહ્યું, ફિકર ન કર, હું હાલ જઈ ઉન્મતશાને આ સઘળી વાતની ખબર આપું છું, પછી હું તારી પાસે પાછો આવીશ. ત્યારે મને કહે તેમ તો નહિ; માત્ર હવે બે ત્રણ દિવસમાં મારા ભાઈનો મુકામ ઉપડશે, તે વખતે મને સાથેજ લઈને જશે. લઈ જશે જઈને પરણાવી દેશે, મારે દબાઈ ચંપાઈ દુઃખમાં દિવસ ગુજરવા પડશે; ત્યારે મેં કહ્યું તું કહે તેમ કર ! મને કહે જો મારા ભલામાં રાજ હો તો ચુપકીથી લઈ જઈ, શાહની સેવામાં સોંપી દો. એના એવા દયામણા બોલ સાંભળી વગર વિલંબે તેજ વખત ઉઠાવી, ઘોડા ઉપર નાંખી

હું રાતો રાત નાહક મળતુ પૂર મળતુ દોડત્રાં ગામ ગામનરે મુકામ કરતાં દિલ્લીની લગલગ થવા આવ્યા હતા; જેમ જેમ રસ્તો કાપતો હતો તેમ તેમ ઉઘાસના મનમાં આવતો હતો. ધુવારો ઉડતો હતો. આ દિલ્લી દેખાય, એ શહેર આવ્યું; હમણાં પહોંચીયું; આજે હું બાદશાહની બેગમ થઈશ. એ અવસરમાં આવે એક માસ ને અગિયાર દિવસ થયા તેનો ભાઈ ને અગિયારસેં ઘોડેસ્વાર લઈ તેની શોધમાં નિકળેલો તે સામો મળ્યો, અને જામરજસ્તીથી મારી પાસેથી છોડાવી લઈ ગયો, કન્યા, અરે ઉન્મતશા અરે ઉન્મતશા કરતી ગઈ છે.

ઉન્મતશા—અડાહા! એ મેં ક્યા મુન રહા હું; ખસ અખી કે અખી કાંઈ તીન લાખ ઘોડેસ્વાર લેકે જઈગા. ઈશકે લાઈકું દેદ કર લે આઈગા, એક ઈશકું ધધર લાઈકે સાદી કરૂંગા.

અધકાર—ના એમ નહિ; હાલમાં એના બાપે સ્વયંવર રચી, દેશે દેશના રાજાઓને તેડાવ્યા છે; તેથી તમે જે મતલબથી જાઓ તે પાર ખરણો પડે. તે સ્વયંવરથી નારાજ છે, રાજાઓનાં મોઢાં જોવા તે ઈચ્છતી નથી, માત્ર તમને જ, જોવા વરવા અને મોજ કરવા ઇચ્છે છે. અતી ગલ-રાટમાં પડેલી પાંચ બ્રાહ્મણને મારો પત્તો આપી વળી કહેવરાવ્યું છે કે; તમે તો મારે માટે ઘણું કર્યું પણ માફ નથીય. તે બ્રાહ્મણો કહીને હમણાંજ ગયા અને માર્ગમાં તમને સામા પણ મળવા જોઈએ.

ઉન્મતશા—હાંતું ચાર પાંચ આઠની ગીત્રે તો સર્જ. જળ ક્યા કરના ?

અધકારસિંહ—શાહ; મારી સજાહતી જરૂર હોય તો મારી શુદ્ધિના પ્રમાણમાં હું કાંઈ બોલું નહિ તો આપ કાલા છે યાગ્ય લાગે તેમ કરી લેશો.

ઉન્મતશા—હમ મુને તો સડી ! બોલો તુમ ક્યા તરફીય ક્ષમાતે હો!

અધકારસિંહ—જે આપની મરજ હોય તો હું જોગીના વેપમાં ત્યાં જાઉં. જંગમ, સાહુ, સંન્યાસીને સ્વયંવર મંડપ જોવા જવા પૂરવાનગી છે. તમે એક લાખ ઘોડેસ્વાર લઈ, લાહોરથી ગાઉ ત્રણેકને છેટે અગ્રિકોણમાં મુકામ કરજો. સ્વયંવર મંડપમાં મારી તથા તેની નજર એક થશે એટલે હું એને સાનમાં એકાન્ત થવા સમજાવીશ. આવેલા બ્રાહ્મણને મેં કહ્યું છે કે હું જોગી વેપમાં સ્વયંવરમાં આવીશ; અને અમુક નિશાન કરીશ, એટલે તે મારી તરફ નજર કરશે પણ ખરી, અને મને બોળખશે પણ ખરી. એ જુલુવંતી ઘણાને ગફલતમાં નાંખી, મારી તરફ ધરી આવશે તેજ વખતે તમારે રાખેલા ઘોડા ઉપર નાંખી, રવાસ લયો

દોડી તમને સોંપી જઈશ. તમારા કબજામાં ક્યારે પછીની પીડા, એ પદ્મણીના પ્રાણની ખાતર તમારે ભોગવવાની છે.

ઉન્મતશા—ખહોત અચ્છા, તુમારા કહેના બરાબર હે; મેરી નજરમેં લી એહી આતા હે. ખસ હાલકે હાલ જાઓ, મેં મેરે ખડે ભાધકુ કહે કરકે, એક લાખ સિપાઈ લે કે; વાંહી આતા હું.

અંધકારસિંહ—“વૈરાગ ત્યાંજ વેપ” મારાં વસ્ત્ર શણગાર અહિંજ ઉતાઈ છું; તે તમો દિલ્હી લઇ જાઓ, હું જોગી વેપ અહિંથીજ ધારણ કરું છું. એક કુંવારી કન્યાના કલ્યાણની ખાતર કેટલું કરવું પડે છે.

ઉન્મતશા—કુચ્છ ફિકર નહિ ! પરાપકારકે લીએ જો અપને અંગકું તકલીફ દેતા હે ઉસ્કુ ખુદ તાલા રહેમ કર ખડા એશઆરામ દેતા હે, પરવર-દિગાર તુમારે હકમેં ખહોત અચ્છા કરેગા. જાઓ અખ દેર મત લગાઓ !

અંધકારસિંહ જોગી બની થોડે બેસી અલબેલી ઉલાસના દર્શન કરવા, લાહોર તરફ ચાલ્યો; અને ઉન્મતશા પોતાના સવાર સાથે અંધકારસિંહના વસ્ત્ર ધરાણાં લઇ દિલ્હી આવી; ભાધને કહે છે. પાદશાહ સલામતકી રખ લેકર, એક અગત્યકા કામ કરનાં ચાહતા હું !

આલમશા—ખોલો ક્યા અગત્યકા કામ હે; તેરી ક્યા મુરાદ હાંસીલ કરતી હે !

ઉન્મતશા—લાહોરકા રાજા આનંદમલકી લડકીકા સ્વયંવર હોતા હે, ઉનકા ભાઈ ઓર ખાવા ઉસ્કુ જખરજસ્તી સ્વયંવર કર કે, શાદી કરના ચહાતે હે; ઓર ઇસ લડકીકી મરજી મેરી સાથ સાદી કરનેકી હે.

આલમશા—ગલત ! સખ ખાત ગલત ! કીસી નાદાનને તેરેકું ભરમાયા હે.

ઉન્મતશા—નહિજ ! ખાત મંજુર હે, ખુદ ઓ લડકીનેય મેરેપર આદમી બોજે મંદેશા લેજા હે. ઇસ કેદમે મુજકો છોડાવ નહિ તો મેં આપઘાત કરકે અપના જાન દે દઉંગી. આપકા હુકમ હોવે તો એક લાખ દોડેસવાર લેકર મેં જાઉં. લડાઈ કર સખ હિંદુ રાજાઓકુ માર કર, ઇસ ઓરતકુ લેકર આપકી હજુરમેં હાજર હો જાઉં.

આલમશા—ભાઈ, એસા નાદાનીકા કામ કરના, વો અપને દીલ્લી શાહકું લાજના હે. ખડે ખડે રાજાઓ, સુમનચંદ્ર, માનસિંહ, રામસિંહ, વિજયસિંહ, અજીતસિંહ, અપની સંગ અચ્છી મહોખત રખતે હે; કબી કબી અપના હુકમખી ઉઠાતે હે; ઓર અપને ખાતર શીરખી દેતે હે. વો આનંદમલ, તો ખડા ચાવકાનવાલા આદમી હે. ઉસ્કેવાં જાકે રંગમેં

ભંગ કરના; એ મેરી નજરેં તો નહિ આતા !

ઉન્મત્તશા—જળ વો લડકીડ મરને દેના; ઓર ઉમકી હાય લેના !

આલમશા—દેખો તુમારી મરણ બનેકી હે તો બેશક બન્યો; વાં બંદે બરાબર તપાસ કરો. લડકીડી મરણ તુમારી સંગઈ સાદી કરનેકી હે તો ઉઠા લાગ્યો. ધીર લાગ્યે પીછે મેં પુછુંગા. ઉમકી મરણ નહિ માલમ હોયગી, તો સદી સલામત મેં ઉમકે ગાવાકે વાં પહોંચાઈગા, બન્યો; બુલમ મત કરના ! ક્ષિપુર મત મચાના ! ઉમકે કામમેં મદદ દેના વો અપના કામ હે; જંગ મચાવે જેર કરના અપના કામ નહિ.

ઉન્મત્તશા—બહોત અચ્છા, આપકા કહેના સચ હે, મેં આપકે કહનેસે ઉલટ કળી નહિ કરુંગા; બતા હું (લડકર લઈ વિદાય.)

સદનના પ્રેમપાશથી બંધાયેલો, ઐક્યને સદન કરતો, નદી નાળાં કરતો, પત્થરને નિદાળતો, અપરાધને યાદ કરી આંખમાં, આંસુ આણતો અમરસિંહ વન વન લડકે છે. હાય સદન. હે સદન પોકારે છે, જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીઓનાં ટોળાં દેખે છે ત્યાં ત્યાં નજર કરી દરેક સ્ત્રીને નિદાળે છે. અરેરે સદન ના જહી મહાત્માના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી મળવાની આશાએ આમ તેમ ભટકું છું અરે મન સદનના વિયોગથી આ નર આપઘાત કરી મરણ પામશે; આપઘાત કરવો એ મોટામાં મોટું પાપ છે, એમ જાણી મને ધીરજ રહેવા મહંતે જોડી આશા આપી દશે. જરૂર એજ, સદન તો ક્ષિપ્રા માતામાં કળી મરણ પામી; મને નહિ જ મળે. મહાત્માઓ પણ પ્રસંગે અસત્ય ભાષણ કરે છે. વળી વિચાર કરતાં એમ પણ સમજાય છે કે, મહાત્માની વાણી જોડી નહિ હોય કારણ કે તેમણે સાત માસની અવધ બતાવી છે, છ માસ તો ચંદ્ર ગયા હવે માત્ર પંદર વીસ દિવસ બાકી રહ્યા છે; તેટલા વખતમાં મનની માનિતીનો મેળાપ ન થાય તો એ મહાન પુરુષને માટે ને ને તક કરીએ તે વ્યાજબી છે. હાલ તો મુખે દુઃખે સાત માસમાં બાકી રહેલા દિવસ ગુજરી લેવા. અહાહાં. મહાત્માએ માત્ર સદન મળશે, એટલુંજ મહિ પણ ઉલાસ મળશે એમ પણ કહ્યું છે, તેની અવધ અગિયાર માસની છે. બંદ હવે આવા જોટા વિચાર શા માટે જોઈએ, એ મહંતે, અનેક મહાત્માઓનાં અનેક ભક્તોનાં વ્યાખ્યાન કરી મને ઉત્તમ ઉપદેશ આપ્યો છે, તે તો હું યાદેય કરતો નથી. રાજા હરિશ્ચંદ્રને કેટલું સંકટ, પણ તે સંકટ સમુદ્રે માટે સદન કરી ધિરજ રાખી પોતાનું ધૈર્ય મુક્યું નથી. ધિરજનાં ફળ મીઠાં છે, સજીરીનાં ફળ સારાં છે, સજીરી હતી તો મરેલી

મૃદાલશા સજીવન થઇ રતુધ્વજને પ્રાપ્ત થઇ, 'સહન તો' હજી જીવે છે. તે મને કેમ પ્રાપ્ત નહિ થાય. લાવ્ય જરા આ વાવમાં ઉતરી પાણી પીઉં, અને અપોરનો તડકો નમે ત્યાંસુધી અંદરના પડથાળમાં આરામ લેઉં.

પહાડની ટોચ ઉપર પડેલી સહનતારા આખી રાત્રિ વિમાસણ કરતી જાગત રહી. સવારમાં સૂર્યનારાયણનો ઉદય થતાં વગડાની સઘળી રચના નેવા લાગી; અહાહા જ્યેષ્ઠનિયંતાએ કેવો ઉત્તમ અગીયો બનાવ્યો છે. લીલા પીળા રંગથી રંગીને પૃથ્વી દેવીને ઉત્તમ વસ્ત્ર ઓરાડ્યું છે. વળી કોઇ કોઇ જગાએ લાલ રંગ પણ દેખાય છે, કોઈ જગાએ ઘોળો અને જર્વલે કાળો રંગ પણ ભાત્યની પેરે લપટી રહ્યો છે. વિશેષમાં મારા વહાલા વિશ્વેશ્વરે લીલોજ રંગ પસંદ કર્યો છે. અહાહા આમથી ઝગઝગાટ અજવાળું દોડતું આવે છે, એટલી વારમાં તો અંધકારનો નાશ કરી નાંખ્યો, રાત્રિયે તો આમાંનો એકે રંગ માલમ પડ્યો નહોતો; ઘેર અંધાઈ કાળુ શામ, ક્યાં ગયો અંધકાર. અરે અંધકાર તો મારા મામા, તેમને મારે શા સાઈ યાદ કરવા પડે. મારા પતિ મને કહેતા હતા કે તમારા મામાને સર્વોગે અંધકાર છે. શાં મારા વાલમનાં વચન ! મારા મોહનના મધુરા બોલ, પ્રાણનાથના સુખનાં વચન કડવાં લાગે તેવાં હોય તો પણ તેમાં મધુરતાજ માલમ પડે છે. નહિ નહિ ! ઉત્તમ પુરૂષો શત્રુને પણ કડવાં વચન કહેતા નથી. મારા પતિ ઉત્તમમાં પણ ઉત્તમ ગણાય; તે કદી અસત્ય બોલે નહિ, નક્કી મારા મામામાં કાંઈ કુકર્મનું ચિન્હ દીકું હશે. અરે દિવસ તો ચડવા લાગ્યો; હું એકલી, રસ્તો સુજતો નથી; કંઈ દિશામાં જાઉં. મને અહીં લાવીને મુકનાર કોઈ નહિ પણ મારો પેલા ભવનો શત્રુ હશે. કોઈ મનુષ્ય નથી, કે તેની સાથે વાત કરીએ. કોઈ જનાવર પણ નથી કે તેને રમાડી રાજી થઇએ, હવે તો આ પહાડ ઉપરથી પડતું મુકવું; તેમાં પણ પીડા, પડતું મુકતાં મૃત્યુ થાય તો તો સુખ; પણ મૃત્યુ ન થાય તે કદાચ એકાદ અંગ તુટી જાય તો વળી વિશેષ સંકટ પ્રાપ્ત થાય. અરે ઓ પેલી કોક સ્ત્રી આવે છે. એણે કેવો સુંદર સાણું પહેરેલો છે. શણગાર પણ આછા આછા સન્ન્યો છે, એની ભર જીવાનીના મદમાં મધ-રાંતી ધમકારે ચાલે છે, એના જમણા હાથમાં ખાલી છે., આણી તરફ જ આવતી હોય એમ લાગે છે. નહિ આજ પહાડ ઉપર થઈવા મંડી અરે પણ તે તો અડધેથી અચકી ? કદાચ ત્યાંથીજ પાંચી વળશે તો હું નિત્રે ઉતરવાનો રસ્તો કોને પુછીશ; અવાજ કરી બોલાવા દે. ઓ બેન ! અરે ઓ બેન ! ખાઈએ લિંગી તજ્જર કરી. સહન કહે, બેન મને જરા

નિચે ઉતરવાનો રસ્તો બતાવો ? શબ્દ સાંભળી બાઈ ઉપર ગઈ. કેમ બેન તમે કોણ છો, અને અહીં શી રીતે તથા શા કારણથી આવ્યાં છો ?

સહન—બેન; એકવાર મને અહીંથી લઈ જઈ મનુષ્યની વસ્તીમાં મેલ્ય ! હું તારા પુછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર દઈશ.

શ્ચિ—હવે તમે કોઈ પ્રકારનો ભય ધરશો નહિ; અહીં તમને વાઘ કે વરૂ ખાવા આવનાર નથી. તમે અબાણુ દુગ્ધો પાણુ આ પહાડના પાછલા ભાગમાં, એક નગર છે, તે તમે થોડું ઉતરશો એટલામાં માલમ પડશે. લ્યો આલ્યાં આવો મારી સાથે.

શ્ચિ અને સહનતારા બંને ઉતર્યા. નગ્રમાં દાખલ થતાં શ્ચિ કહે કેમ હવે મને રજ છે ? તમો તમારે બ્યાં જવું હોય ત્યાં જાઓ !

સહન—હું પરદેશી છું કોઈ દિવસ આ ગામમાં આવી નથી, માટે મને કોઈ દિવસ નિર્ભય સ્થાન બતાવે તો તારો પાડ માનું.

શ્ચિ—હું જાતની કણુબાણુ છું, મારે ઘેર પરમેશ્વરનો પ્રતાપ છે. મરણ હોય તો આલો; કાલે તો રહેજો નહિ તો રસ્તો પકડજો, આવો મારી સાથે.

વાતો કરતાં બંને ઘેર આવ્યાં. ઘરમાં ખેસતાં તે બાઈના પતીએ પુછ્યું; કેમ આજે વધારે વાર લાગી ? આ બાઈ કોણ છે ?

શ્ચિ—તારે શી પરડ ! લખ લખ લખ, જરા વિચાર છે કે સામુ માણસ થાકીને આવ્યું હોય તેને જરા શ્વાસ તો ખાવા દેઉ.

પુરૂપ—હું તો સેજ પુછ્યું, તેમાં આટલું બધું.....અકળાવું.....

સહન—બેન, આ કોણ છે ? જેને તમે ખાવા તિરસ્કારના શબ્દથી બોલો છો ?

શ્ચિ—એ છે આ ઘરના ઘણી; માલીક, મુવા માલીક; એકે દહાડો કળ ન પડવા દીધી.

પુરૂપ—હું તો અમથો બોલતો હતો. મને જૂખ લાગી તારે બપર્યું, આવે ને કાંઈ ખાવા આપે તો સારું.

શ્ચિ—જૂખ લાગી હતી તો ગળતી લેવું હતું; કંઈ તાળાં કુંચી કરીને તો નહોતી ગઈ ! પડ્યું છે કાલનું ટાફું. કાક કાળીઆ કરીને મોમાં ધાલે ત્યારે ખવાતું હશે !

સહન—આ તમારા નાથ ?

શ્ચિ—હા !, એ નાથ બળદીયાને નાકે ધાલવાની, એજ બળદ છે, ને શું.

સહન—આમ મને પણ અકળાઈને શું ઉત્તર આપો છો ! જરા ધિમેથી જવાબ દોને; શું આ તમારા પતિ ?

સ્ત્રી—હા હા ! એ પતિ. તમેય જીવ લીધો. પતિ; પતશે પરમેશ્વર દોરી તાણી લેશે ત્યારે !

પુરૂષ તાદૃશીણુ ખાઇ, ખે રોટલા ખાંધી તૈયાર થયો. હું જાણું છું કાલે સવારે આવીશ. ઘર સંભાળજે, આ ખાઇની સારી સેવા કરજે;

સ્ત્રી—વારૂ, વહાણમાં વહેલા આવજો; કાંઈ ભાજીપાલો નજરે પડે તો, શાક કરવા સુંટતા આવજો.

સહન—ખેન ! કાલે સવારે આવીશ એમ કહીને ક્યાં ગયા અને ત્યાં સુધી તમને કેમ ગમશે ?

સ્ત્રી—એતો ખેતરમાં ગયા ત્યાં વાસો રહેશે, ને સવારમાં આવશે કણુના કોઠાર ભરકાની તકે, કણુળી ઘેર સુઇ રહે, તો ખાય ખોખાં.

સહન—ખેન ! તમારા સ્વામી તો અદક્ષતી ગાવડી જેવા છે. તમે જેમ કહો છો તેમ હાએ હા કરે છે. તમારા સામે ઉત્તર પણ દેતા નથી.

સ્ત્રી—અરે ! જવા દોને ! એનો તો ભાઇના સસરાનો બહુએ તોરો હતો. હવે હેઠો ખેડો છે. મને દુઃખ દેવામાં બાકી નથી રાખી, રાંડ તારો રોટલો ને ઘડતાં ભાજ્યો; રોજ એનું એ. એતો મહારાજ મળેય નહિ, ને આ ખાઇડીનો દહાડો વળેય નહિ.

સહન—મહારાજ કાણુ અને શિ યુક્તિ રચી ?

સ્ત્રી—અમારા ગામમાં એક ખંદાનંદા કરીને મહારાજ છે તે છુમંતર દોરા ચીકી કરે છે. રોજ સવારમાં વહેલા ઉઠી પાણી મંત્રાવા જહું, ને આઠ દિવસનું પાણી એકઠું થાય એટલે પહાડમાં એક ઝાડ બતાવ્યું છે, તેને ફરતી ધારાવાડી દઇ આવી એક પાંદડું એ ઝાડનું લેતા આવવું; તે પાંદડું એવા એને ખવરાવવું. આજ સાત વરસ થયાં બકરી એ થઇને રહ્યો છે. લ્યો વાતોમાંને વાતોમાં સાંજ પડી, ચાલો હવે તો બિછાના બિછાવી સુઇ રહીએ.

સુતા પછી પહોર રાત્રિ વીતિ એટલે કમાડ બડબડવા માંડ્યાં. નંદા ! હે નંદા ! નંદા કહે કાણુ ? એતો ખંદા ! ઉઘાડજે કમાડ !

સહન—કાણુ આવ્યું, પટેલ ? કેમ પાછા આવ્યા, શું કરે રાત્રે બીક લાગી હશે. તમારું નામ નંદા છે ?

સ્ત્રી—હા મારું નામ નંદા અને આવ્યા ખંદા.

કમાડ ઉઘાડ્યાં પુરૂષ અંદર આવ્યો, કેમ આજે ઉઘાડતાં વિલંબ !

નંદા—કાંઈ નહિ; એતો હું આ મારી સહીયર નેડે વાતમાં હતી તેથી આપનો અવાજ સાંભળવામાં વાર થઈ.

બંદા—વાતમાં હતી, એવી કેવી વાતમાં હતી; જાણતી નહોતી કે માંડીનો આવવાનો વખત થયો છે. કાણ છે. આ બાધ ?

નંદા—એ મારે ઘેર મેમાન છે, મારા પિયરનાં પાડોશી છે જતના રજપુત છે.

બંદા—હીક ! ત્યારે તો મારી ન્યાત. થવાદે જરા તાગ્ન ઘીનો શીરો, આજે તો હું ભૂખ્યો આવ્યો છું.

નંદા—બહુ સાર. આ હુંડી ઉપર મહેરબાની કરી. બહુ ભૂખ લાગી હોય તો એકલો શીરો કર, ને કહો તો ચાર પુરીઓ નાની નાની...

બંદા—હીક હીક ! તેમ કર ! કેમ આજ પેલો અકરમી નથી કે શું ?

નંદા—ના તે તો ટલ્યો છે જેતરમાં વાસો રહેવા, ને હોય તોય શું.

બંદા—ના, તેનું તો કાંઈ નહિ. કદાચ હોત તો જરા મારા પગ ચાંપત, આજ જરા વધારે રટણ થયું છે ને પગમાં કળતર થાય છે.

નંદા—લાવોને હું પગ દબાવું, શીરોપુરી આ મારી સહીયર કરશે.

સહન—એન, મને તો શીરો શું તેજ બળ્લર નથી. હું ગરીબ મા-બાપની છોડી ને ગરીબ ઘેર સાસર, તેતો મેં હજી પુર નેયુંએ નથી, કહો તો ઘેંશ, ભઈડક, એવું કરી આપું.

બંદા—અરે ફિકર નહિ ! તેમને તરફી આપવાની કાંઈ જરૂર નથી, એતો હમણું થઈ જશે. ઘેંશ ખાનાર તો એ ગધેડો.

સહન—ખોલતાં ન આવડ્યું હોય તો ક્ષમા કરજો. હું તો બાળક છું, અજ્ઞાન છું; આજના દિવસની પરાણી છું.

બંદા—અરે એ શું બોલ્યાં એન ! રહેને તમારું ઘર છે. નંદા ! આ બાધ કાંઈ સુપાત્ર જણાય છે. એની ખોલવાની નરમાશ કેવી છે !

વાત કરતાં શીરોપુરી માનભોગ તૈયાર થયાં; નંદા કહે હું કાળીઆ તમારા મુખમાં ઘાલુ ને તમે જમો !

બંદા—નાના, તેમ નહિ. શું મારે હાથ નથી !

નંદા—પગ ચાડ્યા છે. એટલે હાથ પણ ચાક્યાજ હશે માટે મારી મરજી પ્રમાણે કરવા ઘો.

બંદા—બહુ સાર ત્યારે તેમ.

કાળીએ કાળીએ ખંચાવતી જાય, પાણી પીવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે તે પાણી પાતી વેંચા બાઈ પી તૈયાર થઈ ઉભો થયો. આજે તો હું

બહિં છું, આજે મારાથી વધારે વાર રોકવાય તેમ નથી. આતો દિવસે તારો મારો મેળાપ નહિ થયેલો તેથી ખાસ કરી ભૂખ્યા તરખ્યા અહીં આવવું પડ્યું, બહિં છું, લ્યો કમાડ ખંધ કરજો; જરા દીવો ધરજો, મારા જોડા ! જડયા જડયા; પેલાં જેન ક્યાં ગયાં આવજો જેન !

સહન—જેન નંદા; કોણ હતો એ પુરૂષ ? તમારી સાથે ગાઢો રોહ જણાય છે.

નંદા—એતો એજ ! આખા શહેરનું નાક; એનાથી આખું ગામ થથરે, ધ્રારે એને મારે. રાજનું જાજ કરી નાંજે, પણ મારી પાંચે જાણે બકરી.

સહન—ગામતો રાજ 'હશે ?

નંદા—નાના, રાજ તો નહિ, એવો નાગો ને દાંડ; દશ ગાઉ ફરતાં ખંદા ગરાશીઓ કલ્હા એટલે હદ થઈ ગઇ, લલલલાની આખર લેઈ નાજે. ત્રણવાર તો દેદમાં જઇ આવ્યો છે.

સહન—જેન, જોડુ લગાડશે નહિ ! નથી તમારી નાત, નથી તમારી નાત, નથી એનામાં કોઇ પ્રકારનો સારો સહયુગ, ત્યારે શું જોઇ તમે એને ધરમાં પેસારી સાકરના શીરા ખવરાવો છો ?

નંદા—કોણ જાણે તે શું ! પહેલેજ આણે સાસરે આવી; ત્યારે આ અલાગીઆ પાસે એ કાંઈ માગતા હશે, તે આવેલા હિંદરાણી; વાંકડી મૂંછ ને ફાંકડી જખી જોઇ હું તો છકજ થઇ ગઇ. પછી એમનું નિત્યનું આવવું જવું રહ્યું; તેમાંથી માયા થઇ ગઇ, એક એકને વચન આપ્યાં; આજકાલ કરતાં સાત વરસનાં વાણાં વાયાં, કોઇ દહાડો ઉંચું મન નહિ. મને દેજે તો જાણે પરમેશ્વર દીદા, આ ગામમાં નંદાયા નંદાયા તે બધુ એને લીધે. “સાથે કરીએ તારે સાંકડો શો. ને ઘણી કરીએ ત્યારે રાંકડો શો !”

સહન—જેન આ તમારી વાત સાંભળીને તો મને કાંઈ કાંઈ થઇ જાય છે, પરમેશ્વરે જે પતિ નિર્માણ કર્યો; માતા પિતાએ દાન દઇ જેને હાથો-હાથ સુંગ્રત કરી, તેને સ્વામી તો શું પણ ધરના એક ગુલામ તરીકે પણ નથી ગણતાં; અને પરાયો પુરૂષ જેનું નામ લેવાથી, નકે જવાય, જેના દર્શનથી દેવ રૂઠે, તેને તમે પતિ કરતાં પણ અધિક માનો છો !

નંદા—પતિને શું પાટલો લઇને પુજે ! ખાય ને પેંડ્યો રહે ! રણાય તો રજે નહિ તો દવન નિતામાં થજે !

સહન—જેન, લવસાગર તરવાનો એ પતિની પુજાથી છે ! સ્વર્ગમાં સંચરવાનું સાધન એ સ્વામિની સેવા છે.

નંદા—દેવતા મેલ્યોં મરગમાં ! મારે તો કાંઈ સ્વર્ગમાં જવું નથી.

સેવા કરશે તેને અદ્ધર લઈ જશે ને મને ધસડતીજ છે તાણી નાંખે !
એટલા માટે કાંઈ મનખો બાળે !

સહન—મનખો ના બાળવો હોય, તોતો આવા લટકતા લામટાને
બંધ કરી, તમારા પરણ્યા પતિની આગાને આધીન થાઓ !

નંદા—મેલો છાલ ! જેમાં નથી કશા માલ ! માલ વગરનો માંટી
ને મ્હોત વગરની ધાંટી, જે જરોળર સમજજો.

સહન—જેન, આવાં કંઠાર વચન બોલતાં શરમાતાં નથી ! તમારો
સ્વામિ આ આવેલા ઉદ્ધત કરતાં સૌ વાતે મારો છે.

નંદા—જેયો જેયો સારો ! કટાણુ મોતો, કલેડાના શુદ્ધ જેવો,
ભૂંડો ભૂંડ જેવો, જરા હસ્યાં છીએ, બોલ્યાં છીએ, એવું તો કોઈ દિવસ
આવડયુંજ નહિ, હડકાયા કુતરા જેવો. શું કરીએ, આ માળાપતી આળ-
ફેને ઘર માંડયું છે, ખીછ તો ક્યારનીએ એના મોંમાં મારીને નિકળી ગઈ હોય.

સહન—નંદાબા ! હું જે રસ્તો બતાવું છું, તે રસ્તાના સુખની તો
અવધી છે. માફ ગરીબનું કહેવું માનીને છ મહીના વર્તિ તો ગૂવો !

નંદા—ઘણાય દલાડા વર્ત્યા ! હવે કાકીમાં. ફરી જન્મ લઈયું
હારે તેમ કરીયું.

સહન—જેન ! શાસ્ત્રકરોએ કહ્યું છે કે ઉઠ્યાં ત્યાંથી સવાર ને
જાણ્યું ત્યાંથી જન્મ.

નંદા—લખારો મેલો ! ને ઉંચો જાનામાના. માફ તો માથું પાડી
ગયું, તમારા લમણાય શાના છે ? મારે તો વહેલાં ઉઠી પાણી મંત્રાવા જવું છે.

સહન—હીક, પેલા મહારાજ કહેતાં હતાં, તેમની પાસે જવું હશે.

નંદા—હા, સુરજ ઉઘ્યા પહેલાં જવું જોઈએ; જરા મોટું થાય તો
કકળે, વંળા એમનું કામકાજ પણ કરતાં આવવું; ને પેલો નંજોદીઓ આવે
તેને માટે રાટલા ટીપવા; આજ તો કાંઈ તાહુએ નથી પડ્યું.

સહન—શિરોપુરી વધ્યાં છેને ?

નંદા—હા હા હા ! જુવો ચાલતુ નથી. એના મોં સુધી શીરો ને
પુરી ! ઉઠના મોંને તો આંખરાંજ હોય.

સહન—વાંર જેન, જેમ તમને હીક લાગ્યું તેમ, તમે કહેતાં હતાં કે
મહારાજ છુમંતર જાહુ બધું કરે છે, માણસની મનવાંચના પુરી કરે છે,
તો મારે પણ એક કામ છે, જો તે કરી આપે તો કહું.

નંદા—કરશે, શું છે તે નહિ કરે; મારી જેટલે સવારમાં વહેલાં આવજો.
અરે મરઘડો બોલ્યોન શું, ચાલો ચાલો ! આજતો આંખી રાતનું જગરણ થયુ.

સહનતારાને સાથે લઈ નંદા મહારાજના મંદિરમાં આવી. નંદાનો ગણસારો થતાં ખંદાનંદ ખદખદા. સારી સુસર, રાતકું કું નહિ આઈ! કલતો ગૌવાંને બહોત રમખાણ મચાયા, રસી તુટ ગઈ એર ગૌવાં છુટ ગઈ, એસી કેસી રસી બંદીતી ! રંડા એસી કેસી રસી બંદીતી ! (ખંદાએ નંદાને બે ત્રણ લાકડીઓ ને બે ત્રણ લાતો મારી.)

સહન—અરે મહારાજ, બિચારીને મારો છો શું ?

ખંદા—કોન હે તુ ! કાયકુ બિચમે લવલવ કરતી હે; મારે નહિ તો ક્યા કરે. માર મારકે ચમકા નિકાલુંગા; સાલી સુસર ! કાં લાજ હે, બહોતખી માર ખાતી હે. કુત્તિ સાલી ! ગદ્દિ સાલી !

સહન—બેન નંદા, પાણી મંગાવી લ્યોને ! સવાર થઈ જશે. તમને વાળ્યું તો બહુ ! હુંતો કંપી ગઈ. મહારાજ છે પણ મિળજ બહુ, હાય બાપ ! હુંતો સદ થઈ ગઈ; દાખડા જેવડા ડોળા ! હું માઈ પુછું ?

નંદા—પુછોને તમારે જે પુછવું હોય તે, જવાબ દેશે, એતો કોણ જાણે કેમ આજ કાપ્યા છે. આજ તો થોડી મારી છે. આથીએ વધારે માર પડે છે બેન. માર ખાઈ ખાઈને ચામડુય બહેઈ થઈ ગયું.

સહન—મહારાજ; મારે મારા પતિનો વિયોગ છે, તે મારા સ્વામિ મને મળે એવો ઉપાય આપ બતાવો ?

ખંદા—ધણીકા વિયોગ હે તો ધણીસે મતલબ હે કે એર કુચ !

સહન—હા મહારાજ જીજ્ઞે કાંઈ નહિ. મતલબ ધણીને મળવાથી પાર પડશે; પતિ મળ્યા એજ પરમેશ્વર મળ્યા, શ્રી હરી.

ખંદાનંદ—ધણીસે મતલબ હોવે તો એર ધણી કર લે; ધધિર અપના મંદીરમે ઠેરજ, લાજમીનારાયણ આનંદ કર દેગે.

સહન—આપ કહો છો, તેતો મને વિપરીત લાગે છે. મારે તો એજ પતી જોઈએ; જે મને પરણ્યા છે તેજ.

ખંદાનંદ—જળ જાતે કું દીયા ! તુજકુ છોડકે ચલા ગયા તો તું કું. ધંસકુ છોડ નહિ દેતી હે, ઠેરજ મંદિરમે લાંબી એક રામકીકી જર-રીયાત હે, ગૌવા દોનાં, રાજભોગ લગાના, એર મોજ કરના. લજમીનારાયણકી સેવાખી હે, મઝા હે, મોઝ હે; બડા આનંદ હે !

સહન—ચલો બેન નંદા, જોયા ખંદાના છંદ ને કંદા

નંદા—મહારાજ, કાંઈ સેવા હોય તો કહો, મારે ઘેર મેમાન છે, એટલે મારાથી ઝાઝું રોકાવાય તેમ નથી.

ખંદાનંદ—ચલી જ, હરામકી લુંડી મારી ફગારી, ઘોપા દેતી હે,

અબ કબ તેરા કોલા કરેગી! કહાં તક કુપેમે હાથ ધરાયગી ?

સહન—શું ! મહાત્માનેય કાંઈ આશા આપી છે કે શું ? મને તો એમ લાગે છે કે બાવાનાં બાવી થવાનાં છે ?

નંદા—ખરૂં એન, છે તો એમજ. મહારાજ કહે છે, તારા ધણીને મારી નાંખીને, મંદિરમાં આવ ! તેના બતાવ્યા પ્રમાણે પ્રયોગ તો કરે છું પણ એ પેલા ભવનો વહેરવી મરનોજ નથીને.

સહન—ત્યારે તમારા ધણી તે, પેલા બંદા કે આ બંદા ? હું તો ગલરાટમાં પડી; વળી છે કોઈ વંદા મંદા ?

નંદા—અરરર, એશું બોલ્યાં. ઠેર ઠેરને ઘેર ઘેર તે હોય ? આ, ને એ એજ. આની વાત એ ન જાણે ને એની વાત આ ન જાણે. પેલા જાણે છે કે પાણી મંત્રાવા જાય છે. પાણી બાણી તો અમથુ દેખાડવાનું. મહારાજે મંત્ર મારી મને વશ કરી છે; પણ ભાવ પેલા બંદા ઉપર વધારે, એને લીધે તો પટેલ જીવતા છે, નહિ તો ક્યારનાંએ મારી નાંખીને સારથક કરવા લક્ષ્મીનારાયણની સેવામાં હાજર થઈ જાઉં.

બંદા—ક્યા બડ બડ બડ કર રહીહે કબકી, ચલજ ! ચલીજ ! ઉઠ ઇધરસે. દેખ ધર જાકે થોડે ભજીએ બનાકે હમકુ દેજ ! જલદી દેજ !

સહન—ઉઠો એન હવે તો બાપજીએ જવાની આજ્ઞા આપી, ભગવાનને ભજીઆને ભાવ થયો આ તમારી સઘળી જીના જોઈને હું તો ગરક થઈ ગઈ છું. હ્યો ધર તો દેખાયું, પટેલે ઉઘાડ્યું હોય એમ લાગે છે.

ધરમાં આવી ચુલો સળગાવી ભજીઆં બનાવી, બંદાનંદ માટે લઈને ચાલી; બેસજો એન હું તો આ આવી ! નંદાના ગયા પછી સહન કહે પટેલ તમારું શું નામ છે ?

પટેલ—મારું નામ ધરમદા છે એન.

સહન—ધરમદા તમે તો ધરમરાજ જેવા છો ને બાઈડી તો તમને બહુ કુપાત્ર મળી છે.

ધરમદા—શું કરીએ, આપણું નસિય; કપાતર તો ખરેખરી ! હશે એના કરમ લેખે, આપણો ભગવાન છેને, વહેલો મોડો ભગવાન છુટકો કરે એટલે થયું. શિવ શિવ શિવ.

સહન—આ ગામમાં બંદા ગરાસીઓ છે તેને ઝોળખો છો ?

ધરમદા—હા હા. અમ નહિ, એ બંદાને ઝોળખુ છું, પેલા બંદાને ઝોળખુ છું; ને આ નંદાનેય ઝોળખુ છું; મારું કશું અજાણ્યું નથી, ને તમેય એક રાતને, એક દહાડો રહ્યા તેથી તમેય થોડું ઘણું જોયું. હશે; મન

માં તો ઘણુંય થાય છે. પણ.....તમે કાંઈ શીખામણું દોને માને તો.

સહન—હું શું કહું, મેં કહેવામાં કાંઈ બાકીજ રાખી નથી. હુષ્ટિ સ્ત્રિની ગમે તેટલી પ્રાર્થના કરો; તેને ગમે તેટલી શીખામણુ ઘો; તેને ગમે તેટલી મારો, પણ તે પોતાના ઘણીનો ત્યાગ કરે છે.

ધરમદા—ધુળ નાંખી ત્યાગ કરતી હોય તોય સાર, મરતી હોય તોય નિકાલ ! મને તો વરણમાંથી કાઢી નાંખ્યો છે. તમે જાણતા હશે કે હું મૂઢ છું, પણ મૂંઢ નથી. હું બહુ સમજું છું ખેન, પણ બળીને રહું છું. હું બેઠકીઓ માણસ છું. શું કરીએ જ્યાં જઈએ ત્યાં વાતજ એની એ; શિવ; શિવ શિવ, બે કાંઈ કહેવા જઈએ તો બંદો તરવાર તાણે છે. હજી એને તો હું પહોંચું, એનાથી કર નહિ પણ પેલો ખંદાનંદ જાણે, તો પુકે પ્રાણુ ફાઢી નાંખે. એણે બહુ જાણુને મૂઠ્યો મારી, તારે જીવોને જીવતાં હઈશું તો પરમેશ્વર કાક દહાડોય સુખની વેળા વાળશે.

સહન—ધરમ ભાઈ, તમે કહો છો કે મરતી હોય તોય સાર, પણ મરશે ત્યારે તો ખબર પડશે ! હાથે શેકણું શેકવાં પડશે.

ધરમદા—બે.....ન ! નિરંતર “ હૈયું બાબ્યા કરતાં, હાથ બાબ્યા મારા ” એ આવી ! બોલશો નહિ; એ વાત પડતી મેલો.

નંદા તામડીમાં ત્રણ શેર ઘી, તથા થોડી સાકર લઈને આવી. સહન કહે બેન વાર બહુ થઇ, આ ઘી સાકર શું કામ લાભ્યાં છો ?

નંદા—મહારાજે કહ્યું લેઈ જા; લાડવા કરજે, ને પ્રસાદી લક્ષ્મિનારાયણ માટે આપી જજે. આમ આઘાં આવો તો વાત કહું ! આ એક પડીકામાં કાંક આપ્યું છે, તે આ અકરમીના લાડવામાં નાંખવાતું છે. આજનો મારા ડિપર બહુ કાપ્યા. તમે હતાં તે ઠીક થયું લજબાં લઈને બોલાવી, તે અધુરું પુરું કરવા; મને કહે આ પડીકું નાંખીને એને ખવરાવીશ એટલે એ મરી જશે, પછી પંદરે દિવશેતું બધું સમેટીને આપણા મંદીરમાં આવજે. બળ્યું બેન, તારે અહીં રહીનેય શું સુખ છે ? પણ પેલા બંદા મારા વગર શું કરશે ?

સહન—બંદાને વળી કાંઈ નહિ મળે બંદી હંયાની પુટલીને આંખની અંધી; તારા જેવી લંપટ હુંડી કાંઈ નહિ હોય ?

નંદા—મારો શરીર કસમોડાય છે, રાતનો ઉજાગરો છે ને ઉઘ આવે છે, તમે જરા આટલું કામ ન કરો ? તમને મેં સમજાવ્યું તો પાડી છે, પેલા કલા છે એવા ત્રણ લાકુ જીદા વાળવા, બાકીના એક સરખા આ સર્વ સામગ્રી.

સહનને શીધુ સામગ્રી સોંપી નંદા તો નિદ્રાવશ થઈ ગઈ. સહનને સવગ્રી

રસોઇ તૈયાર કરી, છ લાડુ ઝેર નાંખીને વાળ્યા. નંદા બગી, ને બંદા આવ્યા કેમ નંદા આજે તો કાંઈ આ બાઈએ રસોઈ કરી દેખાય છે ?
 નંદા—હા, મને ઉધ આવી, ત્યારે એ કહે લાવો જેવું આવડશે તેવું હું રાંધીશ.

બંદા—બાઈડીતો ખુબ છટાદાર છે ! રસોઈ પણ ફક્કડ કરશે. હ્યો જમવાની તૈયારી છે કે રજા છે ? મારે તો ઉતાવળ છે.

નંદા—બધ્યાં એકેય દહાડો નિરાંત નહિ ! રજા તે હોય ! આ બાઈના હાથની રસોઈતો જમતા બંધો! આજતો લાડુ ક્યાં છે. શિરોપુરીપચ્યાં કે નહિ ?

બંદા—નથી પચ્યાં તોય; જરા પ્રસાદી લેઈશું, ફરી ફરી એમના હાથની રસોઈ જમવાનો વખત ક્યાં મળવાનો હતો ? રૂપ પણ કેવું છે.

નંદા—રૂપને ખુપ રોવાતું કરમના સામુ જોવાતું છે; બાઈડીને વર્ગ કામાં મેલીને ઘણી જતો રહ્યો છે. બેન લાણાં પીરસો ત્યારે.

બંદા—અરર, મેર અકરમી ! આવી પુલની કળી જેવી કન્યાને વનવગડામાં મેલી; શી લંકા લુટવા ગયો હમ્મશ. આજતો મને ખાવુંય નહિ લાવે.

સહન—આ સર્વેનાં આસન પિરસ્યાં છે, જેઓ ચટ ચટ, પછી તાહુ થઈ જશે. જમજો નિરાંતે.

બંદા—પણ આ તમારા દુઃખની વાત સાંભળીને તો, બહુજ ખેદ થાય છે

સહન—ખેદ ન કરવો; સદા સરખા દિવસ જતા નથી, જમવા માંડો. અંકેકે લાડુ-જમતાં જમતાં, નંદા ને બંદા બન્ને ડોલવા લાગ્યાં, તોપણ સ્વાદને લઈને જમ્યે ગયાં, ચાંખે અંધારાં આવવા માંડ્યાં, ગળામાં કાંટા બાઝવા માંડ્યા, ત્યારે નંદાએ પૂછ્યું; પેલા કલ્લા હતા એ લાડુ તો જુદાજ રાખ્યાં હતા કે નહિ ? સહન કહે હા એ તો જુદાજ સાકરના વાળ્યા છે. એમાંના જે ધરમદને મેલ્યા છે, સહને સાનમાં સમજાવેલા તેથી ધરમદા ધિમે ધિમે કોળીએ જમે છે, એટલામાં તો નંદા ને બંદા બેય ઢળી પડ્યાં. બાઈ રહેલા જે ઝેરના લાંડુ લઈ બારણાને બહારથી બંધ કરી, સહન બંદાનંદને ત્યાં પ્રસાદી પહોંચાડવા દોડી.

બંદાનંદ—તું ક્યું આઈ, ઓર વો નંદી ક્યું નહિ આઈ ?

સહન—મહારાજ; મને કહે બ પ્રસાદી આપી આવ ! એતો પેલા બંદા આવ્યા છે એમને ખવરાવે છે.

બંદાનંદ—હા ! બંદા. ગરાશીઆ ? વો ઉસકે થર ક્યું આયાહે ?

સહન—એતો રાજ આવે છે. કાલેય શીરા પુરી મારા દેખતાં બાઈને ગયો હતો.

રાજા પહોંચ્યા—ખરેશ્વર માથે રાખીને સાચું બોલજો ! આ ખુન તમે પોતે કર્યા છે ? અને તે શા હેતુથી ?

ધરમદા—રાજાધિરાજ, હું એમાંનું કંઈ જાણતો નથી. સઘળા ખીના આ મારી ધરમની બેન જાણે છે, તે કહેશે; જેણે મને દુઃખમાંથી છોડાવ્યો છે.

રાજા—પરમેશ્વર માથે રાખીને કહો ! તમારું નામ શું, ગામ શું, અને આ કામમાં તમે જાણો છો શું ?

સહન—પરમેશ્વર માથે રખાવો છો, ત્યારે તો હું સત્યજ બોલીશ. આ બે ખુન થએલાં તમે જાણો છો, પણ ખુન ત્રણ થયાં છે. એક લાશ ખંદાનંદ મહારાજની છે, તે પણ મંગાવો ! આ નંદા, બંદા ને ખંદા, ખરેખરાં નીચમાં નીચ કૃત્ય કરનાર તમારા પર્વતપુરમાં પાપનાં પુતળાં હતાં. એ ત્રણેના તિરકસમાં આ ધરમની ગાય જેવો ધરમદા પિલાતો હતો, હુંતો, માત્ર બેજ દિવસથી આ ગામને ગાંદરે આવી છું તેટલા વખતમાં તો આ ત્રિપુટી માયાની રચના જોઈ તોખા તોખા થઈ ગઈ. (ખંદાનંદની લાશ લઈ માણસો આવ્યા.) આ ઘોર કર્મનો કરનાર પાપીમાં પાપી; પરવર-દિગારનો વિસારેલો ખંદાનંદ ખરેખરો ખુની છે. આં ત્રણે ખુન કરનાર એજ અધર્મિ છે. અરે ત્રણ શું એણે તો હજારો ખુન કર્યા હશે. કોઈને પુત્રની, કોઈને ઘણી વશ કરી આપવાની, કોઈને વહેર વિરામવાની આશાઓ આપી આપી અનેક સ્ત્રિઓની ઇજ્જતને બદા લગાયા હશે, અને તેમના ઘણીને બેદાન મેદાન કરી નાંખ્યા હશે. આજે આ નંદાની સાથે ધરમદાને મારી નાખવા ઝેર મોકલનાર એજ છે. મેં મારી ચતુરાઈથી તે ઝેરના લાડુ, ત્રણેને જમાડી જમપુરીમાં મોકલ્યા અને ધરમદાને ગયાવ્યા. વળી આ અધર્મનો હીરો બંદા ગરાશીઓ તો તમારો અબ્બડ્યો નહિજ હોય. હું જાણું છું તે સઘળા હકીકત મેં કહી તે પ્રમાણેજ છે. હું મુશ્કેલીવાદના રાજા સુમનચંદ્રની પુત્રી છું. અને માળવાના મહારાજ મધુરસિંહના અમર હુંબરની અધીગતા છું.

રાજા—હેં હેં બેટા સહનતારા ! અહીં શી રીતે આવી ? અંર જાણો આ દ્વારો લઈ જઈ સળગાવી મૂકો ! ચાલો બેટા મહેલમાં. ધરમદાસને રજા આપો ! સહન રાજાની સાથે મહેલમાં ગઈ. ત્યાં રાણી શકયા-ચુંદરી પુછે છે; આ દેવકન્યા કોણ આવી ? રાજા કહે આ હમણાં થોડા વખત ઉપર સ્વયંવર થયો, તે સહનતારા. એને ઉત્તમ પ્રકારનાં ભોજન આપ્યું. જમાડો અને સુખ શાન્તિમાં રાખો !

સહન—વડીલ, હું આપનાં મધુરાં વચન સાંભળી મનમાં આ

વિચારમાં ને વિચારમાં પાછલી પહોર રાત્રિ રહી, તે વખતે સહન મહેલમાંથી નિકળી પડી. રાજના સિપાહીઓને ઘટતો જવાબ દેતી નગની બહાર આવી. પાછલી રાત્રિનું અજવાળાનું હતું તેથી માર્ગ શોધનાં મહેનત ન પડી. માર્ગમાં ચાલી જાય છે, અને અસ્ત થતા ચંદ્રની શોભા બોતી જાય છે. આ સર્વ નક્ષત્રના નાથ સંતાઈ જઈ સંતાઈ જઈ થઈ રહ્યા છે, હું જ્યારે મહેલમાંથી નાહી, તેમ સ્વર્ગના દેવતા પણ નાસું નાસું થઈ રહ્યા છે. જ્યારે એવા દેવને જંપ નથી તો મનુષ્યને જંપ શાનો જ હોય ! લોભી અને ક્રામી મનુષ્યો, સંસારમાં ભુલા ભટકે છે; તેમજ સૂર્ય ચંદ્ર પણ સ્વર્ગમાં ફેરા મારે છે, ચરેરે ! મારી શુદ્ધિ ક્યાં બળી ગઈ છે, મહાન સ્વર્ગના દેવતા માટે પણ હું કેવા કેવા અણસમજણના નીચ વિચાર કરું છું. એતો અવિનાશીની આજ્ઞાને આધિન થઈ સ્થિતે મુખ દેવા અવસરે આવીને ઉભા રહે છે. હવે તો અંધારું થયું, ચંદ્રમા અસ્ત થઈ ગયા. માર્ગમાં ચાલતાં હેરાનગતી થશે, પણ હેરાનગતિનો ક્યાં વિચાર કર; સ્વામિ વિયોગની પીડાની પાસે; રસ્તાની રજમાં રાત્રિમાં ચાલવું તેનો શો હિસાબ, “રાજણનો રોગી શુભડાની પીડા ક્યાં ગણે.” પેલો દીવો દેખાય, ત્યાં કંઈ મનુષ્યની વસ્તી હશે ખરી, હવે સવાર પણ થવા આવ્યું છે, શ્રી સૂર્યનારાયણનાં દર્શન થોડી વારમાં થશે. અરે આતો નદી હોય એમ દેખાય છે, પાણીની ગર્જના ઉપરથી પુર ચઢ્યું હોય એમ અનુમાન થાય છે. દીવો દેખાય છે તેતો હોડીમાં હશે, નદીની પાર જવાનો માર્ગ ત્યાં હશે, લાભ ત્યાં જઈને પુછું, પાર ઉતારે તો ઉતરી માર્ગ ટુંકો કરવા માહું. પણ ટુંકો માર્ગ શી રીતે થાય, અમુક હદમાં છેડો છે એમ સમજાય તો માર્ગ ટુંકો થયો ગણાય. મારે કાપવાના રસ્તાનો છેડોજ નથી. જેમ સૂર્ય ચંદ્રને ચાલવાનો છેડો નથી તેમ મારે પણ છેડો નથી. ઓ લાઈ, ઓ વહાણવાળા, મને પાર ઉતારશો ? લાઈ જવાય તો ઘો; ઓ ખલાસી ?

એક—કુણ ઉઠે છે અંતારના પહોરમાં, એક મનખ ? માટે.

સહન—લાઈ ઉઠોને મારે ઉતાવળ છે, હું એકલી હેરાન થાઉં છું.

ખિજો—ઝાઝાં મનખ ભરાશે ત્યારે રૂપનધ હેંડશે, ખેહો બપોર સુધી. ઉંધો જરા આડા થાઓ.

સહન—લાઈ અહર જીવે ઉધ કેમ આવે, પાર ઉતારે તો સાર.

ત્રિજો—લખારો મૂચ લખારો, એક મનખને લઈ જતાં હલકી હોડી પવન આવે ને ઉંધા પડે તો વ્યથ કરીએ, તુતો મરેતો મરે ને જોડે અમેય મરીએ, બહુ માનવીના ભારે નમી ન જાય. ખેહો સાસત ખાઓ !

સહન—ભાઈ, આ વહાણ આ પાસેના નગના રાજાએ મેલાવ્યું છે. કાંઈ શેઠ શાહુકારે કે તમે પોતે ધરતું ફેરવો છો ?

ચોથા—અ્યાંથી અતારના પોહારમાં માંથા ફેડાવનારી આવી !

પહેલો—ધયેલો મેલો ધની યુન્ને પયલું, માંહી લખ જઈ.....તે.

સહન—ભાઈ તમને જરા દયા પણ નથી ! તમે સદા પવિત્ર ગંગા-જના પાસમાં રહીને તમારું મન પણ નિર્મળ થયું નથી.

ત્રિજો—કુણ હમજે છે તમારા લખારામાં, મોડ. મનખાદે ભરાશે તારે કામ ઉકલશે. હવે વહાણુતો વાયુ છે, થોડે થોડે આવવા માંડશે એ પેલા કોક જે કાઢીઆળા આવે ! જરા દાતણ પાણી કરવા દે ! મનના મેલા ને ગરથના ધેન્ય હિરાચંદ તથા ધિરાચંદ નામના જે વણિક આવ્યા. એ ભાઈ હે હોડીવાળા અધ્યા હોડીવારા લે હેંડ યા હેંડ હાડી લાવ !

ખલાસ—થાચસે; ટટવાં તોણી બાંધો.

હિરો—કેમ અધ્યા તાણી બાંધો, કાંઈ માણસે જોતો હઈશ કે નહિ. આ હિરાચંદ શેઠ કોક ખહોડો કામના છે.

ખલાસ—તું કામનો છું તે જાણીએ છીએ; મારા છોકરાના લગનમાં છ જઈ લેવા આવું તારે ધયેલા મારજે.

ધિરાચંદ—કેમ આજ મિળનમાં વાત આવી છે ? જો ઝાઝું કંઈ તો રાજાને કહીને નોકરીમાંથી કાઢી નખાવશ.

ખલાસ—હો હો હો ! જકે રાજાના પેલી પાણ આ લછણે નદી ઉતરવી છે.

સહન—ભાઈ, આ ખલાસીતો બિલકુલ નાલોચક છે, મને પણ એક પહોરથી જોડી કરે છે. કહે છે કે એક માણસ હોય તો હવેના હોડી ઉઘી પડે.

હિરો—ધિરા ! અધ્યા આ કુણ ! હેં હેં હેં જાણે સરગની પરી. રૂપ રંગ, જાણે મારા વીરીઆની વહુ.

ધિરો—છે તો કાંઈ રાજવંશી, અહાહાહા કેટલા બધા ધરાના. અધુધુધ મોટી બાશબ ઉભી થાય નહિ ? એન તમે કાણ છો અને તમારે ક્યાં જવું છે.

સહન—જેવા તમે વટેમાર્ગ છો તેવી હું પણ છું. મારે જવું છે, તે જગા હું દર્શાવી શકતી નથી.

હિરો—કેવી મિઠી મિઠી બોલી, વાહ વાહ આ મારા વીરચંદ કુંવારો છે ને કન્યા એના જેવડીજ છે. અહીંથી લઈ જઈને પરણાવી દઉં, કાંઈ પુછે તો કહીએ કે આધા સુલકતી આપણી નાતની છે.

ધિરો—વીરચંદને પરણાવી હશે, તેમાં વીરીઆની વહુ કાંડી. બરોબર ! શલ્યા રાણી સેના પાલખીમાં એમી ગંગાજી સ્નાન કરવા, આવ્યાં.

વિચારમાં ને વિચારમાં પાછલી પહોર રાત્રિ રહી, તે વખતે સહન મહેલમાંથી નિકળી પડી. રાજના સિપાહીઓને ઘટતો જવાબ દેતી નગની બહાર આવી. પાછલી રાત્રિનું અજવાળાનું હતું તેથી માર્ગ શોધતાં મહેનત ન પડી. માર્ગમાં ચાલી જાય છે, અને અસ્ત થતા ચંદ્રની શોભા જોતી જાય છે. આ સર્વ નક્ષત્રના નાથ સંતાઈ જઈ સંતાઈ જઈ થઈ રહ્યા છે, હું જ્યારે મહેલમાંથી નાહી, તેમ સ્વર્ગના દેવતા પણ નાસું નાસું થઈ રહ્યા છે. જ્યારે એવા દેવને જંપ નથી તો મનુષ્યને જંપ શાનો જ હોય ! લોભી અને ક્રામી મનુષ્યો, સંસારમાં ભુલા લટકે છે; તેમજ સૂર્ય ચંદ્ર પણ સ્વર્ગમાં ફેરા મારે છે, ચરેરે ! મારી શુદ્ધિ ક્યાં બળી ગઈ છે, મહાન સ્વર્ગના દેવતાં માટે પણ હું કેવા કેવા અણસમજણના નીચ વિચાર કરું છું. એતો અવિનાશીની આજ્ઞાને આધિન થઈ સૃષ્ટિને સુખ દેવા અવસરે આવીને ઉભા રહે છે. હવે તો અંધારું થયું, ચંદ્રમા અસ્ત થઈ ગયા. માર્ગમાં ચાલતાં હેરાનગતી થશે, પણ હેરાનગતિનો ક્યાં વિચાર કર; સ્વામિ વિયોગની પીડાની પાસે; રસ્તાની રજમાં રાત્રિમાં ચાલવું તેનો શો હિસાબ, “રોજીનું રોગી શુભડાની પીડા ક્યાં ગણે.” પેલો દીવો દેખાય, ત્યાં કંઈ મનુષ્યની વસ્તી હશે ખરી, હવે સવાર પણ થવા આવ્યું છે, શ્રી સૂર્યનારાયણનાં દર્શન થોડી વારમાં થશે. અરે આતો નદી હોય એમ દેખાય છે, પાણીની ગર્જના ઉપરથી પુર ચઢ્યું હોય એમ અનુમાન થાય છે. દીવો દેખાય છે તેતો હોડીમાં હશે, નદીની પાર જવાનો માર્ગ ત્યાં હશે, લાવ્ય ત્યાં જઈને પુછું, પાર ઉતારે તો ઉતરી માર્ગ હુંકો કરવા માહું. પણ હુંકો માર્ગ શી રીતે થાય, અચુક હૃદમાં છેડો છે એમ સમજાય તો માર્ગ હુંકો થયો ગણાય. મારે કાપવાના રસ્તાનો છેડોજ નથી. જેમ સૂર્ય ચંદ્રને ચાલવાનો છેડો નથી તેમ મારે પણ છેડો નથી. ઓ ભાઈ, ઓ વહાણવાળા, મને પાર ઉતારશો ? ભાઈ જવાબ તો દો; ઓ ખલાસી ?

એક—કુણ ઉઠે છે અંતારના પહોરમાં, એક મનખ^૧ માટે.

સહન—ભાઈ ઉઠોને મારે ઉતાવળ છે, હું એકલી હેરાન થાઉં છું.

ખિન્નો—ઝાઝાં મનખ ભંરાશે ત્યારે સ્પનધ હેંડશે, બેહો બપોર સુધી. ઉઘો જરા આડા થાઓ.

સહન—ભાઈ અહર જીવે ઉંધ કેમ આવે, પાર ઉતારે તો સાર.

ત્રિન્નો—લખારો મૂચ લખારો, એક મનખને લઈ જતાં હલકી હોડી પવન આવે ને ઉંધી પડે તો ચ્યમ કરીયે, તુંતો મરેતો મરે ને જોડે અમેય મરીએ, બહુ માનવીના ભારે નમી ન જાય. બેહો સાસા ખાઓ !

સહન—ભાઈ, આ વહાણુ આ પાસેના નગ્નના રાજ્યએ મેલાવ્યું છે.
કોઈ શેઠ શાહુકારે કે તમે પોતે ધરતું ફેરવો છો ?

ચોથો—ચાંથી અતારના પોહોરમાં માંચાં ફેડાવનારી આવી !

પહેલો—ધયેલો મેલો ધની યુન્ને પચણું, માંહી લધ જઈ.....ને.

સહન—ભાઈ તમને જરા દયા પણ નથી ! તમે સદા પવિત્ર ગંગા-

જના પાસમાં રહીને તમારું મન પણ નિર્મળ થયું નથી.

ત્રિજો—કુણ હમજો છે તમારા લખારામાં, મોડ. મનખાદે ભરાશે તારે
કેમ ઉકલશે. હવે વહાણુતો વાયુ છે, થોડે થોડે આવવા માંડશે આ પેલા
કોઈએ કાઢીઆળા આવે ! જરા દાતણ પાણી કરવા દે ! મનના મેલા ને
ગરથના વચ્ચે દિરાચંદ તથા ધિરાચંદ નામના બે વણિક આવ્યા. એ ભાઈ,
હે હોડીવાળા અથવા હોડીવારા લે હેંડ આ હેંડ હાટી લાવ !

ખલાસ—થાયસે; ટટવાં તોણી ખાંધો.

હિરો—કેમ એવ્યા તાણી ખાંધો, કાંઈ માણસે જોતો હધશ કે નહિ.
આ દિરાચંદ શેઠ કોઈ જહાડો કામના છે.

ખલાસ—તું કામનો જુ તે જાણીએ છીએ; મારા છોકરાના લગનમાં
છ જઈ લેવા આવું તારે ધયેલો મારજો.

ધિરાચંદ—કેમ આજ મિજાજમાં વાત આવી છે ? જો ઝાણું કંઈ
તો રાજ્યને કહીને નોકરીમાંથી કાઢી નંખાવીશ.

ખલાસ—હો હો હો ! જાકે રાજ્યના પેલી પોણ આ લછણે નહી ઉતરવીછે,

સહન—ભાઈ, આ ખલાસીતો મિલકુલ નાલોચક છે, મને પણ એક
પહોરથી જોડી કરે છે. કહે છે કે એક માણસ હોય તો હંપણી હોડી ઉંધી પડે.

હિરો—ધિરા ! અલ્યા આ કુણ ! હેં હેં હેં જાણે સરગની પરી.
રૂપ રંગ, જાણે મારા વીરીઆની વહ.

ધિરો—છે તો કોઈ રાજવંશી, અહાહાહા કેટલા બધા ધરના. અધુધુધુ
મોટી ખાશછ ઉભી થાય નહિ ? જેન તમે કોણુ છો અને તમારે ક્યાં જવું છે.

સહન—જેવા તમે વટેમાર્ગુ છો તેવી હું પણ છું. મારે જવું છે, તે
જગા હું દર્શવી શકતી નથી.

હિરો—કેવી મિઠી મિઠી બોલી, વાહ વાહ આ મારો વીરચંદ કુંવારો
છે ને કન્યા ઝીના જેવડીજ છે. અહીંથી લધ જઈને પરણાવી દઉં, કોઈ પુછે
તો કહીએ કે આઘા મુલકની આપણી નાતની છે.

ધિરો—વીરચંદને પરણાવી હશે, તેમાં વીરીઆની વહ કમી. બરોબર
શલ્યા રાણી મૈના પાલખીયાં એમી ગંગાજી સ્નાન કરવી આવ્યાં.

સહનની અંદરથી નજર પડતાં સહનને ઓળખીને તરત પડેા દુર કર્યો. રાણીને જોઈને ખલાસીઆ આવી પગમાં નમસ્કાર કરે છે. માવડી માવડી !!

ધિરો—માડા દીકડાને ખુબ રીત આવડી; લ્યો ચાલો ચાલો હોડી હાંકો

ખલાસ—હા હેડા શેઠ બેસો, લાવો તમારી ગાંસડી પોટલી માંહી મુકીએ

રાણી—બેન સહન તમે અહીં ક્યાંથી ? હું બાણું છું કે તમે હવે મુઠ રહ્યાં હશે !

સહન—ના માતાજી હું તો મધરાતની નિકળી પડી છું, રમતી રમતી ત્રણેક ગાઉ આવી હધશ. આ નદી પાર ઉતરવાની તૈયારી હતી ને તમે આવી ચઢ્યા સાહે થયું તે ખલાસીએ હોડી ચલાવવાને વાર કરી.

રાણી—પણ બેટા; આજને આજ ને હમણાંને હમણાં. તું જેવું રહેતું હતું ? ધણું જવાશે, થોડા દિવસ રહીને જ ન જવાય.

સહન—આ કારણથીજ હું કલા કાવ્યા વિના આવતી રહી છું; મારો નિયમ તુટે. ખાલી બેદ થાય એટલાં વાનાં શ્રી સાર કરવાં જોઈએ. હજીતો ગિરલાઇ જગશે ત્યારે મને યાદ કરી, લઈશ થશે. માતાજી શ્રી જગદીશ્વર. ત્યારે ઠારીને ઠેકાણું. બેસારશે, ત્યારે હું તમને મારાં માતાજી ત્ય ગણી; માણસ તેડવા મોકલું તો આ અચાન આળકતું કેણુ રિવીકારી ને મિથ્યા સુખમાં મહાલતી જોવા નિધારશે.

રાણી—એ શું બોલી બેટા, નહિ કેમ; હું, રાજા અને ગિરીલાઈ ધ્યાં આવીશું, આ મારા સંતર સ્વાર છે તેમને તમારી સાથે રહેવા ઘો; નેલ્ય સ્થાનમાં જઈ પાછા મોકલજો.

ધિરો—ધિરો ધરબોળ ધાલ્યું બાજી બગડશે; એ તારી માની રાંડ માર ! વળી આ સ્વાર સાથે મોકલે છે. જુકિત લગાવા દે. લ્યો બેન ચાલો હોડી હાંકો. હે માતાજી; આ બેનને સાચવીને લઈ જઈશું, કાંઈ ફેરવિતા કરશે નહિ. અમારે કાંઈ એમ નથી કે ફલાણેજ ગામ જવું કે પહેપાર કરતા નિકળ્યા છીએ તે જે ગામ જઈએ તે ગામ ખરા. ત્યાં મુઠી બેન કહેશે ત્યાં મુઠી સંગાથે રહીશું.

રાણી—અણુ સાહે, બેન સહન સંગાથ તો સારો મળ્યો, આ અમારા મામના હિરાચંદ ને ધિરાચંદ શેઠ છે.

સિપાઈ અનુમાનખાં—બડે ઠગકે બાશા. ગડીએ.

ધિરો—શું કહ્યું સાખ ! હે શું કહ્યું સાખ ! અમો ગડીએ. આમ મસ્કરી શું કરતા છો, કોક સાચું માનેગા.

અનુમાનખાં—અનુમાનખાંને કાનસે મારાદે, કહીને હું કે સંગ સંગ ગલેગે

સહન—માતાજી મારે એ વણિકના સંગાથની પણ જરૂર નથી, મારે સાચા સંગાથ શ્રી હરિનો છે. જળવનાર જળદીશ છે.

ધિરો—હું જમાદાર સાખ, આવું શું બોલતા છો ? આ રાણીબાંદે સાંભરાઈ બોલતા છો, તમારા મનથી તો હાંસી કરતા છો; પણ એમાં ખોટું હોતા છે.

અનુમાનખાં—દેખો અગામિયાં મુજકે યુદ્ધાતા હે કે, એકકાઈમંદા ઓરત કરનેકા હે, ઓર દુસરેકા ખુન કરેકે જેવર લે જનેકા હે.

હિરો—અરરર, આ શું કહેતા છો જમાદાર સાહેબ ! આવા ખોટા તકકે શું બોલતા છો ? રામ રામ રામ. અમે ગાયના દાંત જેવા, તેને તમે આવું કહેતા છો; જરા વિચાર નહિ રખતે છો; મહેરગાન.

સહન—માતાજી મને રજા આપો, તમારા પ્રેમ પાશમાંથી છુટતાં હૃદય ભરાય છે, પણ શું કરું મારે ઉપાય નથી.

રાણી—જાઓ દીકરા મુખેથી, હું પણ સમજું છું. કે દાલમાં તમે રહી શકો તેમ નથી. કોઇવાર સંભારજો, અરે હોડીવાળા; આ એનને સાચવીને પેલે પાર ઉતારજો !

ખલાસ—ખટ્ટ સાદ, માવડી. સાંસનાં રહીને આવો યા; જોજો સાચવીને ચઢજો, ગંગાજી પાર ઉતર્યા પછી સ્નાન કરી, સહન ધિમી ધિમી, ધશ્વર સ્મર્ણ કરતી, અમરને યાદ કરતી ચાલે છે, ને જન્મે વણિક વાતો કરતાં જરા આગળ ચાલે છે. હિરો કહે ધિરા-બોલ શો વિચાર છે ? હું તો ધારું છું કે રાતવરત મારી નાંખી ઘરાણાં લઈ લઈએ તો આપણે એય નાલ અછ જઈએ નાલ ! આ જીંદગીમાં તો રણયું ના પડે.

ધિરો—મારા, મનમાં પણ એજ હતું પણ તું કહેતો તો ને કે મારા વીરીઆતી વડુ; મારી નાંખીશ તો વીરીઓ પરણશે કેને, એની માને ?

હિરો—જરા બોલનાં શીખ બોલતાં ! તારો છોકરો એની માને પરણ્યો હશે ?

ધિરો—હા, અત્યારે તો એની માનેજ પરણ્યો છે ! મા રાંધી આપ. મા પાણી લરી લાવે. મા પથારી કરી આપે. વળી કોઇ ગાળ દે, તો કહેશે તારી માનું ઘણી.

હિરો—હવે દેખાયાજીની વાત જવા દઈ, સિંધી વાત કર ! શી મરજી છે તે કહે.

ધિરો—તારી મરજીએ મરજી; લક્ષ્મી માતા દાલી ચાલીને આવ્યાં

૪. * * જાપાના અવતાર માણસો, કેવી બદ્ધ કરે છે. તે દર્શાવ્યું છે.

૧. જેવદેવરાણી.

ને જવા દઇએ તો ઝખ મારીએ. ધિરે ધિરે આલો બેન' ફિકર ન કરશો. થાકો તો કહેજો બેસીશું.

હિરો—ઓ મારો વિરો ! એની વેતરણ વગડે કરીશું કે ગામની ભાગોળે ધર્મશાળામાં ?

ધિરો—રાત હોય ને વગડો હોય તો કીક ફાવે, હવે તો આ ગામ આવ્યું રોટલા પાણી કરી...ને: સાંજના પહોરનાં નિકળીએ, વગડામાં રાત પાડીએ, પછી એનું કાટલું કરીએ. પણ જો વિરા તારી મરણ જીવતી લઇ જવાતી હોય ને વીરીઆને પરણાવવાની હોય તો પહેલેથી એની મરણ પુછીએ.

હિરો—એમ ન માને. આજ રાતમાં તું ધરાણું કાઢી નાશી જ ! પછી હું એને ઘર આવીશ. હું એને ઘેર લાવું. પછી તું મને ભાગ આપજો.

ધિરો—એક ત્રાજવે ધરાણું અને બીજે ત્રાજવે કન્યા. ધરના ધર વાખરા જતા રહે છે ત્યારે આપણી ન્યાતમાં કન્યા મળે છે. માટે કન્યા લે તો ધરાણું નહિ.

માર્ગમાં ગામ આવ્યું ત્યાં ધર્મશાળામાં બપોર ગાળી, ત્રિજે પહોરે મુસાફરી શરૂ કરી. જોણી તરફ ગામ દેખાતું જય તેણી તરફ ન જતાં વગડે જવા માંડ્યું. ઝાડ બીડથી બિહામણી જંગા આવી ત્યાં રાત પડી. હિરો કહે ધિરા, હવે તો અહીં મુકામ કરીએ તો સાડ. આગળ રાત ભયંકર છે, ને કાંઈ ગામ થડમાં હોય એમ લાગતું નથી. અરેરે વગડે રાત પડી પરમેશ્વર આ બેન આપડાં બીશે.

સહન—ભાઈ મને તો કાંઈ બીક નથી, તમે બે મરદ સાથમાં છો ને મારે બીક શાની.

ધિરો—ફિકર નહિ ફિકર નહિ. રહો રાત. બિકને ફિક કોણ વાધ ગાયછે ?

ચોડીવાર વાતો કરી નિદ્રાવશ થયા. બન્ને વણિક ઉંઘ્યા પણ સહન ઉઘે છે તે નહિ જોવું, ઝખના સ્વપ્નમાં હિરાચંદ જાયો. અરે આ ધિરો ધરાણું લેવાનું કહે છે, પણ કદાચ હું હિરાચંદને મારી નાંખું તો ધરાણું ને કન્યા બેય મને પચે, આમ ધિરો પણ અડધો પડધો જાગતો વિચાર કરે છે કે, આ હિરો લોભીઓ ને દાંડ છે; ધરાણામાં જરૂર ભાગ પડાવશે; માટે એને મારી નાખ્યો હોય તો કીક; બન્ને અરસપરસ એક એકને મારવાના વિચાર કરે છે, એવામાં પાસેના રાકડામાંથી કાળો નાગ નિકળ્યો, તે હિરાચંદના ડાબા પડખામાં લપાઈને બેઠો. હિરાચંદ કામનાં ધિરા. એટલે ચાલુ છે, હોતા હે; પણ હિરાચંદ ઉઠ્યો. પોતાની પાસેથી

છરો કાઢી ધિરાનું કોકું વાઢવાને ધરાદે ધસી આવી ગળા ઉપર ધા કરી જાતી ઉપર ચઢી બેઠો. ધિરાને ગળે ધા થયો તેજ વખતે હિરાને પગે ના-ગનો ડંશ થયો. ધા લાગવાથી ધીરો અને ડંશ થવાથી હિરો બંને મરણના છેલ્લા પોકાર કરે છે. તે વખતે સહન ઉઠી પાસે આવી પુછેછે. લાઘ તમે બંને કેમ આજોટો છો, શું થાય છે ? લાઘ મને જવાબ તો દો.

હિરો—એન; “કંચનને કામની” સૃષ્ટિમાં સુખને હરી, દુઃખ આપનાર છે; અરે છેવટ મ્હોતને બારે મુકનાર છે; તે નજરે જોવાની ઇચ્છા હોય તો જોજો. અમો બંને જણાએ તમને મારી નાંખી તમારાં ઘરાણાં લઈ લેવાં એવો ઇરાદો કર્યો હતો. વળી મેં વિશેષ તૃણા રાખી હતી કે તમને જીવતાં રાખી સમજાવી મારા છોકરા સાથે તમારું લગ્ન કરવું. ધિરો જાણે કે હિરો અને હિરો જાણે કે ધિરો આજો લાડવો લઈ જશે. ધિરાને માફ તો સ્ત્રિ અને દાગીના બધું મને પગે. એમ જાણી મેં આ છરાનો ધા એના ગળા ઉપર કર્યો. અરે એને મારીને રાજ ના રહ્યો. મેં ગળામાં ધા કર્યો ને મને ઝેરી સર્પે ડંશ કર્યો, તમારૂં ભુરૂં કરવાની ધારણા ધારનાર બંને શુનેગાર સાથે સ્વધામ પહોંચશે.

સહન—લાઘ, પરમેશ્વર વેગજો નથી, પારકાને પીડા કરવાની ઇચ્છા કરનાર પાપી પોતે પ્રથમ પીડા પામે છે. લાઘ, એ ધનના લોભથી તમે બંને મરણ પથારીએ સુતા છો, કે જે વિનાશ કરનારજ છે. દ્રવ્યવાન નિરંતર સુખે સુતા નથી; ચોર અને અશિનું સદા ધ્યાન ધરે છે. હાથ હાથ દહાય લાગશે કે ચોરી થશે; તેમ તેને હરદમ થયાંજ કરે છે. દુષ્ટ સગાં મેંબંધીઓ પણ લોભ લાલચથી તેની હાની ઇચ્છે છે. જેનું રક્ષણ કરવામાં અને જેનો નાશ થવાથી મહા દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. એવા દ્રવ્યને માટે માણસો એક એકના પ્રાણ હરણ કરે છે. વીરા જેમાં નિરંતર દુઃખ છે, એવા નાશવંત દ્રવ્યની સદૃશ પુરૂષો ઇચ્છા કરતા નથી, કાલ્પ દોષ નાંખેલી જમિન ઉપરથી કાલ્પ વળગતો નથી, તેમ તૃશ્ના દુર કરનારને; સ્નેહ, માયા કે મોહ દુઃખ આપતાં નથી. “મહાદાની કોટમાં પુષ્પની માળા પહેરાવવી વૃથા છે.” તેમજ આ માફ જોલવું તમને વૃથા છે. હવે થોડીજ વારમાં તમે બંને મરનાર છો; મરવાના સમયમાં ઇશ્વર સ્મરણ કરો; અને પ્રભુ પાસે માગો કે કોઈ જનમમાં, પાપ છુદ્ધિના અંકુર પણ ન ફુટે. “નિત્ય મનુષ્યો દ્રવ્યના લોભથી ધર્મની હાની કરે છે.”

પાછલી પહેાર રાત્રિ પાકી રહી છે; સહનતારા વિમાસણ કરે છે, બંને વણિક મરણ શરણ થયા છે. પણ પક્ષિ કે જીવંતુ કોઈનો ગળાસારો

કાને આવતો નથી, એવામાં શિયાળના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા. સહન વિચારે છે અરેરે આ શિયાળના શબ્દ સુચવે છે કે એક પ્રહર રાત્રિ બાકી રહી છે. પ્રહર રાત્રિ તો હમણાં વ્યતિત થઈ જશે. અને શ્રી સૂર્યભગવાનનાં દર્શન થશે. વર્ષોનાં વર્ષો વહી ગયાં તો માત્ર પ્રહર રાત્રિ વિતવાને રી ઢીલ! તો પણ આજની રાત્રિ તો મને અતિ લયંકર લાગે છે. શ્રી હરી શ્રી હરી શ્રી હરી.....થોડી વારે પાસેના થાણામાંથી સત્તર સિપાઈની ઉપર હકુમત અલાવનાર રાજનો નાયક આવ્યો. તેણે આવો લયંકર બનાવ જોઈ, એક સિપાઈને અવાજ કરી બોલાવ્યો.

નાયક—આ બંને પુરૂષના ગ્રાણુ લેનાર, પાપની પુતળા કોણુ છે તું ?

સહન—ભાઈ. મેં એમને માર્યા નથી; એકતો સર્પના ડંશથી મરણ પામ્યો છે અને બીજો એના મારવાથી મરણ પામ્યો છે.

નાયક—હાં જોળખુ છું તને હરામખદી ? એકને સાપ કરડ્યો છે ? હુમ્મી રાંડ ! એ બંનેનાં ખુન કરનાર ટુજ છે. સિપાઈ ! બાંધો એને ! સિપાઈએ સહનને દોરથી સકસ બાંધી. દોરનો ગાળો ચપસીને બેસવાથી નસો ખિચાવા લાગી. તેથી સહન રોવા લાગી. હે ભગવાન.

નાયક—પારકા ગ્રાણુ હરણુ કરતી વખતે ભગવાનને ક્યાં મુક્યા હતા ? સિપાઈ ! પાસેના ગામમાંથી ચાર વજનદાર આદમી તેડી લાવ ? તેમની રૂબરૂમાં તપાસ કરી, આ લાશો તથા ખુની સ્ત્રિને દરબારમાં દોરીએ.

સિપાઈ—બહુ સાફ સાહેબ, જાઉં છું. તેડીને લાવું છું.

નાયક—આમ આવ પ્રથમ તપાસ કર ! આ મરનાર બંનેમાંથી કોઈનાં શરીર ઉપર ઘરાણાં ગાંઠાં છે ?

સિપાઈ—(તપાસ કરીને) સાહેબ, એકની કોટમાં મોતીની માળા છે, અને બીજાની કોટમાં સોનાની કંડી તથા હાથે સાચા હીરા સહિત વિંટી છે.

નાયક—તે ઉતારી લાવ ! અને છેવટ સુધી તે વાન કોઈને જાહેર ન થાય એટલું યાદ રાખજો. જા હવે જલદી કર !

સિપાઈ—સાફ મહેરબાન ! પણ મને માહિતી કાંક !

નાયક—હાહા તને ખુશી કરીશ. જા દોડતો ! મુખીને તેડતો આવજો.

સહન—અરે આવા મુઝદાના ઘરેણાં લઈ શું સાર કાઢશે. મુઝદાના શરીર ઉપર રહેલા વસ્ત્ર શણગાર લેવાનો તો મશાણીને હક છે.

નાયક—ચપ ! બક બક છોડ ! બોલતી બંધ રહે. આ તારા બાપ આવે ? (નવ નાયકના ઉપરી હવાલદાર આવ્યા.)

હવાલદાર—શું છે નાયક; આ બાઈને કેમ બાંધી છે ?

સહન—ભાઈ ! મારો દોષ નથી ને મને મિથ્યા હેરાન કરે છે. આ બંને મરનાર ધશ્વરની કૃતિએ એમની મેજેજ મરણ પામ્યા છે. તેનું હોમ્મત મારે માથે જુદું મેલે છે.

નાયક—સાહેબ મને એમ લાગે છે કે આ બંનેને મરનાર તેજ છે.

હવાલદાર—એમને મારવાથી બાઈને હાંસલ થું ! તમે કેવી નોકરી કરો છો, કાંઈ ખ્યાલ કરતા નથી ! બરાબર ચોકસ તપાસ કરો ! હું જરા છોટે ઉભો છું.

નાયક—(સહન તરફ જોઈને) તું હવે ઉગરવાની નથી. રાજ તને દેહાન્તની સગ કરમાવશે.

સહન—યા નસિબ ! જે થશે તે સહન કરીશ. સહન કરતી આવી, છું ને કરીશ.

નાયક—હવાલદાર સાહેબ દયાળુ છે. હજી કાંઈ હાથીના મોં કને પુજો પડ્યો નથી. આ તમારા અંગ ઉપર ધરાણું છે તેમાંથી કાંઈ આપો તો બધું અહીંને અહીં રોળી વળાવીએ, મડદાં દટાવી દઈએ.

સહન—હવાલદાર સાહેબને રાજમાંથી દરમાયો મળતોજ હશે ? રાજનું લુણ બાઈ નિમકલલાલીથી રાજની નોકરી કરવી એ સારા માણસનો ધર્મ છે. અપરાધી પાસેથી લાંચ લઈ અપરાધ માફ કરશે તો ધશ્વરના ગુનેગાર થશે.

મોકલેલો સિપાઈ ગામમાંથી પાંચ સારા માણસને તેડી આવ્યો. શું છે તે જોવા બીજા પણ કેટલાક માણસો ગામમાંથી આવ્યા. વળી પાછળથી આઠ હવાલદારના ઉપરી જમાદાર પણ આવ્યા.

હવાલદાર—કેમ નાયક ! બાઈમાં કાંઈ પાણી મરે એમ લાગે છે. (નાયકે સહનના કહેલા શબ્દે શબ્દ હવાલદારને કલા.)

હવાલદાર—અરે સિપાઈ ! આ પંચની સમક્ષમાં મરનારની ઝડતી લ્યો. આ બંનેનાં ખુન કરનાર બાઈની પાસે શું શું છે, તે પણ લખી લ્યો !

જમાદાર—આ બાઈએ ખુન કર્યું છે. એવી શી સાબિતી છે ! આ એક કે જેનો હાથ લોહીવાળો છે અને છરી હાથના થડમાં પડેલી છે, તેણે બીજાને માર્યો છે અને બીજાને કાઈ પ્રકારનું ઝેર ચઢ્યું હોય એમ લાગે છે. આ બાઈ એવી ખુની માલમ પડતી નથી કે જે પુરૂષના પ્રાણ લે. કેમ જન આ વાત શી રીતે બની છે તે કહેશો ?

સહન—સરકાર ! એ બંનેને વણીકેનો મારે આજ એ દિવસથી

મુસાફરીમાં સંગાથ થયો હતો. હું અનાથ અભાગા એમની એથે નિર્ભય-પણે મુસાફરી કરતી હતી. આજે રાત્રિમાં એ બંને જણ મારા શરીરના શણગાર ઉપર લોભાયા. આખો લાડવો હું લઉં, એ વિચારે બંનેમાં અર-સપરસ ખુનસ ઉત્પન્ન કરી. આ નરે આને ધાંકરી મારી નાંખ્યો અને આને સર્પ ડંશ થયો. તે સર્પ પ્રથમથી આવી આના પડખામાં લપાએલો તે ધા કરતાંની સાથે ડસ્યો છે, મેં જે બીના કહી તે સર્પડંશથી મરનારના મુખથી પુરા પસ્તાવા સાથે કહેલી સાંભળી છે.

હુવાલદાર—બાઇડી બહુ બદમાશ જણાય છે સાહેબ, (સહનના સામું) જોઇને તું ક્યાં ભટકવા નિકળી છું. તારે કોઇ સગુ વહાલું છે કે નહિ !

સહન—મારા સંગા શ્રી સત્યનારાયણ છે. વળી મારા સંબંધીથી તમારે મતલબ પણ શું છે ! જેમ નજરમાં આવે તેમ કરી લ્યો !

હુવાલદાર—જમાદાર સાહેબનું મન મનાવો તો સૌ વાતે સારું થાય. આગળ વાત પણ ન બય.

નાથક—સાહેબ આ બંને મરનારની ઝડતી લેતાં એકના થુંબ-માંથી ફક્ત સવા સાત આનાના પૈસા અને બીજાની પાસેથી બે પાઇ નિકળી છે. હવે આ બાઇનાં ઘરાંણાં લખી લઉં છું.

હુવાલદાર—તે હમણાં નહિ. તમે તે મરનારની બરાબર ઝડતી લઇ પંચની સહીઓ લઇ લ્યો, (સહનને) કેમ ! કાંઇ સુજ પડે છે ! હાથે કરી મ્હોત શા સારું માગે છે ! ઉતારી આપ એક બે દાગીના ! દીક્ક કરીશ તો કામ ભારે થશે.

સહન—જમાદાર સાહેબ તો મને અપરાધી ગણતાજ નથી; જે સત્ય છે તે એમના હૃદયમાં ઉતર્યું છે, જોઇએ તમારે ને જમાદારનું નામ શા માટે બદનામ કરો છો.

હુવાલદાર—એમ તો એમ ! પણ કાંઇ કરવું છે કે શુણીએજ ચઢવું છે ? સિપાઇ, ગામમાંથી ઢેડાને ખોલાવો, બંને લાશો ખાટલામાં નાંખી ઉપડાવો, આ બાઇને બરાબર બાંધીને આલો ! મારો એને. (સિપાઇ મારે છે).

સહન—મને મારશો નહિ ! ન્યાયની ગાદી પર બેઠેલા અધિકારી જે હુકમ કરશે તે હું મુંઝે મોઢે સહન કરીશ, પણ મને મારશો નહિ ! મારાથી માર સહન થતો નથી. અરેરે તમને રાજ તરફથી પુરતો દરમાયો મળે છે, તો પણ હરામની દાનત કરી, નિરપરાધીને નહી, પૈસા પડાવાના પ્રયત્ન શા સારું કરો છો ! તેમ છતાં જમાદાર સાહેબ, એમના મોઢેથી કહે કે મારે કાંઇ જોઇએ છીએ તો હું આપવાને તૈયાર છું.

જમાદાર - મારી શુદ્ધિના પ્રમાણમાં તો એમજ આવે છે કે આ શુનો કરનાર તમો નહિ, તોપણ બધાએ તમને શુનેગાર ઠરાવ્યા છે. અને તે રાજમાં સાબિત કરવાને હિમ્મત પણ લિડે છે; માટે એમને પાન સોપારીનું કાંઈ કરે, તો વળી વાત ફેરવી નંખાય! હજી અહીં છે ત્યાં સુધી બધું થાય.

સહન—વાર જમાદાર સાહેબ! લાંચ આપવી તે પણ શુનોજ છે. તો પણ તમારી વાક આતુરી અંતરની ઇચ્છા ઉઘાડી કરે છે. લ્યો આ મારી કોટમાં સાદું હળ્લર રૂપિયાનો ખરા મોતીનો દાર છે તે કાઢી લ્યો! અને મને છોડો તો હું કાઢી આપું.

જમાદાર—બાધના હાથ છોડી નાંખો? પંચને વિદાય કરો. લાશને ખાડા ખોદાવી અહિંજ દટાવી દો. (ખચર મળતાં પાંચ જમાદારના ઉપરી એક ફોજદાર આવ્યા.)

ફોજદાર—કેમ શું ધમાલ મચી છે! શાના ખાડા ખોદાયા છે! આ બાધ કોણ છે?

જમાદાર—સાહેબ, આ બંને મરનારના મંગાથમાં આ બાધ ત્રણ દિવસથી હતી, તેમાં આજે રાતમાં આ બંને મરણ પામ્યા. એક બીજાના મારવાથી મરી ગયો, અને એકને સાપ કરડ્યો, તપાસતાં બાધનો અપરાધ જણાતો નથી. પંચની રૂચ તપાસ કરી છે. હવાલદારે પણ સારી મહેનત કરી છે અને નાયક તો પ્રથમથીજ છે. આપ સાહેબ જે ફરમાવો તે ખરું.

ફોજદાર—કેમ બાધ? તું કોણ છે? અને આ મંગાથમાં તારે શું કહેવાનું છે?

સહન—અરેરે નસિબ! પ્હરાણે પતતું હતું ત્યાં વળી પતક જગ્યું, સરકાર સાચું કહીનેય ક્યાં સુખ છે. આજકાલ સાચુંજીવું કોણ ત્રાજવે તોળીને ન્યાય કરે છે, સાચુ તો સુવર્ણ છે. “જર કરે જળમાં ધર.”

ફોજદાર—હું રાજનો એક અમલદાર છું. મારી આગળ ખરી હકીકત કહેવીજ પડશે.

સહન—સવારના પરાક્રમી પંચાત ચાલી છે તેને મધ્યાન થઇ ગયા, હવે તો છુટકો થવા દો. આકુઅવળ ન પુછતાં અંતરની ઇચ્છા હોય તેજ કહેને એટલે થયું?

ફોજદાર—બાધ. આવીઅવળી શંકા ન કરતાં સત્ય હોય તેજ મને કહે, સત્ય હશે તેજ, મને સત્ય લાસશે અને અસત્ય હશે તે મારા હૃદયને

અસત્યજ્ઞ ભાસશે માટે સ્પષ્ટ વાત કરી દે. તું મારે દીકરી સમાન છે.

સાહેન—સરકાર, હું દૈવ્ય ઈચ્છાથી દુઃખમાં આવી પડેલી અબળા છું; પણ તે દુઃખ ઝાઝો વખત રહે તેમ લાગતું નથી. માત્ર પવનથી શત્રુ દુર થઈ જશે અને સુખનાં કિરણ સામા ઝગઝગશે. બરાબર મધ્ય રાત્રિ વિલ્યા બાદ બંને વણિક ચીસો પાડવા લાગ્યા, તેમના મરણ સમયના પોકાર સાંભળી હું જે સાઠ કદમ દુર સુતી હતી તે થડમાં આવી, પુછતાં માલમ પડ્યું કે, એકે બીજાને છરો માર્યો અને મારતારને સર્પ-કંઈ થયો. પંચાત પરોઢની ચાલે છે, નિમિત્ત મારે માથે આવ્યું છે, દાનત હરામ હોયતો દર્શાવી દો, અને આ કામને અહીં માંડી વાળી મને રજા આપો તો હું કાંઈ આગળ પ્રગલ્લાં ભરી, ભય વિનાની જગામાં જઈ ભૂખની શાન્તિ કંઈ.

ફ્રાન્ઝદાર—બેન મેં તમને પ્રથમથી કહ્યું કે તું મારે દિકરી સમાન છે. પછી હરામ દાનતનો પ્રશ્ન શા માટે કરે છે, વળી વચ્ચેમાં તમે કહી ગયાં કે સાચું તો સુવર્ણ છે, તે શું ?

સાહેન—સરકાર; હું તો અજ્ઞાન છું માટે બોલતાં ન આવડ્યું હોય તો ક્ષમા કરજો. હું એમ શંકા કરતી હતી કે, મારા શરીર ઉપર ધારણ થએલા શણગાર ઉપર આપનું દિવ લોભાયુ હોય, અને તેની તૃષ્ણાથી આપ મને વધારે પીડા કરવા ચલાતા હો તો હું તેમાંથી આપને આપી રાહ કરી દુઃખમાંથી મુક્ત થાઉં.

ફ્રાન્ઝદાર—અરરર એ શું બોલ્યાં બેન ! જેની નોકરી કરીએ છીએ તે પુરતો પગાર આપે છે, એટલુંજ ખાધને ઈશ્વર સુખી જીંદગીમાં જીવતા રાખે તો તેમનો પાડ. નોકરી કરવી તો નિમકહલાલીની કરવી, લુણ-હરામ ન થવું, નોકરી કરી માત્ર પૈસા લેવાની દાનત રાખીએ તો, ઘરમાં માય પણ નહિ, પાછળ કોઈ ખાચ પણ નહિ. પૈસા જેવે માર્ગે લીધા હોય તેવે માર્ગે જાય. મળેલા પંચમાંથી એક વજનદાર માણસ કહે છે બેન, ફ્રાન્ઝદાર સાહેબ કોઈને કનડીને કાંઈ લેતા નથી, તેમ નિકળતાં નાણાં હરામ દાનતે કરી કુખાવતા નથી; વળી ફ્રાન્ઝદાર સાહેબ કોઈ દિવસ કામના છે, એમ જાણી કોઈ મોદી નાણા મુકી દેવા માર્ગે, તેને પોતે ખુદાણે આપે છે. શાક ને દુધ પૈસા આપ્યા વિના મકાનમાં દાખલ થવા દેતા નથી.

સાહેન—ભાઈ તમારી વાત સાંભળીને તો હું ધણો હર્ષ પામી; અને જો તે અસત્યજ્ઞ હોય તો તો હું તમને પુરણ ભાગ્યશાળી સમજી છું.

ફોજદાર—જેન; લાંચ લેનારથી નિખાલસ રીતે નોકરી થતી નથી. પૈસા લઈને સવળાનું અવળું કરવું પડે છે. પાપ કોઈ દિવસ પ્રકટ થાય છે, વિજાની વાસ, હુંગળીની ગંધ અને પાપનો પ્રકાશ બહાર નિકળ્યા પિના રહે નહિ; લાંચ લઈ ગુનેગારને મુક્ત કરનાર અધિકારી ઉપર બ્યારે આપત્ત આવે છે, ત્યારે લીધાથી લખ્ખો ઘણી લાંચ આપતાંય તેનો છુટકારો થતો નથી.

સહન—વીરા તમારી સમજણના સર્વ નોકરો જે રાજ્યમાં હોય તે રાજ હીરની ફેલ જેવું ચાલે. નિખાલસ અમલદારના આચરણથી અપરાધી અને અરજદાર બેઉ આનંદ માને છે. વારુ તમે બ્યારે સાફ દીલનાં છો, તો તમારા તાળામાં નોકરી કરનાર પણ તેવાજ હશે !

ફોજદાર—કેમ નહિ ! મારા તાળાના નોકરો પણ તેવાજ જાણવા ! આ મારો જમાદાર અને આ હવાલદાર તે પણ કોઈની ખોટી ઈચ્છા કરે નહિ.

સહન—અડાઈ બાણુપર રાખો ફોજદાર સાહેબ ! આપ એવા સર્વને જીવો છો !

ફોજદાર—આરોપ મુક્તિ આંચકો ખાજો ! હું ક્યુલ :કંઈ છું કે હજીરમાં કોઈ નખજો હોય. અહીં હાજર છે તેમાંથી તો સાત રૂપિયાનો સિપાઈ પણ હરામ દાનતનો નથીજ.

સહન—ખુશ કરી ! “ મોટાની લાંચ મોટી, છોટાની લાંચ છોટી,” આ તમારા જમાદાર સાહેબને, હમણાંજ થોડા વખત ઉપર મેં સાફ હજીર રૂપિયાની મોતીની માળા આપી છે, લાંચ આપવી તે પણ રાજનો ગુનો છે એમ સમજી હું તો આનાકાની કરતી હતી; તો પણ યુક્તિ પ્રયુક્તિ લગાવીને, અધુરામાં પુર થોડો માર પણ મારીને, મારી પાસેથી માળા કઢાવી છે. માળા લીધા બાદ એમણે ઉટડો અવળો ફેરવવા માંડ્યો. મને છોડી મુકવાની તૈયારીમાં હતા, મડદાં દટાવી દેવાની પણ તૈયારીમાં હતા, અને તમે આવી પહોંચ્યાં. આ ખાડા મડદાં દાટવા માટે ખોદાય છે. ”

ફોજદાર—(જમાદાર સામી નજર કરીને) કેમ આ ખાઈ શું કહે છે ? ક્યાં છે તે માળા ! હવાલદાર ! જમાદારને હાથકડી કરો !

સહન—જમાદાર કરતાં હવાલદાર વધારે વિપરીત કામ કરનાર છે. જમાદારનાં એવ્યા પહેલાં હવાલદારે મને ઘણું સમજાવી. ત્યારબાદ જખર-જસ્તિ કરી માળા કઢાવનાર, અને મને મારવા માટે સિપાઈને હુકમ આપનાર એ હવાલદાર છે.

તો હું જીવીશ ત્યાંસુધી તમારો ઉપકાર નહિ લુહું.

ફોજદાર—ખેન મેં તમને સો વાર કહ્યું કે રશવત લઇ રાજનું લુણ હરામ કરવું એ મારાથી નહિજ થાય, તમારા સાકાત્રણ કરોડના દાગીના મારી નિમકહલાલીની નોકરી આગળ નજીવા છે. રાજનું રાજ મળે તો પણ મારાથી આહું અવળું કે આધુપાધું ન થાય.

પર્વતપુરમાં આવી ફોજદારે, ન્યાયાસનને શોભાવતા સત્યપ્રસાદની પાસે સઘળી ખિતા જાહેર કરી દીધી. તપાસ કરતાં સહન નિર્દોષ ઠરી ન્યાયાધિશે તેને છોડી મુકી, પુછતાં સહન તરફથીજ ખુલાસો મળ્યે કે, 'મરનાર ધિરો અને હિરો, તેજ નગરના રહેવાસી છે અને જાતના વણિક છે. ફોજદારે બન્નેને ઘેર સિપાઇ મોકલી ખબર આપી. ખબર મળતાં બન્નેની સ્ત્રિયો રોતી કકળતી દરબારમાં આવી અને સાથે બીજાં સગાં સંબંધી પણ આવ્યાં. ધિરાની સ્ત્રિ કહે સરકાર મારા નસીબમાં લખ્યું હતું એ થયું, પણ મારા ધણીની કોટમાં મોતીની માળા હતી, તે જો લાંચ લાગી હોય તો મને આપો, જેથી મારી જીંદગીનું ગુજરાન નભે. હિરાની સ્ત્રિ કહે તેજ પ્રમાણે મારા સ્વામીની કોટમાં સોનાની કંઠી તથા હાથે હિરાની વિંટી હતી, ફોજદાર કહે બન્ને સ્ત્રિયો બદમાશ છે, પંચની રૂબરૂ તપાસ થઇ છે, તેમાં ધિરાની પાસેથી ફક્ત સવા સાત આના અને હિરાના ધુંજામાંથી બે પાઇ નિકળી છે.

ન્યાયાધિશ—આ હવાલદાર તથા જમાદારની શી હકીકત છે ?

ફોજદાર—ગુનો છુપાવી કામને રફે રફે કરી નાંખી નાણા લેનાર આ જમાદાર છે; જેણે આ બાઇની પાસેથી સાઠ હજાર રૂપિયાની માળા લીધી છે, અને પ્રયત્નથી કઢાવવાને મદદ કરનાર તથા માર મારનાર હવાલદાર છે, માત્ર નાયક નિર્દોષ છે.

સહન—ભાઈ! આ મારનારની સ્ત્રિયો જે જે દાગીનાની ખુશ મારે છે, તે તે દાગીના એ નાયકની ખરાબર તપાસ કરવાથી નીકળી આવશે, અને આ સિપાઇ ઉતારીને સોંપનાર છે.

ફોજદાર—(નાયકના સામુ જોઈને) કેમ ! આ બાઇ કહે છે તે સંભળાય છે કાને ? કાઢો ક્યાં છે. (નાયકે સંતાડેલાં કાઢી આપ્યાં.)

ન્યાયાધિશ—તપાસ કરતાં આ સ્ત્રિ નિર્દોષ ઠરે છે, માટે તેને બંધન મુક્ત કરવામાં આવે છે, લાંચ લેનાર જમાદારને ત્રણ વરસ સખત મજુરી સાથે કેદ અને સો રૂપિયા દંડ; નિર્દોષ અબજાને માર મારી પ્રયત્નથી લાંચની રકમ કઢાવનાર હવાલદારને, પાંચ વરસ. બન્ને મરનારના

શરીર ઉપરથી દાગીના ઉતારી લેનાર નાયકને, સાત 'ભાસ, અને લાલ-ચથી નાયકનો ગુનો છુપો રાખનાર સિપાઈને સત્તર દિવસની સજા કરવામાં આવે છે. (રાજા પહાડસિંહની સ્વારી આવી.)

રાજા—(સહનને જોઈને) અહાહાહા ! જેટા સહનતારા; ક્યાંથી પાછી આવી ! સાહે થયું તે પાછી આવી. (સર્વે અમટી ગયાં.)

સહન—પિતાજી, આપના ઘરનું અન્ન ખાવું અને નગરનું જળ પીવું લખેલું કોણ મિથ્યા કરે ! મારી સંગમાં ચાલતા બે વણિક મરણ પામ્યાં. તેમના ખુન કરનાર તરીકે ગુનેગાર ગણી મને બાંધીને અહીં લાવવામાં આવી, પણ મારા મુલાગ્ને ન્યાયાધીશના અદલ ન્યાયમાં હું નિર્દોષ છીં.

રાજા—અરે તને બાંધનાર કોણ ? તે પાપીના પ્રાણ હરણ કર !

ફોજદાર—રાજધિરાજ; અપરાધ હામા કરજો, એ બાંધને બાંધી લાવનાર હું છું. રાજના ધારાને માન્ય કરી; કાયદાની કલમને યાદ કરી, નીતિથી નોકરી કરતાં ઘટિત હોય તે કરવુંજ પડે. આ બાંધ આપની સગી કે સંબંધી છે; તે ન જાણતાં બાંધી લાવવામાં આવી છે, ને કદાચ જેને અમે ઓળખતા હઈએ, તેવી સ્ત્રિ જે આ બાંધની જગાપર હોય તો તેને પણ તેમજ કરવું પડે !

રાજા—તમારે માટે વિચાર કરવો પડશે !

ન્યાયાધિશ—કૃપાવંત; આપ શાન્ત થાઓ ! આ અધિકારીએ, આપનો અપરાધ ક્યોજ નથી, તેમને શાખાશીજ ઘટે છે.

સહન—પિતાજી ! તેમને માટે જે વિચાર કરવો ઘટિત છે તે હું કહું છું. સૌ સૌના કૃત પ્રમાણે પ્રભુ કળ આપ્યાજ કરે છે. જે થયું છે, તે રહુજ થયું છે; પણ રાત્રિમાં નાહી હતી, તેથી પશ્ચાતાપ પામતી હતી કે આપને મળી રજ માગીને ગમ્મ હોત તો સાહે; માટે મારે પાછાં ફરવુંજ પડ્યું, વળી મારી એટલી વિનંતી છે કે; આ ફોજદાર સાહેબ આપના રાજમાં રહી રીતે નોકરી કરે છે; જેની નોકરીથી શત્રુ પણ સંતોષ માને એમ છે, માટે એમને આથી પણ અધિક પાયરીએ પહોંચાડવા.

રાજા—મુશિદાબાદના રાજા સુમનચંદ્રની પુત્રી; માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહની રાણી; જેને મેં દીકરી સમાન ગણી છે, તે સહનતારાની પુર્ણ લલામણથી, તમને સર ફોજદારની જગા આપવામાં આવે છે. જેટા સહન તમને ગિરીરાજ ઘણું યાદ કરે છે,

સહન—જી, સંભારતા હશે અને હું પણ મારી મુસાફરીમાં તેમને ડગલે ડગલે યાદ કરતી હતી. અરે એ આવે. સામેથી આવે. વીરા ગિરીરાજ !

ગિરિરાજ—(આંખમાં ઝળઝળાયાં લાવીને) આવ્યાં બેન ! અરે તમે તો રાતની રાતમાં નાશી ગયાં ! પેલો ધરમદા પટેલ પણ તમને મળવા આવ્યો હતો. આહરે બે લાશો પડી છે તે કાની છે; અને આ અમલદારોને કેમ બાંધ્યા છે ?

રાજા—ભાઈ; એ લાશો આપણા ગામના વણિકની છે, અને સહન બેનના ધરણા ઉપર લોભાઈ આપસઆપસમાં કપાઈ મરણ પામ્યા છે. જેણે લાંચ લઈ ગુનો રફેફે કરવા ધરાદો કરેલો તેમને બાંધ્યા છે. ન્યાયથી સજાનું ફરમાન પણ થઈ ચુક્યું છે.

ગિરિરાજ—અરે, હા ! આપણા અંતઃપુરનો એક સિપાઈ અનુમાનખાં કરીને છે તે મને કહેતો હતો કે સહનબાને વણિકનો સંગાથ થયો છે. તે સરા નથી. બડા ગડીઆ લોભી ને લાલચુ છે.

ફોજદાર—રાજાધિરાજ મને રજા મળવી જોઈ એ ! આપે જે ફરમાન કર્યું તેનો ઉલાસની સાથે સ્વિકાર કરું છું. આ દાસ આપણો નોકર નથી પણ આપણી રૈયતનો નોકર છે એમ સમજજો. હું એમજ માનું છું કે આપની પ્રજાનું રક્ષણ કરવું, તેની દાદ સાંભળવી, જન માલને તુકશાન ન થવા દેવું. અને તેમની અનેક અગચ્છો દુર કરી, સુખમાં વૃદ્ધિ કરી, તેમને રાજલક્ષ્મી થવાને યોજવું. આજકાલ આપની સુકીર્તિ પ્રસરી છે, અને આથી પણ વિશેષ પ્રસરશે એવી આ સેવકની આશીર્વા છે. વળી પવિત્ર સહન બેનનાં દર્શનથી હું કૃતાર્થ થયો છું, અને મારાથી અજાણતાં તેમનો અપરાધ થયો હોય તો હું ક્ષમા માગું છું.

સહન—ભાઈ ! તમારા જેવા સાચા દિલના નોકરો જ્યાં જ્યાં હશે ત્યાં ત્યાં રાજાની સુકીર્તિની વાસના ઝુલની સુગંધી તુલ્ય ફેલાશે. તમારો જય થાઓ !

ગિરિરાજ—પિતાશ; સર્વ બિના સાંભળી ધોરણ બાંધતાં બેન સહનનું દર્શન કરાવવામાં, નાયક, હવાલદાર તથા જમાદાર સાધનરૂપ છે એમ માનું છું; માટે તેમને છોડી મુકવા, એમ મારી મરજ છે. જુલે નાલાયક હોય તો નોકરીથી દુર કરો, પણ સજા તો માફજ કરો !

રાજા—બહુ સાફ ભાઈ તેમ કરો. હવે સહન બેનને તમારી માતા પાસે લઈ જાઓ.

રાણી શેલામુંદરી સહનને આવતી જોઈ ધસી અને તેને કોટે વળગાડી પ્યાર બતાવ્યો. દીકરા લલે આવી, સહને બનેલી બધી બીના કહી, ત્યારે અનુમાનખાં સિપાઈ જે સઘળું સાંભળતો હતો તે ગોલ્યો, એને અવલસે કલા થા કે બનિયે બડે ગડીએ હે.

સહન—હા ભાઈ; નદીના ઘાટ ઉપર તમે એ વણિકોની જોડે કાંઈ રકઝક કરતા હતા ખરા.

રાણી—ખેટી હવે તો અહિંથી જશોજ નહિ હું તમારા પિતા તરફ અને સસરા તરફ પેગામ મોકલી સમાચાર કહાવું છું. આ તમારા ગિરભાઈની પત્નિ ગુફાકુમારી થોડા દિવસમાં આવનાર છે, તેની સાથે ગમશે પણ ખરૂં. ખન્ને નણદંભોબધ હાસ્ય વિનોદમાં વખત ગાળજો.

સહન—માતાજી, હું પરણીને સાસરે આવી, તેજ દિવસે થોડો વખત વાર્તાગિનોદમાં ગાળ્યો. રાત્રિયે સુંદર સૈયામાં સુઈ રહી, થોડીવારે નિદ્રાથી ઘેરાઈ ગઈ; ત્યાર પછી મેં તમારા જમાઈનું મોઢું જોયું નથી. હું નિર્ભાંગી જાગ્રત થઈ ત્યારે નગરથી નવ કોશ ઉપર નદીને કિનારે આવેલા નાના ગામડામાં હતી. ત્યાંથી ઘેર જવાનો પ્રયત્ન કરતાં માર્ગમાં સમાચાર મળ્યા કે રાજકુમાર, જંગલમાં ચાલ્યા ગયા છે. એવી ખબર સાંભળી શહેર તરફ ન જતાં પતિની શોધમાં અહીં સુધી આવી છું. જ્યાં સુધી એ તમારા જમાઈની સાથે આ તમારી દીકરીનો મેળાપ નહિ થાય ત્યાં સુધી સ્થિતો કોઈ પણ પદાર્થ મને સુખ કરી શકનાર નથી. તેમ કોઈના સહવાસમાં મને આનંદ ઉત્પન્ન થનાર નથી.

ગિરિરાજ—માજી ખરી વાત છે, મેં પણ સમાચાર સાંભળ્યા હતા કે અમરસિંહ વનમાં ગયા છે. પણ શા કારણથી તે જાણવામાં આવ્યું નથી.

સહન—ભાઈ તર્કશક્તિથી અનુમાન થાય છે કે, માઈ ગુમ થવું તેમને દુઃખકર્તા થઈ પડ્યું હશે. શ્રી હરી શ્રી હરી. માજી મારી જીંદગી આ સંસારમાં વૃથા ગળાય. હું પતિના સુખમાં વૃદ્ધિ ન કરતાં, ભંગ કરનારી પાપણી પેદા થઈ. અરે જનમતાં માતાએ મારી નાંખી હોત તો પણ સાઈ થાત. અરે નાથનો વિયોગ.

રાણી—શાણી સહન; ગાંડી ન થા! દીકરી કદપાન્ત ન કર! કશ્ણાનિધી કાલ પતિ મેળવશે!

સહન—માતાજી! હું હજી જાણાવસ્યામાં છું. પરણીને પતિ સુખનું સ્વપ્ન પણ દીધું નથી.

રાણી—ખેટા; દુઃખ જેમ માગ્યું આવીને મળ્યું નથી. તેમ સુખ પણ સ્વેચ્છાએજ આવી મળશે, જ્ય ને પરાજય, છવિતને મરણ, સુખ તથા દુઃખ એ વખત વગર, માગ્યે કે પ્રયત્ને પ્રાપ્ત થતાં નથી. થોડાજ વખતમાં તને સ્વામીનો મેળાપ થશે. જ દીકરા મારી જોણીનું વચન માન, અહિંથી શુદ્ધ શુકન જોઈ નિકળી પડ!

સહન—માતાજી, ઘણું રૂકું. મનને આનંદ આપે તેવાં તમારાં મધુરાં વચન સાંભળી હર્ષ થાય છે. મને જેમ અને તેમ જવઠી વિદાય કરો.

ગિરીરાજ—માજી; સહન જેનનો પ્રેમ અતિશય છે. એમનો વિયોગ મને દુઃખ કર્તો થશે; માટે રજા આપો તો હું તેમની સંગમાં જઈ, વગડાની વિકટ વાટ વટાવી, ઉજ્જનની લગલગ કરી; મળશે તો પ્રતાપી અમરનાં દર્શન પણ કરી પાછો આવીશ.

રાણી—અરુ સાદ વીરા હું તો અતી પ્રસન્ન છું. પણ એ બાળા ક્યાં માન્ય કરે તેમ છે !

સહન—વીરા ગિરીરાજ ! તમારા અંતરનો પ્રેમ હું સમજી છું. પોતાની જેન ગણી દુઃખના ભાગીદાર થવા માગો છો તે પણ તમારી સુદ્ધિનું પ્રમાણ છે. પણ દુઃખ દુર કરવા જતાં દુઃખનો ડુંગર ઉભો થશે. આ સંસારચક્રમાં અવળા મતીના મનુષ્યો વિશેષ છે. માટે ભાઈ જેનને પણ એકલાં જંગલમાં ફરવું તે કાયદાકારક નથી. તમે મને દુઃખદાયક થઈ પડશો કાંતો હું તમને દુઃખ કર્તો થઈ પડીશ. ઘણું ભાગે હું ભારે પડીશ.

ગિરીરાજ—જેન સહનનારા, તમે તમારી વાક્યાનુરીથી ગમે તેમ બાનાં બતાવશો પણ હું માનવાનો નથી, આવીશ આવીશ ને આવીશ.

રાણી—એટા સહન ! ભાઈનો આટલો આગ્રહ છે, ત્યારે તું શા માટે મના કરે છે. જા ! ગિરીને લઈને વહેલી વહેલી નાથને મળી નિર્ભય થા ! વળી નહિ સમજી રાખજે કે મેંડે ડગી જશે પણ મારા ગિરીરાજની મતી ડગી નહિ જાય.

સહન—ના ના માતાજી ! એવો અવળો અર્થ શા માટે કરો છો, ઉત્તમ મતિના પુરુષો કહી ગયા છે કે, ભાઈ જેન નાની હિમ્મરનો બાપ ને જીવાન દિકરી, નાની હિમ્મરની માતા ને જીવાન દીકરો, તેમણે એક પણ પણ એકાન્ત રહેવું નહિ, અને વગડામાં એકલાં નિવાસ કરવો નહિ. ગિરી-રાજની લય નથી પણ શોક લગ્નનો લય ભારે સમજાવે.

રાણી—એક વાર તો અવળા મતી કરી પસ્તાતી પાછી આવી, વળી ફેર મત કરે છે. એમ વારે વારે નારો મત નહિ ચાલે ! જા એટા ગિરી, તૈયાર થા ! જેનને નિર્ભય કરી વહેલો આવજો.

રાજમાતા 'શલ્યાસુંદરીની આજ્ઞા થઈ કે તરત ગિરીરાજ અશ્વશાસ્ત્ર સહ સહનની સંગમાં ચાલ્યો. મુસાફરી કરતાં રાત્રિ દિવસ ગુન્નરતાં બનને ભાઈ જેન ચાલ્યાં જાય છે. ચાલનાં ચાલનાં પંદર વીસ દિવસ તો જતા રહ્યા. એક રાત્રિયે વગડામાં મુકામ કરવાની જરૂર પડી. જેની 'તજકમાં

ગામ પણ ન હતું. સુંદર સરોવરને કાંઠે રાત્રિના મધ્ય ભાગ સુધી વીતી વાતનું વર્ણન કરી સાત સાત કદમને છેટે બંને સુષ્પ રહ્યાં. નિદ્રામાં ઘેરા-એલાં બંને ઉઘે છે, થોડીવારે સુર્યોદય થવાનો ભાસ પણ થયો. તે વખતે હથિયારબંધ એકાવન ઘોડે સવાર સહિત મેનામાં ખેસી સાસરે જતી ગુફા-કુમારી ત્યાં આવી. સુંદર સરોવર જોઈ પોતાનાં માણસોને ફરમાન કર્યું કે અહીંજ આપણે દાતણ પાણી સ્નાનવિધિ આટોપી લ્યો ! મેનામાંથી ઉતરતાંજ બોલી, અરે પેલે કાંઠે ચાલો ! અહીં તો મડદાં પડ્યાં છે. આ શ્મ-શાનની જગા હશે ! બે માણસે જઈ તપાસ કરી કહ્યું; બેન તે બંને જીવતા છે, નિદ્રાવશ થયાં છે. પરદેશી મુસાફર હોય એમ લાગે છે. ગુફા કહે ત્યારે સાફ ચાલો ! પરવારો ઝટ. પોતાના માણસો દાતણ પાણી કરવામાં પડ્યા. પણ ગુફા તો પેલા બંનેના સામુજ્ય જોઈ રહી છે. અરે આ કેવાં હિમ્મત વાળાં મનુષ્ય હશે. વગડા વચ્ચે પણ ઉઘે છે ! સહન જાગ્રત થઈ તેને જોઈને ગુફા તો અંબાઈ ગઈ. અરે આ કોઈ વનદેવી જેવી લાગે છે; રંભા સમાન રૂપાળી છે. નહિ આ સુતેલો પુરુષ તે સ્ત્રિના રૂપમાં મોહિત થઈ, વગડે લઈ આવ્યો છે. હમણાં તે પણ જાગશે ત્યારે બંનેની એકા બેવાથી સમજશે. પતિ પતિનું હરવું ફરવું, હાસ્ય વિનોદ, અને બારી નર નારીનાં ચરિત્ર ઢાંક્યાં રહેતાં નથી. જરા વારે ગિરીરાજ પણ જાગ્રત થયો, બંને જણ જળમાં મુખ ઘોષ જવાની તૈયારી કરે છે, ત્યારે ગુફાએ પોતાના માણસો પાસે પુછાવરાવ્યું કે, પેલા બંને ધર્મ પતી પતિ છે કે વર્ણ વ્ય-ભિચારી છે, તેનો તપાસ કરો ! હુકમ થતાં એક નર ચોક્કસ તપાસ કરી આવી બાંધને કહે છે. બા ! બિના બહુ ધુરી છે. એજ પર્વતપુરીના રાજ પહાડસિંહના પુત્ર ગિરીરાજ છે, અને સ્ત્રિનું હરણ કરી લાવ્યા હોય એમ મને લાગે છે.

ગુફા—હેં હેં આ શું ગજબ થયો ! મારી જીંદગી રદ કરી નાંખી. લાવ્ય પાસે જઈને જોઈ ખાતરી કરું. અરે આ તો એજ ! આ શું વિપરીત ! આ સ્ત્રિ કોણ છે અને તેને લઈને ક્યારના નિકળ્યા પડ્યા છો જરા વડિલની આજરનો વિચાર કરો !

સહન—વીરા ગિરીરાજ. આ સ્ત્રિ કોણ છે. જે તમને ધમકાવી વચન પુછે છે ?

ગિરીરાજ—બેન એ તમારાં લાલી છે.

ગુફા કુમારી—તમો બંને અરસપરસ એક એકને લાઈ બિન કહીને બોલાવો છો તે હું સારી પેઠે સમજું છું. વ્યભિચારીની વર્તણૂક કેવી હોય

છે તે માઈ અન્નણ્યું નથી. અરે ધિક્કાર છે તારી જાતને રંગ ! વહેવાર સ્ત્રિ પુરૂષનો છે તે વચન ભાઈ બેનનાં છે. આવા તારા કેટલાક ભાઈ છે !

ગિરીરાજ—હાહી બંધ કર ! મારી ધર્મની બેનને નિરસકારના શબ્દ કહેતાં હાહ કાપ !

ગુફા—જોઈ ધર્મની બેન ! હુચ્ચીનાં લક્ષણ એના મોંના ચંદ્રા ઉપરથી સાદ જણાય છે.

ગિરીરાજ—તારા સુખની સીમા આવી રહી છે એમ સમજજો. હવે વધારે બોલીશ તો મારો સંબંધ તારની પેડે તુટી જશે.

ગુફા—તાર તુટી જશે શું ! તાર તુટીજ ગયો છે એમ જાણતો. શા સુખની ધ્રુષ્ટા રાખી અભિચારી પુરૂષને વળગી રહેવું. અભિચારી પરાઈ સ્ત્રીઓમાં સદા આસક્ત રહે છે. પત્નિથી દગો કરી પારકાથી સુખની ધ્રુષ્ટા રાખનાર વેશ્યા જેવી સ્ત્રીઓ જેમ નયવે છે તેમ નાચે છે. ઘરમાં કલેશ ઉત્પન્ન કરાવે છે. એવાં એવાં અનેક દુઃખ ઉભાં થાય છે. હું સાસરે જઈ સુખ દેખવાનીજ નથી એવો નિશ્ચય કરી અહીંથીજ પાછી ફરું છું.

સહન—બેન; તમને અમાઈ કહેવું સાચું નથી લાગતું તો પ્રભુતી મરજી, પણ શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે પત્ની ગમે તેવો કટ્ટપો હોય ગમે તેવો કુછંદો હોય પણ તેને પરમેશ્વર તુલ્ય ગણવો. સ્ત્રિને પતિના ગુણદોષ જોવાના નથી. માટે આ તારા સ્વામીને મારી પાસેથી લઈને જા અને તેની સાથે સંસાર સુખનો વૈભવ માણ !

ગુફા—ઓળખું છું તને ! તું પરમેશ્વરને ઓળખે છે તે પણ માઈ અન્નણ્યું નથી આવી શિખામણ બીજાને આપે છે ત્યારે તું કેમ સ્વામિની સેવા કરવા ન રહી; અને પારકા રૂડા કરી વગડો વેઠવા નીકળી પડી !

સહન—(આંખમાં આંસુ લાવીને) બોલ્યે બેન બોલ્યે, તું બોલવા યોગ્ય છું અને અમો સાંભળવા યોગ્ય છીએ. શ્રી હરી શ્રી હરી. મનુષ્યને શી શી વિપત્તિ વેઠવી પડે છે.

ગિની—હા થયું તો તેમજ, પણ ઢિકર શી છે. પરમેશ્વર જાણે છે કે મારો તમારો સંબંધ કેવો છે. ત્રિશેષમાં મારા માતા પિતાનું પણ અન્નણ્યું નથી.

સહન—બેન ગુફાકુમારી ! તમે ત્યાં પહોંચશો એટલે તમને સર્વ પિતાની જાણ થશે. પંડે રાજમાતા તમારાં સાસુજી કહેશે કે અમે બેઉ દોણ છીએ. શા સગા છીએ અને શા કારણથી નીકળી પડ્યાં છીએ.

ગુફા—મને તો અહિંજ ઝોરીઝો વિતી ચુક્યો. હું હવે સાસરે જનાર નથી. સિપાઈઓ ! ચાલો મુકામ ઉઠાવો; પાછા ફરી ઘેર જઈએ.

હાલો સિપાઈ—બા, હું ધરું છું કે એકવાર પર્વતપુરતો જવું. ત્યાં જવાથી આપણને પુરી માહિતી મળશે, આથી પણ વિશેષ હકીકત જાણીશું, કદાચ રાજા છાનામાના નાસી આવ્યા હશે તો બાંટણી આપી પકડાવીશું. એક અઠવાડીયું રહીશું, યોગ્ય લાગશે તો વધારે રહીશું નહિ તો આપને રસ્તે પાછા વળાશું.

ગુફા—તે પણ દીક ! ચાલો તેમ કરો પર્વતપુર તરફ તૈયારી કરો.

ગિરીરાજ—એન સહનતારા; એ રંડા તમને અપવાદ મુકીને ચાલી ગઇ, તેથી મારે લોહી ઉછળે છે; તેની સાથે હું લાચાર બની ગયો છું આપઘાત કરું એમ થાય છે, પણ એ રંડાને નસિયત પહોંચાડવા જીવને જાળવી રાખીશ.

સહન—વીરા, એ અજાણ અને અજ્ઞાનના બોલ્યા સામું ન જોઈએ. બ્યારે જાણિતી થશે ત્યારે પોતે પોતાના બોલેલા બોલનો પરતાવો કરશે. સાચા પુરૂષ જુઠા આરોપણ કરેલા દોષથી દાઝતા નથી. મેં ઘેરથી નિકળતાંજ કહ્યું હતું કે આપણે એક સાથે જવામાં સાર નથી, તેજ બોલ આજે ખરાબર યાદ આવે છે.

ગિરીરાજ—હા એન; યાદ આવે છે, પણ શું કરીએ. બનવાનું હતું તે બની ગયું.

સહન—ભાઈ; મારે માનો તો હતું અહિંથી પાછા વળો; વેળાસર ઘેર જઈ ધર્મ પતિને મળો, તેના ઉપર ક્રોધ ન કરતાં વિનયથી વાત કરી સર્વ બિનાથી વાકેફગાર કરો; તેમ નહિ કરો તો પળે પળે તેના અંતરમાં પ્રગટ થયેલો અગ્નિ વધી જશે અને તે તેને પોતાને તથા તમને પણ પૂર્ણ જ્વાળાએ બાળશે. વળી બીજી એ કે આપણે આગળ વધીશું તો આથી પણ વિશેષ સંકટ આવવા સંભવ ખરો ! માટે માની જાઓ. જેમ આપણુ બન્નેને એકાંતમાં ગુફાએ જોયાં, તેમ જો મારી શોધમાં નિકળેલા મારા પિતા, મારી ક્રોધનો દીકરો અભયમલ વિગેરે કાઠ જીવે અને આ અજ્ઞાન ગુફાના જેવો તકર કરે તો જરૂર જરૂર આઘ પ્રાણ કાઢી નાંખવા પડે; વળી કદાચ મારા માથાના મુગટમણી અમરસિંહ જીવે તો મારી સામે આવતી સર્વ સુખની આશાઓનો તરતજ નાશ કરે. ભાઈ તારો સાચો પ્રેમ છે એટલે હું વિશેષ કહેતી નથી, તું હક કરી મારી સાથે આવીશ તો હું રાત્રિએ સુતો મુકી ચાલી જઈશ.

ગિરિરાજ—ખેન તમારી સમજણ સાચી છે બોલે બોલ વિણી લેવા જેવા છે. “ રક્ષણ કરતાં લક્ષણ થઈ જાય. ” હું જાઉં છું, શરીર જળવળે અને આ ભાવના ભુખ્યા ભાઈને લય ભાગ્યે ભૂલી ન જતાં યાદ કરશે એવો ભરંસો છે. (આંખમાં આંસુ લાવીને) જાઉં છું ખેન !

સહન—વીરા ! આંખું ના આણીશ; શ્રી હરી સહાયકુળ થશે ત્યારે હું તને તરત યાદ કરીશ. હું ભાઈ કહી બોલી છું, તે જરૂર પાળીશ.

સહન અને ગિરિરાજ બેઉ વિખુટાં પડ્યાં. સહન આગળ વધી અને ગિરિરાજ ઘર તરફ પાછો ફર્યો; માર્ગમાં આવતાં નિસાસા નાખતો ચાલે છે, અરે અતિ પવિત્ર સહનને એ રંડાએ અપવાદ મુક્યો. શું કંઈ સહન ખેનના શબ્દે શબ્દે પળતાં બધાં બારાં બંધ થાય છે, એકે ઉપાય રહેતો નથી. નહિતો આ રંડાને તો ભારત ને જોડે હું પણ મરત. અરે પર્વતપુત્ર આવ્યું પણ ખરું, હાય ! કુતરીનું ડાયું જેવું પડશે.

ગુફાકુમારી સાસરે આવી તો ખરી, પણ કાંઈની સાથે હસીને બોલે નહિ, વાત કરે નહિ. “ ચાહું ચઢેલું ને ચઢેલું. ”

સાસુ—દિકરા ગુફાકુમારી ! સારાં તો છે ? કેમ બોલતાં નથી. આ વખત તમારો આનંદી સ્વભાવ ક્યાં ધરાણે મુક્યો ! હું ધાઈ છું કે સ્વામિને દેખતાં નથી તેથી દિલગીરી ઉભી થઈ હશે !

ગુફા—માતાજી ! બોલીશું ખરાં, બેશીશું ખરાં; સૌ થશે, તમારા પુત્રને એ વેશ્યા ક્યાંથી વળગી ? તે તો મને કહેશે ! જ્યારના તમારા કુળના અજવાળનારને વગડામાં સરોવરને કાંઠે જોયા છે, ત્યારના રોમ રોમ કાંટા ભોકાયા છે.

સાસુ—કુળવધુ ! તમોએ તમારા પતિનાં દર્શન કરી જે તોલ બાંધ્યો તે અધટિત છે. જેની સાથે તમે જોઈને આવ્યાં, તેની સાથે મેં અને તમારા સસરાએ મોકલ્યા છે; બિલકુલ ચિન્તા ન કરશો !

ગુફા—સાસુજી, આપનું બોલવું સાંભળી મારો રોપ થોડો શમ્યો; પણ અપરાધ હમા કરજો. ઈંદ્રની ઈંદ્રાણીથી પણ અધિક સ્વરૂપવાન, જીવન સ્ત્રી સાથે મોકલતાં તમે કાંઈ વિચાર ન કર્યો ! હવે એ ઘેર આવે ને તમારા થાય એમ આશા ન ધારશો ! અને મારા તો થાય જ શાના ! કરમ ફરી વળ્યું; મેં સ્ત્રી, છે કોણ ?

સાસુ—સુકુળવધુ; તું જે મને અતિ બહાલી છે તે તારી આવી બોલીથી અજખામણી થઈ પડીશ ! લાજ જરા બોલતાં શરમા ! મારો પુત્ર મારો અન્નણ્યો નથી ! પથ્થરમાં પાણી મરે, તો મારા પુત્રમાં દુર્ગુણ ઠરે,

ગુફા—સાસુજી, હું અજ્ઞાન ઉપર કેરોપાયમાન ન થશો. ભામનીના ભોળવ્યાં બ્રહ્મા ભરમાયા તો તમારા પુત્ર તે કોણ ! એ ગોરી ગજબની કરનારી છે; એવું મને એનું મુખ જોતાં લાગ્યું.

સાસુ—અસ હવે તારી સાથે વિશેષ વાત શી કરવી; સમજે એ સાંઝે કે ના સમજે એ સાંઝે. ઓળખ્યા પાળખ્યા વિના તોલ બાંધી દેવો એ સમજી માણસોનો ધર્મ નથી.

ગુફા—માતાજી ત્યારે મને કહોને ! એ કોણ હતી ?

સાસુ—સમુદ્રનું સુકાવું, મેર પર્વતનું અસવું, અને સૂર્યનું પડવું અ-
સંભવિત છે, તેમ તેનામાં કલંક અસંભવિત છે. એ મુર્ચ્છાપાદના રાજા
સુમનચંદ્રની પુત્રી, અને માળવાના મહારાજ મધુરસિંહના પુત્ર અમરસિં-
હની અર્ધાગના સહનતારા છે ! (ગુફા બેભાન થઇ ઢળી પડી.)

ગુફા મુઝા પામી ગઇ તેજ વખતે મહેલના સઘળા માણસો ટોળે
થઇ ગયાં. અરેરે ! શું થયું ! એવિંદુ રાણીઆનું શરીર ખગડી ગયું. દાસીઓ
પંખા ફરવા લાગી; રાજા પહાડસિંહ પણ ખબર સાંભળી શોચ કરતા
ત્યાં આવી પહોંચ્યા. થોડીવારે ગુફા જાગૃત થઇ. હવે હું જીવીશ નહિ.
સ્વામી દ્રોહી ઠરી ચુકી, હાય જગદીશ્વર લેજો ખોળે. દાસીજનો મને કટાર
લાવી આપો. હું હવે આ દુનિયામાં વધારે વાર જીવવા માગતી નથી,

સાસુ—સુકુળવધુ, શા માટે આટલું કલ્પાન્ત કરવું પડે ! શાન્ત થાઓ.

ગુફા—માતાજી ! જેના ઉપર દુર્ગુણ દષ્ટિ પણ નવ કરી શકે એવી
અતિ પવિત્ર સહનતારાને મેં કલંકિત ઠરાવી ન કહેવાનાં વચન કહ્યાં.
મારા સ્વામિને પણ.....અરે એ મહા દેવીએ મને ત્યાંજ કહ્યું હોત
કે હું સહનતારા છું; તો હું તેની દાસી થઇ સેવામાં હાજર રહેત !
વિશ્વેશ્વર ! વિશ્વેશ્વર.

પહાડસિંહ—દિકરા થયું ન થયું થતું નથી, જેમ ગોફામાંથી
છુટેલો ગોળો પાછો પકડાતો નથી, તેમ માણસના મુખમાંથી નિકળેલો
બોલ પાછો ખેંચતો નથી. સતિ સહનતારા તારો એક પણ શબ્દ સંભારી
રાખે એવી હલકા ખેટની નથી. અપરાધીનો અપરાધ ન જોતાં ક્ષમાજ
આપી દે છે, એ તો ક્ષમાનો ખજાનો છે. તમારા સ્વામિનો તિરસ્કાર
કર્યો, તે તમે ભારે અપરાધ કર્યો છે, તોપણ તમે અજ્ઞાન હતાં તેથી તે
પણ દરગુજર કરશે.

ગુફા—પિતાજી ! આપનાં વચન સત્ય છે, પણ હયાં કર્મનો પરતા-
વો દરેક મનુષ્યને થાય ! હું પ્રતિજ્ઞા કરીને કહું છું કે જ્યાં સુધી

મારા સ્વામિ મારા સનગુણ આવી મને મારા અપરાધની ક્ષમા નહિ કરે ત્યાંસુધી હું અત્ર જળ લેનાર નથી.

ઘડીમાં ક્રોધ કરતો અને ઘડીમાં સહનના શબ્દો વિચાર કરી શાન્તિ પકડતો ગિરીરાજ સાતમે દિવસે સવારમાં પર્વતપુરમાં આવી પહોંચ્યો. મહેલમાં આવી માતા પિતાને પ્રણામ કર્યા. રાણી કહે દિકરા, આલ નારા ખાનગી મહેલમાં જ્યાં તારી સ્ત્રિ આજ સાત દિવસ થયા અન્ન જળનો ત્યાગ કરી બેઠી છે. પ્રથમતો અહિં આવી ક્રોધમાં અવળ ચવળ બોલતી હતી, પણ જ્યારનું એણે જાણ્યું છે કે તારી સાથે જોયેલી સ્ત્રિ સહનતારા હતી, ત્યારની બેલાન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ છે; પણ પણ તમે અન્નને સંભારી પોતાના બોલનો અપસોસ કરે છે. રાજમાતા શક્યાસુંદરી પુત્રને લઈ ગુફા-કુમારી પાસે આવ્યાં. પતીને આવતા દેખી ઓળખી તરત બેઠી થઈ. હા સ્વામિનાથ ! આ અપરાધણને હમણાંજ તલવાર મારી જમપુરીમાં પહોંચાડી દેા. હું હવે આપને અણુગમતું થયેલું માફ મોઢું વારંવાર બતાવા માગતી નથી. ઝટ કરો ! વાર ન કરો ! પતિ વાર ન કરો ! શત્રુને વધવા દેવો તે સમજીતું કામ નથી. આજ મેં શત્રુની ગરજ સારી છે, પણ તમેય ન કહ્યું કે સહનતારા છે ! અરે સૂર્ય ચંદ્રને પતંગિયો અપમાન પહોંચાડે તેમ હું પામર સહન જેવાં સુશિલ સ્ત્રિના સાચુ બોલી.

ગિરીરાજ—તમે આવાં સદ્ગુણી છો એવું મેં આજેજ જાણ્યું. માતા પિતાના કુળને દિપાવનાર દારા, તમારા મનથી અપરાધ માનો છો, પણ અજાણ્યુ શુદ્ધિ દલકો તોલ આંખો છે. એમ મને સ્પષ્ટ સમજાયું છે. અજાણ્યુથી થએલા અપરાધનો જાણ થએ પશ્ચાતાપ કરનાર ધોર પાપીનો પણ પ્રભુને ઘેર છુટકારો છે તો હું કેમ તમને મારી નાંખું ! તમારા સધળા બોલની ક્ષમા કરવામાં આવે છે. સુખે રહો ખાઓ પિયો આનંદ કરો અને એ વાત સ્વપને યાદ ન કરશો ! આંખાના ઝાડનો નાશ કરનાર તેના કુળને દેખી પ્રશ્ચાતાપ પામે છે, તેમજ શુભવાનનો તિરસ્કાર કરી માણસ પસ્તાય છે.

ગુફા—(પતિના ચરણમાં પડીને) દાસીના અપરાધ ક્ષમા કરતા આવ્યા છો ને કરશો, પણ સહનતારા ક્યાં મળે ? ક્યાં જાઉં ! એમની પાસે પણ માફે મારા અપરાધની ક્ષમા માગવી જોઈએ.

ગિરીરાજ—એ મારાં પવિત્ર બેન તરફથી તો તમને માફી મળીજ ચુકી છે એમ જાણજો. સુદ મનુષ્યો પામરના કરેલાં કૃત સાચુ જોતાજ નથી; તેમાં વળી શુદ્ધ સહનતારા ? હે સ્ત્રિ સહનતારા તો એક સહનતારા છે.

ગુફા—હા પતિ ! આપનું કહેવું સત્ય છે. આજકાલ દુનીયામાં સહન-
તારા તથા ઉદાસતારા બેનાં વખાણુ ઘણાં થાય છે. અને હું ધારું છું કે તે
બંને મહા સતિયો તરીકે પુનશે. ખમર મળ્યા છે કે ઉદાસનો સ્વયંવર
પણ થોડા દિવસમાં થાય છે.

ગિરીરાજથી છુટી પડેલી સહનતારા સપાટે આગળ વધી. હું ક્યાં,
અમર ક્યાં, ગિરી ક્યાં, ગુફા ક્યાં. શ્રી હરિ શી તારી અદ્ભૂત માયાની ભૂ-
લવણી ! અરે આજ મારે ગિરીરાજને યાદ કરીને પણ ઉદાસ થવું પડે છે.
એ માત્ર પ્રભુની માયાના આવર્ણનું જ કારણ છે. સ્નેહ શત્રુની ગરજ સાર-
નાર છે. ગિરીને ગયે પણ આજ અગિયાર દિવસ થયા, ઘેરતો પહોંચી
ચુક્યો હશે, ગુફાની સાથે એનો સમાગમ થઈ ચુક્યો હશે, રાજકુમાર
સમજી છે એટલે મારા બોલનો તોલ કરી, ગમ ખાઈ બેસી તો રહેશે
અરે પણ હું ક્યારે જાણીશ કે શું થયું ! ગુફાનો ગર્વ ઉતર્યો કે નહિ !
અરે એનો અંતરનો વહેમ વેગળો ગયો કે નહિ ! ગયો હશે. ગિરીરાજ
ગંભીર ને શાણો છે, એટલે એને શાન્તિથી સમજવી હશે. આજે તો રાત્રિ
પડવા આવી પણ કોઈ ગામ પાસે દેખાતું નથી; વગડામાં વાસો રહેવું
પડશે કે શું. તોય શું ? ક્યાં નવાઈ છે. “ જ્યાં પડ્યા ત્યાં બેસને ખુશળ ”
હું સુમનની પુત્રિ, અમરની રાણી, અરે અંધકારની લાણીને આવાં વિકટ
દુઃખ વેઠવાં લખેલાં. નહિ અંધકારની લાણી તેથીજ દુઃખી અવસ્થાને પ્રાપ્ત
થઈ છું. અરે પણ દ્રૌપદી અને સિતા જેવી સતિયોને વન વેઠવાં પડ્યાં
છે, તો હું તે કોણ ! હું તો તેમની દાસીની પણ દાસી થવાને યોગ્ય
નથી. પણ પ્રભુ તેમના વનવાસમાં તેમના સ્વામિ સાથે હતા. અને હું તો
પતિથી વિયોગ પામી ગઈ. પેલા કોઈ બે પુરુષ સામેથી આવતા લાગે છે;
કોણ હશે. વગડો છે. સંધ્યાકાળનો સમય છે. શું થશે ! સામે આવતાં
બંને લુટારા વીસ કદમને છોટી બોલ્યા. ઉભી રહે ! કોણ છે ? સામી
રાંતે ક્યાં જાય છે !

સહન—ભાઈ ? હું જાત્રા કરવા નિકળેલી મારા સખંધીથી વિખુટી
પડેલી છું, હજી ખરાબર રાત્રિ પડી નથી, જરા ઉતાવળથી ચાલી કાંઈ વસ્તિમાં
જતી રહું તો સારૂ, થડમાં ગામ હોય તો ભાળ બતાવો.

લુટારો—આ તારાં પહેરેલાં ધરાણાં આપ ! પક્ષી જ્યાં જવું
હોય ત્યાં જ !

બીજો લુટારો—જય ક્યાં ! રોટલા કરી આપશે ને ઘરમાં રહેશે.
ખાઈપી મોજ કરશે, હેંડ આગળ થા !

સહન—ભાઈ ! તમો મારા શણગાર માગો છો તેતો હું તમને આપું પણ...તમે...મને વચન કહ્યો છો...તેને માટે ક્ષમા કરો ! ઘરાણું લઈ રસ્તો આપો.

બીજો—હવે રસ્તો માપીને ક્યાં નાતરે જવું છે ! જ્યાં રહ્યાં ત્યાં ઘર ને જે મળ્યો તે વર !

સહન—ભાઈ, તમારા આવા બોલ સાંભળવા તે કરતાં કાનમાં શિશુ રેડવું એ ઉત્તમ છે.

બીજો—માર લાકડી ! ક્યારની ટી ટી ટી ! (હુંટારો લાકડી. ઉગામે છે.) સહને ચીસ પાડી. પાછળથી પોકાર થયો. ખળડદાર ! ગર્જના સાંભળી બન્ને હુંટારા છવ લઈ નાહા. કોઈ રાજકુમાર આવી ઉભો રહ્યો.

સહન—મને દુષ્ટના પાશમાંથી મુક્ત કરનાર વીરા તમને પ્રણામ, કંઈ છું, આપનું નામ શું ?

રાનીકુમાર—મારું નામ રાનીકુમાર છે. મને તમારી પુત્રી ઓળખાણ પાડો તો હું ઘટિત ઉચ્ચાર કરું.

સહન—ભાઈ; હું મુશિદાળાદના રાજા સુમનચંદ્રની પુત્રિ અને માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહની સ્ત્રી છું. મારું નામ સદનનારા છે.

રાનીકુમાર—બહુ સારું, આજે તમારો મેળાપ થવાથી હું આનંદ પામ્યો. હવે હું કહું આટલાં વાક્ય ધ્યાનમાં રાખો. બીજવાર નહિ બોલું. સુકોમળ સહનતારા ! હું જાણું છું કે તમો પતિને વિથોગે વનમાં ભટકો છો; અને પડતી આપત્તિને સહન કરો છો. તમારું શિયળ વૃત્ત સાચવો છો અને મનુષ્ય ધર્મ બજાવો છો. યાદ રાખો. જિને નિરંતર લય રહેલો છે, તેની સાથે સ્વરૂપવાન સ્ત્રિયો તો પોતે, વિશેષ લયને ધારણ કરે છે. અને પુરૂષોને દુઃખી કરે છે. પુરૂષો, જે પરાઈ સ્ત્રીમાં કદી કાળે આશક્ત થતા નથી; તેવા પણ રૂપ ગુણથી ભરપુર ભરેલી સ્ત્રીને જોઈ અંતરમાં ઉદ્વેગ પામે છે, તેમની જ્ઞાનઈંદ્રિયો તથા કર્મ ઇંદ્રિયો તેમને પરીતાપ પમાડે છે. સ્ત્રી ઉપર અનેક વિપત્તિ આવે છે; માટે હું એમ કહું છું કે તમો પુરૂષનો પોશાક પહેરી વનમાં વિચરશો તો તમને કોઈ પ્રકારનો લય નહિ નડે, અને તમારું સ્વરૂપ સામાને દુઃખ કર્યાં પણ નહિ થઈ પડે. મારી કહેલી જ્ઞાત માન્ય હોય તો લ્યો મારી પાસે પુરૂષનાં વસ્ત્ર પણ તૈયાર છે. (સહને પુરૂષ વેષ લીધો.) હવે હું જાઉં છું. હિમ્મત રાખી વગડે ફરજો, તમારા વિંકટ વખતમાં વગર યાદ કર્યું, હું આવી હાજર થઈશ. સ્વામિના મેળાપથી તરત આ વેશ પલટાવી સ્ત્રી વેશ ધારણ

રશે નહિ, પાંચ માસ પુરણ થવા દધ; સમર્થને વિચારી તે કામ કરજો ! આજથી પાંચમે દિવસે તમને અમરસિંહનો મેળાપ થશે, (શનિકુમાર ગુમ થઈ ગયો.)

શનિકુમારના ગુમ થવાની સાથેજ સહન વિચારમાં પડી. અરે આતે સ્વપ્ન કે સત્ય, શનિકુમાર કેાણુ ! મને મકવાણી પાસેથી મુક્ત કરી અધાર જંગલમાં મુકનાર તો નહિ હોય ! એજ હશે. જે હશે તે; આજે તો મને ખરેખરા ભયમાંથી મુક્ત કરી, સુખની સારી આશા આપી છે. આજથી પાંચમે દિવસે પતિનો મેળાપ થશે, શું એ સાચુ પડશે ! શ્રીહરી, ચગડોળમાં ચઢેલા મનુષ્યને કશુ સ્થિર લાગતું નથી, તેમજ મને કાંઈ સત્ય લાગતું નથી; અરે વિચારમાં ને વિચારમાં આજ ચાર દિવસ તો થયા, કાલે પાંચમો દિવસ થશે, શનિકુમારનાં કહેલાં વચન સત્ય હોય તો મને મારા નાથ કાલે મળવાજ જોઈએ. જો મને મળે તો મારે ખીજાં વચનને પણ સત્ય માની તેજ પ્રમાણે વર્તન કરવું પડે. પાંચ માસ સુધી પતિને ઝોળખાણુ આપવી નહિ. અરેરે તે તો મહા સંકટ, ભરપુર બુખ્યા માણસને પકવાનના પિરસેલા પત્રાજો મેસારી મુકવા બરોબર દુઃખ છે. જે શ્રી સૂર્યનારાયણુ, આજે તો તમારી હાજરીમાં મારા નાથનો મેળાપ થનાર છે, તે જેમ અને તેમ જલ્દી થાય તેથ કરશે. આજે તો મારે ઝાડનાં ફળ પૂલ કે પત્રતું પણ ભક્ષણુ નાથના દર્શન પહેલાં ન જોઈએ. અરે આજે તો પતિ દર્શન પહેલાં જળ પણ ન પીવું જોઈએ. જેથી વરણુ દેવ વહેલો મેળાપ કરે. આમથી સહનતારા સ્વામિને સંભારતી આવે છે, અને અહીં અમરસિંહ વાવના અંદરના પડચાળમાં બપોર ગાળી ત્રિજે પહોરે બહાર નીકળે છે. સહન દુરથી વાવ જોઈ દુઃખી થવા લાગી. અરે તરસ તો લાગી છે, વાવ તો દેખાઈ પણ શા ઉપયોગની છે, પતી દર્શન વિના જળના મીઠા મેરાવણુ દેખાય તે પણ નકામા છે. વૈદની માત્રા ખાનારને, તેલ મરચાં અને આંગલીથી મિશ્રણુ થયેલા સ્વાદિષ્ટ પદાર્થ નકામા છે.

ખંતેની નજર એક થતાં અમરે સહનને ન ઝોળખી, પાચુ બ્રાંન્તિ તો પડી, કે આ પુદ્ગલનો ચહેરો મેં પુર્વે જોયો હોય એમ મને લાસે છે, પણ સહને સ્વામીને બરાબર ઝોળખી પાસે આવી પ્રણામ કર્યાં રાજકુમાર ! પ્રણામ કરે છું.

અમર—જય થાઓ ! તમે કોણુ છો ? અહિં ક્યાંથી આવ્યા અને તમારું નામ શું છે ?

સહન—હું એક ઉમદા રાજનું ફરજન છું. દશા દેવીના દેવી બળથી, આ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં વહાણના ભાગેલા પાટીઆને વળગી હુપકાં ખાઉં છું. ઘડીમાં ઉપર આવી અનેક આશાઓ બાંધી સુખ માનું છું. અને પળમાં મોજના મારે તણાઈ હુખતાં મરણ શરણ થાઉં છું, પણ આજે સવારથી મારા હુખમાં જરા સુખ દાખલ થતું જાય છે; વળી આપના દર્શનથી તો એમજ થયું કે હવે હું સુખ રૂપી સાજ વહાણમાં ખેરીશ. મારું નામ સહનસિંહ છે.

અમર—વાહ સહનસિંહ વાહ. તમારું નામ ખ્યાલ છે. તમારા નામના પ્રથમના ત્રણ અક્ષરમાં મારી પ્રાણ પ્રિયાનું સંપૂર્ણ નામ સમાયેલું છે. દુઃખીને દુઃખી મળવાથીજ દિલાસો મળે છે, હું પણ તમારી પેઠેજ વિકટ વન વેહું છું. અરે મારાં કૃતને ક્યાં યાદ કરું, સહનસિંહ શાણા, હું ઘોર પાપી છું, ગજબનો કરનાર છું. હું પરણીને પ્રથમને દિવસે મારી પ્રાણ પ્રિયાને લઈ મારા મહેલની અગાશીમાં હાથ વિનોદ કરતો હતો; તે આનંદના ઉમંગમાં વખતને જતાં વાર ન લાગી; દરવાજે ઘડીયાળના ટકોરા થયા. મધ્ય રાત્રિ થઈ છે, જાણી મેં મારી સુકોમળ સ્ત્રીને સુવાને આજ્ઞા કરી, તેજ વખતે તેણીએ પતિવ્રત ધર્મને યાદ કરી મને પ્રશ્ન કર્યો. છેવટે નિરાકરણ એ આવ્યું કે મારી આજ્ઞાને માન્ય કરી, તે પલંગમાં પોઢી. ત્યારબાદ થોડીવાર તેના સહગુણનો વિચાર કરી હું જોવા પલંગના ઉપરનો પડદો ઉઘો કરું છું તેવાજ મેં તેની સોડયમાં લાલ દુશ્શાલો ઓઢી સુતેલો પુરુષ જોયો. પછી તો શું પુછો છો સહનસિંહ, મારા ક્રોધમાં કમિના ન રહી. મેં તેજ વખતે તેના પહેરેલા વસ્ત્રમાં ગાંસડી બાંધી, કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર મારા મહેલની પછીતેથી ક્ષિપ્રા નદીમાં ફેંકી દીધી.

સહનસિંહ—પછી તમોએ તે પુરુષને તો મારી નાંખ્યો હશે ?

અમર—અરે, તેજ અફસોસની વાત છે ? તેને ફેંકી તપાસ કરતાં પુરુષ તો જોવામાં આવ્યોજ નહિ. મારા બહાદુર સિપાઈઓ નિરંતર જાગ્રત રહેનાર જેની ગફલતમાંથી, છછુંદર પણ છટકી ન જાય તેમને પુછતાં મારી ધારણાં ખોટી ઠરી; ત્યારે મને સમજાયું કે, હું ઝાઝો વખત અંદરને અજાણે ઉભો રહી એકદમ દિપકને અજવાળે આવ્યો તેથી મારી આંખે આંખ વળી મને, એવો ભાસ થયો. નિર્દોષ સ્ત્રીને નાંખી દેનાર હું સુર્યોદય થત્યા પહેલાં નિકળી પડ્યો છું. માર્ગમાં મને એક મહાત્માએ ઉત્તમ ઉપદેશ કરી, અનેક લક્ષ્મીનાં ચરિત્ર શ્રવણ કરાવી આજ્ઞા આપી

છે કે તમને સાત માસે સહનનો મેળાપ થશે. તેને કાલે સાત માસ પુરા થયા, આજે મને મારી છવન આધાર મળવી જોઈએ. ધ્યાના સહનસિંહ ! તમારો મેળાપ પણ મને દુઃખમાં દિવાસા રૂપ છે. મારી સ્ત્રિનું નામ સહનતારા છે અને હું માળવાના રાજા મધુરસિંહનો પુત્ર અમરસિંહ છું.

સહનસિંહ—આ તમારી સઘળી વાતો સાંભળીને મને કાંઈ કાંઈ તર્ક વિતર્ક થાય છે. હું ધારું છું કે તે સ્ત્રિ જરૂર પોતાના પિયરથીજ કોઈ પુરૂષથી પ્રેમમાં બંધાએલી હશે; અને તે ચાલાક પુરૂષ ચતુરાઈથીજ નાસી ગયો હશે. સ્ત્રિ ચરિત્રનો પાર કોણ પામ્યું છે.

અમર—સહનસિંહ ! મારી પવિત્ર પ્રેમની પુતળા સહનતારાને માટે વહેમ ભરેલું સ્વપ્નું પણ ન આવે. અને પૃથ્વીના પડમાં કોઈ હિમ્મતવાન નર નથી કે જે અમરસિંહની સ્ત્રિના સામુ પણ જોઈ શકે. “ વીર પુરૂષની સ્ત્રિના સહવાસમાં રાત્રિ ગુજરનાર જરૂર પુરૂષ પ્રાણુ જોવાના સ્થળમાં છે ”

સહનસિંહ—અમરસિંહ ! જે વાક્ય તમે જોલો છો, તેટલો નિશ્ચય પ્રથમથી નહિ કર્યો હોય કેમ.

અમર—વિપરીત આચર્યું દ્રષ્ટિએ પડતાંની સાથે મનુષ્યને કોઈ ઉત્પન્ન થાય છે પણ ધિરજ રાખી વિચાર કરતાં, અવળુ તે સવળુ માલમ પડે છે. ફિક્કર નહિ મહાત્માના વચન જરા તો સત્ય થયાં, સહનતારા ન મળી તો સહનસિંહ મળ્યા. કહો ત્યારે ! તમે મારા સંગમાં ક્યાં સુધી રહેશો ?

સહન—જ્યાં સુધી આપની મરજી હશે ત્યાં સુધી, મારી મરજી પુછતા હો તો છવીશ ને જગીશ ત્યાં સુધી આપ :જેવા વીર પુરૂષનો દાસ થઈને રહીશ, મને આપનો સ્વભાવ જોતાં સમજાય છે કે હું આપના સહવાસમાં સદા સર્વદા સુખી રહીશ.

અમર—તમારી વાક્ય ચાતુરી પણ મને હર્ષ ઉત્પન્ન કરે છે. તમે મારા દુઃખમાં દીવાસા રૂપ છો. આપણુ જન્મે સંગમાં રહી કશી વાતનો ભેદ ન રાખી, હરેક કામમાં એક એકનો મત મેળવી વર્તિશું. હવે દિવસ પર દિવસ ચાલ્યા જાય છે, પ્રથમતો એક દિવસ એક માસ જેટલો લાંબો લાગતો હતો, અને તમારા સહવાસથી તો એક દિવસ એક ઘંટીથી પણ ટુંકો થઈ ગયો છે. આપણુ જન્મેની મુલાકાત થયે આજકાલ કરતાં ત્રણ માસ તો થઈ ગયા. અરે સામેથી કોઈ જોગી આવતો જણાય છે. પુરપાટ ઘોડો દોડાવે છે, મિત્ર સહનસિંહ આ ઘોડે બેસી આવનાર ત્યાગી નથી પણ કોઈ વેશધારી છે. નમોનારાયણ આપજી.

અધકારસિંહ—(અમરને ઓળખીને) નારાયણ બચ્યા ! ખુશ રહો, આનંદ રહો.

અમરસિંહ—કૃપાનાથ; આટલા બધા ઉતાવળા ક્યાં પધારો છો ?

અધકાર—ઘાઘોરકા રાજા આનંદમલકી મેરી ઉઘાસતારાકા સ્વયંવર હે; ઉસલીયે હમારે બહાં જાતા પડતા હે. કયું કે વો રાજા હમારા શિષ્ય હે. મેં જાતા હું. આનંદ રહો બચ્યા (ઘોડો દોડાવી મુક્યો.)

સહનસિંહ—રાણા અમરસિંહ! તમે પરિક્ષાતો ખરાબર કરી. વે-પધારી કહ્યો તે ખરેખર વેપધારીજ છે. મને તો સિલોનના રાજા હુદ્દિ-પ્રતાપના પુત્ર અધકારસિંહ જેવો લાગ્યો.

અમરસિંહ—ખરાબર, હવે મને બ્રાન્તિ આવી શિદ્ધલતો તેવીજ ! મિત્ર સહનસિંહ “ ઉઘાસતો સ્વયંવર ” એ શબ્દ મને હૃદયમાં રમી રહ્યો છે. ઉઘાસતો ઉઘાસજ છે. ઉઘાસતો મારે સાળા થાય છે.

સહન—ત્યારે તો તમારે સગપણની શરમમાં લેવાઈને સ્વયંવરમાં જવુંજ નેધએ.

અમર—હાં જવું તો નેધએ પ...ણ શાણી સહનની શોધમાં નીકળેલો હું વિયોગી, દુખી ત્યાં જઈ શું મુખ દર્શાવું. પ્રાણુવલ્લભાનો વિયોગ ન હોત અને આજ ઉજ્જનમાં કંકેત્રી મળી હોત તો જાત.

સહન—ખબર ખારોખારથી મળી તો ખારોખારથી જવું. તમો જાઓ તો હું પણ સ્વયંવરમાં જોવા પામું. તમો પ્રતાપી છો એટલે તમારૂં તો ત્યાં સારૂં સન્માનજ થશે.

અમર—હાં તે ખરૂં. મારે સ્વયંવરમાં હાજરી આપવાની મરજી તો નથી, તો પણ તમારી મરજીને અનુસરીને હું આવવા હા લાવું છું. ચાલો !

સંકેત પ્રમાણે એક લાખ માણસનું લશ્કર લઈ ઉન્મતશા આવી હાજર થઈ ગયો, સ્વયંવરની આગલી રાત્રિયે અધકારસિંહે ઉન્મતશાહની મુલાકાત લીધી. મારાં લુગડાં તથા ધરાણાં જે મેં તમને સોંપેલાં છે તે તૈયાર રાખજો; કાલે સ્વયંવરનો દિવસ છે. હું સવારથી સમય જોતો રહીશ ને લાગ પડ્યે પડાક પકડી લઈ, ઘોડા ઉપર નાંખી તમને સોંપી મારા વસ્ત્ર ધારણુ કરી હું રવાના થઈ જઈશ પછી આવી પડતી આપ-તિથી બચી કન્યા લઈ દિલ્લી જવું તે કામ તમારૂં છે.

ઉન્મતશા—જેહાત અચ્છા. બિલકુલ અદેશા મત રખના; સારે હિંદુકુ પેશ પહોંચાનેકે લિયે મેં એકીલા બસ હું જોર જો આદમી મેરી સંગમે આયે હે વોં બડે લડવઇએ હે.

અધિકાર—હું કાલે સાંજ સુધીમાં તે કામ પાર કરીશજ. સાથે મારો બચાવ પણ તમારે શીર છે.

ઉન્મતશા—ફિકર મત કરો, કોઈ તમારા બાલ બાંકા કરે એસા નહિ હેં. હમારી ગોદમેં આયા વો કબી શત્રુકે હાથ જાને નહિ પાતા હે જળ તકે હમારા જાન ન જાય ! બે ધડક ચલે જાઓ, ઓર દિમ્મત રખ કામ ફતેહ કર લાવ !

અધિકાર—આવું લયંકર કામ કરતાં જાન પર આવી પડી તો ?

ઉન્મતશા—તમારા જાન કે લિયે, હમ હમારા લાખ સિપાઇકુ લેકે જાન દેનેકુ તૈયાર હે ! જહાંતક ઉદાસકી આહના હમારે પર લગ રહી હે.

સવારના પહોરમાં સ્વયંવરની તૈયારી થવા માંડી. રાજાના નોકરો યોજના પ્રમાણે પોતાની જગોએ હાજર થઈ ગયા, અને આવતા રાજા-ઓનું સનમાન કરવા લાગ્યા. રાજાઓ મંડપમાં આવી પોતપોતાના નિર્માણ કરેલા આસન ઉપર બેઠા. હવે મહેલમાં આનંદમલ, અભયમલ, સુમનચંદ્ર, તથા વિનોદમતી ઉદાસને શણગાર સજ્જે છે. ઉદાસના મુખના ચહેરા ઉપર એટલો હર્ષ નથી દેખાતો કે વરવાની વખતે બાળકીઓને હોય છે. આવો ઉદાસ ચહેરા જોઈ સુમનચંદ્ર પુછે છે. ઉદાસતારા ! તમારી આખી જીંદગીમાં આવો ઉત્તમ દિવસ ફરી મળવાનો નથી, આજે તો તમને સંપૂર્ણ હર્ષ હોવો જોઈએ, તેને બદલે તમારું મુખ દિલગીરી દર્શાવે છે તેનું કારણ શું ? ઉદાસ કહે મામા હજી સુધી સાહન બેન નથી આવ્યા તેમ...રાણા અમરસિંહ પ...ણ ન આવ્યા. બહારથી સિપાઇ આવી કહે છે સરકાર કોઈ બ્રાહ્મણ અંદર આવવા માગે છે. રાજા આનંદમલ કહે આવવા દો !

બ્રાહ્મણ—(પ્રણામ કરીને.) રાજધીરાજ ! માળવાની કંકેત્રી મારી પાસે હતી હું માર્ગમાં માંદો થઈ ગયો હતો તેથી આવતાં જરા વાર થઈ તો ક્ષમા કરશો.

સુમનચંદ્ર—સમાચાર શા છે તે ઝટ કહો પછી ખીજ વાત કરો !

ઉદાસ—અમરસિંહ આવ્યા મહારાજ !

બ્રાહ્મણ—બેન હું જે કહું તે સાંભળો રાજા મધુરસિંહે કહ્યું છે કે સર્વને અમારા પ્રણામ કહેજો, વળી કહેજો કે જે દિવસે સહનને વરી અમરસિંહ ઘેર આવ્યો તેજ રાત્રિએ એકાએક ઓચિંતી સહન મહેલમાંથી ગુમ થઈ ગઈ; અને અમર પણ સુર્યોદય પહેલે તેની શોધમાં નિકળી પડ્યો છે. તે વાતને વરસ દિવસ લગભગ થવા આવ્યો પણ બિલકુલ ખબર કે અંતર !

મુમનચંદ્ર—હે જગદીશ ! નશીબ ફરી વળ્યું.

ઉલાસ—પહેલું મહાદં પછી સર્વેનું. દેવે શણગારે ! ન શણગારે !

અલયમલ—પ્રથમ જે કામ આરંભીને બેઠા છીએ તે કરે, ત્યાર-
બાદ આપણે જેમ ઉલ્લાસની શોધમાં નીકળ્યા હતા તેમજ સદન તથા અમ-
રની શોધમાં નિકળ્યાં મામા !

મુમન—હા તેમજ આલો ! રાજગોત્રી મંડપ ખિચોખિચ ભરાઈ
ગયો છે.

ઉલાસ—તીરા અલયમલ ! અમરસિંહની શોધ પ્રથમ અને સ્વયંવર
પછી થાય તો ન બને ?

અલય—એન ! સ્વયંવર કેવી રીતનો છે તે તમે જાણો છો. અમર
આવીનેય તમને પરણીનેજ જાય તેમ કાંઈ નિશ્ચય નથી. આ કાંઈ સ્વયંચિત્તા
સ્વયંવર નથી કે તમે વરમાળા પહેરાવી દો. માટે અવસરને માન આપો !
આવેલા રાજગોત્રી પાછાં કાઢી મુદ્દર્ત ફેરવવાની વાત કરતાં જગતમાં
આપણી નિંદા થાય.

ઉલાસ—અહુ સાંઝે ભાઈ, જેમ પ્રભુ ઇચ્છા હશે તેમ બનશે.

સર્વે સ્વયંવરમાં આવી યોજના પ્રમાણે ઉલ્લાસને બે સ્થંભની વચમાં
ઉભી રાખીને, કુમાર અલયમલ બોલ્યો. સ્નેહી સંબંધી અને આત્મ જનોને
મારા પ્રણામ છે. આ બે સ્થંભની વચમાં ઉભી રાખેલી મારી બેન ઉલા-
સના કાળા કાનના નિચેના ભાગમાં જે સોનાની કડી જોવામાં આવે છે;
તે કડીના મધ્ય ભાગમાં થઈ; સવાસો કદમને છેટેથી નાંખેલું જે ક્ષત્રિયું
બાણ જાય, તે વરવાને અધિકારી થાય. અહિં મુખ જોઈ માળા પહેરા-
વવાની નથી. વલવ જોઈ વિવાહ કરવાના નથી. માત્ર ક્ષત્રિયોની વિદ્યા
જોઈ વરમાળ પહેરાવવાની છે. વળી આ કામ કરવાની દિશ્મત બિડી
આસન ઉપરથી ઉભા થયા પહેલાં એટલું યાદ રાખજો કે નાંખેલું બાણ
નિર્માણ કરેલી કડીમાં થઈને પસાર ન થતાં; ઉલાસને વાગે તો, તે નાંખ-
નાર હાંદગી સુધી ઉલાસનો દાસ થઈને રહે. બીજું ન કડી વિંધે ન ઉલા-
સને વાગે જો. સ્થંભની વચમાંથી પસાર થાય તો તે નાંખનારને,
સાત પખવાડીયાં અમારા કેદખાનામાં રહેવું પડે. ત્રિજું, ન વિંધે ન વાગે
ન ચાંલવાની વચમાં પસાર થાય, પણ બહારની બાજુથી પસાર થઈ
ગમે ત્યાં જાય; તો તે નાંખનારને વસ્ત્ર સહિત તેલમાં સ્નાન કરી, કપાળે
કેયલા ધરી; નગ્ની બહાર નિકળવું પડે. વળી જેવટે માંડે જેમ પણ
કહેવું છે કે રાજ અગર રાજકુમાર શિવાય અન્ય કોઈ કાર્ય કરી બતા-

વાનો ઉત્સાહ રાખનાર હશે, તેને તે કામ કરવા દેવામાં આવશે નહિ.

અભયમલનું ભાષણ પુણ્ય થતાંની સાથે હવઠ જગાને ઘેરીને બેઠેલા ભમરીઆ મધની ભમરીઓ ઉડતાં ગણસારો થાય, તેમ અવાજ થવા માંડ્યો, કોઈ કાંઈ, અને કોઈ કાંઈ જુદા જુદા વિચારના મનુષ્યો જુદા જુદા તર્ક આંધી બોલવા લાગ્યા, આમાં ઉલાસને વરવાની તૃષ્ણાવાળો તો કોકજ હશે. ભાઈ આપણે ઘરડા ઘોડાને લાલ લગામ શોભે ખરી કે! જુવોને આમાં ઉલાસને વરવા માટે પ્રાક્રમ કરવાનું નથી. માત્ર તેનું દાસ-ત્વપણું સ્વિકારી લેવાને માટે છે. નહિ નહિ કેદખાનું ભોગવવા. અરે ભાઈ કાણું મોહું કરવા ! જેને સ્વયંવરની રીત ના જેઈ હોય તો સુમનચંદ્ર, કહે ભાઈ અભયમલ, એક પોહોર વિતવા આવ્યો. કોઈ કામ કરી બતાવાને હિસ્મત લિડતું નથી. હું ધારું છું કે સર્વને બંધનમુક્ત કરો, અને એક એક નિશાન તાકવાની રજા આપો. એમાંથી કોક ને કોક નિકળશે. અભય કહે મામા મારી ચોળેલી યુક્તિમાં કોઈએ કશું પણ હડાપણ કરવું નહિ. ખરો ક્ષત્રાણીનો બાળ હશે તે મારાં બોલને ટકોરે તાડુકી ઉઠશે. જેમ મેધની ગળનાએ કેસરીસિંહ ઝાડીમાંથી ઝડપ બહાર આવે છે, તેમ આવી હિસ્મત લીડશે અને તે કામ કરી પણ શકશે. ખાઇ પી મોજમજ કરનારનું, આ કામ નથી.

ઉલાસ કહે વીરા તમારું વચન સોલ વાલ ને એક રતી છે. ખસ ! જે ક્ષત્રિમાં અસ્ત્રશસ્ત્ર વિદ્યાનું જ્ઞાન નથી તેને પરણીને પણ શું સુખ માનવાનું છે. ભાઈ, બાયલા ને નિર્બળને વરવા કરતાં મરવાથી હું વધારે શી છું. હજી થોડી વાર ? વાટ જુવો. પછી મારે માટે એક વાડકીમાં ઝેર ગોળા લાવો; હું મારા પ્રાણ આ બે સ્થંભની વચમાં જ કાઢી નાંખીશ. મારા પિતાએ પ્રયાસ કરી રચેલા મંડપને માન આપીશ. અભય પોકાર કરી કહે છે, છે કોઈ ક્ષત્રાણીની કુખનું કમળ ! છે કોઈ રાજનું ખરું રૂપ ! અરર નિસ્તેજ નર નિસ્તેજ ! બેન ઉલાસ હવે તો ઝેર પીવાની ઇચ્છા હોય તો તે; નહિ તો જીવતાં રહી એકાન્તમાં હરી ભજન કરો ! સિપાઈ બહારથી દોડતો આવેને કહે છે. રાજધિરાજ, બહાર બે રાજકુમાર ઘોડે બેસી આવ્યા છે અને તે અંદર આવવા પરવાનગી મંગાવે છે. આનંદમલ કહે ખુશીની સાથે આવવા દો. રજા મળતાં અમરસિંહ તથા સહનસિંહ બન્ને દાખલ થયા; તેમને આનંદમાં યોગ્ય આસનપર બેસાડ્યા; મંડપમાં પેસતાની સાથે સઘળા શોભા જેષ્ઠ અમર મહાસાનનાં વચનને યાદ કરવા લાગ્યો. અરે મહંતે મને કહ્યું હતું કે અગિયાર માસે ઉલા-

સતો મેળાય, ને તો સત્ય થયું. પણ અતી દુઃખમાં પડેલી દેખશો તેને બદલે હું ઉલટુંજ નેહું છું. ઉલાસ તો આનંદમાંજ છે.

અમરસિંહ તથા સહનસિંહ પોતપોતાની આજીવ્યાજી બેઠેલા રાજાઓને પુછી સઘળી વાતે માહિતગાર થયા; ત્યારે અમરને સંમળયું કે મહારાજનાં વચન સત્ય છે, આ ઉલાસ મરવાની તૈયારીમાં છે. કેમ મિત્ર સહનસિંહ ! ઉલાસને વરવાની ઇચ્છા હોય તો તૈયાર થાઓ. નહિ તો ક્ષત્રિયોના તુરની ખાતર હું તે કામ કરવા હિમ્મત લિહુ છું. સહન કહે વાહ ! ઘણી ખુશીથી અને તે તમારા સિવાય બીજાથી બનવાનુંજ નથી. અમરસિંહ ઉભો થઈને બોલ્યો. અરે અલયમલ; હું રાજા નથી પણ રાજકુમાર તો છું. રજા હોય તો તમારે નિર્મોણ કરેલું નિશાન તોડી નાંખુ.

અલયમલ—વાહ ! વિર પુરૂષ વાહ ! ક્ષત્રિયોની ખોટને પુરી પાડનાર પ્રભુના નિર્મોણ કરેલા નર વાહ ! મહારાજાઓના સુર્ગટમંણી વાહ ! તમારા બોલ સાંભળી મને અતી આનંદ થાય છે, અહિં બનેતાની કુખની કિર્તિ ફેલાવો !

અમરસિંહ નિશાન તાકવા ઉભો થયો તે વખતે સર્વે ક્ષત્રિયો તેના સામુ નેહ રહ્યા. કોક કોકને શંકા થઈ કે રખેને માળવાનો રાજકુમાર તો ન હોય ! પણ દુર્ગળ અવસ્થા નેહ નિશ્ચય કરી શક્યા નહિ. લખખો આંખો બેતાં મન પવનના વેગમાં ધનુષ ઉપર બાણ ચઢાવી ફેંક્યું; તે સુવર્ણ કઠીના બરાબર મધ્ય ભાગમાં થઈ પાછળ સર્જીડ કરેલા નિશાનમાં ચોટ્યું. તેજ વખતે આખી સભામાં શાળાશ શાળાશના પોકાર થઈ રહ્યા. આનંદમાં વધારો કરનાર બટાકુર નરે બધા ક્ષત્રિયોની લાજને બળવી રાખી છે અને પણ હશે કોણ ?

અમરસિંહ—હું માળવાના મહારાજાધિરાજ મધુરસિંહનો પુત્ર અમરસિંહ છું. મેં ઉલાસને વરવાની ઇચ્છાથીજ આ કામ કર્યું નથી; પણ પરશુરામે કરેલી નક્ષત્ર પૃથ્વીમાં નર પેંદા થાય છે તે ખતાવા માટે કર્યું છે.

અમરસિંહનું નામ સાંભળતાંની સાથે તો સર્વને હર્ષનો પાર ન રહ્યો; અને ઉલ્લાસ તો દુઃખના દરિયામાંથી ઉછરી પુષ્પ વૈમાનમાં પડી; સ્વર્ગનું સુખ બેવા લાગી. વાહ વિશુ વેળા વાળી તો ખરી ! મનના મતોરથ પુરા કર્યો તો ખરો. આજે મારા સંપૂર્ણ સુખનો સુર્ય ઉદય થયો છે.

આનંદમલ—ખીરા અલયમલ ! ગોરને બોલાવી બેનનાં લગ્નની તૈયારી કરાવો !

અલયમલ—પિતાજી ! ગોર તો લાજર છે, પણ તેનો એમ કહે

છે કે સ્વયંવર વિજય કરતાં વખત ઘણો થયો છે, તેથી શુભ મુર્તિ વિતિ ગયું છે. હવે તો આવતી કાલે લગ્ન થાય તો સાહે. પછી જેવો આપનો હુકમ.

આનંદ—દીકરા ! રાણા અમરસિંહને શંકા ન થવી જોઈએ, એ યાદ રાખવું.

ગોર—રાજધિરાજ ! આ રાણા અમરસિંહ પણ સાંભળે છે ને કહું છું કે; ગોરજ વળતે, એટલે વગડેથી ચરી પાછી વળી ગામમાં ચાલતી જંગતની જનેતા રૂપ પવિત્ર ગાયના પગથી ઉડતી રજ આકાશને આજ્ઞાદત્ત કરતી હોય તે વખતનો અવસર ઘણો ઉત્તમ ગણાય છે. કાલે તે વખત લગ્ન થાય તો શ્રેષ્ઠ.

અમરસિંહ—ભલે તેમ થાઓ ! કેમ મિત્ર સહનસિંહ; મારે બદલે તમો પરણો ! મારી મરજી છે.

સહનસિંહ—વળી એમ તે બનતું હશે ! “ મારે મિયાને કુલે પિન્જરા. ” તમે પરણશો તો હું પરણ્યા તુલ્ય માનીશ.

સુમનચંદ્ર—પુન્ય અમરસિંહ ! પુછવા ચોગ્ય નથી ! પણ પુછું છું કે મારી પુત્રિ સહનતારાની કાંઈ ખબર !

અમરસિંહ—ચરે હાય ! તે દુઃખનો કાથ તો મરતાં સુધી આગળ આવશે. વડિલ સુમનચંદ્ર, હું સહનતારાનો પરભવનો શત્રુ, તમારો શુનેગાર છું. મારા કુકર્મિ હાથે એ બનાવ બન્યો છે કે હું કહેતાં પણ આંચકા ખાજી છું. બસ એ વાત મને યાદ કરાવશેજ નહિ. મારે હવે આપઘાત કરવો પડશે.

સુમન—અપરાધ ક્ષમા પુન્ય. ફિકર નહિ જે થવાનું હતું તે થયું અફસોસ ન કરતાં એટલું કહો કે તે હયાત છે ? તો હું તેની શોધ કરાવું.

અમર—વડિલ, મારા પોતાનાજ હાથના કૃત પ્રમાણે તો તે સજીવન ન હોય, પણ એક અગાધ સુદ્ધિના ધારણ કરતા મહંતનું કહેવું એમ થયું છે કે તે સજીવન છે; હું તેનીજ શોધ કરતો અહિં સુધી આવ્યો છું. બસ જીવ; દેહને છોડ ! દુઃખી સંસારને છોડ !

સહનસિંહ—તમો સર્વ મળી, તે વાતનું વારંવાર ભાન કરાવી વૃત્તિને ભ્રમિત ન કરો ! હવે તો પરણ્યા તેને ગાઓ ! ઉલાસનું લગ્ન થાય, રાજા તે સુપાત્ર સુંદરી ને વરી ઘેર જઈ સુખી થાય એમ આશિર્વાદ આપો !

અમરસિંહ—શું બોલો છો સાચા મિત્ર સહનસિંહ ! ઉલ્લાસ જેવી હજારો સ્ત્રિયો વાટે જતાં વળગે, પણ સહનનો વિયોગ તો સહનજ ન

થાય ! મારી સાચી પ્રિતી સંદને સંપાદન કરી છે. એ વનિતાના વિશેષથી તો વૈભવ માત્ર વિપર્યય કરી નાંખ્યા છે.

સહનસિંહ—મિત્ર અમરસિંહ ! શોધતાં સહન મળી આવે, તો તમો પ્રિતી બેમાંથી કોના ઉપર અધિક રાખો ! અને પટરાણી કોને સ્થાપો ?

અમરસિંહ—મિત્ર સહનસિંહ ! હિલાસ અને સહન બંનેને મેં એકજ વખતે પ્રથમ સહનના સ્વયંવરમાં જોયાં હતાં, તેજ વખતથી મને નિશ્ચય થયેલો છે કે બેમાંથી એકે રૂપ ગુણ ચતુરાઈમાં અધિક તુન્ય નથી; માટે મારી પ્રિતી બંને તરફ સરખી રહેશે.

સહનસિંહ—આપ સમજી છો એટલે બોલો છો તેમજ પાળશો; પણ યાદ રાખજો; પછીથી થોડું અધિક તુન્ય થશે ખરું ! વિષ્ણુ ને પણ વહાલા અળખામણી તો ખરું.

અમરસિંહ—પુરૂષને પરણેલી સ્ત્રી ઉપર કારણસર અપ્રિતી થાય ત્યારે તે મંસારમાં સુખની ઇચ્છા રાખી ખીછ સ્ત્રી લગ્ન કરે છે, મારે તેમ નથી. મિત્ર ! વિશેષમાં એટલું તો ખરું કે આજ્ઞાને આધીન રહેવાવાળા સ્ત્રી સ્વામિને વશ વર્તે છે, ને વૃત્તિને વર્તિ સ્વાભાવની સાથે રમણ કરનારી રઠિયાળી રમા નાથને નિરંતર નચાવે છે, વિનયથી વાત કરનાર વનિતા વાલમને વિવહળ કરી વાણીરૂપ પાણીમાં વહેવરાવે છે, “ વિનય વહેરીને પણ વશ કરે છે. ”

આવતી કાલે ગોરજ વખતે અમર તથા હિલાસનું લગ્ન થનાર છે. એ સમાચારને જાણી અંધકારસિંહ ઉન્મતશાની પાસે ગયો. અરે બાદશાહ કાંઈ લાગ આવતો નથી, હવે શું કરવું. એણે મારા સામી નજર કરી, કે કેમ સુસ્તની પેઠે બેસી રહ્યા છો ? પણ...

ઉન્મતશા—અચ્છા ! વો તરફીય બાબુપર રખો ઓર અમકુ જાને દો; હમ જંગ મચાકે જેર કર ઉઠા લાયગા !

અંધકારસિંહ—નહિ નહિ એમ નહિ, અમરસિંહ અતી પ્રાકૃમી છે. ત્યાં તમારી તો વેતરણ થઈ જાય ! જરૂર મારી વિના રહે નહિ.

ઉન્મતશા—ઓ કયા ! બકતે હે કે બોલતે હો ! કોન હે અમરસિંહ ? કોન હે સિંહકે બંચે કે સામને નગીદહ !

અંધકારસિંહ—તમો શુરવીર છો, તે વાત સહી ! પણ...અમરસિંહ તે અમરસિંહ ! જનુનીએ જન્મજ નથી આપ્યો કે જે અમરસિંહના સામો લજવાની હિમત પણ બીટી શકે.

ઉન્મતશા—અસ ! દેખ લેતા હું અંમરસિંહકું બી ! અરે મેરે બહા-
દુર સિપાઈઓ હથિયારબંધ એર ઘોડે સવાર હો જાઓ ! અલો લાહોરકા
કિલ્લા તોડો એર સારે કાશીરકું અપના ચમત્કાર બતાવ !

અંધકારસિંહ—શાન્ત થાઓ; મારી ધારેલી છેલી યુક્તિ લગાવી
જોવા દો, તેમાં પાર ન પડુ તો તમે તમારું બુદ્ધિબળ અજમાવી, યોગ્ય
લાગે તેમ કરશો ! હાલ મારી સાથે તમારા લશ્કરમાંથી એક હજાર સિપા-
ઈને બ્રાહ્મણનો વેપ લેવરાવી મોકલો !

ધારેલી ધારણા પાર પાડવા અંધકારસિંહ એક હજાર સિપાઈને
બ્રાહ્મણનો વેશ લેવરાવી, પોતે તે મંડળનો મહંત બની, લાહોરની નજીક
મુકામ કર્યો. હજાર બ્રાહ્મણને છુટા છુટા બેસારી સર્વની પાસે ઘીના દીવા
કરાવી, તેમને પાઠપુજના ડોળમાં આડંબ કર્યો, એકને સમજાવી રાણી વિનો-
દમતી પાસે મોકલ્યો. તેણે આવી કહ્યું. માતાજી બેન ઉલાસ ક્યાં છે !
રાણી કહે કેમ મહારાજ શું કામ છે. આ રહી મારી પાસે ! મહારાજ
કહે, બેન ઉલાસ; તમને અંધકારસિંહના પાશમાંથી મુક્ત કરનાર સવાસો
બ્રાહ્મણને લઈ જત્રા કરવા નિકળેલા મહાત્મા આજે એક હજાર બ્રાહ્મ-
ણને લઈ અહિં આવ્યા છે, અને તમને ખુશી આનંદમાં જોવા માગે છે.
ઉલાસ કહે ઘણું સાં મહારાજ; ઉલા રહો હું મારા માતાજીને સાથે લઈ
દર્શનને માટે આવું છું. વિનોદ ઉલાસને લઈ બ્રાહ્મણની સાથે, અંધકાર-
સિંહની રચેલી ભૂલભૂલામણીમાં દાખલ થઈ, અહાહા; બેન ઉલાસ આજે
તો તે મને કૃતાર્થ કરી. આ બ્રાહ્મણો કેવા પોતાના ખટ કર્મમાં આડંબ
થયા છે. ઘીના દીવા બળે છે, વેદની ધુન ચાલે છે. ઉલાસ કહે માતાજી
હજીતો મહંતને જોશો ત્યારે તમને અતી આનંદ થશે; જુવો પેલા સામે
આસન ઉપર બિરાજ્યા છે. અરમ પરસ એક એકની ખુશ ખબર પુછી
મહંતે કહ્યું બેટા સંધ્યાકાળ થઈ ગઈ છે, રાત્રિનો વખત છે માટે જાઓ,
તમારાં માજી રાહ જોશે. ઉલાસ કહે પ્રભુ મારા માતા વિનોદમતિ
મારી સાથે છે, તે આપને પ્રણામ કરે છે. એક બ્રાહ્મણ દોડતો આવી
કહેવા લાગ્યો; કૃપાનાથ ! વહારે ચઢો વહારે ચઢો ? એક ચર્વન લશ્કર
લઈ આવ્યો છે, ને ગાયોને પ્રહાર કરે છે, મહાત્મા ઝટ ઘોડેસ્વાર થયા
ઉલાસ ઘેર જાઓ ! હું ગાયોની વહારે જાઉં છું. ઉલાસ કહે વાડ મહા-
રાજ વળી વહેલા પાછા વળજો. અહિં થોડા દિવસ મુકામ રાખજો. આ-
પનાં પુન્ય પ્રતાપથી દુઃખમાં દીઠેલી દીકરીનું લગ્ન કલેજ થનાર છે.
મહંત કહે હેં હેં હેં કાલેજ લગ્ન ! બહુજ સાડ, આમ મારી પાસે આવ

એક વાત શુભરૂ. ઉલાસ પાસે ગઈ કે તરત હાથ તાણી ઘોડા ઉપર નાંખી અરે વિનોદ ! આ તારો જમાઈ અંધકારસિંહ કન્યા લઈ જાય છે. (ઉલાસને લઈ અંધકાર વિદાય.)

અંધકારનું નાસવું વેરાધારી બ્રાહ્મણોનું વેરાઈ જવું. વિનોદમતી રાત્રી કંઠળી ઘેર આવી. માતાને રૂદન કરતાં દેખી અભયમલ પુછે છે માતાશ ! કેમ આંસુપાત કરો છો ! આનંદમાં ઉદ્વેગ હોય !

વિનોદમતી—વીરા અભયમલ ગજબ થઈ ગયો ! અંધકારસિંહ ઉલાસને લઈ નાશી ગયો, લઈ તો ગયો પણ સાથે વચન કહી ગયો કે હું તારો જમાઈ કન્યા લઈ જઈ છું.

અભયમલ—ફિકર ન કરશો માતાશ ! હું જાઉં છું અને નાગને નોળ પકડે તેમ પકડી લાવું છું. (હજાર ઘોડેસ્વાર લઈ શોધમાં વિદાય.)

ખબર સાંભળી રાજા આનંદમલ અમરની પાસે આવ્યા. આનંદમલના આનંદી ચહેરામાં ફેરફાર જોઈ અમરે પુછ્યું, કેમ રાજા આનંદના સમયમાં ઉદાસી ?

આનંદમલ—ગજબ ! ગરીબપર ગજબ ! અંધકારસિંહથી ઉલાસનું હરણ !

અમરસિંહ—હેં હેં હેં, શું કહો છો ! મિત્ર સહનં શું જીવો છો, દોડો ! દુષ્ટને બાંધીને મારી પાસે લાવો !

સહનસિંહ—ચિંતા ન કરશો. એ અંધકારસિંહનો કાળ આવી પહોંચ્યો એમ જાણો ! મિત્ર અમરસિંહ સાવધ રહેજો હું જઈ છું. (સહનસિંહ વિદાય.)

સુમનચંદ્ર—પુણ્ય અમરસિંહ ! મારો બાણેજ અભયમલ ખબર મળતાં તરત પૂંઠે પડ્યો છે. તમારા મિત્ર સહનસિંહ પણ ગયા વળી હું પણ સહન તથા ઉલાસ બંનેની શોધમાં જઈ છું. ફિકર ન કરશો. અમો ત્રણમાંથી એક તો જોળા લાવીશુંજ. પણ પુણ્ય અમરસિંહ મને વહેમ પડે છે કે, તમારા મિત્ર સહનસિંહ તે સહનસિંહ નહિ પણ મારી પુત્રિ સહનતારા છે.

અમરસિંહ—હમણાં તો સઘળાં વાતને વેળગી મુકી; ઉલાસની શોધ કરો ! વળી જોઈ લેવાશે.

ઉલાસનું હરણ, સહનતારાનો વિચોગ. અને સહનસિંહનું શોધમાં નિકળવું એ સઘળું અમરને આતી દુઃખદાયક થઈ પડ્યું, તે વાતને પાંચ દિવસ વિલા એટલે છઠ્ઠે દિવસે અમરસિંહ ઘોડે સ્વાર થઈ વિદાય-

ગિરી માગી પસાર થયો. આનંદમલના આગ્રહથી દરંગદાસસિંહ સાથે થયા, લગન લગનને ઠેકાણે રહું ને “ રાજનું છાજ થયું, ” અમરની મુસાફરીમાં દિલ્લી લગલગ થતાં એક સુંદર બગીચો આવ્યો, જેની પાસેથી નીકળતાં ઝાંપામાં ઉભેલી ગરાશણી બોલી. અરે વીર પુરૂષો અદિણના કિકા દેખા-ઓ છો પણ અદિણ પીધાં હોય એમ લાગતું નથી.

દરંગદાસસિંહ—જેન આજે સાત દિવસ થયા અદિણ કસુંબા હરામ કર્યા છે.

ગરાશણી—હું એક વાર્તા કરૂં, તે બરાબર ધ્યાન રાખી શ્રવણ કરો, પછી અદિણ લેવું ધટે તો લેજો નહિ તો રસ્તે વિદાય થજો.

દરંગદાસ—સારૂં કરો વાત ! અમે સાંભળીએ છીએ, અરે પણ પેલા સામેથી મહાત્મા કોણ આવે છે.

અમરસિંહ—અરે એતો મને અનેક ચરિત્રો શ્રવણ કરાવી ઉપદેશ કરનાર જેવા લાગે છે.

ગરાશણી—(નમસ્કાર કરીને) પધારો કૃપાનાથ ! આપનું આવાગમન ક્યાંથી થયું ?

મહંત—અમે તો રમતા રામ છીએ, આજ અહિં તો કાલ ક્યાંય ! શું વાતચિત ચાલે છે ? આ ક્ષત્રિયો કોણ છે ?

ગરાશણી—કોણ છે એતો હું કહી શકતી નથી; માત્ર અહિંથી જતા જોઈ રોક્યા છે અને વાર્તા વિનોદ સારૂં થતામાં આપના પવિત્ર પગલાં થયાં. અરે વીર પુરૂષો આપ કોણ છો, તે મહંત જાણવા માગે છે.

દરંગદાસ—હું લાહોરના રાજા આનંદમલનો ભાઈ છું, અને આ માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહ છે.

મહંત—હેં શું અમરસિંહ ! કેમ અમરસિંહ સહન મળી કે નહિ ? ઉલાસથી લગ્ન થયાં કે નહિ ?

અમરસિંહ—(નમસ્કાર કરીને) કૃપાનાથ સહનનો મેળાપ હજી થયો નથી, અને ઉલાસનું હરણ થયું. દયાળુ આપે મને ઉપદેશ કર્યો હતો તેને યાદ કરતો નિરંતર આપનું સ્મરણ કરું છું; અને વિકટ દુઃખમાં ફરું છું.

મહંત—મારો બોલ મિથ્યા જાય નહિ, સાત માસે ‘સહન મળ-વીજ જોઈએ ! તને ઉલટ વ્રૂપમાં મળી હશે તેથી તું ઝાળખી નહિ શક્યો હોય.

અમરસિંહ—મહારાજ ! મને સહનતારા નહિ પણ સહનસિંહ

મળ્યા છે તે ઉલાસની શોધમાં ગયા છે.

મહંત—જેને, તું સદ્નસિંહ સમજ્યો છે, તેજ સદનતારા છે. ચાર માસ રાત્રિ દિવસ પાસે રહેતાં તને સ્ત્રિ પુરૂષની પારખ પણ ન પડી !

અમરસિંહ—અરે હાય ! હવે શું કરે ! હાથ આવેલી સદન પણ ખોઈ. બસ હવે મારે છત્રીને શું કરવું છે; મરીશ, આપઘાત કરીશ. અરે મારા સરખા મંકટને કોઈ નર નહિ પામ્યો હોય !

મહંત—અરે અમર ! તારૂં દુઃખ કશી વિસાતમાં નથી, દુઃખતો નૈપધપતિ નળ પામ્યો છે, જેનું વર્ણન પણ ન થઈ શકે.

અમર—કૃપાનાથ મને એ રાજા નળનું આખ્યાન સંભળાવો ! દુઃખીની વાતો સાંભળી દુઃખીને દિવાસો મળે છે.

દરંગદાસ—રાણા અમરસિંહ આ બાઈ આપણને શું કહેવા માગે છે, તે તો પ્રથમ સાંભળી લ્યો ! પછી મહંતની વાત.

અમરસિંહ—રાણા દરંગદાસ ! બાઈની વાત પછી; પ્રથમ મહા-
ત્માની વાણી શ્રવણ કરો !

ગરાશણી—મારે જે કહેવાનું છે, તે સાંભળવાની ઈચ્છા હશે તો પછી કહીશ; પ્રથમ ગુણસાગર મહંતની વાણી થવા દો.

અમરસિંહ—ચલાવો કૃપાનાથ, પ્રથમ નળનું અંતે પછીથી બીજાં પણ ચરિત્રો સંભળાવો જેથી સર્વ શોક સમાપ્ત !

મહંત—વંશપાત્ર રૂપિયે જનમેજય રાજાને અને વૃદ્ધ સુનિયે ધર્મરાજાને સંભળાવી કૃતાર્થ કર્યા છે; તે નૈપધપતિ રાજા નળનું ચરિત્ર હું શ્રવણ કરાવું છું.” જ્યોતિ રત્નરૂપ ભગવાનડી જય.

શ્રી નૈપધપતિ નળ. ૩૬

(કવિ)

ગિતિ.

ગણેશ ચરણે નાચુ, હરીગુણ ગાતાં સદા રહેા શુદ્ધિ;
સરસ્વતિ મહાદેવી, બાળક બણી અપો શુદ્ધ શુદ્ધિ.

મરાઠી સાખી.

બુગટુ રમતાં જોખમ આવે, દુખના ડુંગર ડોલે;

જર બુવતિથી ખુવાર થાએ, પણ પડે ના ખોલે;

નવ મુંઝે મેઘ, લલ્લભિણને સઘણ રહેવ.

નવ૦

જ્યારે બુગારથી હાર પામી, દ્રૌપદી સદિત પાંડવો વન નિકળ્યા

અર્જુન કૈત વનમાં ધર્મ સહીત ભાઇઓ તથા દ્રૌપદીને મુકી સ્વર્ગમાં ગયો. માર્ગમાં શંકરતું તપ કરી કૈલાસનિવાસીને પ્રસન્ન કરી પશુપતાકાસ્ત્ર મેળવ્યું. અહિં યુધિષ્ઠિર અર્જુન વિના અતી દુઃખી થવા લાગ્યા. શોચ કરતાં ને નિર ભરતાં દિવસ ગુમરે છે. એવામાં વૃહદશ્વ મુનિનાં દર્શન થયાં, પાંડવોની નિતીરીતી જોઇ વૃહદશ્વ મુનીએ આતુરમાસ ત્યાંજ નિવાસ કર્યો. મહામુનિની સેવા ચારે ભાઇઓએ સારી કરી. એક એક પહોરના વારા રાત્રિના કર્યા. એક સમય રાત્રિયે ધર્મરાજ પગ ચાંપે છે, તે વખતે અર્જુન યાદ આવ્યો. અર્જુન યાદ આવતાંજ હૈયું ભરાયું, આંખમાંથી આંસુ પડવા માંડ્યાં, તે વૃહદશ્વના પગ ઉપર પડ્યાં. મુનિયે વિચાર્યું કે યુધિષ્ઠિર રૂદન કરે છે. હે અજાતશત્રુ ધર્મરાજ શું વસ્તુ આંખમાંથી આંસુ કઢાવે છે ધર્મ કહે મહા-મુનિ મારો અર્જુન મને વિસરતો નથી. આ મારા ત્રણ ભાઇઓ જો કે મારી આરાંતું ઓઢંગન ન કરે પણ જે વખતે અને જેવું જોઇએ તેવું મને ન લાવીને આપે. કદાચ ભીમસેન પાસે હું દાતણુજ માગું; તો દાતણુને બદલે આખુ ઝાડ લાવીને મારા મોં આગળ મૂકે. કદાચ નિકુળને કામ સોંપું તો તેની વરણાગીનો તો પારજ નહિ. કાઠમાઠ થતાંજ વિલંબ થઇ જાય. જો કદાચ સહદેવને કામ સોંપું તો ચંદ્ર જોગણી, કાળ, દીગશુળ, ચોધડીયુ જોવામાં વખત ગાળી નાંખે; અને દ્રૌપદી તો સ્ત્રી જાતિ એને તો પાસેથી દુરે મોકલાયજ કેમ ! હે મહામુનિ આવા કારણોથી મને અર્જુનનો વિયોગ સાસે છે. વગર માગ્યે અને વખતે, જે જે જોઇએ તે તે હાજર કરે એતો અર્જુનજ ! વૃહદશ્વ મુનિ મહારાજ વગડામાં વસવું, વિયોગ દુઃખ વેહવું, અને પતિવ્રતા સતિ સ્ત્રીને દુઃખ પામતી નજરે જોવી; એવું દુઃખ કોઇને પડયું હશે ખરૂં ? અરેરે કોણ નિર્ભાગી આવાં દુઃખને પામ્યો હશે !

(વૃહદશ્વ)

ગિતિ.

દુઃખ નથી લેખામાં, રખે ધિખાવો આગ;

નળરાય દુઃખને પામ્યો, નથી આ તેનો હજારમો ભાગ.

યુધિષ્ઠિર કહે, શું કહો છો મહારાજ ! નળ જે દુઃખ પામ્યો છે, તે કરતાં હજારસા ભાગમાંએ આ દુઃખ નથી ! હે મહામુનિ, નળ ક્યા દેશનો રાજા હતો, તેની સ્ત્રી કોની પુત્રી હતી, તેનું નામ શું હતું, કેવી રીતે અને શા કારણથી દુઃખ પામ્યો તે કથા મને સંભળાવો એ અતી દુઃખીઆતું દુઃખ સંભળવાથી, આ માર અદ્ય દુઃખ વિસરી જશો !

(વૃહદશ્વ)

રાગ ત્રિતાળ ચોપાદ.

એક હૃદય નામે દેશ, વિરસેન એ નામે નરેપ.

તેને સુરસેન નામે ભાષ, સામસામી બન્ને સુખદાર્ઠ.	૨
તે બેઉને અકેકા બાળ, વિરસેનનો નળ ભૂપાળ.	૩
સુરસેનનો પુષ્કર જાણ, દેદ જુદા ન જુદા પ્રાણ.	૪
રાજ્ય ભોગવે નળનો નિદાન, ક્યો પુષ્કરભાઈ ને પ્રધાન.	૫
રાજકાજ રાય સૌ કરતો, નિજાંધુ સહિત ડગ ભરતો.	૬
દાન પુન્ય કરે જન જાએ, આપી નળરાય હૃદયે રાએ.	૭
પાશુ પગલું ન માંડે કદીએ, એક જીવહાએ ગુણ શું વદીએ.	૮

હે યુધિષ્ઠિર ! વિરસેન તથા સુરસેન બન્ને ભાષ્યો નળને રાજ્યાસન સોંપી, વનમાં તપ કરવા ગયા; નળે પુષ્કરભાઈને પ્રધાનની પદવી આપી. હે યુધિષ્ઠિર નળના રાજ્યનાં શાં વખાણ કર. ભિક્ષુકોએ ભિક્ષા લેવી બંધ કરી, યાત્રીઓએ યાત્રના કરવી બંધ કરી, માંગણ જાતિએ માંગવું બંધ કર્યું; અને યોરોએ ચોરી કરવી બંધ કરી. જેથી રૈયત સઘળા રાત્રિએ બન્ને કમાડ ઉઘાડાં મુકીનેજ સુઈ રહે; શ્રદ્ધામાંથી ભય માત્ર દુર કરી દીધો. જન્યનાર જાએ તો પ્રભુને કે નળને; નળની પાહે યાત્રના કરી, જે માગે તે નળ આપ્યાજ વિના રહે નહિ. કોઈ મુસ્તક માગનાર આવે તો તે પણ ઉતારી આપતાં વાર ન કરવી, એવું “પણ” નળે કર્યું. નળની આવી ઉદાર અને ધાર્મિક વૃત્તિ જોઈ પ્રજાએ તેનું નામ પ્રણયશોક પાડ્યું. પ્રજા ભજન કરે તો નળનું, કિર્તન કરે તો નળનું, ગાન કરે તો નળનું અને ધ્યાન કરે તો નળનું, આવી સદ્કીર્તિ નળની સાંભળીને, પુષ્કરને રહેજ અદેખાઈ જાગ્રત થઈ. અરે મારો બાપ ને એતો બાપ જે સગા ભાઈ; આ નૈપથ દેશની ગાદી ઉપર એતો અને મારો બન્નેનો સરખોજ લક ! અરે વંધારે શું વિચાર કરે, એતો માત્ર હુકમ કરનાર છે અને હું આપનાર છું તો પણ યાત્રક લોકો એનાજ ગુણ ગાય છે ને મારા નહિ. સર્વ રૈયત નળનેજ નમસ્કાર કરે છે ને મને તો જાણે કોઈ જાણતુંજ નથી, અરે હું ઠંકાઈ ગયો, ઠંકાઈ ગયો. પુજો મુક્યો આ પ્રધાનની પદવીમાં ? હવે તો વગડે વાસો કરવો.

(કવિ)

મરાઠી સાળી.

નળની ખ્યાલી નગરે ચાલી, ચાલી દિશાઓ દશમાં;
પુષ્કર જોઈને પીડા પામ્યો, લાય જીવું અપયશમાં;
આતો દુઃખ દાઈ, પ્રવિણ સર્વમાં પિત્રાઈ.
સભાની વચ્ચમાં ઉભો થઈ, પુષ્કર પોકાર કરીને બોલ્યો.

આતો.

(પુષ્કર)

ગિતિ.

પ્રધાન પદવી છોડું, રાજ્ય રંગને ભાઈ સંગ છોડું;

છોડું વૈભવ સધળો, પ્રભુચરણમાં પ્રીત સદા ભેડું.

નળ ચમકી ઉઠ્યો ને પુષ્કરનો હાથ પકડ્યો. ભાઈ ભાઈ ભાઈ, આ શું ! લે મારે રાજ્ય નથી કરવું. હું તારો પ્રધાન થાઉં ને કહે તો નોકર થાઉં વિરા; શાન્ત થા ! નળનો હાથ તરછોડી નાંખીને પુષ્કર નાઠો અને વગડામાં બે પહાડની ટોચ ઉપર આડી આવેલી પથ્થરની છાટ ઉપર બેઠો; જેની નિચે ગંગાનો પ્રવાહ ચાલતો હતો. અહાહાહા પ્રભુ; શો શો પાડ માનુ નળની ગાદી તો સહજ ઉંચી ને મારી ગાદી તો અસમાનમાં ગાજ રહી છે. નળના સિંહાસન નિચે નદી ક્યાં છે !

(પુષ્કર)

રાગ; રસિયાળ.

બેઠિ કર બેઠી ચરણે મુસ્તક નામુરે;

માધવજી.

આપ કૃપાએ દુઃખ સકળ હું વામુ.

જાણ્યા જાદવજી. ૧

મુંદીર શલ્યા આસન મારે એપેરે.

માધવજી.

કરમાં કરવા દે આવી નવ કોપે.

જાણ્યા જાદવજી. ૨

આ ઘોડા બેડા રોઝ ફરે છે રૂરે;

માધવજી.

હાથી મારા ભમતા દેખુ ભુંડ.

જાણ્યા જાદવજી. ૩

આ મુસ્તક ઉપર ચપળાશ કેરાં પત્રરે;

માધવજી.

હું જાણું જે રાજ્ય તણાં છે છત્ર.

જાણ્યા જાદવજી. ૪

ઝાડ ઝુંડ આ ખસ્તુ નથી લગારરે;

માધવજી.

હું જાણું જે ઊભા છે છડીદાર.

જાણ્યા જાદવજી. ૫

રૂડુ રાજ્ય આ કદી ન પામે નાશરે;

માધવજી.

ભોગ ભોગવા કાય ન રાખે આશ.

જાણ્યા જાદવજી. ૬

વિરાના વિયોગે વિમાસણ કરતો નળ રાજ્ય કરે છે. દેશદેશના રાજાઓની દિકરીઓના લગ્નનાં શ્રીફળ નળના દરબારે આવે છે, પણ નળ કોઈને પસંદ કરતો નથી. કોઈના રૂપમાં, કોઈના ગુણમાં ને કોઈના કુળમાં ખામી ખામી ને ખામી. એવામાં નારદ મૂનિ ભગવાનની પધરામણી થઈ. નળે આસન આપી અર્ધ્ય પાછ પુજા કરી. નારદ કહે પુણ્યસ્થોર્ક નળરાજા ! પરણ્યા વિના પાટે બેસવાનો દોષ છે; હું ધાર છું કે તારે લગ્ન થયું નથી. નળ કહે મહારાજ ! સર્વ સુલક્ષણ સંપન્ન કોઈ કન્યાજ મને જડતી નથી. મહારાજ બ્રહ્માના પુત્ર છો જાણતા હશે કે મારે માટે બ્રહ્માએ

કોઇ નારી નિર્માણ કરી છે કે નહિ? નારદ કહે હું નળ, વિદલ દેશમાં લિમક નામે રાજા છે, તેની વજાવતી રાણીએ દમનરૂપિની સારી સેવા કરી. રૂપિએ પ્રસન્ન થઇ આશિર્વાદ આપ્યો કે જા તને ત્રણ દિકરા ને એક દિકરી થશે પણ તેમનાં નામ પાડતાં મારા નામને વિસારીશ નહિ! દમન, દંતુ, દુર્દમન, એ ત્રણ દિકરા અને દમયંતી નામે દિકરી. નળ! દમયંતી! શું દમયંતી! શું દમયંતી? આ સકળ દુનિયાને દમયંતિ. નળ! એના સ્વરૂપ ગુણ, લક્ષણનું વર્ણન શેષ ન કરે તો હું કેમ કરું! અરે એ સ્વર્ગના રાજા ઈન્દ્રને વરવાની ઈચ્છા ન કરે તો તારા સરખાને તો ક્યાંથીજ! નળ કહે મહાસુનિ, એવું જરા તો વર્ણન કરો પ્રભુ.

(નારદ) રાગ, મંદિર નિરખ્યુંને અંતર હરખ્યું.

નારદવાણી એણીપેર બોલ્યા, સાંભળ નળ ભૂપાળર;

દમયંતિનું વર્ણન કરતાં, ઘણો વીતશે ડાળર.

૧

અલ્પ મતિયે આજ વખાણું, શેષ કરે બે સદાયર;

નાવે તરતો નર શું જાણે, સમુદ્ર જળ શું સમાયર.

૨

ચતુરા કેરો દેખી ચોટલો, અંતર લાગી આગર;

આપ અંગથી અદરી શોભા, પાતાળ પેઠા નાગર.

૩

સુધાન સમાન એ મુખને દેખી, હૈયુ રહે નહિ દાયર;

સ્યામા જોઇ સંતાતો કરતો, સ્તનક્ષત્ર કેરો નાયર.

૪

મચ્છ એ જળમાં, ભમરો કમળમાં, પેઠા છોડી હામર;

કિંકી બ્રહ્મટી જોઇ રામાની, કરીયુ એવું હામર.

૫

પોપટ પંખી, ચાક્યો ઝંખી, નમણું નારીનું નાકર;

વાળી જોઈ મોર ચાલ્યો વનમાં, ધરી નારીની ધાકર.

૬

કંઠ સાંભળી કોયલ જળતી, વળતી થઈ ગઈ સ્યામર;

સંસાર છોડ્યો સરસ્વતીએ, હર ધરી નહિ હામર.

૭

વનિતા કમરને કાચ વખાણે, સિંહ પગડા ખાયર;

ચતુરા કેરી ચાલ્ય જોઇને, દંસતો લજવાઇ જાયર.

૮

જવાહિર ઝાલતો જોઇ ઝખકારો. જય વિજળી ઝખકાર;

ડોહું કાઢે દોડે પાછી, દમયંતીથી દખકાર.

૯

હું નળ એકવાર બ્રહ્માજીએ તેજનું વાસણ ભર્યું. તેમાંથી દમયંતિ ધરી તૈયાર કરી, આકાંક્ષે વધ્યુ તેની એક થપોલી કરી આકાશમાં ફેંકી તેનો આ ચંદ્રમા થયો. નળ કહે મહાસુનિ! દમયંતિ તો દમણાં 'ઉત્પન્ન

થઇ કહો છો ને ચંદ્રનો આઘ અનાઘ છે. આ સંશય મને મોટો પડ્યો. નારદ કહે નળ, બ્રહ્માએ દમયંતિ તૈયાર કરી રાખેલી પણ એને પૃથ્વીમાં અવતારી હમણાં, તેથી મને એમ લાગે છે કે એને વાસ્તે નર કેાઇ સૃષ્ટિમાં સરળ્યો હશે ખરો. હે નળ દેવ અને ગાંધર્વ જેને વરવાની ઇચ્છા કરે છે પણ પોતે સર્વનો અનાદર કરે છે તેથી સર્વને દુઃખ કર્તા થઇ પડી છે. દમતિ છે માટે દમયંતિ નામ ધારણ કર્યું છે. નારદનાં વચન સાંભળી નળે તો ચિત્રામણ જેવો બની ગયો અને નારદનાં સનમુખ જોઈ રહ્યો.

(નારદ)

મરાઠી રાખી.

ટગર ટગર શું જોઈ રહ્યા છો, ઉમ્મર એળે ખોઇ;

ધિક્કાર સમજી છું એ નરને, દમયંતિ નવ જોઈ;

શું મૂખ લાલું; થોડું કહું તે માનો ધણું. શું.

(નળ)

રાગ; બાવા બાવા બાવારે.

લાવો લાવો લાવારે, મોહું મન મહિલાને લાવો !

મુનિ મહારાજ મૂળને મેળાવારે.

મોહું.

દારાએ મારા ચિત્તને ચોર્યું;

દિલ ઉપર કર્યો દાવારે.

મોહું. ૧

માગુ કરો મહારાજ માલશ;

મહામુનિ ઝટ જાઓરે.

મોહું. ૨

દાસ તમારો દિનદયાળુ;

કરમાં કર મુજ રહાઓરે.

મોહું. ૩

સકળ સૈન્યને લાઇને પલટો;

સઘળા વાતે કાવારે.

મોહું. ૪

પિતા એહનો પ્રિતે ન આપે;

જોર જૂલમથી ઉઠાવારે.

મોહું. ૫

દમયંતિનું “દર્શન” થાએ;

હું બનવાનો બાવારે.

મોહું. ૬

(નારદ)

ગિતિ.

હું કેમ માગે જાઉં, દારા દેખી કામ બાણ વાગે;

જીવથી જે જળવાયુ, બ્રહ્મચર્ય તે નિમેષમાં લાગે.

નારદજીતા ગયા પછી નળ વિમાસણ કરવા લાગ્યો. દમયંતીને વરવાનાં વિચાર અંતર ધરવા લાગ્યો. અરે હવે કેમ કરવું ! ક્યાં જવું ! દમયંતિ શી રીતે મૃતે; એમ વિચારતો ઘોડેસ્વાર થઇ વગડામાં ગયો. અનેક જાતનાં

ઝાડની ઘટામાં ફરતાં ફરતાં તેણે એક મુંદર સરોવર જોયું. કનકની કાયા અને હિરાકણીની કણીઓએ જડેલી ચાંચવાળા હજારો પક્ષી તેણે જોયાં. અહાહા ! કેવાં મુંદર પક્ષી છે. આવાં પક્ષી બ્રહ્માએ ક્યારે નિર્માણ કર્યો હશે; જો આમાંનું એક પક્ષી હાથ લાગે તો પ્રાણુની પેરે એનું પાત્રન કદં. પક્ષી દેખી દમયંતિના વિચાર દબાઈ ગયા. એવામાં સકળ પક્ષીનો રાજ એક ઝાડ તળે એક પગે ઉભો રહી ઉઘતો હતો તે નજરે પડ્યો.

[કવિ] ગિનિ.

દેખી હંસ દિવ હરખ્યો, તુર્ત વિસારી નરણી તન ધારી;

એક હંસ કર ચદતાં, ઈશ્વર આશા પુર્ણ કરે મારી.

મરાઠી સાખી.

સ્વાસને રોકી નમતી ડોકી, અંગ થકી નવ હાલ્યો;

હાથ પસારી કરી હાંશિયારી, પક્ષીનો પગ અલ્યો;

પક્ષી કરતો પ્રહાર, નિજ વાણીએ કરતો પોકાર. પક્ષી.

[હંસ] રાગ. પેલો ઘોળી ધ્વજવાળો કોણ.

હાય હાય અરે વિપરીત થશે; મહારી નારીરે.

હવે દેહ તજીને પ્રાણુ જશે. દુઃખકારીરે. ૧

આ પાપીથી પ્રાણુની હાની થશે; મહારી નારીરે.

ગોવિંદને ગમતું એમ હશે. દુઃખકારીરે. ૨

મહારી તોડશે પાંખ અંકકારીરે; મહારી નારીરે.

મુને ભક્ષ્યે અગ્નિમાં શેકી. દુઃખકારીરે. ૩

હવે મર્ણુ આવ્યું છે માથેરે; મહારી નારીરે.

મેંતો હોરી લીધું છે હાથેરે. દુઃખકારીરે. ૪

આપણુ વૃક્ષની ટોચે વસવુંરે; મહારી નારીરે.

નીચે નિંદ્રા લીધી થયું કસવુંરે. દુઃખકારીરે. ૫

[કવિ] મરાઠી સાખી.

હજારે હંસણી આવી ઉડતી, આપે કરી કકળાટ;

રાણી તારી રાન રઝળજે, રોજી છાતી દ્રાટ,

થાજી તારો વિયોગ નાશ થજી તારો સૌ વૈભોગ. થાજી.

હંસણીઓએ નળને શ્રાપ દીધો તે સાંભળી હંસ કહે અરે સ્ત્રિયો એવું મિથ્યા ભાષણું ન કરશો, સૌ સૌના ભાગ્યતું ભોગવવાતું છે. આપણે આપણા કર્મ કર્મ ભોગવવાના છે, આપણો સારા નરતા કર્મનો તોલ કરી જન્મ આપતી વળતે સુખ દુઃખનો આંકડો બ્રહ્માજી ઉચ્ચારે છે, અને વિધાત્રી લખે છે તેજ સત્ય છે.

[હંસ]

મરાઠી સાખી.

લખ્યું લલાટે કદીએ ન થાએ, ફેર ધરીતો એમાં,
ખામી ખરે કોણ કાઢી શકે છે, અજ વિધાત્રી જેમાં,
શાને વિલપો વૃથાય, નારાયણને ગમતું થાય.

હંસણી કહે સ્વામિ ! શું નારાયણને આમજ ગમતુ હશે ? બ્રહ્માએ
આવુંજ થવાનો અંક પાડ્યો હશે ! શું વિધાત્રિએ આમજ લખ્યું હશે ?
કોષ ખળીઓ હોય તો વિધાત્રિનું લખ્યું ભૂશી નાંખે નહિ ! હંસ કહે ના
સ્ત્રિ ના ! બ્રહ્માની ભૂલ્ય, અને વિધાત્રીનો વાંક કાઢી શકેજ નહિ.

દૃષ્ટાન્ત—એકવાર રાજા રાવણથી રાણી મનોહરીએ દીકરીને જન્મ
આપ્યો, ત્યારે છઠે દિવસે છટ્ટીના લેખ લખવા વિધાત્રી આવી. જે એર-
ડામાં રાવણ બેઠો છે ત્યાં થઈને પગનાં ઝાંઝર ખખડાવતી ચાલી ગઈ. રાવ-
ણને એમ લાસ થયો કે કોષ નવતર સ્ત્રિ મારા મકાનમાં દાખલ થઈ અને
તે છેક મનોહરી સુધી ગઈ. ફિકર નહિ ! નિકળતાં વાત ! થોડીવારે જ્યારે
પાછી નિકળી ત્યારે રાવણે કહ્યું. ખખડદાર ઉભી રહે ! કોણ છે ? ક્યાંથી
આવી, કેમ આવી ને ક્યાં જાય છે ? વિધાત્રી કહે હું વિધાતા છું. તારી
રાણી મનોહરીને દીકરી આવી છે તેના છટ્ટીના લેખ લખવા આવી છું.

રાવણ કહે લખ્યું ? વિધાતા કહે હા લખ્યું, રાવણ કહે તું લખે એજ
થાય ? વિધાતા કહે હા હું લખુ એજ થાય; અને જે કર્મે કરીને બ્રહ્માએ
નિર્માણ કર્યું છે તેજ મારે લખવાનું. રાવણ કહે કદાચ તારૂં લખ્યું ન થાય
તો ! વિધાતા કહે ન કેમ થાય, થાયજ ! રાવણ કહે એક વાત મને
કરતી જ કે આમ થવાનું છે; પછી જોઈ કેવું થાય છે ? બોલ્ય શું લખ્યું
છે ? વિધાતા કહે રાજા ! તારી દીકરીનું નામ પદ્મારથ છે. વળી તારા
લક્ષ્મણમાં નરકનો વાળનાર એક લાંગીઓ છે તેનો ત્રણ વરસનો દીકરો છે,
તેનું નામ હોનાર છે.

[વિધાતા]

ગિતિ.

હોનાર સાથે વરશે, પુત્રિ પદ્મારથ રાજા લે જાણી;

થાય એટલું કરજે, નિશ્ચે નિર્મ્યુ બોલી હું વાણી.

રાવણ કહે રંડા શું મારી દીકરાનો લાંગડા સાથે વિવાહ ! ન થાય
તો તારૂં નાક કાપુ ! વિધાત્રી કહે નાક ને વળી કાન બેઠે ! રાવણ કહે મારી
પદ્મારથનાં લગ્ન થાય કે તરત આવજે ! વિધાત્રી વાઈ કહી ચાલી ગઈ.

થોડે દિવસે એકવાર રાવણ પોતાના સૈન્યની છાતણીમાં ફેરવા ગયો.
રાવણને દેશી સઘળા દહિતો ભય પામી ગયા; અને દિવારવા લાગ્યા કે

પંડોપંડ કેમ આવ્યો હશે! ઘણું ફરી એક ઝાડ નિચે મુકામ કર્યો. તે વખતે હાજરો સિપાઇઓ તેને વિંટીને ઉભા રહ્યા. રાવણ કહે આ સેન્યાનું નરક વાળનાર ભંગિયાને બોલાવો! સિપાઇઓએ જઈ ભંગિયાને કહ્યું; રાજા રાવણ બોલાવે છે. ભંગીએ જાણ્યું ભોગ મળ્યા અરેરેરે શું થશે, શું અપરાધ થયો હશે, જગા ખરાખર ચોખ્ખી નહિ થઈ હોય; અનેક તર્ક કરતો ધ્રુજતો ધ્રુજતો રાજાના સામે આવી ઉભો રહ્યો. રાજા કહે અલ્યા ભંગી તારે છોકરો છે કે? ભંગી કહે હા સરકાર? રાજા કહે તેનું નામ શું છે? ભંગી કહે હોનાર! રાવણ કહે તારા હોનારને અહિં લઈ આવ. ભંગી બાળકને તેડી લાવ્યો! સરકાર આ તમારો દિકરો! રાવણ કહે મારો દિકરો કે તારો. ભંગી કહે ના સરકાર તમારો. રાવણ કહે ઠીક! અરે સિપાઇ આ બાળકને દરિયા કિનારે લઈ જાઓ! ત્યાં જઈ તરવારથી તેના કંકડા કરો અને દરિયામાં નાંખી દો! હુકમ થતાં બે સિપાઇ તે કામ કરવા તરવારો લઈ બાળકને તેડી દરિયા કિનારે ગયા. ત્યાં તેમણે વિચાર કર્યો કે દરિયામાં નાંખવાથી જીવતો રહેવાનો તો નથી, ત્યારે વળી કંકડા કરીને શા માટે ફેંકવો! એકવાર મારવો ને પાછો બીજાવાર મારવો; મરેલાને ફેર મારવો એ કોના ધરતી રીત! એના કંકડા તો ન કરવા પણ રાવણનાં વચન તો માન્ય કરવાં; થોડા થોડા ધા તો કરવા તે વખતે તરવારથી બે ચાર ધા કરીને દરિયામાં નાંખી દીધો. જેવો નાંખ્યો તેજાજ દરિયાએ મોજામાં ખેંચ્યો. થોડીજ વારમાં હજારો ગાઉ લઈ જઈ બહાર કાઢી નાંખ્યો. જ્યાં એ બાળક બહાર આવ્યો તેની નજીક ઘોઘા બંદર હતું. ઇશ્વર ઇચ્છા આગલેજ દિવસે ઘોઘા બંદરનો રાજા સ્વર્ગવાસ થયો હતો તેને પુત્રાદિક સંતતી અગર કુટુંબમાં પણ કોઈ નહિ હોવાથી પ્રધાને એમ નિશ્ચય કર્યો કે હાથણી શણગારો, તેની સુંદમાં સોનાની ઝારી ગંગાજળથી લારીને આપો! તે જેના ઉપર ઢોળે તે આ નગ્રનો રાજા થાય! તે પ્રમાણે કરતાં છુટી મુકેલી હાથણી ફરતી ફરતી દરિયાને કાંઠે ગઈ અને હોનાર ઉપર રેડી. જેવો કળશ ઢળ્યો તેવોજ બાળકને પ્રધાને ઉચ્છ્રી લીધો ને પાલખીમાં સુવારી ઘેર લઈ જઈ રાજ્યાભિષેક કર્યો. દરિયાના ખારા પાણીના અડવાથી સેજ પડેલા ધા રૂઝાઈ ગયા હતા ને પ્રભુ ઇચ્છાએ એના જીવને ખરાખર શુદ્ધિ રહી હતી. દિવસે દિવસે બાળક મોટો થતો ગયો; તેની તેર વરસની ઉંમરે સઘળું સમજવા લાગ્યો. અને રાજા સત્તા પ્રોતાના હાથમાં ખરાખર લીધી; એમ ત્રણ વરસ વિત્યાં હોનાર રાજા સોજ વસતો થયો.

હવે રાવણની દીકરી પદારથ જ્યારે તેર વરસની થઇ ત્યારે રાવણે ગોરને શ્રીફળ આપી તેના વિવાહને માટે મોકલ્યો ? ગોરે કોઇ રાજાને જઇને શ્રીફળ ધર્યું. લ્યો રાજાધિરાજ આ કન્યાનું શ્રીફળ છે. રાજા કહે કેની દિકરી ! ગોર કહે રાજા રાવણની ! રાજા કહે એ મોટાની કન્યા સાથે ન વરીએ; જો વરીએ તો વાંક આવ્યે કાંઈ કહેવાય નહિ. કહીએ તો આપણા રાજ્યમાં ખેદાન મેદાન કરાવી નાંખે ? માટે જ લાઇ જ અમારે એ શ્રીફળ ન જોઇએ. એજ પ્રમાણે ઘણા રાજાઓના જવાબ સાંભળતો સાંભળતો બ્રાહ્મણ ધોધા બંદરમાં હોનાર રાજા પાસે આવ્યો; તેનું તો લગ્નજ થયેલું નહોતું એટલે બ્રાહ્મણ પાસેથી પદારથને પરણવાનું શ્રીફળ ઝડપીને લીધું. બ્રાહ્મણે આવી સમાચાર કહ્યા. પોતાની દીકરીના વિવાહ ધોધા બંદરના રાજા સાથે થયાં છે એમ જાણી રાવણ પ્રસન્ન થયો. નક્કી કરેલે દિવસે વરકન્યાના લગ્ન થયાં. લગ્ન વખતે રાજા રાવણે સારી ધામધુમ કરી. લગ્ન પરવારી એક સમયે રાજા રાણી તથા દીકરી અને જમાઇ ચારે બેઠાં છે ત્યાં વિધાત્રી આવી, રાવણ કહે કોણ વિધાત્રી ? વિધાતા કહે હાજી હા, હું એજ રાવણ કહે ઉભી રહે, નાક કાન કપાવતી જ ? તારો લખેલો લંગીનો છોકરો તો ગયો; “મારા બાપના પગ ચાંપવા” અને લગ્ન થયું એ તો ધોધાના રાજા છે. કર નજર ! ફોડ આંખ્ય !

(વિધાત્રિ)

ગિતિ.

લંકા કેરી લાડી, ધોધા ગામનો ગંભિર નરવર:

હોનાર પરણ્યો પદારથ, આંખ ઉઘાડી જો તું ખરેખર.

કેમ રાજા; તમારું નામ શું ? અને તમારી ખરી જાત શી ? ધોધાની ગાદી તમને શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ ? એ બધું કહો અને જરા તમારું શરીર ખુલ્લું કરી આ તમારા સસરા રાવણને બતાવો ? તેજ વખતે પોતાનું શરીર ખોલીને બતાવ્યું. અરે સસરાજી ! મારાં નાનપણમાં મને જે માણસ ળીક લાગે તેવા વેપવાળા દરિયા કિનારે લઇ ગયા, ત્યાં જઈ મને તરવારના ધા કરી સમુદ્રમાં ફેંકી દીધો, તે ધાના આ ત્રણ નિશાન; મારા આયુરના બળે મને દરિયાએ ન સંધરતાં ધોધાબંદર આગળ બહાર ફેંકી દીધો, તેને આગલેજ દિવસે તે નગરનો રાજા ગુજરી ગયો હતો, અને હાથણી કળશ ઢોળવા નિકળી હતી. તેણે મારા ઉપર ઢાલ્યો, તેથી મને રાજ્ય મળ્યું. મારી જાત મને ચોક્કસ યાદ નથી પણ એટલું તો યાદ છે કે મારો બાપ કોઇ રાજાના લશ્કરમાં વિષ્ટા વાળતો હતો. મારી ધારણા પ્રમાણે તો, લંગિયો છું, એમ મને લાગે છે. તેજ વખતે રાવણે

તરવાર ખેંચી. મારી નાંખુ ! મનોહરી વચમાં પડી. પ્રાણનાથ પ્રથમ મને, પછી મારી પુત્રીને ને છેવટે એમને. અરે કાળા અભિમાની પતી જે.જમા-
ઈના પગ પખાળી દીકરી આપી તેને કેમ મરાય ! જેટલી પેરવી કરવી
જોઈએ તેટલી પ્રથમથીજ કરવી હતી ? રાજ્ય રાવણુ કહે લાચાર ?
મનોહરી જેવી સતિને કેમ મરાય ! વિધાત્રિ કહે મિથ્યા વલખાં શા સાફ
મારવાં પડે, એ લામનીને એ ભંગીઓજ ભોગવનાર છે.

હંસલિયોનો કકળાટ અને હંસનો પોકાર સાંભળી નળ બોલ્યો.

આકંઠ હંસ ન કરશે, પુણ્યશ્લોક હું સુરસેન બાળ;

પ્રાણની પેરે પાળુ, હુંથી તારો નવ થાએ કાળ.

નળનાં વચન સાંભળી જેમ મનુષ્ય બોલે તેમ હંસ બોલ્યો. હે
નળરાજ ! હે પુણ્યશ્લોક પ્રતાપી રાજ્ય, એકવાર મને મુકે ! હું તમારૂં
એકવાર એવું કામ કરીશ કે, જે કાંઈથી ન થઈ શકે તેવું હોય ! નળ
કહે અરે હું જાણતો ન હતો કે તારી આવી મધુરી અને મનુષ્યના જેવી
વાણી હશે, હવે હું મૂકનાર નથી; તું મને મારા પ્રાણ કરતાં પણ વધારે પ્રિય છું.
(હંસ) રાગ; અધમ કરમ હુંતો નહિ કંઈ. (હરિશ્ચંદ્ર)

છોડોરે છોડો મને મહિપતી.

આનંદ વ્યાપ્યો અતી ઘણો, પામ્યો મહિપતો સંગ;

સોનાનો સુરજ ઉગીઓ, થયો દુઃખનો ભંગ.

છોડોરે. ૧

જુગદીશે જોગ આ મેળવ્યો, પુર્વ કરણી પ્રમાણ;

પામર પંખી ચોનીમાં, પડ્યું નળ ઓળખાણ.

છોડોરે. ૨

વૃદ્ધ માતા મારી વિવરે, થાતાં મ્હારો વિયોગ;

દિવ્ય દેહને છાંડશે, આપે અગ્નિનો ભોગ.

છોડોરે. ૩

ઘાત કરે ઘડી એકમાં, મ્હારી શદસ્ત્ર જે નાર;

તેમાં ત્રણ પટરાણીઓ, પહોંચે જમને દાર.

છોડોરે. ૪

પ્રસવ થયો ઘેર પુત્રનો, નથી મેં જોયું મુખ;

અરે કેવો દશે કોરીલો, એવ દીવમાં દુઃખ.

છોડોરે. ૫

આટલી અરજ મારી સાંભળી, કરો ભૂપ ભવાઈ;

દળીમળી સવળા સાથને, પાછો આવું ધાઈ.

છોડોરે. ૬

કાગ નથી હું હંસ છું, વાહન અત્થાનું સત્ય;

વિલી વાણી જો બોલીએ, કોણુ રાખે પત્ય.

છોડોરે. ૭

નળ કહે હે હંસ તારા ભોગન ઉપર મુકેછું, તું જાણે પરમેશ્વર જાણે.

આવીશ તો સાફ છે નહિ આવે તો શો દેશપાર કરવાનો છે ? (મૂકી દીધો.)

હંસે ઉડી આવી માતાને પગે પડ્યો, અને સ્ત્રિયોને આસના વાસના કરવા લાગ્યો; નળની ઝોળખાણ પાડી, સઘળા વાત સમજાવી ધીરજ આપી પાછો વળ્યો. હંસને આવતો જોઈ નળ હર્ષ પામ્યો. વાહવાહ આ સમયમાં પક્ષીઓ વચનને પાળે છે તેટલાં મનુષ્યો પાળતાં નથી. હંસે કહે મહારાજ જો બોલેલું ન પાળીએ તો અમને હંસે કોણ કહે ! કાગડામાં ને અમારામાં શું અંતર છે ! વાર્તાવિતોદ કરતા બંને મિત્ર ઘેર આવ્યા. આવું રૂપાળુ રઢિયાળું શોભીતું સુંદર પક્ષી ક્યાંથી લાવ્યા ? નળ કહે મને માન સરોવર ઉપરથી પ્રભુએ મેળવી આપ્યું. કાંઈક દિવસ વિત્યા બાદ એક દિવસે રાજા નળ હંસને લઇને પોતાની ટુલવાડીમાં ફરવા ગયા ત્યાં બંને એકાન્તમાં ખેસી વાતો કરે છે. વાતો કરતાં કરતાં વિષયની વાતો થવા માંડી, ત્યારે દમયંતીના નામનો યુગ્મજોલો દિવો ફરી પ્રગટ થયો. નળના હૃદયમાં થયેલા દીવાએ બ્રહ્માન્ડને ઉતું કર્યું. તે વખતે નળની આંખમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં.

વનિતા કેરી વાત વિરહની, મિત્ર મુખની વાણી;

અચિત્તું અંતરને ભેદુ, નળરાય ભરતો પાણી;

ચાલી આંસુ ધાર, દમયંતીના ઉઠે વિચાર.

ચાલી.

નળને રોતો દેખી હંસે ઉદાસ થઇ પુછે છે હે વિરા આમ રૂદન કરવાનું શું કારણ છે ? મને તો કહો ? નળ કહે મિત્ર કાંઈ કહેવાની વાતજ નથી; જ્યારે આટલા દિવસ મારા મહેલમાં રહ્યા અને આજે મારા રોવાનું કારણ ન સમજ્યા ત્યારે મારા નસિબનો વાંક કે નહિ ! તમે તમારાં ભાભી ઘરમાં ફરતાં જોયાં ? હંસે કહે શું બાણું કે વિરા ભાભીના ભડકા હશે, મેંતો બાણું ભાભી પિયર હશે શું કન્યાનો દાટ વળી ગયો કે તમ જેવા પૃથ્વીપતી કુંવારા ! નળ કહે ભાધ મેં તમને જે વખત પકડ્યા અને તમો મારી પાસેથી છુટવા માગતા હતા તે વખતે મને કહેલું કે તમારું કામ કરીશ અને જે કાંઈથી નહિ થાય તેવું હશે તો પણ કરીશ. વિરા એ વચન યાદ છે કે વિસરી ગયા ? હંસે કહે ના ના વીરા નથી વિસરી ગયો, એવું કામ મને બતાવો ! નળ કહે બતાવું ને કદાચ ન થાય તો તમો શરમાઇને ઘેર પાછા ન આવો; અને મને મહા દુઃખમાં દુઃખ ઉભુ થાય. એકતો મને ભાધના વિયોગનું દુઃખ, બીજું કાને સાંભળેલો પણ નજરે નહિ જોએલો; એવા પદાર્થનું દુઃખ, અને વળી ત્રીજું તારું દુઃખ ઉભુ થાય ! હંસે કહે વિરા મને જે કામ હોય તે પ્રથમ કહો. મારી

તે ? હંસ કહે એથી ઓછા દિવસમાં આવી શકાશે નહિ. નળ કહે બહુ સારુ જેમ અને તેમ તે કામ કરી વહેલા પધારજો. હંસ ઉઝ્યો.

હંસ, રાજા ભિમકની પુષ્પવાડીમાં જ્યાં દમયંતિને રહેવાનો મહેલ હતો ત્યાં આવી એક ચંપાના ઝાડ ઉપર બેઠો. તે વખતે પુનમની રાત્રિની સમીસાંજ હતી. દમયંતી દાસીની સાથે સોગટે રમતી હતી. હંસે ખેસી મુખેથી નળ નળ ઉચ્ચાર કરવા માંડ્યો. હંસનો મધુરો અવાજ સાંભળી દમયંતિ ચમકીને કાન માંડી સાંભળે છે કે અવાજ ક્યાંથી આવે છે ? મહેલમાંથી નીચે ઉતરી અવાજની સન્મુખ જતાં ઝાડ ઉપર બેઠેલો હંસ જોયો. અહાહા, શું સોનાનું પક્ષી, કેવી મધુરી વાણી; અરે પક્ષી મારે હાથ લાગે તો સારું; તે વખતે હંસ ઉડી નીચે ડાળે બેઠો. દમયંતિ ઝાલવા જાય એટલે ઝડપથી ઉડી બીજે ડાળે. બીજેથી ત્રીજે ચોથે એમ દમયંતિને દોડાવ્યા કરે. દમયંતિ થાકી અને નિસાસો નાંખી ઉભી રહી. અરે આતો નથી ઝલાતો.

[હંસ] રાગ-હું વિયોગી નારનો [મૃદાલશ]

હું સહવાસી સ્વર્ગનો મને કાણુ સહાશેરે ?

✽ કાણુ સહાશેરે, ફરો ખોટી આશેરે. હું સહવાસી.

કનક કાચ પંખી અમો, પ્રભાના વાહનજી,

જનુનીએ જનમ્યો નથી, નળના જેવો જનજી,

સ્વર્ગના સ્વતંત્ર જીવ, પડે ન પાશેરે. હું સહવાસી. ૧

માન તણા રહેનારને, કમળ અમારો વાસજી;

મૃત્યુ લોકની માનુની, કહો કેમ બનીએ દાસજી,

ભુવંતિ બેરે ઝાલતામાં, જીવ જાશેરે. હું સહવાસી. ૨

હંસનાં વચન સાંભળી દમયંતિએ વિચાર કર્યો કે કીક યુક્તિ સુ-જાડી. પોતાનું બંધન પોતે જાહેર કર્યું. પરમેશ્વરે મારી હથેળી કમળ જેવી શોભાયમાન કરી છે; આ પાણીના ભરેલા કુંડમાં બેસુ, માથે મુકે હથેળી, તેમાં મુકે જાણુંનું ફળ, તે જાણે ભમરો અને નાકેથી ગણગણ કરે તે જાણે ભમરાનો અવાજ ? છેતરાઈ જશે, બેસસે કે તરત, હું ઝાલી લઈશ. ગોઠવણી પ્રમાણે કરી બેઠી; તેજ વખતે હંસ ઝાડ ઉપરથી ઉઝ્યો અને દમયંતિના હાથમાં ભૂલથી નહિ પણ પકડાયા વિના કામ થનાર નથી એમ સમજી બેઠો. બેસતાંજ બાળાએ આવ્યો. દમયંતિ કહે ચતુરાઈ ક્યાં જતી રહી ! હંસ કહે છેતરાઈને નથી બેઠો; તારા મનના ત્મનોરથ સમજીને બેઠો છું; હજી જો અભિમાન કરતી હોય તો મંદારી ચાંચ વડે

તારા હાથને તોડી નાંખી ચાલ્યો જઈ. દમયંતિ કહે ના ભાઈ ના. મહે-
લમાં લાવી ખોળામાં બેસાર્યો. હંસ ઉડી સામે બેઠો. દમયંતિ કહે વીરા
તમે વખાણ કરતા હતા તે નળ શું. એ તે કાંઈ ઝાડ છે, પહાડ છે, ભૂત
છે, પિશાચ છે, નદી છે, કે શું? આ ખાળના પાણીનો નળ કે પેટનો
નળ? હંસ કહે દમયંતિ તેં હજી નળ જોયો નથી? દમયંતિ કહે ના.
હંસ કહે તારી આંખો તે આંખો ન સમજીશ પણ મોરના ખીંજામાં ચાંદ
હોય છે તે સમજજે. હજી કાને સાંભળ્યો નથી? દમયંતિ કહે ના. હંસ
કહે ત્યારે તમારા કાન તે કાને નહિ પણ મિથ્યા કાણા સમજજે. દમયંતિ
કહે વીરા એટલા બધા વખાણવા યોગ્ય નળ છે, તો તેનું વર્ણન કર!

(હંસ)

રાગ—રામાયણનો.

- વર્ણન વામા કેઈ પેર કરવું, જીવ્હા મારે એક;
યુગ્મ શસ્ત્ર જીવ્હાઓ શેપને, તોય ન પામે છેક. ૧
નળની તોલે ગંભિર ગણીએ, પણ સાગર છે ખારો;
શિતળ ચંદ્ર તેજે રવી છે, કાને ન જાંખ્યા વારો. ૨
શુર દેખીને સુરપતિ હાર્યો, હિંચો કરે નહિ હાથ;
રાખ ચોળીને ફેરે રાનમાં, પોતે વિશ્વંભર નાથ. ૩
રૂપ સ્વરૂપે નળને દેખી, દેવ ફેરે છે ડરતા;
બળ શુદ્ધિ કે જે જ્યમ દ્રાવ્યું, નારીની રક્ષા કરતા. ૪
શેષ ધામમાં સ્યામ પધાર્યો, લક્ષ્મિને લઈ સંગ;
હજાર આંખે ઈર્ષ થયો છે, સાચવવા શયી અંગ. ૫
અડતાળીસ રૂપે અગ્નિ થયો છે, સ્વાહા સ્ત્રિને માટ;
ગિરી ગુફાને તરૂંવર સેવ્યા, રૂપિયે ગંગાના ઘાટ. ૬
વરણ વસ્યા પાતાળની માંહે, નારદ રહ્યા અલ્પચારી;
ગણેશજીએ સુતી ન મુકી, શુદ્ધિ શુદ્ધિ જે નારી. ૭

જેના સ્વરૂપને દેખી સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળમાં અનળ નામ અગ્નિ ઉત્પન્ન
થયો. માટે એનું નામ નળ પડ્યું. હે દમયંતિ એકવાર અહ્તાજીએ સ્વર્ગનું
સર્વ તેજ એક પાત્રમાં ભરી તેમાંથી નળ ઘડ્યો, ઘડતાં જે વધ્યું તેની
થપોલી કરી આકાશમાં ફેંકી તેનો સુર્યનારાયણ થયો. દમયંતિ કહે વીરા
એ કેવડા છે, જ્યાં છે, કુવારા છે કે વરેલા છે? હંસ કહે જેન દમયંતિ એ
નૈપધ દેશના રાજા નળ હજી કુંવારા છે; અમો હજારો કન્યા જોઈ પણ
નળને વળગ્યા લાયક એક નથી; દુનિયામાં દાટ વળી ગયો છે? મળશે મળશે
કોઈ મળશે, શ્રી અહ્તાજી મેળવશે.

(હંસ) રાગ—વૈકુંઠથી માલણ આવીરે.

જેણે તિર્યં કર્યા હશે સર્વરે, પણ મુકી મનનો ગવરે.	૧
કાશી કર્વત ધાર્યું શીશરે, જેણે જપ્યા હશે જુગદીશરે.	૨
જેણે ગાબ્યા હિમાળામાં હાડરે, જેણે તપસ્યા કરી જેવાં ઝાડરે.	૩
જેણે યજ્ઞ કર્યા હશે ઝાઝરે, જેણે મુકી નહિ હોય માઝરે.	૪
જેણે આપ્યાં અતિથીને દાનરે, દીધાં સંત સાધુને માનરે.	૫
આપ્યાં અભ્યાગતને અન્નરે, આપ્યાં બ્રાહ્મણને ભોજનરે.	૬
કર્યાં કંચન કન્યાનાં દાનરે, ધરતિ સહિત આપ્યાં જેણે ધાનરે.	૭
વળી દાનમાં આપી ગાયરે, કરી ગાય તણી રક્ષાયરે.	૮
કાંઈ કરણી હશે જેની સારીરે, તે થાશે નળની નારીરે.	૯
તુને નળને પરણવાનું મન્નરે, લાગી લ્હાય એ મારે તજરે.	૧૦

(દમયંતિ) મરાઠી.

હાહા નળને હું ઇચ્છું છું, એ સ્વામિ હું નાર;	
હંસભાઈ તું મેળવ જોડી, તો થાએ સુખકાર;	
મારું ભાગ્ય ભજે, નળના હસ્તે હસ્ત મજે.	મારું.
હંસ કહે છટ છટ, તું નળને પરણવાની ઇચ્છા કરે છે ? અરે ધમ્યું	
સોનું ધૂળ મજે તો ! ભાગ્યની દોરી ભમાવે તો મજે તારા જેવી ભૂતડી !	
હજાર હંસ હું જેવા ફરે છે, લેવાને કન્યાય,	
વણુ ઇચ્છાએ વંતરી વળગી, ડાકણ ખાવા ધાય;	
શું કહું હું કથી, નળને લાયક તું તો નથી,	
દમયંતિ આંખમાં આંસુ લાવી, કરગરીને કહે છે.	શું કહું.

(દમયંતિ) રાગ માઠ.

મેળવને નળરાય, રે મુને મેળવને નળરાય;	
હું લાગુ વીરા પાય.	રે મુને.
વીરા વચન શુણીને તારા, નળને વરવા મન્ન;	
અનુચિત શબ્દ શુણીને તારા, ભેદાય મારું તન્ન.	રે મુને. ૧
વીર વિહંગમ જેની હું તારી, તું મુજ ધર્મનો ભાષ;	
નળની સાથે વિવાહ મજે તો, માનું સાચી સગાષ.	રે મુને. ૨
છેક મુને તુચ્છકારી નાંખી, સાંખી કેમ રહેવાય;	
નળની નારી હું નવ થાઉં, લાગી દીલમાં લ્હાય.	રે મુને. ૩

(હંસ) રાગ—એ છે સતી એની ન્યારી ગતી. (સૈરંદિ),

ગોધુ આણી રખે ભરતી પાણી, જેની રહાય સદા ગોપાળ હશે;

સત્ય વાણી કરુ નળની રાણી, જેથી દશે દિશાઓમાં કીર્તિ થશે.
રાખ્ય રહે વિશ્વાસ તું મારો, નળને મોહ, લગાડીશ તારો;
ખેની હવે હું નહિ ફરનારો, લગ્ન થયું એમ અંતર ધારો. ઓછું. ૧
મુજ વચન નળ પાછું ના ઠેલે, જુઠ પ્રપંચના દાવ ન ખેલે;
નછી સમજ નથી સોમણ તેલે, રામા રખ્ખે જાય પાટલે છેલે. ઓછું. ૨
ધંદ્ર અમર તારી આશ કરે છે, તુજ સ્વરૂપ-તેનું ચિત્ત હરે છે;
ખોલ્યુ વચન તહાર પાછું ફરે છે, એહ થકી માર મન્ન હરે છે. ઓછું. ૩

(દમયંતિ)

ગિતિ.

હું તો નળની નારી, ખીજ મારે બ્રાત તાત જેવા;

ચિત્ત નહિ ચળવાનું, બલેને આવે સ્વર્ગ તણા દેવા.

હંસ કહે, હે દમયંતિ તાર લગ્ન નળની સાથેજ થશેજ એમ નછી,
સમજ. તારા પિતાની પાસે સ્વયંવર રચાવજે, સર્વદેશના મહીપાળાને તારા
પિતા કંકેત્રિયો તો લખશે, પણ તું એક છાનો પત્ર નળને લખજે. ખીજુ
તારા ગુણ લક્ષણનાં વખાણુ સાંભળી સ્વર્ગના દેવતા તને વરવા આવશે,
તે નળનાં રૂપ ધારણુ કરશે; તે વખતે ભૂલ્યથી નળને બદલે તેમને વરમાળા
ન આરોપી દ્રષ્ટશ! દમયંતિ કહે બ્યારે નળનાંજ રૂપ લે અને નળ સમાન
દેખાય ત્યારે હું ઓળખું શી રીતે ?

(હંસ)

ગિતિ.

અંત્રિક્ષ રહેશે ઉભા, વળી એમની નિમેષ નવ મળતી;

વસ્ત્ર અંગથી અળગાં, એહ નિશાની ઓળખજે વળતી.

હવે હું જઈ છું. દમયંતિ કહે ભાઈ બહુ સાડ પણુ જોજે આ
કામ કાંઈ નાના બાળક કરે તેવું નથી, માટે મારી અને તહારી બન્નેની
હાંશી ન થાય! વીરા નળને શું કહેશે ?

મારી વિદ્યા મારી પાસે, તુજને ગમ હોય શાની,

રંચ ફેર નહિ રામા તું થઇ, રાણી નળ રાજની;

મેં વાણી લખી, હૈયા માંહે રાખો લખી.

મેં.

હંસ ઉડી નળની પાસે આવ્યો કે જે વરસાદની માફક તેની વાદ
જોઇ રહ્યો હતો. આવતાંજ હંસે વધામણી ખાધી.

રાય, કરો તૈયારી, શણુગારી, ઘો જન જર જાણુ;

આ નોતર આવ્યું, ફેર પડે નહિ હું ખોલ્યો વાણુ.

નળ કહે વીરા તે જઈને શું કહ્યું અને તને એણે શું કહ્યું ? હંસ
કહે હે પુણ્યસ્થાન નળ રાગ, તાર પુન્ય ઉદય થયું જાણજે; હું હળ્લે

કન્યાઓની વાત કરતો હતો પણ તે એકે દમયંતિની તોલે નજ આવત.
મેં તમારૂં નામ ઈષ વખાણુ કર્યો ત્યારે મને કહે છે નળ શું ? પેટનો નળ
કે ખાળનો નળ ! નળ કહે વીરા તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

(હંસ) રાગ—ગારીનાં હુમડાંનાં મોતી.

નારનાં વદન સુધાકર વાણી, મને ખ્યારાં લાગ્યારે;
ખ્યારાં લાગ્યાં ન્યારાં લાગ્યાં, સારાં લાગ્યારે, નારનાં.
ચંદ્ર વદન જોઈ ચંદ્ર લગ્નયો, અંતર થયો ઉદાસ,
કલંક લાગ્યું નિજ અંગને, કર્યો સ્વર્ગમાં વાસ. નારનાં. ૧
પરસેવો વામાનો મહેકે, જાણે ચંદન વાસ.
શેષ શિર પર ચઢીને ફરતો, અંગ તણે ચોપાસ. નારનાં. ૨
મહિલાના મૃગ લોચન દેખી, થયું હરણને દુઃખ;
સકળ સાથ લઈ નાદા વનમાં, જાણે થાયે સુખ. નારનાં. ૩
નેત્ર નારનાં કેમ વખાણું, મોહ મુજને થાય;
લલા લલાના લાન ભૂલાવે, “પણ” પાણીમાં જાય. નારનાં. ૪
અમૃત વાણી જાણી અમર સૌ આધા પાછા જાય;
વામા વાણી ખોલે ન્યારે, ઘટ ભરવાને ધાય. નારનાં. ૫
ખોડય નહિ કોઈ જોડય નહિ, પણ કોડ ધરે છે કામ;
સ્વર્ગ દેવતા સદાય ઝંખે, એ નારીનું નામ. નારનાં. ૬

બ્રહ્માએ ન્યારે દમયંતિ રચી હશે, ત્યારે તેજના કચરાવાળા હાથ
ખંખેર્યા હશે, તેના આ આકાશમાં તારા થયા છે. આમથી હંસ વિદાય
થયો અને દમયંતિના શરીરમાં ખેચેતી ઉત્પત્ત થઈ.

તાવ ચઢ્યો તરૂણીને અંગે, લાગી ઇદ્રીયો દમવા,
શિતળતાએ ઉઠે જવાળા, મનકું લાગ્યું ભમવા;
થયો અંગ અભાવ, કામદેવનો એહ સ્વભાવ. થયો.
નિંદ્રા નયનને વહેર થયું છે, અન્ન મુખની સાથે,
દિન રજની દમયંતિ દુઃખી, આ શું કર્યું નળ નાથે;
વાત સધજે ફેલાઈ, જાણી માતા આવી ધાઈ.

જે રાત્રિયે હંસ દમયંતિનો મેળાપ થયો તેને બિજેજ દિવસે,
ભિમક રાજને એમ ઉર્મિ થઈ કે દમયંતિને સ્વયંવર કરી વરવી હોય તો
મારું ! દિકરા દમન ! દમન કહે હાં પિતાજી ! ભિમક કહે તમે ત્રણે
લાઇઓને એક અગત્યનું કામ સોંપું છું. આજેજ તમારા લાઇ જુઓવાહને
પત્ર લખો કે જલદી આવી આવે; બીજું તમે કાલે સંચારે જોષી પાસે

શુભ દિવસ જોવરાવો, ત્યાર પછી સર્વ દેશના રાજાઓને કંકાત્રીયો લખી બોલાવો, સભા મંડપ રચાવો ને બેન દમયંતિને સ્વયંવર કરી વરાવો ? આ વાત સાંજરે લિમકે ઘરમાં આવીને પણ કરી. બિજો દિવસે સવારમાં વજાવતી દમયંતિની પાસે ગઇ. કેમ દીકરી તને શું થયું ? હાય હાય હું મરું દીકરી તને તાવ આવ્યો છે ? અરેરે આ શા કાપ ! મારી એકની એક ને સોના રેખ જેવી દીકરી એય સાજી નથી રહેતી. બેટા રાજવૈદને બોલાવું ? દમયંતિ કહે માતાજી આ તાવ રાજ્ય વૈદથી જાય તેમ નથી. વજાવતિ કહે કેમ દિકરા, ત્યારે કોનાથી જશે ?

[દમયંતિ] ગિતિ.

હું છું કુંવારી કન્યા, અન્યા મોટા જ્યારે દુર થાશે;

સાસર વોણી થાતાં, રોગ સમુજો સરસર મરી જશે;

વજાવતિ કહે દીકરા ? એ વાતે દુભાધશ નહિ; કાલે તારા પિતાએ સ્વયંવર રચવાનો વિચાર કર્યો છે. તારા મામાને ને તારા ભાઈ સુખાહુને તો પત્ર લખ્યા પણ ખરા. વળી આજે સર્વ દેશના રાજાઓને કંકાત્રીયો લખવાની છે. સૌથી મોટા રાજા નળ તેની કંકાત્રિ કાલેજ સવારે આપણો સુદેવ બ્રાહ્મણ લઈને જનાર છે. દમયંતિ કહે માતાજી સુદેવ બ્રાહ્મણ નૈપધ-પુર જાય ત્યારે મને મળતો જાય એમ સુચવજો. વાર કહી માતાજી વિદાય થયાં, દમયંતિએ નળને મોકલવાનો પત્ર લખી તૈયાર કર્યો.

[દમયંતિ] છયો. (પત્ર)

નૈપધપુર મહારાજ, રૂપ ગુણ ભરપુર ભરીઆ;

હંસે ક્યાં વખાણુ, દાસીના દીલમાં ઠરીઆ;

લિમક તણી છું બાળ, દીન દમયંતિ દારા;

વિશેષ વિનવી એજ, થજો મુજ પ્રાણાધારા;

સ્વયંવર મંડપ વિષે, નવ દેખુ મુંખ ભાણુને;

વર માળાને વેફરી, તુર્ત તણુ મુજ પ્રાણુને.

લિમકની કંકાત્રી અને દમયંતિનો પત્ર વાંચી નળને અતી આનંદ થયો. પ્રધાનને આજ્ઞા કરી કે સારા ઘોડેસ્વારો તૈયાર કરાવો. આપણે કુંદ-નપુરમાં લિમકને ઘેર દમયંતિના સ્વયંવરમાં જવાનું છે. પ્રધાને કહેવા પ્રમાણે તૈયારી કરાવી નળ ડાકડમાળ સાથે નગની બહાર આવ્યો ત્યારે હંસે કહ્યું ત્રિરા મને રબ આપ ! નળ કહે કેમ ભાઈ ક્યાં જવાની ? હંસે કહે હવે મારે જે કામ કરવાનું હતું, જે કામને માટે મેં આ પંખી દેહ ધારણ કર્યો છે તે કામ થઇ ગયું. હવે મારો ને તારો રણાબ્ધ

સંબંધ છૂટ્યો, હવે હું મારા સ્થાનકે જઈશ; નળ કહે વીરા તારો રણાર્બંધ સંબંધ કેમ ? તારા વિનાતો મને જરાએ એન પડે નહિ. હંસ કહે ભાંધ ગોઠે કે ન ગોઠે સંસારમાં સૌ સૌને રણાર્બંધ સંબંધે આવી મળે છે. પુર્વે તું ભિલારાજ હતો. તું અને તારી સ્ત્રી વગડામાં રહેતાં હતાં. રાત્રિ વખતે વાધના ભયને લીધે એક પર્વતની ગુફામાં સુઈ રહેતાં હતાં. હું દુઃખથી કાયર થયેલો બ્રાહ્મણ કાશીએ કર્વત મુકાવા જતો હતો; માર્ગમાં તારા મુકામે રાત્રિ પડી. મને વંટેમાર્ગને જોઈ તને દયા તો આવી પણ વિમાસણ થયું. તોપણ તે મને આગળ ન જવા દેતાં રોક્યો; જે ગુફામાં તું અને તારી સ્ત્રી સુતાં હતાં તેમાં જગા માત્ર એ માણસ સુવે એટલીજ હતી તે એમ વિચાર કર્યો કે જો આ બ્રાહ્મણ બહાર સુઈ રહેશે તો વાધ તેનો નાશ કરશે એમ જાણીને મને પવિત્ર અંતઃકરણથી તારી સ્ત્રી સાથે ગુફામાં સુવાર્યો; અને તું તારી હિંમતથી બહાર રહ્યો, એમ ધારીને કે હું બહાર રહી જગત રહીશ અને વાધ આવશે તો તેનો નાશ કરીશ. હું અને તારી સ્ત્રી બન્ને તો નિર્ભય રીતે સુતાં અને નિદ્રાવશ થયાં. તું નિદ્રાના પાશમાં આવી ગયો અને તને રાત્રિએ વાધે મારી નાંખ્યો. સવારે જગત થતાંજ તારી સ્ત્રી તારી મરણ અવસ્થા જોઈ, લાકડાની ચિતા બની ડહી. તારૂં માથું ખોળામાં લઈ બળી મુઠ. બળતાં એમ બોલી કે હે પ્રભુ મને એનાએજ પત્ની ફરી આપજે. હું પણ તારી સ્ત્રીનો વિલાપ જોઈ પતંગની માફક ઉછળીને ચિતામાં પડ્યો. પડતાં હું એમ બોલ્યો કે હે શ્રી હરી. આ ભીલ રાજા અને ભીલ રાણીનો સંબંધ મારે હાથેજ બંધાજે. હે વીરા નળ, એજ ભીલ રાજા તું એ મરનાર ભિલારાણી તારી સ્ત્રી દમયંતિ અને હું આ પંચિરાજ. તારો અને દમયંતિનો સંબંધ બંધાયો, હવે તારા રણમાંથી હું મુક્ત થયો. વળી હીતની વાત સંભાળ.

સ્ત્રી વિશ્વાસ ન કરશે, દુષ્ટ ન રમશે રાજાજી જાણુ;

હૈયે લખીને રાખો, એ બન્નેથી નિશ્ચે થાય હાણુ.

હંસ આકાશમાં ઉડ્યો. નળની સ્વારી આગળ ચાલી. ત્યાં જઈને જુવે તો ધણા ધણા દેશના રાજાઓ આવ્યા છે; હજારો તંજુ તણાયા છે ને વળી બીજા તણાતા જાય છે; સદેત તંજુઓ જાણે જળ રૂપે દેખાય છે તેમાં કુંદનપુર તે નાવ રૂપ દેખાય છે. હજારો હાથી અને લાખખો ઘોડા બાંધ્યા છે. ભિમકના દાસ સર્વની તપાસ લે છે અને જેને જેને જોઈએ તે તે પુર પાડે છે. પાણી ને ઘાસ તે ત્રાજવે તોળીને અપાય છે; આવી શોભા થઈ રહી છે. તે વખતે બ્રહ્માના પુત્ર નારદ મુનિ ઈંદ્ર લોકમાં ગયા,

છંદ્રે આસન આપ્યું તે ઉપર ખેડા. ત્યારે છંદ્રે પુછ્યું.

(છંદ્ર) રાગ—પંડિત કે બચ્ચન.

બ્રહ્માના પુત્રને, છંદ્રરાય એમ પુછે;
કોઇ નાવે સ્વર્ગમાં, કહો એ કારણ શું છે ? ૧

તમો મન વિષ્ણુનું, ત્રણ લોકમાં ગાય;
કોઇ કારણ દીસે, કહોને વારતા સત્ય. ૨

પડે સાધુ પુરૂષ પણ, જન્ય નર્કની વાટ;
આ સ્વર્ગ છે સુનુ, કહો કારણ શા માટે ? ૩

(નારદ) નારદ કહે સાંભળો, સ્વર્ગ લોકના રાય;
પામે અધમ ગતીને, પડે જોટલી કાય. ૪

કુંદનકુર ગામે, લિમક નામ નરેષ;
દમયંતિ દીકરી, હજી છે બાળે વેષ. ૫

પામ્યો સકળ સુખ તે, થાશે જેને ભોગ્ય;
નથી દેવાગ્નાઓ, દાસી થવાને યોગ્ય. ૬

રામાનું રૂપ તો, વિજળાનો ઝખકરો;
જે આંખે જોઈ નહિ, એથી અંધાપો સારો. ૭

ગોરીના ગુણનાં, શાં હું કંઈ રે વખાણુ;
દમયંતિને ભણતા, સર્વ ખુવે છે પ્રાણુ. ૮

એ કારણ મોટું, જાણે જમપુર જન્ય;
ભાઈ લિમક સુતાનો, કાલ સ્વયંવર થાય. ૯

વળી સાધુ સંતને, મોહબાણુ તો વાગ્યાં;
મને હરીએ બચાવ્યો, બ્રહ્મચર્ય કંઈનાં લાગ્યાં. ૧૦

(કવિ) મરાઠી સાખી.

તાલાવેલી તનમાં લાગી, વાસવ વરણુ ને જમ,
અગ્નિ મન અટવાઇ રહ્યો છે, કોઇને પડી નહિ ગંમ.
હવે શું કરવું, આથી રહુ છે મરવું. ૧૧

છંદ્ર, વરણુ, અગ્નિ, અને જમ, ચાર દેવને વરવાની ઇચ્છા થઇ. કુંદ-
નપુર આવી. પોતપોતાના મનમાં અટવાયા કરે છે, અને શોભા જોયા કરે છે.

આગળથી રાય છંદ્ર પળાયો, સંભારતો સ્યામાય;

અગ્નિ ઉમંગે વરણુ સંગે, વળી આવ્યા જમરાય,

સૌ જોઈ રહે, સાચા વિચાર તે કોઈ ન કહે. ૧૨

છંદ્ર વિચારે છે કે આગળ જઈ દમયંતિને પરણીજી લેઉં । પણ

નળને જોઈને ઠરીજ ગયો. વિમાસણ કરે છે; અરે આ નળના સ્વરૂપ આગળ હું કાંઈ નથી, એવામાં જમરાજ આવ્યા. ઈંદ્ર કહે તમે ક્યાંથી આવ્યા મહારાજ ? જમરાજ કહે હું તો સેજ જરા આંહી કામે જાઉં છું; એટલામાં અગ્નિ ને વરુણ આવ્યા. યમરાજ કહે તમે ક્યાંથી આવ્યા દેવતા ? અમોએ જાણ્યું કે ચાલો કુંદનપુરીની શોભા જોઈએ. અગ્નિદેવ કહે તમે સૌ પોતાના મનથી ગમેતેમ ઉઠાવા કરો; આવ્યા છો તો ચારે જણુ દમયંતિને વરવા પણુ આ નળને દેખી દયાયા ખરા !

(કવિ) રાગ, ગાડી આવી ગુજરાત.

ગર્વ ગળ્યો આણે ઠામ, સરવનો ગર્વ ગળ્યો છે;

જોયો નળ જાણે ખીજો કામ, હરખ તો હૈયાતો ટલ્યો છે.

જમ રાજ કહે જરૂર આ, નળને પરણે નાર;

જાંખા પડથુ જનમાં, ભાગશે સૌનો ભાર. સરવનો. ૧

વરુણ કહે વાર કહો, ચઢે મેદની ચાક;

નળ પરણે એ નારને, છેદાય આપણું નાક. સરવનો. ૨

ઈંદ્ર કહે, યમરાજ, નળને જમ લોકમાં ખેંચી લ્યો ! જમરાજ કહે મુરખ કામાન્ધ ! એમ વગર આવરદાની દોરી ખુટયા વિના ખેંચી લેવાતું હોય તો દમયંતિનેજ ન ખેંચી લેઉ કે પાછળ પસ્તામણુજ નહિ.

ઈંદ્ર કહે હા હું પણુ સમજી, સૌને આશા સરખી;

છાનાછપના આવીઆ, પણ પાછા પડયા નળ પરખી. સરવનો. ૩

અગ્નિ કહે ઓ ઈંદ્ર રાયજી, દમયંતિ નવ દેખે;

વિશ્વ સરખા વરે નહિ, તો આપણુ તો શા લેખે. સરવનો. ૪

અનંગ નળ રામા રતી, જોઈ મુજ મન હરખાય;

નળ મુકી તમને વરે, તો માતુની મુખ ગળાય. સરવનો. ૫

પરમેષ્ઠિયે પાડીઓ, ભૂતળ નળ મહા ભૂપ;

આપણુ તો જીવીએ વૃથા, કુખી મરીએ કુપ. સરવનો. ૬

એક હિપાય કરી જૂવો, પડે લાભમાં દાય;

વિરસેનતો સુત તે, આપણે માગે જાય. સરવનો. ૭

મન સાથે સંકલ્પ વિકલ્પ કરતાં ચારેનો નિશ્ચય થયે કે નળને દમયંતિ પાસે આપણું માથુ કરવા મોકલવો. તેજ વખતે ચારે દેવ બ્રાહ્મણુનો વેપ લઈ નળ પાસે આવ્યા. હે પૃથ્વીનાથ. આ વિપ્રની વાંચના

પુરી કરો ! નળનો નિયમ હતો કે જે જે માગે તે તે આપવુંજ. નળ કહે કહો મહારાજ શી ઇચ્છા છે ? જે માગો તે આપું. દેવ કહે વચન ! નળ કહે વચન ! તર્તદેવે મોતાનાં ખરાં સ્વરૂપ ધારણ કર્યો, નળ ઉઠી ચરણમાં પડ્યો. અહો હો પ્રભુ આજ કીડીને ઘેર કુંજર, બોલો આ પામરને શી આજ્ઞા છે ? ઈંદ્ર કહે હે નળરાજ હું ઈંદ્ર છું, આ જન્મ, અગ્નિ, અને વરણ છે. તું અંભારે ચારેને માટે દમયંતિ પાસે યાચના કર ! દુત થઇને જા ! ચારેનાં સરખાંજ વખાણ કરજો. પછી જેનું લાગ્ય હશે તેને વરશે ! નળ કહે બહુ સાર મહારાજ; પણ મને દમયંતિના મહેલમાં પેસવા કેમ દેશે ? ઈંદ્ર કહે તું જોગીના વેષમાં જા તને દમયંતિ વિના બીજું કોઇ નહિ દેખે ? તે પ્રમાણે જોગીવેષ લઇ આઘ્યો, ત્યારે અગ્નિયે પાછો બોલાવી કાનમાં કહ્યું. જોજો મારા વખાણ વધારે કરજો ! નળ કહે સાહ. જતાં જતાં વરણદેવ દોડ્યા, નળ ઉભો રહે જરા મારા વખાણ વધારે કરજો. નળ કહે વાહ એમ કરતો નળ મહેલમાં દાખલ થયો. અગ્નિદેવ કહે ઈંદ્ર, નળ ગયો તો ખરો પણ એનો ભરોસો કાઢ્યો. નળ દમયંતિને અરસપરસ પ્રિતી છે તેથી એ વેવિશાળાઓ પરણી ના બસે ! મોકલો એક બીજો દુત કે જેને દમયંતિયે ન દેખે તે નળ પણ ન દેખે. દમયંતિના મહેલ પાસે નળ આવ્યો. હજારો સેવક અનેક કામે દોડમદોડા કરી રહ્યા છે. કેટલાક ઉઘાડી તલવારો સાથે મહેલની આસપાસ ફરે છે. પ્રથમના માળામાં અનેક હુંડીઓ જોઇ. કોઇ વાસીદાં કરે છે, કોઈ પાણી ભરે છે. બીજે માળે કોઇ વસ્ત્ર વાળે છે. કોઇ વસ્ત્ર પહેરે છે. કોઇ વસ્ત્ર ધુવે છે. ત્રિજે માળે સોના રૂપાના દર્શન દેખાયાં. કાંઇક દાસીઓ ઘરેણાં પહેરે છે. કાંઇક હાથથી સરી જાય તેવાં દબાવે છે. કાંઇક ન ચઢે તેવાં હોય તેને ઓળખી પહોળાં કરે છે. ચોથે માળે એક દાસી તો સુંદર કુલનો સુગંધીદાર હારગુથે છે. વળી મણિ, માણેક, મોતી, હીરાના દર્શન થયાં. પાંચ સાત દાસીઓ બેઠી બેઠી દમયંતિને શણગારવાની વાતો કરે છે. બેનને આ કંકણ આગળ પહેરાવીશું કે પેલું કંકણ આગળ પહેરાવીશું ! આ સધળા બીના જોતો જોતો નળ પાંચમે માળે ચઢ્યો. જ્યાં દમયંતિના કેશમાં સુગંધીદાર તેલ સિંચાય છે. સામી ભિંતમાં ઉત્તમ ચરિત્રો જડ્યા છે, તેના સનમુખ મુખ કરી દમયંતિ બેઠી છે, દમયંતિ પુકે દાસી બેઠી બેઠી તેલ સિંચે છે અને કુંદનની કાંસા-કાથી કેશને ઓળે છે. દાસીની પાછળ દાદર છે ત્યાંથી નળ ચઢ્યો, ચઢતાંજ સામા ખૂપમાં ચંદ્રમાં જોયો. અરે આ ઘરમાં અને દિવસે ચંદ્ર ઉદય કર્યાંથી ! અહા હા હા હું બૂલું છું, આ તો દમયંતિજ.

(નળ)

રાગ—આશાગાદી.

આતો અદભૂત નારી, દિસે છે આતો અદભૂત નારી;

એના રૂપ તણી બલીહારી.

દિસે છે. ૧

રૂપ મનોહર મુંદર લલના, વદન ઉપર બહુ વારી.

દિસે છે. ૨

નયન બાણુ તો બળ ધણું આપે, ધાવ કરી દે કારી.

દિસે છે. ૩

ભાગ્ય દેવનાં ભામની મળશે, સ્થાય થયા શું મોરારી.

દિસે છે. ૪

ચાત હું સ્વામિ નારએ પામી, અમર આવ્યાથી ગયો હારી.

દિસે છે. ૫

હરી મુને અંધાપો હોત તો, દુઃખ ન દેખત ભારી.

દિસે છે. ૬

ધન્ય આ શોભા ધન્ય દમયંતિ, ધન્ય જનુની તહારી.

દિસે છે. ૭

દમયંતિએ દર્પણ સામું જોયું, નળની છખી જોતાંજ ચમકીને ઉભી થઈ, સામા ઓરડામાં સંતાર્ધ ગઈ, દાસી દોડતી વાંસે જઈ પુછવા લાગી કેમ બાઈ ઓચિતાં ઝખકીને નાહાં ! દમયંતિ કહે દેખતી નથી ! દાસી કહે શું ?

(દમયંતિ)

ગિતિ.

સંભળ સૈયર સારી કંપી ઉડી મહારી આ કાય,

દર્પણમાં દેખાયા, પ્રાણુજીવન એ નિશ્ચે નળરાય.

(દાસી) બાઈ કાંઈ વિચારો, આવી શકે નહિ જંતુ કે પંખી;

નળરાય કયાંથી આવે, લાગી ઝંખના એહ રહ્યાં ઝંખી.

દમયંતિ તિરસ્કાર કરીને કહે છે, અરે મને તે કાંઈ ગાંઠી ધારી કે શું ? હું કાંઈ હેવાન છું. કે શું ? જે બાહર જઈને ! દાસી બહાર જઈને આવી, બાઈ કાંઈ નથી. દમયંતિ કહે હું દેખું છું ને તું નથી દેખતી ! મુખેથી અવાજ કર કે જે હો તે જોલો અને જે કામ હોય તે મને કહો ! દાસીએ દમયંતિના કહેવા પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે, નળે ઉચ્ચાર કર્યો.

નારી સારી અતી હોંશિયારી, શાણી હોય કે સપૂત;

પણ દાસીથી વાત કર નહિ, હું છું દેવનો દૂત;

જોલે ભિમકબાળ, નહિતો ચાલ્યો જાઉં આ કાળ.

જોલે.

મનુષ દેખાતું નથી પણ મનુષના જેવોજ અવાજ તો સંભળાય છે. એવું જોઈ દાસી વિસ્મય પામી; સ્તબ્ધ બની ઉભીજ થઈ રહી. ત્યારે નળને ઓરડામાં રહે રહે દમયંતિએ જવાબ આપ્યો.

(દમયંતિ)

મરાઠી સાખી.

દેવ હશે કે દુત દેવના, શકે હશે નળ જાત;

જોગી રૂપ ધરીને આવ્યા, દાસી કરશે વાત,

કહું કપટ ખરે, વાણી મારી નહિ ઉચરે.

કહું.

નળ કહે હું દેવ દૂત છું, મારે દાસી સાથે વાત કરવાની નથી, મારે તમારી સાથે વાત કરવાની છે, ને તે વળી તમારા અતી લાભની છે, જો સાંભળવી હોય તો તે, ને ન સાંભળવી હોય તો હું આ ચાલ્યો. દમયંતિ કહે દાસી આડો પડેલો રાખ્ય ! હું વાત કરી લેઉં. દમયંતિ પડેલો ઉભી રહી પુછે છે. કોણુ છો ને શા સારુ આવ્યા છો. નળ કહે અરે મારાથી પરદો ! દેવ દૂતથી પડેલો ! હું દેવદૂત છું. પડેલો દૂર કરવો પડશે. દમયંતિ કહે હું નળ શિવાય બીજા પુરુષનું મુખ જોવા માગતી નથી. નળ કહે હું દેવનો દૂત અનેક રૂપ ધારણુ કરી શકું છું. દિવ આપ ત્યાં જાજી શકું છું. મારૂં મન અને ઈંદ્રિયો સાધ્ય રહે છે, મારે પડેલો દૂર કરવો પડશે. દમયંતિયે પડેલો દૂર ક્યો ! દમયંતિનું મુખકુ નિદાગાને જોતાં મોઢુ થયો. વાહ વાહ ! નારદે વખાણુ કર્યો હતો તેવીજ છે. હે હંસ તને ધન્યવાદ ધરે છે ! અરે હું શું કામ કરવા આવ્યો છું ને શું કરું છું. હે મન ! ખેસ બાણુપર; છોડી દે દમયંતિના વિચાર, કર દેવનું દૂતપણું. દમયંતિ કહે જે કહેવાનું હોય તે કહેા ! દમયંતિ મારે સ્વયંવરમાં જવાનો વખત થશે, ત્યાં નળ ખોટી થતા હશે. નળ કહે તમે હેઠાં ખેસો, ઉભાં શું રજાં છો ! દમયંતિ કહે પર પુરુષની આગળ ખેસાય નહિ; નળ જાણે તો એમના મનને મારું લાગે. નળ કહે હજી પરણ્યા પહેલાં નળનુંજ પનિવ્રત પાળો છો, એ લક્ષણુ સારાં નહિ. ખેસો સાંભળો ! દમયંતિ ખેડી પણ જરા આડી. વાત ચાલી તે બધું દેવનો મોઢુલેલો દૂત સાંભળે છે.

(નળ) રાગ; તારી જટાનો ઝોલો લાગ્યો મારા બાવાજી.

માનો માનુની માફ માનો આજ માનોજી;

રકુ તમારૂં ઇચ્છી આવ્યો આંહી જાનોજી.

નળને વરવાને મારે, તનમાં શો તનોજી.

અમૃત મુકી વિંધ તે, કહેા ચતુરા કોણુ સ્થાય;

સ્વજન રહેજે સાંપડે, શત્રુને કોણુ સ્થાય.

શ્લોક. ૧

અંદન મુકી આવજે, કોણુ મારશે પાથ;

પંક્તિને કેમ શોભશે, મુરખનો સંગાથ.

શ્લોક. ૨

કોટી સાટે રતન જે, એજે ખોશે આપ;

ધેનુ જીતાં અગ્ન દુવે, તેના પુરણુ પાપ.

શ્લોક. ૩

હાથીને અળગો કરી, પાડે કરે પલાણુ;

શ્વય તથા બૂકું વટે, તે કેમ પામે લલાણુ.

શ્લોક. ૪

નળરાય જાણે આગીઓ, દેવ એ સુર્ય સમાન;

આગીઓ તણુખા નાંખતો, દીનકર દીનનું દે દાન. મહાર્. ૫

થોડે કાળે કાયતો, મનુષ તણી કરમાય;

કરે દેવની આશ તો, અજર અમર થઇ જાય. મહાર્. ૬

મેળ મુત્રાદિકનો ભર્યો, જાણો અવશ્ય મેવ;

તનમનથી તેને તજો, વરવા આવ્યા છે તને દેવ. મહાર્. ૭

(દમયંતિ) મરાઠી સાખી.

હંસે કહ્યું તે હૈએ લખ્યું છે, કદી મિથ્યા નહિ થાય;

નૈપધનાયની નાર થઇ ચુકી, દેવતા પાછા જાય;

જાય પાછા ખરે, કારજ એમનું કદી નહિ સરે. જાય.

(નળ) બળાતકારે દેવ પરણશે, તેમાં નહિ ફેર લગાર,

કલ્પતરથી તાણી લેશે, નહિ લગાડે વાર;

માટે હાથ ભણો, હુંતો દુત છું દેવ તણો. માટે.

રાગ-ગુજરી.

(દમ) કાષ્ટ ચેતાંવી ધ્રતને હોમી, કર હતાશન સંગરે;

(નળ) તુજને વરવા ટાંપી રહ્યો છે; અગ્નિ આઠે અંગરે. ૧

(દમ) નિર્મળ જળમાં ન્હાવા પેસુ, વળતો આણું અંતરે;

(નળ) વરણદેવ વિકાશી રહ્યા છે, તુજને વરવા ખંતરે. ૨

(દમ) જપ તપ તિરથ વૃત કરીને. કંઈ સ્વર્ગમાં વાસરે;

(નળ) પછી પ્રેમદા પરણી બેસશે, ધ્રુ કરે છે આશરે. ૩

(દમ) નાંખુ-કાંસો કર ન સાંશો, કાઢુ પરાણે દમરે;

(નળ) જમપુરીમાં જશે જેહથી, ઝંખી રહ્યા છે જમરે. ૪

(દમ) રૂપ બેધને મારૂ મન લલચાયું, શકે છો નળ રાજનરે;

(કવિ) ખસી ધસી જ્યાં આવી અખળા, થયો છે અંતર દયાનરે. ૫

નળની પહેલાં દુત આવી દેવને હર્ષની વધામણી કહે છે.

મરાઠી સાખી.

વિલે મુખ વિકાશી રહ્યા છો, પણ પત્તો નહિ લાગે;

મોહ રેણુ જે હંસે રેડ્યું, બ્રહ્માથી નવ લાગે;

થાશે ભંગ હિમંગ, નારી ધમ્મે નળનો સંગ. થાશે.

અરે હુંતો એમજ સમણુ છું કે નળ જેવા સત્યવાદી નર હોય નહિ !

તો શ્રષ્ટિમાં મેધ વૃષ્ટિ થાય નહિ. નળે પોતે પોતાની એટલી નિંદા કરી કે

ખસ ! એટલામાં નળ આવ્યો. દેવ કહે કેમ પુણ્યસ્થોક રાજ ? નળ કહે

શું 'કહું'.....દેવ કહે જે કહેવાનું હોય તે ? નળ કહે કહેવાનું.....

દુત કહે હું કહું તે સાંભળો.

(હંત)

• ગિતિ.

નહિક છે નિર્ભાંગી, નળે ખેલમાં બાકી નવ રાખી;
સત્ય જળબ્યું સાચે, હા હા જેનો સુર્યદેવ સાખી.

આવાં વચન સાંભળી દેવતા નિરાશ થયા. થોડીવારે અગ્નિદેવ કહે
જે સર્વની ધ્યાનમાં આવે તો મને વળી એક વિચાર મુલ્યો છે; આપણે
ચારે નળનાંજ રૂપ લઇને નળની હારમાં સ્વયંવરમાં બેસીએ તો કેમ ?
પાંચમાંથી જેને વરમાળા પહેરાવે તેને ખરી ! છંદ કહે હા એ વાત ખરી !
કેમ નળ રાજ; અમે ચારે જણુ તારજ રૂપ લઇને તારી હારમાં સ્વયં-
વરમાં બેસીએ તો કેમ ? નળ કહે ઘણુંજ સાચ; અરે એતો વિવાહથી
રળિયામણું, મારા જેવા પામરને દેવની પંક્તિ ! અહાહાહા ધન્ય ભાગ્ય ! હવે
એક તરફ આવા વિચાર ચાલે છે, બીજી તરફથી લિમકના સેવકો પડે,
ધનુડી સર્વ રાજાઓને સુચના આપે છે કે કાલે સવારે પહેલા પહેરામાં
સર્વ રાજાઓએ તૈયાર થઇ મંડપને શોભાવવો. સાધવી દમયંતિ સવાપ-
હારિ મંડપમાં આવી વરમાળા આરોપશે. લિમકરાજ દમયંતિ પાસે જઇ
કહે છે જેટા કાલે સવારમાં પરવારી મંડપમાં આવજો; અનેક રાજાઓને
નિહાળી પસંદ કરી વરમાળ પહેરાવજો ! જેનામાં તારૂ ચિત્ત પરોવાયું છે.
એ નૈપદ્યનાથ પણ આવેલા છે. ઘણા રાજાઓ અનેક અનેક તરંગોમાં
ખેંચાય છે. કેટલાક તો પરોઢમાં વહેલા હડી વાલંદને પકડી વતાં કરાવે
છે; વારે વારે છોલાય છોલાય કરે છે, એમ સમજીને કે જેમ છોલશે એ-
મ સફેતી આવશે, સફેતીને બદલે તો રાતાં કોળાં જેવાં મોઢાં થઇ ગયાં !
કેટલાક તો હાથમાં ચીમટા લઈ સાથાના ઘોળા થયેલા વાળ તાણુ તાણુ
કરે છે. તાણી તાણીને સફેત માત્ર કાઢી નાંખ્યાં ને કાળાજ રહેવા દીધા.
કેટલાકને તો તાણી તાણીને માથે સોળ આગ્યા પણ તૃણાના તોરમાં ને
દમયંતિના મોઢમાં દુઃખને બદલે મુખ માને છે. કેટલાક તો કાળા રંગ
ઉના કરી વારંવાર રાત્રિયે બાંધે છે. જાણે માથુ મૂછો, ને દાઢી કાળા
ચાય ને હું જીવાન દેખાઈ; પરમાત્માના ધરની ગઇ જીવાતી પાંકી
કાણુ મેળવનાર છે, ઇશ્વરનાં ધરનો ગયો રંગ એવો ને એવો કાણુ કરનાર
છે. આખેહુણ કાળા તો ન થયા પણ કાપરચીતરા વાઘ બીલાડા જેવા
દેખાયા; મુઠાંજાના મુળનાં ચોખ્ખાપુર સફેતી, તેના ઉપર જરા ભુખરા તેના
ઉપર વળી વધારે ભુખરા.

કેટલાકના મુખ ઉપર તો વાલંદના છોરના ઘા પડી ગયા છે. કેટલાક

ખોખારા કરતા જન્ય છે ને મૂછો મરડતા જન્ય છે. કેટલાકના મોંમાં દાંત નથી ને ડાચાં બેઠેલાં દેખાય છે તેથી મોટાં સોપારીના બે ભાગ કરી એક એક ફડચાડીયું એક એક ગાલમાં જીવાની જણાવા ધાલ્યું છે. કેટલાક જોષિની પાસે જન્મોત્તરિયો જોવરાવે છે ને કેટલાક હાથ જોવરાવે છે. કહે મહારાજ મને દમયંતિ વરશે કે નહિ ! જોશી કહે દમયંતિ વરે કે ન વરે એતો અમારા ટીપણમાં લખ્યું નથી; પણ આ વરસમાં તમારે કન્યાનો જોગ છે. સ્વયંવર સમય થયો કે તરત રાજગો દોડમદોડા કરી રહ્યા છે, રથમાં ખેસી સેવકોને જલદી ચલાવવાતું સુચવે છે. દોડતા રથે મુગટ પહી જન્ય છે. શીર ઉધાડાં થઈ જન્ય છે. મંડપમાં ખેસી નામ વાંચી વાંચી આસનો ઉપર ખેસતા જન્ય છે. હજારો માણસોની બિડમભીડ થઈ રહી, સાને દમયંતિ જોવાની ને વરવાની આશા સરખી છે.

(કવિ) રાગ—જણોછોરે સઘળુ અંતરજામી. (સૈરંદ્રિ.)

મંડપનીરે શોભા કહું વિસ્તારી, સૌ સાંભળજો નરનારી;
કરી રચનારે અતિથે આનંદકારી, નાખું અમરાપુરી ઓવારી.
ફરતી નાખી કનકની જળારી, પુખ્તે ગુથી રહ્યા છે માળારી;
રૂપાળીરે રાખી સવા લક્ષ આરી; સૌ.
લિપી પૃથ્વિરે કરી કુંદનની ગાર, જેનો સાત યોજન વિસ્તાર,
દરવાજોરે કેળ રતંભની હાર, ઉભા અલબેલા અસ્વાર.

કરે સન્માન સૌ રાજનુંરે, દરવાજો નોખતખાનુંરે;
વાજાં ધાવ ધસરકો ને વાનુરે, ઉગ્યો ભાનુરે દિશા દશે શણગારી. સૌ. ૧
ખાંધ્યાં તોરણુરે, આસોપાલવનાં પત્ર, ઢળે ચમ્મર શિરપર છત્ર;
ચારે પાસેરે ધ્વજ ફરકે લિન્ન લિન્ન, જેમાં રાજ્યતણાં છે ચિન્ન.
કરી આસન કેરી હારરે, જેની શોભા તણો નહિ પારરે,
છોટે છોટે પોકારે છડીદારરે, સરદારરે, શોભે આપ વિચારી. સૌ. ૨
ચિતરીઆંરે દાનવ દેવ મોરારી, માંહીં કામ છે મિનાકારી;

સૌને જોતારે આંખ જરા જરા ફરતી, નથી દમયંતિ નિસરતી,
ગાય ગાંધર્વ ગાન રસાળારે, કરે કવિત ભાટ કસાળારે,
ભાંડ ભવંઆ કરતા ટાળારે; રૂપાળારે રાય જીવે આંખ ઠારી. સૌ. ૩

નાના વિધથીરે નટવા પાડે નાચ, ફરે દાસી લેવાને લાંચ;
ગંભીર સ્વરરે ગણિકા કરતી ગાન, નવ ચુકે તાલ કે માન,
આવી બેઠાં છે મુનિયોનાં ટાળારે, તુંખીપાત્ર વિલુતિના ગોળારે;
વદે વેદ રૂલાં મુખ પહોળારે, આલ્યા ભોળારે આલણુ લેવા તારી. સૌ. ૪

વળી ઓપેરે જટા ધારી કંઈ જોગી, સૌ દમયંતિના ભોગી.

સર્વ રાજ્યોની દ્રષ્ટિ મંડપના દ્વાર સામી છે, સર્વ દમયંતિના દર્શનની ઈચ્છા કરે છે, દમયંતિની દારીઓ અનેક રાજ્યોને લલચાવી, દમયંતિ વરાવવાની આશા આપી, ઉત્તમ જાણુઓથી ખોળા ભરે છે. એવામાં ચારે દેવ સાથે નળ રાજ્ય આવ્યો. સકળ સભાના જન તો એકજ નળ દેખે છે. નળને જોઈ સઘળા રાજ્યોનાં ગાત્ર નરમ થઇ ગયાં, ચરેરે આ ક્યાંથી આવ્યો, આ ન આવ્યો હોત તો મને જરૂર વરત.

[કવિ] રાગ—ઘડપણ કોણે મોકલ્યું.

આવ્યો આવ્યો છે નૈપથનાથ, નળરાય ચાલી આવીઓ.

કરી સુર તણો સંગાય.

નળરાય;

ચારે દેવ ચતુરાને માટે, નળની સંગ પળાય;

રૂપ લીધાં છે નળ તણારે, એતો કોપથી કેમ કળાય. નળરાય. ૧

પ્રતિહાર પોકારી ઉડીઓ, કર્યું સર્વ રાયને જાણુ;

જાણુ થયે સૌ જોઇ રજારે; આતો ઉગ્યો છે મંડપ ભાણુ. નળરાય. ૨

ઝાંખા થયા જનૈયા સઘળા, તારાનું જેવું તેજ;

મનમાં વિચારે મહિપતીરે, વરશે દમયંતિને એજ. નળરાય. ૩

કાયા કનકના વૃક્ષ જેવી, મુખકુ નક્ષત્ર નાથ;

નૈપથ નાથને દેખીતેરે, હેઠા પડીઆ છે સૌના હાથ. નળરાય. ૪

મોઢો પડ્યો હોત મહિપતી કે, મુંવાળુ સુતક સાર;

મંડપમાં શે આવતેરે, મુને પરણત નીતમ નાર. નળરાય. ૫

કોઈ કહે અગે આવ્યા અમથા, કોઈ કહે સ્વયંવર જોવા;

કોઈ કહે કન્યા છે ઘણીરે, શું વરવી છે એને રોવા. નળરાય. ૬

કોઈ કહે છે સાપણુ સવળી, કોઈ કહે ગ્રહનો દોષ;

કોઈ કહે લિમકરાયતેરે, મારા ધરડાના ઉપર રોપ. નળરાય. ૭

(કવિ) રાગ—જાણોછોરે સઘળુ અંતરજામી.

આની કન્યારે કારી ધાવ કરનાર, જમણા કરમાં પુષ્પનો હાર,

ભુલ્યા ભુલ્યા ભૂપ સૌ ભાનરે, લાગ્યુ તનમાં તારણીનું તાનરે;

નિરખી નાર જન્યા નાદાનરે, કરે સાનરે, ખાંતેથી ખોંખારી. સૌ. ૫

મુખ મરડીરે ઉવેખી આગળ જગતી, નાંખી નિસાસા કુટે છાતી,

અટવાયરે જોઇ અજળાને આંખે, ઇષ્ટ દેવની બાધા રાખે.

(કવિ) રાગ—ઘડપણ કોણે મોકલ્યું.

કોઈ કહે હમણાં અહિં આવી હતી, નજર તમારી આંખી,

હાર મુને પહેરાવતી હતીરે, મેં તો ડોક કરી લીધી પાછી. નળરાય. ૮
 સો પેઢીએ સગપણ નિસરે, ગણવી જોઇએ બેન;
 નારી સારી નહિ નિવડેરે, જુવો જુવોને એનાં ચેન. નળરાય. ૯
 અતીથે રૂપ સાડ નહિરે, અતી રૂપ તે દુઃખ;
 રાજકાજ સુજે નહિરે, બેસી રહેવું પડે જોઈ મુખ. નળરાય. ૧૦
 હવે બોલુ તો બહાર પડે ભાષ, મ્હાર કહેવું કોણ માને,
 ખરી ખાતરી મુને હતીરે, હું તો આવ્યો છું નળની જાને. નળરાય. ૧૧
 દમયંતિની બે પાસે માધવી કેશવી સહિયરો ચાલે છે; આગળ રાજ-
 ગોર ચાલી સર્વ રાજજોનાં અનુક્રમે રાજ્ય વૈભવનાં વખાણ કરે છે. જ્યાં
 સુધી ગોર વણું કરે છે ત્યાં સુધી રાજ આશા રાખી નિચી ડોક ધરી રાખે
 છે; જ્યારે દમયંતિ ઉવેખી આગળ જાય છે, ત્યારે ઉંડો નિઃસાસો નાંખી
 છાતી કુટે છે; અનેક રાજજોનાં ગુણ લક્ષણ; વૈભવનાં વખાણ સાંભળતી
 દમયંતિ નળરાજન પાસે આવી. પાછળ પાછળ લિમકરાય, દંતુ, દમન, દુર્દ-
 મન; તથા સુગાહ ચાલે છે.

નળ સન્મુખ ડગ ભરતી, ધરતી આશા મુખનો એ સંચ,

સનમુખ આવી ઉભી, દમયંતિયે દીકા નળ પંચ.

પાંચ નળ જોઇ દમયંતિ વિચારમાં પડી. દમયંતિ પાંચ દેખે છે
 ખીલુ દ્રાઈ દેખતું નથી, રાજ્યગોર જે ખરા નળને દેખે છે તેણે નળ
 સામી આંગળી કરી. દમયંતિ વરમાળ આરોપવા જાય છે કે તરત એક
 પાસેથી ઇંદ્ર અને ખીજ બાલુથી અગ્નિયે ડોક ધર્યું. અગ્નિયે ડોક ધર્યું ને
 ઇંદ્રને ઝેરઝેર થયું.

(કવિ) રાગ—પંડિતકે બગ્ગન.

અટવાઈ ને જોલ્યો, સુર સરવનો રાય;

આ અગ્નિ તણું મુખ, વાનર જેવું થાય. ૧

અગ્નિયે જાણ્યું, કામ કર્યું આ રોક;

થાજો રિંછ મૂખને, વળતુ થાજો વક, ૨

વરજો વિચાર્યું, કન્યા શોભાવે સદન;

જમરાયનું થાજો, માંઝાર જેવું વદન. ૩

જાણ્યું જમરાએ, દું કેમ જુલુ ભાન;

આ કૃતિ એકની, થાજો વરજુ મુખ સ્વાન. ૪

આ રીંછ સ્વાન, વળી વાંદરને માંઝાર;

દીપાવે મંડપ, શોભા અપરંપાર. ૫

ચારે દેવ ચરસપરસ આપ આપી કંદુપપણને પામ્યા, તેજ વખતે નારદમુનિ સ્વર્ગે જઈ ઈંદ્રાણીને કહે છે. તમારા પતિ ક્યાં ગયા છે ? ઈંદ્રાણી કહે કોણ જાણે કાલના કાંઈ ગયા છે ખરા. નારદ કહે ચાલો ખતાવું ! દેવો તો ઓળખો ખરાં ! ઈંદ્રાણી કહે કેમ ન ઓળખું. એજ પ્રમાણે ચારે દેવની સ્ત્રિયોને વિમાનમાં બેસારી અંત્રિક્ષમાં લાવ્યા. કહો આમાંથી તમારા પતિ ઓળખો ! નહિતો હું ઓળખાવું. ઈંદ્રાણીને કહે છે પેલું વાંકું રિંછ જેવું મોટું છે એ તમારા પતિ ઈંદ્ર, વાનરના મુખવાળા અગ્નિદેવ; બિલાડાના મુખવાળા જમરાજ, ને કુતરાના મુખવાળા વરુણદેવ ! દેવાંગનાઓ કહે જાઓ જાઓ નારદમુનિ આમ હાંસી શું કરો છો ! તમારો સ્વભાવ સદાય હાંસી ટિંખળનો રહ્યો ! નારદ કહે ઉભા રહો થોડી વાર દમણાં ખુદ્દુ થશે. "લાયનાં કંકણને કાંઈ અરીસો જોઈએ છીએ !"

દમયંતિ બે ત્રણ વખત ફરી ફરીને પાછી ત્યાંને ત્યાં આવી ત્યારે બિમક કહે દિકરા આપ વારંવાર સ્વયંવરમાં ફરવાથી છુદ્ધિનું પ્રમાણ બંધાય. માટે સમય હવે થયો છે, વરમાળા આરોપવાની ત્વરા કર ? દમયંતિ કહે મારે નૈપથપતિ નળરાજને વરમાળા પહેરાવાની છે, પણ મને સુજ નથી પડતી. બિમક કહે કારણ ! હું એક નહિ પણ પાંચ દેખું છું. બિમક કહે પાંચ નળ ! અમો તો એકજ દેખીએ છીએ. એ પાંચેના બાપનાં નામ પુછી જો ! દમયંતિએ પુછયું; તમારા બાપનું નામ શું ? પાંચે બોલ્યા વિરસેન. રાજ્યગોર કહે બેન દમયંતિ તારા સ્વરૂપને જાણી સ્વર્ગના દેવતા નળનાં રૂપ લઇને બેઠા હશે; માટે ગલરાતીના; દમણાં ઓળખવાની રીત ખતાવું છું, એટલામાં હંસે કહેલાં દેવને ઓળખવાનાં ચિહ્ન યાદ આવ્યાં, તેજ પ્રમાણે ચારે દેવને પરખી સ્તુતી કરવા માંડી. દેવતાઓએ હિંચુ જોયું, ત્યાં વિમાનમાં બેતાની સ્ત્રિયો જોઇ, લજવાઇ ગયા. આપ મિથ્યા ફરી નાંખ્યો, ને નળ થયા. દમયંતિ સ્તુતિ કરે છે.

પ્રભુ અમો મનુષ્ય તમો દેવા, અમો કરીએ તમારી સેવારે. પ્રભુ. ૧

સેવા કરીએ ને ધ્યાનજ ધરીએ, અધિકુ અચળ સુખ લેવારે. પ્રભુ. ૨

આમ પ્રસાદી અથ દુઃખ કાપે, આપે મિઠા મેવારે. પ્રભુ. ૩

જરણ મરણના જંતુ અમે તો, કરો કરુણા તો મટેવારે. પ્રભુ. ૪

હડાપણ હાલ્લા સદગુણ છાયા, મુજમાં દોડ કટેવારે. પ્રભુ. ૫

આપ અમરની પુત્રી હુંતો, તમો લિમકના જેવારે. પ્રભુ. ૬

તેજ વખતે ચારે દેવ પોતપોતાના સ્વરૂપમાં થયા, અને દમયંતિને કહે હે નિશ્ચયવાણી મહાસતિ, આ નળ ને વર ને સુખી થા ! દમયંતિએ

નળને વરમાળા પહેરાવી. ઈંદ્ર કહે હવે આપણે જમશું ? અગ્નિ કહે હું ધારું છું કે નળ દમયંતિનાં લગ્ન થાય તે જોઈને અને ત્યારપછી નળને તથા દમયંતિને કંઈક આપીને જમએ તો સારૂ. ઈંદ્ર કહે હા એ વાત પણ ખરી.

(નળ દમયંતિનાં લગ્ન થયાં.)

(કવિ) રાગ-હું હે રાણાજી હું હે રાણાજી.

સહ્યાની મધ્યે સુરપતિ જોલ્યો, સાંભળ નળ ભૂપાળ;	રાણાજી.
લખ્યો વરસે સુકાય નહિ એવી, આપુ કમળની માળ;	રાણાજી. ૧
અશ્વમેધ એક તુજને આપુ, શત યોજન ચાલે વાજ;	રાણાજી.
જોડી અખંડ ને અવિચળ રહેજો, મન થયું માર કાજ.	રાણાજી. ૨
હુતાશન કહે હું પણ રીઝ્યો, આરોપશે વરમાળ;	રાણાજી.
અગ્નિના ભડકાને દવમાં પડતાં દઝાશે નહિ કોઈ કાળ.	રાણાજી. ૩
પુંક મારતાં પુંકારી ઉઠુ, પ્રગટુ જવાળા સંગ.	રાણાજી.
આશિશ મારી એટલી કે, જોડી ન થાએ ભંગ.	રાણાજી. ૪
જોર કરી જમરાળ જોલ્યા, સાંભળ નૈપધનાય,	રાણાજી.
તારી આણુ ફરે ત્યાં સુધી, રોગ ન ધાલે હાથ.	રાણાજી. ૫
કથા સાંભળે કાને તહારી, મ્હાર તેડુ નવ થાય;	રાણાજી.
જોડી જોડી કદી ન થાએ, જોડી વૈકુંઠરાય.	રાણાજી. ૬
વરણુ કહે વહાલ થાય અતીશે, હું આપુ બે વર;	રાણાજી.
સુકું વન નવ પલ્લવ જાએ, અડે તમારો કર.	રાણાજી. ૭
સમરણુ કરતાં સેજમાં આવું, આવું આપો આપ;	રાણાજી.
અખંડ જોડી રહે આનંદે, પરમેશ્વર પરતાપ.	રાણાજી. ૮
ચાર મળી અતુરને આપીએ, ઉમંગથી એક વર;	રાણાજી.
ડાભો દમયંતીનો થાજો, અમૃતસ્ત્રાવિયા કર.	રાણાજી. ૯
મુવુ મડદુ થાય સજીવન, એ આખ્યાં વરદાન;	રાણાજી.
રાય તમારી રજા માગીએ, આવીને ઉભાં વિમાન.	રાણાજી. ૧૦

દેવતાઓ વિદાય થયા. અહિં દમયંતિને વળાવાની ધામધુમ થઈ રહી છે; લિમક ઘટતુ સૈન્ય તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપે છે, નગદ નાણા તથા જોઈતું જ્વાહિર તૈયાર કરાવી દમયંતિને નળ સાથે રથમાં બેસારી ગોર પાસે રથચક્ર સિંચાવી વિદાયગીરી આપે છે. દમયંતિને વિદાય કરતાં સગાં સંબંધીમાં આનંદની સાથે અતી ક્લેશ થઈ રહ્યો છે, તે વખતે નારદમુનિ કળાયુગની પાસે ગયા. કેમ તમો લિમકને ત્યાં દમયંતિના સ્વયંવરમાં ગયા નથી કે શું ! કળિ કહે ના મેં ઈન્દ્રની સહ્યામાં તમારે

મુખે દમયંતિના સ્વયંવરની સંધળી વાત સાંભળી, પણ.....નારદ કહે
પણ શું ! ત્યાંતો ઇંદ્ર, અગ્નિ, વરુણ ને યમ ચારે આવ્યા છે. તેમાંના
કોઈને વરમાળા પહેરાવતી નથી; મેં તો એમ સાંભળ્યું છે કે એને તમને
વરવાની ઇચ્છા છે. કળી કહે હું ! ત્યારે હું જાઉં ? નારદ કહે હા જાઓ
ઝટ ! નહિંતો છેવટ “કાલા કાશના” કરશે.

(કવિ) રાગ—રાજસલાના જન લોકો.

આવ્યો કળિયુગ કર્મે સાગરે, દમયંતિ વરવાને.

પહેર્યો આળા ચામતો જાગરે.

દમયંતિને. ૧

રૂપિ નારદે કરીયું જાણરે;

દમયંતિને.

એણે પાડે કર્યું પલાણરે.

દમયંતિને. ૨

આવ્યો કાતુ કરમાં ધારીરે,

દમયંતિને.

દેહ લોહ થકી શણગારીરે.

દમયંતિને. ૩

શિર સધલીમાં અંગારે;

દમયંતિને.

પહેર્યો મનુષ્ય મુસ્તકનો હારરે.

દમયંતિને. ૪

વરવાને વહાલ અતિથેરે;

દમયંતિને.

નળ દેખી બળાઓ રીસેરે.

દમયંતિને. ૫

દમયંતિ નળને સળેડે આવતા જોઈ, કળિયુગ અતી ક્રોધાયમાન
થયો; દાંત પિસી હાથ ધસી ગર્જના કરી બોલ્યો.

(કવિ) ગિતિ.

નળ કળ બળથી પરણ્યો, કળિયુગ જશે અમથો શું ઘેર;

રાયને ખુળ રીખાવું, કળિયુગ સાચો કાળો કરે કેર.

૧

ભિમકે ભય નવ માન્યો, કન્યા આપી આવ્યા હું પાંખી;

સૌને લેઉ સપાટે, કળિયુગ કુળો કેમ રહે સાંખી.

૨

નળની વાંસે વાંસે કળિયુગ આવ્યો તો ખરો પણ નળના સંત્યે
કળિથી નૈપધપુરમાં પેસાયું નહિ, ઘણા દિવસ સુધી કળિયુગે નગ્નની આસ-
પાસ પરંકમાઓ કરી પણ અંદર પેસવાનું અને નળના અંગને સ્પર્શ
કરવાનું એકે છિદ્ર જડ્યું નહિ, આખર નિરાશાના પરીણામ પર આવે છે,
એવામાં એક શત્રિયે નળે હાથ પગ ઘોયા; તેમાં એક તલપુર જગા પગની
પાનીમાં ડોરી રહી ગઇ; જેનું નળને લાન નથી, ને શત્રિયે નિદ્રા લીધી;
તે વખતે આચારે વિચારમાં ભૂલ્ય નામનું છિદ્ર સમજી તલપુર જગામાંથી
કળિયે પ્રવેશ કર્યો; ને નળના અંગમાં રાત્ર્ય કરી બેઠો. નળના અંગને
બ્રષ્ટ કરી ત્યાંથી નિકળી દ્વાપર વીરની પાસે ગયો. વીરા દ્વાપર ! મને
એક મહદ કરવાની છે. દ્વાપર કહે કહો શું કામ છે, અરસપરસ એક

એકનું કામ કરવું એમાં કંઈ પાડ કરવામો છે ! કળિ કહે આ નળને અને એના ભાઈ પુષ્કરને બંનેને દૂત રમાડી વહેર કરાવી; પુષ્કરને રાન્યાસન અપાવી નળને વન કહાડવો છે. દ્વાપર કહે બહુ સારું. હું બનુ હીરા માણેક રત્નની ભરી પોડી ને તું બને પાસા; એ પાસાથી પોડીનો દાવ માંડી પુષ્કર નળની સાથે રમે ! કળી કહે હજી આપણે પુષ્કર પાસે જવાનું છે; હું એને ભેઠતાંજ અંગમાં પ્રવેશ કરીશ, પછી વાત. ચાલો !

કળિયુગ તથા દ્વાપર બન્ને બ્રાહ્મણ વેષ ધારી પુષ્કર પાસે આવ્યા. દુરથી ધાંટા કાઢવા માંડ્યા. હે વીરા પુષ્કર, હે ભાઈ તું ક્યાં ગયો ? પુષ્કરે કામ માંડી ઉભો થઈ દ્રષ્ટી કરી, અરે કોણ છે ? આવો અહીં આગળ. પાસે જઈને કળિ પુછે છે ભાઈ તમેએ મારા સુરસેનભાઈના દીકરા પુષ્કરને દોઠો છે ! પુષ્કર કહે તમે કોણ છો ? કળિ કહે અમે છીએ તો બ્રાહ્મણ પણ આ નૈષધના દેશના રાજા વીરસેનના ભાઈ સુરસેનના મિત્ર છીએ, સુર્ય ઉગ્યા વિના રહે તો એ સુરસેન અમારે ઘેર આવ્યા વિના રહે ! ભાઈ તેને એક પુષ્કર નામે દીકરો હતો તેને નાના મુકીને અમે જત્રાએ ગયા હતા, માર્ગમાં આવતાં હિમગિરીમાં અમને વિરસેનને સુરસેન બન્ને તપ કરતા મળ્યા. અહાહાહા શું એમનું તપ ભાઈ ! દ્વાપર કહે એવું તપ કોમળી ન થાય. કળી કહે ભાઈ એમણે માત્ર એટલુંજ કહ્યું કે નળ પુષ્કર બન્ને તમારાં છોકરાં છે; સંભાળજો ! અહીં આવીને બેયું તો નળ તો રાન્યાસન ભોગવે છે પણ સાંભળ્યું છે કે પુષ્કર રિસાઈને ચાલ્યો ગયો છે; ભાઈ તેનો કાંઈ પત્તા ! પુષ્કર કહે પત્તા શું હું પોતેજ ! કળિ ચમકીને કહે, હે ! દોડીને ભેઠ્યો ! ભેઠતાંજ અંગમાં પ્રવેશ, ને શુદ્ધિ બ્રષ્ટ ! કળી દ્વાપરને કહે છે ભાઈ નેમ આ કર્મની ગતી, આપણે સાહેબી નેમએ નળ અને આ પુષ્કર એક મગની બે ફાડ ? પણ કર્મ ગતિ ન્યારી છે; આ વખત મને એક દ્રષ્ટાન્ત યાદ આવ્યું. દ્રષ્ટાન્ત.—એકવાર નાર-

દમુનિ શ્રી ગંગાજીની પરકંમાએ નિકળ્યા. ફરતા ફરતા ગંગાને કાંઠે એક ઝુપડું જંગલમાં દેખાયું; નારદે વિચાર કર્યો કે કોઈ સુનિતો મુકામ હશે. નારદે અંદર પ્રવેશ કર્યો ત્યારે, એક ડોસો તેની સ્ત્રી ડોશી, અને એક વીશેક વરસનો છોકરો ત્રણેને જોયાં. નારદને દેખી ડોસો ઉભો થયો. પધારો પધારો, પધારો, બડાં બડાં પાદડાં પાથરી તે ઉપર બેસાર્યા અને કુણાં કુણાં પાદડાં આગળ મૂક્યાં. આરોગો મહારાજ ! નારદ કહે હું તે બકરી છું કે હું તે ગાય છું કે હું તે ઉટ છું ! કે મને પાંદડાં ખજારાવો છો ? છોકરો કહે મહારાજ દેહને એ દેવને ! નારદ કહે શું તમે પાંદડાંજ આ-

ઓછો ? ત્રણે કહે, હા જી. નારદ કહે કરોછો શુ ? ડોસો કહે પ્રભુ સ્મરણ. નારદ કહે ઠીક પાહુ સાર એમ કહી વિદાય થયા, વૈકુંઠમાં પ્રભુને દપકા દેવા લાગ્યા. ભગવાન કહે પધારો નારદજી ! નારદજી કહે પધાર્યા પધાર્યા. આટલો ખધો અન્યાય ! ભગવાન કહે દોષ હોય તો દર્શાવો ?

(નારદ)

મનહર છંદ.

હિંસા કરે અતી ઘણી, વાત મુકે વણી વણી;

કનક કટીથી ગળે, કુતરાને ધરે છે;

ભજન કરીને ભજે, અહોનિપ હરી તુને;

પહેરવા ન ઓઢવા ન, બૂખ મરે મરે છે;

ગુણહિણ ગુણિકાના, ધરાણાં ગણાય નહિ,

સતિ નારી સોડિયામાં, હાથ ઘાલી ફરે છે;

ખેડ કરજોડી પુછું, ખેલી બાપાલાલ તણા,

આપની કૃતિમાં કાણ, આધુ પાછુ કરે છે ?

શ્રી હરી કહે નારદ મુનિ; ખાવા, પિવા, ઓઢવા, પહેરવા, પોતા-પોતાની કરેલી કરણીથી બંધાએલાં કર્મનાં ફળ છે. નારદ કહે હે પ્રભુ આ ગંગાને કિનારે એક ડોસો તેની સ્ત્રિ, અને તેનો છોકરો એ ત્રણે નિરંતર તમારે ભજન કરે છે અને ઝાડનાં પાંદડાંજ જમે છે. પ્રભુ કહે તે એમનાં કર્મનાં ફળ છે. નારદ કહે મહારાજ કર્મ ગમે તેવાં હોય પણ એમને તો કાંઈ આપવું પડશે ? ભગવાન કહે હું આપીશ પણ કર્મની કૃતિથી એમની પાસે રહેશે નહિ ! નારદ કહે નહિ રહે તો ક્યાં જશે, આપો તો ખરા પછી જે થવાનું હશે તે થશે ! ભગવાન કહે જાઓ નારદમુનિ, તમે એમને જમને એમ કહો કે કાલે ગંગાના પાણીએ સ્નાન કરી સૂર્યની સ્તુતી કરી જે જે માગશો તે મળશે પણ એકજવાર. નારદ તે પ્રમાણે સુચના આપી. તેજ સાંજરે ડોસાએ પોતાની સ્ત્રિને પુછ્યું, તું શું માગીશ ? સ્ત્રિ કહે તમે શું માગશો ? ડોસો કહે હું ઇંદર રાજ યજ્ઞશ; ડોસી કહે ત્યારે હું ઈંદ્રાણી; છોકરા તું શું યજ્ઞશ. હું આ પૃથ્વીનો ચક્ર ચક્ર રાજ યજ્ઞશ. ડોસો અને તેનો દીકરો રાજના રીવાજ પ્રમાણે વહેલા ઉડી જંગલમાં પાંદડાં લેવા ગયા ડોસી સવારમાં ઉડી ગંગાજીમાં ઉભી રહી, નાહી સૂર્યના સામી નજર કરી ખોલી. હે સવિતા નારાયણ; હું ઈંદ્રાણી થાજી. તેજ પૂજે તેજસ્વી તરણ અવસ્થા થઈ ગઈ; અંગ ઉપર હીરા, મણી, માણિકના દાગડીના આરોપણ થઈ ગયા, ન્યારે તે ઝુંપડીમાં આવી ખેડી ત્યારે મણીને અ-

જવાળે ઝુંપડી ઝળક ઝળક થવા લાગી, એવામાં પાસેનો રાજા શિકારે નિકળેલો ત્યાં આવ્યો; તેણે સ્ત્રિને જોઈ અનેક વચનો સંભળાવ્યાં. હે સ્ત્રિ તમે! કોણ છો; કોઈ દેવી છો કે રાક્ષસી છો? જો માનવ હો તો આ ઝુંપડીમાં લજ્જાઓ છો. તમે રાજ્ય મહેલમાં શોભો તેવાં છો. ચાલો મારી સાથે હું આ પાસેના પુરનો રાજા છું. ભટ્ટાણીએ વિચાર કર્યો કે નારદે સવારમાં માગવા કહેલું ને આતો મોડું થયું, હવે માગે તો મળે કે ન એ મળે. ન મળે તો મારે એ ટરવાને રહેવું પડે માટે ચાલ રાજાની જોડે. તરત રથમાં બેસી ગઈ. રાજા ઘેર લેઈ આવ્યો. કોઈ દિવસ નહિ જોએલી એવી સુંદર સ્ત્રિ જોઈ હજારો લોકો તેને જોવા આવે છે, રાજાએ તેને એક સુંદર મહેલમાં હિંચોળે બેસારી. સ્ત્રિના ગયા પછી થોડીવારે ડોસો તથા તેનો દીકરો ઘેર આવ્યા; ડોસીને ન દીડી ત્યારે બન્ને વિમાસણ કરે છે કે ક્યાં ગઈ હશે? આ રથનાં પૈડાંનાં ચીલો પડેલો દેખાય છે તેથી એમ અતુમાન થાય છે કે, વખતે ઈંદ્રાણી થઈ કોઈ રાજાની. જોડે જતી રહી હોય! ડોસો કહે બેસ દીકરા હું આવું છું. ડોસાએ ગંગામાંથી તુમકામાં પાણી ભર્યું અને ચીલો પકડ્યો. ચાલતાં ચાલતાં ઈંદ્રાણી જે નગરમાં આવી છે તેજ નગરમાં આવ્યો. ત્યાં વધામણી મળી કે રાજા કોઈ નવી રાણી આજેને લાવ્યા છે; તે ઈંદ્રની ઈંદ્રાણી જેવી રૂપાળી છે. બ્રાહ્મણ રાજાના મહેલે આવ્યો, અંદર દાખલ થતાંજ સામેથી સ્ત્રિયે જોયો, તે વખતે આંગળાથી સાન કરી સિપાઈને દર્શાવે છે કે પેલા બ્રાહ્મણને બહાર કાઢો, એટલામાં તો બ્રાહ્મણે આવી હાથ ઝાલ્યો. ચાલ બે રાજાની રાણી! રાણી કહે છોડ્ય હાથ કોણ છું? બ્રાહ્મણ કહે તારો ધણી! રાજાને ખબર પડતાં દોડતો આવ્યો. અથા કોણ છું તુમકા? કેમ રાણીનો હાથ ઝાલ્યો છે? બ્રાહ્મણ કહે આ બાઈડીનો ધણી છું. રાજા કહે કેમ રાણી આ બ્રાહ્મણ શું કહે છે, તમે એને ઝાળજો છો? રાણી કહે ના ના એ તો કોઈ ગાંડો ગમાર છે. તે વખતે બ્રાહ્મણ પંચિયું બદલી ત્યાં ગંગા જળે સ્નાન કરી સુર્યની સ્તુતિ કરી. હે પ્રભુ આ રાંડ વકરી તો એને કરો બકરી! બાયડી બકરી થઈ બેં બેં બેં કરવા લાગી. રાજાએ વિચાર્યું આ બ્રાહ્મણ તો જાદુગર લાગે છે, આ બાયડીને બકરી કરી તો મને હમણાં બકરી કરશે? રાજાએ બ્રાહ્મણની સ્તુતી કરી. મહારાજ મારે અપરાધક્ષમા કરો અને એને લઈ જાઓ! ભિનું પંચિયું ગળે વીંટી દોરીને બ્રાહ્મણ ગંગાને ઘાટે આવ્યો. છોકરો કહે મારી મા ક્યાં? ડોસો કહે આ તારી મા છોકરો કહે બાપા શું બોલો છો બકરી મારી મા! ડોસો કહે એ એની

વિપરીત બુદ્ધિનું પરિણામ છે, છોકરા કહે બાપા હવે કેમ કરીશું ? ડાસો કહે હવે તું માઅ ! છોકરાએ સ્નાન કરી માગ્યું હે પ્રભુ મારી મા અસલ હતી તેવીજ થાય. ત્રણે અસલ સ્થિતિમાં આવી ગયાં, અને એજ પાંદડાં ખાતાં થયાં. કેટલેક દિવસે એકવાર નારદ મુનિ ફરતા ફરતા અખર લેવા આવ્યા. સર્વ વાર્તા બાણી કર્મની ગતિને વખાણી. કળી કહે હે વીરા. કર્મની ગતિ ન્યારી છે.

(કવિ) રાગ—કુંવરી કુંવર મારાં લાડકાં.

- કર્મના કરમ તો કારમાં, કર્મે કરમ બંધાય.
કરમે કરમ તો છુટે નહિ, સેજે સાથે સંધાય. કર્મનાં. ૧
- રંકને રાજની સાહેબી, રાજ થઈ જાય રંક;
અહ્લાની ભૂલ્ય એ નવ ગણો, એતો કર્મનાં વંક. કર્મનાં. ૨
- એકજ ગાયના બન્ને વાછડા, એક શીવતો નંદી;
બીજે ફરે તેલ ઘાણીમાં, આંખે પાટા બંધી. કર્મનાં ૩
- એકજ વાંસની બંને ટોપલી, કુલ માળીને ઘેર;
બીજી ભંગિના શીર પરે. દુરગંધી ભેર. કર્મનાં. ૪
- એકજ વેલાની બન્ને તુમડી, તૃપ્તે જોગીનું તન;
બીજી રાવળના હાથમાં એકું જુકું અન્ન. કર્મનાં. ૫
- એકજ માતાના બન્ને દીકરા, એક રાજનો સ્વામિ;
બીજે રઝળતો રાનમાં, દેહ જોગીતો પામી. કર્મનાં. ૬
- એકજ માતાની બે દીકરી, એક રાજની રાણી;
બીજી હુંડી થઈ લોકની, ભરે પર ઘેર પાણી. કર્મનાં. ૭
- એકજ શુંનિના બન્ને કુતરા, સારા સુખાને ઘેર;
બીજને ટાઢા ન દુકડા, માર ખાય ઠેર ઠેર. કર્મનાં. ૮
- એકજ વૃક્ષની બન્ને ચિંચરી, એકમાં રત્ન બંધાય;
બીજી કુચો થઇ ખાળની, વિષ્ટા પાસે ગંધાય. કર્મનાં. ૯
- એકજ વૃક્ષનાં બંને પાટીઆં, દિવ્ય દેવાસન;
બીજે કસાઈ ઘેર પાટલો, કરે ધાવ સહન. કર્મનાં. ૧૦
- એકજ શલ્યાના બન્ને પાણકા, ચૈવા ચંદન ધસાય;
બીજે પડ્યો મોચી પાસમાં, ચર્મ નિચે ફસાય. કર્મનાં. ૧૧
- એકજ વાંસની બન્ને વાંસળી, કાળા કૃબળને હાથ;
બીજી વાદીના હાથમાં, રમે સર્પ સંગાય. કર્મનાં. ૧૨
- એકજ માટીનાં બન્ને માટલાં, બાણો જશોદાની જોળી;
બીજી કલોલના હાટમાં, મારી દુનિયાને જોળી. કર્મનાં. ૧૩

કર્મના ભોગને ભોગવી, કાને દેવા ન દોષ;

બુદ્ધિએ બાપુ વિચારતું, રંચ ધરવો ન રોષ.

કર્મનાં. ૧૪

દાપર કહે ખરૂં છે પણ હવે જે આપણું કહેવું માને નો આ પુષ્ક-
રના કર્મનું પાંદડું ફર્યું છે ! પુષ્કર કહે તમારૂં કહેવું કેમ ન માનું ! ત-
મેતો મારા હેતરવી છો; કહો શું કહું તો નળ સમાન પદવીને પાત્ર થાઉ ?
કળિ કહે વાર ક્યાં છે; આ હું થાઉ પાસા ને આ મારો ભાષથાય પોડી;
પોડી દોરી લે ને પાસા હાથમાં ઝાલી લે ! માંડ દાવ ! એક તરફ નળનું રાજ્ય
ને એક પાસે પોડી. “ ઇલમને વિલમ શો ! ” પુષ્કર કહે હા એ વાત મને
ગમી પણ કદાચ હું હાર તો ? કળા કહે તું હારિશ તો નહિજ ! અને
કદાચ હારીશ તો તારી જોગીની શી મિલકત જતી રહેશે ? આ તાર મન-
‘ સ્વિ રાજ્ય તો નથી ગયું ? પુષ્કર કહે અહાહાહા ખરી વાત ચાલો !
કળિ પાસા ને દાપર પોડી.

કળિ મળી પુષ્કરને, અંગો અંગે પ્રવેશ તો કીધો;

નળની સાથ લઢાવા, સમજવીને પુષ્કરને લીધો.

બંધવ દેખી ધાયો, છાંયો છોડે નહિ જેમ દેહ;

કેર કળાએ કીધો, પુષ્કર પડે ગણે નહિ તેહ.

નળ કહે વીરા પુષ્કર આવ ! તને જોઈ મને બહુ હર્ષ થયો. પુ-
ષ્કર કહે હર્ષ થયો હોય તો મારી સાથે જુગાર રમ ! નળ કહે વિરા જુ-
ગાર એ કલેશનું મુળ છે. પુષ્કર કહે કલેશ હો કે કંકાસ હો પણ મારી
મરજી તારી સાથે દાવ માંડી દૂત રમવાની છે. નળ કહે ભાઈઆવી ખોટી
હક શા માટે કરો છો. શાસ્ત્રકરોએ દૂતને નિષેધ કર્યું છે. પુષ્કર કહે
ન રમે તો આ હું પાછો ચાલ્યો ! નળ કહે વિરા તું દૂત રમ્યાથીજ પ્ર-
સન્ન હો તો હું તૈયાર છું. પુષ્કર કહે હું હાર તો આ પોડી તને સોંપી
વનમાં ચાલ્યો જાઉં; અને તું હારે તો રાજ્ય મને સોંપી વનમાં જાય. નળ
કહે વિરા હું હાર તો વન જાઉં, પણ તું હારે તો તને તો ન જવા દેઉ !
મારો ભાઈ ઘણે દિવસે મેં દીઠો. પુષ્કર કહે, ઝાલો પાસા !

(કવિ)

ભારતની સાખી

દૂત રમવા ખેડો રાય નળ જો, ધરતિકંપ થયો ભૂતળજો. ૧

ઝાલે પ્રણયશ્લોક કર પાસા જો, દેવ સ્વર્ગતણા સૌ ત્રાસ્યાજો. ૨

આવી દમયંતિની દાસી જો, મારી બાઈ થયાં છે ઉદારી જો. ૩

ખોડી પાસામાં કપટ ભાસે જો, રમતાં રાજ્ય સમુળ જાશે જો. ૪

થયો નગ્ર વિષે ઉત્પાતજો, વરસ્યો રૂધિરનો વરસાદ જો. ૫

ખેલ ખોટો કળિયે ધાયો જો, જીત્યો પુષ્કરને નળ હાર્યો જો. ૬

નળ કહે દાસી, દમયંતિને કહો કે નળ વન જાય છે, તમે સાચવી સંભાળી બાળકને લઇ તમારે પિયર જાઓ. દમયંતિને ખબર પડતાંજ દોડતી આવી. અરે સ્વામિ આવો કુર સંદેશો ! નળ કહે નારી હું હાથે ઓટલે મારે વન જવુંજ જોઇએ, એમાં કુરતા શી છે ? દમયંતિ કહે આ કિંકરીને શી આજ્ઞા કરી ! નળ કહે તમારે પિયર જોઓ ! દમયંતિ કહે પતિ વગડામાં ચાલે ને પતિ પિયરમાં મહાલે એ સ્વપ્નેય ન બને. સ્વામિ હું તમારી સાથેજ વનમાં આવીશ અને તમારા સુખદુઃખની ભાગીદાર થઇશ. નળ કહે નારી ! વગડામાં વસવાં વિકટ છે. દમયંતિ કહે સ્વામિના વિયોગે સ્વર્ગનું સુખ તે દુઃખ છે અને નાથના સંગમાં નર્કનું દુઃખ તે પણ સુખ છે. છાયા દેહથી છટી રહેતીજ નથી. નળ કહે તમારી માધવી કેશવી સહિયરો અને આ સુદેવ બ્રાહ્મણ સાથે બાળકને એમને, મોશાળ વિદાય કરો !

(દમયંતિ) રાગ—સૈયર શુ' કીજે.

જાઓ જાઓ મોશાળ મારાં બાળરે, સુખદુઃખ સહેજેરે.

માતા વિનાનું મોશાળ સુનું, વૃક્ષ વિનાની જેવી વાડીરે,

અન્ય સગાં અંતરથી અળગાં, સાચુ સુખ તે માડીરે. સુખ દુઃખ ૦ ૧

માતાપિતાના મુખના મેળા, કઠણ થયા આ કાળજી,

મામો મામી મગમગતુ બેલે, ઓછુ ન આણુશે બાળરે. સુખ દુઃખ ૦ ૨

લાડ લડાવેને પાડ ચઢાવે, સઘળા આશા ફેકજી;

લટકુ ચટકુ કાંઈ કરે મન ગમતુ, મેણાં મારે લોકરે. સુખ દુઃખ ૦ ૩

સેવા ઉઠાવે સૌની ગરજે, વરજે થાએ વહેરીજી;

ગુણ ઉપર અવગુણ કરનારા, સર્પ સમાન એ ઝેરીરે. સુખ દુઃખ ૦ ૪

સુદેવ વીરા સંભાળ લેજો, કહેજો વજ્રાવતી માતજી;

દુઃખી તમારી દિકરીની, સંભાળ લેજો તાતરે. સુખ દુઃખ ૦ ૫

સ્વામિ સુખે હું નિષદિન સુખી, સ્વામિને દુઃખે દુઃખીજી;

બહાવાની સાથે વનમાં આવિશ, નહિ કહું તરપી કે ભૂખીરે. સુખ દુઃખ ૦ ૬

અંગ થકી તન અળગાં કરતાં, ફાટે હૃદય આ કાળજી;

ભાળ્યે ભાગ્ય કોઇ કાળે મળીયું, સહાય થશે ગોપાળરે, સુખ દુઃખ ૦ ૭

માતાને રેતી દેખી બાળક કલ્પાંત કરે છે. માધવી, કેશવીની

આંખમાંથી ચોધાર આંસુ જાય છે, સુદેવ બ્રાહ્મણ દુઃખમાં ડુબી ગયો છે,

નયવાસીને સૌ ઉદાસ થઇ ગયા છે. તે વખતે પુષ્કરે ઢંઢેરો પીટાવ્યો

ખખડદાર ! નળને જે પાણી પાશે અગર જે પોતાને ઓટલે બેસવા

દેશે તેને રાજ્ય યુગી ચડાવશે ! ખરે મધ્યાને નળ દમયંતિ ચાલ્યાં. દમ-
યંતિને તરસ લાગી. સ્વામિ પાણી પીને નીસર્યાં હોત તો સાર ! નળ
કહે આગળ પીશું. આ પુષ્કરના ગ્રંથમાં અને નૈપથ્યપુરમાં કોઇ આપણને
પાણી નહિ પાય ! બૂખને તરસ બન્નેથી પીડાતા નગની બહાર નિકળ્યા,
દમયંતિ કહે સ્વામિનાથ કાંઇ પાણી માલમ પડે તો કહેજો ! નળ કહે. પેલો
કુવો દેખાય ! પેલું તળાવ દેખાય ! પેલી વાવ દેખાય ! ત્યાં ત્યાં જાય ત્યાં
નુકુંજ માલમ પડે. ડ્યાંય પાણી દેખાય નહિ, નળને ડગલે ડગલે કળી
ચાલે છે. અને ત્યાં ત્યાં પાણીના સ્થાન દેખાય છે તે સુકવી નાંખે છે.
તક્ષસ નક્ષસ કરતાં પાંચ રાત્રી વીતી ગઇ, પાણી ન મળે તો ખાવાનું તો
ડ્યાંથીજ મળે ! દમયંતિ ભૂખે અચકાઇ પડવા લાગી. નળ કહે સતી હજી
(સમજીને ઘેર જાઓ આ વનમાં અસહ્ય સંકટ તમારાથી નહિ સહન થાય !
તમારું નુકોમળ અંત, તમે તડકા છાંયા કદી જોયા નથી. હે નારી
તમારું દુઃખ મારાથી જોયું જતું નથી. દમયંતિ કહે પ્રભુ મને મિથ્યા અણુ-
ગમતાં વચન સંભળાવશે નહિ. મને ભુખ નથી લાગતી, મને તરસ
નથી લાગતી હું તમારું મુખ જોઇ અમૃતના ઓડકાર કહું છું. એવામાં
દેવતાઇ માનસરોવર આવ્યું તે કળીથી સુકાવાયું નહિ. નળ કહે નારી આ
સરોવરમાં જગ છે પી ! એસ કિનારે હું કાંઇ માછલાં હાથ લાગે તો લઇ
આવું. નળ પાણીમાં ઉતરી પડેરેહું હુગડું અડધું કાઢી, પાણી ઉપર પાથરી
દોડા વાળે છે એમાં કોઇ કોઇ વખત મચ્છ આવે છે, મહામહેનતે ત્રણ
મચ્છ હાથ લાગ્યાં, તે દમયંતિના જમણાં હાથમાં આપ્યાં. નળ ખીજાં
મચ્છ શોધે છે, કળી સાપ થઇ મચ્છને ખીચરાવે છે અને મચ્છ નાસમ-
નાસા કરે છે. અહીં ઘણી વાર થઈ દમયંતિનો જમણો હાથ અકડાયો
ત્યારે તેણે ડાખા હાથમાં લીધાં. (દેવના વરદાને સજીવન થયાં.)

મહિલા કરમાં મચ્છ હતાં તે, થયાં સજીવન સાર;

બનવા કાળ તે બની જાય છે, ફેર નહિરે લગાર;

રૂવે મધુર સ્વરે, નળના સામી નજર કરે.

રૂવે.

જેવાં સજીવન થયાં ને હાલ્યાં કે તરત દમયંતિ ઝગડી, મરજી ઉઠળી
જળમાં પડ્યાં. દમયંતિ નળ સામી નજર કરી રોતી જાય છે અને જળમાં
હાથ ઘાલી ડહોળતી જાય છે.

ભુજંગ થઇને ભય ઉપજાવે, જળનાં જતું નાસે,

કળી કળામાં કાંઇ નવ ચાલ્યું, આવ્યો નારી પાસે;

થયો વિરમય રાય, સતિ પતિ તણ પોળે પાય;

નળ કહે કેમ રૂવે છે એને પાણીમાં શું ખાળે છે ! દમયંતિ કહે તમે આપેલાં મચ્છ સજીવન થઈ જળમાં પડી ગયાં. નળ કહે પડી ગયાં ! પાણીમાં નહિ પણ પેટમાં પડી ગયાં ! રંડા શા સાર જીવું જોશે છે; આ અવતાર તો આટલું વેઠજ અને વળી જીવું જોલી પેલા જનમમાં શું સુખ પામવાની હતી ! પતિ હું ખાઈ નથી ગઈ, જરૂર જીવતાં થઈ જતાં રહ્યાં. કળી કહે નાના ખાળકને સમજાવ ! પાણીથી છુટુ થએલું માછલું જીવતું થાયજ કેમ ! તારા મનમાં કે ભાગ પડશે તો દોડજ આવશે એટલે પેટ નહિ ભરાય ! દમયંતિ કહે સ્વામિ આ શું જોલો છો ? આવો મિ-થ્યા અપવાદ મારા ઉપર શા સાર મુકો છો ? નળ કહે દગાખાજ દારા મારી પાસેથી જ ! મારા મોં કનેથી જ ! નળ આગળ આવ્યો દમયંતિ પાછળ પાછળ દોડતી જાય; હે સ્વામી જરા ધીમા ચાલો મારાથી ઉતાવળ ચાલી શકાતું નથી. નળ કહે નથી કેમ ચલાતું, હવે તો પેટ ભરાયું ! એમ કરતાં થોડે દુર ગયાં, ત્યાં એ રસ્તા આવ્યા નળ કહે નારી, આ કામે પાસે દેખાય છે એ સીધો તારા ખાપનો રસ્તો. જ તારે પીયર ! ત્યાં જઈ ખુબ ખાળે પીળે ને આનંદ કરજે.

[નળ] રાગ; જીસકા જાની જીદા હો.

જાને જાને; પિયર તારે જા...ને; કુખ ખેંચીને અન્ન ખુબ ખાને. જાને જાને.
જાને જાને; ભુખાળી જાને જાને; પિયર તારે જા.....ને, કુખ. જાને.
જાને જાને; દુઃખાળી જાને જાને, પિયર તારે જા.....ને, કુખ. જાને.
કામા કપટ તારૂં નાચું કબ્યામાં, માન્ય અચળ સુખ આહાર મધ્યામાં;
ખાકી રહે કેમ અંતર ખળ્યામાં,

સેજ સમજત તો હાથ દેત શા...ને. કુખ. જાને. ૧

પતિની કાય થકી પેટ કર્યું વહાલું, તોએ તણાય નહિ ચાંપી ન ચાલુ;

હિંડે આગળ વળી ફેર કાંઈક ચાલુ,

શાને ધિમી મરજ જરા ધા.....ને.

કુખ. જાને. ૨

અલી ક્ષધામાં અન્ન લાગે મીઠું, ખાપ જનમમાં ખાળા ન દીઠું;

કિડીના કણ સંસુ નથી અજીઠું,

પ્રાણ તારાને પાણી જરા પા.....ને.

કુખ. જાને. ૩

સાચી સગાઈની મળી જશે માતા, સુતને દેખીને થશે અતી સુખશાતા;

કાચો કંઠોલ કરે પિતાં ને ખાતાં,

દુઃખ દારૂણ રજળતાં રા.....ને.

કુખ. જાને. ૪

રાતે રંજળતાં રાતી પકડશે, લુખ તરશ થકી અંગ અકડશે;

વાયુ વરસાદ શીત કાયા કંકડશે,
જાને પાછી માતુંની માઈ મા...ને.

કુખ. જાને. ૪

ચાલી જા ! નહિતો રણમાં રજગતી મૂકી દશ !

(દમયંતી) માઠ-માનીતી મહેલે ચાલો મારા સમ. (મુઠાલશા.)

રખેને રાન મુકો મારા પ્રાણ;

કરો કર સાલો પરમાણુ.

રખેને.

સદા સુખ ધાર મારા પ્રાણ, પ્રિયર નદિ પ્યાર મારા પ્રાણ;

સેવા આપની અમૃત આણ.

રખેને.

રજગતી રાખો મારા પ્રાણ, ભયેને મારી નાંખો મારા પ્રાણ;

તમને ઈષ્ટ દેવની આણ,

રખેને.

સાગી સગાઈ એક ધસની, આપ અમારા ધસ;

કંથ તમારી કિંકરી, ચરણે નામે શીશ.

રખેને, ૧

વહાલો વપુ અતી વહાલમાં, વપુથી વહાલો પ્રાણ;

પ્રાણથી વહાલા પ્રિતમજી છો, અબળા ખોલે વાણ.

રખેને. ૨

પેટ ભરે જે પ્રિયતમ પાંખે, વિષ્ટા કરો ભાર;

કલંક ચોટયુ કંથજી મારા, નિર્ભાંગી આ નાર.

રખેને. ૩

દેવ તણું વરદાન દાસીને, મૃત સજીવન થાય;

જુઓ વિચારી જીવન મારા, દાસી પ્રણમે પાય.

રખેને. ૪

સર્વેશ્વર છે સાક્ષી સાચો, જે મેં ભક્ત્યો અહાર;

સુર્ય દેવની સામે કહું છું, જોશે જગ કરતાર.

રખેને. ૫

નળ આગળ અને દમયંતિ વાંસે વાંસે ચાલે છે, હે પતિ ! હે નાથ ?

આમ અખોલા કેમ ચાલો છો ? એટલામાં ટુંકા ટુંકા પગ, ટુંકી ટુંકી પાંખો

અને ભારે વજનદાર, ઉડી ન શકાય એવું શરીર ધારણ કરી કળાયુગ

માર્ગમાં બગલો ચઢીને ગેઠો. નજે વિચાર કર્યો કે જે આ પક્ષી હાથ

લાગે તો બન્ને જણનો ધરાતાં કરતાં વિશેષ અહાર છે. મેં ગરૂ વેગમાં

ઉડનારો હંસ જાણ્યો હતો, તો મઝાલને જાણવું એમાં શું ! પણ આ

વસ્ત્ર પહેરેલું છે એજ છે. ફિકર નહિ; દમયંતિ જરા ઉદ્ધરોટે ઉભી રહેશે

એટલે હું વસ્ત્ર કાઢી ઉપર નાંખી પકડી લઈશ. દમયંતિ તમે જરા પેલી

પારતું મૂખ કરી ઉભાં રહો ! સતિ કહે બહુ સાર પણ કાંઈ કારણ ! નળ

કહે આ પક્ષી અહારનો અને સ્વાદનો ભરેલો છે. હું આ પહેરેલું વસ્ત્ર

કાઢી તેને ઝાલી લઉં. દમયંતિ કહે પ્રભુ એ પક્ષી હાથ નહિ લાગે અને

મિથ્યા વસ્ત્ર ખોધ ખેસશે ! નળ કહે આ શું ખોલો છો. તમે જાણનાં ન-

થી કે મેં હંસ પકડ્યો હતો ! દમયંતિ કહે સ્વામિ ! તે વળતે ગ્રહ ઘેર હતા, ધનુરની કરુણા હતી, અને આજે અવળામાં અવળુ થશે, વિપત્તિમાં વિપત્તિ વધતી જશે. નળ કહે તું તારે મેં કહ્યું તેમ કર ! તને મારા સામા ઉત્તર કરવા સાથે લાવ્યો નથી, રાંડ પેટ ભરી ! દમયંતિ અવળુ મોં કરી ઉભી રહી, અને નળ નમ્ર થઈ પિતામ્બર હાથમાં ઝાલ્યું.

સૂર્ય વાદળથી ઢંકાઈ ઝંખો થયો; ઝાડ માત્રે લગ્ન પામી નિયી ડાળીઓ કરી, પથ્થર ફાટવા લાગ્યા. પશુપક્ષી, જીવજંતુ નાસમનાસા કરી સંતાવા લાગ્યાં.

નગ્ન થઈ નળ રાજા ઉભો, પકડી પિતામ્બર હાથે;

સુત તારનો સર્ગધ રહ્યો નહિ, આ શુ કર્યું જગનાથે;

થયો મન મગન, વસ્ત્ર વિહંગમ ચાલ્યાં મગન.

થયો.

ગિતિ.

રસનાએ રોષન વાળ્યું, સૂર્ય સાક્ષિયે નાગો કર્યો નળ;

ઈંદ્રી સકળ સંતાપે, શું નવ થાએ કહોને તે પળ.

નળ કહે હે નારી ! તમે ખાધું વાળી જોશો નહિ, પક્ષી પિતામ્બર લઈ ઉડી ગયો છે, મારા ગંગ કેવર સુતરનો તાર નથી ! દમયંતિયે પાછે પગલે પાછે પગલે થોડું આવી. ખાથા ઉપરથી છેડો કાઢી અડધુ વસ્ત્ર નળને પહેરાવ્યું. બન્ને સ્ત્રિ પુરુષ એકજ વસ્ત્ર પહેરીને ચાલે છે. રાત્રિ પડી ત્યાં એક ઝાડ તળે નળ સુતો. દમયંતિ બેસી છે; મધ્ય રાત્રિ થઈ ત્યારે નળ ઉઠ્યો અને દમયંતિને કહે તમે સુઈ રહો; દમયંતિ સુતી. જરા જરા નિદ્રાવશ થઈ, નળ તેના સ્વરૂપના સામુ જોઈ વિચારમાં ગરક થઈ ગયો. અરે આજ પૃથ્વિમાં ચંદ્ર ! આ અહલુત સ્વરૂપ વાળી. દંડ નિશ્ચય વાળી, દેવને ઉવેખવા વાળી, આજે અધોર જંગલમાં કંકર કંટકમાં સુતી છે. અહાહાહા, જે પગ ઉપર દબરો રૂપિયાનાં સોનાના હીરે જડયાં ઝાંઝર પહેરી, સ્વયંવર મંડપમાં યુક્તો તાર લઈ ફરતી હતી; તે પગમાં આજે કાંટા ભોંકાય છે. જે ગંગ ઉપર લગ્નજો રૂપિયાનાં અમ્બર ધરાતાં દસાં, તેના ઉપર, આજે સાધારણ સ્થિતિના મનુષ્યની સ્ત્રી ધારણ કરે તેના કરતાં પણ નજીવું વસ્ત્ર છે. અરે જે મુખ...અરે હું શું વળાણ કંઈ છું આ મોંઢામાં તો મને મુઠ્ઠી જેણે મચ્છ ખાધાં છે. આવી વિશ્વાસઘાતી અળખાને તો વગડામાં મૂકીને જવું જોઈએ; પણ શું કરૂં વસ્ત્ર બન્નેનું એક છે તેને સાચવી ફાડવાનું સાધન નથી. જો જેનીને ફાડે ને અવાજ થાય તો બગી ઉડે, શું કરું.

કળિયુગ કાતર અમને પડીઓ, વહાલાઓ કરવા વિયોગ;

નળે નારને મેલી વનમાં, શે થાએ મંયોગ;

અષ્ટ વિપરીત વાત, ઉભો રહ્યો ન્યાં થયો પ્રભાત. થઈ.

કાતરથી વચ્ચ કાતરી ઉભો થયો, થોડે દુર ગયો, અરે હું આ શું કરું. આવી નિર્દોષ અળખાને વનમાં મુકી ક્યાં જાઉં છું! વળી પાછો આવ્યો. નખથી શિખા સુધી નિહાળતાં વળી મોંઢા સામી દ્રષ્ટિ અષ્ટ, વળી નાઠો વળી આવ્યો, વળી નાઠો. છેવટ જોરથી દોડ્યો ને સવાર થયું ત્યાં ઉભો.

નળની વાંસેજ કળિયુગ, નળનાં પગલાં નાણુદ કરતો કરતો જાય છે કે પાછો આવવા ધારે તો એનોએ રસ્તો જડે નહિ. સવાર થતાં સૂર્ય દર્શન થયાં. વિમાસણ કરવા લાગ્યો અને એક ઝાડની ડાળ ઝાલી પોકાર કરી રોવા લાગ્યો.

[નળ] રાગ. હું હે રાજા.

અરે દેવ તેં આ શું કીધું, મેલી વન મોઝાર; રાણી.

વાધ વડની થાય ગરજના, રિછ નાહાર કળિયાર. રાણી. ૧

એ થકી લય ઉપજશે ભામની, તત્ તમશે પ્રાણ; રાણી.

પિયુને પિયુ કહીને જોવાવો, મિટી મધુરી વાણ. રાણી. ૨

અણુવટતું આચરીયું મેંતો, કસાધ કેરુ કર્મ; રાણી.

સદા સ્વયંવરના લોક હસશે, એ નવ આવી શર્મ. રાણી. ૩

દેવ ઉવેળી પરણી પ્રેમદા, ભૂલી ગયો તે દીન રાણી.

પાર નથી પસ્તાતાં મુજને, મન થયું મારૂં ખીન. રાણી. ૪

હું હત્યારો હું જોઝારો, ગાંઠેથી છુટયા ગુણ; રાણી.

ગુણ છુટયાને કર્મજ કુટયાં, છુટીશ ક્યારે રૂણ. રાણી. ૫

નળ કલ્પાંત કરે છે એવામાં, હે નળ, હે નૈપથપતિ, હે પુણ્યસ્ત્રોક, એવા શબ્દો સાંભળ્યા. દમયાંતિ બોલે છે એમ જાણી અવાજે અવાજે ધાયો, ત્યારે દવ બળતો માલમ પડ્યો. દવમાં ધસતાં મોટો નાગ જોયો અને તેજ નળને પોકારે છે એમ સમજાયું. નળ કહે ભાઈ મને શું કહે છે? નાગ કહે મને કૃપા કરીને અદાર કાઢો ! નળે ખસા ઉપર ઉચકી બહાર કાઢીને પુછ્યું. ભાઈ તું કોણ છે; ને દવમાં દાઝવાનું શું કારણ છે ? નાગ કહે મારૂં નામ કરકોટક છે; એકવાર ગારા મનમાં એમ થયું કે મારી જવાળા કેટલી ઉંચી જાય છે. એમ જાણી પહાડની ટોરા ઉપર ચઢી મેં જવાળા નાંખી; તે વખતે સમસ્તિનું વિમાન આકાશ માર્ગે જતું હતું; તે દાઝવા ત્યારે મને શ્રાપ આપ્યો કે; અમોએ તારો કંઈ પણ અપરાધ ન કર્યો છતાં અમને દઝાડ્યા, તો તું દવમાં બળ્યા કર અને ન્યાંદે નૈપ-

ધપતી, પુણ્યસ્થોક નળ રાજા આવશે ત્યારે તને બહાર કાઢશે. મહારાજ તે વખતનો બળતો હતો તે આજે આપના દર્શનથી દુઃખને વામ્યો.

[કવિ]

ગિતિ.

વશિષ્ઠે વહાલ જણાવ્યું, ઉછળી બાઝ્યો ડોકે તે વ્યાળ;
કાળો ને કદૂપો, વરવો વાંકો, થયો છે ભૂપાળ.

દુંકાને વાંકો હાથ; રાંટાને પાતળા પગ; મોદું કુલેલું પેટ, ભુખરી મૂછો, પાંપણ સમુળગી નહિ, પીળા ડોળા, દુંકા ભુંખરા માથાના વાળ, તદન કાળો કે કોણલા જેવો શરીરનો રંગ અને તે ઉપર પાછા જડા અને ઘાડા વાળ, કરકોટકના ડંશથી નળનો આવો વર્ણ થયો.

નળ—અતી ઉપકારી તુતો, વિશ્વ લબ્ધ્યે જોઈને આ રૂપ;

નાગ—ત્રણ વસ્ત્ર આ ધરજો, સુંદર રૂપે તવ થાશે ભુપ.

હાલમાં તમને માફ તો લાગતું હશે પણ પ્રભુ, હમણાં તમારે આવનાર રૂપની જરૂર છે. જ્યો આ ત્રણ વસ્ત્ર આપું છું. તે અંગ ઉપર ધારણ કરશો, તે વખત હતા તેવાજ અને તે કરતાં પણ અધિક તેજસ્વી થશો !

નળ હરખાયો આગળ ધાયો, ગયો અયોધ્યા માંય;

નમ્રતી રચના જોતો આવ્યો, રાજ્ય મહેલ છે ન્યાંય;

જાણે બીજો કામ, હસવા લાગ્યા દેખી તમાગ.

જાને.

નળ અયોધ્યા નગરમાં દાખલ થયો. ગામમાં પેસતાંજ કેટલાંક છોકરાં જોઈને બીહી બીહીને નાહા. કેટલાક કહે ભૂત હે ભૂત, હે ખવિશ હે ખવિશ; કરી પાછળ દોડવા લાગ્યા. નળ કોઈ પણ બનાવમાં લક્ષ ન આપતાં રાજ્ય દરબારમાં આવ્યો, મોઢેથી ખોંખારા કરે છે, અને નાકેથી સરકડા તાણે છે. રાજા જોઈને વિસ્મય પામ્યો અને અમંક્યો. આ શું ! આવું રૂપ ! કેમ પ્રધાનજી શું રૂપ; પ્રભુતી કેવી કૃતિ. લગવાન કેવાં કેવાં પુતળાં ઘડે છે ! રાજા કહે ભાઈ તમે કોણ છો ! નળ કહે હું નળનો ભાઈબંધ ! પ્રધાન કહે ત્યારે શું ! નળનું તે આનું રૂપ સરખું છે તેથીજ નળે ભાઈબંધી કરી હશે, રાજા કહે નામ શું ! નળ કહે બાહુક ! પ્રધાન કહે પગલાં કેમ થયાં ? નળ કહે દેશાટણ નિકળ્યા છીએ, ચાક્યા છીએ, હવે થોડાં દિવસ એક સ્થળે રહેવા વિચાર છે. રાજા કહે ભલા નળે વિખૂટા મૂક્યા ? બાહુક કહે નળ પુષ્કર બન્ને દૂત રચ્યા, તેમાં હાર્યા તેથી વન ગયા. પ્રધાન કહે કોઈ કામ કરી જાણો છો ? બાહુક કહે નળને પ્રતાપે અશ્વમેધ જાણ્યું, તેથી ઘોડાની જાત ભાત પરખી આકરી કંઈ ખરો ! રાજા કહે ખોટી વાત, અશ્વમેધનો એક રાજા ઇંદ્ર કે એક નળ તે સિવાય કોઈ જાણતું

નથી. બાહુક કહે એ દેવસેવામાં જેસતા ત્યારે હંમેશાં ઘાંટા કાઢી તેનો પાડ કરતા; તે હું કોઈ કોઈ દિવસ સાંભળતો હતો. મંત્ર મારે પાડે થયો, મેં અજમાવી જોયો ! રાજા કહે તમે અમારી અશ્વશાળામાં રહેશો ? બાહુક કહે હા પણ એક સરતે ! રાજા કહે શી સરત ?

[નળ]

મરાઠી સાખી.

કારજ નિયું નદી ન કરીએ, ધરીએ ન સેવક નામ;

સ્વયંપાક કરીને જમીએ, તમને ન કરીએ પ્રણામ;

સમન્યા સૌ તે પળ, જાણે આવ્યો બીજો નળ.

સમન્યા.

રાજા કહે એ તમેએ કહી તે સધળા સરત મારે કણુલ !

રાજાએ નળને અશ્વશાળામાં એક ઝોરડી રહેવા આપી. નળ ઝોરડીમાં રહે છે. હાથમાં ચામુક ને ખભે કાંમળો નાંખી કોઇ વાર ગામમાં ફરવા પણ નિકળે છે. હાથે રસોઈ કરી જુવારના રોટલા જમે છે. ઘોડાના ખરેરા કરે છે, ને રાત્રે સુતી વખત હંમેશાં દમયંતિને યાદ કરી સુવે છે.

સંગ રહે સ્થામાનો, દુઃખ દેન તે સધળા દે સુખ;

શિતળ તે સંતાપે, જો સ્થામાના વિયોગનું દુઃખ.

નળના રાત્રિયે સુતી વખતના શ્રાપ સાંભળી પાડોશણો વિચારે છે. જેન આ ભુત હંમેશાં સુતી વખત બાયડીને સંભારે છે ? એને તે કઈ અભાગણી પરણી હશે ! બીજી કહે પરણી શું હોય રાખ ! એતો કુંવારાના કરમનાં ફાંદાં. એક દિવસ એક બાઇએ પુછ્યું. હેં બાહુકજી તમે પરણ્યા છો કે કુંવારા ! બાહુક કહે હા હુંએ પરણ્યો તો છું. વળી બાયડીનેજ કેમ રોજ યાદ કરો છો ! માને નહિ એનને નહિ ? નળ કહે એન સંસારમાં નારીનું સગપણુ વિશેષ છે ! સ્ત્રિ કહે એમ કેમ બાહુક ! નળ કહે સાંભળ ! એકવાર એક પુરૂષની જેન મરી ગઇ. એકેની એક જેન એને તે વળી સુપાત્ર ! એને અગ્રિદાહ કરી ઘેર આવ્યા ત્યારે તેણે ખુબ રોવા માંડ્યું; એવું રોવા માંડ્યું કે છાનોજ ન રહે, ત્યારે મેલ્લાની કેટલીક સ્ત્રિયો એકઠી થઇ કહેવા લાગી; લાઇ છાનો રહે, છાનો રહે, સંસારમાં સૌને વહેલું મોડું મરવું તો છેજને ! હવે જેન મરી ગઇ તો અમોને જેનો સમજાવે, આ બધી તારી જેનોજ છે તો; પુરૂષે મન વાળ્યું. થોડે દિવસે મા મરી ગઇ ત્યારે પણ તેજ પ્રમાણે પુરૂષ રૂદન કરે છે. ત્યારે મેલ્લાની વૃદ્ધ ડોશીઓ આવીને કહેવા લાગી; વીરા છાનો રહે જોને ધણક પાન ભરું ને ગયાં તો આ બજેલા સમામાં જીતી ગયાં. પુરૂષ કહે, અરે હાથ મારી મા...ડોશીઓ કહે ભાઈ કેમ કરીએ હવે કોઈ ખાખા આવે

તેમ છે ! જાનો રહે લાઈ અચને મા સમજજો; ઓછું લાવીશ નહિ, હું તારી મા ! થોડાજ સમયમાં સ્ત્રિ મરી ગઈ ત્યારે તો પુણ્ય ઘરમાં એક-લોજ થયો, અરે હાય, હવે મારા દિવસ શી રીતે જશે. બહુ રોયો રોઈ રોઈને રાત કાઢી; પણ આખા મેદલામાંથી કે આખા ગામમાંથી કોઈએ આવીને એમ ન કહ્યું કે જાનો રહે; મને ગાયરી માનજો. વાતની સાંભળનારી તો સજ્જન થઈ ગઈ, હાય હાય હાય કાજો કદરો છે પણ કેવો પોકેલો છે. કેવી કેવી કહેવત કહે છે ! આ પ્રમાણે રાજ ઝટપણુંના રાજ્યમાં બાહુકથ રહ્યા છે. હવે નળના ગયા પછી થોડીજ વારે દમયંતિ જગી અને આમ તેમ દોડમદોડ કરવા લાગી. હે નાથ હે પતિ આમ હાંશી શું કરો છો. મને ડર લાગે છે. બોલો બોલો !

(કવિ)

રાગ—ઓખાહરણનો.

મધ્ય નિશા સમેરે, વનમાં વિસારીરે, નળ ભુપાળ;
 ક્યાં ગયા ક્યાં ગયારે, રાતીને મુકીરે લિમકની બાળ. ૧
 બોલો બોલો નાથજીરે, હાંશી રખે કરતા હૈયાના હાર;
 ટળવળે તારૂણીરે, અલગેલા આવોરે અંગના આધાર. ૨
 ડરે મ્હાર દીલડરે; ધમ ધોરધર આવો ધીર;
 કાયા મારી કંપનીરે; પ્રભુજી પધારેરે પુષ્કર વિર. ૩
 હાંશી કેમ આવડીરે, ભોળા ભોળા ભામનીના ભરથાર;
 આજે કેમ કોપીઆરે, વહાલા હુંતો વિસરી નર્થીરે લગાર. ૪
 અહિં માર કોણુ છેરે, બિદામણું લાગેરે ધાકું વન;
 વડ વાઘ રીંછડારે, તમ વિના તોડી આશે તન. ૫
 અવગુણુ માલારે, હિર નવ આણેરે હંસના બ્રાત;
 જાવું હવું જાવું હવુંરે, જૂંડા મારી કરવી હતી અહિં ધાત. ૬

હે નળ, હે નળ, હે નળ, હે સ્વામિ, હે નાથ, હે પતિ, ક્યાં ગયા, મને એકલી મૂકીને ક્યાં ગયા; હે પુણ્યસ્થોક મને વગડામાં ડર લાગે છે. આમ હાંશી શું કરવા કરો છો ! ઝટ દર્શન લો. મારા નાથ ઝટ દર્શન લો.

(કવિ)

રાગ—વૈદરલી વનમાં વલવલે.

લિમકે સુતા વન ભાટકે, મેલી લયમાં ભુપાળ;
 દમયંતિ ડર પામી ઘણું, મૂકી મૂકી અંતરીઆળ. લિમકે સુતા. ૧
 નળની છાંડી નાર એ, મૂખે કરતી સોર;

કાંટામાં પડતી કામની, રાત અંધારી થોર. લિમક સુતા. ૨

રૂવે રતિ પતિ ક્યાં ગયા, વીરસેન કુમાર;

સેવા સાર તમ અંગની, સાથે લ્યોને આ નાર. લિમક સુતા. ૩

વશિયર વિંટાય પાગમાં, વેણી વાડે ભરાય;

કંથેર થોર ને ભોરડી, અંગે ઉઝરડાય. લિમક સુતા. ૪

વનરાજ વાણી ઓચરે, કંપે આપુ વન;

કાયા ન કંપાવે કામની, જેનું નળમાં મન. લિમક સુતા. ૫

સ્વામિ સંગ નહોતું લાગતું, આતો દારણ દુઃખ;

પગ મૂક્યો જવ પ્રેમદા, પડ્યો અજગર મૂખ. લિમક સુતા. ૬

પહોળ મુખ કરી સુતેલા અજગરના મોઢામાં દમયંતિનો પગ પડ્યો;
 ૧ પડતાંજ અજગરે ખેંચવા માંડી. દમયંતિ પોકાર કરી કહેવા લાગી.. હે
 સ્વામિ બચાવો મને અજગર ગળી જાય છે. હે નાથ બચાવો બચાવો; અરે
 અબજાને કોઈ બચાવો! તે વખતે એક પારધી દોડતો આવ્યો તેણે અજ-
 ગરને કુહાડીથી ચીરી નાંખ્યો અને દમયંતિને બચાવી. પછી પારધીએ અજ-
 ગરને ખભા ઉપર ઉચકી લીધો અને દમયંતિને કહ્યું કે ચાલ મારી સાથે,
 થોડે દુર એક વાવ હતી ત્યાં બંને ગયાં. પોપી પરોપકારી પારધીએ અજ-
 ગરનાં હાડકાં ચામડાં અને માંસ ત્રણે જુદાં કર્યાં. દમયંતિના દેખતાં અજ-
 ગરનું બધું માંસ ખાઈ ગયો. દમયંતિ વિચારે છે અહાહાહા આતો ઝહેરી
 માણસ કહેવાય, દમયંતિના સામુ નિહાળી જોતાં દિપક દેખીને પતંગ ઉડે
 તેમ પારધીનું મન પડવા માંડ્યું. કેમ સ્ત્રિ! મારી કળા કેવી? દમયંતિ કહે
 તમારી તો અજબ કળા! પારધી કહે અજબ નહિ પણ કારગી.

(પારધી) રાગ—અખ ચલે ન મોહન.

કારમિ કળા છે મ્હારી, તું થા પરણીને નારી;

જોઈ રૂપ રહો છું રામા, નવ કરશો રામા ટામા,

હવે સઘળા મૂકી ભામા, આવને પાસ, કર છું આશ;

તાહરો દાસ, જાઉં બધીહારી. તું થા. ૧

રહો સુને પ્રેમદા, પરણી, છે ધન્ય તમારી કરણી;

તે શકુ કેમ હું વરણી, ઉઘડયુ ભાગ્ય, આવીઓ ભાગ્ય;

પકુ હું પાગ, પ્રાણથી પ્યારી. તું થા. ૨

ચતુરા ચમક્યો જોઈ ચાળો, તુજ આંખ તણો ઉલાળો;

છે સત્ય નથી કુલાળો, મધુરી વાણ; હરીલે પ્રાણ;

નયનનાં જાણુ, કરે ધા કારી. તું થા. ૩

કાં ભરો પ્રેમદા પાણી, તું થા મૂળ ધરની રાણી;

લે મોજ ભલેરી માણી, સકળ છે સુખ, નથી કાંઈ દુઃખ;

કહોને મુખ, ખરે જોખારી. તું થા. ૪

હવે રહેવાશે નહિ મુજથી, કેમ ખમી શકાશે તુજથી;

હવે ભેઠ ભામની ભૂજથી, કનડતો કામ, દેધને કામ;

મુકી દધ મામ, કરો મુજ ચારી. તું થા. ૫

(દમયંતી)

ગિતિ.

વિપરીત વપુને અડતાં, ખરે ખુટશે દુષ્ટ તુજ કાળ;

નળ રાજની રાણી, ભિમક ભુપની હુંતો છું જાળ.

પારધી કહે અ હા હા હા; નળની રાણી! વાહ નળની રાણી; ત્યારે
મારાં ધનભાગ્ય, હવે તો હું જવા દેતો હોઈં તોય ન જવા દઉં.

દેવ ઉવેખી પરણી નળને, ભીમક ભુપની જાળા;

હાલી આલીને આવી અખળા, કેવા કરમના ટાળા;

વાહ કર્મ ગતિ, આનંદ મુજને આજ અતી. વાહ.

(કવિ)

ગિતિ.

આવ્યો પાપીઓ પાસે, અખળા ઉપર કાઢીને આંખ.

ભિમક સુતાના શ્રાપે, બળી પારધી થઇ પડીઓ રાખ.

પારધી બળા ગયો, દમયંતિ થોડી વાર ઉભી રહી; પ્રશ્નાતાપ કરવા લાગી.

(દમયંતિ)

ગિતિ.

અરે ઉપકારી માર્યો, જીવ જ્યાવ્યો જોરેથી જાણુ;

પાશ કેશનો નાંખુ, હાય જશે આ દેહ તજ પ્રાણુ.

માથાના કેશની આંટી ગળામાં નાંખી જ્યાં તાણવાની તૈયારી કરે છે.

તે વખતે કળા વિચારે છે કે જો મરી જશે તો બાજી બગડશે. કળાએ

કારમી માયાવી પ્રલવાડી રચી તેમાં પોતે નગ્ન સ્વરૂપે જોગી દિધંબર બન-

નીને બેઠો. વાડી જોઇ દમયંતિને વિચાર આવ્યો કે રખે આ વાડીમાં

તો મારા સ્વામિ નહિ હોય, લાભ્ય જોઈ. દમયંતિ વાડીમાં આવી તે વખતે

કળા પદ્માસન વાળી આંખ મિચી ધ્યાન કરી બેઠો. દમયંતિ કહે અરે

આતો કાંઈ યોગી મહારાજ છે, થોડીવાર સુધી તેની દ્રઢતા જોઇ રહી,

જ્યારે કળાએ આંખ ઉઘાડી ત્યારે દમયંતિને દીડી. કોન હે! ઇધર કાયકુ

ભટકતી હૈ! દમયંતિ કહે મહારાજ. કળિ કહે મહારાજ કયા! સ્વામિશી

તરછોડી હું ધર હમારા આસન બ્રષ્ટ કર્નેકુ કાયકુ આઈ હે ! દમયંતિ કહે હે તપસ્વિ મને આપે ક્યાંથી ઓળખી ? કળિ કહે ઓળખી ઓળખી ક્યા કરતી હે હમ હમારી સિદ્ધીસે તિન લોકકી ખાત જનતે હે ? ક્યા તું નળકી નારી કે નહિ ? દમયંતિ કહે હા. મહારાજ; એ મારા પતિ ક્યાં છે ? કળિ કહે હે ખુશી મેં હે તેરેપરસે ઉનકા બિલકુલ પ્રેમ ઉતર ગયા હે, વોતો દુસરી ઓરતસે લગ કરકે ખેઠા હે. અખ તું નળ નળ ક્યા કરતી હે, તેરા દીલ ચ્હાય વેસા કરશે.

(દમયંતિ)

મરાઠી સાખી.

પાર વિનાની પરણે પ્રેમદા, તપાસ તેમાં હું રાહ;

સ્વામિ શરીર છે સુખમાં જાણ્યું, બદ્ધિ સુધરી બાહ;

રહે એવાતન, તેને સમજુ તન મન ધન.

રહે.

આજે પતિના ખુશીના સમાચાર સાંભળી માફ મન પ્રસન્ન થયું. આ તાપનો વખત છે માટે લાવ્ય જરા આરામ લેજો, દમયંતિ સેજ નિદ્રાવશ થાય છે. વાડી ઉડી જાય છે. તાપથી દમયંતિ જગ્રત થાય છે, ને વિમાસણ કરે છે. અરે મારા હિનભાગણીને પગલે તપસ્વિની વાડી પણ વિખરાઈ ગઈ. હે નાથ હે સ્વામિ, મને એકવાર દર્શન તો દો, હે નૈપધપતિ મને અપરાધી ગણતા હો તો ફરી ફિટકાર દેવા તો સનમુખ આવી ઉભા રહો. એટલામાં હજારો બળદની પોઠો લઈ વણઝારા જતા જોયા, નહિ નહિ આ ટોળામાં મારા સ્વામિ હશે. લાવ્ય જરા વહેપારીને પુછું તો ખરી !

(દમયંતિ)

રાગ—મિસરી.

વામા પુછે વહેપારી, દીઠા નૈપધનાથ; ઓ લાઈ કાંઈ દીઠા નૈપધનાથ.

રૂપે રૂકે કોઈ નથી, સરખાવો સુર્યની સાથ.

ઓ લાઈ ૧

અડધુ અંબર અંગે ધર્યું, આલે સાવજ આલ;

ઓ લાઈ

પ્રાંએ પદમ ચક્ર શોભતાં, કંચન કાયા ખાલ.

ઓ લાઈ ૨

ભમરો ભમરા સમાન છે, વાંકી દીસે મૂંછ;

ઓ લાઈ

દેવ દાનવને માનવી તેની આગળ તુચ્છ.

ઓ લાઈ ૩

ભાતુ રહો જેના ભાળમાં, બાહુ બેઉ વિશાળ;

ઓ લાઈ

નાથ ગયા છે રીસાઈને મુકીને અંતરીઆળ.

ઓ લાઈ ૪

રખે રહ્યા તમે સંગમાં, પુષ્કર દેરા બ્રાત;

ઓ લાઈ

વહેપારી તવ બોલીઓ, ન કરો આંસુ પાત.

ઓ લાઈ ૫

ખીજે કહે તમે કાણુ છા, શાકણી ડાકણી કે ભૂત; ઓ બાઈ૦
વનદેવી કે વંતરી, કે માયાવી વૃત. ઓ બાઈ૦
ત્રિજે કહે નૈપધનાથ હું, અવસેદા મુજ અંગ; ઓ શાઈ૦
નળ ભૂતળમાં હુંજ હું, કરો શરીરનો અંગ. ઓ બાઈ૦ ૭

એમ ચાલતાં ચાલતાં રાત્રિ પડી ત્યાં વણુઝારાઓએ મુકામ કર્યો. દમયંતિ પણ એક ઝાડ તળે સુતી, જે ઠેકાણે વણુઝારાનો પડાવ થયો ત્યાંથી થોડે દુર દમયંતિની માર્ગી ભાનુમતિનું નામ હતું અને તેનો દીકરો એટલે દમયંતિનો મશીઆઈ ભાઈ સુઆહુ રાજ્ય કરતો હતો. નિત્યના રિવાજ પ્રમાણે રાજના સવાસો હાથીને ગંગાસ્નાન અને જળ પાન તથા વિહાર કરવા હાથણીઓ સહિત માવતોએ છોડ્યા. હાથી જળક્રીડા કરી પાછા ફર્યા તે વખતે મધરાત્રિ વીતી ગઈ હતી. હાથીને આવતા જોઈ કળિ સિંહ થઈ હાથીના સામે દોડ્યો; સિંહને જોઈ હાથીઓએ દોડમદોડ કરી મૂકી. હાથીના દોડવાથી વણુઝારાના કેટલાક બળદ અને કેટલાંક ઈંધ્યાંછોકર તથા ઘેરાં ચગદાઈને મરણ પામ્યાં, સવારમાં ઉઠીને જૂવે તો ત્રાસ ત્રાસ વરતાઈ ગયો. અરે આ શું ! આ કાળો ડેર કાણુ કર્યો. વિમાસણુ કરે છે, કેવે છે, એટલામાં બ્રાહ્મણનો વેપ લઈને કળિયુગ આવ્યો, અરે કેમ વિમાસણુ કરો છો ? છે શું ? વણુઝારા કહે જૂવાને રાત્રિયે કાઢ્યે અમારાં બાળ-બચ્ચાં ઘેરાં અને બળદના પ્રાણુ લીધા. કળિ કહે ઝટ પડાવ ઉઠાવો નહિ તો આજે રાત્રે એકે નહિ રહે ! વહેપારી કહે આ કાણુ માર્યાં ? કળિ : કહે એણુ. વહેપારી કહે એણુ તે કાણુ ? કળિ કહે એણુ, કાલે મળી હતી એણુ. વણુઝારા કહે અરે શું પેલી રૂપાળીએ !

(કળિ) મરાઠી સાખી.

છે રૂપાળી કમં કાળી, વનમાં વાસા રહે છે;

હળામળાને રહે છે દિવસે, રાત્રે ભરખી લે છે;

તમને કાલ મળી, ચેતાવું હું ચેતો વળી.

તમને૦

વણુઝારા કહે અરે એ રંડા ગઈ ક્યાં, જે જડે તો જીવતીજ ન રાખીએ. કળિ કહે એને જીવતી ન મારી નાંખશો, નહિ તો પછી વંધારે કનડશે. ઓ જેઠી પેલા ઝાડ તળે ડાકણુ ! કળિએ નિશાની બતાવી કે તરત ઘણા વણુઝારા દોડતા આવ્યા. દમયંતિને દેખી જીલમ ગુન્યો.

(કળિ) મરાઠી સાખી.

ગડદા પાટુ દિવસુ કાણી, મારે છે મોકમ માર;

લાકડીઓ પથ્થરની ઝડીઓ, ચાલી લોહીની ધાર.

દશા નાજ તણી, ચાલી આવી નાજ ભણી.

દશા૦

પણુઝારાના મારના ત્રાસથી દમયંતિ દોડતી સુખાહુના નગ્રમાં પેડી. પાંસે હળરો છોકરાં દોડે છે. તાળાઓ પાડી હે હે હે હે કરે છે. કાંકરા મારે છે.

દુર્દશામાં દોડતી દમયંતિને ભાનુમતીએ જોઈ. દારીને કહ્યું પેલી બાઈ ઉઘાડી દોડે છે. તેને મારી પાસે બોલાવ! દારી ઉપર તેડી લાવી. ભાણીએ માશીને ઓળખી પણ માશીએ ભાણેજને ન ઓળખી. ભાનુમતી કહે હે બાઈ તું આવી છુરી હાલતમાં ભટકે છે પણ તારૂં કપાળ કહે છે કે તું ભાગ્યશાળી છે! તારૂં નામ શું? દમયંતિ કહે મારૂં નામ સતિ છે; ભાનુમતિ કહે બેન એ નામ પણ થોગ્ય છે; તું ક્યાંથી આવી ક્યાં જાય છે? સતિ કહે રાજ્યમાતાજી હું અને મારા નાથ, બેઉ એક વસ્ત્ર પહેરી જત્રા કરતાં હતાં. તેમાંથી મારો કાંધ અપરાધ થયો હશે. એ પતિના હૃદયમાં ઠસવાથી મારા પ્રાણના આધાર અડધું વસ્ત્ર ફાડી મને વગડામાં રજળતી મુકી ચાલી નિકળ્યા છે. હું દુઃખીયારી તેમને પગલે દોડુ છું. ભાનું કહે બેન તું મારી પાસે રહે તો મારૂં તારી મધુરી વાણી મને મારી લાગે છે. મારી દીકરી નામે ઈંદુમતિ છે, તે તારાં જોવડી છે; તેની સાથે તું સહિયર થઈ વર્તજે? સતિ કહે માતાજી હું નિચુ કામ નહિ કરું; દારી નામ નહિ ધરાવું; અતિથીને ભોજન કરાવ્યા વિના ભોજન નહિ કરું; ગામથી ગાઉ ઉપર જતા વટેમાગુને સદાવૃત આપ્યા વિના નહિ જવા દેઉં, મુલામ બિછાને નહિ સુઈ રહું, ઉત્તમ પ્રકારનાં ભોજન હું નહિ કરું; માત્ર ઘેંસ ને છાસનુંજ ભોજન અને માત્ર કાળો કામજો પૃથ્વી ઉપર આસન. મારા અંગ ઉપર એકજ સફેત વસ્ત્ર ધારણ કરીશ, ભાનુમતિ કહે બેન એ તારી કહેલી બધી શરતો મારે કબુલ. આ પ્રમાણે દમયંતિ માશીને ઘેર રહી છે. ઈંદુમતિ સાથે હળીમળીને વર્તે છે. એવામાં એકવાર ઈંદુમતિ રતાન કરવા પેડી. ત્યારે સઘળા શણુગાર શરીર ઉપરથી ઉતારી દમયંતિના ખોળામાં આપ્યા. માત્ર ખરા મોતીનો નવસર હાર તે પડશાળના ટોલ્લે ભરાયો, કળાએ ટોલ્લામાં પેસી હાર તાણી લીધો. જ્યારે ઈંદુમતિ નાહિ દમયંતિના ખોળામાં સોંપેલા સઘળા શણુગાર સજી રહ્યા પછી હાર સામી નજર કરવા ગઈ અને ટોલ્લે ભરવેલો હાર ન માલમ પડ્યો ત્યારે દમયંતિ ઉપર વહેમાઈ ગઈ કે નક્કી આ રખડતી આવેલી એણે જ હાર સંતાડ્યો હશે. કાઢ્ય મારો નવસર હાર ક્યાં ગયો! દમયંતિ કહે બેન મેં તારો હાર નજરે પણ ક્યાં જોયો છે?

રાગ—'ખટક રહી આ.

- ઈંદુ—કાઠ્ય કાઠ્યરે કામણુગારી, શાણી તુજને સોંપ્યો હાર;
ચોરી કરવી ચાલ નહારી, મહિલા ખાશો મોકમ માર. ૧
- સતિ—ચોરી ચતુરા કેમ ચઢાવે, જોયો નથી મેં નવસર હાર;
આળ ચઢાવે અખળા ઉપર, કાંઈક લામની રાખો ભાર. ૨
- ઈંદુ—અખળા સખળા જેવી દીસે, ખરે ચોરડી છેજ ખસુસ;
ફેંકી દેને હાર વેગજો, ફેગટ કરવી આંહાંતુસ. ૩
- સતિ—અપળા જો હું હોઉ ચોરડી, રાજમાતા કેમ રાખે રહેમ;
ખોળ્ય કરો ખાતેથી એની, મુજપર ખોટો રાખો વહેમ. ૪
- ઈંદુ—રહી જાણી રાખી ધરમાં, કુડી જેવી દીસે આજ;
આહુ અવળું મુને ન ગમતું, હાર આપીને વળતી ગાળ્ય. ૫
- સતિ—કુડી પડી કેમ કહે કામની, કુડુ કરતાં આપ્યો કર;
જેમ આવે તેમ જોલેં વધતુ, રાખ્ય જરા ઈશ્વરનો ડર. ૬
- ઈંદુ—ઈશ્વરને તું જાળખનારી, કરે કારમાં હાથે કાજ;
અંધ દેખ્ય તું આંખ્ય ઉઘારી, સ્વામિયે તને કીધી તાજ. ૭
- સતિ—અન્ન જમું હું તારા ધરતું, તેથી સાંખુ કુંક વચન;
દમયાંતએ નિચુ નિહાળી, કરવા માંડ્યું ધાડ રૂદન. ૮
- ઈંદુ—કહેવું ખમણું ખાવુ તમણું, આંખે શાને આણે નીર;
ભાતુમતિ ભોવનમાં આવી, ખાળા જોઉં મુકી ધીર. ૯
- ભાતુમતિને જોઈ બન્ને રોતી પાસે ગધ. ઈંદુ કહે માતાજી એણે મારો
હાર ચોર્યો છે. સતિ કહે માતાજી મારે માથે મિથ્યા ખોટી આળ ચઢાવે છે.
રાજ્યમાતા કહે સતિ એ હાર મારા ધરતો નથી એના સાસરાનો છે;
ખોવાય તો એવા હજાર હાર આપતાં છુટકો ન થાય; મારે મશ્કરી કરી
હોય તો આપી દે! રંગનાં કુંડાં કે ચટકાં !

(સતિ)

રાગ—નાગ આ કરડ્યો.

- ચઢી હાર ચોરી કાંઈ-કાંઈ થાય રામ.
કાંઈ કાંઈ થાય રામ, કાળજી કપાય રામ. ચઢી હાર.
- ઈશ્વર આતો અન્યાય મોટો;
દેવ દરબારમાં નથી કાંઈ ન્યાય રામ. ચઢી હાર. ૧
- સાચો સવિતા જ્યોતિ અળકે;
અંધકાર દીસે સઘળે સદાય રામ. ચઢી હાર. ૨

રણુ રખડાવી, વિયોગ પડાવી;

વ્યાળ ઘઘને વગી, ગગી મારી કામ રામ.

ચઢી હાર. ૩

હશે અધુર હરી, ભલે થાય પુર;

ચોરી થકી શું, ખુર કહેવાય રામ.

ચઢી હાર. ૪

ઈંદુમતિ—કેમ ઇંદ્રવરણી હાર કાઢે છે કે નહિ ? જો નહિ આપે તો સમજાવે કે તને પામે ઘેરી છે, ઉપરથી સતીપણું દેખાડવું અને અંદરખાનેથી ના કરવાનાં કામ કરવાં, તારા એવાં સ્વભાવની આજેજ ખબર પડી; રાંડ પેટ ભરી !

સતિ—એન ઈંદુ; હું તારા ઘરનું અન્ન જમું છું; જેથી તારાં આવાં કઠોર વચન સાંપુ છું, પણ હવે હું પણ વાર ઉભી રહેવા માગતી નથી.

ઈંદુમતિ—એક વાર મારો હાગ આપી દે, પછી તાર કાણ મ્હોં લખને ગમે ત્યાં જા ? રાંડ ભટકતી.

સતિ—એન, મને નાહકની ચોરી ચઢાવે છે, તે મારાથી સહન થવું નથી, માટે મારી આંતરડી અકળાઈને એમ કહે છે કે તારા હારનો લેનાર ફાટી પડશે, અને તને એક તો શું પણ અનેક હાર જડશે.

ગિતિ.

તડાક ટોલ્યો ફાટ્યો, નાંઠા કળી ને નિકળીઓ હાર;

અનેક હારો પડીઆ, ગગન મંડળથી ગણતાં નહિ પાર.

હારનો વરસાદ વરસતો જોઈ લાનુમતિ ભય પામી અરે આતો કરણા નહિ પણ સતિનો કોપ. અરે હે સતિ હે મંમાયા ક્ષમા કરો અપરાધ ક્ષમા કરો. ઈંદુમતિ તો વિલપ ગમ્મ અને ઘરમાં ખુણે જમ સંતાપ રહી.

(કવિ)

મરાઠી સાળી.

ઇંદુ ઈંદુ જેવી થઇ ગઇ, શાધી નથી એ જડતી;

લાનુમતિ ભય પામી મનમાં. સતિને પાએ પડતી;

આ શું કહેવાયો, જોઈ જોઈને વિરમય થાયો.

આ શું.

નળ અયોધ્યા નગરમાં રાજા ઋતુપર્ણની ઘોડારમાં રહ્યો છે. દમયંતિ મારાંને ઘેર દોલતના દિવસ કાઢે છે. નળના ખન્ને બાળકને લઈ સુદેવ બ્રાહ્મણ તથા માધવી કેશવી દાસીઓ કુંદનપુરમાં આવ્યાં. વજ્રાવતી કહે કેમ દાસીજનો મહારી વહાલી દિકરી દમયંતિ ક્યાં ? સુદેવ કહે માતાજી નળ તથા પુષ્કર દુત રમ્યા, તેમાં પુષ્કર છૂટ્યા. નળ હાયાં. સરત પ્રમાણે રાજ્યપાદ સોંપી વન ગયા છે, અને એન દમયંતિ પણ સાથે

ગયાં છે. વળા એમ પણ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે નળે દમયંતિને વગ-
ડામાં રઝળતી મુકી છે. વળાવતિ પછાડ ખાઇ પડી. ભિમક તથા રાજ-
કુમારો કલ્પાંત કરે છે. તે વખતે દમયંતિને માર મારનારા વળાઝારા
વહેપારને અર્થે ત્યાં આવ્યા; અરે રાજ કેમ કલ્પાંત કરો છો ? રાજ કહે
કોઇ મારી દીકરીની શોધ જનાવો ! કોઈ મારા જમાઇ રાજ નગની શોધ
કાઢો. અરે એ કયાં હશે.

વળાઝારા કહે વામા દીકી, રૂપ તણો અંબાર;

અડધુ અંબર અંગે ધાર્યું, કરતી નળ પોકાર;

છે મહાવનમાં, તાપ અતી તેના તનમાં

છે મહા.

વળાવતી કહે વીરા સુદેવ, પાણી પણ પછી પીજે ! જા મારી દિક-
રીને પૃથ્વિના પડમાંથી ખોળી કાઢ્ય ! સુદેવ બ્રાહ્મણ ખભા ઉપર લાકડી
અને લાકડીએ તુમરું ભેરવીને ચાલ્યો. જ્યાં જ્યાં સ્ત્રિઓને દેખે ત્યાં ત્યાં
સર્વ સ્ત્રિઓનાં મોઢાં જુવે, પછી આગળ જાય. કુવા ઉપર પાણી ભરતી,
ગરબે ગાતી, વિવાહ અર્થે મંગળ ગાતી, કુટતી, રોતી. ગંગાના ઘાટ
ઉપર ધોતી, ખાણમાં માટી ખોદતી, ખાર ધરતિમાં ઉસવિણતી, સર્વ સ્ત્રિ-
ઓને જોતો જોતો, સુખાહુ રાજના નગમાં આવી પહોંચ્યો. જે દિવસે
સુદેવ બ્રાહ્મણ ગામમાં આવ્યો તે દિવસે રાજ સુખાહુ વિસ્તુયાગ કરવા બેઠો
હતો. હજારો મનુષ્યની સંખ્યા ભેળા થઇ હતી, ત્રણ હજાર સ્ત્રિઓની
વચમાં ઇંદુમતિ સાથે સતિ દમયંતિ બેઠી હતી, સુદેવ બ્રાહ્મણ સ્ત્રિઓના
ટોળામાં પડ્યો અને એકે એક બધરીનું મોઢું નિહાળી નિહાળીને જોવા
લાગ્યો જોતાં જોતાં દમયંતિ સામી નજર થતાંજ અને તેના કપાળમાં
રહેલા ચળકતા ચંદ્રને દેખતાંજ બ્રાહ્મણ પુતળ જની ગયો.

(કવિ) હારે હારે, આની બ્રાહ્મણે મિટ્ટેમીટ માંડીરે;

હારે હારે, દમયંતિએ મૂકી નહિ છાંડીરે.

હારે હારે, બોલ્યો બ્રાહ્મણ ભીમકની બાળરે ?

(સતિ) હારે હારે, શોધે સુદેવ આવ્યા આ કાળરે ?

(સુદેવ) હારે હારે, દાસી દીન મારી કરે ઘેરરે ?

(સતિ) હારે હારે, નાચ સઘળી વાતે લીલા લહેરરે,

(સુદેવ) હારે હારે, નળે મેલી ભટકતી વનનરે ?

(સતિ) હારે હારે, હુંથી નહિ માન્યું હોય મનનરે.

(સુદેવ) હારે હારે, દયાહિણ થયા નળરાયરે ?

(સતિ) હારે હારે, મારે કાંઈક હશે વ્યવચારે. ૫

(સુદેવ) હારે હારે, બેની નિત્ય રહે શીરનામીરે ?

(સતિ) હારે હારે, તેતો બેનારો અંતરજામીરે. ૬

(સુદેવ) હારે હારે, બેની ચાલેને મારી સાથરે ?

(સતિ) હારે હારે, રાકે ઘેર આવ્યા છે નળનાથરે ? ૭

સતિને ટેલીયા બ્રાહ્મણની સાથે વાત કરતાં બેઠને, ભાતુમતિ કરડી આંખ કરી પુછવા લાગી.

(ભાતુ) હારે હારે, ક્યાંથી આવ્યો ત્યા ટેલીયા વગુતારે ?

(સુદેવ) હારે હારે, આતો વળાવતીની સુતારે. ૮

(ભાતુ) હારે હારે, અલ્યા વળાવતી બેન મારીરે ?

(સુદેવ) હારે હારે, આતો દમયંતિ નળની નારીરે. ૯

(કવિ) હારે હારે, પુછે ભાતુમતિ બની આલીરે ?

(સતિ) હારે હારે, હું છું પુષ્કર ભુપની ભાલીરે. ૧૦

(કવિ) હારે હારે, સુણી ભાતુમતિ પડી ધણુરે;

હારે હારે, ઇદુમતિને ખાટી રહું મણુરે. ૧૧

યત્ર યત્રને દેકાણે રહો સુખાહુ શાય કરતો ઉભો થયો. અરે કોણ બેન દમયંતિ ! એટલું કહેતાં છાતીએ ડચુરો લરાયો, આંખમાંથી આંસુ પડવા માંડ્યાં. રાજને રોતો બેઠ સકળ પ્રજા ઉદાસ થઈ ગઈ. ઇદુમતિ અતિ રૂદન કરવા લાગી. ભાતુમતિ પોકારે પોકાર પાડી પશ્ચાતાપ કરવા લાગી. આખા નગ્રમાં શોક છવાઈ રહ્યો.

(ભાતુ) રાગ—વૃષાદ્ધૃ વહી ગઈરે.

અરે શું નિપન્યુંરે, થઈ ગઈ આતો વિપરિત વાત;

કટારી ક્યાં ગઈરે, કરવી, મારે પ્રાણની ધાત. ૧

દીકરી દુઃખમારે, કહાડ્યા દિવસ દામણે મુખ,

માશી દારમારે, તું ભાણેજે વેડી ભુખ. ૨

સુવા સાથરેરે, ખાવા તાહું શિળું અન્ન;

ઝોણુ અતિ ધણુરે, પણ તે કદી ન માન્યું મન્ન. ૩

છત્રપતિ નાર થઈરે, કરીયું દાસી કેર કમ;

વગર દીધે પડ્યોરે, જગતમાં મુજ કપાળે ડામ. ૪

સમજતી સાનમારે જાની છપતી મારી સંગ;

પામીયુ શામતારે, જુવો ચીરીને માંડ અંગ. ૫

ઇંદુમતિ અતી રૂવેરે, પૃથ્વી પછાડે અળળા આપ;
 કલંક આટાડનારે, મુજને ડશી ગયો નહિ સાપ. ૬
 પૃથ્વી માગ દેરે, હું તો સરસ સરીને જાઉં;
 ગળે ફાંસો કરેરે, કુવે પડુ કે વિપતે ખાઉં; ૭
 ખેતી ખારણેરે, મુજથી લેવાયો નહિ લાલ;
 વિજળા વેગમારે, મુજ પર તુટી પડજો આલ. ૮

(દમયંતિ)

મરાઠી સાખી,

સુખી થઈ હું સઘળા વાતે, કોઈ ન કરશો કલેશ;
 મન ગમતો માણ્યો મેં વૈભવ, દુઃખ ન પામી લેશ;
 રાખ્યુ રૂઢ માન, સાક્ષી તેના થી ભગવાન. રાખ્યુ ૦

(કવિ) ઇંદુમતી ઓશીઆળા થઈ ગઈ, વળા વળા પાએ લાગે;

સુખાહુની સાથે રહીને, વારંવાર ક્ષમા માગે;

સેવા સૌ કરનાર, છત્રપતિની તુંતો નાર.

સેવા ૦

આખી રાત્રિ વાર્તાવિનોદમાં કાઢી. ખીજે દિવસે સુખાહુ દમયંતિને વિ-
 દાય કરે છે. જેન આ રથમાં બેસો. દમયંતિ કહે વીરા મારા સ્વામીનું
 મુખ જ્યાં સુધી જોયું નથી; એમની આજ્ઞા લીધી નથી, ત્યાં સુધી હું ર-
 થમાં નહિ બેસું; હું તો પગે ચાલતી જઈશ. સુખાહુ કહે બહુ સાંઝે બેન;
 પત્યાસ માણ્યો તમારી સાથે સંભાળતે માટે મોકલું છું. સુદેવ બ્રાહ્મણ
 દમયંતિને લઈ ઘેર આવ્યો. દિકરીને જોઈ વજ્રાવતિ હર્ષ તો પામી પણ
 જમાઈની ઝંખના એના હેઠામાં અમુઝાયા કરે છે. લિમક કહે 'મેં નળની
 શોધમાં માણ્યો મોકલ્યાં છે દમયંતિ કહે પિતાજી ! સુદેવ બ્રાહ્મણ
 વિના કોઈ એમની શોધ લાવશે નહિ, અને તેની યોગ્ય ગોઠવણ કરવા
 દીકરીને રંગ મળવી જોઈએ. લિમક કહે મારા દિકરા ભલે જે રીતે તું
 ધારતી હો તે રીતે એમની ખોળ્ય કરાવ ! દમયંતિ કહે વીરા સુદેવ, તું
 જા ! જ્યાં રાજદરબાર હોય, જ્યાં સજ્જનની સલા હોય; ત્યાં જઈ નિ-
 એના શબ્દો બોલજો ! તેના ઉત્તર સાંભળવા જરા વાર રથેલી જજો અને
 ઉત્તર ન મળે તો સ્થાન છોડી બીજા સ્થાનમાં જજો !

(મર્મ વચ્ચન)

હરિગિત છંદ.

સુભાગ્યે વસ્તુ સાંપડી, પરીત્યાગ કીધો એહનો;

કહું ધીક છે તે જન્નને, તપાસ નહિ તેહનો.

કાંઈ રંક હાથે રત્ન ચઢીયું, જાત કીધું નહિ જરી;

થઈ દાસ ઉદર આશ, તે વસ્તુને સુધી વીસરી.

અખળાને માંથે આળ ચઢીયું, નેટ ચુકી નહિ કદી;

વસ્તુ વિસારી બહારીને, આ-સુદેવે વાણી વદી.

આ ઉપરના શબ્દથી સુચવતો સુચવતો દેશે દેશે ફરતો અયોધ્યામાં રાજ રતુપર્ણના દરબારમાં આવ્યો. દરબારમાં ટેલ નાંખતાં કોષ્ઠએ જવાબ આપ્યો નહિ. સુદેવ બહાર નીકળવા તૈયારી કરે છે એવામાં એક મસ્કરો ખોલ્યો. આ મર્મભેદનો જવાબ તો ઘોડારમાંથી બાહુકજી જરૂર આપે. રાજ કહે હા હા એ ખરું. મહારાજ જાઓ અમારી ઘોડારમાં અવાજ કરો તમને જવાબ મળશે. રાજના કહેવા પ્રમાણે સુદેવ ઘોડારમાં ગયો ત્યાં કોષ્ઠ બાણસ જોવામાં આવ્યું નહિ. તોપણ એતો દમયંતિના કહેલા શબ્દો મોટેથી અવાજ કરી ખોલ્યો. બોલને છેડેજ કાળો કામળો પહેરેલો, એક હાથમાં ખરેરો; બીજા હાથમાં ચાણુક લઈ બાહુકજી બહાર નિસર્યો. ખળડદાર ઉભો રહે બામણા ! બાહુકને દેખી સુદેવ લય પામ્યો. હાય...બાપરે...બાપો !

(નળ)

કોધથી-હરિગિતઃ*

હ્યા બોલ્ય બમણું બામણા; વળી મુખ શાનો બડબડે ?

પોત પોતાના કર્મથી, વસ્તુ તે રાને રડવડે.

૧

વળી રતન જાણી જતન કીધું, માન દીધું તુરને;

ખટ માસ સુડે સેવીઓ, જઈ આકડાના તુરને.

૨

સેવક થયો છે વહોરનારો, કારણ વિના કોઈ ના તને;

છે પતિ કરતાં પેટ વહાણું, પુછીને માલ્યર થને.

૩

એટલું કહી અંદર જતો રહ્યો. સુદેવ ત્યાંથી નીકળ્યો. પાડોશીને પુછ્યું બેન આ જોડે ઘોડારમાં એક કાળો સરીખો પુરૂષ કોણ છે ? પાડોશણ કહે ભાઈ બે એક વરસ થયાં એ પરદેશી આવ્યો છે. એની ચતુરાઈનો પાર નથી. માત્ર રૂપ નથી એટલુંજ. પરણ્યો હોય ને બાયડી મરી ગઈ હોય એમ સમજાય છે. આ ઉપરની સ્વર્ણા બીનાતું મનન કરતો કરતો સુદેવ દમયંતિની પાસે આવ્યો. દમયંતિ કહે વીરા સ્વામીની શોધ ! સુદેવ કહે શોધતો શ્રી હરીને ખજાર, પણ મારા બોલનો ઉત્તર આપ્યો તે સંભળાવું. દમયંતિ કહે કોણે આપ્યો ? સુદેવ કહે અયોધ્યાના રાજ રતુપર્ણની ઘોડારમાં મેં અવાજ કર્યો કે તરત એક ભુતને લાડકાવે તેવો ખર નીકળ્યો.

(સુદેવ)

મરાઠી સાખી.

કાજળ રંગે, કામળ અંગે, બાહુક નિસર્યો બહાર;

સરકડા લારતો ગોખારા કરતો, નવન નવાવે સાર,

હુંકા વાંકા કર, દેખીને હું પામ્યો કર. હુંકાં

દમયંતિ કહે શું એવું કદૂપ સ્વરૂપ છે ને તમારા બોલનો જવાબ આપ્યો ! જવાબમાં શું કહ્યું ? સુદેવ કહે હા આપ્યો. અને જવાબમાં પાનું ૧૪૬ *

(કવિ) : રાગ; રાયકાનો.

વખાણી વાણી, ચમકી રાણી, ભામતી સમગ્ર ભેદરે,

વાન વપુનું સાંભળીને મનકુ પામ્યુ ખેદ. ગુરૂ.

છાતીમાં પડીઆ છેદ; ગુરૂ. વખાણુ જેને વેદ ગુરૂ. ૧

વાણીમાં ભરપુર ભેદ છે, ને મુજને મારે બાણરે;

બાહુકના નહિ બોલડા, એતો પુણ્યશ્લોક પરમાણુ. ગુરૂ.

એતી સઘળે વરતે આણુ, ગુરૂ. એતો મારા જીવન ત્રાણુ. ગુરૂ. ૨

કૂરૂપ કાયા છે નળરાયા, સાચુ કહુ સમ ખાધરે;

શક્તિએ મુજને મુજ પાડી, લિમકરાય જમાઈ. ગુરૂ. ૩

જેતી સાથે સાચી સગાઈ, ગુરૂ; પુષ્કર ભુપના ભાઈ, ગુરૂ. ૩

હામ હામ ને દાસ જાએ, વિદ્યા લણી નવ જાયરે;

એક દિવસમાં આવી પહોંચે, અહીંઆં રતુપર્ણુ રાય. ગુરૂ.

તો જાણું નળ કાય, ગુરૂ. અહિં આવ્યે ઝોળખાય. ગુરૂ. ૪

વિરા સુદેવ હું તને જોટી કંકોતેરી કરી આપુ. જેમાં એમ દર્શાવવું

કે પુષ્કર સાથે દૂતમાં હારી નળ દમયંતિને લઈ વન ગયા. વગડામાં નળે

દમયંતિને રજળતી મુકી દીધી. રખડતી રજળતી દુઃખી થતી દમયંતિ

પિતાને ઘેર આવી. ભીમકે નળની શોધ કરાવી પણ લગભગ ત્રણ વરસ

થયાં નળ જડતો નથી. માટે એ નિશ્ચય કર્યો છે કે દમયંતિનો ફરી સ્વ-

યંવર કરવો. તેનો દિવસ આજેજ છે. મારી મરજી તમારા સિવાય બી-

જાને હાર આરોપવાની નથી. સુદેવ કહે હા એ ઠીક. અનુમાનથી રસ્તા-

ની ગણત્રિ ગણીને જે દિવસે રતુપર્ણના દરબારમાં દાખલ થાય તેજ દિ-

વસ નાંખ્યો. એવી રીતે કે જે કદાચ એક દિવસ આગળ પહોંચે તો

ધર્મશાળામાં મુકામ કરી બીજે દિવસે સવારમાં રાજા પાસે જાય. એક

લિમકના નામથી સ્વયંવર કંકોત્રિ; અને એક દમયંતિના હાથનો પત્ર.

બન્ને લઈ સુદેવ બ્રાહ્મણ અયોધ્યામાં આવ્યો, સવારમાં રાજાના ખાનગી

દરબારમાં જઈ પ્રધાનના હાથમાં બન્ને પત્ર આપ્યા. પ્રધાને વાંચ્યા.

પત્રની હકીકત વાંચી રાજા પ્રસન્ન થયો, વાહવાહ મારાંએ ધન્ય-

ભાગ્ય. હું દમયંતિનો સ્વામી થઈશ. પ્રધાનજી લખેલો દિવસ કયારે છે ?

પ્રધાન કહે આજેજ ! રાજા કહે અરે આજેજ ! આજ વિવાદને આજેજ

પત્ર ! અરે આતે કંકાતરી કે શોકસાગરમાં કુખાવાની કાળોત્રિ ? આ-
હાણુ કહે મહારાજ મને પાંચ કંકાત્રિયો આપવામાં આવી હતી તે બધી
આપતો આપતો અહિં છેવટે આવ્યો. રાજા કહે અરે અભાગીઆ આહાણુ
મુદાની કંકાત્રિ તો આજ છે ને ભટકતો ભટકતો છેવટે શું આવ્યો.

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

દાંત કચરડે હાથ ભચરડે, ટોળા કારમા કાઢે;

મોહુ મરડે આંખો થરડે, પૃથ્વી પાગ પછાડે;

નાંખે નિશાસા, દમયંતિની ટળા આશા,

નાંખે.

આહાણુ કહે હું તે શું મરું ! મને કાંઈ ખબર હતી કે અહિંજ પ-
હેલી આપવાની હશે ? રાજા કહે તુ...મડા આ દમયંતિનો પત્ર પણ
તે સાથે આપ્યો. ખોલ્ય ખિજે કાંઈ ફેકાણુ દમયંતિએ પત્ર મોકલ્યો છે ?
આહાણુ કહે ના. માત્ર અહિંજ હાય હાય શું કરું આહાણુ !

(રાજા)

રાગ-આહાણુ ભટ્ટા.

આહાણુ તુ ભટકતો આવ્યો, વાળ્યુ ક્રિયા જનમનું વહેર;

હાથે આવ્યો જય કોળીગો, આજ થયો છે અકરા કેર.

અરે વિજળી સમી વામાને, વરી જશે કોક;

સ્વપ્નું કે સાચુ જાણુ, વિવાહ થયો ફેક;

આજે થયો અંતરમાં, હર્ષ અને શોક;

આહાણુ વિના અન્ય હોતતો, મારી નાંખત અહીંઆં દેર. આહાણુ ૧

કરી કંકુવાળી કંકાતરી, કાળોતરી રૂપ,

સ્વયંવરમાં આવ્યા હશે, ભૂતળના ભૂપ;

વારે વારે યાદ આવે, રામા કેર રૂપ;

દેહ દહન થાએ છે મ્હારી, જેવો અગિ જાગે ખેર. આહાણુ ૨

સુદેવ કહે મહારાજ મારો શુ અપરાધ. હું કાંઈ પક્ષિ છું તે ઉડી-

ને આવું ? રાજા કહે ચુપકર ! વહેરવી ચુપકર, પુર્વના રાત્રુ ! સુદેવ

કહે હું તે વહેરે આવ્યો કે લગ્નની કંકાત્રિ લાવ્યો ? રાજા કહે જાનો રહે

ગરોડા જાનો રહે સાંભળ, વહેરે કાણુ કાણુ આવે છે તે.

રાજા—અલ્યા વહેરે આવે દીકરો ? ને વહેરે આવે માતર;

૧. દીકરો=ખાળા અવસ્થામાં સદા મંદવાડ ભોગવે, મોટા થાય
ત્યારે સ્ત્રિના વચને આવે; ચોરી કરે, હુમ્મ્યાઈ લકંઘાઈ કરે, કેદમાં જાય,
માતાને નિચી ગાળો લાડે, પિતાને માર મારે; વંદી જાય વટલી જાય.
૨. માતા=હિમ્મર લાયક અને સમજદાર છોકરાને ખીખાં આપ કરી આપે,

વહેર આવે નારી^૩ પતિ,^૪ વહેરે આવે તાત,^૫

વહેરે આવે ભાર્ગવ^૬, વહેરે આવે બ્રાત;^૭

વાડવ તું આવ્યો છે વહેરે, દેખી મૂળને વ્યાપે ઝેર. બ્રહ્મણ ૩

પ્રધાનછ કહે રાજાછ આમ આકળા ઉતાવળા શું કરવા થાયો છો ? તમે વિચારતો કરો. આપણી ઘોડારમાં અશ્વમંત્ર જાણનાર બાહુક છે તો કુંદનપુર જતાં કેટલીવાર ! રાજા કહે હાહા ફીક યાદ આવ્યું. બોલાવો એ બાહુકિયાને ! પ્રધાન કહે હાંહાં ! જેને કુંકારે બોલાવતા. એ પુતળ વળી જુદુ છે. “ગરજેતો ગથેડાનેય બાપા કહેવા પડે છે.” પ્રધાને અનુચરને મોકલ્યો; જા બાહુકજીને બોલાવ ! અનુચર ઘોડારમાં આવ્યો; હે બાહુકજી ! ચાલો રાજા રતુપણું હાલહાલ દરબારમાં બોલાવે છે. બાહુકજી કહે હમણાં આવીએ છીએ ! હાલ હાલ શું લગ્ન પહી જાય છે ? અનુચર કહે લગ્ન જાય છે ત્યારેજતો ! બાહુક કહે અલ્યા કોતું લગન ? અનુચર કહે કંઈક કુંદનપુરથી કંકોત્રિ આવી છે; દમયંતીના લગનની ! (બાહુક દરબારમાં આવ્યો.) રાજાના સનમુખ આસન ઉપર બેઠો. રાજા કહે બાહુકજી તમે

પરપુરુષને ઘરમાં ધાલે, તેની સાથે સ્ત્રિની રીતી પ્રમાણે હાવભાવ કરે તે છોકરો નજરે જીવે, અરે કોઇ વારતો માતાને પરપુરુષના સાથે વ્યભિચાર કરતાં પણ જીવે, ત્યારે છોકરો બળી બળી લડીલડીને મરી જાય. (જે દિકરાને માતાના દુરાચારની લાગણી ન થાય તે દિકરો નહિ પણ મંકોચ પામેલો શીજો સમજવો.) ૩. નારી=ધણીને તિરસ્કાર કરે, ન દેવાની ગાજો દે પરપુરુષો સાથે મોજ કરે, વેળા કવેળા ઘરમાંથી જતી રહે, વળી ધણી હુંદતો હુંદતો પાછળ જાય. જે ધણી વધારે હેંણા હેરે તો પોતાના યારને લાવી તેની પાસે ધણીને માર મરાવે. ૪. પતિ=બધરીના ઉપર તાપ રાખે, હિંડતાંને ચાલતાં રોકે બળવે, પોતે દારૂ પીએ; બેભાન થઈ બિલસ્ત બોલે. બાયડીને મારે; પરાધ સ્ત્રિયોને પ્રસન્ન રાખે, પૈસા ખવરાવે; વળી બહારની સ્ત્રિયોને ઘરમાં લાવી વિપય કરે; તે બાંધે બીડે બાધડીને સદન કરતું પડે. ૫. તાત=જીગારમાં, વ્યસનમાં વ્યભિચારમાં ને અલક્ષા લક્ષમાં પૈસા ઉડાવી, ઘરબાર પારકાં કરી વાંસે દેવું મૂકીને મરી જાય. ૬. ભાર્ગવ=ખાતો જાય લાગ પડે તો લેતો જાય, પાછળ જુર બોલ્યે જાય, બેન દીકરી કે બાયડી સાથે માડી મુલાકાત કરતો જાય; વળી આખરે લાગ આવે તો ભાંભેરીને લઇને નાશીએ જાય. ૭. બ્રાત=ભાઈની અદેખાઈ કરનાર દગો કરનાર, કપટ કરનાર, સ્ત્રિને આધીન થઈ અંધો કરનાર.

અશ્વમંત્ર જાણો છો ખરા ? બાહુક કહે હા ? રાજા કહે એક પહોરમાં ઘોડો કેટલે જાય ? બાહુક કહે અરે કેટલે શું ! હજારો યોજન ! રતુપર્ણ પુશી થયો; અહાહાહા વાત વંડી ગઇતી પણ પ્રભુની મરજી કેવી ! પ્રધાનજી દમયંતિ સાથે મારા લેખ લખેલા, નહિતો વળી આ બાહુકને જે વરસ પહેલાં ક્યાં આપણે ઘેર આવીને રહેવું !

(રતુપર્ણ) રાગ—પામ્યો પામ્યો પદમણી.

મળશે મળશે મુનેતો વરમાળરે, ફળશે ફળશે મારેલી મુને ફાળ,
વરશે વરશે ભિમકની બાળરે, કરશે કરશે ચાંદલો મારે ભાળ.

કૃતિ કરતાર તારી કહો કોણ કળશે,

ખીળ રાજાને મોઢે શાહી શામ ઢળશે;

પળશે પળશે પંથ ભુપાળરે.

મળશે૦ ૧

અલખેલી દેખી મહાઈ અંતર ઠરશે,

તાપ ત્રિવિધી કેરા તારણી હરશે;

વાયસ જેવા રાજા મુંઝાઈ મરશે,

ચરશે ચરશે મોતીતો મરાળરે.

મળશે૦ ૨

ગોરી વર્યે કંઈકનાં ગર્વજ ગળશે,

ચતુરા દેખીને ચિત્ત ચોરનાં ચળશે,

મુજ ભાગ્ય ભળશે ને બાકીના બળશે,

લળશે લળશે જેને ઝોશિયાળરે.

મળશે૦ ૩

અરે બાહુકજી તમારા નળરાજા વન ગયા પછી પત્તા નથી. રણમાં રઝળતી મુકેલી દમયંતિ એના પિતાને ઘેર ગઈ. નળની શોધ કરતાં ન મળવાથી ભિમક દમયંતિનો ફરી સ્વયંવર કરે છે; તેમાં રાજાની કંઠેત્રિ અને સાથે દમયંતિનો પત્ર મળ્યો છે, એ મારા સિવાય ખીળને વરવાની નથી.

(નળ) મરાઠી સાખી.

વૈદરબીને વરવા મોઢાં, મુઠે મઠ ફાકે છે;

પુણ્યસ્લોકની પરણી પ્રેમદા, તું લેવા તાકે છે;

થારો આશા લંગ; કાગ હંસણીનો નહોયે સંગ.

યશે.

અરે બાહુકજી મને કાગ કહોછો ને વૈદરબીને હંસણી કહોછો; એ હંસણી કાગડાને વરશે ને તમો જોયા કરશો. બાહુક કહે કદાચ તને વરમાળા ન પહેરાવેતો ? રાજા કહે આપણે ઘેર પાછા ? શું આશ્ચર્ય લીધું છે ? શી આખર ઝોછી થવાની છે ? બાહુક કહે પરણવા ગએલા પાછા આવી-

એ તો લગ્ન ન બન્ય ! રાજા કહે શાની લગ્નનતે. ખગ્નત ! પ્રથમ સ્વયંવરમાં નળ પરણ્યો ત્યારે આવ્યાકતી તો વળી ફરીને; પણ મને તો એમજ લાગે છે કે મારા સિવાય ખીજને દાર નહિ આરોપે. આલોચાલો રથ જોડો ! અચુર થાય છે !

[નળ]

મરાઠી સાખી.

લગ્ન દિવસે લગ્ન શાની, અણુપટ્ટુ આવરવું,

કંદુલાળા કર નવ થાએ, મારે પડશે મરવું;

માટે બને તુંય; સાથે શાને આવું દૃય.

માટે.

રાજા કહે અરે બાહુકજી આમ શું બોલો છો. કૃપા કરીને મને ત્યાં લઈ જાઓ ! મારી આશા લંગ ન કરો, અરે મારી તો શું પણ એ અબજાની આશાનો તો જરા વિચાર કરો ! કદાચ મને સ્વયંવરમાં નહિ જીવે તે આપવાત કરશે તો તમને હત્યા લાગશે; નળ કહે રાજા એક સરત કષ્ટલ હોય તો આવું. રાજા કહે એક શું એકાંથી સરતો કષ્ટલ ! બોલો શી સરત છે !

[નળ]

મરાઠી સાખી.

ચિત્તની ચિતા કરો વેગળા, મયવાશે અવસર;

સ્વામિ સેવકનો વહેરો ન ગણવો, આપણુ ખન્ને વંર;

મલા ખડખડ હસી, દીવાનો થયો કે ડાગરી ખસી. મલા

સ્વયંવરમાં મંડપમાં આપણે ખન્ને જોડાજોડ બેસીએ; જેને વરમાળા પહેરાવે તેને ખરી ! રાજા મોટે બાહુ જુગડુ રાખીને; હા હા હા ભાઈ તમો વર ! હવે તો ચાલશે. બાહુક કહે એમ નહિ બોલો કે સ્વયંવરમાં ખન્ને સાથે બેસીશું ?

રાગ; જરા નખરે એ ચાલો ને ચાર;

રાજા—સ્વયંવરમાં બેસીશું એક લાહાર,

નળ—હાજી ભાગ્યશાળી થશે ભરથાર,

રાજા—વરે તમને તો વરજો બે વાર,

નળ—હાજી થશે બાહુક બહાદુરજીની નાર.

રાજા—આવે છે સૌને હસવું, રહેવા લો મિથ્યા ભસવું;

જોશે એ નાણી નાણી, રઢીયાળી થાશે રાણી;

નળ—જેજો એતો મુજને આરોપશે હા.....;

રાજા—હાજી બેઠે આંખે દશે જો અંધકાર.

નળ—ધંધી શી ખોટી આશા, જોશે ત્યાં લોક તમાસ,

વરવાનું માંડી વાળો, યાશે કપાળે કાળો;

રાજા—હાથ તમે દિસો છો રૂપના અંખા...૨,

નળ—હાથ મૂળ આગે ખોવાશે ભૂપ ભાર. ૨

રાજા—ખંડો શું ઘેલુ કાલુ, શુંકતો ઉડાડો કાલુ,

જેવા છો તેવા દેખો, સર્વેને સરખા લેખો;

નળ—હારે કરે ખારીલા દેખીને ખા...૨.

રાજા—હાથ ભૂત લાડકે દેખીને દેદાર. ૩

નળ—રૂપને રડવા બેસે, રૂપને છાંયે પેસે,

રૂપની થાયે રોટી, રૂપની આશા ખોટી,

રાજા—ગુણી જનતો ગણીલે ગમા...૨,

નળ—કહું તેમાં પડે ન ફરફાર. ૪

રાજા—રંગનાં હોયે ચટકાં, જવલા શોભે લટકાં,

મિથ્યા મન વલખ્યાં મારે, અમકે ચાંદરણી તારે;

નળ—ન્યારે કચણા કરે છે ફિરતા...૨,

રાજા—પેટ મારીને મરશે કટાર. ૫

નળ કહે રાજા જે ઘડીએ બાહુકળ સ્વયંવર મંડપમાં ખિરાજશે તે ઘડીએ સર્વ રાજા ઝંખવાણા પડી જશે, મને જોતાંજ પરણવાની આશાઓ પરી કરશે, અને કેટલાક તો સ્વયંવર મંડપ મુકીને ચાલતા પણ થશે. જે પ્રથમ એતી નહીં જાય, તે આખર પાછા જશે.

[રાજા]

મરાઠી સાખી.

કો વરશે કો પાછા ફરશે, જોવાશે ત્યાં જઇને;

અવસર થોડો રથને જોડો, આવો તૈયાર થઇને;

હું મહેલે જાઉં, પોશાગ મુંદર પહેરી લઉં.

રાજાના મહેલમાં ગયાં પહેલાં દરબારમાં બનેલી સઘળા બિના રા-
જાને ખાનગી નોકરે કહી હતી. રાજા દમયંતિને, પરણવા જનાર છે
એમ જાણી; વિમાસણ કરવા લાગી. અરે એ મહાપતિવૃતા સતિ દમયંતિ
સુર્ય ચંદ્ર તપે છે; ત્યાં સુધી નળ સિવાય બીજા વરને નહિ વરે; અને આ
રાજા ત્યાં જઈ વિશે મોઢે વિમાસણ કરતા પાછા ફરશે; રાજા આવી અ-
મુલ્ય અમુલ્ય પોશાગ પહેરે છે કાઢે છે, વળા પહેરે છે બદલે છે, આ પહે
રીશ તો દમયંતિ મોહી જશે કે આ પહેરીશ તો દમયંતિ મોહી જશે !
એમ મન સાથે ગડલાંગ કરે છે.

કામી પુરુષની પેરે કર્તવ્ય જોઈ, રાણી પુછે છે. સ્વામિ આજે કેમ ધર્માધર્મ કરી ઉતાવળા થયા છો; ક્યાં જવા વિચાર છે ?

રાજા કહે ક્યાં શું ? લાવું છું, તારા ઉપર શોક્ય; ઉતારું છું મિજાજ !

બાહુકજી ઘોડારમાંથી મડદાલમાં મડદાલ ચાર ઘોડા જોડી રથ લઈ આવ્યા. આમથી રાજા પણ ઉતાવળો થઈ આવ્યો, સુદેવ બ્રાહ્મણ પણ જવાની રાહ જોતો હોતો છે; રતુપર્ણુ રાજાની જન જોવા નગરના લોકો ખિચોખિચ ભરાયા છે. (શી જનની શોભા !)

(કવિ) રાગ-મળવા આવીરે ગર્વ ભરેલી (મામેર.)

જય જોવારે જન અવધ નરનારી;

કરે બાહુકજી તૈયારી.

દુર્બળ ઘોડા રથને જોડયા, જુદી જાતના જોડા;

અનેક અપલક્ષણના ભરેલા, સઘળા વાતે ખોડા. રે જય. ૧

દાંત મૂખમાં બિડયા રહે નહિ, લોકો કરડે પુંચા;

પગથી રાંટા કાને કટા, બિહામણાને યુગા. રે જય. ૨

હાડપિંજર સમ દીસે હાડકાં, બન્ને આંખોં યુગતી;

મળ મુત્રાદિક મેલ ભરેલા, બહુ બગાઈઓ ઉડતી. રે જય. ૩

ઘડીમાં અડકે લોકો ભડકે, કૌતક જેવું દીસે;

રતુપર્ણુ કહે આ કેમ જોડયા, બાહુક જોલ્યો રીસે. રે જય. ૪

ખેસ નહિતો ખેસ મહેલમાં, નથી ગયો હું ચુકી;

તોરી કેરી જાત જાણવા, રાજપાટને મુકી. રે જય. ૫

રતુપર્ણુ કહે રીસ ન કરશે, આ હું પરથમ ખેઠો;

પાછે પગલે બાહુક ચાલ્યો, નાંખી ચાલુક ખેઠો. રે જય. ૬

મુજ થકી તું મોટો રાજા, કુદી પડીઓ કોડે;

આશા ખેળે અંતર સરખી, ફરી ખેસીએ જોડે. રે જય. ૭

જ્યમ નચવે તેમ રાજા નાચે, તાન ખર તરણીમાં;

બાહુક ખેળે એડી મારી, પડ્યો મુગટ ધરણીમાં. રે જય. ૮

ડચકારે ટચકારે હાંકે, નિચી નમાવી ડોક;

મોઢે આડાં લુગડાં રાખી, હસે ગામના લોક. રે જય. ૯

ધણીમૂવા કેમ ધરતી માપો, અન્ન પ્રમાણે તન્ન;

અશ્વો અમળાછ હેઠા પડીઆ, જાવું શત યોજન. રે જય. ૧૦

સાહી પુંછ ને ઉચકે બાહુક, ઉઠો મોક્ષણ માંડો;

રતુપર્ણુ કહે રૂકુ ધરિયો, ખીચ ગાગો ભાંડો. રે જય. ૧૧

હાંમાં કરતાં ગામ ગાંદેરે, પાકો વીત્યો પહોર;
 બાહુક કહે ઝાલીને બેસો, જરા રાખજો જોર. રે ભય. ૧૨
 અશ્વમંત્રથી કર્યું પુઝીઆ, ઉડ્યો રથ આકાશ;
 રતુપણુને સુદેવ બેઠા, ઝાલી પાસોપાસ. રે ભય. ૧૩
 અર્ક તણું અજવાળું ચાલે, ઉડે પવનથી પત્ર;
 રેલ તણો રેલો જેમ ચાલે, વશિયર કેરો રાત્ર. રે ભય. ૧૪
 રતુપણુ અંતર ખુશી થતો ભય છે, વાહ વાહ વાહ, વાહ બાહુક
 વાહ ! મારાં પણ ધન્ય ભાગ્ય કે આજે દમયંતિ વરશે. શી પરમેશ્વરની
 અકળ કળા !

(રાજા) રાજ-કપાલી, તાલ દાંદરો.

જગદિશે તો જોગ આ સાંધ્યો ખરે,
 દમયંતિ દારા એ તો મુજને વરે. અરે હાં...દમયંતિ.
 અરે કાજો તો કોરમો-કેર કરે. દમયંતિ.
 અલ્યા રૂપ નહિ પણ ગુણ ધણા, વખાણું કરે શું હું તજ તણા;
 તારી શુદ્ધિ ચતુરાનાં ચિત્ત હરે. દમયંતિ. ૧
 ત્રણ કોડીનાં ટટવાં તેં તેજ કર્યો, થેલી કાગળની તેમાં હીરા બર્ષો;
 હેલી પથ્થરની કરી નિધી તરે. દમયંતિ. ૨
 જમું કેસાર નારીની સંગ નકી, વનિતાને વડ એવી છેજ વકી;
 બાહુક—નથી વાર લગાર જો પત્ર ફરે, દમયંતિ દારા તુજને ન વરે. ૩
 રાજના અંગ ઉપર ઓઢેલી પામરીતો છેડો જરા ઉડ્યો તેની રાજને
 સરત ન રહી; એક ઝાડે ભરાવાથી પામરી શરીર ઉપરથી ઉતરી પડી ત્યારે
 રાજએ અવાંજ કર્યો. અરે પામરી ! કહેતાં રથ પચીસ ગાઉ નિકળ્યા
 ગયો. બાહુકે રથ ઉભો રાખ્યો. શું છે રાજ ? રાજ કહે મારી પામરી
 ઝાડે ભરાય રહી. નળ કહે ઉતરીને પાછો જઈ લાઇને આવ ! રાજ કહે
 એ જગા કેટલેક દુર રહી ? નળ કહે પચીસ ગાઉ ? રાજ કહે જરા રથને
 પાછો ન મારો ? બાહુક કહે શુકન જોઈ ખેડેલા ક્ષત્રિયોના રથ પાછા ફરે
 નહિ. રતુપણું જાણ્યું કે દાસ છે, કંગાલ છે, દુઃખી છે. ખોટા ફંદ કરે છે.
 હમણાં એમ કહું કે ભલ્યો એ પામરી તમને અપણુ છે; તો તરત લેવા
 ભય ! બાહુકજી ભલ્યો લાવો તો એ પામરી તમને અપણુ.

(બાહુક) મરાઠી સાખી.

મુંદ મસોણ મુજને અર્પે, અંતર પ્રોલી આસ;
 દમયંતિ નવ તુજને રાખે, દાસ કરીને માસ;
 ફરે દાતારી, હું નહિ લેઉં એ લાચારી.

તને દમયંતિ વરવાની જેટલી હોંશ છે તે કરતાં મને હજાર ગણી છે. તારા જેવા હજાર રાજાઓનું ભરણપોષણ કરું એટલી મારી સત્તા છે; રતુપણું હર્યો, એક અશ્વમંત્ર જાણું છે તેમાં કેટલું અભિમાન ધરાવે છે, અરે બાહુક, જેવો તમે અશ્વમંત્ર જાણો છો તેવોજ હું ગણિત મંત્ર જાણું છું. બાહુક કહે કેવી રીતે ? રાજા કહે અનાજનો ઢગલો કરો તેના દાણા હું કહું તેમાં એક ઓછો વતો ન થાય. ઝાડનાં પાંદડાં, રેતીના કણ, બાહુક કહે આ ઝેડાના ઝાડના જમણા પાસે ઝાળામાં કેટલાં પાંદડાં છે ? રાજા કહે સાત હજાર છસે ને એકવીસ. (૭૬૨૧) બાહુકે તે તરત ગણી જોયાં. બરાબર થયાં, બાહુક કહે રાજા આ મંત્ર અદ્ભુત કહેવાય; મને એ મંત્ર અને તેની વિધી ન બતાવો ? રાજા કહે બતાવો અશ્વમંત્ર તો બતાવું તે; બેઉએ અરસપરસ એક બીજાને મંત્ર આપ્યા. નળની પાસે બે મંત્ર થયા એટલે કળિયુગ દાઝવા લાગ્યો અને શરીરમાંથી બહાર નિસર્યો. માથે બળતી સઘડી મુકી છે, શરીરપર લોહાના શણગાર ધર્યાં છે. નિકળાને નાહો. નળને ઓગ્રિતો સદ્યુદ્ધિનો ચમકારો થયો. જેમ નિદ્રામાંથી માણસ જાગત થાય તેમ અબઝ્યો, અરે આ બધું વિપરીત કરનાર; મારા પ્રિય બંધુ સાથે વહેર કરાવનાર, મારી પ્રાણ પ્રિયાનો ત્યાગ કરાવનાર મને હાલ બેહોશ કરનાર આ મારા શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થનાર ભૂત છે. તેજ વખતે નળે વાંસે દોડી તેને માથાના કેશથી ઝાલ્યો. સઘડી પાડી નાંખી. હાથે આંટી નાંખી ચાલુકનો માર મારવા માંડ્યો. બોલ્ય કોણ છું ?

કળિ કહે મહારાજ હું કળિકાળ છું. અરે આવો અધમ કળીકાળ; બસ તને જીવતો ન રાખું ! અરે રાજા ફેંકો જરા તલવાર ! નળ સિવાય બીજા કોઈ કળિને જોતા નથી. કળિ કહે પુણ્યસ્લોક રાજા મને ન મારશો. અરે તારા જેવા કુકર્મિને જીવતો રાખું તો મારા સમાન દશા દુનિયામાં હજારો જણની થાય. કળિ કહે પ્રભુ મારા ગુણ અવગુણ સાંભળો પછી ઘટે તેમ કરજો. નળ કહે બોલ્ય ! વિસ્તાર કર ! કળિ કહે અવગુણ ઘણા છે તેનું વર્ણન પ્રથમ કરું છું ને ગુણ થોડા છે તે પછીથી કહીશ. નળ કહે ભલે એમ શ્રવ્યો.

કળીકાળનાં લક્ષણ વર્ણન. કટાવ.

અવગુણ વાણે વિસ્તાર, નવ ખુટે શું નિસ્તાર.

મહારાજ સાંભળજો માર, માચી વાણી હું ઉચ્ચાર, પછી કરો જેમ લાગે સાર, કામ કારમું કર અકાર, હું નવ હાડું, રાખું જર અંતર ધાર, કદી ન હાર, બ્રષ્ટ કરું હું વર્ણો ચાર, બ્રાહ્મણને નહિ બોલ્ય બાર,

માર તાર ધર્મહિન દલિને કામી, લપટ લોભી લુણ્હરામી, ગર્વ ભર્યા ગોરીના ગામી, વિલા વિણુ નવ હોએ ખામી, વટલેલા નિર્લજ ને નામી, આનંદ પામી, જમવા દોડે કોડે કોડે હોડે મુંચ કરોડે, કોને ન છોડે, જીંચ નિચ તે એકે આરે કરી ખેસારે ભરીઆ ખારે જનોઈ અધરણી પ્રવેશ ધરનો, નાત વરો હોય નાના નરનો નીચ જાતમાં હોય ખારમું, વળી ચોથીયું તરપિંડી તે કેમ વિસારે, સરજનિયામાં છેયાં લારે, જ્યમ આવ્યું તેમ જમવું ધારે, લપકો ભારે ફરે બજારે, ડાહી ડાહી વાતો પોકારે, કડા-કુટમાં કદી ન હારે, ડીલે ટપકે દેહ શણુગારે, સ્નાન ધ્યાન સંધ્યા ને સેવા, સ્વપ્ને નવ સંભારે દેવા કષ્ટ બ્રષ્ટ સજ્જન્યો લેવા, તત્પર કેવા, પડીઓ હેવા ફેર નહિ એ યવનો જેવા.

શુરનુરથી ક્ષત્રિ હારે, રાઢ્ય પડે પેસે ગોઝારે, ખુણે રહિ ખાંતે ખોં-ખારે કાટ ચઢ્યો રહે નિજ કટારે; તિત્ર મોરચા રહે તલવારે, કહો ચઢે કેમ કોમળી વહારે; કારજ સારે, શુરો હું છું મનમાં ધારે; લમણે કર દેઈ માંખો મારે.

વૈશ્ય કરે વહેપાર; અતી હોંશિયાર, દાંડીનાં માર જગતને મારે બેરે, જુઠ કપટની વાણી રહેરે, માલ મૂલ્યના ચૌટે ચોરે; પરમેશ્વરને રાખે કોરે; સોગન ખાએ ઠોરે ઠોરે; સબ્યું ડબ્યું સારામાં ચોરે. અલ્પ સ્વલ્પ આયુશને વૃષ્ટિ; સાધુ પુરૂષને ભારે કષ્ટિ, અનાચાર ભરમાવે બ્રષ્ટી; સંકટ પામે આખી સૃષ્ટિ, દાન પુન્ય જપ તપ ને જાતરા; જ્ઞાન ધ્યાન ને કથા હરીની; વિચાર સારા તે છંડાવું. દયા દીનતા સત્ય શિયળને સંન્યાસ સિદ્ધિ બ્રહ્મચર્ય તે હું ખંડાવું; કથા ગોરીની પાખંડી મત, તર્કશાસ્ત્રને પુરણ ગાલવ, વિષય તથાં વાંળ ને મોઝણ ઘેર ઘેર તે હું મંડાવું, લાજને મરજદ મુકાવી સ્વામિને ગાજો ભંડાવું, તરણ ત્રિયાઓ હું રંડાવું.

વહેર સ્વજનમાં પરશુ મિત્રી દુર્ગુણ નિજમાં પરતી ઇત્રિ; ભક્તિ-હિન નહિ સંગત સારી; માતપિતાને રહે તુચ્છકારી, સકળ સુખ તે નિર્લજ નારી આપે પય જે ઇચ્છે વારી; તોપણ તારણી અતી જરણી, વ્યભિચારણી, પીએ પવાણી, કલેશને કંકાસ ધારણી, કોલ કારણી, મનૂપ મારણી; દ્રવ્ય હારણી પતિ વખોડે; નિરંકુશ આમન્યા તોડે, પુરૂષ પરાએ પ્રિતી જોડે; ઇચ્છે જરી કામણુગારી, દિસે સારી લય ઉપજાવે તનમાં ભારી સુતો સ્વામિ નાંખે મારી પતિવ્રતાનો ડાળ કરે પણ ધર્મ તણે જાને રહે ભમતી, શીખ સ્વામિની કદી ન ખમતી નિશદીન દમતી, વાત કરે પર-

નરને ગમતી, નિચ નરોશું જનરી રમતી, બેગી જમતી, રહેજ નમતી; કહો કન્યા શું રાખે કમતી ?

મેઢી પણ મન ખડકાં બોલે, ગણે સરવને તરણા તોલે, મત્તુ કરી દે પાને પોલે. નવ વરસતી નાની નારી, ગર્ભ કારણે સખળ સ્વામિની ધમ્મજા ધારી; રહે ફટકારી, ચડતી ચાળે; પુરી રહે નહિ છેલ્લે માળે; કે પડશાળે; પેટી તાળે; વગર અગ્નિયે રહે ઉકાળે સહજ સહજમાં બોલે ગાળે; લાંબી ફાળે, ફરે ફરંદી મોઢે કાળે, રજસ્વળાનો દોષ ન પાળે; વચન કથોલું એ ઉછાળે; અન્ન અભડાવે ઘણી ધરે જો જરા ધાક તો ખુણે પેસી વાર કે તહેવાર જીવે નહિ મોઢું વાળે. થોડા બોલી થંભા કેરે પડી આખડી વરતુ ચોરે, રવી તપે તેમ તેમ તે ઘોરે; કેશ મુધારે ચોથે પહોરે, આય લડાઇ ત્યાં બળતું ખોરે, લલચ્યાએ લોભાએ જરથી, ડરે નહિ ધશ્વરના ડરથી, પાર ઉતારે ધાર્યું ધરથી; વાંકી વસમી ચાલે વરથી; પ્રોઢી પ્રિતિ બાંધે પરથી; તમ નહિ એકાદા નરથી, અનેકને ચાહે અંતરથી, અળગી નહિ કુત્તિ કે અરથી, કરે કારમું કોમળ કરથી, કેર કરે તલ્લકના ગરથી.

મહા મુનિયોનાં મન ડોલાવું, અલ્પચારી સાધુ વૈરાગી, મંત સિદ્ધ ધ્યાને બોલાવું, ત્રિયા સંગમાં તન બોલાવું. વળી ગાય કન્યાનો વિક્રય, મકલ અન્નનો વસમો વિક્રય; દ્રોહ કરે; સ્વામિનો નારી, મિત્રદ્રોહ નહિ મિત્રાચારી; ગુરુદ્રોહ નહિ સેવા સારી, માત તાતને અલ્પદ્રોહથી અન્ન નહિ ત્યાં તન ઘણાને તન નહિ ત્યાં અન્ન મળે છે; દાતારો ત્યાં દ્રવ્ય નહિ ને દ્રવ્ય ઘણું દાતાર વિનાતું, પૃથ્વી મધ્યે રાખે છાતું. સાધુ ભોગી, જોગી રોગી, કરે અલ્પ શુદ્રોની સેવા; પતિ ગણે નારીને દેવા; ગુરુ શિષ્યસમ સમજી લેવા, લેશ છપે નહિ, ઉત્તવળ મંત્રો કોષ્ટ જપે નહિ; ધર્મી તૃષ્ણા આશા હંડી, ધર્મ મરદને પહેરે ચુડી; સઘળા વાતે દાનત ભૂંડી, પરાઈ સ્ત્રિમાં દ્રષ્ટિ કુડી, ભૂત પ્રેતને રાખે મુંડી; આહ્મણી થઇ ભટકાતી હુંડી. કાળ પડે, નવ ગાય દુધ દે; કતી મુકી અન્ય તણી જે; શોક રોગ પૃથ્વીમાં છાયા, સાર જડે નહિ કોઈની કાયા, આંખ આંમુથી મૌકો નાલા; મકળ દુઃખથી લોક છવાયા, એવી મારી અહલુત માયા.

આ કરણી હું કહેતાં લાગુ; અવગુણ અધિકા કહો શું ગાગુ; ગુણ શિરોમણ સમજો ઝાઝુ તમને સંકટ આપ્યું તાગુ; આ પરમાણુ અવગુણ ભરીઆ, મેં ઉચરીઆ, મારા ગુણે કોષ્ટ નવ ઠરીઆ; દુઃખના ઠરીઆ; મુખને ઠરીઆ, કુબી મરીઆ કોષ્ટ નવ તરીઆ, આપ દર્શને સંકટ ઠરીઆ; આપના બેલીને સ્મરીઆ.

નળ રાજા નાણી જોલો, કળિયુગનાં દુઃખડાં જોલો.

નળ કહે અરર આ સાંભળીને તો મારા કાનમાં નારો પડી ગયાં. દુનિયાના દુઃખનું ઝાડ, દુર્ગુણનો દરગો, હવે તને માર્યા વિના કેમ છોડું ! કળિ કહે પ્રભુ હજી ગુણ વર્ણન કરવાના બાકી રહ્યા છે, તે વર્ણવું ત્યાર પછી જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરજો, ચોટલી આપના હાથમાં છે ! નળ કહે બોલ વાર ન લગાડ ! પાપી !

કળા કહે મહારાજ, સત ત્રેતા અને દ્વાપરના અમલમાં હજાર વરસ સુધી તપ કરે તોય પ્રભુ મળે કે નાએ મળે, અને આ અપરાધીના અમલમાં છ માસ દ્રઢ ભક્તિ કરે તેને શ્રીહરી હાજરાહજૂર થાય. બીજું સત્ય ત્રેતા અને દ્વાપરમાં હજાર મહોર દાન કરે ત્યારે ધર્મને ચોપડે એક જમે થાય, અને આ સેવકના રાજ્યમાં એક મોહોર દાન કરે તો હજાર આપ્યા જેટલું ફળ થાય. નળ કહે વાહવાહ કળિયુગ વાહ. તારા બે સદ્ગુણ હજારો દુર્ગુણને ઢાંકી દે છે માટે હું છપતો રાખું છું; પણ તારે આ ઐકાના ઝાડ-માંથી જવું નહિ. કળિ કહે મહારાજ જેવી આપની આજ્ઞા મારે ઐકાના ઝાડમાં રહેવું એ આપની આજ્ઞા માન્ય છે, પણ એ ઐકાના ઝાડમાંની કાંઈ પણ વસ્તુનો ઉપયોગ કરે તેમાં મારે જવું કે નહિ ? નળ કહે ઐકાનાં ફળ પુલ, પાંદડાં સઘળે તારો વાસ, જ્યાં તે જાય ત્યાં તારે જવું. સ્તુતિ કહે બાહુકજી ચાલોને ક્યારના કેમ ખોટી થાઓ છો, વિલંબ થાય છે. કળિ ત્યાં રહ્યો. કળિને પકડી કેદ કર્યો ને કળિએ સઘળેથી પોતાનું આવણું ખેંચી લીધું. તેજ વખતે પુષ્કર અમક્યો. અરે હાય શૌ ગજબ ! ભાઈ ક્યાં ? મને કાણે રાજ્યાસન પર બેસાર્યો; અરે મારા ભાઈથી અજગો મને કાણે કર્યો.

(પુષ્કર)

રાંગ-વૃષા રૂતુ વહી ગઈરે.

કળિ કર્યો કેદમારે, થરડી ઉભો પુષ્કર રાય;

અરે શું નિપ-ચુરે, કંપી ઉડી મારી કાય.

વડિલ વિરે માલ્યારે, પ્રતાપી ક્યારે હશે નળરાય;

દમયંતિ દુઃખી હશેરે, જનુનીને જોતાં લાગુ પાય.

વિના અપરાધથીરે, હું પાપીએ કાઢ્યાં વન;

દેખું નહિ આંખથીરે, ત્યાં લગ નવ લેઉં જળને અન્ન.

કાળે ચેતાવજેરે, હું તો બાળી સુકુ આપ;

નળ વિના ગાદી ચહુરે, મુજને બલહત્યાનું પાપ.

કુડી મતી કાણે કરીરે, વિરાતી સંગ કરાવ્યું વહેર;

આવે કહી હાથમારે, જરૂર પહોંચાડું જમને ઘેર.

પુષ્કર પશ્ચાતાપ કરે છે; નળ રતુપર્ણનો રથ પવન વેગમાં કુંદનપુર તરફ હાંકે છે, દમયંતિ પોતાના મહેલની અટારીમાં અયોધ્યા તરફ નજર કરી વહાલાની વાટ જોતી બન્ને સહિયરોની સંગે વાતો કરતી બેઠી છે.

(દમયંતિ) રાગ-વહેલા આવજો હો રાજ.

બેતી એન પડે નહિ, અંતર ચોજો થાય;

એ ઇચ્છાય.

આજે આવશે નળરાય. ૧

બેતી સ્વામી સંગથી આવે, અયોધ્યા રાય; દિવસની માંય. આજે. ૨

બેતી વામ અંગને વામ નેત્ર દરવાય, શુકન શુભ થાય. આજે. ૩

બેતી મન ગમતાને મળકાને ચિત્ત ચ્હાય; મન લોભાય. આજે. ૪

બેતી સુદેવ કેરો શુભ વાયદો આજ, સરવા કાજ. આજે. ૫

બેતી પરમેશ્વર મેળાવે શીરના તાજ, રાખે લાજ. આજે. ૬

બેતી ત્રણ વરસ તે વનમાં વેડી દુઃખ, મળવા સુખ. આજે. ૭

બેતી વિરહ વેદના કેરી ભાગે ભુખ, દેખુ મુખ. આજે. ૮

બેતી મન માન્યાની વધામણી આ વાર ગણું ઉપકાર; આજે. ૯

બેતી વધામણીમાં આપુ હું શણગાર; નવસર હાર. આજે. ૧૦

ઓ આવે ઓ ધુળ ઉડે, ઓ ધ્વજ દેખાય ! અરે ઓ મારા સ્વા-
મિના મુખના જેવા કચકારા વાગે. એટલામાં રથ લગલગ ભાગોળમાં
આવ્યો; નળે ધિમે ધિમે હાંકવા માંડ્યો, રતુપર્ણ પુછે છે અલ્યા બ્રાહ્મણ
અહીં તો કંઈએ જણાતું નથી. બાહુક કહે શું જણાવું છે, તમે જેને વરવા
આવ્યા છો તે તો હશેજ કે નહિ. રથ લિમકના દરબારગઢમાં આવ્યો.
લિમકે રતુપર્ણને જોઈ સન્માન કર્યું. પધારો પધારો આગ અસુર્યા પરી-
ણા ક્યાંથી ? બાહુક કહે રતુપર્ણ ઘોડા છોડી નાંખ, રથ ઉંચો ચઢાવ. ઘોડાને
ધાસ નાંખ ? લિમક કહે રાજ ? આ કોણ છે ? રાજ કહે અમારા મિત્ર
છે. લિમકરાય કહે આવા કામદેવ સાથે મિત્રતા શી ? રાજ કહે એના રૂપ
ની સાથે સંબંધ નથી; ગુણનો ગુલામ થયો છું. લિમકે આસન આપ્યું તે
ઉપર રતુપર્ણ બેસવા ગયો કે બાહુક જોડાજોડ અંડધુ આસન દબાવીને બેઠો,

(કવિ) મરઠી માળી.

રાયખસે નળ પાસ ધસે છે, હસે, સલાના જન;

લિમક ભણે ભાષ ક્યાંથી લાવ્યા, કામદેવના તન;

સૌ આરાધે, વિશ્વ વિરંચી નહિ વાંધે.

બાહુક જાણે જાંખારીને વરવાની શી છે વાર ?

રાજા સાન કરી સમજાવે, તેમ તેમ પાડે પોકાર;

આવ્યા જેને માટ, વરી નારી ને પડીએ વાટ. આવ્યા.

હે રાજા ? હે રતુપર્ણ પરણી લેને ઝટ કેટલી વાર છે ! ચાલને કર ઉતાવળ કર ! રાજા હાથ દબાવીને કહે છાના રહો ? બાહુક કહે કેમ છાના રહો, નોતરે આવ્યા છો કે વગર નોતરે. આવો મંડપ શોધી કાઢીને ત્યાંજ રહે ? દમયંતિ વરમાળા પહેરાવશે. રતુપર્ણ કહે છાના રહો ભાઈ સાહેબ છાના રહો ! બાહુક કહે કેમ છાના રહો ? હવે કેમ છાના રહો મને જેડે નથી બેસારવો ? ભિમકે રાજાના સામું જોયું, એ તમારા મિત્ર શું કહે છે ? રાજા કહે એ તો કાંઈ નહિ ! અમારી ખાનગી વાત ! બાહુક કહે ખાનગી કેમ ઉઘાડી કરોને. કન્યા પરણવાની શી વાર છે ? ભિમકે પ્રધાનને કહે છે, ઘેર ખબર કહેવરાવો કે અયોધ્યાના રતુપર્ણ આપણે ખાનગી રસોડે મેમાન છે અને તેમની સાથે તેમના એક મિત્ર પણ છે. રતુપર્ણ કહે રાજા ધીરાજ આ અમારા મિત્ર તો આત્મનિવેદી છે.

આત્મનિવેદી એતો, હસે શુણીને સલા અને રાય;

શો સુગાળો દીસે, જેને દેખી વમન જરૂર થાય.

ભિમકે વિચારમાં પડ્યો છે એવામાં દમયંતિની દાસી આવી. પિતાજી રાજા રતુપર્ણની સાથે જે રથ હાંકીને આવ્યા છે, તેમને મારી બાઈ બોલાવે છે, એમને માટે રસોઈ પણ ત્યાંજ થશે. ભિમકે કહે બહુ સાર, રાજા રતુપર્ણ તમારા મિત્રને આ દાસી સાથે મોકલો !

રતુપર્ણ કહે બાહુકજી આ બાઈની સાથે જાઓ ! બાહુક કહે ક્યાં ! સ્વયંવરમાં ! રાજા કહે હા હા જાઓને ! દાસી દમયંતિના બાગમાં બાહુકને બોલાવી લાવે છે, તે પહેલાં દમયંતિએ શું શું તૈયારી કરાવી મૂકી છે. સુકા ઝાડ નિચે ચુલો કરાવ્યો. બળતણ મુક્યું. પણ દેવતા નહિ; ઘડો મૂક્યો પણ પાણી નહિ, રસોઈ હલાવવાનું સાધન નહિ. દાસીને કહી મૂક્યું કે રસોઈ તૈયાર થાય ત્યારે તું અલગાવીને ઉપાડી લાવજે. નળે આવી સુકા ઝાડે કામજો મેલ્યો. નળનો હાથ અડતાં લીલુછમ થઈ ગયું. નવાં પાંદડાં આવ્યાં દમયંતી કહે માધવી જો આ વરણનું આપેલું વરદાન પ્રત્યક્ષ થયું. મંત્ર લણી લણી ડુંકે મારી મારી સો ઘડા ભરીને નાહો. દમયંતી કહે આ વરણનું બીજું વરદાન, નક્કી મારો નાથજ છે. લાકડામાં ડુંકે મારતાં અગ્નિ પ્રકટ થયો. દમયંતિ કહે આ અગ્નિનું આપેલું વરદાન. રસોઈ તૈયાર થઈ એટલે હાથ ધાલી જોઈને વગર મસોતે હોથે પકડી ઉતારી. દમયંતિ કહે અરેખર દેવતાનાં આપેલાં વરદાનનો ટાળો તો મળે છે. એક દાસીએ બાહુ-

કને વાતે વાળ્યો. સામગ્રી સીઝંવા મુઠી બાહુક આડું જોઈ વાતો કરે છે એટલામાં બીજી દાસી આવી; તે કંસારતી તપેલી લાઇ નાસી ગઇ. બાહુક વાંસે દોડ્યો; અરેરેરે. માધવી કહે એતો ગાંડી છે. હ્યો બીજી સામગ્રી આપું ફેર રસોઈ કરો ! નજે બીજીવાર લાવશી ઓરી. લાવશી ચઢે છે ને નળ બેશી રહ્યો છે, એ વખત પોતાના બન્ને બાળકને દાસી સાથે દમયંતિયે નળ પાસે મોકલ્યાં; બાળકને જોઈ નળનું દૈયું ઉભરાયું, હરખાયું અને ભરાયું.

(કવિ) રાગ-ગાડી આવી શુજરાત.

પ્રેમનો ઉછાળો આવ્યોરે; રાયને પ્રેમ ઉછાળો.

બાહુક દેખી બાળને; પ્રેમે મળવા ધાય.

દેહાર દેખી દેહના, બાળક નાસી જાય. રાયને૦ ૧

સાન કરે છે સુતને, દેવા આલિંગન;

બાળક જુએ બાહુકને, કંપી ઉઠે તન. રાયને૦ ૨

રાય ધર્યો ન્યાં રમાડના, બોવા મનંતી પીડ;

બાળે દીઠો બિહામણો, પાડી છે મોટી રીડ. રાયને૦ ૩

દાસી કહે છે દુર રહે, પડે પેટમાં ફાળ;

જેવાં તેવાં એ નથી, છે છત્રપતિનાં બાળ. રાયને૦ ૪

શબ્દ શુણી સ્યામા તણા, રીઝ્યો નળ બૂપાળ;

હર્ષ લયો કુમો ઠયો, બાહુક રદન કરે છે તે કાળ. રાયને૦ ૫

કાન્તા કહે છે કૃષ્ણજી, રદન કરે શા માટ;

નૈષધનાથનાં બાળકાં શુણી રદન કરે છાતીફાટ. રાયને૦ ૬

મારે એવાં બાળકાં, હશે કે થયાં વિનાશ;

આજે દીઠાં આંખથી, માટે થયોછું ઉદાસ. રાયને૦ ૭

દાસી બાળકને મહેલમાં લઇ ગઇ. નળ જન્મવા બેઠો ત્યારે દમયંતિ પણ ઉપર જન્મવા બેઠી. દાસીજનો; નક્કી રસોઈ મારા સ્વામિના હાથનીજ જાણે ! એવામાં દમયંતિની મોજાઈ આવી. જેન શું કામ વલખાં મારો છો; ધીરજ ધરોને ન્યાં હશે લાંથી ઘણાય આવશે; આ રૂપાળા પુતળાને કસોટીમાં હ્યો છો; વખતે નળના બધા ગુણ તેમાં માલમ પડે અને એજ નળ નિવડે તો તમે એને રહેશો ખરાં ! દમયંતિ કહે અભાગણી તાર મોઢું દાટ ચુલાની બેડયમાં. શું બોલી ! ફરી બોલીશ તો જીભ કપાવી નાંખીશ. જા ચાલી જા ! તે સાંભળ્યું નહિ હોય કે ગમે તેવો કદુપ પણ પતિ

એજ પરમેશ્વર ! ભોળા યાદી ગઈ. દમયંતિ કહે દાસી એ બાહુકળને ઉપર લાવ્ય ! હુકમ થતાંજ દાસી આવી. ચાલો બાહુકળ મેડી ઉપર, મારી બાધ બોલાવે છે. નળ કહે પેલી બારીમાં બેઠી છે એ તારી બાધ ! દાસી કહે હા ચાલો. નળ કહે નહિ આવું. દાસી કહે કેમ નહિ ! ચાલો નહિતો સેવકને કહીશ તો તાણીને લઈ જશે.

(બાહુક) રાગ; પાતળી પડી; હુંતો હબળી પડી.

શાણી તાણી મને શાને તું જય;	
મનનું માન્યું નહિ નારીનું થાય.	૧
રૂપ ગુણ દેખી મને રહી છે મોહી;	
આશાનો લંગ થએ મરી જય રોધ.	૨
મારી સાથે છે એને વરવાનું બ્દાલ;	
જવાદે બેન મારો, છોડી દે છાલ.	૩
એને જોધને મને થાય છે અગન;	
જોડી મળે તો જોધ કર લગન.	૪
રૂપ ગુણ ચતુરાઈ દેખું ન લેશ;	
ઘોળું એનું મુખકુ ને કાળા છે કેશ.	૫

(દાસી.) મરાઠી સાખી.

કાળા માંડ્યા ખોટા ચાળા, વાન છેક છે વરવું;

દમયંતિ વરવાને ધિચ્છે, એથી રૂકુ મરવું;

આલ્સ આગળ થા, ગુણ ગોરીના ગાણે ગા. ચાલ.

નળ ઉપર આવ્યો ત્યારે દમયંતિએ આસન આપ્યું. તે ઉપર ન બેસતાં પોતાનો કામળો પાથરીને બેઠો. દમયંતિ વગર આસને સાગી બેઠી. દમયંતિ કહે બાહુકળ ! મારે એક વાતનો ખુલાશો તમારા મુખથી જોઈએ છીએ, નળ કહે મારે પણ તેમજ છે, બોલો પ્રથમ તમો પુછો હું મારી મતી પ્રમાણે ઉત્તર આપીશ. પછી હું પુછું તેનો ઉત્તર તમે દેજો.

(દમયંતિ.) રાગ-દાણ લીલાનો.

એરે સ્વામિનું, કહો શું યશરે લોલ ?

એક નારી વરી નિજ નાથનેરે લોલ;

વળા ઉવેખા સ્વર્ગના દેવજો;

સ્વર્ગનાં સુખને પરહરીરે લોલ;

કરી ગાનવ સ્વાગિની સેવજો. એરે સ્વામિનું. ૧

(નળ) એરે નારીનું કહો શું થશે લોલ ?
એક પક્ષિનું વેણુ કર્યું પાધરે લોલ;
કરી નારીને ધર સરદારને;
નારી વિના તે કાણું નવ રહેરે લોલ;
લીધી સાથે તે વન મોઝારને. એરે નારીનું. ૨

(દમયંતિ) મહા વનમાં મેલી છે એને કક્ષતીરે લોલ;
કરી નાંખી અંબરના જે ભાગને;
ઉંની રેતીમાં રામા દાઝતીરે લોલ;
વળી વનમાં બિહાવે વડ વાધને. એરે સ્વામિનું. ૩

(નળ) સાત દિનના ઉપાસી રહ્યાં દમ્પતિરે લોલ;
ત્રણ મચ્છ નારીને સોંપ્યા નેટને;
પાપણીએ પેટમાં નાંખીઆરે લોલ;
કર્યું પતિથી વડાહું પેટને. એરે નારીનું. ૪

(દમયંતિ) અંબગર ગળી એહ નારનેરે લોલ.
લેવા માંડી પારાધીએ લાગને;
માર મારી ગયા જન ઘણારે લોલ;
જાણે પેલા જનમની દાઝયને. એરે સ્વામિનું. ૫

(નળ) મુણે દારા દાઝ્યો એ સ્વામિ દવ વિધેરે લોલ.
કશી નાગે કદુપ કર્યું વાનને;
દેખીને લોક મારે કાંકરારે લોલ.
કરે અંગ ઉધાકુ નાદાનને. એરે નારીનું. ૬

(દમયંતિ) દરી કાકણી શાકણી ને ચોરટીરે લોલ;
ચઢી ચોરી મોતીની ગદ્દ માળને;
વડાલાં હતાં તે વહેરી થયારે લોલ;
જેહ પગે ચાલે તે જોલે ગાળને. એરે સ્વામિનું. ૭

(નળ) કહી ભૂતને જોલાવ્યો લરથારનેરે લોલ;
લાલિ કહેતામાં બાળક બી.....જાયને;
વડાહું કે વહેરી પાસ નવ રહેરે લોલ;
સો જાણે કે રાતમાં ખાયને. એરે નારીનું. ૮

(દમયંતિ) વળી વચ્ચ સદેત અંગ ધારીઆરે લોલ;
કર્યું કોડે દાસીનું નિચ કામને;
કદી કદુ કાળજી નહિ દેખવારે લોલ.

તોએ છુન્હા જપે પતિ નામજો. એરે સ્વામિનું. ૯
 (નળ) કાળો કામળો ઓઢીને રૂથો કંચણરે લોલ.
 એતો કહેવાયો પારકો દાસજો;
 સુખનું નવ સાંપડ્યુંરે લોલ;
 કર્યા કેટલાક ત્યાં ઉપવાસજો. એરે નારીનું ૧૦

(દમો) ગિતિ.

ગુણ ભેદ કોણુ જાણે, વદન વપુનું ચયું છે કદુપ;
 ગુણુ લક્ષણુ ઓળખાયા, નિશ્ચે આખ્યા નૈપધપુર ભૂપ.

માઠ-રાગ-મૃગનયનીના ઢોલા.

સ્વામિ સુંદરી મંગે બોલો, નૈપધપુરના રાય;
 મેંતો જાણ્યા જાણ્યા જાણ્યા, સ્વામિ જાણીને લાગ્ય પાય.
 એક નહિ પણ અગણિત સ્વામિ, દારાના હોએ દોષ;
 અમિની દ્રષ્ટીએ જેવું આપને, હૃદયે ન ધરવો રોષ. સ્વામિ. ૧
 ભરથાર લુખ્યા હું ભક્ષ કૃ, તેથી નાંખું પેટમાં રાખ;
 કળિના સંગથી સાચુ ન માનત, સોગન ખાત હું લાખ. સ્વામિ. ૨
 દેવ વચનથી, થયાં સહવન, જળમાં કયો જાં વાસ;
 આપ ચરણથી, અળગી ન કરશો, જનમે જનમની દાસ. સ્વામિ ૩
 રૂપ રંગનું કામ નથી મારે, સેવા કરું દીન રાત;
 જેવા હતા તેવા હું તો દેખું છું, પુષ્કળ લુપ્તના વ્રાત. સ્વામિ. ૪
 દમયંતિ ઉડીને સામી આવી ત્યારે નળ કહે ઉભી રહે દુર ! મને
 અડકીશ નહિ ! મારો નિમમ તુટશે, દમયંતિ કહે પતિ હવે મને ધીરજ
 રહેતી નથી. નળ કહે ઉભી રહે, આ વસ્ત્ર પહેરવા દે !

(કવિ) મરાઠી સાખી.

મંત્ર જાણીને વસ્ત્ર પહેરીઆં, ચયો રૂપ અંખાર;
 ધસી દમયંતિ વળગી કોટે, હરખે આંસુ ધાર;
 જાણ્યા નળ જે વાર, નગ્ર સહજમાં જયજયકાર. જાણ્યા.
 નળને પ્રગટ થયો જાણીને રાજ, રાણી, રાજકુમારો, ભિમકેતો સધળો
 પરીવાર અને વળી આખુ નગ્ર ઉલટયું, માત્ર રતુપર્ણુ રૂદન કરે છે, પશ્ચાતાપ કરે છે.
 (રતુપર્ણુ) રાગ-દ્વારીકાના વાણીરેરેરે હો.
 એવી જગતની જનેતારેરે હો; ધરતી જગ્યા આપજોરે.
 જોઈ આજે નળને દમયંતિની જોડી, ઇશ્વર એને કદી કરે નહિ ખોડી;

અરે મુજ પાપીની યુદ્ધિ ઠરી થોડી, વંદુ હાથ જોડીરે રે રે હો. ધ૦ ૧
 આવ્યા મારે આંગણ ચાલીને નળરાય, હું નિર્ભાંગી કરી શક્યો ન સેવાય;
 અરે લાગી મારા અંતરમાં અતી દહાય, પકુ હવે પાય રે રે હો. ધરતિ. ૨
 અરે હવે આંહું જોરેથી માફ મળું, મેં તો નવ પૂન્યા નળ રાજા કેરા ચણું;
 વદન માફ તેથી શોભે છે સ્થામ વણું, આવ્યો હું તો શણુરે રે રે હો. ધરતિ. ૩
 લાવો લાવો લાવો શમશેર કે કટાર, મૃત્યુ કર માફ ઉતાર બૂનો બાર;
 થાશે મારા નામની પુંઠે ધિક્કાર; ઠરવા નથી ઠાર રે રે રે હો. ધરતિ. ૪
 દર્શન જેનું કરતાં, પાપીના પાપંજય; નામ જેનું લેતાં યુદ્ધિ તો નિર્મળ થાય;
 કરી મારી સેવા, ચાલી અડવાણું પાય; કંપે મારી કાંચરે રે રે હો. ધરતિ. ૫
 લગ્ન પામે સૃષ્ટિ ભુપતું રૂપ લાળી, દાસ પણું કરીયું ઓઢીને કામળ કાળી;
 વગર અગ્નિયે અંગ મુકયું છે માફ બાળી, નાંખુ હાડ ગાળારે રે રે હો. ધરતિ. ૬
 અરરર મેં તો લગાડી કુળનેરે ખામી; દમયંતિને માટે મેં યુદ્ધિ કરી હરામી;
 આવે મને મૃત્યુ તો દુઃખ જય વામી, ઠયો હું તો કામીરે રે રે હો. ધરતિ. ૭

નળ કહે શાન્ત થાઓ, પુન્યશાળી રાજા શાન્ત થાઓ ! અરે લિ-
 મકરાય ! લિમક કહે હાં પુન્ય ! નળ કહે તમારા દમન કુંવરની દીકરી
 સુલોચનાનાં રતુપણું સાથે લગ્ન કરો !

(નળ) ગિતિ.

સુલોચના પરણાવો, દમન કુંવરની એતો છે બાળી;

દમયંતિના જેવી, સ્વરૂપ જેનું ભુપ રહ્યો લાળી.

રાજા રતુપણું નળની ક્ષમા અને રજા માગે છે.

(કર્તા) ગિતિ.

લળા લળા પાએ લાગે, રતુપણું તો માગે વિદાય;

સૌને સુખ પમાડી, નળ રાજા તો નગ્ર લણી જાય.

નળને વિદાય કરવા લાવ લશ્કર સાથે ત્રણે સાળા આત્યા. એક
 યોજનથી નળે પુષ્કરને કહાવી મોકલ્યું કે નળ આવે છે. શબ્દ થતાંજ
 પુષ્કરને હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં, શું મારા મોટા ભાઈ આવે છે ! સઘળું
 સૈન્ય તૈયાર કરો ! રાજા પુષ્કર અવળા હાથ બંધાવીને દાંતમા તરખલ
 ધાલીને લશ્કર સાથે સામો આવે છે, સામું લશ્કર આવતું દેખી દમયંતિ-
 ના ભાઈઓ ખોટ્યા. હે નૈષધપતિ અમને યુદ્ધ કરવાની આજ્ઞા આપો !
 નળ કહે કેના સામા ! દમનકુંવર કહે કેના શું આ સામો લશ્કર લઇને
 આવે ! નળ કહે તમે ધારો છો એ ખોટું છે. મારો પુષ્કર મારા સામો
 કદી યુદ્ધ કરે નહિ. દમન કહે અરે નહિ શું આવી પહોંચ્યો લગલગ.
 એટલામાં પુષ્કર લશ્કરના આગળ ચાલતો દેખાયો. પુષ્કરને પગે પાણી અને

બંધન જોઇ નળ હાથાં ઉપરથી ઉતરી રોતો સાંભો આવ્યો; મોંમાંથી તરણું
કાઢી નાંખ્યું, હાથ છોડી નાંખ્યા. પુષ્કર કહે વડિલ બંધુ મારા કાળા મોઢા
સામુ જોશો નહિ. નળ કહે વીરા ગભરાતો નહિ, તહાર મોઢું ઉજળું છે
કાળું નથી; કાળુતો કરનારનું છે.

(પુષ્કર) રાગ—નેના કમુખી.

છે કાળુ મહાર મુખકુ (૨) શે બતાવું મહારાજ આવે છે.

એકતો ઠગારો હું ઠેઠનો (૨) લિધું ઠગી બધુ રાજ. આવે છે. ૧

એકતો જુગારી, હું જીતિયો (૨) કરી કપટનું કાજ. આવે છે. ૨

એકતો હું લોભી હું લાલચુ (૨) છિની લીધું નહિ લાજ. આવે છે. ૩

એકતો હત્યારો, હું અવતર્યો (૨) કયો બંધુ દુઃખી આવ. આવે છે. ૪

એકતો હું પાપી, હું પુવની (૨) મેં દુખ્યાં શિરતાજ. આવે છે. ૫

(કવિ) રાગ દીપે દેવ તણે મહારાજ (હરિશ્ચંદ્ર.)

પેખ્યો નળને પ્રજના જન, પ્રેમ ઉભરાઇ રહ્યો;

થયો જય જયનો યોકાર, આનંદ છાંઈ રહ્યો,

પુષ્કરજીનો પ્રતાપ દેખી, ઝાંખા થયા નળ સાળારે;

પ્રધાન વર્ગને નગ્ર શીડીઆ, ચાલ્યા આવે પાળા. આનંદ. ૧

પુષ્કર-કાષ્ઠનો પ્રેર્યો હું કાષ્ઠો તો, કરીયુ અવળું કાજરે;

રંચ રોષ નવ મનમાં રાખો, મુજને આવે લાજ. આનંદ. ૨

દમયંતિ તમે માતં માલ્યારો, હુતો તમારો બાળરે;

બાળક ભૂલ્યો અતી કરે પણ, માતં કરે નહિ કાળ. આનંદ. ૩

ભટક્યાં અટક્યાં વનની માંહે, જ્યાં નહિ શિતળ છાંયરે;

ભૂખ તરસને દુઃખ બહુ વેઠ્યાં, કોથી કળ્યાં નવ જાય. આનંદ. ૪

નળ-નળ કહે ભાઈ તુજ દોષ નહિ, એતો કળીતું કામરે;

પકડી ઝડકી માર્યો એને, મુક્યો જગલ ઠામ. આનંદ. ૫

કવિ-હૃદય-ભિડીને બન્ને ભેટયા, હર્ષ અતી ઉભરાયરે;

રાંજ વર્ગના સર્વે જન તે, નળને લાગ્યા પાય. આનંદ. ૬

નળ પુષ્કર દમયંતિ, કળિયુગ, સુદેવને રતુપણુરે;

બાપાલાલ કહે સમરણ કરતાં, જય જર્ણુ ને મર્ણુ. આનંદ. ૭

વૃહદશ કહે છે ધર્મરાયજી, નળનું કહ્યું ચરિત્રરે;

હરિ ભક્ત અણુ ન આવશે, પાવન પુન્ય પવિત્ર. આનંદ. ૮

ગજ અંબાડી બન્ને ચઢીઆ. સુય ચંદ્રની જોડયરે;

એકવાર સૌ હરીજન ખોલો, જય જય શ્રી રણછોડ. આનંદ. ૯

✦ રોહિદાસ ચમાર. ✦

શ્રી ગુરુ ગણપતિ ચારણ, એકલ શ્રંગિ ઈશ;
દાસ દીન થઈ મુકતો, ચરણ કમળમાં શીશ.

મરાઠી સાખી.

લક્તની લિડે બૂદર આવે, તેમાં નહિ મદદ;
જે જન સમરે તેને જાણે, નારાયણને નેહ,
આપે ઉત્તમ દાસ, આશા પુરે પુરણ કામ.

આપે.

રાગ—પંડિત કે બચન.

રૂડા કાશી નગ્રમાં, પરમેશ્વરનું ધામ;	૧
ગંગાને કિનારે વિશ્વનાથ ધર્મ નામ.	૨
જેનું દર્શન કરતાં, જય પુર્વનાં પાપ;	૩
ગંગાજળ પીને, મુક્તિ પામે આપ.	૪
એ પવિત્ર ધામમાં, ઘણા વસે છે સંત;	૫
થયા પવિત્ર પુરણ, રામાનુંજ મહંત.	૬
એક શિષ્ય તેમનો, બ્રાહ્મણ બાળે વેશ;	૭
ગુરુ આજ્ઞા માની, આનંદ રહે હમેશ.	૮
નિત્ય માગી લાવે, લિક્ષા બ્રાહ્મણ બાળ;	૯
પછી પાક બનાવી, ઘરે પ્રભુને થાળ.	૧૦

પવિત્ર કાશી નગ્રમાં રામાનુંજ આચાર્ય અતી સિદ્ધિવાળા મહાત્મા વસતા હતા. તેમની પવિત્ર સેવામાં હજારો શિષ્ય દાખલ રહેતા, અને ગુરુનાં વચન પ્રસાદને માન્ય કરી ઇશ્વર પદને પામતા. એવા પ્રતાપી સાધુનો એક શિષ્ય જનમે બ્રાહ્મણ હતો. જે સવારમાં મધુકરી માગી લાવતો અને તેજ સિંધુ લઈ દોકર સામગ્રિ તૈયાર કરી, પ્રભુને થાળ ધરી, સઘળા શિષ્ય સાથે મહાત્મા પ્રસાદી લેતા હતા.

તે બાળક જ્યારે મદિયી બહાર લિક્ષા અર્થે નિકળતો ત્યારે ગુરુનાં દર્શન કરી આજ્ઞા લેતો, આજ્ઞા આપતી વખતે ગુરુ ઉચ્ચાર કરતા કે આજે ત્રાટલાં ઘર માગજે. કોઈ દિવસ સાત; કોઈ દિવસ પાંચ. ગુરુના મુખમાંથી જે સંખ્યા નિકળે તેટલાંજ ઘર માગે અને તેટલામાં જોઈતી સાદિલ મળી આવે. જ્યારે શ્રી હરીને થાળ ધરાય ત્યારે રામાનુંજ ત્રામિ મહારાજ ધ્યાન કરી પ્રભુને જમનાં જીવે. એક દિવસ આ શિષ્ય

ગુરુ આજ્ઞા લેવા ગયો ત્યારે ગુરુ બીજાં અગત્યનાં કામમાં રોકાયા હતા, શિષ્યને ધિરજ રહી નહિ. મનને એમજ ઉત્કંઠા થઈ કે ચાલ છવ ! રોજ રોજ ગુરુને શું પુછવું; ગુરુ આજ્ઞા લીધા વિના નિકળ્યો. થોડે દુર ગયો તે વા વડોળને વરસાદની પૂણું પધરામણી થઇ. પવનના સપાટા ચાલે છે, વરસાદનાં ઝાપટાં પડે છે, તે વખતે શિષ્ય એક વણિકની દુકાનના ઓટલા ઉપર લપાઈને બેસી રહ્યો છે. થોડી વારે વણિકે તેને ઓળખ્યો, અરે આ તો રામાનુંજ સ્વામિને શિષ્ય છે. જરૂર લિક્ષા અર્થે નિકળ્યો હશે, પણ વરસાદે તેને અટકાવ્યો ! અને આપણે પણ ઠીક યોગ આવ્યો. હાલી ચાલીને કોઈ દિવસ સિધુ આપવા જવાયું નથી માટે આજે તો આપણી દુકાનેથીજ સિધુ આપવું. જ્યારે વરસાદ રહી ગયો ત્યારે બ્રાહ્મણે ચાલવા માંડ્યું. વણિક કહે પાછા આવો મહારાજ ! આજે તો આ સેવકના ઘરની સામગ્રિની ઠાકોર થાળ થાય એવી ઈચ્છા છે, માટે મંદિરમાં જેટલી મૂર્તિ હોય તેટલું અન્ન સુખેથી લઈ જાઓ. આ અવસરમાં એક ચમાર ત્યાં શીધુ લેવા આવેલો, જેને ઘણા વખતથી રામાનુંજ સ્વામિ મહારાજના મંદિરમાં સામગ્રિ આપવાની હતી, તેણે વણિકને કરગરીને કહ્યું સાખાપ એમને જોઈ એ એટલું શીધુ આપો અને તેના પૈસા મારી પાસેથી લ્યો ! વણિક કહે નહિ એમ નહિ. તારા પૈસા નહિ; હુંજ શીધુ આપીશ. ચમાર કહે સાખાપ તમે તો કાલેય આપશો; જ્યારે ધારશો ત્યારે આપશો પણ મને લાગ ક્યારે મળશે માટે મારી આટલી માગણી કશુંલ રાખો તો સાફ ચમારનો આગ્રહ જોઈ વણિક બ્રાહ્મણ બાળકને પુછે છે કેમ ભાઈ આ ચમાર કહે છે તેમ કરવું છે ? ચમારનું અન્ન તમારા મંદિરમાં અપશે ? બ્રાહ્મણ કહે ચમારનું અન્ન ક્યાં છે ચમારના તો માત્ર પૈસાજ છે. અન્ન તો તમારી દુકાનમાંથી આપવાનું કે નહિ ? ફિકર નહિ એના પૈસા લ્યો તે શીધુ જાઓ. તમે વળી કાલે આપજો. ચમારના પૈસા લઈ વણિકે સિધુ આપ્યું.

અરાઠી સાખી.

આવ્યો માગવા મનની હોંસે, થઇ મેઘની વૃષ્ટિ;
વણિક દુકાને વારે ઘણી થઇ, નિવારતામાં કષ્ટિ;
આપ્યું વણિકે અન્ન, બ્રાહ્મણ લઈને જળ લોવન. આપ્યું.
સામગ્રિ તૈયાર થઇ, પ્રભુને થાળ થઇ ત્યારે મહાંતે ધ્યાન કરી પ્ર-
ભુને જમતાં જોવાની ઈચ્છા કરી. હમેશાં જ્યારે જ્યારે ધ્યાન કરે ત્યારે ત્યારે ઠાકોરજી આરોગતા માલગ પડે; પણ આજે તો ધ્રી હરી જડવત

એથી રહ્યા છે, હાથ પસારતા નથી બોળન લેતા નથી અને મુખમુદ્રા પણ કરમાવી નાંખી છે. આજી તરફ સર્વ શિષ્ય જન્મવાને માટે આતુર થઈ રહ્યા છે અને રામાનુંજ સ્વામિ મહારાજ તો લયલિત થઈ ચિંતામાં ગરક થઈ ગયા. અરે આ શું ! મારાથી શ્રી હરિને અપરાધ થયો હશે ! લાવ જરા શિવાની તો ખાત્રી કરી જોઈ. શિષુ લાવનાર શિષ્યને ખોલાવીને પુછ્યું કેમ આજે શિષુ કોના કોના ધરનું છે. જુએ ચુકે થોડું અધમના ધરનું તો લાવ્યો નથી ના ? શિષ્ય કહે ના મહારાજ શિષુ તો વણિકના ધરનું. ગુરુ કહે જોશ્ય સાચુ ! શિષુ કોના ધરનું ? શિષ્ય કહે મહારાજ સત્યજ કહું છું, શિષુ વણિકના ધરનું. ગુરુ કહે ચાલ બતાવ ! ક્યા વણિકને ત્યાંનું છે ? ગુરુ શિષ્ય બન્ને વણિકની દુકાને આવ્યા; તે વખત પેલો ચમાર પણ પૈસા આપવા આવેલો હતો. ગુરુ પુછે છે કેમરે વણિક આજનું શિષુ કોના ધરનું ? વચમાં શિષ્ય જોલી ઉઠ્યો; એમનાજ ધરનું. જુવો આ ટોપલામાંથી દાળ, આમાંથી ચોખા, આ દેવડાનું ઘી, વિગેરે સર્વ બતાવ્યું. ગુરુ કહે હું તને નથી પુછતો એને જવાબ દેવા દે ! વણિક કહે મહારાજ શિષુ સામાગ્રિ તો આ દુકાનનીજ પણ પૈસા આ ઉભો છે એ ચમારના છે. ગુરુ ચમારના સામી દ્રષ્ટી કરીને ક્રોધ વચનથી પુછે છે; કેમરે દુષ્ટ ! મારો શિષ્ય તારે ઘેર લિક્ષા માગવા આવતો હતો ? ચમાર કહે ના મહારાજ. ગુરુ કહે ત્યારે કેમ તે શિષુ અપાવ્યું ! ચમાર કહે મહારાજ ગતો ખેમા કરજો; આજથી એક મહિના ઉપર હું એક ગાય ચોરી લાવ્યો હતો તેને મેં વગડામાં જઈને મારી નાંખી; તેનું ચામડું વેચી પૈસા લઈ ધરમાં ગયો કે તરત મને તાવ આવ્યો, ત્યારે મેં બાધા રાખી કે આ પૈસામાંથી એક દિવસની સામાગ્રી મહારાજ બાપજીના મંદિરમાં અપાવીશ, તે લાગ હું શોધતો હતો અને આજે આ વણિકની દુકાને તમારા શિષ્યે મારી માગણી કયુલ કરી. વચન સાંભળી ગુરુ ક્રોધાયમાન થઈ કરડી દૃષ્ટી કરી જોડ્યા ! શું બકે છે ? અરે અધમ ! ઘોર કર્મનાં કરનાર. ગૌહત્યારા ! દેવ બાળી ડાલનું દાન દીધે દેવ દયા લાવે કે ? જા હું તને શ્રાપ દેઉં છું, કે જે ગાયની તેં હત્યા કરી તે ગાયના છરીર ઉપર જોટલાં રૂવાં હશે તેટલા વરસ લગી તારો સ્વરૂપ નરકમાં વાસ થશે. અસ્થા વણિક ! ચમારના પૈસા લઈ શિષુ આપનાર લોભી વણિક તારો અધમ ઘેર અવતાર થશે. હવે આ બ્રાહ્મણ શિષ્યને શ્રાપ્યું. અરે ચંડાળ તું બ્રાહ્મણ થઈ ચમારની સામાગ્રિ ઠાકોરને ધરાવતાં ચુક્યો નહિ માટે તારો ચમારનો અવતાર થશે.

(રામાનુંજ) રાગ; શુ' દશ તતે જાવા.

જા જરા કર્યો ન વિચાર રે ગમાર.

તને લેશ ન આવી લાજ, અલ્યા કર્યું આણધટું કાજ;

અતીષે હદ વાળા આજ, નવ સમજ્યો સાર અસાર. રે ગમાર. ૧

આજે ભૂખ્યા રહ્યા લગવાન, તેનું ભુંડ તને નહિ લાન;

નવ ઘટે નીચ નાદાન, મુંઠ મરને મારી કટાર. રે ગમાર. ૨

કાંઈ કર્યો કાળજે કાપ, તારાં પ્રગટ્યાં પુરણ પાપ;

શુણુ શ્રવણે આપુ આપ, થશે ચમારનો અવતાર. રે ગમાર. ૩

(શિષ્ય)

ગિતિ.

વચન ચઢાવું માથે, આપ વચન તે મિથ્યા નવ જાળે;

જનમ ધરીશ હું જાતે, પણ ગુરુ દેહના તમે જરૂર ધાળે.

રામાનુંજ સ્વામિ મહારાજ કહે જા તને પુર્વ જન્મનું લાન રહેશે,
હું તારો ગુરુ થઈશ અને તારો તેજ જન્મમાં ઉદ્ધાર થશે. મહા કોધી
અને કુર ચમારને ઘેર અવતાર થયો અને નામ રોહિદાસ ધરાયું.

થયો અધમ ધરે અવતાર, નામ રોહિદાસ ધર્યું છે;

પડ્યો ચર્મ કુંડની મોઝાર, પુરવ એવું પાપ કર્યું છે.

વસ્ત્ર ચર્મનાં પહેરીને કરે કુંડમાં કામ;

રાત્રિ દિવસ હૃદયે રમે, જપે મુખે હરીનું નામ. નામ. ૧

ચર્મ ધ્રુવે ચતુરાધી, દુર કરે દુર્ગંધ;

કામમાં ખામી હોય તો, એનો વડિલ મચાવે ધંધ. નામ. ૨

ધોઈ સુકાવી સાંજરે, ઉચકી લાવે અવાસ;

દિવસ દુઃખના નિર્ગમે, એતો રામાનુંજનો દાસ. નામ. ૩

વડિલ એનો વહેરવી, ધારે ધાક અપાર;

આપ્યાથી ઓછું થયું, એને મારે છે મોકમ માર. નામ. ૪

તણાઈ તેના ત્રાસથી, વેઠે ભુખને દુઃખ;

પિતા જેનો પાપિઓ, તે તો શમણે ન પામે સુખ. નામ. ૫

કુંડ ઉપર કામ કરતાં કોઈ સાચા સંતને, સાધુને, ભક્તને, કે મહં-
તને દેખે તો તુરત કામ પડતુ મુકી દર્શનને અર્થે દોડે; જાને વળા જે
ભક્તની ટોળા ભજન કરતાં લાગે તો ગાંડો ઘેલો ખની કીર્તન કરવા મંડી પડે.

લાગે ભક્તની ટોળા, કાર્ય છોડી કીર્તનમાં દોડે;

લળા લળા પાચે લાગે, મુસ્તક નામી બેઠે હસ્ત જોડે.

એક વખત પોતે કુંડ ઉપર કામ કરી રહ્યા છે, દુર્ગધ ઉઠી રહી છે, અને થોડે દુર રામાનુંજ સ્વામિ મદારાજ પોતાના હૃદયર શિષ્યની સાથે રામધુન કરતા જાય છે.

રામા રામા ઘટ ઘટમાં, વ્યાપક રામા. (૩)

ઘટમાં ચટમાં પટમાં રામ, તટમાં ખટમાં વટમાં રામ.

કરશી ધારણુ કરશુરામ, ત્રિવેળી તારણુ ત્રિભૂવન રામ.

શત્રુ મારણુ શ્રીપત રામ, હૃદ્યા ધારણુ આતમરામ.

રામા રામા ઘટઘટમાં વ્યાપક રામા. (૨)

રામનામની ધુનનો થોપ સાંભળી દ્રષ્ટી માંડી. અને રામાનુંજને જોઈ રોહિદાસ દોડતા ત્યાં ગયા. રોહિદાસને આવતો દેખી સમ્રાજા શિષ્ય ચમકીને બોલ્યા; અરે પેલો ચામરીઓ દોડતો આવે છે. જોને દોડતે અડે નહિ ! રામાનુંજ કહે શા માટે ધોંધાટ કરો છો, આવવા દો; પછી શું કરે છે તે જુવો ! એટલામાં તો રોહિદાસ આવી રામાનુંજના ચરણ પાસે આજોટી પડ્યો. મદારાજ મને કંઈ જાંધો, ઉપદેશ કરો, મારા શુદ્ધ થાઓ, અને મને શુભ રસ્તો જતાવો. આટલું સાંભળતામાં તો સમ્રાજા શિષ્ય બોલી ઉઠ્યા. અરે હે ! શું સમજીને આશ્યો ? શું આવા મદાત્મા ચામરીઓને કંઈ જાંધશે ! રામાનુંજ કહે ભાઈઓ એ વાતે તમારે દોષ પ્રકારની શંકા કરવી નહિ; એ ચામરીઓ છે પણ મારો શિષ્ય છે એ પ્રથમથીજ છે હવે તો માત્ર શોધને દેખાડવા નવીન કરવાનો છે. રામાનુંજે શિષ્ય તરીકે રોહિદાસની ગણના કરી; અને તેને કહ્યું કે સાંભળ સદા સત્યજ બોલવું, દોષ કાળે પણ અસત્ય ભાષણુ કરવું નહિ, સત્ય ચાલવું, આપત્તિ કાળે પણ અસત્ય ચાલવું નહિ, અને કોડ સુચનું જેમાં તેજ છે. કોટી બ્રહ્માન્દમાં જેનું અજવાળું છે, એવા “ જ્યોતિ સ્વરૂપ ” ભગવાન રામચંદ્રજીનું સદા ધ્યાન કરવું અને સ્મરણું કરવું. પરમાત્માની કદરણાવડે રોહિદાસની ચચાં આખા ગામમાં ચાલવા લાગી. એકવાર મેવાડના કોષ ઝાડા રજપૂતની સ્ત્રિ કાશી જત્રા કરવા આવેલી, તે જ્યારે ગંગાસ્નાન કરતી હતી, ત્યારે કેટલાક બ્રાહ્મણો ગંગા કિનારે બેઠા બેઠા રોહિદાસની ચચાં ચકાવી રહ્યા હતા, અને તે ઝાલી રાખી ધ્યાન દબને સાંભળતી હતી. અલ્યા પેલો ચામરીઓ તો ખુબજ દોંગ મચાવી રહ્યો છે ? અરે પણ એના કિર્તન કરવાના ડોળ કેવા છે. અરે બર્ફરીઓ તો એને દેખીને એવી તો પોમાઈ જાય છે કે જાણે પરમેશ્વર દીકા. ભાઈ ચમત્કાર વિના નમરકાર દોષ

કરતું નથી. અરે પણ લોહી ભર્યાં નિતરતાં ગંધાતાં ચામડાં માથે હોય ને લોક પગે પડવા જાય. એમને ગંધ પણ નહિ આવતી હોય ! ભાઈ એ બધો ભક્તિનો પ્રતાપ છે. એ વાત તો ખરી ! એની ભક્તિ તો સાચી. આટલી વાત કરે છે એટલામાં તો માથે ચામડાં લઈને મુખેથી રામ રામ કરતો રોહિદાસ ત્યાંથી નિકળ્યો. એટલે બ્રાહ્મણો પોકારી ઉઠ્યા. અરે પેલો આવ્યો, પેલો આવ્યો, ઢાંગી ધુતારો. રોહિદાસને દેખી અલી રાણી દોડતી આગળ આવી ઉભી રહી.

અલી રાણી જાય દોડતી, ચામડીઆની પાસ;

ગુરૂ તમે તો ચાઓ માદરા, હું તો તમારી દાસ.

મારી પૂરો આસ, જમ કંકરના છોડો પાસ.

મારી૦

અલી રાણીને રોહિદાસની સનમુખ ઉભેલી જોઈને તેની સાથે આવેલા સર્વજન, વળી ગંગારનાત કરવા આવેલા લગ્નરો મનુષ્યો અને સ્નાન કરવા આવેલા મંથ્યા કરતા બ્રાહ્મણો સર્વ ત્યાં આવી ઉભા રહ્યા. મનુષ્યનો ભરચક ભરાવ જોઈને રોહિદાસ કાષ્ટવત બની ગયા. અલી રાણી કહે છે હે ગુરૂ મદારાજ મને ઉપદેશ કરો; કંઠી બાંધો ! રોહિદાસ શુદ્ધિમાં આવતાં જોઈયા હે બેન, હે માતા; મને માર્ગ આપો, મારા કામમાં વિલંબ થાય છે. રાણી કહે નહિ ભક્તરાજ મને ઉપદેશ કરો, કંઠી બાંધો, મારા ગુરૂ ચાઓ, નહિ તો નહિ જવા દેઉં. રાણીનાં વચન સાંભળી મેવાડથી તેની સાથે આવેલા બ્રાહ્મણો તો આભાજ થઈ ગયા. અરે જો આ ચામડીઓ કંઠી બાંધશે ને ગુરૂ થશે તો ધરમેળ ધાલ્યું.

રોહિદાસ કહે માતાજી. મને ચામડીઆને આટલી આજીજી શું કરો છો, હું નિત્ય જાત શું ઉપદેશ કરી શકું. હું શું જાણું છું. હું તો પામર રંક છું આ સધળા ભૂદેવો ઉભા છે તેમાંથી કાઢીને ગુરૂ માનો ! રાણી કહે ભક્તરાજ બ્રાહ્મણો છે તે જગતગુરૂ છે. એ તો છે છે ને છે, પણ પ્રભુ મને તો આપજ કંઠી બાંધો. રોહિદાસ કહે માતાજી. કંઠી બાંધવી એ તો માત્ર ધર્મના વાડાનું નિશાન છે, કંઠી બાંધવાનો શું હેતુ છે તે બંધાવનારા સમજતાં નથી. જેમ કાંઈ રાજનો નોકર તેના પટા પોશાગ ઉપરથી પોતે કયા હોદ્દાનો અને કયા ખાતાનો નોકર છે તેની જાણખાણ આપે છે. તેજ પ્રમાણે કંઠી પણ માત્ર મનુષ્ય કયા ધર્મના વાડામાં છે તેજ ખતાવે છે, કથાણુ કરનાર તો સાત્ય નિતી અને ભક્તિ છે. દૃષ્ટાંત—કાંઈ એક ગામમાં સધળા દુર્ગુણનોજ ભરેલો એક અધર્મિ વસતો હતો, જેના

આચરણથી મેલ્લામાં ત્રાસ ત્રાસ થઈ રહ્યા હતા. તે ગામમાં એક મહાત્મા કથાકાર આવ્યા. જેમની કહેણીના રહસ્યે અનેક મનુષ્યોનાં મન ખિચ્યાં, પાંચ સાત દિવસમાં તો હજાર હજાર મનુષ્યતી સભા થવા લાગી. કથા સાંભળી જનારા સઘળા મનુષ્યો વખાણ કરતાજ ચાલવા લાગ્યા. હવે જે શેરીમાં પેલો અધર્મિ રહેતો હતો તે શેરીના લોકોએ વિચાર કર્યો કે જો આ ચંડાળને સાંભળવા લાઇ જઈએ અને એને કાંઈ લાગણી થાય તો જરા ભય ઓછો થાય, એમ ધારી પાંચ સાત મનુષ્યે તેને સમજવા માંડ્યો. ભાઈ કથા સાંભળવા ચાલો ! જવાળામાં દુષ્ટ કહે છે કે ભાઈ આપણે તો કથા બહુ સાંભળી છે, અને શાસ્ત્રના આધાર પ્રમાણેજ ચાલીએ છીએ.

ત્રણેક દિવસનો ચાલુ આગ્રહ થયો ત્યારે ચોથે દિવસે પોતે કથામાં જવા તૈયાર થયો; જે માણસો એને લાવેલા તેમણે એને મહારાજની નજીક બેસાર્યો; તેના બેસવાની સાથેજ સભામાં ઘોંઘાટ મચી રહ્યો છે. ત્યારે એક માણસ ઉભો થઇને પેલાને બતાવીને બોલ્યો; મહારાજ જેટલી ગડબડ છે એટલી આ માણસની હાજરીની છે. મહારાજ કહે કેમ એ માણસની હાજરી સર્વને અળખામણી થઈ પડી છે ? લોકો કહે એ માણસ અતિ અધર્મિ છે. દુર્ગુણનો ભરેલો છે તેથીજ એની હાજરી અળખામણી છે. મહારાજ કહે ભાઈઓ આ એકજ દુર્ગુણી છે ને તમે બધા ? લોકો કહે અમે બધા સારા અને સદગુણનાજ ભરેલા છીએ. અમારા સઘળામાં કોઈ પ્રકારનો અવગુણ નથી. મહાત્મા કહે ત્યારે તમારામાં કોઈ પ્રકારનો ભેદ નથી, ત્યારે તમારે કોઈએ કાલથી કથામાં હાજરી આપવી નહિ, ફક્ત એને એકલાનેજ મોકલજો. તમે તો બધા ધોળીનાં ધોળેલાં લુગડાં છો તેમાં મારે કાંઈ કાઢવાના ક્યાં રહ્યા ! ત્યારે કોઈ અધર્મિ મારા ઉપદેશથી પોતાના દુર્ગુણનો ત્યાગ કરી સદગુણ ધારણ કરે, ત્યારેજ મારું જીવ્યું સાર્યક થાય, ત્યારેજ મારી વિદ્યા પ્રમાણ થાય અને ત્યારેજ મારું આવવું થયાયોગ્ય ગણાય. મહારાજનાં વચન સાંભળી એક તર્ક શાસ્ત્રિ બોલ્યો; અરે મહાત્મા આ શું બોલો છો, એને માથે ગુરૂ તો છેજ નહિ. મહારાજ કહે જેને માંથે ગુરૂ નથી તેને દ્રેવ સભામાં બેસવાનો અધિકાર નથી. આ સઘળા ચર્ચા સાંભળીને અધર્મિ વિચારે છે કે આ મહારાજ તો મારો ઘણાય પક્ષ ખિંચે છે પણ આ પાપીઆ, મહારાજનો બોલ પસાર થવા દેતા નથી. ફિકર નહિ. મહારાજને ગુરૂ કરવા.

બાપજી ગુરૂ કરવામાં શું ખર્ચ થાય ! મહારાજ કહે સવા રૂપિયાથી માંડીને સવા લાખ રૂપિયાં સુધીમાં જેટલું કરે તેટલું થાય ! અધર્મિ

કહે સવા રૂપિયામાં ગુરૂ થતા હોય તો તમો થશો ? મહારાજ કહે હા હું થઈશ. કાલે સવા રૂપિયો લેતો આવજો, હું કંઠી બાંધી મંત્ર આપીશ. તેજ વખતે દુષ્ટ ખુશી થયો, આનંદની વાત, સવા રૂપિયો ગુરૂનો અને બાર આનાની લાવીશું કાતર, આ લોકો બોળામાં પાઘડીઓ મુકીને ઉંચી નજરે કથા સાંભળે છે તેમના બધે તોરા રોજ કાતરી જઈશું; તોય બાવીશ રૂપિયાની મતા લઈ જઈશું; બેનુંજ નુકશાન ને રોજ બાવીસનો ફાયદો. થોડી વારે સભા શાન્ત રહી, કથાની સમાપ્તિએ સભા વિસર્જન થઈ, ત્યારે ચાર પાંચ પાછળ રહી, મહારાજને કહેવા લાગ્યા કે પ્રભુ તમો એ માણસને શિષ્ય કરી સાર નહિ કાઢો; તમને લજવશે. ઘણા માણસોનું કહેવું એકજ રીતનું છે એમ સમજી મહારાજે બીજો દિવસે કંઠી બાંધતી વખતે તેને કહ્યું: જો ભાઈ હું કંઠી તો બાંધું છું પણ આજથી તારાથી ચોરી નહિ થાય ! શિષ્ય કહે કયુલ ! ગુરૂ કહે જુગાર નહિ બેલાય ! શિષ્ય કહે કયુલ. ગુરૂ કહે પરસ્ત્રી સામી કુદ્રુષ્ટી નહિ થાય ! શિષ્ય કહે કયુલ. છળ કપટ પ્રપંચ નહિ થાય ! શિષ્ય કહે કયુલ, ગુરૂ કહે જુડું નહિ બોલાય ! શિષ્ય કહે મહારાજ કંઠી બાંધવી હોય તો બાંધો ને ન બાંધો તો તમારી ખુશી; હજારો અવગુણ અઢી ઘડીમાં કાઢવા ચાહો તે નિકળે ? પ્રથમ એક કહો ને તે પાળતાં મહિતો થાય બરાબર ટેવ પડે ત્યારે બીજો. બીજાનો અભ્યાસ થાય એટલે ત્રિજો. એમ થોડે થોડે જેને તમો કુટેવો માનતા હો તે ભૂલાવો. મહારાજ કહે હીક તને ચોરી કરવાની, જુગાર રમવાની, વ્યભિચાર કરવાની, છળ કપટ કરવાની સઘળી રત્ન; માત્ર જૂડું બોલવું નહિ; બોલ્ય પળશે ?

શિષ્ય કહે હા પળશે; પ્રાણ જાય પણ અસત્ય બાપણ કડંગ નહિ. પુરૂષ સાંજરે ઘેર આવી, પોતાની સ્ત્રિને કહેવા લાગ્યો આજ મેં ગુરૂ કર્યા. સ્ત્રિ કહે રૂડું કર્યું; ગુરૂએ કાંઈ મંત્ર આપ્યો ? પુરૂષ કહે હા મંત્રમાં એ કે મારે સત્યજ બોલવું, અસત્ય કદી બોલવું નહિ. સ્ત્રિ કહે અતી રૂડું. તે તમારાથી પળશે ? પુરૂષ કહે શા સાર નહિ ! હું તો સાચુંજ બોલીશ. સ્ત્રિ વિચારે છે ગુરૂ કોક ખરેખરા મળ્યા છે; જો આ પ્રમાણે વર્તીશે તો મારા દુઃખની નાસ્તિ થઈ સુખની વૃદ્ધિ થશે. કારણ કે જૂઠ્ઠી પછાડી સઘળાં દુઃખ અને પાપ રહ્યાં છે; અને સત્યની પછાડી સઘળાં સુખ અને પુન્ય રહ્યાં છે.

થોડા દિવસ વિત્યા બાદ એક રાત્રિએ જુગાર રમવા જવાની ઈચ્છા થઈ. ઘેરથી ગમે રૂપિયા બાંધીને નિકળ્યો. સ્થગમાં જતાં રાજના ચોકી-

દારોએ ટોક્યો. કોન જતા હે ? જુગારી જતા હે ! સિપાઈ કહે ત્રણે જાઓ એસા કયા બોલતે હો. સિપાઈએ વિચાર્યું કે કોઈ શેઠ દુકાનેથી મોડા ઉઠ્યા હશે તે જાય છે અને પૈસાના મદમાં ઉલટ જવાખ દે છે, એમ કરતાં ત્રણ ચોક્કી ઓળંગી; જુગારીના ટોળામાં જઈ રૂપિયા હારી સવારે ઘેર આવ્યો. ઘેર આવી વિચારે છે કે રાજના માણસો પુરો તપાસ કર્યા વિના અને પુરી ઓળખાણ લીધા વિના રાત્રિની વખતે રૂપિયા લઈ આગળ જવા દે નહિ; અને જવાખમાં જુગારી કહ્યા છતાં મને જવા દીધો માટે સત્યમાં કાંઈ છે ખરું; ઠીક, સાર વસ્તુ હશે તે તરી આવશે. વળી કેટલાક દિવસ વિત્યાબાદ મનમાં એમ ધમ્મજ થઈ કે આજ તો ચોરી કરવા જવું; ખસ ચોરી તો રાજના ભંડારમાં જ કરવી, નિશ્ચય કરી નિકળી આવ્યો; માર્ગમાં જતાં કોઈ ચોર ચોરી કરવા નિકળ્યો હશે તે સામે મળ્યો, તેને આ સાચો ચોર પુછે છે કોણ છે ત્યાં ? કોણ સંતાય છે ? ચોર કહે એતો હું છું મારા સગામાં એક જણ માંદુ છે ત્યાં જોવા જઈ છું. તમે કોણ છો ? જવાખ, હું તો ચોર છું ચોરી કરવા જઈ છું. ચોર કહે લાઇ તારે હુંએ ચોર છું.

સાચો ચોર—ક્યાં ચોરી કરવા જાય છે; અને આમ સંતાય છે શું ?

ચોર—આમ એક ડોશીએ રૂપિયા પોણોસો ચિથરે ખાંધી કોડીમાં નાંખ્યા છે, તે મેં જોયા છે.

સાચો ચોર—ઘેર અલાગી ! બિચારી ડોશીના ! ચાલ મારી સાથે, રાજના ભંડારમાં ચોરી કરવા, જ્યાં કોડ મોહોર કોડીના હિસાબે છે.

ચોર—રાજના ભંડારમાં શી રીતે ચોરી થાય “વાઘના મોંમાં માથું ધાલીને કેમ જવાય ?”

સાચો ચોર—અંરે તારે તેવું કામ છે તું ઉભો રહેજે બહાર ને હું લાવીને તને આપીશ, આપણે બેને અડધો અડધ.

આમ વિચાર કરી બન્નેજણ ચાલે છે એટલામાં નગરનો રાજ પોતાના માણસો નગરની ચોક્કી કેવી રીતે કરે છે, અને રૂંચત રાત્રિયે મારી કેવી ચર્ચા કરે છે, તે જોવા સાંભળવા કાળા વસ્ત્ર પહેરી ન ઓળખાય તેવા વેપમાં નિકળેલા તે સામે મળ્યો, તેને સાચો ચોર પુછે છે કોણ છે ?

રાજ—લાઇ હું માલીકનો મુકેલો પેરેગીર છું અને આ શહેરની સંભાળ લેનાર સેવક છું. તમે બે કોણ છો ?

સાચો ચોર—અમે તો ચોર છીએ ચોરી કરવા જઈએ છીએ,

રાજાએ વિચાર્યું કે ચોરની વિધા કાંઈ દિવસ નજરે જોઈ નહિ. એના કાળજીને પણ હદ છે. થંવા દે ચોર ! ભાઈ હુંએ ચોર છું.

સાચો ચોર—ત્યારે સાચું જોલોને જુદું શા માટે જોલો છો. રાજાએ વિચાર્યું આ ખરો ચોર. સાચો ચોર સતવાદી ચોર. ભાઈ તમે જ્યાં ચોરી કરવા જતા હો ત્યાં મને પણ લેઈ જાઓ ! કહો ક્યાં જશો !

સાચો ચોર—રાજાના લંડારમાંથી મોઢોરોની પેટીઓ ઉપાડવી છે, ચાલો અમારી સાથે.

રાજા—અરે ત્યાં તે ચોરી થાય ? ત્યાં તો ઉઘાડી તલવારથી ચોડીદાર ફેરે છે. કંઈ છવતું જોખમ કરવું છે કે શું !

સાચો ચોર—તમે જે નામદાર દૂર ઉભા રહેજો; હું એકલો લાવીને તમને ખરાબર ભાગે આપીશ.

ત્રણે જણુ આવ્યા; રાજાના લંડારના ઓરડા પાસે; જે ખારણાની પાસે ઉઘાડી તલવારથી ચોડીદાર ફેરી મારે છે, મધરાત્રિ વિતિ ગઈ છે, ચોડીદાર ફરતો જરા આગળ વધ્યો. તેની નજર ચુકાવી સાચો ચોર ખારણાની પાસે આવી ઉભો રહ્યો, અને પોતાની પાસે કુંચીઓનું હુંમખું હવું તે કાઢી વારા ફરતી કુંચીઓ ખેસારી જોવા લાગ્યો, ચોડીદારની નજર, ખારણા સામી તો થતીજ નથી, એની નજર તો માત્ર તેના પગલાં ગોઠવાય છે તે પગદંડી ઉપરજ છે. કુંચીથી ઉઘાડતાં તાળાનો અવાજ થયો તેથી ચમકી ચોડીદાર જોલ્યો. કોન હે ? જવાબ ચોર છે કેમ છે ! ચોડીદારે વિચાર્યું ચોરની હિમ્મત નહિ કે આટલે સુધી આવે; અને આવે તો મારો અવાજ થતાની સાથેજ દોડવા માંડે, હું ચોર છું એમ જોલી હિમ્મત ધરી ઉભો રહે નહિ; માટે આ કાંઈ રાજાનો અધિકારીજ હશે. કાં તો નાણાની લિડે નાણાં લેવા ને કાં તો મારી ગફલતનો તપાસ કરવા આવ્યા હશે. પાસે આવી પુછે છે. કેમ મહેરબાન ઉઘાડવું છે ? જમાદાર સાહેબની પાસેથી કુંચી લાવું ? ચોર કહે હાહા લાવ ! ઉશીકા નિચે કુંચી મૂકી જમાદાર નિદ્રાવશ થયેલા હતા, તે કુંચી લાવી સિપાઈએ ખારણું ઉઘાડી આપ્યું. અંદર જઈ દીવા પ્રગટ કરી સિપાઈએ એનું મોઢું જોયું. અરે આ માણસને મેં કાંઈ દિવસ દરખાસ્તમાં દિઠો નથી, રખે આ ચોર તો નહિ હોય ! સાચું કહો, તમે કાણ છો ? સાચો ચોર કહે ચોર ચોર ચોર ! તારે કેમ છે ? સિપાઈએ વિચાર્યું અત્યારે જોલવું કામનું નથી; કારણ કે આજે મારી ગલફત સાબિત થઈ છે; પોતે મારી નજર ચુકાવી ખારણા સુધી આવ્યા,

ત્યાં સુધી મને ખબર પડતી નથી; માટે હું ગુનામાં આવ્યો છું ને ઝાઝી ચેંપે કરવા જઇશ તો રાટલો ખોધ બેસીશ. ખોલો શો હુકમ છે ? ચોર કહે આ બંને દબર મોહોરોની પેટીઓ છે તેમાંથી એક મારે માથે ચઢાવ ને બે મારા ખલા ઉપર મુક ! સિપાઇએ તે પ્રમાણે કર્યું ચોર લઇને રસ્તે થયો, સિપાઇ ખારણાં બંધ કરી જમાદારને ઓસીકે કુંચી મુકી પેરો ભરવા લાગ્યો. ચોરને જોઇ રાજાએ વિચાર કર્યો; અરે જખરી છાતીવાળો માણસ; આ પેટીઓ જશે તેની તો શીકર ઓછી છે પણ આ સત્યવક્તા માણસ જશે. સાચો ચોર કહે લ્યો અકેકી પેટી ને પડો રસ્તે. રાજા કહે ભાઈ રસ્તે પડવાની વાત પેટી લઈને ન કરો ! આ રાજાના લંડારમાં ચોરી એની શુભ પડી સમજાવે. ત્રણ રસ્તે ત્રણ જતાં એકાદ ઝલાશે તો પુરી કમખંડિત સમજાવે. આ પેટીઓ પાસેના તળાવના કાંઠે દાટો, કાસે મધ્ય રાત્રિએ ત્રણે એકઠા થઇ ખોદી લઇ જઇશું.

સંકેત પ્રમાણે સંચ કરી સૌ સૌને ઘેર ગયા. રાજા સવારના પહોરમાં ઉઠી નિત્ય નિયમથી પરવારી પ્રધાનજીને ખોલાવી દરબાર ભરી બેઠા અને લંડારના સમ્રાજા સિપાઇએને ખોલાવી જવાબ લેવા માંડ્યા. પ્રધાન પુછેછે શું છે રાજાધિરાજ ! આજે સવારમાં વહેણા આ શું ? રાજા કહે રાત્રે લંડારમાંથી મોહોરોની પેટીઓ ગઇ છે; જાઓ જૂઓ તો ખરા ! પ્રધાન આવી તપાસે છે તો ત્રણ પેટીઓ ઓછી થઇ. પ્રધાને ચોથી છાતી માની પોતાને ઘેર મોકલી. “ શુભ ભેગો ચિચિયો. કુટાવા દે. ” સાહેબ ચાર પેટીઓ ગઇ છે. રાજાએ વિચાર્યું ઠીક આ પણ દિવસનો ચોર પકડાયો. લશ્કરના અધિકારીને પ્રધાનનું ઘર જમ કરવા મુચના કરી. જે વખતે આ સમ્રાજા લામધુમ થઈ રહી છે તે વખતે સાચો ચોર દરબારની એક ડોકા ખારીએ નજર માંડી ઉભો છે, તેને રાજાની નજર ચુકાવી નાસવાની ઇચ્છા કરનાર એક સિપાઇ કહે છે. ખસ ! કાણ છું ? જવાબ, ચોર છું, સિપાઇએ પકડી રાજાની પાસે રજુ કર્યો. લ્યો સાહેબ આ ચોર. રાજા કહે કેમરે તું કાણ છું ? જવાબ હું ચોર છું, સવાલ આ ચોરી તેં કરી છે ? જવાબ હાહ, સવાલ, શું ચોર્યું છે ? જવાબ મોહોરો ભરેલી ત્રણ પેટીઓ, સવાલ પેટીમાં મોહોરોજ છે ? જવાબ, મોહોરો હોય કે ખીલુ ગમે તે પણ મેં તો મોહોરો જાણીને ઉપાડી છે. સવાલ પેટીઓ તારે ઘેર છે ? જવાબ, નાહ તળાવને કાંઠે દાટી છે, સવાલ ત્યાં કેમ દાટી છે ? જવાબ, અમે ત્રણ લાગીદાર છીએ તેમાંથી એકનું કહેવું રાત્રે

એવું થયું કે રાજની ચોરી છે ને પકડાઇશું તો માર્યા જઇશું, મારે હાલ દાટો કાલે રાત્રે વાત. રાજ કહે જા બેને બોલાવી લાવ ! ચોર કહે હું એમને ઓળખતો નથી. સવાલ ઓળખતો નથી ત્યારે ભાગીદાર શી રીતે થયા ? જવાબ રસ્તામાં મળ્યા ને રસ્તામાંથી વળ્યા.

રાજ કહે ઠીક ! આ મારા માણસો તને તું કહે તે જગાએ લઇ જાય છે તેમને પેટીઓ દોટલી હોય તે જગા બતાવ એટલે તે માણસો ત્યાંથી માલ અહીં લાવે. સંકેત પ્રમાણે ત્રણ પેટીઓ સાથે ચોરને સાંભો ઉભો રાખી, રાજ પુછેછે; કેમ ચોથી પેટી ક્યાં ગઇ ? ચોર કહે સરકાર હું ચોથી પેટીની વાત જાણતો નથી. પ્રધાન કહે નથી કેમ જાણતો હ-મણ્યાં જાણીશ. રાજ કહે પ્રધાનજી એતો ત્રણ પ્રથમથીજ કહેતો હતો ને તે ત્રણ લાવી આપી. હવે ચોથી ક્યાં જોળવી. પ્રધાન કહે ચોથીનો ચોર પણ એજ છે, મારો માર એટલે ટપ નિકળશે. રાજએ સિપાઇઓને હુકમ કર્યો કે જાઓ પ્રધાનનું ઘર તપાસો જો એમાંથી કંઈ પેટી જડે છે. પ્રધાન કહે ત્યાં તે ક્યાંથી હોય એ કાંઈ ત્યાં મુકી ગયો હશે ? રાજ કહે હા તમારો ભાગ માંહી રાખ્યો હોય ને ત્યાં એ મુકી ગયો હોય. તપાસ કરતાં પ્રધાનના ઘરમાંથી પેટી નીકળી, રાજ કહે મારી કેટલીએ પેટીથી રાજપદવી અને તમારી કેટલીએ પેટીથી પ્રધાન પદવી ચાલતી આવે છે. તે વૃધ્ધીની શરમે હું તમને જતા કંઈ છું નહિ તો ઘરબાર હુંટાવી દેશ નિ-કાલ કરત, પણ જાઓ, હું તમને તમારી પ્રધાન પદવીથી તિરસ્કારની સાથે રજા આપું છું; અને ખાલી પડેલી જગા જેના ઉપર મને અતી પ્રેમ થયો છે એવો આ ચોર પણ સત્યજ બોલવાવાળો છે તેને આપું છું. આવો બેસો ભાઈ મારી પાસે, તમે આજથી મારા રાજના પ્રધાન. ચોર કહે ઉભા રહો સરકાર આ બધો ગુરૂનો પ્રતાપ છે. મને મળવા દો ગુરૂ-જીને. રાજ ઠાઠમાઠ સાથે પ્રધાનની જોડ્યમાં ગુરૂનાં દર્શન કરવા ગયો. જ્યાં મહાત્મા કથા કરી રહ્યા છે. પેલો ચોર આવી મસ્તક નમાવી કહે છે હે મહારાજ તમે આ કંઈ બાંધી તેનો પ્રતાપ તો જૂવો આ દાસને પ્રધા-નની પદવી મળી. ગુરૂ રાજ સહિત સર્વનું સન્માન કરી કહેજો ભાઈ એ કંઈનો પ્રતાપ નથી એ તારી સત્ય વાણીનો પ્રતાપ છે. સત્ય વાણી બોલનાર સ્વર્ગનું સુખ શ્રષ્ટિમાં ભોગવે છે.

કહે કંઈ બાંધતાં, જો પામે લવપાર.

કહો કેમ આવે નર્કમાં, વણિક કરે વેહેપાર.

કંઠીનો અર્થ એ છે કે કંઠમાંથી થતા ઉચ્ચારનો વિચાર કરવો. સદા પ્રભુનું સ્મરણ કરવું. પછી કંઠી બાંધી અન્યાય આચરે તો હરી કેમ રાગ રહે.

કંઠી બાંધી કંઠ; કપટનાં કામ કરે છે;

કંઠી બાંધી કંઠ, જીભથી જૂઠું ઝરે છે;

કંઠી બાંધી કંઠ, શસ્ત્રની ધાર ધરે છે;

કંઠી બાંધી કંઠ, રામાનાં હૃદય હરે છે;

કંઠી બાંધી કંઠમાં, ધાક ન ધારી નામની;

આપુ કહે શુદ્ધિ વાપરી, કહો કંઠી શા કામની;

રોહિદાસ કહે હે માતાજી, મેં જે વચન તમને કહ્યાં તે યાદ રાખજો નિરંતર કંઠમાંથી કૃશ્નનું કિર્તન કરજો, અને સત્ય વાણી બોલજો, એ કંઠી બાંધી સમજો. જગતનિયંતાના રૂચતા માર્ગમાં જવું અને તેના રચેલા ધારાને માન્ય આપવું એ નિતિ. એન પોતાના સ્વામિની સેવા કરી તેમની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન કરવું, અને તેમને પ્રભુ તુલ્ય માની સદા આધીન રહેવું એ ભક્તિ. જા ! હવે મને વિલંબ થાય છે. માર્ગ આપ ! રોહિદાસ ત્યાંથી ઉતાવળે કુંડ ઉપર ગયા, ઝાલી રાણી સ્તબ્ધ બની ગંગા કિનારે ઉભી છે, અને બ્રાહ્મણો કેલાહલ કરવા લાગ્યા.

(બ્રાહ્મણો) રાગ, ખખર નહિ આ જુગમે પલકી.

વાત એકે વિપરીત થઇ આજે;

ચમાર જાતી ધારે ગુરુપદ લેશ નહિ લાજે. ૧

લાજશી લોક થયા અંધા;

એ અવસરનો લાલ લઇને લઈ બેઠા ધંધા. ૨

નાંખશે નકં વિષે ઠેલી;

ઝાલી રાણી ઝટ થઈ બેઠી ચમારની ચેલી. ૩

તેવું એનું અન્ન નથી ધટતું;

શહસ્ત્ર ઉપાયો સાધ્ય કરો, પણ પાપ નથી મટતું. ૪

રાજ જો ગ્રહણ કરે રાણી;

શુદ્ધિ સધળાં ધોવા માટે, ફરી વળે પાણી. ૫

જ્યારે બ્રાહ્મણોના બોલ ઝાલી રાણીથી સહન ન થાય ત્યારે નમન કરી કરગરીને કહેવા લાગી. હે ભૂદેવો શા માટે વગર સમન્થું બોલો છો ? શા માટે મારા ગુરૂની નિંદા કરો છો. એ શો અવજો રસ્તો ખતાવે છે ? જે તમને પાલવતો નથી. બ્રાહ્મણો કહે ખાઇ રસ્તો તો સારો ખતાવે છે પણ

તમે ક્ષત્રાણી, પવિત્ર થઈ અમારને ગુરુ મનિા છો તે ચોગ્ય નથી. રાણી કહે મહારાજ. એ ભલે અમાર છે પણ પૂર્વના અંશા અવતારી પ્રતાપી છે, એનો પ્રતાપ જોશે ત્યારે તમને પણ શિષ્યપદ ક્ષારણ કરવાની ઇચ્છા થશે. એક ક્રોધી બ્રાહ્મણ કહે રાખો રાખો રાજ રાણી છો એટલે દરગુજર થાય છે; આમના સુરજ આમ ઉગે તોય કાંઈ બ્રાહ્મણ તે અમારના શિષ્ય થાય ? આ બધી રગઝગ ચાલી રહી છે એટલામાં રોહિદાસ પાછા ફરી ત્યાં આવ્યા, રોહિદાસ ગંગાજી સ્નાન કરી બહાર નિકળ્યા ત્યારે બ્રાહ્મણોએ કહ્યું ભગતજી કાંઈ અમત્કાર બતાવો ! રોહિદાસ કહે ચરર ! એ શું બોલ્યા પ્રભુ ખલક-નિધી પાસે ખાખોચિયું શું ગર્જના કરે ? ક્ષમા કરો હું આપ સર્વના ચર્ણની રજ છું. ઝાલી રાણી કહે પ્રભુ આ વિપ્રોના હૃદયમાં રામ રમે એવું કરો. **રોહિદાસ**—માતાજી, એ મહાશ્વિ તો સદા શ્રી રામચંદ્રનું ધ્યાન કર્યાજ કરે છે.

એક બ્રાહ્મણે ઠાકોરજીને સિંહાસન સહિત ગંગા સ્નાન કરાવા લાવ્યો હતો તે બોલ્યો. લાઈ આ મારા ઠાકોરજી રોહિદાસના બોલાવ્યા તેની પાસે જાય તો તેની ભક્તિ સાચી કહેવાય. ઝાલી રાણી કહે એ વાત ખરી બ્રાહ્મણો ઘોંઘાટ કરી બોલ્યા. રોહિદાસ કહે લાઈ એવી મારી શી ભક્તિ ને એવી મારી શી શક્તિ કે હું શ્રી હરીને આકર્ષણ કરી શકું. એ ત્રિલોકીનો નાથ ભક્તિને વશ છે; જો મારી તેમના ચરણમાં સાચી પ્રીતિ હશે તો વગર બોલાવ્યે તમારી મનકામના પુર્ણ કરશે. એટલામાં તો;

સિંહાસનની સાથે શામળો, આવ્યા દાસની પાસ;

અમત્કાર આ નજરે જોઈને, વિપ્ર થયા છે નિરાશ;

આતો વિપરીત વાત, મરવું જોઈએ કેરી આપઘાત. આતો.

શ્રી ઠાકોરજી રોહિદાસની સન્મૂખ ગયા દેખીને સર્વ બ્રાહ્મણો વિલા પડી ગયા, અને અરસપરસ સંકેત કરવા લાગ્યા.

વિરમચરામ—કેમ ગફલતજીમાં જોયો ભક્તિનો પ્રતાપ “ દુનિયા પારની ” કરી.

ગફલતશર્મા—લાઈ હું કાંઈ બીજાજી વિચારમાં હતો એટલે મને એમાં લક્ષ રહ્યું નહિ, આ વિષયપ્રસાદથી વાતો કરો.

વિષયપ્રસાદ—શી વાત કરવી છે. હું તે સમજી છું. કાંઈ નજર-બંધી. કેમ ભૂતશર્મા ?

ભૂતશર્મા—હા નજરબંધી તો ખરી અને વળી તેની સાથે કાંઈ સાધનાં કેમ નિશ્ચયરામ ?

નિશ્ચયરામ—ચોખ્ખું કપટ, કપટ, કપટ, બાઇ એતો સૌ સૌની વિદ્યા છે; હું બધું જાણું છું, પણ હમણાં એ પ્રયોગ કરતો નથી.

(આહ્વાણ) રાગ—આશાગોડી.

કપટ દિસે આમાં ભારી, શુભોરે માતા કપટ દિસે આમાં ભારી;
તેમાં નજર ન પહોંચે તમારી. શુભોરે.

સંચ પ્રપંચ એ કપટી જાણે, જેની અતી હોંશિયારી;
જેને જેની ખબર જરા નહિ, બુદ્ધિ જય તેની હારી. શુભોરે. ૧

ખાજગરની ખાજ રચેલી, જાણે જ'બુરો સારી;
ખીજ ચતુર પણ બુદ્ધિ ન પહોંચે, મતી જય સૌની મારી. શુભોરે. ૨

ફાળ ફલાંગે ચડે વાંસપર, મર્કટ પેરે મદારી;
કપટ જાળથી આવ્યા છે હરજી, તેડ્યા છે મંત્રજ મારી. શુભોરે. ૩

આ પ્રમાણે રાણીને કહીને પોતે પોતાના મનનું સમાધાન કર્યું;
ચોડાજ દિવસ વિત્યાબાદ જ્યારે રાણીને પોતાને દેશ જવાની તૈયારી થઈ,
ત્યારે પોતે સર્વ સામગ્રિ તૈયાર કરી હજારો આહ્વાણે જમવા તેડ્યા, અને
પોતાના ગુરૂને પણ અતી આગ્રહ કરી તેડી લાવ્યાં. જ્યારે પંગત પડી અને
પિરસણ પિરસાવા માંડ્યું ત્યારે આહ્વાણો બોલ્યા અલ્યા જો જો પેલો આમ-
ડીઓ પહેલો ન બેસી જય !

રોહિદાસ—ના મહારાજ હું આપના જમ્યા પછી જમીશ.

કોઠીરામ—હા હા પછી ! ઢોંગી ધુતારા !

રાણી—મહારાજ મારા ગુરૂને શા માટે તિરસ્કાર કરો છો, તમે જો
બોલાવીને જમવા માંડશો એટલે એ બેસશે.

પિરસણ પીરસાઇ રહ્યું જો બોલી. વિશ્વનાથ દાદાકી જય. ગંગે મા-
તકી જય. જીમને માતકી જય. નમઃ પાર્વતી પતયે. હરરા હરરા મહાદેવ.
અલ્યા ઉતાવળ કરો ત્યા આમડીઓ ચકીને રહ્યો છે.

(કવિ) મરાઠી સાખી.

હરિ ભક્તની કરી અવગણના, મુખમાં મુક્યા ગ્રાસ;

આહ્વાણ તે આહ્વાણ નવ દેખે, સર્વ કરે રોહિદાસ;

સૌ પામ્યા ગ્રાસ, જ્યાં દેખે ત્યાં છે રોહિદાસ. સૌ.

જો આહ્વાણ પિરસવા આવે તેને રોહિદાસ રૂપેજ દેખે. આ લીલા
જોઇ આહ્વાણો ખળભળા ઉઠ્યા. અરે ચાલો આ વાત રાજને જાહેર કરીએ,
આવું ધર્મબ્રષ્ટ આચાર્ય કેમ ખમાય ! રાજની પાસે આવી સૌ ફરિયાદ કરે છે.

(આહાણુ) રાગ—અલખેલીરે અમ ખેમાત.

આતો વિપરીત વરતે વાત, કહોણ કેમ કરીએ;

સૌ આહાણુ કરશે વાત, કહોણ કેમ કરીએ.

ધાત થશે સઘળા આહાણુની લાગે અલહયાયરે;

માટે અરજ ધારી ઉરમાંહે, કરવો કાંઈ ઉપાય.

કહોણ. ૧

અર્મકારનો પૂત્ર ભક્ત છે, કરે અર્મથી કામરે;

રામ નામને રટે રટાવે, ઘેલું કીધું ગામ.

કહોણ. ૨

રોહિદાસ છે નામ એહનું, નીચ ઘેર અવતારરે;

શાસ્ત્ર તણો સૌ કરે પસારો, વિના એહ અધિકાર.

કહોણ. ૩

આતો અતિથે અધર્મ વર્તે, જરા જૂઓ તમે જાગીરે;

તેની મંજે વાત કરે છે, ત્યાગી ને વૈરાગી.

કહોણ. ૪

એને દેખી હમણાં થઈ છે, દુનિયા ગાંડી ઘેલીરે;

મેવાકની ઝાલી રાણી પણ, થઈ છે એની ચેલી.

કહોણ. ૫

(રાજ) રાગ—ગિતિ.

ઢોંગ કરે ધુતારો, વઢેલો એ બ્રહ્મ કરે વણ;

કોપ મુજને વ્યાપો, આણું એનું અહિં આગળ મણ.

જાઓ પકડી લાવો મારી પાસે, એની ભક્તિનું લેડ વેરી નાંખું.

આહાણુ ખુશી થયા અને રાજના સિપાઇઓની મદદથી રોહિદાસને દરબારમાં લાવી, કોરાણે ઉક્ષા રાખ્યા. રાજ કહે કેમ અલ્યા ફટયો છું ?!

(રાજ) રાગ—દીંડી.

અલ્યા બહેક્યો કેમ દુષ્ટ નીચ પાપી, મુને રીસ રહી ફેવે ફેવે વ્યાપી;

આજે ધટે તાર નાક લેવું કાપી.

અલ્યા.

અતી જત્ર મંત્ર જાદુગરા જાણે, ખુબ ખાતપાન જમે લારી લાણે;

ભોળા ભોળવીને મોજ અતી માણે.

અલ્યા. ૧

થયો કંપ મુને, કાને શુણી વાત, અલ્યા આમડીઆ, ચોર નીચ જાત;

આજે શીખવીશ શિષ્યામણની ધાત.

અલ્યા. ૨

પ્રભુ પેખવાને નહોય ગતી તહારી; અલ્યા કંઠી બાંધે ફોગટ ફૂંકે મારી;

થશે શિષ્ય સૌ નર્કના અધિકારી.

અલ્યા. ૩

મારો મારો દુષ્ટને; ભાંગી ! સૌને એકે આરે કરવા ધારે છે કેમ !

રોહિદાસ—અનુદાતા, દાસનો દોષ દેખતા હો તો ક્ષમા કરજો.

શ્રી જગન્નાથોત્તી જગત નિયંતાને ત્યાંથીજ એક આરો છેને જુવો સા એકજ ધરતી ઉપર ચાલે છે, એકજ વૃદ્ધિનું પાકેલું જગે છે. એકજ સુયને અ-

જવાબે ક્રિયા કરે છે. વિચાર કરે નજર પહોંચાડો.

રાજા—ભાઈ તને મારી નાંખવો તે તો સારજ નથી, પણ મારો બોલ ન જાય માટે એક વાતે જીવતદાન આપું. આ મારી દેવસેવાનું સિદ્ધાસન ગંગાપાર મુકાવું, તે લગવાન તારા બોલાવ્યા ગાન કરતા ને નાચ કરતા આ પાર આવે તો તારો જીવ ખચે બ્રાહ્મણો વિચારે છે અરે આ વિદ્યા તો એ જાણે છે ! પણ વચમાં નદી છે એટલે ફિક્કર નથી.

(રોહિદાસ)

રાગ; દ્રાવિડના વાશીરે.

એવા દીનના દયાળુ રે, રે, રે, હો ઇશ્વર આશા પુરજોરે;

ભૂદરજી મેંતો લકિત આરંભી કેવળ કાચી,

શામળાઆ તમ રહાયે થાવાની એતો સાચી.

નારાયણ તમારૂં નામ સુણીને રહ્યો નાચી,

વળી રહ્યો રાચી રે રે રે હો.

ઇશ્વર૦ ૧

બ્રાહ્મણોએ આપ્યો, ભૂપને હિલો ભેદ;

સાંભળતાંમાં રાજને અંતર વ્યાપ્યો ખેદ;

વિચારે છે વળતો, નામનો કરવા છેદ;

વખાણે છે વેદ રે રે રે હો.

ઇશ્વર૦ ૨

લજ્જન જશે મારી લોપાશે તમ નામ;

ઘટ ઘટમાં છો વ્યાપ્ત ઓ આતમરામ;

નજરોનજર જેવા ઘેરાયુ આપુ ગામ;

હોયે મને હામ રે રે રે હો.

ઇશ્વર૦ ૩

કેશવ મારી અરજી કરેલી લેજો કર્ણ;

અર્મકારને માટે આંખીને ચાલો અર્ણ;

નહિતો નહિ જોશો મોહનજી માર મર્ણ;

આવ્યો હું તો શર્ણ રે રે રે હો.

ઇશ્વર૦ ૪

(કવિ) સિદ્ધાસનમાં ખેસી આવ્યા છે સુંદર શ્યામ;

રોહિદાસના નામે ગરજ્યુ છે આધુ ગામ;

રાજાએ તો મૂકી છે, મનની રે મામ;

કીધો છે પ્રણામ રે રે રે હો.

ઇશ્વર૦ ૫

(કવિ) ગિતિ.

હાથે અંગને ચિર્યું, રાય બ્રહ્મને લોક રહ્યા ભાળી;

જનોઘ ત્યાં દર્શાવી, અદર્ષ થયા છે ત્યાંથી વનમાળી.

- રાજા—શાસ્ત્રઆશ છે ભંકારાજ. તમારી લકિતથી પ્રભુ તમને વશ

થયા છે, તમે પૂર્ણ પ્રતાપી છો, જાઓ નિર્ભય રહો. અને સાચા દીલે શ્રી હરીનું સ્મરણ કરો. ઝાલી રાણી પણ ગુરની આજ્ઞા લઈ વિદાય થઈ.

(કવિ)

ગિતિ.

કામ આમમાં કરતો, હરતો ફરતો હરીમાં આરૂઢ;

જગદીશ જોગી રૂપે, આવી પહોંચ્યા ચામડીઆ કુંડ.

રોહિદાસ—જોગીરાજ જરા દૂર રહેજો, પાસે ન આવતા; આતો ચામડીઆતો કુંડ છે.

ભગવાન—કેસી પાગલ બાત કરતા હે, ચામડીએકા કુંડ હે તો ક્યા હુવા; એ સખ ચમકાઈ હે કે ચોર કુચ્છ ? એ શરીર કાયકા બના હુવા હે ? અપને ચમકેકુ છોડને ચહાતે હે ચમકા અપનકુ કહાં છોડતા હે.

રોહિદાસ—પણ પ્રભુ આપને અહિં આવવાથી કાંઈ પ્રયોજન છે ? દુરજ રહો નહિ તો રસ્તે જાઓ !

ભગવાન—પ્રયોજન કયું નહિ. મેંને સુના હે કે તું ભગવાનકા બડા ભક્ત હેં ઉમ લીએ મેં તેરી પાસ આયા હું.

રોહિદાસ—મહારાજ હું તો કાંઈ ભગત નથી, આ હરધડીએ હ. રીને યાદ કરીએ છીએ, ને એનાથી કરીને પગલું ભરીએ છીએ.

ભગવાન—દેખ બચ્ચા, તુજકુ પ્રભુ ભજન કરનેકા અવકાશ નહિ મિલતા હે તો મેરી પાસ એક છુટી હે, એ સખ લોહકે લગા દે તો સુખા હો જયગા.

રોહિદાસ—મહારાજ સોનાને કરવું શું ?

ભગવાન—કાટ કાટકે બેચના; મોજબી કરના, ધ્યાન બી ધરના. પ્રભુકા ધ્યાન ધરના, તો કુછ લક્ષ્મિકા બી ધરના, ખાના પીના મોજ કરના અચ્છે અચ્છે ભોગ લગાના.

રોહિદાસ—મહારાજ; ધ્રુવરભક્તિથી થતા એકાકારના આનંદની આગળ લક્ષ્મીથી મળતા વિષય વાસનાનો આનંદ કોડગા ભાગતું સુખ નથી આપતો.

રાગ—વિકટ સમય આવ્યો સ્વામિ. (મામેરૂ.)

જોલો ફેગટ મોહું ફાડી, જુઓ આંખ ઉધાડી.

જોળ ખરે તેને જોળ ગણો છો, એળીઓ સાકર સરખે ભણો છો;

અમૃત આગળ તાડી.

જુવો ૧

કલ્પ વૃક્ષની જોડે જાસો, ઝુંપકું શું જ્યાં કંટ્યા અવાસો;

વનની આગળ વાડી.

જુવો ૦ ૨

સમશેર આગળ મૂલ્ય છરીનું, મહિશી શા લેખે, મુલ્ય કરીનું,
લક્ષ્મીની આગળ લાડી.

જુવો ૦ ૩

અળ ન આવે ઘેતુની તોલે, પિતળ ક્યાંથી કુંદન મોલે;

નિધીની નગરે ખાડી.

જુવો ૦ ૪

ભગવાન—દેખ તું લક્ષ્મણી નિંદા કરતા હે, ઓર તેરે ભગવાનકીધ
બડાઇ બડાતાહે, વો જળ લગ તેરે હાથમેં લક્ષ્મ આઇ નહિ તગ લગ.
દેખ તેરા સખ લોહા સોના કર દેતા હું.

લોહાનાં સધળાં ઓળર સોનાનાં થઇ ગયાં; પ્રભુ અંતરધ્યાન થયા,
રોહિદાસ વિચારે છે. અરે આ શું !

સંત જાણીને સોખત કીધી, કુડી એતી કરણી,

સર્વ વસ્તુ પર છિની મેલી, દોને કહુ હું વરણી;

શું આવ્યું હાથ, સ્હાય થજો મને દીનાનાથ.

શું ૦

અરે મારાં ઓળર બધાં બગાડ્યાં, હવે ખીન્ન કરાવવાં પડશે. ખી-
ન્નતો ખીન્ન પણુ આ સોનાનાં થયાં તેને હું ક્યાં નાંખીશ.

જો દેંદ્ર મારગમાં, જે દેખે તે જરૂર લેઇ જાય;

જેનો જેવો રસ્તો, તેવે મારગ, માતા (લક્ષ્મ) દોરાયે.

(રોહિદાસ) રાગ—મુખડાની માયા લાગીરે.

વહેજે વહેજે વહે પૈસારે, એ સત્ય જાણો.

જુગારીને જર મળે, લવિષ્ય ના કંદી કળે,

હલાલ તો દામ રજેરે.

એ સત્ય ૦ ૧

વ્યસની તે વહી જાય, કોડી કેરી કરે કાય;

હલાલનું કામ થાયરે.

એ સત્ય ૦ ૨

વિત્ત પામે વ્યભિચારી, અતેકની સંગ ધારી;

પ્રિતિ બાંધે પરનારીરે.

એ સત્ય ૦ ૩

કામી ફરે ઘેલો ગાંડો, પડદો ન ધરે આંડો;

રિદ્ધિ વાળા થાય રાંડોરે.

એ સત્ય ૦ ૪

કંજુસ કળાય નાણે, રજે એતો રાત વહાણે;

ધુળ વાળા મોજ માણેરે.

એ સત્ય ૦ ૫

ખોટી રીતે ખાય ગળે, વિષ્ટા કરી કાઢે તળે;

આખર તો હંધુ વળેરે.

એ સત્ય ૦ ૬

ધરમિ રચાવે ધામ, જળાશય વિશ્રામ;

જગતમાં થાય નામરે.

એ સત્ય ૦ ૭

ગ્રહસ્થી કાષ્ટ હોય સંત, સંતને સેવ્યાની ખંત;

રાશ રહે સદા અનંતરે.

એ સત્ય ૦ ૮

દયાવાન હોય નહિ, દવા ઇચ્છે દવા દધ;

સુખી એ સ્વરગ જાહેરે.

એ સત્ય ૦ ૯

ભગત જે ભાળે નાણું, સધ્ય એ સાચવે ટાણું;

ગોવિંદનું ગાય ગાણુંરે.

એ સત્ય ૦ ૧૦

ધણી હાથે ધન વરે, સ્વભાવની સાથે ફરે.

મળે આપુ બ્યારે મરેરે.

એ સત્ય ૦ ૧૧

માર્ગમાં ફેંકતાં કોણુ જાણુ કોણુ લાઇ જાય, અને દાન કરતાં કોણુ કુપાત્રને થાય તો વળી ઉલટી પીડા થાય, માટે પધરાવા દે માતાજીને મૈયર. 'હિંડા કુવામાં પધરાવ્યાં.

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

રોહિદાસ રહે રાંમ ભજનમાં, રાંજળે બધું કામ;

અંગે ચર્મનાં વસ્ત્ર પહેરીને, વ્યાવ્યા છે ધનરયામ;

કરવા સેવકે કાજ, ભક્તવત્સળ છે શ્રી મહારાજ. કરવા.

ભગવાન બાળયૌવન અવસ્થામાં, ચામડાંનાં લુગડાં પહેરી રોહિદાસના કુંડ ઉપર આવી ઉભા રહ્યા. કેમ કાકા તમારું જ્ઞાન કાંઈ ઠેકાણે નથી ?

રોહિદાસ—હા ભાઈ એમજ છે. તમને કેમ સુજ પડી ?

ભગવાન—જીવોને તમારા ચામડાં ઘોયાના ઢંગ, ખસો ખસો હું ઘોઈ આપું.

ભગવાન ધ્રુવે તે જોઈ રોહિદાસ પ્રસન્ન થયા, અરે આ જીવાનીઆની છટા તો ખુબ છે. ઝડપ પણ તેવીજ. ભાઈ તમે કોણુ છો તે ક્યાંથી વ્યાવ્યા ?

ભગવાન—હું અસલ ચામડીઓ છું. બધા દેશના ચામડીઆ મારાજ કરેલા છે. હું જેવું કામ જાણું છું તેવું કાંઈ જાણતુંજ નથી. તમારી મરજી હોય તો તમારી પાસે રહું ને ના મરજી હોય તો ચાલ્યો જાઉં ?

રોહિદાસ—ભાઈ, ભલે તમે મારી પાસે રહેશો તો મને અતી લાલ થશે. પણ ભોજન પુર નહિ મળે તો દામતો શાનાજ.

ભગવાન—કાકા; હું તો કાક જન્મે ને ધરાઈ છું, ચાને દામ તો દેખીને કંપારી છુટે છે. તમે તમારે મને કામ સોંપજોને.

રોહિદાસ—ભાઈ, હું રોજ ઘેર ખાવા જાઉં છું, તેને બદલ અહીં લેતો આવીશ, આપણે જે અડધો અડધ વહેંચીને જમીશું, ને કામ કરીશું.

(કવિ) રાગ; મળવા આવીરે ગર્વ ભરેલી. (મામેર.)

ભિડે આબ્યારે ભક્ત વત્સલ ભગવાન;

જેને નહિ મોટમ કે માન.

ભિડે.

હી સવારે હરજી પુછે, નિજ ભક્તને લાવે;

દુર્ગધીના ભર્યા આમ, તે માંથે ઉચકી લાવે.

ભિડે. ૧

દુર્ગધીનો ભરીઓ ભારો, કસી બાંધેલો દોરે;

અતિ પ્રયાસે હરજી નાંખે, ચર્મ કુંડની ઠારે.

ભિડે. ૨

હાડ માંસને રક્ત નિવારી, ધ્રુવે કુંડમાં હરજી;

શામળીઓજી રહે છે સુખમાં, પુરી દારીકાં વરજી.

ભિડે. ૩

ઘોષ સુકાવી રઘુનાથજી, રંગ રંગથી રંગે;

રોહિદાસ તો રહે મયમાં, સાધુ સૈતની સંગે.

ભિડે. ૪

કિર્તન ભક્તિ કરતાં હરીની, રોહિદાસ તો રમે;

ભક્ત તણી ભક્તિને ભાળી, ગિરધારીજી ધ્રુમે.

ભિડે. ૫

શ્રી હરી દયાળુ, અવિચ્છિન કામ કરે છે અને રોહિદાસ તો નિરંતર પ્રભુનું ધ્યાન ધરે છે ને આમથી આમ ફરે છે. એક દિવસ રોહિદાસને કુંડ ઉપરથી સોનાની પાંચ મહોરો જડી. અરેરેરે જેતો મારે ખંપ નથી તે તો આગળને આગળ આવે છે. ભગવાન કહે શું કાકા ? રોહિદાસ કહે ભાઈ આ મહોરો મને જડી તેને હું શુ કઈ ? ભગવાન કહે કાકા આ કુંડથી થોડે દુર એક મંદિર બંધાવો, જેમાં વટેમાર્ગે સૈત મુકામ કરશે તે ઇશ્વર સ્મરણ કરશે. રોહિદાસ કહે હા એ વાત તો હીક પણ કાંઈ પાંચજ મહોરોએ મકાન થાય ? સોનું તો મેં નાખી દીધું.

ભગવાન—અરે પાંચ આજ જડી તો પાંચ કાલ જડશે, પણ સોનું શાનું ?

રોહિદાસ—ભાઈ એક બાવો આવીને મારાં લોહાનાં ઓગર સોનાના કરી ગયો હતો. તે તો મેં કુવામાં નાંખી દીધાં.

ઇશ્વર કૃપાએ હમેશાં સવારમાં પાંચ સોનાં મહોરની પ્રાપ્તિ થવા માંડી; ઘણે દિવસે રોહિદાસે મંદિર બંધાવ્યું, જેમાં હજારો સૈત સાધુ જતાં આવતાં મુકામ કરે છે. રોહિદાસ તો મંદિરની પરકંમા કરે છે, સતસંગ કરે છે, તે ધણીનું ધ્યાન ધરે છે.

એક સમયે એક સદગૃહસ્થ પોતાની સંગમાં કેટલાક માણસો લઈને ગયા શ્રાદ્ધ કરવા જતો હતો તેની સાથે બીજા જત્રાળુ માણસો પણ હતા.

તેમાંનો એક માણસ જે રોહિદાસને ઓળખતો હતો તે તેમને કુંડ ઉપર ઉભેલા જોઈને બોલી ઉઠ્યો. બોલો રોહિદાસ ભગતકી જે. ખીજ માણસો કે જે રોહિદાસને દીઠે નહોતા ઓળખતા પણ ખ્યાતી જાણતા હતા તે પણ જે બોલ્યા અને રોહિદાસને જોઈ પ્રસન્ન થયા. રોહિદાસ કહે ભાઈ તમો કોણ છો અને ક્યાં સિધારો છો ? ગૃહસ્થ કહે હું ગયા શ્રાદ્ધ કરવા જઈ છું ત્યાં મારે યજ્ઞ કરવાનો છે; ને આ બધા સારો સંગાથ જાણી મારી સાથે દોરાયા છે. કાંઈ કામકાજ મુજ સરખું ? રોહિદાસ કહે ભાઈ આ હું એક સોપારી આપું છું, તે ગયા કુંડમાં પધરાવજો. રોહિદાસની આપેલી સોપારી લઈ સર્વે આલ્યા; કેટલેક દિવસે ગયાજી આવ્યા. સર્વ સાહિત્ય સંપાદન કરી યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. યજ્ઞની પુર્ણાહુતિએ બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવી દક્ષણ આપી સંતોષ્યા.

(કવિ)

રાગ, બનઝારો.

યયું યજ્ઞતું પુરણ કામ, પામ્યા હર્ષજ જોઈ તમામ.

કરી સોમ યજ્ઞની વિધિ, એણે ખુબ વાપરી રિદ્ધિ;

અલી કિર્તિઠામોઠામ.

પાગ્યા. ૧

આખ્યાં બ્રહ્મને ભોજન પાન, જેથી વાધિયુ જગમાં માન;

એણે અગણિત ખરચ્યા દામ

પાગ્યા. ૨

કયું પ્રેમે પિંડતું દાન, પિત્રી દેવતું વળવા વાન,

વળી. રહેવા વિશ્વમાં નામ.

પામ્યા. ૩

ભયારે યજ્ઞની પુર્ણાહુતી થઈ, સઘળા ધામધુમ થઈ રહી; ત્યારે એક હરીજને રોહિદાસની આપેલી સોપારી યાદ કરી. તે સાંભળી શુભ કાર્યને અંતે ગર્વિત થએલો ગૃહસ્થ બોલ્યો, છાના રહો છાના રહો ! લાગે જરા ? આવામાં સોપારી શું યાદ કરો છો. સોપારી વિના શું અધુર રહ્યું છે ? અજગર આગળ અજળીયાનો શો હિસાબ ! હરીજન કહે કેમ શેઠ અજગર પાસે અજળીયું. શું ભક્તની ભક્તિનો પ્રતાપ ઓછો સમજો છો ?

(ગૃહસ્થ)

મરાઠી સાખી.

યજ્ઞ સંગમાં પિંડ દાન ત્યાં, સોપારી કોણ માન;

અજ્ઞાનીએ મોકલી દીધી, એ શું સમજે કુપાત્ર;

એને ગમ શાની, કરતુરી પાસે વાની.

એને.

હરીજન કહે શેઠ ભલે એમ માનો પણ એની આપેલી તમારે રાખી મુકીને શું કારણ છે ? નાંખી દોને ! શેઠ કહે લ્યો ચાલો કેંકડીએ.

સોપારી જ્યાં ફેંટી, ફેંટ મધ્યમાં જુવે મહળ સાથ.

મણી કંકણનો મઢિયો, ઝડપ ઝાલવા નિકળાઓ હાથ.

રોહિદાસની સોપારી ઝડપી જોઈ શુદ્ધરથને અચંબો આવ્યો. અહાહાહા શો ભક્તિનો પ્રતાપ ! વાહ ભક્તિ વાહ ! વાહ રોહિદાસ તારી ભક્તિ ભગવાન પણ ભક્તિને વશ ઝટ થાય છે.

(શુદ્ધરથ) રાગ-નિર્વાણી નંદકુમાર.

તમો જુદર ભક્તના સંગીરે, પ્રિતી પુરણ રાખો;

ઉર આણો ન એકલ શ્રંગીરે, ખીન્ન સાધન લાખો.

તાપ તપે કોઈ તાપસી, તેને આપો અવનીતું રાજ;

પણ એ કારજ નવ મરે, જેવાં ભક્તનાં સરીઆં કાળરે. પ્રિતી. ૧,

નહુપ યયાતિ રાજવી, કરી યજ્ઞને ઉચે ચઢીઆ;

કૃપા નહિ જ્યાં આપની, પાછા પૃથ્વિમાં આત્રી પડીઆરે. પ્રિતી. ૨

દાનેશ્વરીમાં દીપતા, રાજ્ય કણને શિખી સાર;

નજર નહિ જ્યાં નાથની, લીધા અવની વિષે અવનારે. પ્રિતી. ૩

મરાઠી સાખી.

ખસ રોહિદાસનો દાસ જનીને, લણુ આપને નાથ;

દુઃખ સમુદ્રથી દુર કરીને, અંતે ઝાલો હાથ;

એ માણુ હુંય, ચરણ કમળનો દાસજ છુંય.

એ

વળી એક વખત શ્રી દારિકાપુરી તરફ સંઘ નિકળેલો, તે રોહિદાસના કુંડની પાસે થઈને જાય છે. તે વખતે પ્રજુ ચાંમડાં ધોઈ સાદ કરી બેઠા છે.

તે રોહિદાસ તેમની પાસે નામ સ્મરણ કરી રહ્યા છે. (હુત.)

રામ રામ રામ રામ ભજ પ્યારે નહિ જનમ વારંવારે;

રામ રામ રામ રામ ભજ પ્યારે, નહિ જનમ વારંવારે;

જય રણછોડ, શ્રી રણછોડ, જય રણછોડ, શ્રી રણછોડ.

(કવિ) રાગ-ભારથની સાખી.

અર્ધ ફૂંડે ઉભા છે રોહિદાસજો, ભજો અખંડને અવિનાશજો. ૧

સંઘ દારિકાનો, ત્યાંથી જાયજો; જોઈ અંતર હર્ષ ન માયજો. ૨

ભક્ત ગાંડાની પેરે ધ્રુમેજો, રણછોડ કહીને અઝુમેજો. ૩

થઈ પાટીદારને પ્રીતીજો, જોઈ રોહિદાસની રીતીજો. ૪

ખોલ્યો આંખે આંસુ ભરતાંજો, કરજ સમરણ દર્શન કરતાંજો. ૫

એક પ્રેમી પાટીદારને રોહિદાસની અનન્ય ભક્તિ જોઈ ને પ્રિતી થઈ;

તે દૂરથી નમન કરતો બોલ્યો. હે ભક્તરાજ. હું શ્રી દારીકાંધીશનાં દર્શન કરતાં તમને સંભારીશ. રોહિદાસ કહે ભાઈ ! તમે આ સંઘની સાથે દારીકાંજ જાઓ છો ત્યારે હું તમને એક શ્રીફળ તથા કુદ પાતરી આપું છું તે લઈ જાઓ. જઈને તરત મારા પ્રભુના સનમુખ ધરજો અને હું તમને કહી બતાવું એટલી આજીજી કરજો, તે સાંભળી મારો નાથ પાતરી લઈ લે તો સુખેથી અર્પણ કરીને આવજો. નહિતો જ્યારે આવો ત્યારે લાવીને મને એ ભેટ પાછી સોંપજો.

શ્રીફળ પાતરી સંગે રાખો, દેજો હાથો હાથ;

નહિતો મારી પાછી લાવજો, નવ રાખે જો નાથ;

નવ થાએ ભૂલ્ય, વસ્તુ મારી મૂલ્ય અમૂલ્ય.

નવ.

જ્યારે કુદ પાતરી તથા શ્રીફળ રોહિદાસે પાટીદારને આપ્યાં અને પાટીદારે કહેવા પ્રમાણે પ્રભુને અર્પણ કરવા કબુલ કર્યું, ત્યારે સંઘમાંના ઘણા ખરા અજ્ઞાન માણસો હસવા લાગ્યા.

અજ્ઞાની તો હસે છે, ઠકા બાજી સંગે ઠકરાઈ;

શુભ ફળ તે કયમ પામે, ભક્ષેને આવે આર ધામ જાઈ.

સંઘના સર્વ મનુષ્યો જ્યારે દારકામાં દાખલ થયાં તે વખતે શ્રી ઠાકોરજી પોદી ગયા હતા. મંદિરનાં આરણ્યં બંધ હતાં; પણ પાટીદારે તો વાત યાદ રાખી હતી કે જ્યારે દારીકાપુરીમાં દાખલ થવું ત્યારે તરતજ રોહિદાસની કરેલી આજીજી પ્રભુ પાસે વર્ણવી લંગવાનને શ્રીફળ તથા પાતરી ધરવાં. પોતે શ્રીફળ પાતરી હાથમાં લઈ પ્રભુદાર સનમુખ ઉભો.

(પાટીદાર) સ્તુતિ જાણાછારે સઘણું અંતરજામી. (સૈરંધ્રિ.)

દિન બંધુરે દોડો દયાળુ દેવા, આજે ભેટ ભક્તની લેવા.

તમો જમિયા વિદુર ઘેર ભાજીરે, રઘુનાથ થઈને રાજીરે;

ખેજે સુધારી ભક્તની બાજીરે.

ઘણું ગાજીરે, ત્યાગ્યા દુષ્ટના મેવા.

આજે.

રોળ્યો રણુમારે દુર્યોધન અહંકારી, લીધા ભક્ત જન ઉગારી.

વળી રણુમારે સેવક થઈ રથ હાંક્યો, સખા સાચો અભૂત તાક્યો. ૧

જાણ્યું આવશે આજે હરજીરે, વળી જમશે માણી મરજીરે;

ત્યારે આપણ કર્યું અરજીરે,

સૌ વરજીરે, શવરીની માણી સેવા.

આજે.

સેવામારે ખાટાં એકાં ખોર, તે જમીઆ છો ઠાકોર;

જ્યારે રૂઠ્યારે વિત્યો ન પાકો પહોર, માર્યો લંકા ગદનો ચોર. ૨

તમે તાંદુલ ઝડપીને જમીયારે, મારે નાથ મુદામાને ગમીયારે;

તમે દહિત સકળને દમીયારે,

વળી નમિયારે, દાસને તાંદુલ લેવા.

આજે.

ગણી કણુ કણુરે, કોડ વણું કરી આપ્યું, વળી દાસનું દળદર કાપ્યું;

વળી ખાતેરે કરમાની ખીચડી ખાધી, એણે ખાસડાં પહેરીને રાંધી.

[કવિ]

મરાઠી સાખી.

દાર ઉઘારી દર્શન દીધાં, ચૌદ લોકના નાથ;

સેવક કેરું શ્રીફળ પોતે, ઝડપ્યું હાથે હાથ;

ચામ શ્રી જુગદીશ, પાતરી લઇને ધારી શીશ.

ચામ.

અહિં રોહિદાસ દારકનો સંધ પાછો કર્યાની રાહ જોઇને બેઠા છે.

ભગવાન નિમકહલાલ નોકરની માફક ચામડાના વસ્ત્ર પહેરીને ચામડીઆના

કુંડ ઉપર કામ કરે છે. એવામાં હજારો મનુષ્ય સામેથી આવતા માલમ

પડ્યા, સૌથી આગળ ધર્યો મર્યો પાટીદાર પુલ પાતરી શ્રીફળની વધામણી

ખાવા આણ્યો. ભક્ત કહે આવો ભાઈ; શા સમાચાર ?

(પાટીદાર)

રાગ; ઉદાર તમે રાજા. (મથુરદાસ.)

છે પ્રિત સદા સાચી, સાચી શામળીઆ શું પ્રિત;

પ્રિતીની રીતી તે સદા નિભાવજો,

ગાજો ગોવિંદજીનું ગીત.

સદા. ૧

ભક્તિના બંધનથી વહાલો બંધાય છે;

હરદાસ ધર્યો સૌનું હીત.

સદા. ૨

દુર કરી કામના ભક્તિ કરો છો,

રહી તમારી છે રીત.

સદા. ૩

અવની અવતાર ધરી, અગ્નિનાશી જાળખ્યા.

તેની જગતમાં છત.

સદા. ૪

શ્રીફળને પાતરી પ્રેમેથી ઝડપ્યાં;

લેતાં લોભાચું છે ચીત.

સદા. ૫

પાટીદારની વાણી સાંભળી રોહિદાસ તો હર્ષપ્રેક્ષા થઇ ગયા. હ્યો

પ્રસાદ, હ્યો પ્રસાદ ? હ્યો પ્રસાદ ! હ્યો પ્રસાદ !

[કવિ]

મરાઠી સાખી.

ચર્મ કુંડમાં ભરી ચાંગળ, આપ્યું છે કર માંય;

આસંગ લાવી મુખ પલકાવી, ભિગોવી નાંખી આંય;

ચાલ્યો નાખી શીશ, મુખે જપતો શ્રી જુગદીશ.

ચાલ્યો.

રોહીદાસે કુંડમાંથી ચાંગળુ ભરી પાટીદારને આપ્યું તે તેણે હાથમાં ધારણુ તો કર્યું; પણ પીવાનો ડોળ કરી બંડીની બોંયમાં ઉતારી દીધું, તરત ત્યાંથી વિદાય થયો. રસ્તામાં પશ્ચાતાપ કરે છે. અરેરે હું ભ્રષ્ટ થયો, હું ચમારને અડ્યો; હવે મારે ઘેર જઈ વસ્ત્ર બોળાને નહાવું પડશે. ગમે તેટલો ભગત પણ ચામડીયોજ કની! ઘેર આવી વસ્ત્ર બોળાને નાહો. થોડીવારે ધરમાં કામ કરવા રાખેલી દાસી વસ્ત્ર લઈ ગંગાજી ધોવા ગઈ. જ્યારે અનેક ઉપાય કરતાં, બંડીની બોંયનો ડાઘ ન ગયો ત્યારે દાસીએ અપશીને દાંતમાં દાખવી ચુક્યો.

ડાઘ ચુશીઓ અપસી, અંતર ઉતરી પ્રસાદી જે વારે;

સકળ શ્રષ્ટિમાં સુજ્યું, ત્રિકાળ જ્ઞાની તરણી થઈ ત્યારે.

ચુસતાં વાંત તેના રસતું એક ટીપું તેને ગળે ઉતર્યું; તેજ વખતે ત્રિલોકમાં ભાસ થયો. સઘળું સુજવા લાગ્યું. શ્રષ્ટિમાં કોણુ શું કરે છે તેટલુંજ નહિ પણ તેના મનમાં શું શું વિચાર ચાલે છે તે પણ પ્રત્યક્ષ થવા લાગ્યા. આ અમલકાર બંડિમાં પડેલા ડાઘનોજ છે એમ તેને નિશ્ચય થયો. એક દિવસે પટેલ સેવામાં બેઠા છે; સેવા કરી જ્યારે માળા લઈ રમણું કરવા લાગ્યા ત્યારે દાસી વાસીદુ કાઢતી હતી. હાથમાં માળા ફરે છે અને મન મનતું કામ કરે છે. જમી પરવારી...ને, ઢેડવાડામાં કોશ સંધાવા જવું છે, એક થીગડું મોટુંજ ચોઢાવીશું. નાના થીગડાં મરાવી કોશ બગાડવો નથી. આવા વિચાર પટેલના મનમાં ચાલે છે; તે વખતે ગામમાંથી કોઈ માણસ પટેલની પાસે કાંઈ અંગત્યના કામે આવ્યો. પટેલ છે કે? દાસી કહે ના એતો ઢેડવાડામાં ગયા છે. આવેલો માણસ ચટ પાછો ફરી ગયો અને તરત પટેલ માળા મૂકી ઉભા થયા. દાસીપર ક્રોધ કરી બોલ્યા.

(પટેલ) રાગ; ક્ષત્રિ કલંક.

અલી બોલવા શીખી કે બહેકી મૂંઢ, બહેકેલી સરખી બોલે ઝાઝુરે;

હુંતો સેવા માંહી થયો તો આઈંદં. " " ૧

હવે માળા માંહી મારે ખરે ચીત; " " ૧

આજે કરી નાંખી વાત વિપરીત. " " ૨

નક્કી દેવો જોઈએ ડોળા ઉપર ડામ; " " ૨

દાસી દીસે તારી દાંત હરામ. " " ૩

દાસી—માળા કરતા હતા કે ઢેડવાડામાં ફરતા હતા, જરા પ્રભુનો તો ડર રાખો.

પટેલ—શું તારા ડોળા દેવાઈ ગયા હતા! આંખે અંધાપો આવ્યો હતો!

દાસી—માળા કરતાં કરતાં વિચાર નહોતા કરતા કે, ઢેકવાડામાં કેશ સંધાવા જવું છે તે વંળા એકજ મોટું થીગડું, નાના નાના ઝાઝાં નહિ !

પટેલ—હા એ વાત તો સાચી; વિચારતો એજ કરતો હતો. તને ક્યાંથી ખબર પડી ?

દાસી—મનના વિચારતો ઢેકવાડે કરતા હતા, ત્યારે માળા તો મિ-થ્યાજ કે નહિ ?

પટેલ—હા હા મિથ્યા બાઇ મિથ્યા, પણ તને ખબર શી રીતે પડી, તું કાંઈ પરમેશ્વર છું, કે મારા મનની વાત જાણે ?

દાસી—બાપા; આજથી પાંચમા દિવસ ઉપર જ્યારે તમે યાત્રાએથી આવ્યા, ત્યારે હું તમારા વસ્ત્ર ગંગાજી ધોવા ગઈ હતી. અતી પ્રયાસ કરતાં બંડીની જોંયને પહેલો કાઢ ન ગયો, ત્યારે મેં તે દાંત તજે દબાવીને ચુસ્યો, એ ચુસતાંજ અને તેના રસનું એક ટીંપુ ગળે ઉતરતાં, મને ત્રિલોક લાગે છે.

પટેલ પશ્ર્ચાતાપ કરતાં પોકારી ઉઠ્યા, અરે હાય એતો પેલા શેહીદાસ ભગતે આપેલી પ્રસાદી. અરેરે મેં પ્રસાદીનો અનાદર કર્યો ! હવે શું કરું ! અરે હવે શું કરું.

રાગ; જનુની છવો ગાપિચંદની.

અરરર અરે હું અભાગીઓ, ઢોળા દીધો પ્રસાદ;

ક્યારે મજે મને લાગત એ, પુણ્ય એના પાદ.

અરરર. ૧

અમૃત આવ્યું હતું હાથમાં, ઢોળ્યું જાણી વિખ;

અમુલ્ય એ વસ્તુ ક્યાંથી જડે, ભૂંડાં માગતા ભીખ.

અરરર. ૨

અમૃત અકમિના હાથમાં પડીઓ કાંજો થાય

પાપી જે પાપે પચી રહ્યો, ક્યાંથી વૈકુંઠ જાય.

અરરર. ૩

લાવ્ય જહિ લાગતની પાસે, મને ફરી પ્રસાદી આપશે. દોડતો આવી જોલ્યો. હે લાગતરાજ, હે શેહીદાસજી, મને પ્રસાદ આપો !

(શેહીદાસ)

ગિતિ.

એ વેળા ગઈ વિતી, વારે વારે નવ આવે નેટ;

ધ્રુજા હાથ તો પીસે, જોળે જોળે પીને ભર પેટ.

(પટેલ)

રાગ; ડરમાં તું દિલસાય.

નવ જાણ્યો તમ પરતાપ, પાછલાં ગળામાં પુરણુ માપ;

શેહીદાસ—કહું કરગરીને મા આપ, જ્યોને શી દરી ફેરા જાપ.

જાપને જાપો, ટળવાને તાગો.

નખ નખે જુગદીશ જણાએ, તોપ તપે તન શિતળ થાએ;
લકિત કરી લવ લટકણુ છાંડો, મોહન સંગ મિટેમિટ માંડો,
ને શ્રી હરી પ્રસન્ન થયા, તો ટળ્યા સકળ સંતાપ. જપોતે.

પટેલ—પાપજ મળ્યાં, આટે વળ્યાં,
માણ્યું ખરું મન માણ્યું કાચું, શ્રી હરી કેરું નામ છે સાચું;
હાથમાં આવેલો કોળાઓ પડીઓ, પારસ નાંખતાં પથ્થર જડીઓ;
લાગ્યું તો ગાલે ધલાશેજ તો, મેં ધરથી ખાધી ધાપ. પાછલાં. ૨
પટેલ રોહિદાસનો ઉપદેશ સાંભળી ઘેર ગયા, અને તે વખતથી પર-
મેશ્વરની દૃઢ લકિત કરવા લાગ્યા. એક વાર કેટલાક સાધુ સંન્યાસી બ્રાહ્મણો
પર્વ ઉપર તિર્થમાં જતા હતા, તેમને રોહિદાસે રોક્યા.

માઆપ આ કોઈ પ્રેમીનું કરેલું મંદિર છે તેમાં એક દિવસ વાસ
કરી પવિત્ર કરો, ને આપણે હળા મળી સર્વે નામ સ્મરણ કરીએ, બોલો,
દારીકાંધીશકી જ્ય-લ્યોતિ સ્વરૂપ લગવાનકી જે, શ્રી રામચંદ્ર દેવકી જે.

રામ રામ રામ રામ, લજ પ્યારે, નહિ જનમ વારંવારે.

રામ રામ રામ રામ, લજ પ્યારે, નહિ જનમ વારંવારે.

(કવિ) રાગ; ખટક રહી આ.

સો એક સાધુ સો સંન્યાસી, સો બ્રાહ્મણ સો વૈષ્ણવ જન.

ધણી તણી ત્યાં ધુન મંચાવી, ઘોર શબ્દથી ગાલ્યો ધન. ૧

શબ્દ થયો તે નગરે પહોંચ્યો, જુમ પડીને બિન્યા લોક,
ધાડ પડી કે ધાંધલ શું છે ? માણસ દોડે થોડમ થોડ. ૨

તાળ તણો ઝણકાર ઝણઝણે, ભોંગળનો લણકારજ થાય;
હજારો જન ફરે ઉમંગે, રોહિદાસનો કિર્તન ગાય. ૨

ચંગ મૃદંગને પખાજ કાંસી, ધમકે ધુધર ઢમકે ઢોલ;
અહાની જન હાંસી કરતા, આતો સધળું પોલમ પોલ. ૪

પિઠે પડધમ ખાંધી પ્રભુએ, જેમ નચવે તેમ પાડે નાચ;
એક અધર્મ ઉઠ્યો લાંબી કરવા માટે સાચ અસાચ. ૫

સ્વભાવને વશ સર્વજન છે, રૂડી ભૂંડી જેને ટેવ;
સ્વાભાવિક એ બોળા બેળે, નિર મોલનાં આવે નેવ. ૬

રોહિદાસનો આપ ધણો કોધી ને કુર છે. તે જો આ ખીના બાણે તો
રોહિદાસને માર્યા વિના રહે નહિ. એમ સમજી ઓછા પાત્રનો માણસ
લાંબી ઉઠ્યો તે રોહિદાસને ઘેર ગયો. રોહિદાસનો આપ પુછે છે કેમ લાઇ
મારા ધરના સામા આવી ઉભા છો ? માણસ કહે અરે તમને શું ખબર

છે તમારો રોહિદાસ તો નિરંતર લજન કરે છે. લોકમાં કુદે છે. નાચે છે, લોકને અલડાવે છે, કુંડ ઉપર કાંધ કામ કરતો નથી. ચમાર કહે ભાઈ હું જેટલું કામ સોંપું છું તેટલું સાંજ પહેલાં કરી લાવે છે, ને તમે આમ કહો છો એ મારા સમજવામાં આવતું નથી. માણસ કહે અરે ન આવતું હોય તો મારી જોડે ચાલો; અત્યારે કાણ જાણે બે હજાર માણસ ભેગું કર્યું છે. કામતો એણે એક છોકરો રાખ્યો છે તે કરે છે. અત્યારે તો એ છોકરાની પિઠે પણ પડધમ ખાંધ્યું છે. ચાલો જૂલો વાર ન કરો !
(કવિ)

રાગ; ગુજરાતની માલણ.

- શુણી ચંડાળ ચમક્યો ત્યાંયરે; લાવો સાટકા મહારો ક્યાંયરે. ૧
રીસે ચંડાળ ચાલે છે ચાંપીરે; એની કાયા ગદ્ય છે કાંપીરે. ૨
એકે થયાં ભગુડીને ભાળરે; આવ્યો રોહિદાસનો કાળરે. ૩
ફેવે ફેવે વ્યાપ્યો જોને રોપરે, દેખી ખાળકના ઉડ્યા હોપરે. ૪
આતો વિપરીત થાશે આજરે; તમે લાજ રાજો મદારાજરે. ૫
ત્યાંતો જોતાં સધલો સાથરે; દુષ્ટે ઉંચો કરીઓ હાથરે. ૬
જોરે સાટકા માયાં સાતરે; હરીએ ઝિલી લીધા જાતરે. ૭
રોહિદાસને સ્પર્શ ન થાયરે; સોરે શામળીઓ મુશ્કેલ રે. ૮

રોહિદાસને સાટકા વાગે છે તેની અસર રોહિદાસને થતી નથી પણ પડધમ ઉચકનાર રોહિદાસના દાસને થાય છે. સાટકા વાગે રોહિદાસના વાંસામાં ને સોર ઉઠે પડધમ ઉચકનારના વાંસામાં. આ અહલુત ચમત્કાર જોઈને સૌ વિસ્મય પામી હાથ જોડીને ઉભા ઉભા સ્તુતિ કરવા લાગ્યા; ચંડાળ તો ભયભિત થઈ ચરણમાં પડ્યો. રોહિદાસ પરમેશ્વરને પ્રણામ કરી સ્તુતિ કરે છે.

(રોહિદાસ) સ્તુતિ રાગ, સ્તવન મંજરી.

છો રહ્યાળા રણછોડરે, બોલો હરી;

મારા પુર્યા મનના કેડરે, બોલો હરી.

બોલો બોલો બળદેવ બ્રાતા, શાતા મનકુ પામે;

વિશ્વ સકળ તે રહ્યું વિશ્વાસે, પ્રભુ આપને નામે;

આપ તણી જો કૃપા થાય તો, વિકટ દુઃખ તે વાઘેરે. બોલો હરી. ૧

દુઃખ વાગી મુખ વૃદ્ધિ થાશે, આપ નજરથી સ્વમિ;

ખાવા પીવા ખાંતે આપો, આપે અંતરજામી;

દાસ તણે ઘેર દોડ્યા આવ્યા, ગોવિંદ ગરડા ગામીરે. બોલો હરી. ૨

ચર્મ કુંડપર ચતુરુજજી, ચર્મ કુંડમાં ધોયાં;

જન્મ મરણનાં મંકટ હરીને, ભક્ત તણું દુઃખ ખોયાં;
 ગોમતી કેરો ઘાટ મૂકીને માધવજી શું મોહારે.   ખોલો હરી. ૩

ખરાસ કેસરને કરતુરી, અગર તેણીરે સુવાસ;
 ગુલાબ ચંપા કેતકી કેવડા, કરી ન તેની આશ;
 એ મૂકી શું સુખ માણવા, આવ્યા છો અવિનાશરે.   ખોલો હરી. ૪

ખોલો નહિ તો ખેળે કરીને કાઢીશ મારા પ્રાણ;
 અંધકારને અળગુ કરવા, આવી હિગ્યા લાણ;
 દુર્ગંધીમાં દોડી આવ્યા, કહો શું લેવા લહાણરે.   ખોલો હરી. ૫

(રોહિદાસ)

રાગ—માહ.

આજે દાસની પુરવા આશરે, દોડ્યા આવ્યા દીનાનાથ.
 નાથ નમેરો હું થયો, નવ જાણ્યા જગના તાત;
 સહન કરો છો શામળા, સહી બ્રગુરૂપિની લાતરે.   દોડ્યા. ૧

દોષ ન દેખો ભક્તિ લેખો, એવા પરમ કૃપાળ;
 સાચા જૂઠા દાસ તમારા, સૌની લ્યો સંભાળરે.   દોડ્યા. ૨

અવગુણ અધિકા ઢાંકી રાખો, ગુણને કરો પ્રકાશ;
 ખાળક અવગુણ માતા ઢાંકે, એવા છો અવિનાશરે.   દોડ્યા. ૩

ભાવે ભજશે ભૂધર તમને, ટળશે તેના તાપ;
 દીન વચનથી ભક્તિ કરતાં મોહનનો મેળાપરે.   દોડ્યા. ૪

[કવિ]

મરાઠી સાખી.

શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધરીને, પ્રગટયા ત્યાં અવિનાશ;
 દીન દયાળુ દર્શન આપે, છે જેને વિશ્વાસ;
 પ્રભુ પુરે કોડ, ખોલો જય જય શ્રી રણછોડ.   પ્રભુ. ૧

પ્રભુ પ્રગટ થઈ રોહિદાસને કહેવા લાગ્યા; રોહિદાસ! જા તારી સદ-
 ગતિ છે; વળી આ તારો દુર્ગંધીનો ભરેલો કુંડ છે તેમાં સુગંધી પ્રગટ થશે.
 જાણે કે અજાણે તેમાંથી જે પ્રસાદ લેશે તે ઉત્તમ ગતિને પામશે.

[કવિ]

રાગ; મરાઠી સાખી.

સકળ વિશ્વની સરસ સુગંધી, ભરી કુંડની માંચ;
 પ્રિતી ભાવે પ્રસાદ લેતાં, પાપી પાવન થાય;
 એવા શ્રી અવિનાશ, ભક્ત જનોની પુરે આશ.   એવા.

રાગ; ગુજરાતની માલણ.

આપ્યું શ્રી હરીએ દર્શનરે, રોહિદાસ થયા પ્રસન્નરે.   ૧

કર્ણો કુંડને અમૃત પાનરે, એવા ભક્તવત્સલ ભગવાનરે.   ૨

માત તાતને સદગતી આપીરે, પાપ કોટી જનમનાં કાપીરે.	૩
જે કોઈ ગાશે ગોવિંદજીના ગુણરે, તે તો છુટશે ભવના રણરે.	૪
આપ શરણે સદા ગૌપાળરે, આવ્યો દાસ આપાલાલરે.	૫
સૌની પુરે કલ્પના કોડરે, એવા જ્ય જ્ય શ્રી રણછોડરે.	૬

❖ રંકા વંકા. ❖

શ્રી શંભુ સુત દેવા, મેવાને મનવાંચિત ફળ આપે;
 દુર્ધટ દરિયો તરાએ, ભવદુઃખ જાએ સરસ્વતિ જાપે.
 પરધનને પરહરવું, ધરવું નિરંતર નારાયણ ધ્યાન;
 ભાવે ભોજન કરવું, ડરવું દેખી સઘળે ભગવાન.

રાગ; ત્રિતાળ ચોપાદ.

એકવાર દારીકાની માંહે, ખેઠા કૃષ્ણને લક્ષ્મિજી ન્યાંહે.	૧
કરે હાસ્યવિનોદની વાત, વાતે વાતે વિતી સારી રાત.	૨
ખેલે લક્ષ્મિ મુણે જદુરાય, પુછું એક થઈ શંકાય.	૩
જાણું હેત કરો છો આ ઠાલું, પુછું કોણુ પ્રભુ અતિ વહાલું.	૪
મને પાડો ગુણાતિત ગમ, નવ ખેલો તો મારા સમ.	૫

હે પ્રભુ ! વૈકુંઠાધિપતિ ખેલો ! ન ખેલો તો તમને મારા સમ છે !
 કહો તમને વહાલામાં વહાલું કોણુ ! ભગવાન કહે જો છે તે છે; હવે મુખથી
 કહે જ ધાણું છે, લક્ષ્મિ કહે ના પ્રભુ એમ નહિ ચાલે; મને સાંભળવાની
 ઇચ્છા થઈ છે, માટે સત્ય કહો ! ભગવાન કહે મને કોણુ વહાલું છે એ તમા-
 રાથી શું અજાણુ છે ! લક્ષ્મિ કહે હું જાણું છું. પણ આપને મુખે મારે
 સાંભળવાની પ્રિતી છે. માટે ખેલો; મારા સમ ખેલો !

(ભગવાન)

મરાઠી સાખી.

સમ ખવરાવો શાને મુજને, વહાલાં છો તમે જાણુ;
 તમે થકી મુજ પંડજ વહાલો, પંડથી વહાલા પ્રાણુ;
 ખેલું સાચી વાણુ, પ્રાણથી વહાલા મારા ભક્ત પ્રમાણુ.   ખેલું
 હે સ્ત્રિ સર્વ મનુષ્યને સંઘીઓ વહાલા હોય છે; પણ ન્યારે પો.

તાના પંડ ઉપર આક્રમ આવે છે ત્યારે સંઘી તરફ સરત રહેતી નથી,
 નાના બાળકથી તે નેવું વરસના ડોસા સુધી પૈસાદાર પુરુષ કહેવત પ્રમાણેજ
 વર્તેલા હોય કે, “ ચમડી તુટે પણ દમડી ના છુટે ” તે પણ દેહને દુઃખ

પડે છે અગર દેહ ઉપર કોઈ પ્રકારની આપત્તી આવે છે ત્યારે હજારો રૂપીઆ ખરચી નાંખે છે. બીજું. હાથે, પગે, આંખે, અગર દેહના કોઈ પણ ભાગમાં ભયંકર દરદ થાય. વૈદ કહેશે આ દુઃખ તમને નહિ મટે, હજારો રૂપીઆ ખરચતાંય તમને સાર નહિ થાય; આજ . જીવની હાની છે; આ પગ અંદરથી સળે છે. દરદી કહે વૈદરાજ મટવાનો એકે ઉપાય નથી ? વૈદ કહે જો આ તમારો પગ સહજ વૈદ પાસે કાપી નંખાવો તો જીવ બચે. પછી પ્રાણના ખચાવ માટે પગ કાપી નંખાવે છે.

દેહના સંબંધિયેથી આત્મા મુંઝાય છે, ત્યારે એમ પણ બોલાય છે કે, હે ભગવાન હવે તો મ્હોત આવે તો સાફ. કેટલીક વાર માણસ અતિષે અકળાઈને, મુઝાઈને, ગભરાઈને, કાયર થઈને, ઝેર ખાય છે, ગળે ફાંસો ખાય છે, કુવે પડે છે; તે એમજ સમજે છે કે આ દેહના સંબંધીને દેહ સોંપીને હું આનંદ ભોગવવા જાઉં છું. એવો જ પ્રાણ વહાલામાં વહાલો તેનાથી પણ મને મારા ભક્ત વહાલા છે. લક્ષ્મિ કહે પ્રભુ બધુતો ફીક ! પણ તમો વહાલામાં વહાલા જે ભક્ત કહો છો તે ભક્ત એટલે શું ? ભગવાન કહે હે લક્ષ્મિ ? ભક્ત એટલે આશક્ત; નિરંતર પ્રિતી રાખનાર, મારા વિના બીજું કંઈ જોને ગમે નહિ. મારા વિના બીજું કંઈ દેખે નહિ, માત્ર હરધડી મનેજ યાદ કરે; માફજ ભજન કરે, માફજ કિર્તન કરે. લક્ષ્મિ કહે તમારૂં ભજન ન કરે ને માફજ ભજન કરે તે ભક્ત નહિ ? ભગવાન કહે તમારૂં ભજન કરે તે તમારા ભક્ત જે જેનું સમરણ રાત દિવસ કરે તે તેનો ભક્ત. લક્ષ્મિ કહે પ્રભુ કોઈ પુરૂષ કોઈ સ્ત્રીના સ્વરૂપમાં આશક્ત થયો હોય અને રાત્રિ દિવસ તેનીજ ઝંખના કરતો હોય તો ? ભગવાન કહે તે તેનો ભક્ત તો ખરો પણ અવશ્ય કરીને જે મારીજ ભક્તિ કરનારા છે તેમનેજ જગત ભક્ત કહે છે. લક્ષ્મિ કહે પ્રભુ ઉપરથી જગતને એમ ખતાવે કે હું પ્રભુનો ભક્ત છું. વેધ પણ તમને ગમતો રાખે; અંદરખાને અનેક પ્રકારની વૃણાઓ રાખે, છળ કપટ પ્રવૃત્તિ કરે તો તેને શું કહેશો ? ભગવાન કહે તેને જગત ઠગ ભગત બગ ભગત, એવા નામથી બોલાવે. લક્ષ્મિ કહે હે પ્રભુ હવે મને વધારે ન બોલાવશો; દુનિયામાં તમારો તો કોઈ ભક્તજ નથી, માત્ર બધા મારાજ ભક્ત છે. ઉપરથી ડાળ ભલે તિલક માળાના હોય પણ અંદરખાને તો મનેજ ભજે છે ને તમને છેતરે છે.

(લક્ષ્મિ) રાગ; મારો આશિઆળો અવતાર. (મામેર.)

દુનિયા ડાળ કરે દહાડી, અંતરે લક્ષ્મિ ને લાડી. "

ડોળ કરે દિલ દંલ ધરે, વળા વેપ વપુનો કહાડી;

ગાંડો ઘેલો ફરે ગુમાની, ગાડી વાડી લાડી.

દુનિયા. ૧

બ્રહ્મચર્યનો વેપ વપુ પર, શોભા આપે સારી;

વેશ બેશ પણુ કેશ લખાવે, નજરે નિરખે નારી.

દુનિયા. ૨

સ્વાંગ કરે સન્યાસી કેરો, દેશે દેખે દમડો;

કંચન કન્યા કરે કિમિયો, ઝડકે જાણે જમડો;

દુનિયા. ૩

વૈરાગીનો વેશ ધરીને, ઝાઝા ફરતા જગમાં;

રાખ ખાખનો રંગ અંગ પર, રાગ રમે રગરગમાં.

દુનિયા. ૪

લક્ષ્મી વેપથી ભુમંડળમાં, ભોળા થઇને ભટકે;

પૈસા કારણ પ્રાણ પાથરે, અરણ્યમાં જઈ અટકે.

દુનિયા. ૫

(ભગવાન) રાગ; માર માર તલવાર.

રાખ્ય રાખ્ય જરા રાખ્ય ! આમ બોલે છે શું !

બોલે છે બોલે છે બોલે છે શું.

રાખ્ય રાખ્ય.

ગુન ને ગુન મંગ તોળાએ;

ગુન તે ગુનને બોલે છે શું

રાખ્ય રાખ્ય. ૧

સોમલ સાકર સરખે ભાવે;

સોમલ તે સાકરની તોલે છે શું ?

રાખ્ય રાખ્ય. ૨

વૃથા બકવાદ તારો બળ નહિ આવે;

છેવટના છોડીયામાં છોલે છે શું.

રાખ્ય રાખ્ય. ૩

ખરને ખબર નહિ ખર વહે ભારને;

ખરની રીતિએ દીલ બોલે છે શું.

રાખ્ય રાખ્ય. ૪

ભાંગ પીએ કાષ્ઠ ભાંગતો ભોગી;

દીપક દેખીને ડોલે છે શું.

રાખ્ય રાખ્ય. ૫

મરાડી સાખી.

આશ ભયાં અવનિમાં ભટકે, જરથી છવ લોભાએ;

ભલે ફરે એ ભક્ત વેપમાં, માર “ દર્શ ” ન થાએ;

જેનાં ઉત્તમ કુળ; તમો મુખ પર વાળે ધુળ.

જેનાં.

મારો સાચો ભક્ત તો તમને મંધરે નહિ; માર્ગમાં ધુળમાં નાંખી દે

ધુળમાં ? લક્ષ્મી કહે જ્યાં સુધી મને ન જોઈ હોય ત્યાં સુધીજ તમારી

આછી આછી પુજા અને જ્યાં મારાં પગલાં થયાં કે તમારી સારી પેટે

પુજા ! ચાલો તમને પ્રલક્ષ પારખું દેખાડું. ભગવાન કહે ચાલો ક્યાં લઈ

જાઓ છો ! લલિતજી ભગવાનને લઈ મૃત્યુલોકમાં આવ્યા; ત્યાં એક ગામમાં દાખલ થયાં. ગામમાં મંદિર હતું ત્યાં જઈ સાધુને પુછ્યું. મહારાજ અમે બ્રાહ્મણ છીએ જત્રા માટે નિકળ્યા છીએ; થાક્યા છીએ માટે અમારે બે દિવસ આ ગામમાં થાક ખાવો છે, જો આપ આપના મંદિરમાં ઉતરવા દો તો બહુ સારૂ ? સાધુ કહે હાં પડે રહો ક્યા મંદિર ભારે મરતા હે ? પડે રહો એ દોટડીમે ક્યા કરે એ ગામ સુસર બડા દરામી હે ! લલિત કહે કેમ મહારાજ એમ બોલો છો ? મહારાજ કહે ક્યા કરે માંધ જલ જતેહે, નહિ સુસર કુચ્છ સદાવન કે નહિ કુચ્છ ધરમ કે દાન પુન્ય; અપને મંદિરમે એક ખેતરહે ઉસકા કુચ્છ દાણા વાણા આવતાહે ઈસમેમે એ ઠાકોરજીકા ચત્રતા હે. અરે ખેતમેળી સાલે ચોર લોક રાતકું પેઠ જતેહે ખીગાડ દેતેહે ઠોરકું ખીગાદેતેહે. લલિત કહે મહારાજ અમારી ફિકર કશી ન કરશો અમારે કાંઈ જમવું નથી. મહારાજ કહે કેસે જમવું નથી તુંમળી જંટી બાજરાકી રાટી પાવતેના; જો ઠાકોરજી પાવતેહે એ તુમળી પાવના. લલિત ભગવાનને કહે છે. પ્રભુ આ બાવાના મંદિરમાં સામુ સિંહાસન દેખાય છે તેના ઉપર લાલજી છે તે કોણ ? ભગવાન કહે તે હું; લલિત કહે સાળંગરામ ? ભગવાન કહે તે પણ હું, અને જોટલી મૌરતી છે તે બધી હુંજ. લલિત કહે મહારાજ આ સાધુ બધી મૌરતી માર્ગમાં નાંખીદે તો તમને નાંખી દીધા કહેવાય કે નહિ ? ભગવાન કહે હા. એટલામાં એક પરદેશી સાધુ આવ્યો. જય સીતારામ ! મંદિરનો સાધુ કહે આઈએ જય સીતારામ; કહાંસે આવતેહો ? મેમાન કહે કહાંસે ક્યા ધધર ઉધર ફિરતેહી રહેતેહે; રમવેરામ હે. મદંત કહે એ તમારી છોટીસી સંદુકમે ક્યા હે ! મેમાન કહે એહી હમારે ઠાકોરજી. પેટી ઉઘાડી માંહેથી પ્રભુની મૌરતીઓ કાઢી સિંહાસન ઉપર પધરાવી; માલીકને મેમાનની સાથેજ સેવા પુજા થવા માંડી. ત્રિજે દિવસે સવારમાં એક ગૃહસ્થ આવ્યો. મહારાજ મારા છોકરાની વરસગાંઠ છે માટે ઠાકોરજી સારૂ સામગ્રી આપવી છે. મદંત કહે બહોત અચ્છા બહોત અચ્છા; ગૃહસ્થ કહે કહો મહારાજ શિરા પુરી બનાવથું ! મદંત કહે નહિ નહિ નહિ શીરાપુરી તો ઠાકોરજી રાજ પાવતેહે. ગૃહસ્થ કહે ત્યારે લાડુ ? મદંત કહે અરે ક્યા લડુ ! લડુ તો ઠાકોરજી નહિ પાવતેહે. ગૃહસ્થ કહે ત્યારે તમે કહો તે વરસોઈ કરાવીએ. કહેતો પુરણપોળી ? મદંત કહે નહિ પુરણપોળીને કાકસી પોહોળી. ત્યારે બાસુદી ? બાસુદી વાસુદી તો શુ શુ ! ત્યારે શિખંડ પુરી ? શિખંડસે તો રામ આશરે રામજીકું શરદી હોં જાય ? ત્યારે કંઝાર ? કં-

સારસે તો મિથ્યા સંસાર; કંસારકા ગાદણા કુચ્છ જમણુ હે ક્યા ? ઉવ
 ટસે કરતે હો તો અચ્છા જમણુ કરો. ત્યારે સાકર રોટલી ? રોટી તો
 સખસે ખોટી. એ ક્યા ચુંદના ગદડના. ત્યારે કરો સેવ ? અરે પણ સેવસે
 કહાં રાજ હે દેવ ! ત્યારે પેંડા ખરશી ? અરે ખરશીમે' હે કુચ્છ અશ-
 રશી ? હોને દો કાળી રોટી ઓર દુધપાક. ગ્રહસ્થ કહે ત્યારે તે પ્રમાણે સર્વ
 સાહિત્ય ગુમાસ્તા સાથે મોકલું છું. મહંત કહે ખડોત અચ્છા ખડોત અચ્છા,
 આજ તો ઠાકોરજીકા બડા ભોગ લગેગા. લક્ષ્મિ કહે સાંભળ્યું વ્રામિનાથ ?
 લગવાન કહે શું ! લક્ષ્મિ કહે હવે તમારા ભોગ મળશે. લગવાન
 કહે કોણુ કહે છે ? લક્ષ્મિ કહે આ મહારાજ કહે છે; દેમ મહારાજ આજ
 ઠાકોરજીને સારા ભોગ લગાવશેને ? મહંત કહે હાં હાં આજતો બડા
 ભોગ લગેગા. ગ્રહસ્થને લાંથી સવળી સાહીત્ય આવી ગય; રસાઈ તૈયાર
 થઈ ઠાકોર થાળ કરવાનો સમય થયો ત્યારે મહંતે શેઠને તેડવા મોકલ્યું.
 શેઠ આવ્યા. મહંત કહે શેઠજી ! એ ઠાકોરજીકે આગે કુચ્છ ભેટ ધરના આ-
 હીએ. શેઠ કહે બહુ સારૂ થાળ થયા પછી ને પ્રસાદ લીધા પછી ભેટ
 આપીશું ! મહંત કહે એમ્મા ક્યા ! એસા કુચ્છ હો સકતાહે ક્યા ! ઠાકોરજી
 પાવે કળ કે ભેટ ધરો જળ. શેઠે ખસે' રૂપીઆ ઠાકોરજીના સિંહાસન
 ઉપર મુક્યા. રૂપિયા ઉપાડી મહંત નેવા પેડીમાં મુકવા જળ છે તેવોજ
 મેમાન સાધુ કહે ખડે રહો ! ઈસમેસે આધા હમકુ દેના આહીએ. મહંત
 કહે તમકુ કેસે દેના આહીએ. મેમાન કહે ક્યું હમારે ઠાકોરજી માંગને
 ખેઠેહનાં ! મહંત કહે ક્યા તેરે ઠાકોરકુ થોડીએ ભેટ ધરીકે. વોતો હમારે
 ઠાકોરકુ ધરીહે. મેમાન કહે ક્યું શેઠજી એ ભેટ તુમને કાનસે ઠાકોરકુ
 ધરીહે ઉંગલીસે ખતાવ ! શેઠ કહે ભાઇ મેંતો બધાય ઠાકોરજીને ધરી છે.
 મેમાન કહે દેખ ખોલ તેરે કાન; સખ ઠાકોરકા સિવારા ! મહંત કહે તું
 કલ તો ચક્કા આયા, તેરા ઠાકોરકુ ખેઠને દીયા ઉસમે' તું રૂપે લે જનગા
 ક્યું ? મેમાન કહે કેસે નહિ લેજાય ! અપને ગંગા કે ઘાટપર ખમન લોક
 ક્યું દજના બહેચ લેતેહે, મહંત કહે એ દજના હે કે ઠાકોરજી ભેટ
 હે. મેમાન કહે હાં હાં ભેટહે મગર તુમારે સંદુકમે' રખતેકી નહિ ! હમકુ
 આધી દેની પડેગી; નહિતો ખતાવકેગા ! સીદે સીદે ધર ઇધર !

મહંત. કહે નહિ દેતે હે ક્યા કરેગા. મેમાન કહે ક્યા કરેગા ક્યા
 જલા દેહંગા. ભેટ ધર દે ઇધર. શેઠ કહે તમો લલી શા માટે મરો છો; ભાઈ
 સમજીને કામ કરી લ્યોને ! મહંત દેખો શેઠજી સાથેકુ મંદિરમે' પેઠને દીયા
 જળ વો મિતળ કરતાહે ! આજ કાં સચકા જમાનાહે ! મેમાન કહે શેઠજી

હસ સિંહાસનપર તુમને ભેઠ ધરી ઉસીપર દુમારે ઠાકોરખીહે ઓર ઉતરે ઠાકોરખીહે ! બોલો દોનુકા સિયારા કે નહિ ! મહંતને ક્રોધ ચડયો. હત ! તેરે ઠાકોરકી એસી તેસી પકડકે ? (ઉચકીને માર્ગમાં ફેંકી દીધા.) સાથે ચલ નિકલ મંદિરસે બહાર ! મેમાન પણ મિજબનો ભરેલો હતો; મેરા ઠાકોરકું ફેંકકે તેરા ઠાકોરકું ભોગ લગાયગા ! ચલ તું કાઠ સાધુ નહિહે બડા ઢોંગી ભંગીહો, ચલ જલા તેરા મંદિર ! મેમાન વિદાય થયો, સામગ્રી સામગ્રીને કેકાણે રહી, શેઠને પણ માહું લાગ્યું. લલિમ કહે કેમ પ્રભુ ! ભગવાન કહે ત્યાં તમે આવ્યાં ત્યાં ધમાધમ થઈ. તમે સિંહાસન ચડ્યાં કે વાત બગડી; પણ એમ નહિ સમજજો કે આમાં એકે મારો લક્ષ્મી નથી, બંને ગધેડાની પેઠે ગુણ ઉચકનારા છે, મારો સાચો લક્ષ્મી તો તમને સિંહાસનનાં દર્શન પણ ન થવાદે તો ચડવા તો સારોજ દે ?

(લલિમ)

મરાઠી સાખી.

લક્ષ્મી થઈને કરે જગતમાં, લે છે ઉત્તમ દ્વારો;

લલિમ દેખી નવ લોલાઓ, એવો એક બતાવો;

શું કુલો આપ, વળતી મારો જુલો પ્રતાપ.

શું.

(ભગવાન) રંકા નામે કુંભાર જતી, વંકા તેની નારી;

દાસની પાસે દર્શન દેતાં, શોભા ઘટે તમારી.

જઓ જુઓ પ્રતાપ, પત્રક પાંચમાં ખોશો માપ. જઓ.

લલિમ કહે બહુ સારું હું જઈ છું, ભગવાન કહે તમને વગડામાં મેળાપ થશે; કારણ કે જંગમમાંથી લાકડાંના ભારા લાવી ગામમાં વેચી તેમાંથી નિર્વાદ કરે છે. લલિમ કહે કેમ કુંભારનો ઉલ્લસ નથી કરતા ? ભગવાન કહે ના ! એ એમ સમજે છે માટી ખોદતાં, પલાળતાં ખુંદતા, ઘડતાં અને હેવટ નિભા સળગાવીને પકવતાં દગ્ગરો હવની દોસા થાય છે.

હવે ત્યાંથી ઉઠ્યાં ત્રણ લોકની માત, સોનાની ચોરસી લીધી છે સાત. ૧

ધાલી ગળા માંદું મુક્તાની માળ, દિરો અમુલ્ય પાંધીઓ ભાળ. ૨

કરીએ મેખળાને કચન સેરો, ચાલ ચાલે જણે સિંધુની કહેરો. ૩

અંધોર વનમાં એકલાં આવી, લક્ષ્મી લોભાવાને જુલિ અલાવી. ૪

અંખીને નેવા બેઠાં છે ઝાડે, પ્રભુ પ્રભુતા પ્રતાપ દેખાડે, ૫

રંકા વંકાના આવવાના માર્ગમાં સોનાની માત ઇંટો મુકીને લલિમજ એક ઝાડ ઉપર ચરચા નેવા બેઠાં, થોડી વારે લાકડાના ભારા લઈ બંને સ્ત્રી પુરૂષ આગળ પાછળ આવે છે. રંકા કુંભાર એક ખેતરના આગળ ચાલે છે અને વંકા કુંભારણુ એક ખેતરના પાછળ ચાલે છે. ચાલતાં

ચળકતુ સોનું દેખી રંકા વિચાર કરે છે; અરે અહીં કોઈ સોનું વિસરી ગયું છે; લાખ્ય એના ઉપર ધ્રુળ વાળુ; સ્ત્રિ દેખશે તો વિપરીત થશે.

(રંકા)

મરાઠી સાળી.

પ્રજાપતિએ પોતુ ઘડ્યું છે, હૃદય સદા રામાનું;

વગર વિલંબે વિદાર પેસે, સનું કરે સામાનું,

એ બોગી અપાર, સુવર્ણ, સધળું હાંકુ માર. એ.

સ્ત્રિએના સ્વભાવ પરમાત્માએ વિચીત્રજ્ઞ કર્યા છે, પણ ધણે લાગે પતિના સ્વભાવની અનુકૂળતા ખરી. “ પાણી તેરા મંગ દેસા ? શસમેં મિ-લાવે તેસા. ” પાણીને લીલા વાસણમાં નાંખે તો લીલુ, પીળામાં નાંખે તો પીળુ, ઘોળામાં નાંખે તો ઘોળું ને કાળામાં નાંખે તો કાળું માલમ પડે. તેમજ સતિનું મદાત્મ અને પતિવ્રત ધર્મને જાણનાર સિવાયની સ્ત્રિએ તો લાગ આવ્યે લક્ષણુ લખજાલાવે. પતિ પ્રતાપી હોય તો સ્ત્રિ નમ્ર હોય; પતિ શિદ્ધિ સિદ્ધિ વાળો હોય તો સ્ત્રિ તૃપ્તિની ભરેલી હોય; પતિ કોધી અને દૂર હોય તો સ્ત્રિ વદકારી હોય; પતિ ગાંડો, ઘેઘો કે વ્યસની હોય તો સ્ત્રિ વ્યભિચારિણી હોય ! બધી વાત જાણુપર પણ સ્ત્રિને સવામણુ સોને શણગારી હોય તો પણ કોષની નવી જાણસ દેખે તો તેની પણ ધમ્મકા કરે ખરી; હવે મારે આવી એક માળા પહેરવાનું મન રહી ગયું છે, અલંકાર ધરવાની જાખનમાં સ્ત્રિ નથી ધરાતી; નથી ધરાતી.

રંકા લગત સોનાની કાંટો ઉપર દાથથી ખસેડી ધ્રુળ હાંકવા લાગ્યો. એટલામાં સ્ત્રિ પાછળ આવી પહોંચી; જરા લાગ ખુશ્તો રહ્યો ને રંકા ચાલ્યો. વંકાએ આવીને જોયું કે અર્ધે મારા સ્વામિ શા માટે ખોટી થયા દશે ? સોનાનો ચળકતો લાગ માલમ પડ્યો એટલે રંકા વિચારે છે કે આ તો વળી ચળકતી માટી છે, ખુશ્તું કરી જોયું તો મનને નિશ્રય થયો કે નહીં મારા નાથ આ ઉજળી રેતી હાંકવા ઉભા રહ્યા દશે, હે સ્વામિ ઉભા રહો. હું નાથ ઉભા રહો ! રંકા કહ્યો રહ્યો. સ્ત્રિ પાસે જઈ પુછે છે કે પેલા ઝાડ પાસે ઝાઝી વાર ઉભા રહી શું વિચાર કરતા હતા ? રંકા કહે હે સ્ત્રિ ત્યાં કોઈ સોનું વિસરી ગયું હતું; તે દેખી તમારું દિલ લો-ભાય તે માટે જોને તું ધ્રુળથી હાંકતો હતો. વંકા કહેવાડ પતિ તમારી દ્રષ્ટિ, તમે સુવર્ણ કોને કહ્યો છે, ઉજળી રેતીને ? રંકા કહે હા પેલી જે ચોર-શીજો પડી છે તે ! વંકા કહે એ પીળી રેતી ને હાંકી તે ઘોળા રેતી; તેમાં સોનું શું ? હું તો સધળી રેતીજ દેખું છું.

(વંકા,)

દોહરો.

રજ દાંડી રજ ઉપરે, અક્કલ આપ આનુંપ,

સ્વામિ મેં તો દેખીયું; સુવર્ણ રેતી રૂપ. સિયાવર.

આ બનાવ જોઈ લક્ષ્મિ માતા તો વિચારમાં ગરકન થઇ ગયાં; હવે કેમ કરવું; એક યુક્તિ તો ખાલી ગઈ હવે બીજી યુક્તિ લગાવવી તો ખરી “ એક ટાલા છોડ બાજીર દુસરા ટાલા લાવરે.”

બીજે દિવસે લક્ષ્મિજીએ બરાબર રસ્તો રોક્યો, માર્ગમાં પોતાની માળા નાંખી તેનાં બધાં મોતી પોતાની જાતેજ ધુળથી ઢાંકી દીધાં. માત્ર બેજ મોતી ઉધાડાં રાખ્યાં પછી રંકા વંકાના સામાં રૂદન કરતાં આવ્યાં. ભક્ત કહે બેન કેમ રૂવો છો ? તમને શું થયું છે ?

“(લક્ષ્મિજી) રાગ, બાધએ ત્રોડીને નાંખ્યા હારરે.

બેની ભૂસાયું માર લાળરે, લલના લમણે લાગી ઝાળરે;

હું તો કાને ચઢાવીશ આળરે, મારી ખોવાઇ મોતીની માળરે,

મુને આકૃત આવી અંતરીયાળરે, હું તો દુઃખણીરે.

લક્ષ્મિજીનાં વચન સાંભળી બેનને જણુ વિમાસણ કરવા લાગ્યાં અરેરે શિંચારીની માળા ખોવાઇ. અરે એને અન્ન પણ કેમ લાવશે. માર્ગમાં બે મોતી જોઈ વંકાએ કહ્યું પતિ !

મહિલા કેરી માળા, પવને ઢાંકી નાથ કરો ન્યારી;

દેખી ખુશી થાએ, જેને જેની સંગ અતિ ચારી.

જેની જે વસ્તુમાં પ્રિતી; જેની જે માણસમાં પ્રિતી; તે તેને જીવે ત્યારે તેના અંતરના આનંદનો પાર રહે નહિ, અદ્વિણનો પિનાર અદ્વિણને દેખી; તંબાકુ પિનાર તંબાકુને દેખી; ચંડુલનો પીનાર ચંડુલને દેખી; સ્વાભાવિક જેને રહે રહ્યો છે એવું પતંગીયું દિપકને દેખી ખુશી થાય છે એવો જીવડો અમૃતને નહિ પણ એ જોઈનેજ ખુશી થાય છે. વિષ્ટાનો કીડો સાકરને નહિ પણ વિષ્ટાને દેખીજ રળીઆત રહે છે; એક હજાર સ્ત્રિયો, ગરબે ગાતી હોય; તેમાં એક એકથી ચઢીઆતી ગુણ લક્ષણમાં હોય; પણ કોઈ વ્યભિચારી પુરુષ જોવા આવ્યો હોય તો પોતે જેમાં આશક્ત હોય તે સ્ત્રિ ભલે કદરૂપી હોય પણ તેનેજ પસંદ કરે, તેમ હે નાથ એ બાધની ગાઢ પ્રિતી આ માળામાં બંધાઇ છે તેને રેતીથી જુદી કરો. રંકા કહે સત્ય છે સ્ત્રિ તમો બરાબર તક કરો છો. તમારી સઘળી વાત માન્ય કરવા જેવી છે, ત્યો આ માળા ખુલ્લી કરી. આપણે ચાલો એ તો શોધતી શોધતી આવશે ને લઈ જશે. માળા લઈ લક્ષ્મિજી ધિમે પગલે ને દિવે લમણે પ્રભુની પાસે આવ્યાં; ત્યારે લગવાન કહે કેમ આવ્યાં ?

(ભગવાન)

રાગ દીંડી.

ખરે ખાંતથી ગયાંતાં, ભાર ખોવા; મૂજ ભક્ત તણાં, પાણી ગયાં જોવા.
વાટે ઘાટે નામ માલશ વગોવા. ખરે ૦ ૧

મથી મનથી વિચારી જૂવો મૂળ, હાથે હોરી લીધુ ઉદર ચોળી શૂળ;

પડી પ્રથમ જતાં મૂખ માહે ધુળ.

ખરે ૦ ૨

મુજ ભક્તને ભમાવા ખોલ્યાં આહુ, રંકા વંકા પાસે રૂદન ક્યું બાહુ;

લખશ લખશ જઈને જમી ગયાં લાહુ.

ખરે ૦ ૩

(લક્ષ્મિ)

ગિતિ.

મારા તેજો મોહ્યા, અતિ તેજમાં, ખેઉ જણુ અંનયા;

હલકું હોય ઉઠાવે, લજાલલાને ભૂલાવે માયા.

કિડીના ભાર ! તે કાળંગડુ ગળા જાય ? બિસ્લીના ભાર ! તે બળ-
દને તાણી જાય ! માંકડાના ભાર તે માતંગને મારી જાય ! શિયાળના
ભાર કે સિંહને સપાડી જાય ! તેમ એ કંગાલ ગરીબ ભગતનું શું ગળું
કે ! રિદ્ધિને રાખી શકે ! એતો જૂજ જાજ કિમતનું હોય તો ઉઠાવી જાય.

(ભગવાન)

મરાઠી સાખી.

સળા ઉપાડે સેવક મારો, તો તારો થાઉ ગુલામ,

વેદ વાક્યથી વિરૂદ્ધ ખસે નહિ; ભક્ત ધરાવ્યું નામ

જ દરીથી જ, ભારે છું તે હળવી થા.

જા.

રાગ-ગુજરાતી માલણ.

ત્યારે તર્ત કરી તૈયારીરે, કરી ધ્રુવડ ઉપર અસવારીરે.

૧

આવ્યાં વન હતું બ્યાં વિકટરે, એતો રંકા વંકાની નિકટરે.

૨

થયા ગોવિંદ ગરૂડે સ્વારે, જોવા નારીની શોભા સારે.

૩

ત્યાંતો લક્ષ્મણ લાકડાં ફાડેરે, ભારા ખાંધીઆ દોરડે જડેરે.

૪

જાણ્યું જરૂર ભગત આતો લેશેરે, છળ જોવા ફરે છુપે વેપેરે.

૫

* ધ્રુવડ ઉપર સ્વારી=લક્ષ્મણનું વાહન ધ્રુવડ. જ્યારે લક્ષ્મણ ભગ-
વાનની સાથે જાય ત્યારે ગરૂડે ખેડીને જાય, ને જ્યારે એકલાં જાય ત્યારે
ધ્રુવડે ખેડીને જાય. જેને ઘેર લક્ષ્મણ ભગવાનની સાથે ગરૂડ ઉપર ખેડીને
આવ્યાં હોય; તે દાન, પુન્ય, ધર્મ, યજ્ઞ, યાત્રા કરે, ધર્મશાળાઓ બંધાવે,
કુવા વાવો ખોદાવે; પરંતો ખેસારે, સદાવ્રત આપે, આત્મણુ ભોજન કરાવે;
અજ્ઞાન મનુષ્યોને ઉપદેશ થવાના હેતુથી મહાન પંડીતોને અને મહાત્માઓને
ખોલાવી ઉપદેશ કરાવે. જેને ઘેર લક્ષ્મિ ધ્રુવડ ઉપર આવ્યાં હોય તે દિવસે
તો દેખેજ નહિ. તેની લક્ષ્મિ રાત્રિયે અને તે વળી અધર્મ મારગમાંજ
વપરાય; દલાલને ઘેર જાય; વેરયાને ઘેર જાય, હુંટમાં જાય. વપરાય તો
અધર્મમાંજ વપરાય નહિ જમીનમાં દાટીજ રહે.

અમૃતની ધાર કોણ ? ભક્ત—રામ રામ રામજી.

અષ્ટિમાં સાર કોણ ? ભક્ત—રામ રામ રામજી.

દુઃખનો હરનાર કોણ ? ભક્ત—રામ રામ રામજી.

સુખનો કરનાર કોણ ? ભક્ત—રામ રામ રામજી.

ભગવાન કહે ભક્ત સમજો છો તો ખરા પણ વર્તતા નથી. રંકા કહે મહા-
રાજ અહીંથી ડગલુ આગળ માંડીશ ક્યારે, કે આપ મારી ભુલ્ય ખતાવશો ત્યારે.

(ભગવાન) મરાઠી સાખી.

સંત મહાત્મા શરદી વેઠે, એજ તમારી ભુલ્ય;

કાષ્ટ સકળ આ આપો અમને, સેવા થાય અમુલ્ય;

ખસ રહો હોશિયાર, પ્રભુ ઉતારે સાગર પાર.

ખસ.

(ભક્ત) ગિતિ.

અરર એ શું બોલ્યા, તનમન અરખ્યાં આપ ચરણ જાણુ;

કાષ્ટ તણી કિન્મત શી, ધટે અરપવા પોતાના પ્રાણુ.

રંકા વંકા લાકડાંના ભારા નાંખી ચાલતાં થયાં. ખીજે દિવસે પાછાં
ભારા લઇને ત્યાં આવ્યા. કેમ કૃપાનાથ ! આજે ભારા નાંખીએ ? ભગ-
વાન કહે હાં હાં ઇસમેં પુછતે ક્યાહો ફેંકતેઈ ચલે જાઓ એમ ત્રણ
દિવસ ભારા નાંખ્યા. ભક્તને ત્રણ દિવસના અપવાસ થયા; ભુખે શરીરને
કષ્ટિ થવા લાગી ત્યારે લક્ષ્મણ વગડામાં જ્યાં ભક્ત ભારા તૈયાર કરે છે
ત્યાં આવ્યાં, અને ભક્તને કહેવા લાગ્યાં.

(લક્ષ્મણ) રાગ; હું હે રાજજી.

ધર્મદાસ તમે ધર્મ જાળવો, ધર્મ તજી બેઠો એહ;

ધુતારો.

દિન દિન દુઃખથી દેહ ગાળવો, તક્ક ન ચુકે તેહ.

ધુતારો. ૧

ત્રણ દિવસથી તંન તપાવો, તાપસ જાણીને તરપો;

ધુતારો.

પાત્ર કૃપાત્રની ખજર ખરે નહિ, આંખને મિચી અરપો.

ધુતારો. ૨

વેશ ધારીને આવ્યો વૈરાગી, તમને દેવા દુઃખ,

ધુતારો.

ભાવ ધરીને ભક્તિ કરો છો, ભક્તિમાં વેઠો ભુખ.

ધુતારો. ૩

રંકનું માનો તો રસ્તો બદલો, જાળવવાને જાન;

ધુતારો.

સ્વારથીઆનો સ્વાથ સયોં કે, ભુખ્યાનું નહિ ભાન.

ધુતારો. ૪

કરવું ન કરવું મરજી પ્રમાણે, કહેનાર છુટે કહીને,

ધુતારો.

હમણાં નહિ માનો તો પછી માનશો, અંધારે અથડાઇને.

ધુતારો. ૫

(રંકા વંકા) મરાઠી સાખી.

સાધુની સેવામાં શાને, વચમાં આવો છો તમે આરે;

પાપ કર્મના આંધી પોટલા, છુટશો કએ દહાડે;

ખાઇ છો શાણાં, ઠરવાનાં નહિ દેકાણાં.

આઇ.

લક્તનો ઉત્તર સાંભળી લક્ષ્મણ તો સન્નજડ બની ગયાં, ને વિલે
મેઢે ભગવાનની પાસે આવ્યાં, પ્રભુ કોટી પ્રયત્ન કરતાં તમારા સાચા
લક્ત કદી લલચાતા નથી, તે નથીજ !

(લક્ષ્મ) મરાઠી સાખી.

સાચી લક્તિ સ્યામ ચરણમાં, ભુધરજી મેં ભાળી;
લક્ત જતો તો ભય નવ માને, વહાલા છે વનમાળી,
મેં મુકી જક, મહિમા જોધને થઇ છું છક. મેં મુકી.

(કર્તા) રાગ; ભારથની સાખી.

લક્ષ્યે લીધી છે લક્ષ્મની વાતજો, બુગદીશ ઉઠ્યા ત્યાંથી જાતજો. ૧
પલવટ પિતામ્બર વાળીજો, વાંકો મુગટ ધર્યો વનમાળીજો. ૨
શંખચક્ર ગદા પદ્મ ધરીઆંજો, સાથે સિંધુ સુતા સંચરીઆંજો. ૩
આખું દાસને જઈ દર્શનજો, રંકા વંકા થયાં પરસનજો. ૪
દિનબંધુએ દર્શન આપ્યાંજો, કષ્ટ કોટી જનમનાં કાપ્યાંજો. ૫
દાખ્યા હૃદયે કરીને વહાલજો, કહે છે સેવક બાપાલાલજો. ૬
જે પરધનને પરહરશેજો, તેને કેશવજી કર ધરશેજો. ૭
પુરે પુરુષોત્તમજી કોડજો, બોલો જ્ય જ્ય શ્રી રણુછોડજો. ૮

ખિલ્લમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ.

ગિતિ.

ગણપતિ ચણો પુણુ, સરસ્વતિનું ધર નિત્ય ધ્યાન;
ગુર ચરણ ચિત્ત રાખુ, જેથી પામું સર્વોત્તમ જ્ઞાન.

મરાઠી સાખી.

પતિત પાવન અધમ ઓધારણુ, નામ ધર્યું જગનાથ;
અનંત અવગુણ ક્ષમા કરીને ઝાલે જમણો હાથ;
નવ લાગે વાર, અધમ ઉતારે સાગર પાર.

ગિતિ.

શ્રી હરીને અપરાધે અકુર જનમ્યા બ્રાહ્મણને ઘેર;
હાથે આંખો ફેડી, એહ કથાની સાંભળજો પેર.

ત્રિતાળ ચોપાઇ.

એક વાર દ્વારકાંની માંહે, સત્યલામા એક સ્થળ જ્યાંહે.

ધરે કૃષ્ણ કોડીલાનું ધ્યાન; ધ્યાને દીકા નહિ ભગવાન. ૨

કરવા શ્રી હરીનું દર્શન; થયું આકુળ વ્યાકુળ મન. ૩

અરે ક્યારે હશે એ અનંત; જેને જોવાને મુજને ખંત. ૪

આજે કાળજ મ્હાર કુજે હરી આવે તો સધળું સુજે. ૫

સત્યભામા પ્રભુ દર્શનની આકંક્ષા રાખી ચિંતાતુર થઈ બેઠાં છે; શ્રી હરી ધ્યાનમાં પણ આવતા નથી; મુખ ઉપર અતી ઉદાસી આવી ગઈ છે. અરેરેરે. મેં શ્રી હરીનો શો અપરાધ કર્યો હશે. એવામાં પરમ ભક્ત ને વડિલ કાકા અકુરજી શ્રી કૃષ્ણનાં દર્શન માટે નિકળેલા, તે શોધતા શોધતા ત્યાં આવ્યા, અકુર કહે કેમ બેટા ઉદાસ છો? સત્યભામા કહે આજે દારિકાંધિશનાં દર્શન નથી થતાં, હું ધ્યાન કરવા જાઉં છું તો પ્રભુ ધ્યાનમાં નથી આવતા, આમને આમ એક પહોર ચિત્તશે તો મારા પ્રાણ દેહને છોડશે. અકુરે વિચાર કર્યો કે અવિનાશીની અકળ કળાને કોઈ પહોંચ્યું નથી. શ્રી હરી કાણુ જાણુ કે ક્યારે આવી દર્શન આપશે; ને આ સત્યભામા અદ્વિતીય છે તે જરૂર તલસીને પ્રાણુ છોડશે, લાવ્યું હુંજ કૃષ્ણને વેપ લઈને દુરથી દર્શન આપું. ઝટ જઈ શ્રી કૃષ્ણના જેવાં વસ્ત્ર, કાનમાં કુંડળ ને હાથમાં મોરલી ધારણુ કરી સત્યભામા પાસે આવ્યા. શ્રી કૃષ્ણને આવતા જોઈ સત્યભામા પ્રસન્ન થયાં, અને પૂજા નૈવેદ્ય આરતીની તૈયારી કરી.

અંતરંગમિયે જાણ્યું કે જો સત્યભામા અકુર શ્રીકૃષ્ણ છે એમ સમજીને પુનઃવિધી કરશે તો પછી મહા વિપરીત થશે. શ્રીહરી ત્રિલોકના નાથ દોડતા આવી ત્યાં ઉભા. સત્યભામા છોભાં પડી ગયાં. અરે આ શ્રીકૃષ્ણ! અકુર કહે જે શ્રી હરી; જય જગજ્યોતી. ભગવાન કહે હે અકુરજી તમે મારો વેપ કાઢતાં જરાએ વિચાર ન કર્યો? અકુર કહે પ્રભુ અપરાધ, ક્ષમા, માત્ર સત્યભામા પ્રાણુ છોડવાની તૈયારીમાં હતો માટે એમને પ્રસન્ન કરવા મેં વેપ ધર્યો.

ભગવાન કહે જે વખતે ઇંદ્રનો કોપ થયો, તે વખતે મેં ટચલી આંગળી ઉપર ગોવરધન પર્વત ધારણુ કર્યો હતો, તમારાથી સવા પાંચે-રનો પથર પણ ટચલી આંગળી ઉપર લેવાય તેમ છે? અકુર કહે શ્રી હરી હું આપનો અપરાધી થયો છું હવે જે દંડ દેવો હોય તે દો. ભગવાન કહે હું તો એક સમે દાવાનળ પાન કરી ગયો હતો, તમારાથી જીવતો દહાળો જીલ ઉપર લેવાય તેમ છે? અકુર કહે પ્રભુ.....ભગવાન કહે સ્ત્રિને રીઝાવો વેપ ધર્યો માટે કામદેવ તમને ઘણી પીડા આપશે.

આત્મણુ યોની જન્મજ થાશે, ખિલ્વમંગળ હશે નામ;

ખેલે આંખે અંધાપો આવશે. દુઃખ દેશે તને કામ;

સૌ કહે મુરદાસ, અંતે આવી છોડુ પાશ. સૌ

સત્યભામા ! મને વરણને તમે વેપધારી કૃશ્નનાં દર્શન કર્યા પ્રેમથી તેની પુત્રવિધી તૈયાર કરી માટે તમારો ગણિકાનો અવતાર થશે. સત્યભામા કહે પ્રભુ વેપધારી પણ તમારોજ વેપ તેમાં મારી પ્રિતી થાય તેમાં શું અપરાધ ? હું વેપધારી જાણતી નહોતી માત્ર તમોજ છો એમ સમજીને સધળા તૈયારી કરતી હતી. માટે ઘટતો દંડ દેવો જોઈએ. ભગવાન કહે તમે નહિ પણ તમારી વાસના ગણિકા થશે; અને તેજ ખિલ્વમંગળને ઉપદેશ કરશે. સત્યભામા કહે અહુ સાડ પ્રભુ; પણ વેપ તો તમે પણ જોયો તેનું કેમ ? ભગવાન કહે હું સવાસો ગાગરે રનાન કરીશ. આજ પછી કોઈ પણ મારો અગર મારા ભક્તનો વેપ જોશે તેને પહેરેલાં સધળાં વસ્ત્ર જળમાં ડોળાને રનાન કરવું પડશે.

(કવિ) રાગ પાડે આંસુ પુરના જન. (અંદાહાસ.)

ક્યોં શ્રી હરીનો અપરાધ, અકુર અવતરીઆ,

જેને વિષય કરે નહિ બાદ, તે ભજવળ તરીઆ.

વેપ ધર્યો વનિતા રીઝાવા, લેશ કર્યો ન વિચારે;

હસવું કરતાં ખસવું નિપજ્યું, લેવો પડ્યો અવતાર. અકુર. ૧

જન્મ થકી જેને કસરજ્યું છે, તે વિષુ લે જે વેપરે;

ભવસાગરમાં રમે ભટકતા, મહે નિરંતર કલેશ. અકુર. ૨

નરનારી કોઈ ઉલટ વેપમાં, નજરે પડે નિદાનરે;

વસ્ત્ર મકળને ડોળા જળમાં, કંડવું જોઈએ રનાન. અ ૨ ૩

હરિ, હરિસમ; કે હરિજનનો, વેપ ધરી રહે રાહરે;

કોપ કરે કર્ણા નિધી કેશવ બહિ બગડે બાણ. અકુર. ૪

વેપને વરણ ગુણ ગાઓ ગરણ, ભય ટાળે ભગવાનરે;

કોટી જન્મનાં કષ્ટ નિવારી આપે અચળ સુખ દાન. અકુર. ૫

ગિતિ.

કૃણુ વિણુને કાંઠે, ઉત્તમ નગરી તેજોમય ધામ;

આત્મણુ ઘેર અવતરીઆ, ખિલ્વમંગળ તો ધરીયું છે નામ.

* સરજ્યું છે=વેપ ધારીને અવતારજ જેનો થયો છે જેવા કે ભાંડ ભર્યા બહુરૂપી વિશેષે

એજ કૃષ્ણવિણા નદીને સામે કાંઠે એક મધુકરી નામની નાયકા રહેતી હતી; તે એક વાર રાત્રિયે બાગમાં વિષયભોગ વિલાસ કરવા ગએલી ત્યાં એક છોકરી પડેલી તેણે દીઠી. નાયકાએ વિચાર્યું કે આ બાળકી ઘણી કાન્તિવાન છે. કાંઈ બાણતું નથી. રાત્રીને ખબર પડશે તો કેણુ જાણે શું કરશે; લાભ્ય હુંજ એને ઘેર લઇ જઈ. ઘેર લાવી સવારમાં બાળકીના સામું જોઇ જોઇ પ્રસન્ન થાય; અહાહાહા જાણે મને ચિંતામણી જડ્યો. તેનું નામ પણ ચિંતામણીજ રાખ્યું. ઇશ્વરની અકળ કળાએ ચિંતામણી ઝટ મોટી થઇ ગઈ. ગાન તાન નાચ વિગેરે સર્વ કળામાં કૃશળ. ચિંતામણી પંદર વરસની થઈ ત્યારે મધુકરીએ દેહ મૂક્યો.

જેખનવંતી જારી ન રમતી, ગાતી મધુરાં ગાન;

વિષયી નરને વહાલી વેશ્યા, જોઇને ભૂલે ભાન;

નામ ચિંતામણી, અવર પાર રહે બણી ઠણી.

નામ.

આ બિલ્વમંગળનો પિતા; એમ સમજતો કે આ શી વાત તે મારે ને વળી આટલે વરસે દિકરો; તેના મહોત્સવમાં દિકરાની જન્મ ગાંઠને દિવસે મધુકરી ગણિકાને નૃત્ય ગાયન કરવા બોલાવતો. અહિં મધુકરી ગણિકા મરી મધ અને બિલ્વમંગળનો બાપ પણ દેવલોક થયો. હવે 'જન્મગાંઠનો દિવસ આવ્યો ત્યારે શોખીન સોખતીઓ આવી કહેવા લાગ્યા કે બિલ્વમંગળ આજે તમારી જન્મગાંઠ છે, માટે ગણિકાનો નાચ તો ચાર થવો જોઇએ. બિલ્વમંગળ કહે પેલી નાચનારી મધુકરી તો પહોંચી ગઈ. મિત્ર કહે અરે એતે શું નાચતી હતી; અને એતે શું ગાતી હતી. એતી છોકરી વાહ! તમે જોઇ હોય તો અરવા ખુશ કરી નાંખે તેવી છે. એક એના મોંનો ચહેરોજ જૂવો તો બસ જાણે આબેહુબ આસમાનની પરી; અને જે વખતે આલાપ કરે વાહ લાઇ વા! જાણે મધુરી કોયલ. બિલ્વમંગળ કહે બોલાવી લાવો !

જન્મ ગાંઠને જોગે, ગણિકા આવી કરવાને ગાન;

આવ લાવને દેખી. બિલ્વમંગળ તો ભૂલ્યા છે ભાન.

એનો આવલાવ કટાક્ષ જોઇ બિલ્વમંગળ તો બાલોજ બની ગયો; અહાહાહા આ શું જાણે ઈંદ્રની અપ્સરા. ચિંતામણી જેટલો ગાણું ગાતી એટલાં માત્ર પ્રભુનાંજ; શ્રી હરીના ગુણનું વર્ણન અને શ્રી હરીની સ્તુતિ સિવાય ગાણુંજ જેને ગાવુંજ નહિ; એવી વ્રતિયો, અને કાંઈ પુરુષ સામું જેને નિહાળીને જોવું નહિ; એવો નિશ્ચય.

ચિંતામણી:—રાગ, ઉઠો સમયાં જાગો, એકીલી હર.

ખોલો શ્યામ ખોલો, પ્રેમીના પ્રાણ ખોલોરે.

પ્રેમીના પ્રાણ ખોલોરે, જગત લાણ ખોલોરે.

ખોલો.

પ્રેમીની પિડા એતો, પ્રેમીજન જાણોરે,

જાણે ન દોર દોલોરે.

પ્રેમીના; ખોલો. ૧

સવળ સકળ છે તે અવળ લાસેરે;

જોરથી નાંખ્યો ઝોલોરે.

પ્રેમીના; ખોલો. ૨

ઉત્તમ જનમે આપ ન જાણ્યારે;

પ્રજાપતિનો ખોલોરે.

પ્રેમીના; ખોલો. ૩

રૂઢ મળેલું રાજ રોળાશેરે;

હઠાપણમાં શું હોલોરે.

પ્રેમીના; ખોલો. ૪

મારી શિખામણ સૌકો યોકારેરે;

છોર લઈ શું છોલોરે.

પ્રેમીના; ખોલો. ૫

આવાં માર્મિક વચનથી ઇશ્વરની સ્તુતિ કરી; પણ બિલ્વમંગળ તો એમ સમજ્યો કે આ બધું મને કહે છે, અને સાનમાં સમજાવે છે કે હે પ્રેમીના પ્રાણ મારી સંગે ખોલો. અહાહાહા. વાહ વાહ વાહ ! ઉભો થઈને ગણિકાને આવલાવ કરવા લાગ્યો.

(બિલ્વમંગળ) રાગ; ચિત્તના ચાળા જાણું સરવે; (સૈરંદ્રિ.)

અંદ્ર બહન મૃગ લોચન લલના; વાણી પર વારી.

રૂપ તુજ રંભાનો અવતાર, મુંદરી મળ્યા સોળ શણગાર;

તાણી તેજ તણો અંગાર, આંખ તુજ ધ્રાવ કરે કારી.

અંદ્ર. ૧

પ્રેમદા પુરો બતાવ્યો પ્યાર, મારીને મર્મ વચનનો માર;

મલુણી સમજ્યો સમજો સાર, પ્રાણ મુજ પાખ્યો લાચારી.

અંદ્ર. ૨

અતુર અંદ્ર હું દિવ ચક્રાર, માતુની મેઘ મૂંઢ હું મોર;

તેજ તુજ વિના અંધાઈ ઘોર, અમિ જળે છો અગતી દારી.

અંદ્ર. ૩

થયો હું દારા તમારો દાસ, પ્રેમદા પુરી કરો મમ આશ;

અંરે હવે નવ કરશે ઉદાસ, મલુણી સેવા કર તારી.

અંદ્ર. ૪

ચિંતામણિ કે જેને કામ વિષયની વાસના હૃદયમાં રતીપુર ન હતી; માત્ર ગાવા નાયવાનું કામ કરતી હતી; તેને આ બિલ્વમંગળ ઉદ્દેશ માન્યની પેરે પજવવાજ તૈયાર થયો; ત્યારે તે પોતાનાં સર્વ સાજ સ-મેટી વિદાય થઈ ગઈ; સાજંદા પોતપોતાના મુકામે ગયા. ગણિકા પોતાના

ધરની એક ગુલામડી સાથે હતી તેને લખને નદી પાર નિકળ્યા પડી, અને સવાર થતાં થતાંમાં પોતાના મહેલમાં દાખલ થઇ ગઇ. બિલ્વમંગળ તે આવરોજ બની ગયો; ઘેલાને ગાંડા જોવોજ થઇ ગયો, પોતાના મિત્રાને પુછ્યું કે નાચવા આવી હતી એ બાધ ક્યાં રહે છે ? મિત્ર કહે અરેરે જાજ તારો તે મનખો છે, હજી ચિન્તામણીનું ઘર જોયું નથી ! ત્યારે તે જોયું શું ? બિલ્વમંગળ કહે ભાઈ નથી જોયું; મારે એને ઘેર શું કરવા જવું પડે ? મિત્ર કહે ભાઈ શું કરવા તે માંખો ઉડાવવા ? અલ્યા મુરખ જે-ટલા લોકો દેવ દરબારે દર્શન કરવા નથી જતા તેથી ત્રમણા ત્યાં જાય છે; પણ એ એવી ઉસ્તાદ છે કે કોઇને પત નથી કરતી. બિલ્વમંગળ કહે ભાઈ આડી અવળા વાત જવા છો ને માત્ર મને એનું ઘર બતાવો ! મિત્ર કહે આ આડી અવળા વાત છે કે એનુંજ સ્મરણ છે ? જો આ નદીના સામા કાંઠે મહેલ દેખાય છે તેજ ચિન્તામણિ મંદિર છે.

બિલ્વમંગળ ત્યાંથી નિકળ્યો ને નદીના પાર આવ્યો. મહેલના સાસુ જોતો જાય ને મનમાં વિચાર કરતો જાય કે હું આહું છું ને મહેલ પણ મારા સામે આવે તો કેવું ઝટ જોયું થવાય ! વિચારમાં મહેલની નજીક આવી પહોંચ્યો; ગણિકાના ઘરમાં જવાને કોઇને અટકાવ હોતો નથી; પણ આ ચિન્તામણીએ તો બારણામાં એક લુંડી ખેસારી મુકી હતી તે આવનાર માણસને પકપૂછ કર્યા વિના અંદર જવાદે નહિ. બિલ્વમંગળનું આવવું ને લુંડીને પુછવું; ક્યાંથી આવો છો કાણ છો અંદર જવાનું શું કારણ છે. બિલ્વમંગળ કહે અરે ચુપ ! હું ચોરને પકડવા આવ્યો છું. લુંડી કહે અરે અહીં ક્યાં છે ચોર ? બિલ્વમંગળ કહે ક્યાં છે શું ક્યાં છે આ ચિન્તામણી મારા ચિત્તની ચોર. રગઝગ ! સાંભળ્યા ચિન્તામણી ખેલી ? કાણ છે લુંડી ? લુંડી કહે કોઇ લાયકો આવ્યો છે તે કહે છે તમારા બાધએ મારી ચોરી કરી છે. ચિન્તામણી કહે આવવા દે ! બિલ્વમંગળ ઉપર આવ્યો. ચિન્તામણીએ બિલ્વમંગળને જોયો. અરે કાસાન્ધ અહિં આવવાનું શું કારણ છે ! બિલ્વમંગળ કહે કારણ-શું કારણ ! કારણ ! અરે કારણ ! કારણ એજ કે આપના મધુરા ચહેરાપર ચિત્તનું આકર્ષણ. ચિન્તામણી કહે બિલ્વમંગળ તમારે મારે મહેલે આવવું નહિ. હું વિષય-ભોગની વિલાસી નથી. માત્ર નૃત્ય ગાયન કરું છું તે પણ મારું મુકારો નહિ કોઈ પણ જગોએ મારો નાચ થાય ત્યાં તમારે આવી દુરથી જોઇ મનને આનંદ આપી આલ્યા જવું. બિલ્વમંગળ કહે અરે મધુરી, રૂપાળી, રહી-આળી, હું તો તમારું ઘર સૂકીને ખસવાનોજ નથી. ચિન્તામણીએ વિ-

ચાર કુર્યો કે આને વિદાય કરવાને શું ઉપાય રચ્યુ ! પૈસા માગ્યુ એટલે ઝડ ભાગશે. અરે બિલ્વમંગળ શું લાવ્યા છો ? બિલ્વમંગળ કહે હું તો મારો જીવ લાઇને આવ્યો છું તે તમારા ચરણમાં અર્પણુ છે, ચિન્તામણિ કહે તમને ખબર નથી કે વિત્ત વિના વેશ્યાને ઘેર નજ બવાય ! બિલ્વમંગળ કહે ના મને ખબર નહિ; ને ખબર હોય તોય હુંતો ગરીબ કંગાલ છું. ચિન્તામણી કહે કોઈ ઠેકાણે પૈસા વિના પ્રિતી થતી નથી. “ પાતરનાં પગ-થીઆંથી છે સ્વયંબોધોતિ ” ભગવાનના શિખર સુધી પૈસા વિના પગ દેવાતોજ નથી.

(ચિન્તામણી) રાગ; મારો આશિયાળો અવતાર. (મામેર.)

પરથમ પૈસા ફેરી પ્રિત, જનોનાં ચોટયાં જેમાં ચિત્ત;
જગમાં જરવાળાની જીત, ગરીબકા માર્યા ફરતા નિત્ય.

ગરીબ હોય કાંઈ ગુણનો ભરીઓ, નિશ્ચયે માર્યો જાય;
ગાંડું ઘેલું લવે તવંગર, ભાઈ બોલ્યા તે ન્યાય.

પરથમ, જગમાં. ૧

ગરીબ ધરાણાં સાચા ધાલે, જગ જાણે સૌ ચાળા;
જરવાળો જે પહેરે જુકી, લાખ એકની માળા.

પરથમ, જગમાં. ૨

શેઠ સાહેબ વળી ભાઈ કે મોટા, પિતા કહી પોકારે;
દામહિનને દેખી અલ્યા કંહી, બોલાવે ટુંકારે.

પરથમ, જગમાં. ૩

કામ કોઠપર કરણા એની, મમ્મત મોહપર દ્રષ્ટિ;
દંભ લોભને પખમાં રાખી, કનડે સારી શ્રષ્ટિ.

પરથમ, જગમાં. ૪

પિતા પુત્રને વહેર પરસ્પર, પૈસા માટે થાય;
જરને કારણુ જઈ દરગારે. જુકા સોગન ખાય.

પરથમે, જગમાં. ૫

પરણ્યા પતિને પડતો મુકી, પરશુ બાંધે પ્રિતી;
ખાવા ખુટે પ્રિતી ટુટે, એવી થાય અનિતી.

પરથમ, જગમાં. ૬

દેવ દર્શને જાય તવંગર, જેંચમ તાણા થાય;
ગરિબ બિચારો ગયો લુલ્યમાં ઘણા ગોટીલા ખાય.

પરથમ, જગમાં. ૭

દામ તણી ગુલામ ગંભીર, જ્યમ નચાવે તેમ નાચે;
સંતને મહંત બન્યા, પણ જરને માટે જાય

પરથમ, જગમાં. ૮

ખાન પાનને માન મળે, વળી સચવાએ શુભ ટાણું;
ખાપાલાલ એક કૃપા હરીની, બીજું નાણું નાણું;

પરથમ, જગમાં. ૯

ફરતાં ફરતાં અગાશીમાં આવી નજર કરી 'તો, ગણિકા ચોકમાં સુતી છે. એમ માલમ પડ્યું. અગાશીમાંથી ધિમેધિમે ઉતરતાં થોડું ઉંચું રહ્યું. એટલે પડતું મુક્યું.

પ્રિતે પડતું મુક્યું, ખરેખર નિચે હતી ખાળકુંડી;

મુખ અંધના પડતાં, દુર્ગંધીની ધારાઓ ઉડી.

ખિલ્લમંગળ ખાળ કુંડીમાં પડ્યો ને ગંધાતા પાણીની છાજ વાગી. ધિઆકો થતાં ગણિકા જાગી ઉઠી. અરે કોણ છે! ચોર! ચોર! ચોર!

ખિલ્લમંગળ કહે એતો હું છું ચોર નથી, હું મંગળ. ગણિકા કહે અરે હાય મંગળ! અત્યારે તાર અહિં શું દાટ્યું હતું!

(ચિન્તા) રાગ; બ્રાહ્મણ ભટ્ટા લાડુ ચક્રા. (ચંદ્રહાસ.)

મધરાત્રિ છે માથા ઉપર, આવ્યો ક્યાંથી અહિં આં અંધ;

મંદ મંદ નિદ્રામાં સુતી, અતી ઉડારી તેં દુર્ગંધ.

મારા સુખ માંહે ભંગ કર્યો, આવી આણી વાર;

દાઝ એવી ચઢે છે દે, મારી નાંખુ કાર;

બ્રાહ્મણનો જાણો જાણી, જતો કરે સાર;

ખાર ખરે મુજ અંતરમાં છે, કરે આવતો તુજને બંધ. મંદ મંદ. ૧

અલ્યા નદી માંહે પુર ચઢ્યું, પામ્યો પાણી પાર,

આવ્યો અંધ કેવી રીતે, મહેલની મોઝાર.

મુજ તને શાને પડી, બધેઅંધકાર;

અચિંત્યો આવીને અહીં આં, ધુર્ત મચાવત જુદો ધંધ. મંદ મંદ. ૨

(ખિલ્લ)

મરાડી સાખી.

પાર પામવા કાષ્ટ મુકીને, રાખ્દ કરે છો ઘાલો;

મહેલ પાછલી ખારી સાથે, દોર બાંધીઓ જાડો;

મેં જોયો પ્રકાશ, આવ્યો અંતર રાખી આશ. મેં

ચિન્તામણી—અરે શું મેં ખારીએ દોર બાંધ્યો છે; શું મેં ખારીએ દીવો મુક્યો છે? મેં નદી કિનારે લાકડું મુક્યું છે? કેટલી જૂઠું! કેટલી જૂઠું; કામાન્ધ મનુષ્યો કદી સાચુ જોલતા નથી!

ખિલ્લમંગળ—જો હું જુદું જોલતો હોઉં તો ચાલો મારી સાથે! નજરો નજર જુવો. મારા આવવાથી તમો રાજી તો ખરો; પણ આતો ખાળકુંડીનું પાણી ઉડ્યું ને ઉંઘમાંથી જાગવું પડ્યું એટલે ચીડીઆં ખાઓ છો. ચિન્તામણીએ મશાલ સળગાવીને હુંડીના હાથમાં આપી; ત્રણે જણ ચાલ્યાં. ખિલ્લમંગળ કહે જુવો આં દોર! તેજ વખત સર્વે

ચુડ છોડી " યુ " અવાજ કરતો જાય નારો. બિલ્વમંગળ ભય પામ્યો
અરે મેં જોને દોર સમજીને આવ્યો એ શું સર્પ હતો ! હાય હાય હાય
પૂર્વના કયા પુન્યે હું બન્યો. ચિન્તામણી કહે ક્યાં છે દીવો ? ઉંચું જોતાં આગી-
ઓ કીડો ખેંઠેલો દેખાયો. અલ્યા આ દીવો ? બિલ્વમંગળ પરતાય છે; અરે
દીવો, દીવો નહિ પણ આગીઓ, પણ લાકડું તો લાકડુંજ હશે. ત્રણે જણ
ગંગાને કિનારે આવ્યાં. જુવે તો લાકડું નહિ પણ મુડદું. ચિન્તામણી કહે ફેડ
આંખ; અંધ ફેડય આંખ, આ તે લાકડું કે તણાઇ આવેલું મુડદું ! બિલ્વ-
મંગળ અફસોસ કરે છે; અરેરે કેવળ ચિન્તામણી તરફ મારી દ્રષ્ટી. આ
ઉપરથી એમજ સાખીત થયું કે હું ચિન્તામણી શિવાય દુનિયામાં કંઇ
દેખતોજ નથી. અરે મુડદાને લાકડું સમજી પકડી પાર આવ્યો; આગિયાને
દીવો સમજી પ્રકાશે મહેલ તરફ આવ્યો; સાપને દોર સમજી આલીને ચઢી
ગયો. ખરેખર કામી માણસની આંખનાં પડળ કોઇ ઉતારનાર નથી. આમાં
મારી ભૂલ્ય નથી પણ મારી હૃદયમાં રહેલી કામવાસનાનું પ્રબળ છે, વાહ
કામદેવ વાહ; શું તાર જોર ! શિ તારી છાયા.

(બિલ્વ૦) રાગ; ખાનાવી પત રાખ; પ્રભુ તારા.

અજમ કળા તારી કામ, કર્હું શું અજમ કળા તારી કામ.

દિવ્ય આંખને અંધ બનાવે, ધુમાવે ગામો ગામ. કર્હું શું. ૧

હામ હામ ને નામ તળવે, વહેજે તણાએ દામ. કર્હું શું. ૨

જગ પાળકને જરૂર તળવે, નારી લળવે આહુ જામ. કર્હું શું. ૩

કામી જાણે હું દેખું છું, અંધ દિસે છે તમામ. કર્હું શું. ૪

રાગ થતાં રામની સંગે, હૃદયે ન આવે રામ. કર્હું શું. ૫

ફક્કડ અક્કડ થઇને ફરતા, નારીને કરતા પ્રણામ. કર્હું શું. ૬

આપ અંગને સ્વતંત્ર સમજે, ગોરીના હોય ગુલામ. કર્હું શું. ૭

મહા મુનિઓનાં મન ડોલાવે, કરવા દે નહિ હામ. કર્હું શું. ૮

મહંત પદવી ઉગળજી કિર્તિ, મળી ગળામાં યાય સ્યામ. કર્હું શું. ૯

તુજ પ્રતાપે અધમજ ઈચ્છે, નર્ક ભરેલું ચામ. કર્હું શું. ૧૦

કામી જનના કપાળ મધ્યે, દેવો ઘટે છે કામ. કર્હું શું. ૧૧

તુજને જીતે જો કોઈ વિરલો, ઘેર રહે ધનસ્થામ. કર્હું શું. ૧૨

વંદાવનમાં તુજને જીત્યો, તેનું જપુ હવે નામ. કર્હું શું. ૧૩

ચિન્તામણી—કેમ બિલ્વમંગળ, શું વિચારવામાં ગુંથાયા છો ? હવે
ન શું કહે છે ? કંઈ સદૃશ્યકિનો અંકુર આવે છે કે નહિ.

ખિલ્લમંગળ—હું તો હવે આ દુઃખના દરિયામાંથી દુર જતો રહીશ કોઈ મહાન યોગેશ્વરને શરણે જઈશ; પ્રભુનું સ્મરણ કરીશ અને દુઃખદાયક કામદેવને ડગલે ડગલે ધિક્કારતો નીતીની સડક પર ચાલીશ.

ચિન્તામણી—હું પણ હવે આ મિથ્યા વૈલવને મુકી; શ્રી જગદીશ્વરના ધામમાં જઈશ અને કેવળ પ્રભુની પાસે નૃત્ય ગાયન કરીશ.

બન્ને ત્યાંથી નિકળી પડ્યાં. ચિન્તામણી જગન્નાથપુરીમાં ગઈ; ત્યાં પ્રભુની પાસે મંજરે કરવા માંડ્યો; ખિલ્લમંગળ ત્યાંથી ઘેર પણ ન ગયો ખારોખાર ચાલ્યો. કોઈ રસ્તો પુછે નહિ; કોઈ મનુષ્ય મળે તેની સાથે વાત કરે નહિ. ફરતાં ફરતાં; મુસાફરી કરતા, પ્રભુનું ધ્યાન ધરતાં; ધણે દિવસે પહાડી જમીન આવી; જંગલી જનાવરોના લયંકર અવાજ કાને સંભળાવા માંડ્યા. વિચાર કર્યો કે કદાચ આ બિહામણા જંગલમાં મને જતાવર મારી નાંખશે તો પણ સાફજ છે. કારણ કે કામદેવની જાળમાંથી હું હમણાંજ છુટ્યો છું અને ડગલે ડગલે પ્રભુને યાદ કરતાં પ્રાણુ જશે તો જરૂર એ શ્રી હરી સુખના સાગરમાં નાંખશે. એવામાં એક ગુફા દીઠી. ગુફાનું દાર ધણું સાંકડું હતું; તો પણ હિસ્મત ભિડી અને પોતાના કલ્યાણની આશા રાખી, પરાણે પ્રવેશ કર્યો. અંદર જઈને જુવે તો કોઈ તપસ્વિ તપ કરે છે. તરત બહાર આવી વિચાર કર્યો કે મહારાજ થોડી વારે બહાર આવે ત્યારે તેમનુંજ શરણું લેવું તેમનેજ ગુરૂ કરવા અને બાંકીનું આયુષ્ય અહિંજ ગુજારવું.

વિચારમાં ગુંથાયો છે એવામાં સોમગિરિ મહાત્મા ગુફાની બહાર આવ્યો. અરે કોણ છે પ્રવાસી! ખિલ્લમંગળ કહે મહારાજ હું કામથી અંધ થઈ મોહથી માર બાધેલો મુસાફર છું; અને આપ સંતને શરણે રહેવાની તૃપાવાળો છું. સોમગિરિ કહે અરે મુસાફર સંસારના વૈલવને ઝેર રૂપ જોયા વિના વિકટ માર્ગ ધણો વિકટ લાંગરે, માટે સંસારના સુખને ધણી પાછો ફર!

(ખિલ્લમંગળ) રાગ; બાવા બાવા બાવારે; (મૃદાલસા.)

આવ્યો આવ્યો આવ્યો, સ્વામિ શરણુ તમારે આવ્યો.

નથીરે ગળેલો છું હું ગળેલો, કામદેવનો તાવ્યોરે.

સ્વામિ. ૧

વિપ્રેય ભોગવવા અતી દુઃખ હોયું, ફક્ત હું લેશ ન જાવ્યોરે.

સ્વામિ. ૨

અથગાઇ પડતાં અંધ છુટ્યો, ચતુર નરોનો ચાવ્યોરે.

સ્વામિ. ૩

પુણ થયો મોહ દ્રોહ ઉપજ્યો, વિતમ લ્હાણુ એ લાવ્યોરે.

સ્વામિ. ૪

કાટી કષ્ટી પાછો ફર નહિ, દુધ માતાનું ધાવ્યોરે.

સ્વામિ. ૫

સોમગિરી—ગભરાઈશ નહિ ! ધિરથી વાત કર ! શી જ્ઞાતી છું ;
તે જોગી થવામાં શો સાર જોઈયો છે ?

ખિલ્લમંગળ—મહારાજ; આહાણુનો બાળક છું; મારા માબાપને હું
એકનો એક લાડવાયો દિકરો, જેમ કર તેમ કરવા દે. બહારથી બિગાડ કરીને
આવું પણ મને ઠપકો દે નહિ. વળી મારી જન્મ ગાંઠને દિવસે દર વર્ષે ગણિ-
કાનો નાચ ગાન કરનારી મધુકરી ગણિકા અને મારા પિતા અને ગયાજ
વરસમાં આ દુનિયાને મુકી ચાલતાં થયાં. મારા પિતાના મુલા
પછી જ્યારે મારી જન્મગાંઠનો દિવસ આવ્યો ત્યારે મારા વિષય સુખ
વિલાસી દોસ્તદારોએ મને ઉરકેરી; ચિન્તામણી ગણિકા પાસે મારે ઘેર
નાચ કરાવ્યો. એક તરફ ગણિકાનો નાચ અને બીજી તરફ મારા શરીર
ઉપર કામદેવની કંઈકા દ્રષ્ટિ. મહારાજ મને આપ જેવા મહાંતનાં દર્શન
કર્યાં નિમાંણુ હશે તેથીજ હું બચ્યો નહિતો જરૂર મારો પ્રાણુ ગયોજ હોત.

સોમગિરી—લાઇ પ્રાણુની હાની કરે, એવો કોઈ પ્રકારનો બનાવ
બનેલો હતો; આમ કંપે છે કેમ ?

ખિલ્લમંગળ—પ્રભુ; કામથી અંધ થઇ હું નિર્ભાગી એક રાત્રિયે
એ વેરયાને ઘેર ગયો ત્યારે મહેલની પાછલી બારી ઉઘાડી હતી; અને
તેજ બારીએ એક મહાન લયંકર કાળો સાપ લટકતો હતો; તેને દોર
સમજી હું ઝાલીને ચઢી ગયો.

સોમગિરી—અરે હાય ! શો જીલમ, કેટલું કામદેવનું પ્રબળ, કેવું
તાઈ અંધપણું ? તાઈ નામ શું ?

ખિલ્લમંગળ—મહારાજ; દાસનું નામ ખિલ્લમંગળ છે. કામદેવે
એકાંશે યોજનથી ઉછાળ્યો છે તે આપને શરણે આવી પડ્યો છે.

સોમગિરી—ખિલ્લમંગળ ! તું તો પ્રયત્ન કરતાં પશ્ચાતાપને પામ્યો
છું, પણ હું તને એક અલૌકિક દ્રષ્ટાન્ત કહું તે સાંભળ.

(દૃષ્ટાંત) કોઈ એક રાજાને બે રાણી હતી. એક રાણી ઉપર
અતિશય પ્રિતી હતી અને એકના ઉપર ઓછી. લોકની લગ્નગણે દેખાડ-
વાનો માત્ર ઉપરનો પ્રેમ હતો. કાળે કરીને અણુમાનીતી રાણીને રાજાએ
ગામના બહાર પોતાનો મહેલ હતો ત્યાં રાખી. રાણીને ગામ બહાર
રાખ્યા પછી રાજા ત્રણ ગાસ પુરા થાય ત્યારે તેણીની તરફ જરા નજર
કરે. દર ત્રણ ત્રણ માસને અંતે રાજા અણુમાનીતી રાણીના મહેલમાં
માત્ર ત્રણ ત્રણ દિવસ વાસ કરે, પણ એ ત્રણ દિવસમાં રાણીને એટલી પ્રિતી
બતાવે કે ત્રણ માસનું વિયોગ દુઃખ રાણી વિસરી નય. એમ કરતાં

કરતાં પાંચેક વરસ વિતી ગયાં, રાણી પતિવ્રત ધર્મની નાણુનારી સુશીલ સ્વભાવની હતી. નિરંતર પતિનીજ લક્ષિત કરવાવાળી હતી, પતિયે દૂર કરેલી અને ધણે દિવસે સંભાળ લેવાની વર્તણૂકથી પણ પતિ ઉપર કોઈ પ્રકારનો અભાવ ન હતો.

એક વાર રાણી મહેલની પછીતની ખારીએ બેઠી બેઠી વિચારમાં ઉઠી ઉતરી પડી છે; તે વખતે કોઈ તપસ્વિ જોગી; ખાર વરસ બ્રહ્મચર્ય પાળી જંગલમાંથી વસ્તીમાં આઘ્યા આવતા હતા. વિચારના વિષ્ણુ કરીને બ્રહ્મ સમાન લવ્ય લલાટ દિપી રહ્યું હતું. મસ્તકપરના કેશ શરીરને શોભા આપી રહ્યા હતા. એવા કાન્તિમાન તેજસ્વિ જોગીને જોઈ રાણીની વૃત્તિ વિબ્હળ થઈ. અરે આ જનાર જોગીના અંગથી વિષય ભોગ કર્યો હોય તો કેટલો આનંદ આવે ! લાવ્ય લાવ્ય દાસીને કહું તેને ઉપર લાવે; અહિં મારા મહેલમાં આવ્યા પછી તો સૌ મારા મનનું ધાર્યું થશે. દાસી ! પેલા જોગીને ઉપર લઈ આવ ! હુકમ થતાં દાસી દોડતી નિચે ગઈ અને મહારાજને પ્રણામ કરી કહેવા લાગી કે; મારાં ખાધ આપના દર્શનની ઇચ્છા કરે છે, મહેલમાં પધારો. જોગી દાસીની સાથે સાથે મહેલમાં ગયા. રાણીએ આસન આપી જોગીને પધરાવ્યા, થોડી વારે અંદર પુષ્પ લાવી મહારાજની પુજા કરી; રાણી હાથ જોડી સામી બેઠી. મહંત બ્રહ્મચારી કહે કેમ ખાઈ શું ઇચ્છા છે ?

રાણી—મહારાજ ! મારી પામરની ઇચ્છા શું પુછો છો અમે તો અપરાધી છવ છીએ; માત્ર.....

મહારાજ—કહો કહો ! માત્ર કહીને રહી કેમ ગયાં ? બોલો ને ઇચ્છા હશે તે જગદિશ્વર પુરી કરશે ? સંતની સેવાનાં ફળ ત્યારાં છે.

રાણી—મહારાજ ! આપના આ દિવ્ય દેહને આલિંગન કરી વિષય સુખની ઇચ્છાવાળી છું તે પુરી પાડવા કૃપા કરશો ?

મહારાજ—અરરરર, આ શું બોલી; આવી હલકી વાત; અરે આવી નિચ વાત; અરે આવી અધમ બુદ્ધિ.

રાણી—મહારાજ, જો તે કામ ન અને તો તે સિવાય તમારી પાસે મને પ્રસન્ન કરવાને બીજી કોઈ પ્રકારનું સાધન નથી; અને એ શિવાય બીજા કોઈ વિષય સુખની હું જૂણી નથી.

મહારાજે વિચાર કર્યો કે ખાર વરસ થયાં આપણે તપ કરીને આવ્યા, ને વળી ગામમાં પેસતાંજ આવી રાજની રાણીએ ઇચ્છા કરી, જો કે વિષય ભોગમાં દોષ તો અનેક છે, તેમાં પણ...આ તો વળી પરસ્થિ; ઘણું પાપ; ઘણું પાપ, પાપ, પાપ, પાપ, પાપ.

રાણી—કેમ વિચારમાં 'ગુ'થાયાં છો; મને પણે પણે આતુરતા વધતી જાય છે, હું તમારા સ્વરૂપના સામું જોઈ શકતી નથી. જેમ પતંગીયું ઉછળીને દીવો દેખી પડે છે, તેમ મને પણ ઉચ્ચ પાથલ થઈ રહ્યું છે; જે વિચાર કરવો હોય તે કરો ને મારી મન કામના પુર્ણ કરો !

મહંતે વિચાર કર્યો કે પાપ ને વગર પાપ ? અધુ દ્રષ્ટિગોચરનું છે. જો કુહું કૃત કરતાં કોઈ જીવે તો એકથી અનેક કાને વાત જાય; લોકમાં નિંદા થાય; ખોટું કહેવાંય તેનું નામ પાપ; છાંના ગોળા ગગડી જાય એમાં પાપ ને આપ. હે મન ! કર તૈયારી અહીં કોણ જીવે છે ? મનની ઇચ્છા થઈ કે રાજની સ્વારી આવી.

આસ્તે કદમ મુલાકાતસે કદમ આજુસે બાજુસે નિગા રખો; મહારાજનંધિરાજને ધણી ખમા !

નેકી સાંભળી રાણી ચમકી હાથ હાથ આ શું ! આજે રાજ પંદર દિવસ વહેલા કેમ ! બ્રહ્માચારી કહે માફ નશિય ફરી વળ્યું બાઈ મને ક્યાંક સંતાડ ! સંતાડ ! તેજ વખતે રાણીએ ત્રિજે માંજે પાછલાં ચોરડામાં જબરૂ દતો, તેનું બારણું ઉઘાડી મહંતને; નરકની વાટના નાળમાં માથુ ભેરવાવરાવીને બેસાડ્યા. જબરૂ બંધ કરાવી રાણી રાજની સન્મુખ જઈ ઉભી રહી, રાજજી ત્રણ દિવસ રાણીના મહેલમાં રહ્યા. છેક પાંચ માળથી તે નિચેના માળ સુધી જબરૂનો નળ સળંગ દતો. ઉપરથી રાજ રાણી વિદ્યા કરે તે બધો ભાર મહંતના મસ્તક પર વધતો જાય. રાણી મળલાગ કરતી વખતે સંકોચાયતો ખરી; પણ શું કરે રાજની નજર આગળથી નિચે જવાય નહિ; ને તે ક્રિયા કર્યા વિના સિદ્ધિ થાય નહિ. ચોથે દિવસે રાજની સ્વારી ચાલી ગઈ ત્યારે રાણીએ નોકરને હુકમ કર્યો કે, મહારાજને બહાર કાઢી, નવરાત્રી; ઘોવરાવી સ્વચ્છ કરો. ત્યારે જબરૂ દાર ઉઘાડ્યું ત્યારે સ્વાસ છુટાવાથી મહારાજ બેહોશ જેવા બની ગયા હતા. બહાર કાઢી ઉના પાણીથી વિદ્યા ઘોષ નાંખી સવાશેર કંકોડી નાંખી માથુ ઘોષ નાંખ્યું. પચાસ પખાલ પાણી રેડી; રાણી પુછે છે કેમ મહંત ! હવે ગંધ ગઈ ! મહંત જટાના કેશ સુંધીને અહંહંદં. ગંધ, ગંધ, ગંધ. વળી ફેર બીજી પાણી રેડ્યું. વળી સુગંધીદાર તેલ નાંખી જટા ઘોષ નાંખી. વળી પુછ્યું કેમ મહંત ! કેશ સુંધીને; અહંહંદં ગંધ ગંધ ગંધ એ પ્રમાણે વારંવાર કરી ત્રણ પહોરે મહારાજે એમ કહ્યું કે હવે ગંધ ગઈ. દુર્ગંધ ગઈ ને સુગંધ રહી. રાણીએ મહંતના મસ્તકમાં અંતર સંચું; લક્ષાટે ચંદનનો લેપ કર્યો, અને ગળે પુષ્પના દાર આરોપ્યા.

મહંત—હાશ ! હવે દુર્ગંધ દૂર ગઈ ને સુગંધ પ્રસરી.

રાણી—મહારાજ; દારી આપના ચરણને શરણ છે.

મહંત—હવે મને સુખેથી રજા આપો ! હું નિર્ભય સ્થાને જઈ.

રાણી—મહારાજ ! અહીં શો ભય છે, આ સ્થાન નિર્ભયજ છે

એમ સમજજો. આતુરની આતુરતાનું સમાધાન કરી સુખેથી પધારો !

મહંત—શી આતુરતા છે તે સ્પષ્ટ કહો !

રાણી—ખીજ શી ! જે માગણી પ્રથમ કરી છે; તેજ ! આપના દિવ્ય દેહની સાથે અળખાના અંગનું આલિંગન !

મહંત—મારી મા ! મારી જનેતા ! મુલા પછીએ હરીને જેસવા દેવો છે કે નહિ ? તારી સાથે વ્યભિચાર તો કર્યો નથી; માત્ર મનને સંકલ્પજ થયો કે કોણ જોવા ખેંચી રહ્યું છે ! એટલામાં તો સાઝતણ દિવસ સુધી માથે નકનો ભાર ઉઠાવ્યો; વળી તારી સાથે ધોર કર્મ કરે તો ઇશ્વરને ઘેર શું શું ન થાય ?

રાણી—નહિ જવા દેઉ; નહિ જવા દેઉ, જરૂર નહિ જવા દેઉ, આ અનુપમ દેહ દેખીને દિલ લોભાયુ છે માટે નહિ જવા દેઉ.

મહંત—હહ ! ચલ રંડ ! દુર રહે; પાપ કરવાનો વિચાર કરતાં પહેલાં હજાર ધણી સજ થાય છે; તે ભોગવવી કઠણ પડે છે. તો પાપની પુણી સજ મારા સમાન મનુષ્ય સહન કરી શકે નહિ.

ખિલ્લમંગળ—વાહ ગુર વાહ, ખુબ દ્રશ્યંત આપ્યું, આ સાંભળીને તો મને બહુ બોધ લાગ્યો. અસ ! ગુર મહારાજ અત્યારથી સંકલ્પ કરે છું કે દુનિયામાં જેટલી સ્ત્રિયો તેટલી બધી મારે માતા અને ખેનો સમાન છે એમ નક્કી સમજજો ?

સોમગિરી—ખિલ્લમંગળ, તને પણ ધન્ય છે; આવો દ્રઢ સંકલ્પ કરવો એ રમતવાત નથી, મનને હરનારી મનોહરી જોતાં; પાછલા બોલેલા બોલ પાછળને પાછળ રહે છે, અને મનુષ્ય માંકડો બની જાય છે.

ખિલ્લમંગળ—નહિ મહારાજ હું તો બોલ્યો એજ ખરું; ઈંદ્રની ઇંદ્રાણી એક સમે આવીને ઉભી રહે પણ હવે આ ખિલ્લમંગળ કદી ચલાયમાન થાય નહીં.

સોમગિરી—ભાઈ; વસ્તુની ગેરહાજરીમાં વસ્તુની નિંદા થાય છે, પણ જ્યારે તે પ્રત્યક્ષ આવે છે ત્યારે તેનો વિકાર વિવેક કર્યો વિના રહેતો નહીં. માટે ખરે તો એજ છે કે દુઃખદાયક વસ્તુથી દૂરજ રહેવું.

ખિલ્વમંગળ—નહિ નહિ નહિ મહારાજ ! હવે હજાર અપ્સરાના વચમાં હજાર દિવસ વાસ કરે પણ મન ન થયે તે ન થયે !

સોમગિરિ—અહુ સાહ; એમજ થાય તો તો ત્રિલોકતું રાજ્ય તારે ધેર આવ્યું એમ જાણજે !

ખિલ્વમંગળ—આપ મહાન પુરૂષનાં વચન સત્ય હો ને મને અચળ સુખની પ્રાપ્તિ થાઓ ! હવે મને વંદ્રાવનના વાસી શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ભગવાનનાં દર્શનની ઇચ્છા થઇ છે માટે આશિર્વાદ વચન કહી રજા આપવા કૃપા કરશે !

સોમગિરિ—જા બચ્ચા; જે સંકલ્પથી તું જવા તૈયાર થયો છે તે ઇચ્છા તારી જરૂર પૂર્ણ થશે. માહ વચન મિથ્યા નહિ જાય. પણ જોજો, જાળવજો માર્ગમાં મલિન કાદવમાં ગુંથાય ન જાય !

સોમગિરિ પાસેથી આજ્ઞા માગી પ્રભુને સંભારતો ખિલ્વમંગળ વંદ્રાવનની વાટે ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં કેટલેક દિવસે દિવસના ચોથા પહેરે એક ઉત્તમ ઉજ્જવળ નગરી આવી. સાંજનો શિતળ વાયુ વાયા કરે છે; સુર્ય પણ મેઢ પર્વતને સુશોભિત કરવાની તૈયારીમાં છે. સૃષ્ટિમાં એક તરફથી અંધકાર સુસવાટે ચાલ્યો આવે છે, નૌતમ નગરીની ભાગોળે પનથટ ઉપર વનિતાનું વ્રંદ ગરબા ગાય છે. આશરે પચાસેક સ્ત્રિયો ફરતી ગરબા ગાતી જોઇ, ખિલ્વમંગળ સાંભરવા ઉભો રહ્યો. કને અવાજ તો સાંભળ્યો પણ મધુરો અવાજ કઇ મધુરીના મુખમાંથી નિકળે છે, તે જોવા કુવા ઉપર ચઢ્યો.

રંભા સમાન રૂપને દિપાવતી; નેત્રને નચાવતી; નિરંતર પતિની સેવામાં પ્રાવણુ રહેનારી મદા પતિવ્રતા ત્રિ સજેલા શણગારને શોભાવતી; કાયલ જેવા કંઠથી ત્રિણે સ્વરે શ્રી હરીની સ્તુતિ કરતી હતી.

[પદ્યણી] રાગ; મુકી મૃદાલશા તો ચાલી ગઈ. (મૃદાલશા)

શ્યામ મારા મંદિરીઆમાં આવતા રહો;

આવતા રહો મન લાવતા રહો;

શ્યામ ૧

અલબેલા આ અંગની, સધળી શોભા આપ;

શોભાને શોભાવવા, જપુ તમારો જાપ.

રટ્ણુ કરે છું રાતદીન, તમો નામનું;

ત્રેમિની ત્રિતને નિભાવતા રહો.

શ્યામ ૨

આજક બાધુ વિશ્વ ક્રે, આપ વિશ્વના બાપ;

આપ નામની ઔપધી, હૃદયે રૂઝે કાપ.

મિનાથ એ વટોમાર્ગ પરદેશી અતિથી છે.

સ્વામિ—અતિથીની આશા પુર્ણ કરો !

સ્ત્રી—પતિ એની માગણી અયોગ્ય છે.

સ્વામિ—અયોગ્ય હો કે ગમે તેવી હો; પણ આપણે આંગણે આવેલો અતિથી નિરાશ જાય નહિ.

સ્ત્રી—સ્વામિ, એની માગણી મારાથી કશુંલ થાય તેમ નથી. એની શુદ્ધિ અધમ છે.

સ્વામિ—સ્ત્રી, સ્વામિની આજ્ઞાનું ઓલંગન કરનાર સ્ત્રીએ ઘોર નર્કની અધિકારી થાય છે, એ સત્ય કે નહિ ?

સ્ત્રી—એ તો સત્ય પણ જેમાં ઘોર પાપ થતું હોય; પતિ અજાણ હોય ને પતિનો પ્રાણુ જતો હોય તો ?

સ્વામિ—વધારે બકવાદ નહિ કરતાં, એને સંતોષ પમાડી વિદાય કરો.

સ્ત્રીએ વિચાર કર્યો કે ફિક્કર નહિ; મારે શિયળ મારી મેળે જળવી શકાય તેવી યુક્તિ રચવી. અતિથીની પાસે આવીને કહે કે આલો ધરમાંને પોઢો પલંગમાં. અતિથીને પલંગમાં પોઢાડી પદ્મણીએ કહ્યું કે તમે જરા આરામ કરો હું મારા સ્વામિની સેવા કરી જોઢાડી, સુંદર વસ્ત્ર ધારણુ કરી તમારી પાસે આવું છું. અતિથી કહે બહુ સારુ બહુ સારુ પણ વહેલાં આવજો; મારો જીવડો ગભરાઈ રહ્યો છે.

અતિથી કેરી આશ પુરવા, આસા લીધી પતિની;

પરમેશ્વરને ખોળે માથુ, લજ્જા રાખો સતીની;

પોઢો પલંગમાંય, સુંદર વસ્ત્રે આવું ત્યાંય.

પોઢો.

બિલ્વમંગળને જે પલંગમાં સુવાર્યો હતો તેની પાસે સ્ત્રીએ પ્રથમથી ધણા દિવસનું કેલેલું, ખાસ મારતું જાણુ, મારી, રાખ અને કચરો એકઠો કરી ઢગલી કરી રાખી હતી, તેમાંથી દુર્ગંધ ઉડતી હતી; બિલ્વમંગળ વિચારે છે, આ દુર્ગંધ ક્યાંથી આવતી હશે; નક્કી આ ઢગલી ગંધાય છે, અરે આ સ્ત્રીતો ઉપરથીજ ટાપરીપ જણાય છે. સોળ શણુગાર, સંજી, સો રૂપીઆની સાડી પહેરી સ્ત્રી આવી. પદ્મણીને આવતી જોઈ બિલ્વમંગળ હરખાય છે. અહાહાહા શું સુંદર સ્વરૂપ ! નહિ હું ભાગ્યશાળી છું. આજે તો મને સ્વર્ગના સુખની પ્રાપ્તિ ચર્મ. આવો પધારો ખેસો ! ખેસો કહેતાંજ સ્ત્રી ગંધાતી ઢગલી ઉપરજ ખેડી.

બિલ્વમંગળ કહે અરરર ઉઠો ઉઠો !! આ તમારું સુંદર વસ્ત્ર બગડશે અરે એને કાઢ પડશે.

(પદ્યણી)

ગિતિ.

હાથ વચ્ચેનો ટળશે, જળમાં બોળી ઘોતાંની માંલ;

હાથ અડે તમ અંગે, કોટી કલ્પે તે નહિ ધોવાય.

વચ્ચેનો હાથ તો વહેશે મોડો ટળશે, પણ કાચલાની કાળાશ તેને બાળીને રાખ ક્યો વિના જતી નથી, તેમ તમારી દેહ રહેશે ત્યાંસુધી તમારા કપાળની કાળાશ; વિષયરૂપી ટીકું જનાર નથી.

પદ્યણીના મુખના બોલ સાંભળી ખિલ્લમંગળને અનેક તર્ક થવા લાગ્યા. આ સાધવી સત્ય કહે છે; અરે મારા સોમગિરી મહાત્માનાં વચન હું વિસરી ગયો તેનું શું કારણ ? નહિ નહિ, આ બધો દોષ દહિને છે. જે લગવાને આંખો ન આપી હોત તો આવી કામદેવની કામનીરતીકા જેવી રૂપાળી સ્ત્રિયો જેવામાં આવત નહિ; ને વિષય ભોગની ઇચ્છા થાત પણ નહિ. હે સુંદરી સાધવી ! લોલના બે સોઈઆ, દેવતામાં ધિખામને લાવો ! પદ્યણી કહે શું કરશે ?

ખિલ્લમંગળ—શું કરીશ તે પછી જેજે; પણ જેમ અને તેમ જલદી તે કામ કરો તો સારું; કારણ કે વખત વિલે માણસની ઉમિયો વિખરાઇ જાય છે.

માગ્યા પ્રમાણે સ્ત્રિયે તર્ક દેવતા મળગતી બે સરીઆ લોલના તપાવી અતિથીના હાથમાં આપ્યા. અને સરીઆ બે હાથમાં ઝાલીને હે શ્રી હરી રૂપ દેખાડો તો તમારું જ દેખાડજે. તમારા ચરણમાં ચિત્ત દરાવજે. અને સરીઆ આંખમાં ભોંકી દીધા, લોહીની ધારાઓ વહેવા લાગી.

ધખધખતા સરીઆને ખોસી, ક્યો આંખનો નાશ;

કામ વૃત્તિને જડથી કાઢી, નામ ધર્મ સુરદાસ,

ગુણ હરિના ગાય, ધારાઓ લોહીની ત્રાસી જાય.

ગુણ૦

આવો લયંકર બનાવ જેઠ સ્ત્રિ પતીનો પાસે દોડી. સ્વામી સ્વામી, દોડો દોડો અતિથીએ તો આંખો ફોટી નાંખી. સ્ત્રિનો સ્વામિ દોડતો આવ્યો; અતિથીની આંખમાંથી લોહી નિકળતું જેઠ પુરૂષ ગભરાયો અને પુછવા લાગ્યો, હે સાધુ આવું શા માટે કરવું પડ્યું. છતી આંખે અંધાપો કેમ પર્સેઃ ક્યો ? ખિલ્લમંગળ કહે હે સાધુ એ આંખો મારે દુઃખનું કારણ થઈ પડી હતી, “દરદને દુરમન બેને થતાંજ અટકાવવાં જેઠએ.” દાની-કારકને દણી નાંખવું ને તુકશનકારકનો નાશ કરવો.

પુરૂષ—સાધુ, આપે તો જે ક્યું હશે; તે સમજને ક્યું હશે; પણ,

આંખ જેવી અતુપમ ઇંદ્રિતો નાશ તે યોગ્ય કર્યું ન કહેવાય !

અતિથી—હે સાધુ, વૃત્તિયોને વિકાર પમાડનારી આંખોની હાની કરી એ મેં અયોગ્ય કર્યું નથી.

પુરુષ—મહારાજ મને સાધુ સાધુ શાના કરો છો ?

અતિથી—સાધુના વેષને સાધુ કહેતા નથી પણ સાધુનાં લક્ષણ હોય તેજ સાધુ સમજવા.

પુરુષ—મહારાજ, આપ કૃપા કરી અમને સાધુનાં લક્ષણ સંભળાવો (બિલ્વમંગળ) રાગ. ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને.

એણે લક્ષણે સાધુ સમજાવે, હરિને ભજવા ઉછળે જેનું ઉરજે;

દૃષ્ટિ દોરી આંધી હરીના ચરણમાં, સમિપ હરજી આંખ થકી નહિ દૂરજે. એં ૧

વિષ વિષને પાટુ મારી પ્રેમથી, ભક્તિ અંકુર કુટ્યા છે ભરપુરજે;

કનક કામની ત્યાગી, ત્રણે લોકની; તેને જગમાં જન્મ્યો જાણો શરજે. એં ૨

મગન મસ્ત નહિ ઇચ્છા, અંતર દામની, રાય રંકને સરખે એક સમાનજે;

લગનીલાગી નિશદીન, હરીના નામની, અપમાને બદલે નહિ, વપુનુંવાનજે એં ૩

નહિ પ્રિતી નહિ વહેર કદી કે જનશુ, ખોટી ઇચ્છા અંતરમાં નવ ઉઠેજે;

ભૂંડું ખોલે જગમાં જન કોઈ ભટકતા, ક્રોધ કરીને કદી સંત નવ રૂઠેજે. એં ૪

સંપત વિપત્તિ બંને સરખી જાણીને, સુખદુઃખ આવે હર્ષ શોક નહિ લેશજે;

રંગી કપડાં રંગ અંગનો જાળવે, ભજવી જાણે કાઢ્યો જેવો વેશજે. એં ૫

જ્ઞાની જ્ઞાન અતાવે ગોવિંદ જાણવા; ભૂતજ જન્મી ભક્તિ કરે નિષ્કામજે;

શૂન દમ શમતા શિયળ અને સંતોષથી, અષ્ટ પ્રહર તે જપે હરીનું નામજે એં ૬

કામ ક્રોધ મદ, મોહ, ન જીતે જેહને; આશા તૃષ્ણા અંતરને નવ પીડેજે;

લોભ કપટને ધર્મને અળગી કરે; હરજી તેની આગળ આગળ હિંડેજે એં ૭

નિરપેક્ષિ, નિસ્વાદિ, નિર્માની કરે, લોક વાસના માટે નવ લોભાયજે;

તન મન ધન તે અરપી સુંદરી સ્યામને; ગુણને સમજી ગોવિંદના ગુણગાયજે. એં ૮

શરીર શુદ્ધ ને દીર્ઘ દયાળુ જેહનું; હરી આસક્તિ પરમારથમાં પ્રિતીજે;

ઇન્દ્રિયજીત ને વિકારથી, વિરક્ત રહે; ગુરુને આધીન રૂડી જેની રીતીજે. એં ૯

પરનારીને જાણે જનેતા જોડયમાં, પરધન જાણે પત્થર પૃથ્વી પ્રડીઆજે;

આશને વિશ્વાસ, હરીના ચરણમાં, એવાહીરા વીરલા જગમાં જડીઆજે. એં ૧૦

ત્રણ મતેથી હરી સમરણમાં એકતા; સમજે સજ્જન હૃદય દંઅનને વાણજે;

મિથ્યા ઉપાધીદૂર કરે આ અંગની, હરીને અરપે દેહ ઇન્દ્રિ મન પ્રાણજે. એં ૧૧

* પંકજ જળમાં પાણી. પરસે નહિ કદી; એમ જગતનો સ્પર્શ ન થાયે છેકજે;

તે શોભે છે જગમાં, જેવા નક્ષત્રો; જાપ જપે હરજનો રાખી ટેકજો. એણે ૦૧૨
સતસંગે ખેસીને સાધન સાધતા, પિતા પાતા અમૃત કેરા ધુંટજો;

બાપુ જગમાં જન, સજ્જન તે બાણવા બાકી બીજા સુવર શ્વાન ખર ઉંટજો. ૦૦

સુરદાસને મુખેથી સાધુનાં લક્ષણ સાંભળીને શેઠ ને શેઠાણી બન્ને
પ્રસન્ન થઇ ગયાં; અને અતી ઉલાસથી બોલી ઉઠ્યાં. અહાહાહા આજે
આપે અમને કૃતાર્થ કર્યો. આપ જેવા મહાત્માના મુખેથી સાધુનાં લક્ષણ
સાંભળી અમને આનંદ થયો. હવે રાત્રિ વધારે ગઈ છે, જે આપને જરા
આરામ હોય, દરદ આજું માલમ પડતું હોય તો નિંદ્રાવશ થાઓ. બિલ્વ-
મંગળ કહે મારા જેવા પાપીને સુખે સુવાની શી વાત ? હું આ
જગતમાં સજ્જનોને ઉપાધીરૂપ છું. હું સવાર નહિ થવા દેઉં; સવાર
પહેલાં મારા પ્રાણની હાની કરીશ. શેઠ કહે અરે મહાત્મા એવું શા માટે
કરવું પડે ! હવે શ્રી હરીનું સ્મરણ કરી બાકીનું આયુષ્ય પુરૂ કરો. આત્માની
ઘાત કરનાર ધોર પાપનો કરનારો કહેવાય છે, બિલ્વમંગળ કહે ભાઈ હવે
મને રોકશો નહિ. લાવો કાંઈ મરવાનું સાધન આપો ! અરે શું કંઈ ! હું
આંખે દેખતો નથી. લાવો લાવો, દોર બાંધી આપો, ફાંસીનાંખી પ્રાણ કાઢો.

રાગ; રાઝ્યની ઇચ્છા નથીરે. (મૃદાલસા.)

પ્રાણની હાની કરે, હવે તો મારા પ્રાણની હાની કરે.

હું અપરાધી ધસનો, તોલ્યો નહિ કાંઈ તોલ;

અહિં આવી ભૂલી ગયો, કર્યો ગભરામાં કોલ. પ્રાણની. ૧

પાપી પુરો હું ખરો, વણસાડ્યું મેં ધાન;

ધશ્વરને નવ ઓળખ્યા, ભળ્યા નહિ ભગવાન. પ્રાણની. ૨

પડવું જોઇએ જરૂર આ, દેહને દારણ દુઃખ;

પત્થર આવ્યો પેટથી લજવી માની કુખ. પ્રાણની. ૩

માતા શે નવ આપીયું પયમા પુરણ ઝેર,

અંતરમાં આવી કર્યો, કામે કાળો કેર. પ્રાણની. ૪

સ્વરૂપ દેખી નારનાં વિરામીઆં લોચન,

રૂયામ મલુણો શોધવા; જાવું વંદાવન. પ્રાણની. ૫

(શેઠ)

મરાઠી સાખી.

સ્વરૂપ ઇદ્રિ શાન્તિ પામી, મનથી માર્યો કામ;

સ્વરૂપાયુશ તે સહજ પળાશે, ભજવ્યોને સીતારામ;

વૃત્તિ દૃઢ કરજો, વિચાર કરીને ડગ ભરજો.

વૃત્તિ.

એકવાર જે રસ્તે હુંટાયા તે રસ્તે ફરી ન જવું એ નિતીનો ન્યાય છે.

બિલ્વમંગળ -- અરે હાય ! એકવાર તો હુઝાયો હતો, એકવાર તો સાપના મોંમાંથી બચ્યો હતો, તોપણ ફરીને કામવાસના ક્યાંથીએ પ્રગટ થઈ. ખસ, ખસ ! જોવાથી ! ઠીક સળ થઈ છે. હે નેત્ર તમને ઠીક સળ થઈ છે. મારી વૃત્તિને પ્રભુના ચરણમાંથી ખસેડી કામદેવની તરફ દોરનાર તમેજ હતો, તમે સદા કામના સાથીજ છો. શ્રી હરી, શ્રી હરી, શ્રી હરી. વસમી વાટને વળાવીઆ બહેરી.

રાગ; પુનમ ચાંદની.

આજે અરજ શુભી, પતીતને પાવન કરોરે;

જેઈ વાંક રાંકને, રગડો મુદિર શ્યામ;

હું જનમો જનમનો, અપરાધી હું આપનોરે,

સગાઈ સાચી આપની, જાણી નહિ જૂગદીશ;

જૂઠીને સાચી ગ્રહી, પચી રહ્યો હરનીશ;

પણ કામ ક્રોધના પાશ, પડ્યા આ પડનેરે;

કહો કોણ છોડવે; આપ વિના ઓ ધશ. છું. ૧

સેવક સાચો આપનો, આપ સર્વના શેઠ;

જુઠો સાચો માનીઓ, અન્ય દૈવ્યની વેઠ;

ભય વાટે જાતાં વળાવીઆ, બહેરી થયારે;

કહો શંક કાશીનો, પહોંચાડે કેમ ઠેઠ. છું. ૨

જગજીવનને જાણુવા ઉત્તમ આ અવતાર;

કૃપા હોય કૃપાનિધી, ઉતરીએ ભવ પાર;

પણ ખટ શત્રુની ખટપટ, દીસે અતી ધણીરે;

મારી મચ્છીને રાખે ઠારને ઠાર. છું. ૩

હું છું અપરાધી અતી, નથી આપનો વાંક;

ભોળાને ભુલાવવા, દેખાઉં છું રાંક,

પણ જ્ઞાન ઇંદ્રિના ગોટાળા છે અતી ધણારે;

વળી કર્મ ઇંદ્રિના, કર્મે આડો આંક. છું. ૪

શેઠ કહે છે મહારાજ મન સાધ્ય હોય તો ઇંદ્રિયો શું કરનાર છે.

“ રાજ કબજ તો મુલક ટેં ટેં ” સકળ ઇંદ્રિયો મનની વૃત્તિઓ પ્રમાણે વર્તે છે; મન છે તે સર્વ ઇંદ્રિયોનો રાજ છે, બિલ્વમંગળે કહે સત્ય છે ભાઈ તમે પણ સત્ય કહો છો; તમે સાચા મહાત્મા છો ને મને તો નામનોજ મહાત્મા કહો છો; હવે હું બાઈ છું. પદ્મણી કહે હજી સવાર થવા દ્યો હું બ્રાહ્મણને બોલાવી રસોઈ બનાવરાવું, આપ જમીને જળો.

અમો તમને સુખેથી રળ આપીશું. ખિલ્લમંગળ કહે જેવી શ્રી હરીની મરણ.
બ્યારે ખિલ્લમંગળને જમાડીને વિદાયગિરિ કરે છે; ગામતી બહાર જઈ, બન્ને
સ્ત્રિ પુરૂષ નમન કરીને ક્ષમા માગે છે, ત્યારે છેવટે પદ્મણી યાદ દેવરાવતી
શિખામણનાં વચન કહે છે.

પદ્મણી-સાચી પ્રિતી તે સ્યામ સાથે નિભાવજો ! સુર-હા તમે આવજો !

પદ્મણી-સુખના સંદેશ તે કોઈ સાથે કહાવજો ! સુર-હા તમે આવજો !

પદ્મણી-હરી હીરાની સંગ વપુ વટાવજો ! સુર-હા તમે આવજો !

પદ્મણી-રસના રૂપાળીને રામ રટાવજો ! સુર-હા તમે આવજો !

પદ્મણી-છંદ્રિ સ્વરૂપની હાની કરી છે; શ્રી હરી મળવા મતી ધરી છે;

રખે રંગડે ફરી કામ; ધરી હામ; લેજો નામ; આહુ જામ, રામ; રામ,
દુઃખનો દેનાર જાણી, જીવન બચાવજો ! સુર-હા તમે આવજો !

પદ્મણી-રાવણના રીપુ સંગ રંગ મચાવજો ! સુર-હા તમે આવજો ! ૧

પદ્મણી-જેને જંખીને રૂડાં રત્નો ખોયાં છે; પાણીનો સ્વર્શ નહિ રહેતે ધોયાં છે;

તેનો સાથી છે જખર જોદ્ધ, કરે રોધ, કરી શોધ, ધરો ખોધ, કોધ કોધ.

સુખનો હરનાર જાણી સંધ્ય સમાવજો ? સુર-હા તમે આવજો !

સાધુનો સાથ જાણી અંગ નમાવજો ! સુર-હા તમે આવજો ! ૨

શેઠ શેઠાણી બેઠિ વળાવીને પાછાં વળ્યાં, ખિલ્લમંગળ આગળ જાય છે;

આંખે અંધ થવાથી રસ્તામાં ઠોકરો ખાય છે. મનમાં પસ્તાય છે. મુઝાય

છે; પણ વંદાવન તરફ જાય છે. હે પ્રભુ ! હવે તો મને સીધો રસ્તો બતાવો,

હવે હું હું ઝટ આપના ચરણકમળમાં આવી પહોંચું એવો માર્ગ દર્શાવો.

રાગ; ગોરી મારી મેલો ઘોડલીઆની ખાગ.

અરે હારેક સુતને સુજડો સીધી વાટરે, ઓ દીન દયાળ.

તમને ભૂલીને હું તો ભટકુ છું ભવમાં ભમી વળ્યો ચારે ખાણુછ;

રખડી રખડીને રહાડયે રહાડયોજ પાડીને, કંઈ નવ પામ્યો લહાણુરે ઓ. ૧

વેશ ધર્યાં મેંતો અતી ધણા વહાલા, તેનો ન આવ્યો અંતછ;

હદ થઈ હરી હવે તો બચાવો, તમને જોવાની ઝાઝી ખંતરે. ઓ, ૨

વિશ્વ સકળના ભૂપ ભૂધરછ, કેવા છે કરુણા નાથછ;

આંખે અંધ હું અપંગ બનીઓ, કોનો શોધી કહાડુ સાથરે. ઓ. ૩

જગજીવન જો, તમને જાણું તો બેબે ભરાવું બાથછ;

વંદાવનને મારગ જાતાં, ઝાલો હરી આવી હાથરે. ઓ ૪

હે જગતના નિયંતા; હે નૌતમ નાટકકાર તારા નાટકથી તો અવધી !

આ શ્રુષ્ટિ તારૂં નાટકજ છે. આ કૃના દુનિયાના નજીવાં નાટક તો અજ્ઞા-

નીને અધિક અને જ્ઞાતીને જવલા આનંદ ઉપજવનાર છે. પણ તાર સત્ય, અહ્યુત અને ચમત્કારી નાટક તો માત્ર સમજીને સુખ આપનાર છે. જેમ નાટકનો માલિક પોતાના કુખજમાં રહી ખેલ કરનાર ખેલાડીને વિવિધ જાતના વેષ લેવરાવે છે તેમ હે સર્વેશ્વર તું પણ ત્યાં ખેડે અનંત વેષ લેવરાવે છે, લજવાવરાવે છે અને જેમ નટ દોરથી પુતળાઓ નચાવે છે તેમ સર્વને નચાવે છે. અનેક જીવો તારી નાટકશાળામાં સુખ માને છે, અને સેંકડો જીવ સુખદુઃખ ખેડીને સરખાંજ માને છે. વાંદરાના વેષમાં ઝાડે ઝાડ ને છાપરે છાપરે કુદી થાકેલાને અજગરના વેષમાં સુખે સુવારે છે. ત્યાંથી પંખી બનાવી ઉડાડે છે. એમ એકજ જીવને અસંખ્યો વખત વિવિધ રંગ રંગના વેષ લેવરાવે છે. હે જગતના પિતા તારી નાટકશાળાનો તમાસો જોઈ હું તો આભોજ બની ગયો છું. કોઈને ઘેર કાણુ ને કોઈને ઘેર મંગળ, કોઈ ઠેકાણે યજ્ઞના ધુમાડા નિકળતા અને કોઈ ઠેકાણે મશાણમાં મડદાં બળતાં કોઈ ઠેકાણે પોકો મૂકીને રોતા અને કોઈ ઠેકાણે મંત્રવિધીથી અગ્નિને આહુતીઓ આપતા હું જોઈ છું. હજારો જીવો વિષયમાં મગ્ન, લખ્ખો જીવો વ્યસનમાં મગ્ન, કરોડો જીવો લક્ષ્મિના લાલચુ હું જોઈ છું, અવધા અવધી પ્રભુ અવધી. જોઈ જોઈને મારી દ્રષ્ટિ પણ નિકટપણાને પામી ગઈ; હવે શ્રી હરી તારે શરણુ રાખ્ય. હું તમને જાણું છું ને મને તમે જાણો છો.

રાગ; હું વિયોગી નારનો. (મૃદાલશા).

હું ઉલાશી આપનો મને આપ જાણોરે

આપ જાણોરે, જરા ઉર આણોરે.

હું.

જનુનીએ જનમ્યો મૂને, મૂક્યો મારગ આડ;

અણુધટતું મેં આચરી, વણસાડ્યો તમ પાડ;

કુખ લજવી માતની, પડ્યો પેટ પહાણોરે.

હું. ૧

સુખ જાણી સંસારમાં, લટક્યો મનની બ્રાન્ત;

દુઃખ દીઠું દરીઆ સમુ, કદી ન પામ્યો સાન્ત;

કુખુદ્ધિ કહાવ્યો જગતમાં, ગુણહિણ ગણાણોરે.

હું. ૨

આજે હરજી ઓઝીઓ, સમજી આ સંસાર;

કરણા કરજો એટલી, નાવે ફરી વિચાર;

શામળીઆ કર સાહીને, તમ પાસ તાણોરે.

હું ૩

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

આંખો ફેડી પ્રિતી જોડી, જાણ્યા જગના નાથ;

અડવાણા ત્યાં આવ્યા હરજી, ઝાલ્યો જમણો હાથ.

દોરે શ્રી ધનશ્યામ, સુરદાસને આવી હામ.

દોરે.

વંદાવનવિહારી વૈકુંઠાધિપતી સુરદાસનો હાથ પકડી દોરવા લાગ્યા. સુરદાસને હાથ સુકોમળ લાગ્યો આ હાથ જિનો હશે કે પુરુષનો હશે ! એક હાથે હાથ પકડ્યો છે અને બીજો હાથ કાંડા ઉપર ફેરવ્યો, ફેરવતાં કાંઈ કલ્લી કંકણ ભાલમ પડ્યાં નહિ; નકકી હાથ પુરુષનોજ છે. આવા વગડામાં આવા સુકોમળ હાથવાળો પુરુષ કોણ હશે ! વગડામાં ફરનારના હાથ તો તાલની શિતળતાએ શરીરની ગરમીથી ફાટેલા, ચીરા પડેલા, ઉનાળાની ગરમીથી પરસેવાને વહેવરાવતાં શિથીલ થયેલા હોય પણ આ હાથ તો સુંવાળો છે. જરૂર શ્રીહરીએજ મારો હાથ ઝાલ્યો, હાથ ઝાલ્યો, હવે પાર ઉતારશે. હે હાથના પકડનારા બોલો કોણ છો ?

ગિતિ.

બોલો વહેમ પડે છે, જાણ્યે આવ્યા ત્રિલોકના સ્વામિ;

સુખનો સુરજ ઉગ્યો, ગયાં છે મારાં સકળ દુઃખ વામી.

બોલો બોલો ! કેમ બોલતા નથી, કાને બહેરા છો; સુખેથી મુંગા છો, કેમ બોલતા નથી ? હશે ન બોલો તો મરજી પણ હાથ પકડ્યો પ્રમાણ પાડજો, એકવાર એક નિર્જળ પણ સમજી રાજા ઉપર બીજો પ્રતાપી રાજા તેનું રાજ્ય તાબે કરવા ચઢાઈ કરીને આવ્યો. દેશમાં દાખલ થતાંજ લુદ્ધની માગણી કરી; નિર્જળ રાજાએ કહાવ્યું કે લુદ્ધને કેમ કરવું છે, જે ઇચ્છા હોય તે આવીને માગી લ્યો ? આથી સખળ રાજાને રીસ ચઢી, શું હું માગું અને એ આપે ? પોતાના લશ્કરને લુકમ કર્યો કે રેયતને પીડણા નહિ; હમણાં હું એને પકડીને પાર કરું છું. રાજા નિર્ભયપણે કેટલાક બહાદુર અંગરક્ષક સાથે રાખી છેક રાજાના દરબારગઢમાં આવ્યો. તે વખતે નિર્જળ રાજાના માણસો ચમક્યા ! અરે રાજા નાસો નાસો આ પ્રતાપી રાજા આવે છે. રાજા કહે નાસીને પણ શું લાલ, જે થવાનું હશે તે થશે. શ્રી હરીને યાદ કરો. બળવાન રાજાએ ઘોડા ઉપરથી ઉતરી ગાદી ઉપર, બેઠેલા નિર્જળ રાજાનો હાથ પકડ્યો. ઉઠ ! બોલ હવે તારું સઘળું રાજ્ય મારા કબજામાં થયું ? નિર્જળ રાજા હસીને કહે હા થયું અને હું પણ થયો. પ્રતાપી રાજા કહે તું શું હસે છે, હવે તારી શી હાલત થશે તે તને સમજાય છે ? નિર્જળ રાજા કહે તે હાથ ઝાલનારને ચિન્તા કે મને ? પ્રતાપી રાજા કહે કેમ ? નિર્જળ કહે કેમ શું મેં એ ક્યારે લગ્ન કર્યું છે, સ્ત્રી આહાણની સાક્ષિયે જેનો હાથ ઝાલ્યો છે, તેને

પાળવી પડે છે. પલકે પલકે તેલી ચિંતા મનેજ રહે છે. માટે હે રાજન આજે હજારો મનુષ્યોનાના દેખતાં તમે મારો હાથ આવ્યો. તેની ફિકર હવે તમારેજ કરવાની મારે શું કરવા કરવી પડે; તમે મારા સ્વામિ થયા. આવાં ધાર્મિક વચન સાંભળી પ્રતાપી રાજાએ તેનું રાજ્ય પાછું આપ્યું અને વળી ઉપરથી ખુશ થઈ બીજાં કેટલાક ગામ આપ્યાં.

સુરદાસનું બોલવું સાંભળીને અને મુખની મધુરી વાણી સાંભળવાની આતુરતા જોઈને, પ્રભુએ ધિરે રહી પોતાનો હાથ સુરદાસના હાથમાંથી છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો; જેમ જેમ પ્રભુ ખિચતા જાય તેમ તેમ સુરદાસ દાબી દાબીને જોરથી ઝાલી રાખતા જાય ! પણ પ્રભુના બળ આંગળ શું આવે ? લગવાને હાથ ઝુંટાવી લીધો; તે વખતે સુરદાસ પોકાર કરી ઉઠ્યાં

રાગ; માઠ

મને મુકી આણે ઠામ, રે ક્યાં જશો સુંદર રયામ.

પાપી પકડ્યો પ્રેમથી, અજમેળથી અધમ;

મુકી જાઓ જો મોહનજી, તમને મારા સમ.

રે ક્યાં. ૧

વગડામાં વાસો કરે, ધરે તમારે ધ્યાન;

જળવંજોળ આખરે મારી, નિર્લજ હું નાદાન.

રે ક્યાં. ૨

નિર્બળ કરથી નાથજી, જોરે ઝુંટ્યો હાથ;

અંતરમાંથી જો ખસો, તો મરદ વખાણું નાથ.

રે ક્યાં. ૩

ક્રોધ કરીને કામ પર, ક્યોં આંખનો નાશ;

આજે હું અકળાઉં છું, જોવાને અવીનાશ,

રે ક્યાં. ૪

સુરદાસની સાચી લાકિત પોતાની તરફ જોઈ; શ્રી વિષ્ણુ લગવાને આંખો ઉઘાડીને દેખતો કરી દર્શન આપ્યાં. તારી આ વૃત્તિ તને સ્વર્ગમાં દોરી જશે પણ આ જગતમતમાં નામ તો સુરદાસજ રહેશે.

આંખો ઉઘાડી અવીનાશીએ; ક્યોં દેખતો દાસ;

શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધરીને, ઉભા અખિલ નિવાસ;

પુરી પ્રભુએ આશ, નામ તમારું હો સુરદાસ.

પુરી.

પ્રભુ પરકંમા કરી દંડવત્ પ્રણામ કરી સ્તુતી કરતા ઉભા રહ્યા. હૃદયમાં ધ્યાન કરતાં આંખ મીચી, એટલે શ્રી હરી વંદાવન પધારી ગયા. પ્રભુને દોડતા દેખી સુરદાસે આંખો ઉઘાડી; પ્રભુને લજતાં ને પંથ કાપતાં સુરદાસ વંદાવનમાં આવી પહોંચ્યા. હૃમેશાં જુમના સ્નાન કરે, પ્રભુનું ગાન કરે, ધ્યાન કરે અને શ્રી હરી પોતાને હાથે પ્રસાદનો દડીઓ

આપે એનું પાન કરે. સુરદાસ મંદિરમાં હિલા હિલા મધુર સ્વરથી કિર્તન કરતા જાય, નવાં નવાં પદ જોડતા જાય, તે દર્શન કરવા આવેલા લોકો લખી લખીને સંગ્રહ કરી ગાતા જાય. સુરદાસનાં ગાયેલાં કિર્તન લોકોએ માર્ગમાં આલતાં ગાવા માંડ્યાં. એમ કરતાં એક મનુષ્ય ત્યાંથી જગન્નાથજી ગયો ત્યાં સુરદાસજી મહારાજની છાપ મારી શ્રી હરી કિર્તન ખેલવા લાગ્યો, તે કિર્તનને સાંભળી ચિન્તામણી ગણિકાને અતી પ્રેમ થયો. અહાહાહા આ કિર્તનમાં કેટલી પ્રેમ લક્ષિતનો સમાવેશ થયેલો છે. કેટલી શિખામણનો સમાવેશ થયેલો છે. ખસ ! શ્રી હરી હવે તો આ કિર્તન કરનારનાં દર્શનની ઇચ્છા થઇ છે તે પુર્ણ કરજો. કિર્તન ગાનારની માહિતગારી મેળવી, ચિન્તામણી વંદાવનમાં આવી. અતી આતુરતાથી, નયમાં પુછવા લાગી કે ભાઈ અહીં સુરદાસજી મહારાજ કિર્તન કરે છે, તે ક્યાં આગળ ! પુરવાસી કહે બેન હમણાં આ મંદિરમાં દર્શન કરવા આવશે અને તેજ વખતે ગાશે, રોજ રોજ નવાં નવાં કિર્તન ગાય છે. આજે છ માસ થયા અમે દરરોજ સાંભળીએ છીએ પણ સાંભળેલું એકે દિવસ સાંભળ્યું નહિ; પ્રભુની કૃપા ! ચિન્તામણી દર્શનની ઇચ્છાની આતુરતા દર્શાવતી બેઠી, હજારો મંત્રુઓની ભિડ ભરાઈ છે. સુરદાસ આવ્યા તે વખતે મનુષ્યમાં ઘોંઘાટ થયો. ઓ આવ્યા ઓ આવ્યા. ગણિકાએ વિચાર કર્યો, અહો આતો બિલ્વમંગળ !

હી દર્શન કરવા, વખાણ સાંભળી ચિન્તામણી જાણ,

સુરદાસને નિરખ્યા, પ્રમાણ દેહને જીવ્યું પરમાણ.

ચિન્તામણી કહે હે બિલ્વમંગળ સુરદાસ ! મને ઓળખો છો ?

બિલ્વમંગળ—હા હા ! માતાજી મેં તમને ઓળખ્યાં. ચિન્તામણી

માતા મેં તમને ઓળખ્યાં; મારા હોયને દરગુજર કરી મને સાધો રસતો દર્શાવનાર મેં તમને સારી પેઠે ઓળખ્યાં. આવો પધારો પ્રભુનું ભજન કરો ! કિર્તન કરો ! સુરદાસ નામ પાડવાનું કારણ અને પદ્મણી સાથે બનેલું સંઘર્ષ વૃતાન્ત બિલ્વમંગળે ચિન્તામણીને કહ્યું. ચિન્તામણી સાથે સુરદાસ વાત કરે છે. એટલામાં પદ્મણી પોતાના પતીને લઈ સુરદાસની મેલાળ લેવા હાજર થઇ. પદ્મણીને જોઈ સુરદાસ ચર્ચામાં પડ્યા. પધારો જનુતી પ્રધારો ! શ્રી વૈકુંઠપતિનો મેળાપ કરાવનાર માતાજી પધારો ! જુઓ ચિન્તામણી માતા, આ પદ્મણી, મને પ્રભુ દર્શાવનાર છે, ચિન્તામણી કહે સાપ ઝાલી બારીએ ચઢ્યા હતા તે દિવસ યાદ આવે છે ? અરેરે હું નિર્ભાગી અંધ તે અંધજ

(સુરદાસ) રાગ: કવાલી, તાલ: દાદરો.

હું તો અંધ અજાણમાં કુખી રહ્યો; નથી વિષયની વાતમાં સાર રતી.
અરે હાં નથી વિષયની વાતમાં સાર રતી.

હું તો કામના કીચમાં છાપ રહ્યો, મારો અમુલ્ય અવસર એજે ગયો;
દુષ્ટ બુદ્ધિથી ભોગવ્યું દુઃખ અતી. નથી.
મેં તો જાણ્યા નહિ જીગદીશ કદી, મેં તો અણુધટતી મૂખ વાણી વદી;
થયો મુંઢ સુઝી મને ઉંધી મતી.

(ચિન્તામણીને) તમે કુટના દોષ નીવારણ છો ?

(પદ્મણીને) તમે ભવસિંધુના તારણ છો ?

હવે ગોવિંદ કરશે કાણુ ગતી. નથી.

નગ્નનિવાસીઓ કિર્તનમાં આતુર થએલા સુરદાસના સામું જોઈ રહ્યા છે. સર્વ આતુરતા જાણી સુરદાસ પાંચ પદ બોલ્યા. સભા વિસર્જન થઈ. ચિન્તામણીને લઈ સુરદાસ પોતાના આશ્રમે ગયા. પદ્મણી પણ રજા માગી પત્ની સાથે પોતાના આશ્રમે ગઈ. જ્યારે સુરદાસ ચિન્તામણીને લઈ ઘેર આવ્યા કે તરત, અંત્રિક્ષથી પ્રસાદનો પડીઓ ઉતર્યો. બિલ્વમંગળ કહે લ્યો ચિન્તામણી આ પ્રભુની પ્રસાદી આરોગો ! ચિન્તામણી કહે પ્રસાદ ક્યાંથી લાવ્યા ? બિલ્વમંગળ કહે હમેશાં શ્રી હરિ પોતેજ મને પ્રસાદ આપે છે. ચિન્તામણી કહે તમને શ્રી હરિ આપે છે ને મને ના આપે !

(ચિન્તામણી) રાગ: પરજીઓ.

ધિક્કાર પડે મારા જીવને, સીતરામરે સીતારામરે.

આપે પ્રેસાદી મને શ્રી હરિરે, ત્યારે કર પ્રાશનરે;

સોગન ખાઉ છું હું તો રથામના, નહિ લેઉ જળ અન્નરે. ધિક્કાર. ૧

આપને મળેલી કદી હું જમુંરે, તેમાં મુંજને શું લહાણુરે;

આવી 'ન' આપે મને શ્રીહરી, તો તો તણુ તર્ત પ્રાણુરે. ધિક્કાર. ૨

ખેસુ ધણીના ધ્યાનમાંરે, જપુ જીવહાથી જાપરે;

એના આપ્યા વિના જો જમું, બ્રહ્મહત્યાનું પાપરે. ધિક્કાર. ૩

ચિન્તામણીની પણ સાચી પ્રીતિને પારખી પ્રભુ પ્રસાદ આપી ગયા.

લગવાન પ્રસાદ આપીને ગયા બાદ જન્મે જન્મ્યા, રાત્રી પ્રભુવિલાસમાં ગુબરી સવારે ચિન્તામણીએ શ્રી જગન્નાથપુરી જવાની રજા માગી. કાળે કરીને એકવાર શ્રીહરી સુરદાસની પાસે આવ્યા ! હે ભક્ત હવે અવસાન આવી રહ્યો છે, માટે કાળને આધીન થા, અને મારી કરુણાદ્રષ્ટિને અનુસરી સ્વર્ગભોવનનું સુખ ભોગવવાને જા ! સુરદાસ કહે અરે એટ-

લામાં કાળ ! કાળને શી ઉતાવળ આવી ! સદ્બુદ્ધિએ ચાલનારને પણ
કાળ ! ભગવાન કહે હે ભક્ત, કાળ સર્વને ખાય છે, એમાં સાડ નરતુ
કાંઈ જોવાનું નથી.

(સુરદાસ)

મરાઠી સાખી.

સવા લક્ષ કિર્તનતો કરવાં, એમાં નવ રહે બાકી;

પચીસ હજારે ખોટ પડી છે, કાળ રહ્યો કેમ તાકી;

હવે શું થાએ, દાસ ખોલ, મિથ્યા જાએ.

હવે

મહારાજ મેં સંકલ્પ કર્યો છે કે સવાલક્ષ કિર્તનો કરી આપનું સ્તવન
કરવું તેમાં એક લાખ થયાં છે ને પચીસ હજાર બાકી છે. તે પૂરાં
થયાં હોત તો સાડ !

(ભગવાન)

મરાઠી સાખી.

સંકલ્પ તારો પુરણ કરવા, જોડીશ હું પદ આપ;

સુરસામ કે સુરપ્રભુની; પાછળ માડે જાપ;

એ એધાણી, સત્ય વદુ હું આ વાણી.

એ.

સુરદાસ કહે મહારાજ કાલે સવારે સુર્ય ઉદય સમયે હું કાળને
આધિન થમશ, આજે મને ધરાર્ધને ભજન કરવા ઘો.

પ્રભુ પધાર્યા, સુરદાસ મંદિરમાં જઈ કિર્તન કરવા લાગ્યા. કિર્તનની
સમાપ્તિએ લોકને કાળનો ભય દર્શાવી પુણીંદુતી કરી.

પાછું વાળા ના જોયું પાપી, આકાળ કાળ કરવા તડ્યો છે;

વિપ વિપયનું અંગ રહ્યું બ્યાપી, મૂરખ તને મેંજો ચડ્યો છે.

ઉંધુ ઘાલીને કેમ સુતો અધર્મિ, ચેતીને ચાલ્ય જરા ચાંપી. આ કાળ. ૧

દુર્લભ દેહ તને મળાઓ છે મોઘો, બુદ્ધિ વિચારવાને આપી. આ કાળ. ૨

બુદ્ધિએ બળ કરી રૂઠું ના ધચ્છયું, કુડ કુબુદ્ધિ ના કાપી. આ કાળ. ૩

પાન્ડવના કુળમાં પરિક્ષિત રાંજ, સ્વરૂપમાં નાંખીઓ આપી. આ કાળ. ૪

પાન્ડુના પિતાએ રોડ્યોતો કાળને, આખરે સ્થિરતા સ્થાપી. આ કાળ. ૫

કાળયવન બળ્યો કાળતણે બારણે, માધવનાં પગલાં માપી. આ કાળ. ૬

કેડે ઠટાર ધૂરી મારે છે કાળને, મોહનના હોય જે મેળાપી. આ કાળ. ૭

બાપુ બાળક ફરે ચતી હિમંગમાં, જાપ પ્રભુનો જાપી. આ કાળ. ૮

(શ્રીહરી સુરદાસને સ્વદેહીએ વૈકુંઠ લઈ ગયા.)

રાગ; મામેરા માટે મહેતે. (મામેરૂ.)

સુરદાસ તરીઆ અધમ જોધારણ ધરા;

લાઇ તાને અધમને પોતે શ્રી ભુગદીશ.

કામી જન તરશે, સમજી છેડે કામ;	
ક્રોધી જન તરશે, ક્રોધ શમાવે તમામ.	૨
કામી ક્રોધીને લોભી, તરી કાય જાય;	
પણ સલેલ ભગતતો, નાવે સ્વર્ગની માંય.	૩
અપરાધ નિવારી, સ્વર્ગ સુખતો આપે;	
શ્રીહરી કૃપાળુ, ભક્તિને પરતાપે.	૪
ધર્યો હરી વેપ તો, ભોગવીઓ અવતાર;	
અપરાધ હરીનો, દુઃખતો અપરંપાર.	૫
એક હરીને સમરો, કરમાં લઇ કરતાલ;	
કહે કેશવ કૃપાએ, સેવક બાપાલાલ.	૬
કાંઈ હરીચુણ ગાતાં, હરજી પુરે કોડ;	
સૌ હરીજન ખોલો, જય જય શ્રી રણછોડ.	૭

શ્રી દ્રૌપદી ચીર હરણુ. ૬૩

પદ. રાગ; જે હુમ્મ થાય તે.

આખી અવનીના જન જય હારી, જેને રહાય મોરારી,	
તેતો પામ્યા છે ભવજળ પારી, જેને રહાય મોરારી;	
ભિખ્ર પ્રતિજ્ઞાને જાણી ભૂધરે, ભક્તને લીધા ઉગારી.	જેને ૦ ૧
ચંદ્રહાસને ચંડાળે ઘેર્યો, મતીને મોહને મારી.	જેને ૦ ૨
તેલ કઢા સુધન્વા ભક્તની, ગંગાનું શી ..તળ વારી.	જેને ૦ ૩
પંચાળીના પટકુળ પૂર્યા, નમ્ર થઇ નહિ નારી.	જેને ૦ ૪
આહ મામેરને વિવાહ પૂત્રનો, નરસિંહની હુંડી શિકારી.	જેને ૦ ૫
દેવ સંકળનું રક્ષણ કરીયું, દહિતના કુળ વિદારી.	જેને ૦ ૬
અવસર જાણીને આવજો બાપુ, વહાલા ન મૂકો વિસારી.	જેને ૦ ૭
(કવિ) ગિતિ.	

ગણેશના ગુણ ગાઉ, સરસ્વતિને હું નામૂ શીશ;

ગુરૂ ચરણ ચિત્ત રાખુ, કૃપા કરો મને ઓરે ઓ - ધશ.

રાય રંક પર રહે, ગ્રહ ગ્રામ ને રહે દશે દીશ;

કોઈથી તરણું નં તૂટે, તુઠે જ્યારે જનને જગદીશ.

(કર્તા) જેને શ્રી હરી રહાયકુળ છે, તેને બ્રહ્માદીક દેવતા પણ બાદ કરવા સમર્થ નથી. શ્રી જગતનિયંતા પ્રભુની રહાયતા ભોગવી એ મહુ.

બનું સર્વોત્તમ કર્મ છે, અને તે મેળવનારને મહાચર્યથી ચાલવું પડે છે, શ્રી હરી સદા સત્ય અને શિયળનો સંગી છે, લક્ષ્મીને આધીન છે. શ્રીકૃષ્ણ-ચંદ્ર ભગવાનની જથ.

રાગ; મામેરા માટે; (મામેર).

જોઈ સમય શુભને, ચાલ્યા બ્રહ્માના તન;

વિણા કર લખને, કરતા નારદ મુન્ય.

૧

કરે કિંતન લક્ષિત, ગોવિંદનું કરે ગાન;

કંઈ અબ્દ પ્રહરમાં, રીઝવતા ભગવાન.

૨

જાય પવન વેગમાં, ક્ષણ ન લાગે વાર;

હરી આવી પહોંચ્યા, યમ તણે દરબાર.

૩

શાંતનું પૌત્ર ત્યાં, કુરુકુળના બુધ;

બેઠા આસનવાળા, દીઠા દિવ્ય સ્વરૂપ.

૪

નારદને દેખી, હર્ષ ઉપન્યો મન;

કહો ક્યાં જઈ આવ્યા, એરે શ્રી ભગવાન.

૫

ગિતિ.

નારદજીને દેખી, પાંડુ રાજે કરીઓ પોકાર.

ઓહું મનમાં આવ્યું, આંખે ચાલી અશ્રુની ધાર.

(નારદ) શેષ ન કર ! વિચિત્ર વિર્યાના પુત્ર શેષ ન કર ! મારા દર્શનથીજ તારું હૃદય ભરાય આવ્યું છે તેનું ખરું કારણ શું છે ? તે હું સમજ્યો નથી. આ યમરાજની કચેરીમાં તારું આટલું સન્માન છતાં તારે દિલગીર થવાનું શું પ્રયોજન છે, તે હે અર્ચાવિકાના પુત્ર મને સ્પષ્ટ રીતે સમજવ ? શ્રી હરીની સહાયતા વડે હું તારા મનની ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ. પાંડુ રાજા કહે છે નારદ મૂની મહારાજ ! યમના દરબારમાં અતી સન્માન છતાં મારું મન માનવું નથી. હે મહાન શિરોમણી બ્રાહ્મણ ! ત્રિશંકુનો પૂત્ર હરિશ્ચંદ્ર રાજસુયજ્ઞ કરી જે પદવીને પામ્યો છે, તે પદવીની મારી ઇચ્છા છે. આજે હરિશ્ચંદ્ર ઇંદ્રનો સલાહકાર અને પ્રધાન થઈ પડ્યો છે; હરકોઈ કાર્યમાં ઈંદ્ર હરિશ્ચંદ્રની જ સલાહ લે છે; એ હરિશ્ચંદ્રના વૈભવને દેખી દીલ સદા દ્રઝાયમાન રહે છે. અરે અપસોસ કે હું નિર્ભાગી વિપયભોગ કરતાંજ મૃત્યુ પામ્યો, જેથી યુગની સલાતો અધિકારી થયો છું. હે કૃપાસિંધુ નારદ !

ધર્મપૂત્રની પાસે જઈને, ઉપદેશ કરજો એવો,

અતી ઉમંગે યજ્ઞ કરે એ, હરિશ્ચંદ્રના જેવો;

જેથી જદા વરતાય, મારા મનનું માન્યું થાય.

જેથી.

નારદ—ફિકર નહિ; પાન્ડુરાજ હું ધર્મની પાસેજ જાઉં છું અને જેમ તમારા મનની ઈચ્છા પૂર્ણ થાય તેમ વર્તવા હું સમજાવું છું. એમ કહી નારદ મૂની ઈંદ્રપ્રસ્થમાં યુધિષ્ઠિરની પાસે આવ્યા. હે પાન્ડુના પુત્ર આજકાલ તારી સુકિર્તિ સધળે ફેલાઈ રહી છે, તારા તથા તારા ભાઈઓના આહુ-બળથી સૃષ્ટિ કંપાયમાન થાય છે, તારા પ્રધાનવર્ગ સારી સલાહ આપનારા છે, તારા નગરનો કિલ્લો મજબુત છે, તારા રાજ્યાધિકારીઓ ન્યાયી છે, તારા લશ્કરના માણસો શૂરા અને નિમકહલાલ છે. તારી રૈયત વફાદાર છે, વળી વિશેષમાં શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર લગવાન તને સદા સ્હાયકુળ છે તેથી હું ધણેજ પ્રસન્ન થયો છું. વાહ યુધિષ્ઠિર તારા સલામંડપની શોભા તો સ્વર્ગથી પણ અધિક છે; હાલ હું સ્વર્ગથીજ ચાલ્યો આવું છું.

ધર્મરાજ—નારદમૂની મહારાજ! આપ સ્વર્ગની શોભાનું વર્ણન કરો, અને મારા પિતાના શુભ સમાચાર કહો!

(નારદ) રાગ; ત્રિતાળ ચોપાદ.

તમે શુભોત્તે યુધિષ્ઠિરરાય, કહું સ્વર્ગતણીરે શોભાય;
રાજ ઇંદ્રની શોભા સારી, બેઠા રૂપીમૂનીને બ્રહ્મચારી. ૧
બેઠા ગાંધર્વ કિંનર યક્ષ, પારીજાતકને કલ્પવૃક્ષ;
કંઠે શોભે કનકનીરે માળ, મણી મૂગટ ને લવ્ય કપાળ. ૨
જેનો જશ સલામાં ગવાય, એવો એક હરિશ્ચંદ્રરાય;
એ ત્રિશંકુનો પૂત્ર પવિત્ર, શોભે ઇંદ્રતણો જાણે મિત્ર. ૩
એથી યમરાયની શોભા સારી, જેતાં હર્ષ થયો મૂને ભારી;
ત્યાંતો બેઠા છે ભૂતળ ભૂપ, યમરાજની શોભા અનૂપ. ૪
ત્યાં છે પાન્ડુ તમારા તાત, તેને યમ પૂછીને કરે વાત;
વરણ કુબેરને સૂર્ય સલાય, ફરી સધળે હું આવ્યો આંધ. ૫

ધર્મરાજ—મહારાજ ઇંદ્રના દરબારમાં એકજ હરિશ્ચંદ્ર રાજ કલ્યા-
તેનું કારણ શું? અને તે એવી ઉત્તમ પદવીને શાથી પામ્યો?

નારદ—સત્યવાદી ધર્મિષ્ઠ પ્રજાપાળક રાજ હરિશ્ચંદ્ર કોઈથી ન થાય
એવો રાજસૂય યજ્ઞ કરી, ઈંદ્રથી સનમાનને પામ્યો છે. હરિશ્ચંદ્ર જે પદવીને
પામ્યો છે તે પદવીની ઇચ્છા તમારા પિતા કરે છે.

મરાઠી સાખી.

સર્વે ભાઈઓ સંપ કરીને *લોક વાસના ટાળો;

* લોક વાસના-સ્વર્ગાદી લોકની ઇચ્છા.

ધૃષ્ટા થઇ છે તમે પિતાને, મોહ તણી એ જળો;

એ પિતૃ રણ, વિચારી જોને પાંચે જણ.

પિતૃ

ધર્મ—કૃપાનાથ ! હું યજ્ઞ કરવાને સમર્થ નથી, તોપણ આપ જેવા મહાત્માની કૃપા હોય તો ધૃષ્ટા કર ? શી આજ્ઞા છે ? હરિશ્ચંદ્રના જેવો યજ્ઞ હું કરી શકીશ કે નહિ ?

(નારદ)

મરાઠી સાખી.

હરિશ્ચંદ્રના જેવો જગમાં, ખીજો નહિ જળવાન;

કામ કંઠણ પણ તમને હલકું, સ્હાય સદા ભગવાન;

એ માનો સત્ય, પ્રભુ તમારી દાખે પત્ય.

એ.

શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ભગવાનની સહાયતાવડે એ કાર્ય તારાથી જરૂર થશે, જા માર વચન છે. (નારદમૂનિ વિદાય થયા.)

નારદના વચને ધર્મરાજ અતી શોચ કરવા લાગ્યા, અરે મારાથી રાજસુ યજ્ઞ થશે કે નહિ, અરે મારા પિતાની મનોવૃત્તિયો સકળ થશે કે નહિ, અરે શ્રીકૃષ્ણ હોય તો હું એમના ચર્ણ પૂજી મારા મનની મૂંઝામણ દુર કર. તેજ વખતે દ્વારીકાંથી પ્રભૂ આવ્યા, ધર્મે ભગવાનનું પૂજન કર્યું. પ્રભૂ કહે હે અન્નતરણુ ધર્મરાજ આજે શા કારણથી ઉદાસીનપણું છે ? અને તે શું કાર્ય કરવાથી દુર થશે તે મને નિવેદન કર ! ધર્મરાજ કહે હે ભિડભંજન ભગવાન !

(ધર્મ) રાગઃ નિર્ધન પણ નયણાં ઠરશેરે. (મામેર.)

આજે મારું હું મહારાજરે, સ્હાય તમારી શામળીઆ;

તમ સ્હાએ સરશે કાજરે.

સ્હાય. ૧

ધૃષ્ટા થઇ કરવા ક્યવુંરે, સ્હાય. સોમત્ર ખાઇ સહેજે પચવુંરે. સ્હાય. ૨

આજે ઉડળ ધાલુ આભરે, સ્હાય. તમ હાથે લાલ અલાભરે. સ્હાય. ૩

આજે કંકરથી ઘટ પુરેરે, સ્હાય. નિર્બળથી ખેડી તૂરેરે. સ્હાય. ૪

કિડીના મુખમાં કોળુરે, સ્હાય. શત્રુને રણમાં રાણુરે. સ્હાય. ૫

હલવો તો હાલે પત્રરે, સ્હાય. ધૃષ્ટા થઇ કરવા સત્રરે. સ્હાય. ૬

(શ્રીકૃષ્ણ) અરે ! આશ્ચર્ય. આ શું ! ધર્મરાજ તમારી મતી

રાજસુય યજ્ઞ કરવાની થઇ તે યોગ્ય છે; પણ તે તો પૃથ્વીના સકળ રાજાઓને છતી સૌઆજ્ય પદવી ભોગવે તેજ કરી શકે છે, પુર્વે જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે જ્યારે નક્ષત્ર કરી ત્યારે શેષ રહેલા ક્ષત્રિયોએ એવું કહેલું

કે ત્રણ અગ્નિયે કરીને તે જરૂર નાશ પામશે; હંસ ડિમ્બક અને કંસનો નાશ થશે; હવે એનો પણ વિનાશ નજીક આવ્યો છે એમ હું માનું છું.

શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ભગવાન ભિમ તથા અર્જુનને લઈ જરાસંધના નગ્ર પાસે આવ્યા, અને કોઈ બિજેજ રસ્તેથી શત્રુના નગ્રમાં બ્રાહ્મણના વેષે પ્રવેશ કર્યો, બ્રાહ્મણને દેખી રાજાએ સન્માન કર્યું. જ્યારે પૂજા કરવા માંડી ત્યારે તેની પૂજા પોતે ગ્રહણ કરી નહીં; રાજા કહે છે તમે બ્રાહ્મણ થઈ મારી પૂજા ગ્રહણ કરતા નથી તો તમે કોઈ વેષધારી કપટી છો એમ મને લાગે છે. ભગવાન કહે હા અમે તારા શત્રુ છીએ. રાજા કહે મેં તમારી સાથે વૈર કર્યું હોય એવું મને લાગતું નથી, તમારે જુર ધણું હોય એવું મને યાદ આવતું નથી તો શત્રુ શી રીતે ?

ભગવાન કહે હજારો નિરપરાધી રાજાઓને કદ કરી બેઠો છું એ તારી ઉન્નતાઈ અને અભિમાન છે, માટે તારા ગર્વને તોડી રાજાઓને છોડાવી અમે અમારો ધર્મ બજાવીશું.

રાજા—અરે દેવતા પણ મને જીવતા સમર્થ નથી તો તમે કોણ છો ? તે મને જણાવો ! ભગવાન કહે હું વસુદેવનો પુત્ર કૃષ્ણ અને આ બન્ને પાંડુના પુત્ર ભિમ તથા અર્જુન છે, હવે તારા જેવા અધર્મિનો અંત નજીક આવ્યો છે. એમ સમજ ! બેલ તારે કેવી રીતે યુદ્ધ કરવું છે ? તારે પ્રથમ અમારા ત્રણમાંથી કોની સાથે યુદ્ધ કરવું છે ! જરાસંધ કહે હું ત્રણેની સાથે યુદ્ધ કરવા સમર્થ છું પણ જ્યારે તમે મને એકની સાથે યુદ્ધ કરવા માગો છો ત્યારે મારે ભિમની સાથે યુદ્ધ કરવાની મરજી છે શ્રીકૃષ્ણ કહે વાર કાલે સવારે ભિમ તારી સાથે યુદ્ધ કરશે.

બિજે દિવસે સવારમાં જરાસંધ પોતાના દીકરા સહદેવને રાજ્યાસન સોંપી, રણસંગ્રામમાં ભિમસેન સાથે ઢંદ યુદ્ધ કરવા ગદા લઈ આવીને ઉભો રહ્યો. જેમ મામસામા બે સિંહ શોભે તેમ શોભવા લાગ્યા. એક એકના મનમાં અતી ઉત્સાહ એ રહેલો હતો કે હું હમણાં મારું છું જરાસંધ જાણે કે ભિમને ને ભિમ જાણે કે જરાસંધને હમણાં મારું છું. ગડદા પાટુ ઢીચણ કોણી કરતા અરસપરસ એક એકને પૃથિવ ઉપર પછાડતા ધોર યુદ્ધ થયું. તે યુદ્ધ રાત્રિને દિવસ જરાએ વચમાં આરામ લીધા વિના બન્ને વીરોએ તેર દિવસ સુધી કર્યું. પછી બીજે દિવસે ઔટલે કારતીક સુધી આદ્યશને દિવસે શ્રીકૃષ્ણની સહાયતાથી ભિમે જરાસંધને ચીરીને ફેંકી દીધો. તેજ વખત તેનો પુત્ર પુજનો સર્વ સામાન લઈ આવ્યો; શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરી. ભિમ તથા અર્જુનની પણ યથાવિધી પૂજા કરી. સ્વર્ગમાં

દેવતાઓએ નિશાન ગડગડાવ્યાં ને ત્રણેના ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટી કરી.

અંધીખાને પુરેલા સર્વ રાજ્યોને અંધનથી મુક્ત કર્યો. મુક્ત થએલા સર્વ રાજ્યો શ્રીકૃષ્ણ તથા લિમ અર્જુનની વારંવાર સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. હે પ્રભુ આજે અથાગ દુઃખમાંથી આપે અમને મુક્ત કર્યાં માટે અમે સર્વ આપના આભાર નીચે આવ્યા છીએ; વળી આપ જે આજ્ઞા કરો તે ઠાઠાવા તૈયાર છીએ. શ્રીકૃષ્ણ કહે તમે સર્વ સુખ શાન્તિમાં પોતપોતાને સ્થાનકે પધારો; પણ થોડા દિવસમાં ઈંદ્રપ્રસ્થમાં રાજ્ય સુધિષ્ટિર રાજસુય યજ્ઞ કરનારા છે ત્યાં આવજો. બહુ સારૂ બહુ સારૂ કહી સર્વ રાજ્યો વિદાય થયા ? જરાસંધને મારી શ્રીકૃષ્ણ તથા લિમ અર્જુન ઈંદ્રપ્રસ્થમાં આવ્યા. સુધિષ્ટિરે શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરી પ્રણામ કર્યા, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું હે ધર્મરાજ આ તારા અકેક ભાઈ ને એકેક દિશામાં મોકલ. તે સર્વ રાજ્યોને જીતી દિગ્વિજય કરી તને સામ્રાજ્ય પદવીનો અધિકારી કરે, ત્યારે તું રાજસુય યજ્ઞ કરવાને અધિકારી થાય, ધર્મ કહે પ્રભુ આપની કૃપા હશે તો તો સૌ ધર્મેશ્વર ? શ્રીકૃષ્ણ કહે હા ધર્મેશ્વર. દિગ્વિજય કરવા જવું છે એવી વાત સાંભળી અર્જુન સજ્જ થઈ ઉત્તર દિશા તરફ, લિમસેન પૂર્વ દિશા તરફ, નિકુળ પશ્ચિમ દિશા તરફ તથા સહદેવ દક્ષિણ દિશા તરફ એમ અતુકમે ગયા, શ્રીહરીને પ્રતાપે થોડા વખતમાં ચારે ભાઈઓ સફળ રાજ્યોને જીતી દિગ્વિજય કરી પાંચા કર્યા અને અખુટ દ્રવ્ય લઈ આવી ધર્મ રાજને પ્રણામ કર્યા. ત્યારબાદ ધર્મરાજએ યજ્ઞની દિશા લીધી, દેશેદેશથી હજારો રાજ્યો આવવા માંડ્યા તેમનો સારો સત્કાર કરી યોગ્ય ઉતારા આપ્યા.

યજ્ઞની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરવાનું કામ સહદેવને સોંપવામાં આવ્યું. તે સહદેવ ધણી ત્વરાથી કરવા લાગ્યો. વળી ધર્મરાજએ હસ્તિનાપુરમાં સર્વને આમંત્રણ કરવા નિકુળને આજ્ઞા કરી. તેજ વખતે નિકુળ સર્વને વિનયથી નિમંત્રણ કરી તેડી લાવ્યો. સર્વે મળીને ધર્મરાજને કહેવા લાગ્યા કે હવે સૌ આવી ગયા છે માટે સૌ સૌને યોગ્ય કામ સોંપી યજ્ઞનું કામ શરૂ કરો ?

તે વખતે વેદવ્યાસજી પધાર્યા અને વેદજ બાણે મુર્તિમાન હોય એવા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને લાવ્યા. તે યજ્ઞમાં વેદવ્યાસ પોતે બ્રહ્મા, અગિરસ ઋષિ સામગ, મહા બ્રહ્મનિષ્ઠ ઋષિ યાજ્ઞવલ્ક, અધ્વર્યુ તથા ધૌમ્યાચાર્ય સહિત વસુના પૌત્ર પૈત્ર મુનિ હોતા થયા; અને તે ઋષિયોના પુત્રો તથા શિષ્યો હોમ કરનારા થયા; પછી તે ઋષિયોએ પ્રથમ પુરુષાહવાચન કરી

તથા “યુધિષ્ઠિર રાજ રાજસુયયજ્ઞ કરીને ચક્રવર્તિ થાયો ” એવો સંકલ્પ કરી શાસ્ત્રવિધિથી યજ્ઞભૂમિની પુજા કરી. પછી સર્વ બ્રાહ્મણોએ મળી યુધિષ્ઠિરને દિક્ષા આપી; તે યજ્ઞ સ્વર્ગમાં ઇંદ્રના યજ્ઞની ખરેખર થવા લાગ્યો. કૈલાશ પર્વતનાં શિખર નેટલાં ઉઠ્યાં; ચોતરફ વૃક્ષોથી શોભાયમાન મધુરજળ ભરેલી વાવોવાળાં, મનને આનંદ આપનારાં અનેક તરેહનાં ચિત્રથી ચિત્રેલાં, મજાનુત કિલ્લાઓથી ઘેરાયેલાં અસંખ્ય ધામ ધર્મરાજ-એ બંધાવી રાખ્યાં હતાં. તેમાં સર્વને યોગ્ય રીતે ઉતારા આપવા માંડ્યા. ભોજનના સર્વ પદાર્થ તૈયાર કરાવવાનું દુઃશાસનને; બ્રાહ્મણોને સત્કાર કરવાનું અશ્વત્થામાને; રાજાઓની તળવીજ રાખવાનું, સંજયને, સુવર્ણ રત્ન તરેહવાર વસ્ત્રોની સંભાળ રાખવાનું તથા બ્રાહ્મણોને ઇચ્છિત દાન આપવાનું કામ કૃપાચાર્યને સોંપ્યું. બીજાઓને પણ યોગ્ય કામ બતાવવામાં આવ્યાં, અને એ સર્વની સંભાળ રાખવાનું કામ લિષ્મપિતામહ તથા દ્રૌણાચાર્યે પોતે સ્વીકારી લીધું. સોમદત્ત, આલ્લિક તથા જયદ્રથને લઈ ધ્રતરાષ્ટ્ર રાજા તો ધણીની પેઠે ફરતા અને નાણા ખરચતી સઘળી કુંચી વિદુરજીને હાથ આવી, દુર્યોધન ધર્મરાજને જે ભેઠ આવે તે ગ્રહણ કરતો હતો. આ સઘળું જોઈ શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હે ધર્મરાજ, મને શું કામ સોંપો છો? યુધિષ્ઠિર કહે મહારાજ આ બધું આપની કૃપાથીજ થાય છે છતાં જ્યાં છો છુ પડતું હોય ત્યાં આપ યોગ્ય પ્રદોષસ્ત કરાવી લેજો. શ્રીકૃષ્ણ કહે સર્વ કાર્ય સાફ થાય છે છતાં યજ્ઞમાં મૂખ્ય કાર્ય તો બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરવાનું છે, તમો ધન આપી બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરશો અને હું એમના પગ ઘોષ પ્રસન્ન કરીશ.

નિર્વિધે યજ્ઞનું કામ પૂર્ણ થવા તૈયારી થઈ ત્યારે લિષ્મપિતાએ યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે હે ભારત. હવે રાજાઓનું યથાયોગ્ય પુજન કરો! પુજન કરો તેમાં આચાર્ય, બ્રાહ્મણ; સંબંધી, સંન્યાસી, મિત્ર અને રાજા અર્ધ પામવા લાયક કહેલા છે; અને તે ધણે કાળે આપણે ત્યાં આવેલા છે માટે સર્વને માટે અર્ધ લાવો તેમાં વળી જે સમર્થ અને શ્રેષ્ઠ હોય તેને માટે પ્રથમ લાવો ?

યુધિષ્ઠિર કહે છે હે પિતામહ પ્રથમ અર્ધ આપ કોને આપવા ધારો છો? લિષ્મપિતામહ કહે હે ધર્મરાજ સર્વ અધિકારને ટાળનાર જેમ સુચ છે તેમ આપણી સલાનું લુપણ આ શ્રીકૃષ્ણ છે માટે હું ધારું છું કે પ્રથમે પુજન શ્રીકૃષ્ણનુંજ થવું જોઈએ. પોતાને અનુકુળ વચન વડિલના મુખમાંથી પણ નિકળ્યાં તે વખતે ધર્મરાજએ સહદેવ સામી નજર કરી.

તરતજ સહદેવ પુજની સર્વ સાધિત્ય લષ્ણ લાજર થયો. યુધિષ્ઠરે વીધીયુક્ત શ્રીકૃષ્ણની પુજા કરી અને શ્રીકૃષ્ણને તે ગ્રહણ કરી. તેજ વખતે દમયોપનો પુત્ર એદીરાજ શિશુપાળ ઉભો થયો અને કરડી દ્રષ્ટી કરી બોલ્યો.

[શિશુપાળ] રાગઃ હું હું રાજાજી હું હું રાજાજી.

ધર્મરાજ તમે ધર્મને જાણો, આજ કયો અન્યાય;	અધર્મિં
સકળ રાયની સમક્ષમાં, કેમ કૃષ્ણનું પુજન થાય.	અધર્મિં ૧
એ ભરવાડો એ ગોવાળો, ધેર નથી એને રાજ;	"
રાજ નથી પણ પુજન લે છે, એને શાની લાજ.	" ૨
બ્રાહ્મણ જાણીને પુજન ઇચ્છો, પુજો વેદવ્યાસ;	"
શુર જાણીને જો પુજો તો, ધૌમ્ય કોણ છે પાસ.	" ૩
આચાર્ય જાણીને પુજતા હો તો, કૃપાચાર્ય છે આંહી;	"
વડિલ જાણીને પૂજતા હો તો, લિખ્મ ગયા છે ક્યાંધ.	" ૪
સ્નેહી જાણીને પુજન ચાહો, પુજો દ્રુપદ રાય;	"
અશ્વત્થામા સર્વજ્ઞ સૌથી પુજનનો મહીમાય.	" ૫
સર્વ રાયને અહીંયાં તેડી આજ કયું અપમાન;	"
અસહ્ય કર્મ સહ્યું નવ જાગે, મહોતનું દેષ્યું દાન.	" ૬

અરે લિખ્મની મતી ક્યાં મારી ગઈ છે ? અરે કૌરવનું આજે આખર આવ્યું લાગે છે નહિ તો આવી નીચ મતી કેમ થાય ! અરે હાય આવા મહાન પરાક્રમીની સમક્ષમાં નિર્જળનું પૂજન ! સિંહોની સમક્ષમાં શિયાળનું સન્માન ? ભલે સ્નેહ અને મંત્રિયે કરીને કૌરવો સદન કરે; પણ હું જે એના સર્વ દુર્ગુણને જાણું છું તે સહન કરી શકતો નથી.

(કવિ) ગિતિ.

સહદેવને મૃત વાયુ, જન્મે કોઈયા લેવાને પ્રાણ;

લિખ્મ પિતાએ વાર્યા, યથાર્થ બેઢિને સંભળાવી વાણ.

લિખ્મ કહે છે હું લિખ હું સહદેવ તમે રજે કોઈ કોષ કરી એની સનમુખ જાગ્યો ? એ તો મૃત્યુનો ગ્રેરલોજ આજે બકવાદ કરી રહ્યો છે. જ્યારે એનો જન્મ થયો ત્યારે તેને ત્રણ આંખ અને ચાર હાથ હતા, તે વખતે આકાશવાણી થઈ, કે જેના બોળામાં બેસારવાથી તેના હાથ ખરી પડે ને નેત્ર સમાઈ જાય તેને હાથે તેનું મૃત્યુ થાય, વળી તે વખતે ગયેડાની માફક શબ્દ કયો હતો. એની આંખનો સમાવેશ અને હાથનું ખરવું એ શ્રીકૃષ્ણના બોળામાં સુવાડવાથી થયું હતું. મારે શ્રીકૃષ્ણજ તેને હમણાં મારશે એમ મારી મતી છે, વળી જ્યારે જાણ્યું કે શ્રીકૃષ્ણના હાથે મારા પુત્રનું મૃત્યુ છે ત્યારે તેની

માએ માગ્યું કે, મારા પુત્રના અપરાધની ક્ષમા કરજે. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણને કહેલું કે હું તેના સૌ અપરાધ ક્ષમા કરીશ, એથી વિશેષ થશે તો તરત તેનો વધ કરીશ.

શિશુપાળ કહે છે હે લિષ્મ આવી ભોળા ભટાર્ષિ શા કામતી ? નપુશકને પુરુષ કહેવો, કાગડાને હંસ કહેવો અને ખાખોચીઆને સમુદ્ર કહેવો એ કેવળ અજ્ઞાન અને અનર્થ છે; તેમ નહિ પૂજવા લાયક આ શ્રી કૃષ્ણમાં ગુણનું આરોપણ કરી તેને પૂજન પાત્ર ગણવો તે તો અતી અનર્થ છે ! આવા દોષ અને દુષ્ટ છતાં દુર્યોધનને દંતવક છતાં, કૃપાચાર્ય અને કર્ણ છતાં, શલ્ય અને શકુની છતાં, વિરાટ અને વિંદ છતાં, જયદ્રથ અને જયત્સેન છતાં, ભગદત્ત અને લિષ્મક છતાં, અશ્વત્થામા ને અનુર્વિંદ છતાં અને રૂદ્રની સાથે રાઠ મચાવે એવા રૂકમિનિ છતાં વિશેષમાં વૃદ્ધ વસુદેવ છતાં તેનું પૂજન કેમ થાય !

યુધિષ્ઠિર કહે છે હે વડીલ પિતામહ, આપણા યજ્ઞમાં ખામી ન આવે એવી કંઈક યોજના કરો ! લિષ્મ કહે આપણે શ્રીકૃષ્ણના શરણમાં રહીએ છીએ તે જ્યાં સુધી શાન્ત થઈને બેઠા છે ત્યાં સુધી આપણને કોઈ પ્રકારનો ભય નથી. નારદ કહે હે યુધિષ્ઠિર તમે જે ક્યું છે તે યોગ્ય ક્યું છે. જે શ્રીકૃષ્ણની પુજા નથી કરતો તે જીવતાં સુધી મુવા સરખો છે, તેની સાથે ભાષણ કરવું પણ યોગ્ય નથી. શીશુપાળ કહે હે યુધિષ્ઠિર આ શ્રીકૃષ્ણની પુજા વૃથા કર નહિ તો તારા સંબંધીઓને પતંગીઆં રૂપે, દિવક રૂપે મારામાં પડી બળા મરવા મોકલ ! એવું સાંભળી ધર્મે શ્રીકૃષ્ણના સામું બેસ્યું કે તરત શ્રીકૃષ્ણને સુદર્શન ચક્રને યાદ કર્યું.

કૃશ્ન કોપને સમજી અંતર, ચક્ર ચોટયમાં ધાયું;

શિશુપાળનું મરતક છેદ્યું, તેજમાં તેજ સમાયું;

થયો જયજયકાર, કૃશ્ન નામનો ત્યાં પોકાર.

થયો.

યજ્ઞ સમાપ્ત થયો અને ધિમેધિમે સૌ ધર્મની આજ્ઞા લઈ વેરાવા લાગ્યા; પાંડવો સર્વ રાજાઓને એકે એકે વિદાય કરતા ગયા, પણ દુર્યોધન તથા સુબળ પુત્ર શકુની મયદાનવની રચેલી સલાનો મંડપ બેઠા રહ્યા.

શ્રીકૃશ્ન ધર્મની રજા લઈ દ્વારીકાં ગયા અને વ્યાસ મુની ધર્મને કહીને ગયા કે “ તારા નિમિત્તે અહિંયાં આવેલા સઘળા રાજાઓનો ભિમ તથા અર્જુનના બળથી અને શ્રીકૃષ્ણની નજરથી નાશ થશે.” કારણ કે જે સમયે શિશુપાળનો વધ થયો તે વખતે આકાશમાં ધ્રુમકેતુ દેખાયો હતો અને પૃથ્વી કંપાયમાન થઈ હતી. વ્યાસના વાક્યનો વિચાર કરતા ધર્મરાજ મયદાનવના રચેલા મંડપમાં બિરાજમાન થયા, ત્યાં સર્વ આવીને

યોગ્ય સ્થાનકે ખેંચી ગયા, અને કોઇ કોઇ જોવા માટે મનસ્વી ફરવા લાગ્યા. મયદાનવની માયામાં ભુલા પડાય નહિ તેને માટે સુવર્ણના તાર બાંધેલા હતા જેને મણી ભેરવેલા હતા. જે કોઇ જોવા માટે જાય તે મણીને પકડી ચાલે જેથી શીઘ્રે શીઘ્રે રસ્તે સર્વનું અવલોકન કરી પાછો નીકળી શકે.

ન્યારે દુર્યોધન જોવા ગયો ત્યારે સહદેવે કહ્યું આ મણી ગ્રહણ કરો ! જેથી અવળે રસ્તે જવાય નહીં. દુર્યોધન કહે શું હું અંધ છું કે મને મણી આપે છે ? બસ નહિ ! હું એમને એમ જવાના !

(મયદાનવ રચિત સભા વર્ણન.)

(કવિ) રાગ; ઘડપણ કોણે મોકલ્યું.

શોભા સભારે મંડપની છે સારીરે, વર્ણન વાણી શું કરે.

જેને શેષ શકે ન ઉચ્ચારીરે; વર્ણન. જેમાં કામ છે મીનાકારીરે. વર્ણન
જેની રચના છે અદ્ભુત ન્યારીરે; વર્ણન. દહિત મયદાનવે નિરધારીરે. વ૦

યોજન પૃથ્વી આંકી કરીરે, લિંપી કનકની ગાર;

ઠેરે ઠેરે મણી જડયારે, હીરા માણેક રત્ન અપાર.

વર્ણન ૧

કનક વૃક્ષો કનક પત્રો, કનક વિણ નહિ વાત;

દિવ્ય દિપે છે દેખતાં, રે, જેમાં ભવ્ય છે ભપકાળી ભાત;

” ૨

ચિત્ર ચિતરીઆં દેવનાંરે, જાણે દેશે જવાળ;

કંઈકની શોભા એવી રચીરે, જાણે દે છે સકળને દાળ.

” ૩

તરીઆ તોરણ બાંધીઆં, વળી આગળ કદળી વૃક્ષ;

ભાત્યમાં ભુલવણી દીસતીરે, જીવે જોનારા રાખીને લક્ષ.

” ૪

નિર્મળ જળ ભરી તલાવડી, તેને નિલમણી કેરી પાળ;

રંગ બંનેને એક છેરે, દેખી ભુલા પડે છે ભુપાળ.

” ૫

કરન્નિમ દાર રચાવીયું, જાણે દેખાય શીધી વાટ;

જતાં વાગે કપાળમારે, ઘણા જનના ઘડાઇ જાય ઘાટ.

” ૬

કમળ પુષ્પો દિસતાં, જાણે ચિતર્યા કાચની ભોમ;

એની તે શોભા શી કહુંરે, દેખી લગ્નય સુર્ય ને સોમ.

” ૭

હંસ કુરંડવ ચક્રવાક, વળી અન્ય પક્ષીના સોર;

કનક પિંજરમાં પુરીઆરે, બોલે પોપટ મેના ને મોર.

” ૮

વાઘ વરૂની થાય ગરજના, સિંહની વાણી ધોર;

આઠ હજાર રાક્ષસ ઉડતારે, રક્ષા કરતા આઠે પહોર.

” ૯

સભા જેઈને સૌ વિસ્મય પ્રાપ્તે, આ તે શું કહેવાય;

આ સભાની આગળેરે યમ કુબેરની ઝાંખી દેખાય.

” ૧૦

રાગ; મળવા આવીરે ગર્વ ભરેલી ગારી.

જોવા આવ્યોરે દુર્યોધન અહંકારી, કાંઈ અસ્ત્ર શસ્ત્રને ધારી. જોવા૦

સુંદર પટકે તોરે લટકે, ખરા જરીના જામા;

છાતી કાઢી ચાલે જોરે, ડાબે પડખે મામા.

જોવા૦ ૧

દિવ્ય સભાની મધ્યે શોભે, ધર્મ ધોરધર ભુપ;

નિકુળ ને સહદેવ પાસ છે, કામદેવ સમ રૂપ.

જોવા૦ ૨

ભિમ ને અર્જુન દીપતા, સુર્ય ચંદ્રની જોડી;

પંચાળીના પાંચે પુત્રો, કરતા દોડમ દોડી.

જોવા૦ ૩

ધટોતકચ ને અભિમાન્યું, બેઉ અસાકારી તંન;

રઠીઆળી રૂપાળી જોડી, દેખી મોહ્યા જન.

જોવા૦ ૪

દિવ્ય ઝરખે દીપી ઉઠે, દેવાંશા સમ દારા;

આકાશ મંડળમાં જેમ શોભે, ચંદ્રની પાછળ તારા;

જોવા૦ ૫

ભદ્ર કારણી ભણી સુભદ્રા, બેઠી વચલી ખારી;

તેની આગળ ઇંદુપેરે, દુપદરાજ કુમારી.

જોવા૦ ૬

સ્થળ ને સ્થાનક જળ દેખાએ, જળ સ્થાનક સ્થળ ભાજે;

મયદાનવની માથા મધ્યે, ઢળીઆ ઘોળે દહાડે.

જોવા૦ ૭

હાથે વસ્ત્રો હંચાં લીધાં, જળ જાણીને જ્યારે;

ભિમને અર્જુન પરસ્પર જોઈને હસીઆ ત્યારે.

જોવા૦ ૮

જળને સ્થાનક સ્થળ સમજીને, ચાલ્યો જાએ બળમાં.

પાળ ઉપરથી પગલું માંડયે, ઉઘો પડીયો જળમાં.

જોવા૦ ૯

પડતામાં પોકારી ઉઠી, સકળ સભાની વરતી;

મોઢે આહુ લુગડુ રાખી, હરી વદની બહુ હસતી.

જોવા૦ ૧૦

હસવાનો છેડો નવ આવ્યો, ક્યમે ન થાએ બંધ;

હસતાં હસતાં બોલી ઉઠી, અંધતણા તે અંધ.

જોવા૦ ૧૧

બીજી મેરથી ભિમ હસે છે, આતે કૌતક કેવું;

દુર્યોધને મન વિચાર્યું, સધળું સાંખી રહેવું.

જોવા૦ ૧૨

ધર્મરાજાએ વસ્ત્ર મોકલ્યાં, તે નવ અંગે ધાર્યા;

ભુલ્ય થએલી દખાવવાને, બે ત્રણ ડપકાં માર્યા.

જોવા૦ ૧૩

બહાર નિકળી દોડ્યો જોરે, બેબે નવ અટકાયો;

દ્વાર દેખીને ગયો પેસવા, ભડાક ત્યાં ભટકાયો.

જોવા૦ ૧૪

દ્વાર નહિ ત્યાં ખુલ્લું દેખે, ઉઘાડાને બુધ;

સભાની મધ્યે ગડબડ ચાલી, નિશ્ચે અંધનો અંધ.

જોવા૦ ૧૫

કર્તા—દુર્યોધન અહંકારીને મયદાનવની માયાનું ખરાખર પારખુ જડ્યું. અતી હાસ્ય થવાથી અંતરમાં બળત્રા લાગ્યો; અને ધર્મની રંગ લઘ હસ્તિનાપુર તરફ રવાના થયો. રસ્તામાં આવતાં ધર્મની સમૃદ્ધી અને પોતાની હાંસીનો વિચાર કરતો ચાલ્યો જાય છે, મુખે સ્વાસોસ્વાસ લેતો જાય છે કે સેંકડો માણસો જેની આગળ પાછળ આવતાજ હોય, એવો મેઘાડંબર છત્રનો ધણી રોપમાં એકલો ચાલ્યો જાય છે. પાછળ શકુની યુમ પાડી રહ્યો છે, હે ભાઈ બિમ્બો તો રહે ! છે શું ? મને કહે તો ખરો ! અરે માફ સાંભળ તો ખરો ? કેમ આમ રોપમાંને રોપમાં ચાલ્યો જાય છે ?

શું; શું ! ધર્મરાજની સમૃદ્ધી હું સદન કરી શકતો નથી. સકળ દેશના રાજાઓએ તેને તામેદારની પેઠે દ્રવ્ય આપ્યું તેથી તે માત્રાજ્ય પદવીને યોગ્ય થયો છે; તે હું સદન કરી શકતો નથી. શ્રીકૃષ્ણે શિશુપાળનો વધ કર્યો તે સર્વ રાજાઓ જેમ રહ્યા પણ કોઈ કાંઈ કરી શક્યા નહિ તે માત્ર પાંડવના ભયથીજ, તે હું સદન કરી શકતો નથી. પતીને આધીન રહેલી સ્ત્રી શાક્યની સમૃદ્ધી સદન કરેજ; તેમ હું કાંઈ પાંડવની સમૃદ્ધી સદન કરી શકતો નથી. અરે હાય છેવટ એના સભા મંડપમાં મારી થએલી હાંસી તો શી રીતે સદન કરી શકું ! મામા હું અગ્નિમાં બળી મરીશ; વા ઝેરનું ભક્ષણ કરીશ; અથવા જળમાં ડુબી મરીશ; પણ છવીશ નહિ.

રાગ; અંખા જોયાની આહી, નિરંત્ર મોરિ માહી.

માફે અંતર દાઝે ધાડું, ફાટી કોને દેખાડું.

ખેર તણા અંગાર બજે છે, જાણે ચીરીને કોલલા કલાડું. ફાટી ૧

બળતામાં બળ ઝાઝું વધે છે, કદી પડે નહિ તાડું. ફાટી ૨

કોલરૂપી આજે અગ્નિજ રૂઝો, શાયી હું શાન્તિ પમાડું. ફાટી ૩

હાંસી અને અપમાનજ માફ, મ્હોત ન આવ્યું આડું. ફાટી ૪

હું દુર્યોધન સુત સતીનો, પંખનાં પ્રાણીને પાડું; ફાટી ૫

રંક જાણે છે હું રાજ્યને પામ્યો, રાતની રાતમાં રહાડું. ફાટી ૬

આવતી કાલે ધ્રુવ પ્રદસ્થમાં, કાળા હું કાગ હિડાડું. ફાટી ૭

અભિમાનથી એ દેખે છે, રથજ રથજ મુંદર લાડું. ફાટી ૮

અવબેલીનેઃ અંટસ મુજને, પૃથ્વીમાં ક્યારે પહાડું. ફાટી ૯

મફાહી સાખી.

કહે શકુની શાન્ત આઓને, વિન્ન સકળ તે ટળશે,

હાસ્ય કરે જે અન્ય જનોનું, આંખે આંસુ ઢળશે;

કહું યુક્તિ એક, જગદીશ્વર જે રાખે ટેક.

કહું૦

ભાષ દુર્યોધન ! સત્યવાદી ધર્મરાજ, અતી પરાક્રમી લિમસેન, ગાંડિવ ધતુપનો ધરનાર અર્જુન, યુદ્ધમાં સદા જય કરનાર નિકુળ, દુરમનને ડગાવનાર સહદેવ, અભિમાનીના અભિમાન મૂકનાવનાર અભિમન્યુ, મદા-માયાવી દક્ષિત ઘટોતકચ, અગ્નિથી ઉત્પન્ન થએલો દ્રોણાચાર્યનો કાળ-દ્રષ્ટલુપ્ત, લિખ્મનો કાળ શિખંડી અને એ સર્વને રહાયભૂત સાત્યકી સહિત શ્રીકૃષ્ણ છે; માટે યુદ્ધમાં તો તેમને ઇદ્રાદીક દેવતા પણ જીતવાને સમર્થ થાય નહિ, તો લિખ્મ, દ્રોણ, કર્ણ, અશ્વસ્થામા, કૃપાચાર્ય, તો ક્યાંથીજ થાય ! છતાં એક યુક્તિ મને સુજી છે, હું પાસા રમવામાં ધણો કુશળ છું. મને કપટરૂપી પાસા રમતાં એવા આવડે છે કે એકે દાવ સામાનો સર્વજો પડેજ નહિ, જે તારી મરજી હોય તો હું કપટના પાસા રચું ને તું ધર્મ-રાજને જીગાર રમવા આમંત્રણ કરાવ ! હું ધાંડું છું કે આ વાત દુઃશાસનને પણ જરૂર રચતી આવશેજ, કેમ વીરા દુઃશાસન તારી શું સલાહ છે ?

દુઃશાસન કહે હા એ સાચું, મુજને ગમતી વાત;

દુરમન દહાડા સુખમાં કાઢે, કરવો ત્યાં ઉત્પાત;

ભાષ જાં માની, સાચી યુક્તિ મામાની.

ભાષ૦

વીરા મારી તો ધ્યાન બરાબર ખેસે છે પણ કર્ણનો મત મળવો જોઈએ કે નહિ ? દુર્યોધન કહે કર્ણના અનુમત વિના તો કશું કાર્ય થાયજ નહિ. કેમ વીરા કર્ણ તારો આમાં શા અભિપ્રાય છે.

કર્ણ કહે તમ ત્રણેનો મત, એ મત મારો જાણો;

દુરમનને દાંતેથી સ્વાહા, કપટ જળને તાણો;

કાઠો દુર બલા, ધ્રતરાષ્ટ્રની લઈને સલાહ.

કાઠો.

શકુની—હા ! કર્ણ હીક કહે છે. આમાં ધ્રતરાષ્ટ્રની તો સલાહ લેવી જ જોઈએ એમના અનુમત વિના કામ કરવું એ યોગ્ય નહિ, માટે આપણે ચારે જણુ ચાલો ધ્રતરાષ્ટ્ર પાસે !

ચારે જણુ મળી ધ્રતરાષ્ટ્રની પાસે આવ્યા. દુર્યોધન કહે પિતા પ્ર-ણામ છે ! ધ્રતરાષ્ટ્ર કહે શતન જીવો ! વિરા કેમ ? તેજ વખતે દુર્યોધનના હૈએ ડચુરા લરાયો અને તે રોવા લાગ્યો. ધ્રતરાષ્ટ્ર કહે ભાઈ મારે આંખો નથી તેથી હું જોઈ શકતો નથી પણ મને એમ સમજાય છે કે તું રૂદન કરે છે ? દુર્યોધન ન બોલ્યો પણ શકુનીએ જવાબ આપ્યો કે હે પૂજ્ય;

આજે તમારો પુત્ર અતી દુઃખમાં હુખી ગયો છે. એના શરીરને બેચેની ઉત્પન્ન થઈ છે; તે માત્ર યુધિષ્ઠિરનો રાજસુય યજ્ઞ બેઠેનેજ. ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે દુર્યોધન પાંડવો પોતાના ભાગ્યનું ભોગવે છે તેમાં તારે સંતાપ કરવો નહિ, તેં અતી પ્રયત્ન કર્યો છતાં પાંડવો બળવાન થતા બળ્ય છે તેમને સ્થાયભૂત ખીજા રાજાઓના સર્ગંધ બેઠાતા બળ્ય છે, તેમની સમૃદ્ધિની વૃદ્ધિ થતી બળ્ય છે, માટે નહી સમજ કે દૈવ્ય બળવાન છે. સંતાપ ન કર ! તું કાંઈ પાંડવોથી ઓછી સમૃદ્ધિવાળો નથી. હાલ સકળ રાજાઓ તારે વશ છે; પૃથ્વીમાં હસ્તિનાપુરની ગાદી ઉપર તને મેઘાડંબર છત્ર ધરાય છે માટે તું સૌ વાતે સુખી છું એમ માન ! અરે પિતાશ્વ શત્રુને સમૃદ્ધિની વૃદ્ધિ બેઠ કર્યો એવો પુરૂષ છે કે જે સહન કરી શકે ! શત્રુને સુખી બેઠ બેસી રહેનાર મરદ નહિ પણ હીનડા છે. પિતાશ્વ અરે પિતાશ્વ પાંડવોનો વૈભવ મારાથી બેથો જતો નથી. સકળ રાજાઓની સમક્ષમાં શ્રીકૃષ્ણે શિશુપાળનો વધ કર્યો તે સર્વ સહન કરી રહ્યા. એ મેં ત્યારનું બેથું છે ત્યારનું મને અન્ન લાવતું નથી. દેશાન્તરના રાજાઓ હીરા, માણિક્ય, રત્નના ઢગલા યુધિષ્ઠિરની પાસે કરી ગયા; તે યુધિષ્ઠિર ના પાંડવો છતાં તેઓ પરાણે અર્પણ કરી ગયા તે મેં નબરે બેથું છે ત્યારની મને નિંદ્રા આવતી નથી. યુધિષ્ઠિરના ઘરમાં દરરોજ વીસ હજાર બ્રાહ્મણ સુવર્ણના પાત્રમાં ભોજન કરે છે; વિશેષમાં અઢ્યાશી હજાર રૂપિ પોતાના ત્રિસ ત્રિસ નોકરને લઈને આવ્યા છે અને તેમને યુધિષ્ઠિર જમાડે છે; એક લાખ બ્રાહ્મણ જમી રહે છે ત્યારે એકવાર શંખનાદ થાય છે; આ સધળો વૈભવ બેઠ મને તો કાંઈ સુજ પડતી નથી. અરે. પિતાશ્વ મયદાનવની રચેલી સભા તો બળે છંદ્ર, વરૂણ અને કુબેરની સભાને ભૂલાવી દે તેવી છે; અરે હાય એ સભામાં મારી હાંશી ! (રાવા લાગ્યો) ધૃતરાષ્ટ્ર કહે બેઠા દુર્યોધન સંતાપ ન કર; તું રૂવે છે તે મારાથી સહન થતું નથી. દુર્યોધન કહે પિતાશ્વ શાન્તિ વળતી નથી અરે જે વખતે યુધિષ્ઠિર યજ્ઞ દિક્ષા લઈ બેઠા, તે વખતે વરૂણદેવ સુવર્ણની દોરીઓવાળા રત્ન જડીત શિંકામાં ઉત્તર સમુદ્રનું જળ લઈ હાજર થયા; તે વડે શંખ લઈ હજારો બ્રાહ્મણ સહિત શ્રીકૃષ્ણે યુધિષ્ઠિરને અભિષેક કર્યો; તે બેઠેને તો મને તાવ ચઢી આવ્યો છે. મને શાન્તિ શી રીતે વળે ! દ્રૌપદીના કેશમાં હજારો બ્રાહ્મણો સમથ' ઋષિમંડળ સહિત સ્વસ્તિવાચન કરી રહ્યા હતા તે વખતની શોભા બેઠેને પ્રસન્ન થવા જેવું પણ મને તો અસિદ્ધ થયો છે તે છુટાતો નથી. હાય.....શું'કર.....

શકુની. કહે દુર્યોધન ! ધરજ રાખ; શત્રુની સકળ સમૃદ્ધિ તારે આ-
ધીન થાય અને શત્રુ હાલખેહાલ થાય એવો ઉપાય હું જાણું છું; હું
કમંટના પાસા રચુ તેમાં એક તરફ તાર નામ અને બીજી તરફ ધર્મરાજનું
નામ લખુ તે પાસાથી તું ધર્મની સાથે જીગાર રમે તો હરખવત તારાજ
દા સવળા પડે ને ધર્મની હારજ થાય; પણ એ વાત પુન્યને ગમતી
હોવી જાઈએ ? દુર્યોધન કહે પિતાજી મારા મામા કહે છે એમાં કાંઈ ખોટું
નથી. એમ કરવાની આજ્ઞા આપો નહિતો મારાથી જીવાશે નહિ.

(ધૃતરાષ્ટ્ર) રાગ; ભારથની સાખી.

છાતા છાતા રહોને મારા વીરાજો, કુળદીપક ગુણના હીરા જો.	૧
તુજ કલ્પે કંપે મૂળ કાયાજો, હરીએ મૂકી છે એવી માયાજો.	૨
બેટા દીવકુ તારે દુભાયજો, મારે જીવ્યું તે ઝેરજ થાયજો.	૩
વાત ઉતરી મારે ગળેજો, કામ કરવું તે કળે કળે જો.	૪
પુરે ધધર સૌની આશા જો, કરો કપટ કેરા પાસા જો.	૫
બ્રહ્મ રાખશે આપણી પલ જો, લેવો જોઈએ વિદુરનો ભત્ત જો.	૬

[દુર્યોધન] ગિતિ.

વિદુર શું સમજે છે, ચાર મળીને કર્યું એજ થાય;

પાંડવોની પક્ષે સદા કરે છે, એક પક્ષ ન્યાય.

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે વીરા વિદુરને પુછવું જોઈએ. “ સાપ મરે નહિ ને લાંકડી
ભાગે નહિ. ” એવો ઉપાય રચવો જોઈએ, તે ઉપાય તો વિદુરજીવ ખતાવશે;
માટે એમને પૂછવું હોય તો સાહે !

[દુર્યોધન] મરાઠી સાખી.

પુછાપુછી કરો અતિથે, આખર થાશે હાંશી;

એથી અહીંઆં મરવું સારું, નાંખી ગળાંમાં ફાંશી;

માટે સત્વર કહો ધર્મરાયને આમંત્રણ દો. માટે.

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે વિદુરજીને મારી પાસે ખોલાવી મંગાવો. આમંત્રણ આ-
વતાંજ વિદુરજી હાજર થયા. રાજધિરાજ શું આજ્ઞા છે ? ધૃતરાષ્ટ્ર કહે હે
વિદુર મારા દિકરા દુર્યોધનની સાથે જીગાર રમવા ધર્મરાજને, આમંત્રણ
કરો ! વિદુર કહે અરે આ શું કહો છો ? ધર્મની સાથે જીગાર ! પારકા
દ્રવ્યની ઇચ્છા રાખનાર પુરુષ કદી સુખ પામતા નથી; પોતાનાજ મળેલા
દ્રવ્યમાં સંતોષ રાખી સુખ માનનાર દિવસે દિવસે વધારે સુખનો ભોગ-
દારી થાય છે. વિશેષમાં પાંડવોનો દ્રેષ કરવાથી જે સુખની ઇચ્છા રાખે
છો તે ફેગટ છે. પાંડવો કાંઈ તમારા શત્રુ નથી કે જેથી તમારા

આવા ખોટા વિચારની જરૂર પડે. (વિદુર લિષ્મની પાસે ગયા:) દુર્યોધન કહે પિતાજી આ વિદુરનું બોલવું મને જરાએ ગમતું નથી. જે શત્રુભાવ રાખતો હોય તેને શત્રુ છે એમ નથી, પણ જેને જેમને આપણને સંતોષ થતો હોય તે પણ આપણો શત્રુ છે. સંતોષ રાખવો એ નિર્ધન થવાનું પહેલું પગથીયું છે. સંતોષને સ્વાધિન રહી શત્રુની સમૃદ્ધિને જોનાર શોક્યના સુખને સંહન કરનાર સ્ત્રિની માફક બંધ્યા કરે છે. જે વીર પુરૂષો શત્રુને તથા થતા રોગને નાશ કરતા નથી તો તે થકી પોતે પરાલવને પામે છે. (વિદુરજી આવ્યા:)

અરે લિષ્મનો પણ એ મત છે કે જુગાર ન રમવું, જુગાર રમવાથી આપણા કુળનો ક્ષય થશે; અને હું તો તમારો અભિપ્રાય જાણીને જેમાં અંતે વિનાશ છે એવાં પરીણામને દેખું છું. ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે હે વિદુર તમે જલદી જઈ યુધિષ્ઠિરને અહિં બોલાવી લાવો ? જે આ કિત્તમ કારીગરોએ કરેલી સલાને જુવે અને તેમાં ફૂત રમે; જે થવાનું હશે તે થશે હું દૈવ્યનેજ બળવાન માનું છું. વિદાતાએ આખું જગત દૈવ્યને આધીન કરેલું છે તેથી હું દુઃખથી હર્ષ કે શોક પામીશ નહિ; પણ હાલ મારા વહાલા પુત્ર દુર્યોધનની મરણ સંપાદન કરો ! વિદુરજી વેગવાળા રથમાં ખેસીને ઇદ્રપ્રહસ્થમાં ગયા. વિદુરને દેખી સર્વ પ્રેમજન થયા પણ જુગારનું આમંત્રણ સાંભળી લેવાઈ ગયા.

[કવિ]

ગિતિ.

આમંત્રણ બ્યાં આવ્યું, પ્રથમ સલામાં સર્વ થયા ખુશી;

જુગાર કેર જાણી, દિધ્યા જાણે લીધા હોય સુશી.

યુધિષ્ઠિર—હે કાકા તમે સદા સર્વદા અમારા હિતમાં છો; વિચાર કરો ! છૂત રમવાથી મોટો કલેશ થાય છે એવું જાણનાર સજ્જન પુરૂષ કેમ તેની ધ્રુષ્ટા કરે ? તોપણ અમે તમારી આજ્ઞાને અનુસાર છીએ; અને મારે એવો નિયમ છે કે કાકા મને છૂત રમવા બોલાવે તો ના ન કહેવી; માટે ચાલો હું આવું છું.

ધર્મરાજ પોતાના લાઘવો, સ્ત્રિયો તથા પુત્રપુત્રાદિક સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના ઘર પ્રત્યે આવ્યા. સર્વ મળી વડીલ કાકાને નમસ્કાર કર્યા. ધૃતરાષ્ટ્ર કહે તમારો જન્મ થાઓ ! દીકરા મારી એવી મરણ છે કે તમે મારા દીકરા દુર્યોધન સાથે જુગાર રમો ? યુધિષ્ઠિર કહે વડીલ સુધર્મા તોપે કરી નેત્ર અંજવાથી દષ્ટિ નાશ પામે છે, તેમ પુર્વજન્મના કર્મે કરી મનુષ્યની બુદ્ધિ નાશ પામે છે; અને ત્યારેજ માણસ

તથા અધરીત પગલાં ભરે છે. હું નિશ્ચય કહું છું કે દુત એ વિનાશનું કારણ છે; પછી તો વડિલની જેવી આસા! ધૃતરાષ્ટ્ર કહે દીકરા ધર્મ; આપણા સભામંડપમાં પ્રવેશ કરો અને ત્યાં જઈ દુત રમવું શરૂ કરો! ધર્મ પોતાના ભાષણો સહિત દુતને માટેનિર્માણ કરેલા મંડપમાં આવ્યા. તે વખતે શકુનીએ કહ્યું હે યુધિષ્ઠિર આ પાસા તૈયાર છે તે હાથમાં ઝાલો અને દાવમાં જે જે વસ્તુઓ મુકવાની હોય, તેનો ઉચ્ચાર કરી નાંખો! યુધિષ્ઠિર કહે દુત રમવું એ કપટી પુરૂષોનું કામ છે, અને શાસ્ત્રથી ધર્મયુદ્ધ કરવું એ વિરવરનાં લક્ષણ છે; માટે દુત રમવાની ઇચ્છા કરતો નથી. શકુની કહે સમજી થઈ કેમ ભુલ્ય ખાઓ છો? પાસા કોઈની પક્ષ કરતા નથી. પકડો પાસા ને નાંખો દાવ!

ધર્મરાજ—જે કે જુગાર રમવું એ અધર્મ છે તો પણ મારે એ નિયમ છે કે કોઈ પણ માણસ મને જે કામ કરવા કહે તે મારે આનાકાની વિના કરવું. (પાસા હાથમાં ઝાલ્યા.)

(કવિ) **મરાઠી સાખી.**

ધર્મરાય કર પાસા ધાર્યા, ધુણ ઉઠી ધરણી;

સતિયા મુખપર શોક છવાયો, આતો કુડી કરણી;

લાગ્યા સૌને ધાવ; આજ યુધિષ્ઠિર નાંખે દાવ.

લાગ્યા.

ભિખુ—હે અનત શત્રુ? તારા હાથમાં જુગારના પાસા જોઈ મારે હૃદય કંપે છે, પણ શું કરું દૈવ્યની પાસે દીનતા નકામી છે.

દ્રોણ—વિરા ધર્મ; આ અતીષે અધટતુંજ થાય છે; તમારા હાથમાં *કપટ ભરેલા પાસા જોઈ મારે દીલ દુભાય છે. જાણોછોજ કે વ્યભિચારને અંતે વૈદ્યનું સન્માન અને જુગારને અંતે જરનો નાશ છે.

વિદુર—જેમાં સુખની સુંગંધી પણ નથી, એવા જુગારને રમી કાણ કરીને બેઠા છે. માટે આપ તે કાર્યથી દૂર રહો તો સારી વાત છે.

ભિખુ—મોટાભાઈ! આ સર્વ આપણા હેતસ્વિ છે અને તે આપણા હિતનાં વચન કહે છે, માટે તેના ઉપર પુરો વિચાર કરો પછી પાસા ઝાલો.

*કપટ ભરેલા પાસા=શકુનીએ એવા પાસા રચ્યા હતા કે જેને છ હાંશો એટલે પાસા પાડેલા હતા. એક હાંશ ઉપર દુર્યોધનનું નામ અને તેની સામેની હાંશ ઉપર ધર્મરાજનું નામ—જે હાંશ ઉપર ધર્મનું નામ તે હાંશના અંદરના ભાગમાં શીશુ રેહી ભાર કરેલો હતો કે જેથી પાસો ફરતો ફરતો ભાર આવે ત્યાંજ અટકે—ધર્મનું નામ નિચે આવે અને દુર્યોધનનું નામ ઉપર આવે, જ્યારે નાંખે ત્યારે તેમજ થાય.

અર્જુન—વડિલ આપ મુન્ન છો, ઢાની છો, સમજી છો, વિવેકી છો, વિચારવાન છો એટલે હું તો કાંઈ કહેતો જ નથી; થોગ્ય લાગે તેમ કરો.

નિકુળ—દુર્યોધનથી આપણી સમૃદ્ધિ જોઈ શકાતી નથી, તેમ અન્ન શસ્ત્રના ઉપયોગથી આપણને જીતવાની તેની શક્તિ નથી, તેથી આ કંપટ આજ કાઢી છે; શરમ તેના કરમને !

સહદેવ—ધૃત્વરત્રી ધૃત્વા ને યુધિષ્ઠિરની ધૃત્વા હું સરખીજ માતું છું.

ધર્મરાજ—તમારી સર્વની મારા તરફ લાગણી છે તેથી આમ કહો છો. છુતમાં જીતવું તેને હું પ્રાકૃમ માનતો નથી તેમ છુતમાં હાર થાય તેને હું હાર માનતો નથી, જો કે વાસ્તવિક જોતાં તો હારજીત છેજ પણ તેથી મને કાંઈ પણ હર્ષ કે શોક નથી. મારા પ્રથમના દાવમાં હું સમુદ્રમાંથી પ્રાસ થયેલા અમૃત્ય મણી જેમાં જડેલા એવો સુવર્ણનો દાર માંડું છું. બોલ્ય દુર્યોધન તું સામે શું માંડે છે ? દુર્યોધન કહે મારા લંડારમાં અસંખ્ય મણી છે તેની સાથે સઘળું દ્રવ્ય માંડું છું. પહેલા દાવમાં ધર્મરાજ હાર્યા..... હાર્યા પછી ધર્મરાજએ નિચે પ્રમાણે દાવ માંડ્યા. સઘળા દાવમાં શકુનીની જીત ને યુધિષ્ઠરની હારજ થઈ.

૨. કરોડો રૂપિયાની કિમ્મતનું સુવર્ણ તથા રૂપાનો લંડાર.

૩. હજારો રથની કિમ્મતની બરોબર સોનાનો, અને સોનાની ઘંટડી-ઓથી શણગારેલો મેઘની માફક ગર્જના કરનારો રથ.

૪. સોનાના મંગળસુત્ર, હીરામણેકના દાગીના, અમુલ્ય વસ્ત્રો અને મુગંધીદાર પુષ્પોની માળાઓ ધારણ કરનારી, અને માત્ર મારી આગ્રાથીજ સદ્યુરૂપોની સેવા કરનારી, તથા નૃલ્ય ગાયનકળામાં કુશળ એવી એક લાખ જૂવાન દાસીઓ.

૫. નિરંતર પરોપકાર વૃત્તિવાળા ઐષ્ટ વસ્ત્રને ધરનારા શુદ્ધ અતઃ-કર્ણવાળા ચતુર, શુદ્ધિમાન, કુંડળ ધારણ કરનાર એવા એક લાખ ને એકા-શી હજાર દાસ.

૬. મહોન્મત સોનાની સાંકળોથી નાંગરેલા, સોનાની અંબાડીવાળા શત્રુના શહેરને તોડનારા, મોતીની ઝુલોં તથા સોનાની સાંકળીઓથી શણગારેલા, આઠઆઠ હાથણીઓ સાથે વિહાર કરનારા એક હજાર દાસી.

૭. સોનાની ઘાંટીઓ ઉપર જરીના વસ્ત્રોથી રચેલી પતાકાવાળા, અનાજના ભરેલા એક હજાર રથ.

૮. અંબુને દરાવેલા ચિત્રરથ ગાંધર્વના અપાર્ણ કરેલા, તેતર તથા દુકર પક્ષી, જેવા વણવાળા ઘોડા.

૯. સુંદર અશ્વો તથા બળદો જોડેલા રથમાં કરનારા નિત્ય દુધનું

તથા સાળનું ભોજન કરનારા સાઠ હજાર થોદા.

અનુક્રમે ઉપરના સઘળા દાવ ધર્મરાજ હાર્યા, ત્યારે વિદુરથી સહન થયું નહિ. વિદુર કહે છે હે ધૃતરાષ્ટ્ર મ્હેતાના બારામાં આવેલા પુરુષને ઔષધ રૂપતું નથી, તેમ તમને મારાં વચન રૂપતાં નથી, આ તમારો પાપિષ્ઠ દીકરો દુર્યોધન જન્મ થતાંજ શિયાળની માફક રડતો હતો; તે સર્વ કૌરવોના વિનાશનું કારણ છે. આ મદોન્મત દુર્યોધન પાંડવોની સાથે વૈર કરી સકળ પરિવાર સહિત નાશ પામશે. અરે પુર્વે શુકાચાર્યે કહ્યું છે કે જે માણસના આચાર્યથી વડિલોની કિર્તિને કલંક લાગતું હોય તેનો ત્યાગ કરવો, કુળના અને કુટુંબના બચાવ માટે એક માણસનો, ગામના બચાવ માટે કુળનો, દેશના બચાવ માટે ગામનો, અને પોતાના શરીરના બચાવ માટે આખી પૃથ્વીનો ત્યાગ કરવો પડે તો કરવો. કાગડાઓ મયુરોને દુઃખ આપે છે તેમ આ કૌરવો પાંડવોને સંતાપે છે તેનાં અંતે પરીણામ માઠાં છે.

દુર્યોધન કહે વિદુર ! વગર સમજ્યું બોલો છો વિદુર ! હે પાંડવોમાં નિરંતર પ્રિતી રાખનાર અને કૌરવોનો સદા દ્વેષ કરનાર વિદુર તમે સમજતા નથી કે અપ્રિય બોલનાર માણસ શત્રુનું કામ સારું છે ! જે પુરુષ પોતાના પ્રિયનાં વખાણ અને અપ્રિયની નિંદા કરે છે; તે પ્રિયનો જ્ય અને અપ્રિયનો પરાજય ઇચ્છે છે એમ નક્કી બાણવું. આ ધૃતરાષ્ટ્ર અંધ છે તેથીજ મને બોળામાં સાપ પાળે એમ પાળ્યા છે. પાળેલો બિલાડો પાળનારનાંજ પિંછાં વિંધી નાંખે તેમ તમે એને વિંધો છો તેનું આ નિર્લજ્જ ધૃતરાષ્ટ્રને ભાનજ નથી.

વિદુર કહે છે હે ધૃતરાષ્ટ્ર બાળકને કડવું ઓસડ ગમતું નથી તેમજ આ બાળક યુદ્ધિવાળા તમારા પુત્રને મારા વચન ગમતાં નથી. જે પુરુષ પ્રથમ કોઇની સાથે સ્નેહ રાખે અને પછી તેને દુષણ આપે, તો તે મુખ્ય કહેવાય છે. અગ્નિહોત્રિના ધરમાં રહેવાથી કદ્યાણુ થશે એવું દુષ્ટ સ્ત્રિને ભાન નથી; તેમજ આ દુર્યોધનને મારા વચનનું વજન નથી. જે પુરુષ નિતીનાં વચન કહેનારનો ત્યાગ કરે તેની સાથે મિત્રતા નિરંતર નભે નહિ, મારા હિત વચનનો અનાદર કરનાર પાપિષ્ઠ દુર્યોધન થોડા વખતમાં પશ્ચાતાપને પામશે.

શકુનિ—હે કુંતિના પુત્ર, તમો સર્વ દ્રવ્ય હારી બેઠા; હવે તમારી પાસે ન હારેલું હોય તે કહો ? ધર્મ કહે હે સુખળના પુત્ર, મારી પાસે જે છે તે મારી નજર બહાર નથી કે તું મને યાદ દેવરાવે છે ? (એમ કહી ધર્મરાજ નિચે પ્રમાણે દાવ માંડે છે.)

૧૦ હંનરો^૧ અને લાખો^૨ કોડ^૩ અને અખજ^૪ ખર્વ^૫ અને નિખર્વ^૬ પક્ષ^૭ અને શંકુ^૮ જલદી^૯ અને અંત^{૧૦} મધ્ય^{૧૧} અને પ્રાધ્વ^{૧૨} કરતાં પણ વધારે શિક્ષા કુંદનના.

૧૧ સમુદ્રથી તે પર્ણાશા નદી સુધીના વચલા મુલકમાં જેટલા ઘોડા, ગાયો, બળદ તથા બકરાં હોય તે.

૧૨ જ્ઞાત્રણુ વગર ઇંદ્રપ્રસ્થની, ને તેના તાબાના મુલકની પ્રજા, પૃથ્વી અને લલિમ સહિત.

૧૩ સુશોભિત વસ્ત્ર અને અમુલ્ય અલંકાર સહિત પુત્રો.

૧૪ સુંદર સ્વરૂપવાળો વરણાગીમાં વળેલો, યુવાન લાલ નેત્રવાળો, સિંહ સરખા કાંધાવાળો મહાબાહુ, નિકુલ.

૧૫ સર્વને ઉપદેશ કરનાર, જગતમાં પંડિત નામથી પ્રખ્યાત, સહુદેવ.

૧૬ વડાણુ જેમ સમુદ્રના પારને પમાડે છે તેમ યુદ્ધરૂપી સમુદ્રના પારને પમાડનાર અતીપરાક્રમી શત્રુને છતનાર, અર્જુન.

૧૭ વિષમ માર્ગથી બચાવનાર ઈંદ્રની પેઠે એકલો યુદ્ધ કરનાર ચોતરફ નજર રાખનાર નિત્ય લૂગુટી ચઢેલી રાખનાર, સદૈવ ક્રોધી, શત્રુનો પરાજય કરનાર, જેના સમાન બીજો કોઈ બળવાન નહિ એવો, ભિમસેન.

૧૮ ધર્મની મૂર્તિ અને ધર્મનો અવતાર પોતેજ યુધિષ્ઠિર.

શકુનિ—ધર્મરાજા પોતાની પાસે દાવ માંડવાનું રહેલું છતાં પોતાનો પંડજ દાવમાં માંડે તે અધર્મ ક્યો કહેવાય ! ધર્મરાજા હાયાં. પોતાનો પંડ હાયાં. હવે એક અમારાથી નહિ છતાંએલો દ્રૌપદીરૂપી દાવ રજો છે. તે માંડીને તમે રમો. દુર્યોધન કહે હા ! એ દાવ માંડીને તમે રમો !

(શકુનિ) મરાઠી સાખી.

ગયું ખડ પાણુ પાછું વળશે, ખટપટ મનની છાંડો;

એક દાવ જો આવે સવળો, દુપદ તનયા માંડો;

કદી કર્મ કરે, કર્મ કરે તે કોઈ ન કરે. કદી.

ધર્મરાજા કહે છે આ મારા છેલ્લા દાવમાં (૧૯) મારું સર્વ પાછું મેળવવાની સરતમાં શરદ્ધતુનાં કમળપત્ર સરખાં નેત્રવાળી, કમળ સરખી સુગંધમય દેહવાળી, લલિમ સરખી સ્વરૂપવાળી, સુકોમળ અંગવાળી, પુરૂષને ગમતા સ્વભાવવાળી; સર્વ સદ્ગુણની ભરેલી, મધુરાં વચન બોલનારી,

૧ એકડોને ત્રણ મીડાં. ૨ એકને પાંચ. ૩ એકને સાત ૪ એકને નવ. ૫ એકને અગિયાર. ૬ એકને તેર. ૭ એકને પંદર. ૮ એકને સત્તર. ૯ એકને આગ-લીસ ૧૦ એકને એકવીસ. ૧૧ એકને ત્રેવીસ. ૧૨ એકને પચીસ મીડાં.

સર્વનું પ્રિય કરનારી, ધર્મ અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ કરાવનારી, પતિના પછી શયન કરનારી, પતિથી પહેલાં જાગ્રત થનારી, સેવક તથા સ્વામિના સર્વ ધર્મને જાણનારી, ચંદ્ર સમાન મુખવાળી, મોગરાના પુલની સુગંધીને દાખે તેવી સુગંધની આપનારી સુંદર શ્યામ મોટા ચળકતા કેશવાળી; એવી મહાસતી દ્રૌપદીને દાવ માંડીને રમુ છું. આવાં વચન સાંભળી સભામાં બેઠેલા વૃદ્ધપુરૂષો ત્રાસી ગયા અને પોકાર કરી બોલ્યા કે ધિક્કાર ધિક્કાર, સર્વ ક્ષોભ પામ્યા, લિષ્મ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય, અશ્વસ્થામા, વિદુર, અને વિકર્ણને તો બેઠેથી પસીનો થયો; અને રૂપાં ઉભાં થઇ ગયાં; તે સર્વે લમણે હાથ દબ મોઢેથી જેમ શક્તિ વગરનો સાપ કુકારે તેમ નિસ્વાસ મૂકવા લાગ્યા. ધૃતરાષ્ટ્ર હર્ષથી ઉભા થઇ પુછવા લાગ્યા. શું બતાવે? શું બતાવે, શું બતાવે. દુઃશાસન તથા કૃષ્ણ અતીહર્ષ પામતા હતા. તે વખત શકુની દાવ નાંખીને બોલ્યો કે અમો જીત્યા તેજ વખતે ગર્જના કરી દુર્યોધન બોલ્યો, શાહબાહ! આખી જીતીને આનંદ આજેજ ભોગવાશે. ઉઠો વિદુર! પાંડવોની માનિતી પક્ષથીને તેડી લાવો અને તે મારા ધરની સકળ દાસીઓની હુંડી થઇને મારા ધરનું વાસીદુ કરે અને વળી જે હલકામાં હલકું કામ હોય તે પણ કરે.

(દુર્યોધન) રાગ; એ છે સતિ એની ન્યારી ગતી. (સૈરંધ્રિ).

વહેર વળ્યું ગયું સર્વ મળ્યું, જાઓ દ્રુપદ બાળાને લાવો અરે;

લાગ્ય લળ્યું કળે કર્મે રળ્યું, લાવો લલના દેખી માઝ મન્ન કરે.

હરવિદની પર હક્ક છે મારો, આજ અમિ કેરો ઉગશે તારો;

સ્થામા વિના યથો સંસાર ખારો, સદ્ગુણ ગણું જાણે હું જનમારો. વહેર. ૧

એ અબળા પર ઝેર છે ઝાઝું, યાદ કરી કરી અંતર દાઝું;

એણે કર્યું માઝ અપમાન તાણું, ભરી સભામધ્ય કહેતાં હું લાણું. વહેર. ૨

હાસ્ય કર્યું માઝ મંડપ બેશી, લાગ્યો ધણું જાડું ભોંયમાં પેશી;

અંધ કલ્હો કોડે સુંદર કેશી, રામાને દેખત નાંખુ હું રહેશી. વહેર. ૩

કેર કર આજે કૌરવ ભાળે, પાંડવો પેખીને પ્રાણજ બાળે;

રાણી મટી થઈ દાસી આ કાળે, મહેલમાંહી જઈ વાસીદાં વાળે. વહેર. ૪

વિદુર—હે મંદ શુદ્ધિવાળા દુર્યોધન મ્હોતની જાળમાં ફસાયેલો તું, ન બોલવાનાં વચન બોલે છે, અને જેમ મૃગ સિંહોને ક્રોધ પમાડે તેમ તું પાંડવોને ક્રોધ પમાડે છે, ઝેરી સર્પો જેવા પાંડવો તારા ઉપર ક્રોધ પામ્યા છે. સર્વ હારી જવાથી યુધિષ્ઠિર દ્રૌપદીને દાવમાં માંડી રમ્યા છે, પણ તે દ્રૌપદી દાસીપણું પામવાને લાયક નથી, એવી મારી મંતી છે. માન્ય કરવા લાયક પુરૂષોનું અપમાન કરનાર નર વહેલા વિનાશ પામે છે.

મદાન પ્રયો સામાને હૃદયમાં ખુએ એવાં વચન યત્નને પણ કહેતા નથી. અધમ દુર્યોધન ઇમણને પથ્થર આંધી પાણીમાં નાંખવાથી અને વદાણમાં વધારે ભાર ભરવાથી છુટે છે, તેમ તમોએ પોતાની જાતનેજ આળવા આ દૂતરૂપી અગ્નિ સળગાવ્યો છે, માટે સર્વ દોરવેનો લયકર રીતે નાશ થશે. લંપટ! દ્રૌપદીને લાવો કહેતાં લગ્નનો કેમ નથી!

[વિદુર] રાગ; કંટકે કોથ જણાવિયો. (અંદહામ.)

લંપટ લાજ જરા નહિ, બોલે મુખથી માઠાં વચન;

કેર કાજો કરે અલ્યા કાળથી, કેમ ધૃત્વર આપે અન. લંપટ. ૧

અલ્યા કુટ છુદ્ધિ તારી દાખવી, કર્યું કર્મની પેરે કર્મ;

આને અધર્મ તે આગળ થયો, પણ આગળ પડશે ધર્મ. લંપટ. ૨

જ્યારે કોપશે કાળ કરાળથી, ત્યારે નહિ રહે મરવાનો માગ;

અલ્યા સુતા સિદ્ધ જગાડીઆ, વળી છંછેડ્યા કાળા નાગ. લંપટ. ૩

જ્યારે વિર વકોદર કોપશે, અને કોપશે છંદનો અંશ;

ત્યારે મ્હોતાનાં તેડાં જાણુને, તારો કાઠી નાંખશે વંશ. લંપટ. ૪

અલ્યા દ્રુપદુમ્ન જેવો રાજની, જેની બેની આ દ્રૌપદી નાર;

આવું જાણે તો અલ્યો રહે નહિ, તને પહેંચાડે જમને દ્વાર. લંપટ. ૫

હજી સમજે તો સાફ છે ઘણું, પ્રિતે પાંડવના ગુણ ગા;

કટુ વચન કહેવા હું નવ જાઉં, તારે ગરજ હોય તો જા. લંપટ. ૬

વિદુરનાં શિખામણની સાથે કહોર વચન સાંભળીને હાંશીની સાથે તિરસ્કાર કરતો દુર્યોધન બોલ્યો. અરે પ્રાતીકામી આ વિદુર પાંડવોથી ખીડે છે. તેથી આવાં વચન બોલે છે, તારે પાંડવોની શિ પરવા છે! તારે પાંડવોનો શો લય છે? - માટે તું જા ને દ્રૌપદીને જલદી લક્ષને અદો આવ! વિદુરથી તો જવાશેજ નહિ.

(દુર્યોધન) શુરાની સમગ્રેર ઝાલવા, કાયરને કળ કયાંથી;

+કલિંગ પક્ષિ ખાંતે ખાએ, સિદ્ધ તણા મુખમાંથી;

એ ગત એ જાણે, મુરખ મોળે થી માણે. એ ગત.

દુર્યોધનનો દુક્રમ થતાંજ પ્રાતિકામી ઉભો થયો અને માર્ગમાં પશ્ચા-તાપ કરતો ચાલ્યો.

[પ્રાતિકામી] રાગ; રેદન કેરેરે મૃદાલશા.

ખલ્યુરે સ્તેવકે જનનું છવવું, ખલ્યો ખલ્યો અવતાર;

ખલ્યો ખલ્યો આજે યદ રવો, અંગ લાગ્યો અંગાર. ખલ્યુરે. ૧

+ કલિંગ=એ એક જાતનું પક્ષિ માત્ર સિંદની દાદયમાં ભરાએલા માંસ-મોજ આહાર કરે છે.

જોખમકારી આ જાંઘી; રહેવું પરને આધીન;

દુઃખ એ દારણુ વેઠવું, સદા ફરવું દીન.

બળ્યુંરે. ૨

અન્ન પરાયાના હાથમાં, મન સુદ્ધિને પ્રાણ;

પંડતી પીડા એ કાં કરે, ચઢ્યો ચાંચીઆ વહાણ.

બળ્યુંરે. ૩

કઠણ વચન તે કહેવાં પડે, હોય પુજન પાત્ર;

એથી અધિક સાર મ્હોત છે, ગળજે મારાં ગાત્ર.

બળ્યુંરે. ૪

આભ પડે મુજ ઉપરે, દેજે ધરતી માગ;

વિજળી વપુને છેદજે, પડતાં પ્રથુ સમ પાગ.

બળ્યુંરે. ૫

કારણ કળાય ના પેટનું, એછે કલેશનું મુળ;

આવી રીતે પેટ પોષતાં, પડે પેટમાં ધુળ.

બળ્યુંરે. ૬

સેવકપણું સૌથી આકર, વપુ કરવો વેચાણ;

વચન બાણ બાપુ વેઠવાં, સારી નર્કની બાણ.

બળ્યુંરે. ૭

અતી શોકાતુર મુખે આવી દ્રૌપદી સામા હાથ જોડી ઉભો રહ્યો.

સતિયે જાણ્યું આ સેવક મને કાંઈ કહેવા આવ્યો છે, પણ મારી આગળ

એનાથી બોલી શકાતું નથી. અરે બોલ વીરા કાંઈ સંદેશ છે ?

(પ્રાતિકામી) રાગ; રે રશિયાળ.

કરજોડીને સેવક બોલે વાણીરે;

માતાજી.

બોલ બોલતાં આંખે આવે પાણી.

મારાં માતાજી. ૧

આજ ઉપનયુ અનર્થ કેર મુજરે,

માતાજી.

સમજીએ ઉપજીવ્યું ચોળી શુળ.

મારાં માતાજી. ૨

ધર્મ ધોરધર પાંડુ કેરા સુતરે;

માતાજી.

દુર્યોધન દરબારે રમીઆ દૂત.

મારાં માતાજી. ૩

હાર્યા હાર્યા રિદ્ધી સિદ્ધી સરરે;

માતાજી.

અહંકારીને અંતર ઝાઝો ગર્વ.

મારાં માતાજી. ૪

છેલ્લે દાવે હાર્યા માજી તમનેરે;

માતાજી.

જીત્યો ત્યારે જોર ચઢ્યુ છે જમને.

મારાં માતાજી. ૫

દાસ થઈને બેઠા પાંડવ દીનરે;

માતાજી.

સિંહ થાય જેમ બકરીને આધિન.

મારાં માતાજી. ૬

પાપી પ્રેયો હું આવ્યો છું આજરે;

માતાજી.

ચાલો કહેતાં મુજને આવે લાજ.

મારાં માતાજી. ૭

(દ્રૌપદી) ગિતિ.

પ્રથમ એ મુજને હાર્યાં, કે એ હાર્યા પોતાનું આપ;

ધમરાયને પુછી, પાછે પગલે પાછો આવ બાપ.

દ્રૌપદીનો પાછો મોકલેલો દુત સકળ સભાની વચમાં ધર્મરાયને પુ-
છવા લાગ્યો કે હે અન્નતશનુ ? દ્રૌપદીએ પુછાચું છે કે પ્રથમ તમે પો-
તાનું આપ હાર્યા છો કે મને ?

દુર્યોધન કહે એને પુછવું હોય તે અહિ આવીને પુછે ! ન જલ્દી
પકડી લાવ ! પ્રાતીકામી કહે છે હવે હું દ્રૌપદીને શું કહું ? દુતનાં વચન
સાંભળી દુર્યોધન ગર્જના કરી બોલ્યો. વીરા દુઃશાસન ! આ દુત મીમના
ભયથી ત્રાસે છે, માટે ઉઠ ! એ અપમાન અને હાંશીની કરનારીને ઘસડતી
તાણી લાવ !

ઉઠો વીરા મારા, કહણુ કામ આ ક્રોધથી નવ થાએ;

પાંડવોને દેખી, કાયર સૌકો લય પામી જાએ.

(દુઃશાસન) મરાઠી સાખી.

વિરા તારો અનુજ બંધુ, આધિન મારે રહેવું;

લાલ હાની કે સાર ખોદું છળ્હાથી નવ કહેવું;

હું છું આધિન, જળને ઓથે રહે છે મીન.

હું

પાપીનો પ્રાણ લેવા જેમ જમરાજ ઉભા થાય તેમ મુખથી કુંદવાટા
મારતો હાથથી ચાખકાના ચટાકા બોલાવતો ઉભો થયો અને સકળ સભાના
દેખતાં ગર્જના કરી બોલ્યો.

(દુઃશાસન) રાગ; આ ભ્રમર ન મૂકે ખ્યાલ. (મૃદાલસા.)

પંકડી (૩) લાવું એ નારી, કંઈ જાંઘી જોખમકારી.

જેણે કરી યજ્ઞમાં હાંશી, તેને કરી પલકમાં દારી;

ભાષ ઘટે તને શાખાશી, લાવું આ વાર, પલક મોઝાર,

મારતો માર, કેશ કર ધારી.

કર. ૧

છે મદ ઝરતી મદમાતી, એને આજ કરી અથડાતી;

હવે હરખી મારી છાતી, થયો રણિયાત કંઈ ઉતપાત,

માર એક તાલ, કંઈ આજારી.

કર. ૨

ગઈ છેક જતમાં છાકી, જેનં ચતુરાની ચાલાકી,

હું રહ્યો ક્યારનો તાકી, તોડું મરજદ, ગણું નહિ બાદ,

ઉતાર નાદ, કરે લાચારી.

કર. ૩

સભામાંથી નિકળી સપાટે આવી દ્રૌપદીના સનમુખ ઉભો રહ્યો અને
અતિ ક્રોધથી રાતી આંખ કરી બોલ્યો; ચાલ ! આગળ ચા ! દુર્યોધને
જુગારમાં જીતેલી, લુટી આગળ ચા !

(દુઃશાસન) રાગ; રે જાહે જાજ. (સુધન્વા.)

રે-ચાલો ચાલો, લેવાને મોજ માણીરે. કર્યું પંચ પતિનું ધુળધાણી. રે ચાલો.
ચાલો ચાલોને જોવા દુર દશામાં, હરી વદની શો કાઢ્યો સાર હસ્યામાં
મ્હાલો મ્હાલો થઇને રાજ રાણીરે. કર્યું, રે. ૧

પાંચે પાંડવો બેઠા દીનતાને પામી; છત્રપતિ રાજ થયા તમ સ્વામી;
આલો આલો, પતી કરી, પાણીરે. કર્યું, રે. ૨

નારી રહોને નિત્યે હવે શિરનામી, લાગ્ય તમારાની પુરી પડી ખામી;
આલો આલો; સ્વરગ સુખ શાણીરે. કર્યું રે. ૩

દ્રૌપદી—જરા ધિરે બોલો દિયરજીરે; હળવે બોલો !

(દુઃશાસન) રાગ, ક્યાં છે એ પુજનીક મારા; (ચંદ્રહાસ.)

ચાલો ચાલો ગજગામી, ગયાં સકળ દુઃખ તમ વામી;

હવે વાર કરો તે નકામી, થયો છત્રપતિ તમ સ્વામિ

(દ્રૌપદી) તમો ક્ષમા કરો આ વારી, હું એક વસ્ત્રની ધારી,

હું પાન્કડ પુત્રની નારી,

(દુઃશાસન) ગયા દીનપણાને પામી, બેઠા લમણે કર થામી. ૧

(દ્રૌપદી) કેમ ધાંટા કાઢો ગરજ, તમે સુણો દાસીની અરજ;

હું રજશ્વળા દિયરજી,

(દુઃશાસન) હવે બાના કાઢો હરામી, દુર્યોધન દેશે ડામી. ૨

(દ્રૌપદી) નવ કરો રાજવી આવું, પાછળ પડશે પસ્તાવું;

કહી સાચુ ને સમ ખાઉ,

(દુઃશાસન) જ્યારે જય લિમથી ડામી, ત્યારે લેશ ન રાખુ ખામી. ૩

(દ્રૌપદી) મરાઠી સાખી.

અંગ ઢાંકવા વસ્ત્ર એક છે, રજશ્વળા આ ટાંણે;

વણુ તેડી હું આવીશ વળતી, નિશ્ચે ત્રિજે વહાણે;

કાંઈ સમજો રાજ, કરો અધટતુ શાને કાજ. કાંઈ.

(દુઃશાસન) મરાઠી સાખી.

ધટતુ અધટતું જોવું તારે, ઠકરાઇ કરવી ઠાલી;

ગારી લઇને જાઉં ધસડતી, જોરે ચોટલો આલી;

હું દુઃશાસન, દયા લેશ નવ લાવું મનન. હું.

દુઃશાસનનાં લયરૂપ વચન સાંભળી દ્રૌપદી લાંથી નાઠી. તે કૌરવોની
વૃદ્ધ સ્ત્રીઓના ટોળામાં ભરાઇ ગઈ. તેજ વખત ક્રોધથી ગર્જના કરતો
દુષ્ટ દુઃશાસન ધણા વેગથી પછવાડે આવી હાથ લાંબો કરી; તપસ્વિ

અને પ્રતાપિ રૂપિયોના પવિત્ર મૂળાર્વિદ્યમાંથી નિકળતા મંત્રોથી પવિત્ર થએલા જળથી; રાજસુય યજ્ઞના અવગ્રથ સ્થાનમાં અભિષેક થએલા ચોટલાના સુંદર લાંબા કાળા કેશ પકડી પવન જેમ કુમળા ઝાડને ખિંચે તેમ ખિંચવા લાગ્યો, તે વખતે દ્રૌપદી પોકાર કરી ઉઠી. હે પ્રાણેશ્વર અર્જુન, હે ભૂને ભમાવનાર ભિમ, હે શત્રુના કુળને સંહારનાર નિકુળ, હે સકળ દેવની રહાયતાવાળા સહદેવ, હે શિરછત્ર ધર્મારાજ, અરે હે શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ. દુઃશાસન કહે જેને તું પોકારે છે એ તો દુર્યોધનના દાસ પ્રથમથીજ થયા છે. જોલ ! હવે એ પતિ ધિક્કારવા લાયક છે, એવું કહેવાને તને શું બાદ છે ? દ્રૌપદી કહે કાળના કુતરા ! તારી જીભ બંધ રાખ ! આથી હજારગણી આશીર્વાદ આવે, દુઃખનો હુંગર હુંગર માથા ઉપર આવી ખડા થાય તોપણ એક આણું માત્ર અપરાધ મારા પતિનો છે; એવા વિચારને માટે મારા હૃદયમાં જગા નથી. કપટી ખાટી જાય અને નિષ્કપટી માયો જાય એ ચાર દિવસનું ચાંદરણું સમજ-જે, આ મારાં વચન યાદ રાખજે કે જે વખતે પાંડુ પુત્રો કોપશે તે વખતે સ્વર્ગના ઇદ્રાદિક દેવતા તમને રહાય કરશે તો પણ સંતાવાની જગા નહિ જડે.

(દ્રૌપદી) રાગ; હહાયરી મુકી દેરે. (આચ્છવં.)

જીવન બચાવી જા, રે લા જમદુત જીવન બચાવી જા;

જોધ જાણી શું છેડે છે નાગને, જીવન બચાવી જા.

વીર વૃકોદર ગદા લેઈ ધ્રુમશે, કોણ ઉગારે તારો ભા;

આજે અભાગીઆ યાદ નથી આવતો, આંખળી પિપળીનો દા. ૧

સમજી વિચારો સહેશે શરીર, કેમ ગાંડિવ ધનુષના ધા;

ગર્ધવ ગતીએ લાતો ન ફેંકતાં, ગુણી થઈને ગમ આ.

શુદ્ધિએ ચાલે છે જાપ તારો આંધળો, સાચી સતી તારી મા;

આંખાના ઝાડથી આક ફળ આવીઆં, રૂડો ન સુજતો રા. ૨

વચન સાંભળી વળી દુઃશાસન કોપ્યો. લાજ વગરની હુંડી હું તાર એક પણ વચન સાંભળવા માગતો નથી. ચાલ ! ખિંચવા લાગ્યો અને ઉપર ગેરબંધના માર મારવા લાગ્યો.

ધર્મ પતિ તે ધક્કા ખાતી, પાપી કેરા કરથી;

તોપણ તરૂણી જપે હરીને, અજગી નહિ ઇશ્વરથી;

ઝાલી જોરે નાર, ગેરબંધનો દે છે માર.

ધણી ગોલીઓ હોય છે પરંતુ તેઓ તેઓનું “પણ” મૂકીને રમતા નથી, કારણ કે તેમાં પણ તેઓને દયા હોય છે; અને તમે દ્રૌપદીનું “પણ” મુકતાં લગારે વિચાર કર્યો નહિ! સર્વ સમ્રાધિનું અને છેવટે અમો ચાર ભાઈઓનું “પણ” મૂક્યું ત્યાં સુધી મને લેશ માત્ર લાગણી ન થઈ પણ જ્યારે તમે દ્રૌપદીનું “પણ” મૂક્યું, ત્યારથી તો મારાં ફવાટાં ઉભાં થઈ ગયાં છે. આ નિર્દોષ પવિત્ર દ્રૌપદી પાંડવોને વરી હલકા અને લાજ વગરના કૌરવોથી દુઃખ પામે છે તે હું ખમી શકતો નથી.

[ભિમ] રાગ; હું વિયોગી નારનો (મૃદાલશા.)

પાક્યા છે પુર્વના વહેરવી પુર વહેર વાળ્યુંરે;

વહેર વાળ્યુંરે, જૂવો સત્ય પાળ્યુંરે

પાક્યા છે.

સત્ય ગયું સંતાઈ ક્યાં, અસત્ય આગળ ચાય;

કરે કરેલા કર્મથી, કંપે મારી કાય,

ખાહુના બળથી મેળવેલું, તર્ત ટાળ્યુંરે.

પાક્યા છે. ૧

જા સહેદવા ઝટ જઈ, આવે અગ્નિ સાથ;

જે હાથે દા ફેંકીઆ, હું ખાળું એ હાથ,

હાથ હું ખાળુ એહના, જેણે સર્વ ખાળ્યુંરે.

પાક્યા છે. ૨

અર્જુન કહે છે વડિલખંધુ ભિમસેન; અવસરનો વિચાર કરી ક્રોધને

શાંત કરો. સર્વથી શ્રેષ્ઠની આમન્યા ન. તોડો !

[ભિમ—આમન્યા તે કેટલી, કર્યો સુખમાં ભંગ;

વાયું કોઈનું નવ કર્યું, રમ્યા કુષ્ઠથી સંગ,

પથર પેખી આંખથી, સામુ શિર અફાળ્યુંરે

પાક્યા છે. ૩

[કર્ણ] મરાઠી સાખી.

માંહોમાંહે કલેશ થવાથી, શત્રુ ફાવી જાએ;

દુર્યોધન તુજ પત્ર ફર્યું છે, કર્મ ન કોથી કળાએ;

તારો વાધે જશ, જગત સકળ છે તારે વશ.

તારો.

[અર્જુન] રાગ; રાખો શુંરે આવાં વેણ, (હરિશ્ચંદ્ર.)

ધિ...રા વિ...રા કટુ વચન કેમ કાઢો છો,

ગુણના હીરા શત્રુ શીદ હસાડો છો.

મોટા તે મોટા છે સૌથી, આપર છોટા વીર;

ધર્મ ધોરધર કર્મ કરે તે, સહેવું સર્વ શરીર,

સમજી શાણા, મિથ્યા ટંટો માંડો છો.

ધિરા. ૧

કદી ધર્મ નવ કરે અધટલુ, તમે કરો તે કાજ;

બળીઆ છો બહુના બળથી, કાલ પામશે રાજ;

બળથી બોલી, વહેરી વંશ જગાડો છો.

ધિરા. ૨

સંપ હોય ત્યાં સર્વ સુધરે, કુસંપ ત્યાં નહિ લેશ;

મારી વાણી અંતર આણી, ભૂંડા મિથ્યા ક્લેશ;

બળથી બોલી, વહેરી વંશ જગાડો છો.

ધિરા. ૩

(દ્રૌપદી) રાગ; કર્યો તાળ તણે ઝણકારે. (મામર.)

કેમ ક્તબ્ધ થયા સુણી સર્વરે, આજે શત્રુને પાકુ પર્વરે.

૧

સૌને સુજી છે અવળી મત્યરે, કોપ બોલી શકે નહિ સત્યરે.

૨

હું તો જાણતી રાણીના જ્યારે, પણ ઉપન્યા હુંડીની કાયારે.

૩

જાણું દૂધ દાસી કેડે ધાવ્યારે, તમને આજ ત્રિભોવને તાવ્યારે.

૪

હુંતો દેખું ન એકે શુરરે, જેને સત્યનું સધળે તુરરે.

૫

જાણ્યા બાયલા બેઠાછો આજરે, ત્યારે ધરવી છે કોની લાજરે.

૬

મને આવતી આવતાં શમરે, પણ જોયાં તમારાં કમરે,

૭

મેંતો હમણાં ઉઘાડી છે આખરે, જાણે અનળ પક્ષિ કેરી પાંખરે.

૮

દ્રષ્ટાંત—કોઇ એક રાજાને ત્યાં રાણીએ દિકરીને જન્મ આપ્યો.

દિકરી સવા મહિનાની થઈ ત્યારે તેને વસ્ત્ર પહેરાવ્યું; તે વખતે તેણે અતી આકંઠ સાથે રૂદ્ધ કરવા માંડ્યું. જ્યારે વસ્ત્ર કાઢી નાંખ્યું ત્યારે તે રોતી બંધ રહી ગઇ. માતાએ વિચાર કર્યો કે કોમળ બાળક એટલે વસ્ત્ર પહેરવાથી અકળાય. એ પ્રમાણે જ્યારે જ્યારે લુગડુ પહેરાવે ત્યારે ત્યારે બાળકી કલ્પાન્ત કરી મુકે, જ્યારે ઉતારી લે ત્યારેજ શાન્ત રહે. એમ કરતાં દિકરી પાંચ વરસની થઇ થોડું થોડું સમજવા લાગી, પદાર્થને ઓળખવા લાગી પણ વસ્ત્ર પહેરવાની તો વાતજ નહિ. સાત વરસની થઇ, નવની થઇ, અગિયારની થઇ, ને છેવટ તેર વરસની થઇ, તોપણ વસ્ત્ર દેખીનેજ ત્રાસે ને નાસે; તે જોઇ રાજા લજ્જાપ્રમાણ થયો અને અતી વિશ્વાસુ કરવા લાગ્યો એકવાર દિકરીને એકાન્તમાં ઉદાસ મોહુ કરી રાજાએ પૂછ્યું કે બેટા તું લુગડાં કેમ પહેરતી નથી. તેના જવાબમાં દિકરીએ જવાબ આપ્યો કે કોનાં મોં આગળ ? રાજા કહે અમે કોના મોં આગળ પહેરીએ છીએ ? દિકરી કહે તમારા જેવાનાજ મોં આગળ ! અનેક પ્રશ્ન કરતાં દિકરી બંધાઇ નહીં ને છેવટના પરિણામમાં એ આવ્યું કે આ દિકરી વસ્ત્ર પહેરવાની નથી, માટે એને મહેલના એક ઓરડામાંજ રાખવી, બહાર જવા દેવીજ નહિ. તે પ્રમાણે તેના ઉપર સખ્તાઇ

થઈ; છોડી મહેલના છેલ્લા માળમાં એકલી રહે અને ઘણી ઘણીવાર અરખામાં આવીને નમ્ર સ્વરૂપે ઉભી રહે. એમ કરતાં પંદર સત્તર, ઓગણીસ, અને જ્યારે વીસ વરસની થઈ ત્યારે પાછો એકવાર રાજા દિકરી પાસે આવ્યો. બેટા વસ્ત્ર પહેર! મારી લાજ લેવાય છે; મારે નિત્ય નેવાનું થાય છે. દિકરી કહે એ વાત ખરી પણ વસ્ત્ર શા સાર પહેરવાં ? માત્ર અંગને લાર કરવાને માટેજ ! રાજા કહે ના દિકરી લજ્જાને ઢાંકવા, દિકરી કહે લાજ તે કોની, મનુષ્યની કે જનાવરની ! પુરુષની કે પઢાડની ! રાજા કહે કેમ દિકરા એમ બોલે છે ? અમો બધા માણસ નહિ ? દિકરી કહે નહીં. રાજા કહે નહિ ? દિકરી કહે નહીં નહીં નહીં, એટલામાં માર્ગે કાંઈ પરદેશી નિકળ્યો કે જે સત્યવાદી, નીતિમાન, ધર્મિષ્ઠ, નિષ્કામી, નિર્લોભી, નિરાભિમાની શાન્ત અને સુક્ષ્મ હતો; તેને દેખી દિકરી બોલી ઉઠી વસ્ત્ર લાવો ! વસ્ત્ર લાવો ! વસ્ત્ર લઈ શરીર ઉપર ધારણ કર્યો, અને એ પુરુષ થોડે છેટે ગયો એટલે પાછાં ફેંટી દીધાં. રાજા કહે અરે કાંઈ હાજર ! સિપાઈ કહે જ સરકાર !

રાજા કહે પેલો માણસ જાય છે તેને સન્માનની સાથે પાછો બોલાવો; આ રસ્તે થઈને લઈ જાઓ ! અને આપણા દરબારમાં યોગ્ય આસન પર બેસાડો; હું થોડા વખતમાં આવું છું, મારા આવ્યા વિના જવા દેશો નહિ. હુકમ થતાં સિપાઈઓ વાંસે ગયા અને નમન કરી બોલ્યા કે સરકાર આપનું કાંઈ કામ છે. માટે રાજા તેડાવે છે તે માટે હાલ હાલ પાછા ચાલો ! સિપાઈઓની નમ્ર વાણી સાંભળી મુસાફર પાછો વળ્યો. તેજ વખતે રાજકુમારીએ વસ્ત્ર ધારણ કર્યો. રાજા કહે કેમ બેન દુનિયામાં આ મુસાફરજ એકલો માણસ છે બીજા નહિ ? દિકરી કહે પિતાજી બીજા હજારો હશે પણ મેંતો આ એકજ દીકરો. રાજા કહે દિકરા ત્યારે તું મને શું દેખે છે ! દિકરી કહે હાથી. આ પ્રધાન ? દિકરી કહે ઉંટ, રાજા કહે આ સેનાધિપતી ! દિકરી કહે સિંહ; રાજા કહે આ નગ્રના અન્ય જનોને તું શું દેખે છે ! ગધાડા, બલાડા, કુતરા, બોકડા, રોઝ, શિયળ, ઉંટ, ભૂડ. રાજા કહે ખસ કર હું બહુ સાંભળવા માગતો નથી તારી આંખમાં કાંઈ વિકાર છે જેથી તને એમ દેખાતું હશે. શું મારી આટલી રૂચિમાં કાંઈ માણસજ નહિ ?

દિકરી કહે પિતાજી તમારા રાજ્યમાં અશોકપુર નામે નગર છે તે નગરમાં કોડો રૂપિયાની સમૃદ્ધિવાળો આશાનંદ કરી એક વલ્લિક, ગૃહસ્થ છે; તેને ઘેર આજ વીસ વરસ થયાં વિયોગકુમારી નામે એક દિકરી

ગુજરી ગઇ છે; તે દિકરીના એકાન્ત ઓરડામાં એક રૂપાની પેટી છે; તેમાં અનન્ય નામે પક્ષિની એક પાંખ છે, તે મંગાવો ! તો હું તમને ખતાવું કે કોણ માણસ છે તે કોણ જનાવર છે !

રાજાએ દિકરીના કહેવા પ્રમાણે માણસો ત્રોડલી અનન્ય પક્ષિની પાંખ મંગાવી અને પોતાની સકળ સલા એકઠી કરી તેમાં વારાફરતી મેં જોવા લાગ્યાં તો પોતાના મોઢાને બદલે, રાજકુમારીના કહેવા પ્રમાણે જનાવર દેખાવા લાગ્યા. આખરે જે મનુષ્યને દેખીને દિકરીએ લગ્ન ધારણ કરી હતી તેના સામી પાંખ કરી, તો તે પોતાનો આબેહુય ચેરો જોવા લાગ્યો. આશ્ચર્ય જોઇ રાજાએ દિકરીને પુછ્યું બેટા અમો માણસ ક્યારે ચર્ધશું ? દિકરી કહે સજ્જનનો સંગ કરી સદ્ગુણને ધારણ કરો ! તે પ્રમાણે રાજા અનેક મહાત્માઓનો અને પંડિતોનો સમાગમ કરી મનુષ્ય થયો. તેને દેખી દિકરી વસ્ત્ર પહેરવા લાગી, દિવસે દિવસે સર્વ મનુષ્ય થતા ગયા.

દ્રૌપદીનાં દરોર વયન સાંભળી દુર્યોધનનો લાઠી વિકર્ણુ ઉભો થયો, ત્યારે કહ્યું પુછ્યું, વિકર્ણુ તું શા સાડુ ઉભો થાય છે ? વિકર્ણુ કહે આ તમારા સર્વનાં મેં ઉપર મેંશ યોજાએલી છે; તે દર્પણ વિના દર્શાવાય નહિ માટે હું દર્શાવવા ઉભો થયો.

(વિકર્ણુ)

રાગ; ક્ષત્રિ કલંક.

કાળા કર્મ કરી કાળો પાડ્યો ડાગ, હુંડીનાં જાયા સર્વે સાચારે;

આજે ઉઠી તમ છવતમાં આગ. હુંડીના. ૧

આવે પાપિયાના અન્ન ઓડકાર; હુંડીના.

ખોલી શકે નહિ લિખતે વિચ્છાર. હુંડીના. ૨

કોણ, વિદુરાદી બોલે નહિ વાણ; હુંડીના.

કૃપ અશ્વથામા થયા છે અનળ. હુંડીના. ૩

આતો પાપીઓ પાડ્યો છે કુળકર્મધ; હુંડીના.

એ તો બાપ એવો બેટો નક્કી અંધ. હુંડીના. ૪

પાપી પાછું વાળી જોયુ નહિ આપ; હુંડીના.

એ છે મુંગીઓ તણેરે પ્રતાપ. હુંડીના. ૫

+ અનન્ય પક્ષિની પાંખમાં એ ગુણ રહેલા છે કે જે મનુષ્ય તેના સામી દબી કરે, તે મનુષ્યમાં જેવા ગુણ રહેલા હોય તેવી છત્રી તેમાં દેખાય, દાખલા તરીકે, જનામાં સિંહના ગુણ હોય તે સિંહ દેખાય, હાથીના તે હાથી, ઘોડાના તે ઘોડા અને ગધેડાના ગુણ તે ગધેડા દેખાય.

કરે ક્રોધ તો છોકુ હું ગ્રહ ગ્રામ; હુંડીના,
પણ સત્ય વર યુદ્ધિએ તમામ. હુંડીના. ૬

રાગ, માથાના મુગટ મારારે. (સુધન્વા)

સત્ય છો શાણી અજીતારે, કાંઈ નથી. જીતા.

કારણ હું તેનાં કળુ, કપટમાં નહિ ભળુ;

સત્યને મારગ વળારે.

કાંઈ ૦ ૧

બસતી જુગારી કામી, શિકારી એ સૌ હરામી;

એના કર્મે હોય ખામીરે.

કાંઈ ૦ ૨

ધર્મ જે હાર્યા છે રાણી, પંચ તણા ગ્રહા પાણી;

સત્ય વદે મારી વાણીરે.

કાંઈ ૦ ૩

પ્રથમ એ પોતે હાર્યા, પછી દાવે તમો ધાર્યા,

એ દાવ તો ગયા માયારે.

કાંઈ ૦ ૪

ધર્મ નક્કી ધાર્યો આજ, સેવકનું ક્યું કાજ;

માટે ખોટા પડ્યા દાજરે.

કાંઈ ૦ ૫

કારણ કલાં મેં કશી, સમજીને ગયાં વશી;

કુટ મરશે હશી ભસીરે.

કાંઈ ૦ ૬

[આકાશવાણી]

ગિતિ.

વિકલ્પની ધન્ય માતા, ધન્ય દેહ ને જીવ્યું પરમાણુ;

ધન્ય સતિ જે પરણી, પુષ્પ વૃષ્ટી થઈ જયજય જય વાણુ.

જયજયના પોકાર સાથે આકાશવાણી થઈ એટલુંજ નહિ પણ તેની સાથે સભામાં પણ ઘોંઘાટ થવા લાગ્યો, ધન્ય છે વિકલ્પને ધિક્કાર છે શકુનિને.

કર્ણ કહે છે ખરેખર આ વિકલ્પ આપણાથી અવળો જ ચાલે છે. હું ધારું કે અરણીથી પ્રકટ થએલો અગ્નિ અરણીને જ બાળે છે તેમ તેની કૃતિ તેનો જ નાશ કરશે. અરે દુર્યોધનના કટાચા ? તું જીતાએલી દ્રૌપદીને નહિ જીતાએલી કહે છે તે તારી છોકરવાદી યુદ્ધિનું પ્રમાણ છે. જ્યારે યુધિષ્ઠિરે સરવસ્વ અર્પણ કર્યું, ત્યારે તેની સાથે દ્રૌપદી આવી ગઈ એમ મનાય છતાં ન જીતાએલી માનવાનું કોઈ પણ કારણ હોય તો સ-કળ સભામાંથી કેમ કોઈ બોલતું નથી. જેનો ખરો ઉત્તર ભિષ્મથી થઈ શકતો નથી તેનો ઉત્તર તું કરે છે ! બહુ ડાહ્યો ! બહુ ડાહ્યો ! વળી આ સભામાં એક વંશ પહેરેલીને લઈ આવ્યા, એને તું અધર્મ જાણતો હોય તો, સમજજો કે વેશ્યા નગ્ન થઈ સભામાં નાચે તોપણ તેને લગ્ન હેય નહિ; અને નેચાવનારે અધર્મ કર્યો એમ ગણાય નહિ. વિ-

કર્ણુ કહે અરે મદા સતિ દ્રૌપદીને તું વેશ્યા કહે છે ! તારી છલ કાપ !
 કર્ણુ કહે છોકરા વિકર્ણુ ! તું જાણતો નહિ હોય કે સ્ત્રિને તો એકજ પતિ
 કહેલો છે, પણ આને તો એકથી તૃપ્તિ ન થઈ તેથી પાંચ પતિ
 ક્યાં છે; એથી વેશ્યાની વધારે ઝાળખણુ શી જોઈએ છીએ ! વિકર્ણુ
 કહે અધર્મિ કર્ણુ ! પ્રાદ રાખજે કે મારા જનને માટે પણ મારી વાણી
 કદી અસમ્ય ભાષણુ કરતી નથી. જે જે મને સત્ય લાગ્યું તે તે મેં સ-
 ભાસદોને કહી આતાપ્યું. દ્રૌપદીને વેશ્યા કહેનાર તું કોઈ કુંવારીના કુખે
 ઉત્પન્ન થયો હોય એમ મને લાગે છે. તારા, આ દુષ્ટ દુઃશાસનના અને
 સર્વનું સત્યાનાશ વાળનાર શકુનિના સંગથી દુર્યોધન અંત્રાઈ ગયો છે,
 તેથી એને તો સારૂ તો મુજબનું નથી. હે સભાસદો જેના ઘરમાં સાળાનો
 કારભાર થશે તેના કુટુંબની હાલત, થોડા વખતમાં આ અંધ ધ્રતરાષ્ટ્રની
 થવાની છે તેવી થશે.

કર્ણુ કહે છે અલ્યા વિકર્ણુ તને જાણક જણી ધ્રતરાષ્ટ્ર તારા સઘળા
 અપરાધ ક્ષમા કરે છે; પણ હવે પછી આવું બે અદબી બોલી રાજના
 મનને ખેદ ઉત્પન્ન કરીશ નહિ. દુઃશાસન ઉઠ ! આ દ્રૌપદીને ખેંચીને
 મહેલમાં લઈ જા ત્યાં એ કૌરવોની સ્ત્રિયોનું દાસીપણું કરે ! વચન સાંભળી
 દુઃશાસન દ્રૌપદીનો ચોટલો ઝાલી ખેંચવા લાગ્યો. તે વખતે ભરી સભામાં
 ભિમસેન રાત્રી ઝાળ આંખ કરી હાથે હાથ ધરી દાંત પીસી બોલ્યો, ધોર
 સંગ્રામમાં આ દુઃશાસનની છાતી ચિરી રૂધિર પાન ન કરે તો વડિલો જે
 ગતિને પામ્યા છે તે ગતિને હું ન પામું !

(દ્રૌપદી) રાગ; તેના કમુખી.

રે દોડો (૪) દીનાનાથજી;

પરી દાસી પાપી હાથ, આજે કાંઈ દોડો દીનાનાથજી. ૧

એક તો છો સ્વામિ (૬) સારી વિશ્વના;

વળિ પતિ કેરા સાથ.

આજે. ૨

એક તો છો બળાઆ (૩) અતી સર્વથી,

બેજે તોક્ષ્યા ત્રણુ લોક.

આજે. ૩

એક તો છો પાવન (૩) પતિતના;

કરો આશા મારી ફેડ.

આજે. ૪

દ્રૌપદીને ત્રણેય પામેલી જોઈ વિદુરજી બોલ્યા. અરે સભાસદો;
 ધર્મને જાણનારો સભામાં બેઠા છતાં ઉતર ન આવે તો, જે કળ - ભુકું
 બોલ્યાનું છે તેનાથી અધુરું કળ જો પુરુષને થાય છે. જાણતો હોય છતાં

કામથી, ક્રોધથી કે લયથી ન જોલે; તે હજારો વરણના પાસમાં બંધાય છે, તે સાક્ષી હોય તે જો ખરૂં જોલે નહિ અથવા મુંગો બેઠો રહે તે પણ હજારો વરણના પાશમાં બંધાય છે અનેક પાશમાંથી એક વરસ જાય ત્યારે એક પાશ છુટે છે. સભામાં અધર્મથી ધર્મનો વિરોધ થતો હોય, ત્યાં ખોટું જોલવાથી, સાચું ન જોલવાથી, અગર સંદેહવાળું જોલવાથી, ધર્મના વિરોધને જે નથી મટાડતો, તે પોતે ધર્મનો વિરોધી થાય છે. અધર્મનો અર્ધો ભાગ સભાપતિને; પા ભાગ અધર્મ કરનારને અને પા ભાગ નિંદા કરનારની નિંદા નથી કરતો તેને જાય છે. દ્રૌપદી કહે છે આ સભાના રાજાઓએ મને પુર્વે જોએલી પણ નહિ; વાયુ, અગ્નિ અને વરણ સરખા દેવતાને પણ મારાં દર્શન દુર્લભ તે આજ હું નિર્લજની સ્ત્રીની પેઠે સભામાં દેખાઉં છું, પતિવ્રતા અને કુળવાન સ્ત્રીઓને આગળ સભામાં લઈ જવામાં નહોતી આવતી. તેને બદલે આજ હું કૈરવોની સભામાં દુઃખ પામું છું, તેથી એમ માનું છું કે કૈરવોમાંથી ધર્મનો લોપ થયો છે. અરે હું પાન્ડવની સ્ત્રી, ધૃષ્ટદ્યુમ્નની બેન અને શ્રી કૃષ્ણની સખા તેની આ દશા ! આજ મારૂં દુઃખ પામવું હૃદય કહે છે કે આ પાપી કૈરવોનો વહેલો વિનાશ થશે; અને તેમની સ્ત્રીઓ પતિ વગરની થઈ મારા કરતાં પણ અધિક દુઃખને દેખશે.

(દુર્યોધન)

મરાઠી સાખી.

આજ તણો આનંદ જોધને, મન થયું મુંજ મગ્ન;

દુઃશાસન જા વસ જોય લે, કર એ કન્યા નમ્ન;

હું જોહું સાચ, નમ્ન સ્વરૂપે પાડે નાચ.

હું

(દ્રૌપદી)

રાગ, જઈ પડું તે સાગર માંય.

અરજ શુભીને આવો અહીં અલખેલા, અટક પડી છે, મને આજેજ;

દુષ્ટના પાસમાં દાસી રીએ છે, રાખો રાખો લાજરે. વીરા વારે ધાજરે. ૧

કપટીએ કપટી મળા સૌ કપટી, કયું કપટનું કાજજ;

આપના દાસની પાસેથી આજે, છિનાવી લીધું રાજરે.

વીરા ૦ ૨

રાજ ગએ પણ રાઠ મટી નહિ, ચિતા ગટી નહિ મનતીજ.

રાજને પાટ કેરી ફિકર કશી નથી. ફિકર પડી છે આજે તનનીરે. ૩

તન પડશે એવી તનની ફિકર નહિ, મનથી માનેલી જે જે માયાજ.

અંધનો નંદ આજે અતી ક્રોધ પામીને, નમ્ન કરે છે મારી કાંધારે. વીરા ૦ ૪

નમ્ન થશે જો નાથ ને નારી, નમ્ન દેખાશો તમે આપજ;

વહાલા થઈને અમને કેમરે વિસારો, જાપીએ તમારો જાપરે. વીરા ૦ ૫

કર્ણ—હે રાજપુત્રિ, આ પાંડવો તારા ધણી નથી; તારા ધણી આ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો છે. કેમકે, દાસ, પરવસ સ્ત્રિ, પુત્ર અને નિર્ધન દાસની સ્ત્રિ એ સર્વે નિર્ધન ગણાય છે, કારણ કે તેમનું ધન તે તેમના પાળનારનું છે. જો ધણી છતાયા, પણ તું નથી છતાણી એમ માનતી હો તો બીજા ધણીને વર ! ધણી કરવામાં ઇચ્છા મુજબ વર્તવું એ સ્ત્રીએને યોગ્ય નથી પણ તું અતિથે સમજી એટલે યોગ્ય લાગશે તેમ કરીશ !

કાનને સહન ન થાય તેવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી લિમસેન બોલ્યો અરે આજે ધર્મના પાસથી બંધાયેલો હું, આ કર્ણને કાંઈ કહી શકતો નથી. લાચાર ! જો આમારા કૃપના મુખ્ય આ યુધિષ્ઠિર ન હોત તો આવા અસહ્ય દુઃખને અમો પામત નહિ; આ કર્ણને સિદ્ધ જેમ મૃગને ફેંદી નાંખે તેમજ આ સભામાં ફેંદી નાંખત. અરે દાસીના દિકરા નીચ ! બોલતો બંધ રહે; રાજસભામાં બોલવાને લાયક નહિ છતાં તારે બોલવું માન્ય કરે એતો નિચ, નિર્માલ્ય ને નાદાન દુર્યોધનજ !

દુર્યોધન સાથર ઠાકીને કર્ણને કહે છે, આ દ્રૌપદીને ઉચકીને આ મારી જમણી સાથર પર બેસાર ! તે સાંભળી મેઘના કાટકાની માફક મોટા અવાજ કરી લિમ બોલ્યો; અરે દુષ્ટ મહા ભયંકર સંગ્રામમાં તારા ખતાવેલા સાથળ પર મારી ગદાના પ્રહાર થશે અને તેજ વખતે તારા ગ્રાણુ જશે. જો આ બોલેલું પ્રમાણ ન કરે તો હું અસહ્ય ગતિને પામું. આવાં લિમનાં વચન સાંભળી પાંડવોના હૃદયને કંપાવા દુઃશાસન ઉભો થયો અને દ્રૌપદીને ધિખવા લાગ્યો.

(દ્રૌપદી) રાગ; શાને ભુલાવો કુલાવો. (ચંદ્રહાસ.)

શાને રિઆવો; ધિઆવો, પાપી હાથ, નાથ વહાર કરોને દોડો દીનદયાળજી.

ગરૂડપતિ ગજ બહારે ધાયા, લારે પહેરી ન મોજડી પાય;

દાસીની વહારે દોડતાં દરજી, રામાટામાં થાય. શાને ૧

દિન દયાળુ છો પતિત પાવન, અનાથોના નાથ;

ભક્તના વતસલ લિડના લંજન, સાચાના સંગાથ. શાને ૨

ઉપમા આપી અપાય નહિ, ઉપમાને ન પહોંચે ખસેલ;

કર્ણ અંકર્ણ અન્યથા કર્ણ, સર્વ તમારે છે સહેલ. શાને ૩

નારાયણ તમ નાટકશાળા, આપ જોયા કરો ખેલ;

જોનારા તેને તો જોર પડે નહિ, ખેળાનું નિકળે તેલ. શાને ૪

વાર કર્યે અતી વિપરીત વર્તે, નિમેષમાં કરે નમ;

લાજ લેઈ તમ બેનીની વીરા, પાપીઓ થાશે મર. શાને ૫

શીર જતાં શમણે નવ માહું, નાક જશે જગદીશ;

ખુર ને સાર આપને જોવું, આપને જોળે શીશ.

શાને૦ ૬

જમવાને માટે જોરે બેઠા હો, તો કોળીઓ ભષ્ટ મુખમાંય;

પાણી પ્રભુજી જોરે પિતા હો, તો કોગળો કરજો આંચ

શાને૦ ૭

(કવી)

મરાઠી સાખી.

દુઃશાસન ન્યાં હસ્ત પસારી, પાલવ રહ્યા જાય;

દારીકાંનાથે દર્શન દીધાં, અર્ધ નિમેષની માંચ;

જીવે સત્યવાદી, હર્ષ રહ્યો અંતર વાધી.

જીવે૦

રાગ; અમો ઘેર મેમાન પધારો. (વિવાહ)

દ્રૌપદી—નવ આવત કમળા નેન, લક્ષ્મી હુંડત મારી એન;

પ્રભુ—નવ પડે બેની મને એન, દુષ્ટને આજ પમાડું બેન;

બેન હું પાડું, પ્રાણને કહાડું;

આજ અધર્મિયો વરત્યા છે આડું, લાજ વના જાણે લીધો છે લાડું;

આજ કર્યું એણે વહેર ઉઘાડું, ઘોળે દહાડે કદી તારા દેખાડું;

આપની ઇચ્છા તો સદા મારે શિરજ છે, નવ ગભરાશો મમ બેન. દુ૦

દ્રૌપદી—આપને નિર્મિ, અંતર હરખી;

હવે હરી મન ધિરજ આવી, જોતા હશે જરા દાસીને તાવી;

હું સમજી થશે શત્રુનું ભાવી, હશી ખુશી થશે લોક હસાવી;

હરિ આટલી વાર થવાનું કારણ, કાંઈ ચઢીયું નિદ્રા ધેન. લક્ષ્મી. ૨

પ્રભુ—આમ શું બોલો, તોલને તોલો,

અંતર જાણીને આવ્યો છું ઉડી, વાણ શુણી ઘટે મરવુંરે જુડી;

વસ્ત્ર નથી બીજી બાળા મેં લીધું, જમી ઉડી નથી પાણીજ પીધું.

શત્રુને સાલતો એવું કહ; નવ જંપે દીનને રેન

દુષ્ટને. ૩

કંઠે કુસુમની અને મુક્તાની માળાઓ, કસબી કેશરી પિતાંમ્બર
અર્ધ પહેરેલું અને અર્ધ કેડે બાંધેલું કાનમાં કુંડળ, ઉઘાડું વાન, એવા
લગવાનને જોઈ લિખ્મ દ્રૌણ, કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, વિદુર અને વિકર્ણ કહે
વાહવાહ વાહવાહ લગવાન ! દારીકાં ધિશકી જય.

(કવિ)

રાગ; મોહનજીએ મોકલ્યુંરે મામેરું.

ગરૂક વિના આવીઆ ગિરધારી.

ધિર ધારી છે દ્રૌપદી નારી.

ગરૂક વિના.

પ્રભુ આવ્યા પિતામ્બર ધારી, કેડય બાંધી અને કચ્છ મારી;

એતો વંદાવનના વિહાર.

ગરૂક વિના. ૧

ગળે ધાલી છે મુક્તાની માળ, એતો કંસ યવનનારે કાળ;
આવ્યા અખળાનું ટાળવા સાલ. ગરૂક વિના. ૨

મારો મોહન મોજડી વિના, મુખ એકું ને હાથ છે લિના,
ચીર પુરવા આવ્યા સતીનાં. ગરૂક વિના. ૩

આવી કીધી સતિનેરે સાન, નહિ થાય ઉઘાડું આ વાન;
એવા ભક્ત વત્સળ ભગવાન. ગરૂક વિના. ૪

ત્યારે સતિએ તે હિમ્મત ધારી, મારે નહોતી ઉગરવાની ખારી;
આવી ઉભા છે દેવ મોરારી. ગરૂક વિના. ૫

પછી પાપીએ ખેંચ્યું છે ચીર, સૌ સતિયાએ મૂકી છે ધીર;
શી શી કળા કરી જહુવીર. ગરૂક વિના. ૬

રાગ—શુભરી

સ્હાય સતિની કરવા સાર, આવ્યા પાંડવ મિત્રરે;
કૌરવને કળ કરી ખતાવે, ચીરે ચીરે ચીત્રરે. ૧

બિજે ચિરે બળીના નાથે, એહ ખતાવ્યો ભાવરે;
ભિષ્મ પિતાને મારે શિખંડી, કરી સહસ્ત્રના ધાવ રે. ૨

ત્રિજે ચીરે ત્રિભોવન નાથે, આંક્યું દ્રોણનું મણરે;
ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તે મારે દોણને, સતિયા ઢળાઆ ધણરે. ૩

ચોથે ચિરે અર્જુન ઉભો, સામો શત્રુ કણરે;
રથના પૈડા પાસે પડીઓ, કણુ ઢલ્યો છે ધણરે. ૪

પાંચમા ચિરે પાંડુ પુત્ર જે, ધર્મ ધોરધર રાયરે;
એક બાણથી માર્યો શૈલ્યને, ગયો સ્વર્ગની માંયરે. ૫

છઠ્ઠે ચિરે છળ કરનારો, મુવો સખળનો બાળરે;
આગળ દુઃખનો અંટસ રાખી, સહદેવે કરીઓ કાળરે. ૬

સાતમા વસ્ત્રે સાવચેત થઇ, ઉભો ભિમ ભડવીરરે;
દુઃશાશનની છાતીમાં પગ દઇ, પિવા લાગ્યો રૂધીરરે. ૭

આઠમા ચિરે અભિમન્યુ તે, કરે ક્રોધમાં કેરરે;
લક્ષમણાદિ બળાઆ ઝોઢા, મારી નાંખ્યા ઠેરરે. ૮

નવમા ચિરે નાથ સ્હાયથી, જયદ્રથ માર્યો જાણરે;
કૌરવ દળમાં ધુમે ઘટોતકચ, સૈન્ય થાય ભંગાણરે; ૯

દશમા ચિરે દુર્યોધનને, રોલ્યો રણણી માંયરે;
ભિમ ભડની ગદા ગ્રહરથી, ફરી ન બેઠો થાય રે. ૧૦

એવાં થયાં ચીર દશ, વાંધ્યા પાંડવનો યશ, ભાઇ ભાઇ !

સૌ કૃષ્ણ તણા ગુણ ગાય;

દુષ્ટનાં મોઢાં પડીઆં હેઠાં, સતિયા તે ખુશી થાય. રામ રામ રામ રામ.

દુર્યોધન કહે દુઃશાસનને, હવે કરે છે કેમ વાર;

ભરી સલામાં મારે જોવી, વિના વસ્ત્ર આધાર. રામ રામ રામ રામ.

કંઠાવ.

નારી એ નગ્ન થઇ ફરશે; તવ અંતર માફ કરશે.

ઠરશે અંતર ત્યારે માફ, થશે જરૂર હું નિશ્ચય ધાર, વીરા જોર ગયું
ક્યાં તાર; બંધ પડ્યો કેમ રાખે જાફ, સત્રુ સાથને હું નવ ઠાર, માર નારને
મોકલ માર, આપણુ માટે સરવસ્વ સાર, પાંડવને ક્યાં બોલ્યાપ્યાર.

ખેંચી વસ્ત્ર કર નમ્ર નારને, મનગમતું કરી મને ઠારને, પરીઆના
પરીઆને તારને, ધર્મ ખીક નહિ ધિરજ ધારને, સેવક થઇ એ શું કરવાના,
મુઝાઇ મુઝાઇને મરવાના, નહિ ઠરવાના, કરગરવાના, છે કરવાના, ભય
ધરવાના, ખેઠા રહેશે છાનામાના.

દુઃશાસન તવ દોડ્યો બળમાં, પાંડવ નારી પકડી પળમાં, ચીર ખેંચવા
લાગ્યો વળમાં, કશુ ન ચાલે કેશવ કળમાં; ખડખડ હસવું ચાલ્યું બળમાં.

એક કાઢતાં આવે ખીલુ, ખીલુ ખેંચતાં નિકળે ત્રીલુ, ચાર પાંચ
દશ વીસ ત્રીસ, પચાસ સાઠ ને એંશી કહીએ, નેવું ને એકાણું ત્રાણુ, પંચાણું
સો એક, રણો નહિ નેક, રાખીઓ ટેક, કર્યો છે છેક, મારીને મેખ, કરમની
રેખ, હરીએ લગ્ન રાખી.

દુર્યોધન તવ પડી ધણું ને કહે કણું ને, આરે વીરા, ગુણ ગંભીરા,
પડીઆ ચીરા, બંધ પડી છે મારી ગીરા. કહે શકુનિ કરી શાન્ત; મન ભાગ
ભ્રાંતને, હમણાં તાર ભાગ્ય રજે છે. અમુલ્ય વસ્ત્રનો ઢગ વળે છે, દાવે પડતાં
રહેતુ ઓછુ, પડતુ ઓછુ, તે આવ્યું તુજ નજર તળે છે.

દુર્યોધન કહે સત્ય, ગધતી ગત્ય, સુજ છે મત્ય, આવી મને પત્ય,
રજે છે રત્ય, અતુજ તુ અકળાતો નહિ. કાલ્ય જોરમાં ! દયાહિણુ તવ
દુઃશાસન તે કાખો પુરો, નથી અધુરો, રણમધ્યે જેમ ધુમે શુરો, ફરી
ખેંચતાં ફર ફર ફર ફર ઉડતાં પુઠાં, રંગ રંગના જુદા જુદા, સાધવે મંગાવ્યા
મુઠા, છુટ્ટિ પાસવ કોરો સુઠાં, ઉડતા ઉંચા, કૌરવ દેખી કરડે પુંચા, નાક
ગયું ને બનીઆ ભુચા, આની આગળ અન્ય વસ્ત્ર તે કુચા કુચા.

થયાં પુરાં નવસેં નવાણું, દુઃશાસનતું શરીર ભરાણું, તાવ તણું તવ
આવ્યું આણું, દુર્યોધન કહે ક્યાં ઠેકાણું; નજરે નાણું, ચીર ખેંચતાં વહાણે
વહાણું, નારીને જમદંબા બાણું.

શુભી સભા સતિયાની હરખી, નજરે નિરખી, પ્રેમે પરખી, મુંદરી
સીતા તારા સરખી, કૌરવ સઘળા ઢળ્યા ધણુમાં, ગયા શણુમાં, મહાય થને
અમ માત મણુમાં, આપુ બાળક પડ્યો ચણુમાં.

દાસીનું દુઃખ નિવારી; ચાલ્યા છે શ્રી ગિરધારી.

(કવિ) રાગ; ગોકુળીએ લઈ ચાલ વહાલા.

પુર્યા પુર્યા પંચાળીના ચીર; હરછ; મુંદિર શ્યામ શરીર. હરછ.
જેણે પાપીને પાડ્યો ત્રાસ, હરછ; જેણે સંતાળ્યા નિજ દાસ. હરછ.
એતો ભક્તના પુરે કોડ, હરછ; બોલો જય જય શ્રીરણુછોડ. હરછ.
ભક્ત ભજે ભગવાનને, જાણે બાધુ જગત;
જગત ભગતને વહેર છે, પ્રભુ ભજે નિજ ભક્ત. હરછ. ૧
નિજ ભક્તની ભિડમાં, દોડે દીન દયાળ;
છેક છખીલો છોડવે, ભક્ત તણા પ્રતિપાળ. હરછ. ૨
અન્ય ઉપાધીને તણ, શુભ હરીના ગાય;
અંતે આવે આગળે, વૈકુંઠ દોરી જાય. હરછ. ૩
નિશ્ચે નારાયણ ભજે, ચાલો રૂઠી ચાલ;
અમુલ્ય પદવી પામશો, બોલે બાપાલાલ. હરછ. ૪
એવા હરીને હું ભણુ, ન મળે જેની જોડ;
સર્વ મળીને બોલજો, જય જય શ્રી રણુછોડ. હરછ. ૫

શ્રી બલુવાહન. ૬૬

(કવિ) ગિતિ.

ઉમિયાસુત આરાધુ, સરસ્વતિને હું નમું શિપ;
ગુરુ ચરણ ચિત્ત રાખુ, કૃપા કરો મને કૃપા તણા ધશ;
મરાઠી સાખી,
કર્મ કર્યાથી કર્મ ધડાએ, ફેર નહિ લવલેશ,
આવાનું તે થયા કરે છે, હરદમ ને હમેશ;
છે રામ ધણી, બુદ્ધિ ન ચાલે દેવ્ય તણી. છે.

રાગ; રામાયણનો.

જયમુની વાણી એણીપેર બોલ્યા, શુભ જનમેજય રાય.
વિસ્તારી તુજને સભાંગાણું, અશ્વમેધ મહીમાય. ૧
હંસધજને હારે લઈ આવ્યો આગળ પારથરાય;

- નગ્ર જોધને વિરમય પામ્યો, મણીપુરની શોભાય. ૨
- મણીપુર નગ્રની શોભા સારી, મૂળે ન જાણે વરણી:
આરે નગરમાં જોરે વસે છે, ધન્ય ધન્ય તેની કરણી. ૩

રાગઃ કંટાવ.

જાઉં વસનારા પર વારી છે, શોભાની બલીહારી.

નૌતમ શોભા નગ્ર તણી છે, દેવ ભોવનથી દશ ઘણી છે, કનક કોટના ટોચ કાંગરે. હરાખંધને હીરાકણી છે, નાના વિંધના નાગકણી છે, શિખર ઉપર સર્વ ગ્રહોની શોભા બની છે. સર્વના ઉપર શુદ્ધ શની છે, મધ્ય મહેલમાં જડયા મણી છે, ઈંદ્ર લોકથી અઘી શોભા, પણ તે શોભા મણીપુર પાસે મુળાપણી છે, પચીસ જોજન પુર પ્રમાણું, શેરી ચૌટાં ચોક મહેલ ને રસ્તા સુંદર એક જાલથી કેમ વખાણું, લખ્ય જોસમાં ભપકે ભાનું, વહાણે વહાણું, નવ રહે છાતું, ધન્ય લોક જે દીસે ફરતા; ધન્ય નગ્રમાં પડયું પાતું.

રાજ્ય મહેલના રંગ ભોવનપર હેમ અટાળા, કુંદન જાળી, નવિન વસ્ત્ર શણગાર સજીને દોડમ દોડા કરતી બાળી, લેતી તાળી, કરી સાદ બોલાવે માળી, સુગંધ પુષ્પો લાળી લાળી, ટાળી ટાળી, સોના કેરી ભરતી યાળી.

વેદ ધુન્ય બ્રાહ્મણ ઉચ્ચારે, મહા મંત્રો તે મૂળે પોકારે, શિદ્ધિ આશ વિષુ રાજદારે, ટકોરખાનું તાણી વગાડે, જાણે રાજને જરૂર જગાડે, જન સાવધનું લક્ષ લગાડે નિશાચરોને ભોવન લગાડે, ખોટા જનનો ખેલ બગાડે. એ પરમાણે નગ્ર તણી શોભાને નિરખી, અભુત કહે છે વાહ વાહ વાહ વાહ વાહ વાહ નગરી, ગૌર નાર નાર શીર કુંદન ગગરી કોઈ નવ કાંઠે આમી લગરી.

બાપુ બલિહારી, બલિહારી, રચી વિધિયે શોભા સારી.

બલિહારી બલિહારી, આ નગ્રની શોભાની બલિહારી, નગ્રમાં જન્મ ધારણું કરનારની, બલિહારી આ નગ્રમાં વસનારાના ભાગ્યની, અને બલિહારી આ નગ્રના રાજના નસિબની. અહિં કોણ રાજ્ય કરતું હશે, અરે એ રાજ તે કેવો હશે ? હંસધ્વજ કહે પ્રભુ અહિં બ્રહ્મવાદન નામે રાજ રાજ્ય કરે છે, જેના પ્રાક્રમને ઈંદ્રાદી દેવો વખાણે છે. હું પણ તેને દર સંવત્સરે સો ગાડાં સુવર્ણ આપું છું ત્યારે સુખેથી રાજ્ય કરે છું. અભુત કહે હું ! શું આ નગ્રનો રાજ એવો પ્રાક્રમિ છે ? ચંદ્રહાસ કહે પ્રભુ રહે

ધમ્મો તો બલ્લુવાહન સાથે ખાથ લિડશે નહિ ! નિલધ્વજ કહે હાથ મારો પણ એજ મત છે. અર્જુન કહે આ તમે શું કહેો છો. શું લિખ્મ જેવો તો બળવાન નથી ? કાંઈ દ્રોણાચાર્ય સમાન તો નથી ? અરે કાંઈ કરણની તોલે તો નથી ? એવા મહા સમર્થ યોદ્ધાઓને મેં માર્યો તો એ બલ્લુવાહનનો તે શો હિસાબ ! મયુરધ્વજ કહે મહાવિર ! મિથ્યા અભિમાન ન કરો ! તમો વિન્ય કરો છો તે તો કેવળ શ્રીકૃષ્ણનીજ સહાયતા અને શ્રી કૃષ્ણનુંજ બળ, બલ્લુનું તો નામજ સાંભળીને સકળ દેશના રાજા થર થર ધ્રુજે છે. અર્જુન કહે ખસ કરો હવે મારાથી સાંભળી શકાતું નથી. અત્યારે મારૂં પુર પ્રાક્રમ ખતાવીશ અને બલ્લુને ખાંધી; તમારા મુખથી એમ કહેવરાવીશ કે નહિ નહિ પૃથ્વીના પડમાં નર છે.

(કવિ)

વૃષાકૃત વહી ગઈ રે.

- અર્જુન કોપીઓરે, એવે આવ્યો પક્ષિ ગિધ;
દક્ષિણ મુખ કરીરે, રથ શિખર પર આસન કીધ. ૧
- ધ્વજ દંડ ભાગીઓરે, વાએ મુગટ પડ્યો છે ધણું;
ગંગાના આપથીરે, આવ્યું અર્જુન કેરૂં મણું. ૨
- દિશાઓ શુન્ય થઈરે, વરસે શોણિત કેરી ધાર;
વા વટોળથીરે, આંખે આવે છે અંધકાર. ૩
- કંખા કુરવ રીપુરે, કોડી ભમતા દીઠા કાગ;
રથની આગળેરે, આડા આવે કાળા નાગ. ૪
- યોદ્ધા સૌ હાથ ધસેરે, અર્જુન આપે સૌને ધીર.
થવાનું થાય છેરે, હિમ્મત હારો શાને વીર. ૫

જનમેજય રાજા જયમુનિ રૂપિને પ્રણામ કરી પુછે છે કે હે મહા-મુનિ આપે કહ્યું કે “ ગંગાના આપથીરે આવ્યું અર્જુન કેરૂં મણું ” એ વાક્ય શંકા ભરેલું ભાસે છે, ગંગાજીએ શા માટે આપ દીધો, શા આપ દીધો, અને અર્જુનના મરણની વાત હજી સુધી તો આવી નહિ, તે હવે થશે કે શું ? જયમુનિ કહે છે હે અભિમન્યુના પૌત્ર તારી શંકા વિસ્તાર-થી નિવારણ કર હું તે તું એક ચિત્તે સાંભળ ! એ વાર્તા ભાગ પુર્વે મેં તને કહેલો તો છે પણ ધણું શ્રવણ થયું તેથી કદાચ કોઈ ભાગ વિસ્મૃત થઈ ગયો હશે તો ફેર ! મહિષ્મતિ નગરીના રાજા નિલધ્વજને પ્રવિર નામે પુત્ર જવાળા નામની રાણી અને સ્વાહા નામની પુત્રી હતી. તે સ્વાહા કન્યા વરવાને યોગ્ય થયા છતાં તેના પિતાએ તેને વરાવી ન

પગે લાગી સાથે ગયા તે પણ રૂકુજ કર્યું છે. બેન કહે જા તું પણ બિકણ છું હું હવે વનમાં તપ કરી તન પાડીશ, પણ તારો આશ્રય નહિ લઉં. રીસ ભરી રામા ત્યાંથી આગળ ચાલી, ચાલતાં માર્ગમાં ગંગાજી આવ્યાં તેને દેખી જવાળા બોલી, અરે આ ગોઝારી આવી. હે વહાણવટી વીરા વહાણ છેક કિનારે લાવ્ય અને એવું સાધન કર કે મારે આ પાપણીના જળમાં પગ પણ બોળવો ન પડે. વહાણવટી કહે કેમ માતાજી આપ અધટીત વચન બોલો છો. આ પતિત પાવન માતાજીને આવાં વચન કહો છો. જવાળા કહે બળ્યું એનું એ પદ ધારણ કરવું, બળ્યું એનું ભરતખંડમાં વહન કરવું. આવા કઠોર વચન સાંભળી ગંગાજી મુર્તિમાન આવ્યાં કેમરે જેમ આવે તેમ બોલ્યા જ કરે છે ! જવાળા કહે, પુત્રનો વધ થયો ને તું વહેરીને કાંઈ ન કરી શકી, તેથી મને ઝાળ લાગી છે. જ્યાંસુધી તે વહેરીને કાંઈ પણ શિક્ષા નથી આપી ત્યાંસુધી તું અપવિત્ર જ છે. ગંગાજી કહે મારા ગાંગેવને કાણે માર્યો ? જવાળા કહે પાંડુના પુત્ર અર્જુનને કુરૂક્ષેત્રના મેદાનમાં અગિયાર ક્ષોણી લરકરતી સહાયતા છતાં તેને માર્યો. ગંગાજી કહે હે જવાળા મારા લિખ્મને મારનાર અર્જુનનું માથુ છ માસમાં ધડ ઉપરથી પડશે.

અશ્વમેધનો ઘોડો જોઈ અને વળી તેના કપાળમાં લટકાવેલો લેખ વાંચી બભ્રુવાહન અતિ કોપાયમાન થયો; અને પ્રધાન સામી નજર કરી.

(કવિ) મરાઠી સાખી,

શુધ્યુદ્ધિના સામું જોઈને, હુકમ કરે છે રાય,

નય સકળના જીવાન જન તે સઘળા યુદ્ધે જાય;

સૌ રહો તૈયાર, શત્રુ સઘળા કરવા ઠાર.

સૌ.

પ્રધાન શુદ્ધ્યુદ્ધિ તમો સઘળા શુરવીરને લઈ તૈયાર રહો. હું માતા-જીની આજ્ઞા લઈ આવું છું.

(બભ્રુવાહન) મરાઠી સાખી.

આજ્ઞા આપો માતા મારાં, જાવું યુદ્ધ કરવાય,

અશ્વમેધ કરે રાય યુધિષ્ઠિર; આવ્યો પારથ રાય;

મારે રણમોઝાર, આજ ઉતાર હું અહંકાર.

માર.

(ચિત્રાંગદા) ગિતિ.

પારથ તારો પિતા; તું તો અર્જુન કરો તન જાણ;

પ્રિતે પાએ પડજો, તન મન આપી મણીપુર ભાણ.

[ખજુવાહન]

મરાઠી સાખી.

વહાલાં માતા વચન તમારાં, જાણે અમૃત ધાર;

ધન્ય ધડી મુજ પિતા આવીયા, કૃપા કરી કિરતાર;

આપુ ઉત્તમ ભેઠ, અન્ય સગાં સૌ એમની હેઠ. આપુ.

માતાની પાસેથી ઉઠી હરખાતો ખજુવાહન પ્રધાન તરફ આવ્યો. પ્રધાન કહે મહારાજાધિરાજ અર્જુનના સઘળા યોદ્ધાનો પરાજય કરે એવા સમર્થ વીરો સૌ તૈયાર ઉભા છે; માત્ર આપની આજ્ઞાનીજ શહ જીવે છે. ખજુવાહન કહે કાલા પ્રધાન એ સઘળો રેંટ અવળો ફરી ગયો છે. જેની સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા છીએ તે અર્જુન મારા પિતા છે, માટે યુદ્ધ નહિ કરાય પણ ઉત્તમ પ્રકારની ભેઠ આપી સત્કાર કરવો પડશે.

રાગ;—વૈકુંઠથી માલણ આવીરે, (વિવાહ.)

ધન્ય ધન્ય ગણું મારી જાતરે, આજે મળશે તે મારા તાતરે. ૧

સઘળું સૈન્ય કરો તૈયારરે, સઘળા યોદ્ધા ધરો હથીઆરરે. ૨

લાવો કન્યા કુંવારી શહસ્ત્રરે, તેને શણુગારો શણુગાર વસ્ત્રરે. ૩

કરમાં આપો કંચન થાળરે, મણી મોતી ભરી ત્રતકાળરે. ૪

શત શકટ સોને કરો સજ્જરે, સોના અંખાડી હજાર ગજરે ૫

અશ્વ અચુત આણે ઠારરે, હિરા રત્નતણે નહિ પારરે. ૬

રાજના કહેવા પ્રમાણે પ્રવિણ પ્રધાને સઘળું તૈયાર કર્યું, ખજુવાહન પગે પાળો આગળ ચાલે છે, અને પ્રધાન સહિત સઘળું સૈન્ય પાછળ ચાલે છે. ખજુને આવતો જોઈ સઘળા રાજાઓ વિરમય પામ્યા, અને અરસ પરસ વાતો કરવા લાગ્યા, અરે આ શો ગજબ ! આ કાંઈ નવાઈ લાગે છે; અભિ-માની અને પુરપ્રાક્રમી ખજુવાહનની આટલી બધી નમંતા ! ભાઈ હોય તેમાં શિ નવાઈ, આ તરફ અર્જુન ! અર્જુનનું નામ સાંભળીનેજ નરમ ઘેંશ થઈ ગયો હશે. ખરાખર છે એમજ. આજ કાલ સૌ પોઆમાં પાટુ મારનાર છે.

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

કરી પરકંમા પાએ નામ્યો, વિનવે વારંવાર;

[ખજુ] ક્ષમા પિતા છું પુત્ર તમારો, સોને થયું સવાર,

થઈ પુરણ આશ, તમ શરણે હું આવ્યો દાસ. થઈ.

મયુરધ્વજ—હે હંસધ્વજ રાજા, આતો કાંઈ ઓર ગમતકાર છે.

હંસધ્વજ—જે જે એમ જાણતા કે, આ એનો દિકરોજ છે, આતો અર્જુનને જાણી લય પામી ગયો, એટલે દીકરો થવા દોડતો આવ્યો

છે, ભાઈ દરમાં તો સાપ સીધોજ ચાલે.

હુંસકેતુ—ભાઈ આ અર્જુન એનો પિતા હશે. આપણે અન્નદયા ગમે તેમ બકીએ. નહિ તો અર્જુન તો શું પણ સ્વર્ગમાંથી છદ્મ આવે તો પણ બ્રહ્મવાહન બિહી જાય તેમ નથી.

બ્રહ્મવાહન હાથ જોડી ઉભો રહ્યો છે, તેને અર્જુન પુછે છે. કેમ રાજા યુદ્ધની તૈયારી નહિ ને આ ભેઠ સાંમગ્રિની તૈયારી ? બ્રહ્મ કહે બાપ સામા ખેટાથી લડાયજ કેમ, આપ મારા પિતા છો એવું મેં આજેજ જણ્યું. (કવિ) આગળ નળ પુંઠળ પ્રેમદાં. એ રાગ.

કોથો અર્જુન મારી લાત, ધિક જતુની ને ધીક જાત. ૧

તુંતો બાળક મારો નથી, કારણ મુખે કહું છું કથી. ૨

કાયર તન તે ક્યાંથી હોય, શુરો તન તે અભિમન્યુ સોય. ૩

કુરુક્ષેત્રમાં કોથો કૃતાન્ત, કૌરવ કંધનો આણ્યો અંત. ૪

વેશ્યા વણિકનો. તુંતો બાળ, સિંહના તન કેમ હોએ શિયાળ. ૫

શુનિ શુકર શિદ મારે કાળ, તેમનો તન નહિ ક્ષત્રિયાળ ૬

જનમીને જતુનીને આપી ગાળ, શબ્દ શુણીનેહી નખ શીખ ઝાળ. ૭

જોઈ જોઈ તારી બહાદુરી બાયલા, મારા સાથીઓ અત્યારે મુઠી તારાં વખાણુ કરી રહ્યા હતા તે વખાણુને હું લાયક નથી, લયનો માર્યો દીકરો થવા દોડતો આવ્યો; પણ તારો બાપ થતાં મને લગ્ન હિપત્ર થાય છે. બસ દીકરો તો અભિમન્યુ. તારા જેવા કાયર અર્જુનના દિકરા હોય નહિ. શુરિ ક્ષત્રાણીનો નહિ પણ નીચ દાસીનો પુત્ર દેખાય છે; સિંહણનો નહિ પણ ભૂંડણીનો દિકરો દેખાય છે. સતિ સાધવી પતિવ્રતાનો નહિ પણ કોઈ વેશ્યાનો દિકરો દેખાય છે.

અતિક્રોધથી.

(બ્રહ્મવાહન) રાગ; મળવા આવીરે ગર્વ ભરેલી ગારી. (મામેર.)

નાદ ઉતારે, નરપત સધળા દેખે;

માર મેખ કરમની રેખે. નાદ.

વેશ્યાનો તન આજ વિદરશે, કરશે સૌનો કાળ;

જીવતો જોધો એક જવા દેઉ કાળજ ચોળુ લાળ નાદ. ૧

ધણા દિવસ તુંધુમ્યો રણમાં, અન્યની ઓથ લમંગે;

સનજ થઈને સાવધ રહેજે, આ શુકરી સુત સંગે. નાદ. ૨

કૌરવ દળમાં કેર જણાયો. કૃષ્ણ પ્રણીની કળથી;

યુધ્ધને અંતે યશ તું પામ્યો, ધૃષ્ટદ્યુમ્નના બળથી. નાદ. ૩

અલગ્યારીને આલણ હણીઆ, રાધ્ય શકુની મામા; નાદ. ૪
 વિરાટ નગરે વૈરી છત્યા, વેપ ધરીને વામા.
 રાખ્ય રંડવા હૃદ્દિ જિજડા, પાન્ડુનું પણ ખોયુ; નાદ. ૫
 ભરી સલામાં લગ્નમ લુટી, ત્યારે નિયું જોયું.
 સુર્ય પુત્ર તે શસ્ત્ર વિનાનો, રથ વિનાનો રાણો; નાદ. ૬
 કુંતા કુખે પાન્ડુ તન નહિ, નિયે પ્રગટ્યો પહાણો,
 જોદ્ધ સર્વમાં ઝાંખી વળીઓ, જયપ્રથમે ના જોયો; નાદ. ૭
 સુર્ય અસ્તથી ભયને પામી, પોકે મુકીને રોયો.
 સાત ધડીમાં શિશ ઉતાર, જણે જનમ્યો નહોતો; નાદ. ૮
 આવતી કાલે હુંજ વળાપું, સકળ સાથને રોતો.

અર્જુન—

રાગ. ક્ષત્રિકલંક.

ઉઠો ઉઠો મારા બહાદુર વીર, મારીને એને દાર કરોરે;
 ધરા વ્રૂજવીને યુદ્ધ કરો ધીર. મારીને. ૧
 ખોલે બહેકયુ બહેકયુ બહેકલીનો ખાળ. મારીને.
 એનો કરી નાંખો, રણ માંહે કાળ. મારીને. ૨
 છન્દા કાપી કરો, કોડ કટકાય; મારીને.
 જોજો જોદ્ધ કાય, જીવતો ન જાય. મારીને. ૩
 અનુશાસવને યોવનાથ રાય મારીને.
 હંસધ્વજ ભરો રણ માંહે પાય. મારીને. ૪
 વૃષકેતુ વીરા ઉઠો મારા તંન; મારીને.
 નથ ઠેકણે દરાવો ધોર વંન. મારીને. ૫
 પ્રદુમ્ન અણિરૂધ મારો હાક; મારીને.
 મણિપુરને ચઢાવો વીરા ચાક. મારીને. ૬
 મેઘ વર્ણુ વીરા હુટો રીધ સિદ્ધ; મારીને.
 નથ માંહે ફરે કાગડાને ગીધ. મારીને. ૭

અર્જુનના ગર્વ ભરેલાં અને ગર્જના કરતા શબ્દ સાંભળી સર્વ
 યોદ્ધાઓએ પોતપોતાના હથિયાર સજી તૈયારી કરવા માંડી. આમથી
 અમ્બુવાહન પણ પોતાના સૈન્યને ઉરકેરે છે, મહારા બહાદુરો સાવધ રહો
 જો જો આ કુર્મક્ષેત્રના મેદાનમાં શિયાળવાનો મંદાર કરી આવેલો અને
 અભિમાનના ભસરા જેના લવનમાં ભળી રહ્યા છે એવો ખાવલો ચુડી
 ચોટલો ને ચાંલાને ધારણ કરનાર જીવતો ન જાય!

અર્જુનને બાણો જેવા શબ્દ સાંભળી અર્જુન ગર્જના કરી બોલ્યો

મારો ! મારો ! તેજ વખતે સર્વ યોદ્ધા સંગાથે તુટી પડ્યા, અને અરસ પરસ ઘોર યુદ્ધ થયું. બે કદર લડાઇ શરૂ થઇ. કોણ ક્યાં છે ને કોણ કોને મારે છે, તેનું કાંઇ જણાતું નથી. તે જોઇ અર્જુન કહે અરે આ શું ! આતે યુદ્ધની કેવી રીતી ! આ શી કુતરા લડાઇ ! અરે ક્યાં ગયું તમારું શુરાતન, શું આ છોકર તમારા જેવા સમર્થ યોદ્ધાઓને જીતી જશે ? જીતી જાય તેમાં નવાઇ શી ! તમને યુદ્ધ કરવાની ગમજ ક્યાં છે એક યોદ્ધા એકજ યોદ્ધાને પકડે. એકેએક સર્વને મારો, મારો, બસ મારો !

રાગ; રામાયણનો:

શબ્દ શુણીને શાલવ કોપ્યો, લોપ્યો નહિ લગ્નમય;

અસ્ત્ર શસ્ત્રને ધારી અંગે, જાએ યુદ્ધ કરવાંય: ૧

કોષ કરીને બધુ ઉપર, બળથી મેલ્યાં બાણ;

યાદ રાખ્ય લ્યા અહંકારી તું, નિશ્ચે લેઉં પ્રાણ. ૨

બાહુ બળીઓ બધુવાહન, કોપ્યો છે રણધીર;

શસ્ત્ર બાણ શાલવને માર્યાં, કાયર કીધો વીર. ૩

હોંપ કરીને જાય ઉછળવા, શાલવ શુર ન માય;

પણ બધુના બળની પાસે, લજવાયોં છે રાય. ૪

રાજ શાલવ અતી ક્રોધથી મન મુકી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તો ખરો, પણ બધુવાહનના પ્રાક્રમ આગળ તુચ્છ બની ચાલ્યો ગયો, આવો બનાવ જોઇ કૃષ્ણના કુમાર પ્રદુર્ગ્ન “પણ” લઇ પગલાં માંડવા લાગ્યા, અને મનમાં નિશ્ચય કરી બોલ્યો કે એ બધુવાહનને હું મારીશ અને સર્વ શત્રુનો ગર્વ ઉતારીશ.

(કવિ)

મરાઠી

પ્રભુ પુત્ર એ પ્રદુર્ગ્ન હાયોં, કામ તણો અવતાર,

હંસકેતુ પણ હારજ પામ્યો, જેનું બળ છે અપાર;

સૌ પામ્યા હાર, સુવેગ યોદ્ધા કોપ્યો અપાર. સૌ ૦

રાગ; હારે હારેક બોલ્યા વૈશમપાયન.

અરે હારેક આવ્યો હંસકેતુનો કુમારે, અરે હારેક મારો મારો કરેછે પોદ્ધારે;

અરે હારેક એણે બાણ માર્યાં એક લક્ષરે, કાયર કીધો બધુવાહનનો પક્ષરે. ૧

કોપ્યો કોપ્યો ચિત્રાંગદાનો તંનરે, જેમ કડક કાટકે ગરજ ઉઠે ધનરે;

યોદ્ધા કંઈને કરીઆ છે કચ્ચર ધાણરે, વળી કાંઈ યોદ્ધાના પળમાં લીધા પ્રાણરે. ૨

સુવેગ શુરો વિચારી જોયું મનરે, પારથ પુત્ર તુજને પમાડુ પતનરે;

મુસવાટામાં બાણ મૂક્યું સમરથરે, બધુ કેરો યોજન ઉડાડ્યો રથરે. ૩

ખીજી રથમાં બેસીને આબ્યો બળવંતરે, સુવેગ કેરો નિશ્ચે હું આણું અંતરે;
 ખ્વળ પતાકા તોડ્યાં, સુવેગે સારરે, બબ્રુ કેરા હોપ રહ્યા ન લગારરે. ૪
 વઢતાં વઢતાં બન્ને ઉડ્યા છે આકાશરે, બણે કરશે ત્રૈલોક્ય કેરો નાશરે;
 દેવ સકળ તો તાર્યા છે, બેઘને યુદ્ધરે, અર્જુનકેરી જતી રહી છે. શુદ્ધયુદ્ધરે. ૫
 રૂંધીર કેરી ચાલી સરિતા ત્યાંયરે, અભક્ષ પાંખી પ્રસન્ન થયા છે ત્યાંયરે;
 હાડ માંસના થયા છે દગેદગરે, આકાશે તો ઉડતા દેખાયા બગરે. ૬
 બબ્રુવાહન કોખો છે કૃતાન્ત કાળરે, અર્ધચંદ્ર લઈ ભ્રમુડી ચઢાવી ભાળરે;
 કોધ કરીને બાણ ફેંક્યું દીશરે, સુવેગ કેરું છેદી નાખ્યું છે શીશરે. ૭

સુવેગનું શીર પડતાંજ અર્જુનના હથિયાર હેઠાં પડ્યાં; હવે શું થશે !
 અરે ધર્મારાજ અશ્વમેધ શી રીતે કરી શકશે ! નહિ કરી શકે, નહિ નહિજ
 કરી શકે ! આ બબ્રુવાહન સંદેશો લઈ જવા પણ એક શેપ રાખે તેમ નથી.
 હે ભાઈ હે વીરા વૃષકેતુ, હવે હું ગભરાઉ છું. મને તો કાંઈ સુજતુ નથી,
 મને ભાસે છે કે બબ્રુવાહન સર્વનો કાળ કરશે. ઓ મારા વીરા ! તું સંદેશો
 લઈ જા; કે યશ પુરુષ થનાર નથી અને અર્જુન જીવતો ઘેર આવનાર નથી.

[અર્જુન] રાગ; નિર્ધન પણ નયણા ઠરશેરે. (મામેરૂ.)

જા જાને વીરા વૃષકેતુ, સંદેશો લઈ તું જાને;

બબ્રુ પાસે ગયુ બળ વહેતું.

સંદેશો ૧

કરજે કૃશ ચરણ પ્રણામરે, સંદેશો. ભાઈ કથલ્યુ સધળુ કામરે. સંદેશો ૨

કુન્તાને પાએ પડજેરે, સંદેશો. જાઈ ધર્મ ચરણમાં અડજેરે. સંદેશો ૩

અહિં માર્યા ગયા વીર વરરે, સંદેશો. પડ્યુ પકવ દુધમાં ગરરે. સંદેશો ૪

આજે થયો રંગમાં ભંગરે, સંદેશો. બંબુએ મચાવ્યો જંગરે. સંદેશો ૫

આજે હસશે દુર્જન લોકરે, સંદેશો. થઈ યશની આશા ફોડરે. સંદેશો ૬

[વૃષકેતુ] રાગ; રાજની ઈચ્છા નથીરે. (મૃદાલશા).

કાયર કદી ન થાવુંરે, પિતાજી મારા કાયર કદી ન થાવુંરે.

રણ દેખી રણ ઝુઝવું, રણમાં ખોવા પ્રાણ;

કરી ગર્જના દોડવું, સહી શત્રુનાં બાણ.

કાયર ૧

કર્ણ તણો કુમાર, હું પામુ રવરવ નર્ક;

કુડો સંદેશો કહું, નિશ્ચે લાજે અર્ક.

કાયર ૨

પતિવ્રતા મૂજ નાર છે; પહોંચે પ્રભુ તે દાર;

શ્યામ વદન મુજ બેઘને, મારે પેટ કટાર.

કાયર ૩

ક્ષત્રિ થઇ ખુણે જઇ, કર કાયરની વાત;

રયામ ગળામાં સામટી, બોણુ પેઢી સાત.

કાયર૦ ૪

હુકમ કરો બે તાતજી, હાડ કર ચકચુર;

યોદ્ધ ઉઠાડુ આલણે, ઉડે આકનાં તુર.

કાયર૦ ૫

વૃષકેતુ વીરનાં વચન સાંભળી અર્જુનને હેથે હિમ્મત આતી; પણ જેમ

કોઇ પક્ષી બાજને દેખીને ભય પામી ગયું હોય અને પોતાના માળામાંથી

બહાર નિકળવાની હિમ્મત ન ધરતું હોય તેમ અર્જુને પણ બ્રહ્મવાહનનો

પ્રતાપ જોઇ, સૈન્યને મોખરે આવવાની હિમ્મત ખોઇ, હિમ્મત તો ખોઇ

પણ વૃષકેતુને કહ્યું કે વીરા હિમ્મત હોય તોજ આગળ પગલાં ભરો, અને

બ્રહ્મવાહનને મારો ! અર્જુનની આજ્ઞા થતાં વૃષકેતુ અસ્ત્ર શસ્ત્ર સજી દિવ્ય

રથમાં ખેસી કાઢી જેવો કોપાયમાન થઇ, બ્રહ્મવાહનના સામે આવ્યો.

વૃષકેતુને આવતો જોઇ બ્રહ્મવાહને પુર જુરસાથી બાણ ફેંકવા નિશ્ચય કર્યો.

(કવિ)

રાગ; કંટકે કોઇ જણાવીઓ.

બ્રહ્મએ બળ જણાવીયું.

જ્યારે કર્ણ કુંવર આવ્યો કોપતો, વળી ઓપતો ઈંદ્ર સમાન;

નથી લાજ કોઇની લોપતો, જેનું ઝળકી રહ્યું છે વાન. બ્રહ્મ૦ ૧

જેને છત્ર ચમ્મર શિર થાય છે, જેનું ગાયછે અમ્મરા ગાન;

આવી બ્રહ્મના સામુ બોલીઓ. આવ્યો દેવા મહેતાનું દાન બ્રહ્મ૦ ૨

ત્યારે બ્રહ્મ કહે શુણ બાળકા, નથી જોઈના હાથ;

તેં તો બાપ મરાવ્યો સ્થા બાયલા, આવ્યો પિતાના શત્રુની સાથ. બ. ૩

(કવિ)

રાગ; હું હું રાજજી.

એવી વાણી સાંભળતામાં, કાઢ્યો કર્ણ કુમાર;

રાજ્જ૦

આયુદ્ધ ફેંકે અતી ધણાં. તે દેવા માંડ્યો માર.

રાજ્જ૦ ૧

અતી બાણ તે યોદ્ધા મારે; બન્નેનું બળ અપાર;

રાજ્જ૦

બ્રહ્મવાહનનો રથ ઉઠાડ્યો, નાંખ્યો રણની બહાર.

રાજ્જ૦ ૨

ખીજી રથમાં ખેસીને આવ્યો, સવ્ય તણે સંતાન;

રાજ્જ૦

ફરશી લઇને ફરતો રણમાં મ્હોતનાં દેતો દાન.

રાજ્જ૦ ૩

દાંત પીસીને દોડ્યો શુરો, યોદ્ધા માર્યા લક્ષ;

રાજ્જ૦

વીરપણું વૃષકેતુનું દેખી, હાથોં છે બ્રહ્મનો પક્ષ.

રાજ્જ૦ ૪

ધન્ય ધન્ય છે ધન્ય જતુની, ધન્ય તુજ અવતાર;

રાજ્જ૦

સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળની માંહે, તુંથી હું પામ્યો હાર.

રાજ્જ૦ ૫

એવું કહીને હાક મારતો, ફેંકે અગણિત બાણ;

રાજ્જ૦

અર્જુન પક્ષને ત્રાસ પમાડી, કાઢવા માંડ્યો ધ્રાણ.

રાજ્જ૦ ૬

ત્રિશુળ તોમર ઉછળે જલોપલ; અયોગ્યને હળ;	રાખાં ૦
કુહાડા કોદાળા; કચગ્રહ નાંખે ઋષ્ટિ કરીને કળ.	રાખાં ૭
પાશને પટ્ટિશ ભાલા ફલકો, ગદા ગુળને શક્તિ;	રાખાં ૦
શત્રુની સામા શત્રુજ દેખે; રણમાં ન રાખે રક્તિ.	રાખાં ૮
ધણા બેદતો મુજ ઉછાળે; ઉછાળે અંકુશ ફરશી;	રાખાં ૦
બબ્બુવાહનના બંને નેત્રમાં, ક્રોધ રહ્યો છે વરશી.	રાખાં ૯
સાવધ થઈને શક્તિરે લીધી; રાખે કરીને રીસ;	રાખાં ૦
જેત જેતમાં જોરેથી પાડયુ; કણુ કુવરતુ શીશ.	રાખાં ૧૦

વૃષકેતુના વિનાશ થવાની સાથે અર્જુન ગાંડો થઈ ગયો. હે ભાઈ હે વીરા, હે દીકરા ક્યાં ગયો; ક્યાં ગયો મને મુકીને ક્યાં ગયો! તું મૂવો; હવે મારે જીવીને શું કરવું છે. અરે મને દગો દઈ ગયો. અરે હુંતો જાણતો હતો કે હમણાં શત્રુનું શીર કાપી આવે છે; પણ આતો હિલકુ અવળ થયું. ઓ ભાઈ બોલ તો ખરો? ચાલ! ઉઠ! આજસ ન કર; જો આ બબ્બુવાહન સામો દેખાય! હે ભાઈ તારૂં જળ બતાવ? કેમ સુતો છે. અરે હાય, હે વૃષકેતુ!!!

(અર્જુન) રાગ; સુભદ્રા વિલાપનો.

તુતો સાંભળ મારી વાતરે, દીકરા હમણા પડી જશે રાતરે;

દીકરા, મૂજને કરે રળિયાતરે, ઉઠો બ નો ધાતરે;

આજે; અર્જુન કરે આંસુપાતરે, દીકરા, માંભરા.

કાળે કાંકુ ઝાલીયુ, વેરી નાંખ્યું વાન;

દિનકર ઉગ્યો દુઃખનો જાણે હમણાં મૂવો અભિમાનરે. તુતો ૦ ૧

કુંતા કહેશે ક્યાં ગયો, વૃષકેતુ મુજ તંન;

યુધિષ્ઠિર વીર આગળે, વિલાપ જશે વદનરે. તુતો ૦ ૨

અશ્વમેધ આ યજ્ઞ તે, ભલે ન પુરણ થાય;

ઉઠો દીકરા માભરા, કાકાને કરવા સ્હાયરે. તુતો ૦ ૩

અભિમન્યુથી અધિક તું, વડાલો, કણુ કુમાર;

આગળ કરીને હું રહ્યો. મને ગાંડો કહેશે કે ગમારે. તુતો ૦ ૪

શ્વેત વદન પર સ્થામતા, આજે લીધી આપ;

આજે આગળ આવીઆં, પેલા જનમનાં પાપરે. તુતો ૦ ૫

(બબ્બુવાહન) મરાઠી સાખી

રંડા પેરે રોવા માંડ્યું, મરવા મારું વાળ્યું;

ફરસેત્રમાં કૌરવ માર્યાં, તે જળ તેં ક્યાં બાળ્યુ.

કર પ્રભુને યાદ, કાંઈ કરતાં એ શુભુશે દાદ.

કર૦

(કવિ) ગુજરીના રાગ.

શબ્દ શુભુને સુત કુંતાનો કાપ્યો અપરંપારે;

ફેવે ફેવાટે રીસ ચઢાવી, દેવા માંડ્યો મારરે.

૧

થોડા સઘળા બહુકેરા, આઘા પાછા થાયરે;

કતાન્ત સરળો કાળજ કાપ્યો, સઘન કરે કોણ ધાયરે.

૨

ધોર ગર્જના થાએ સિંદની, અજ નૃથ વેરાયરે.

બળીઓ બહુવાહન કાપ્યો, વિધવા કરવા માયરે.

(કવિ) ગિતિ.

બચરી ચઢાવી ભાળે, બાળે બાળુને ફેંક્યું કરી રીસ;

ભૂપત સઘળા ભાળે, અભૂંન દેર છેલુ છે શીશ,

અભૂંનતું શીશ પડતાંજ બહુવાહનના સૈન્યમાં વિનયનાં વાળં વાગવા લાગ્યાં, અને થોડા સર્વે આનંદની સાથે ઉત્સાહના શબ્દ કરવા લાગ્યા.

(બહુવાહન) મરાઠી સાખી

ગર્વવાનનો ગર્વ ઉતાર્યો, સંધ્ય ઉતાર્યું શીશ;

દિવસ આજનો અતિશે ઉજવળ, સ્લાય થયા બુગદીશ.

કાઈ છે તૈયાર ? માતાને કહો સમાચાર.

હુકમ થતાં એક સેવક માતા ચિત્રાંગદાની પાસે ઉતાવળે ગયો અને હાથ જોડી સન્મુખ ઉભો. એના ઉભા રહેવાના ડોળ ઉપરથી અને એના આતૂરતા ભરેલા ચહેરા ઉપરથી ચિત્રાંગદાએ તોલ બાંધ્યો કે આ સેવક કાંઈ કહેવા માગતો હોય એમ લાગે છે. કેમ ! ભાઈ શું છે ?

(સેવક) મરાઠી સાખી.

વધામણી આ આપ તંનની સુણજો મારાં માત;

સતી પરાક્રમી આપ પુત્ર છે, માર્યો ભીમનો બ્રાત;

થયો જય જય કાર, પાન્ડવ સેના પામી હાર.

થયો૦

સેવકના મુખમાંથી નિકળતા શબ્દ સાંભળી ચિત્રાંગદા મુર્ચ્છિત થઈ પડી; અને જરા શુદ્ધિ આવતાં રોતી કકળતી બોલી. અરે હાય દિકરા ! આ શો ગજબ કયો. અરે હાય ? માતાને વિધવાપણું પ્રાપ્ત કરાવનારા દિકરા, હુજ તું શિ ગતિને પામીશ. અરે હાય તારો કયા નર્કમાં વાસ થશે, ચિત્રાંગદાની આ દશા જોઈ સેવક બહુવાહનની પાસે ગયો અને સઘળી બિના નિવેદન કરી, તે સાંભળી બહુવાહન દોડતો માતાની પાસે આવ્યો. બ ને દેખી ક્રોધાયમાન થએલી માતા ચિત્રાંગદા બોલી, અરે પિતાહત્યારા તાર કાણ

મુખ જોવા હું માગતી નથી. બધું કહે માતાજી અપરાધ ક્ષમા કરી સધળી ખીના સાંસજો !

(માતા) રાજ; આ ભ્રમર ન મુખે જ્યાલ. (મૃદાલશા.)

જા ! જા ! મુખ લઇને કા...જી. મૃત સ્થામ વદન શું લાજી.

તું થયો પુર્વનો વહેરી, જેમ સર્પ ડર્યો હોય ઝેરી;
આજે સકળ મુખને હેરી, મારીઓ તાત, થયો રળીયાત;

વિધવા માત, દેહ મૂજ બા...જી.

મૃત ૦ ૧

તેં છતીને જશ લીધો, તેં ધાત તાતનો કીધો;

તેં ડંખ મૂજને દીધો, લાગી છે ઝાળ, બળે જેમ રાજ;

કર મુજ કાળ; હિમાળે ગા...જી.

મૃત ૦ ૨

ક્યાં છે મારા સ્વામિતું રાજ ? ખતાવ ઝટ ! વચન સાંભળી થર થર
ધ્રુજતો બધું આગળ થયો. તેની વાંસે વાંસે માતા ચિત્રાંગદા રણુભૂમીમાં
આવ્યાં, અભુર્નના શખને ઓળખી ચિત્રાંગદા ચીસ પાડી બોલી, અરે
હાય ! આ રહ્યા મારા અંગના આધાર, હે પતી ! ઉઠો, નત્રત થાઓ,
ઉઠો ઉઠો શું સુતા છો.

(ચિત્રાંગદા) રાજ; ઓત્રાના મેળાવડાનો,

ઉઠો ઉઠોને ચતુર મુજાણે. ઓ.....કોમળ કંથા.

આજે બધુનો લેવા પ્રાણે.

ઓ ૦

ઐદીની પેરે શુરે ઉથોછો, ઉઠોને આળસ મોડીજ;

દુષ્ટ કેરો આજે સ્વયંવર, નાંખોને મચ્છા તોડીરે.

ઓ ૦ ૧

અશ્નિ અછર્જુ આજે મટાડવા, ખાંડવ વનને ખાજોજ;

ધ્રુવની સંગે યુદ્ધમાં ખતાવ્યો, તેવો ખતાવોને આજોરે.

ઓ ૦ ૨

ધોપ યાત્રામાં ધ્રુમે દુર્યોધન, ગાંધર્વ ગગને આખ્યોજ;

વિરાટ કેરા નત્રની પાસે, દુષ્ટે ઘેરી રાખી ગાયોરે.

ઓ ૦ ૩

ભૂતે કંપાવે તેવા ભિખમ પિતા છે, ધરા ધ્રુજવે તેવા દ્રોણજ;

કાયર થઇને તમે કેમરે સુતા છો, તેમને છતે તેવું કોણે.

ઓ ૦ ૪

કરણ ધરણમાં ખેઠો છે સ્વામિ, અગિયાર કેરો અર્કજ;

જયદ્રથને જરા ભુક્તિથી મારો, નહિતો ભોગવશો નકરે.

ઓ ૦ ૫

દુશાઃશનને દુર્મખ ઉભા, શકુની મુખળ ખાળજ;

કોધ કરીને તમે ઉઠોને કંથજ, કરવા સર્વનો કાળે.

ઓ ૦ ૬

પિતાના પ્રાક્રમને લઇને માતાના રૂદનના અસરથી બધુને અંતી શોક
થયો, અરે હું પિતા હત્યારો જરૂર નિર્ભાગી, જરૂર મારે અભુર્નનાં કહેલાં

વચન સહન કરવાં જોઈતાં હતાં. અરે મેં ક્રોધ કરી પિતાનો નાશ કર્યો. હવે હું કયે જન્મ છુટીશ.

(કવિ) રાગ; બાઈએ ત્રાહીને નાંખ્યા હારરે.

રાજા રૂદન કરે લાગી જાળરે, આજે ભુંસાયુ માર લાળરે;
મુજ પિતાનો કરીઓ કાળરે, મુને જગત દેશે ઘણી ગાળરે;
મુને જગત દેશે ઘણી ગાળ, ને કહેશે, હું...રહેરે. ૧

આજે કાહું હું મારા પ્રાણરે, તે તો જગમાં થવાને જાણરે;
મેંતો ધરમાંહે વાળ્યો ધાણરે, તેમાં કંઈએ ન પામ્યો દહાણરે;
તેમાં કાંઈએ ન પામ્યો દહાણ, હું સેવું સ્વ...ગનેરે. ૨

લિખના દશ દિવસના યુદ્ધમાં અર્જુનની સહાયતામાં આવેલો અને લિખને હાથે મૃત્યુને પામેલો ધર્મેવન નામનો અર્જુનનો પુત્ર; તેની સગી માતા અને બ્રહ્માહનની સાવકી; ઉલુપીકા કરીને હતી; તે શેષનાગની પુત્રી હતી. તે પુત્ર બ્રહ્માને અને બેન ચિત્રાંગદાને રોતાં દેખી બોલી. હે વીરા હે ભાઈ તું મારા પિતા પાસે જ અને સંજીવન મણિ માગી લાવ; તે મણિ અડાડવાથી તારા પિતા જરૂર જીવતા થશે. તારી માતા ચિત્રાંગદાના અને મારા બેડિના એ સરખીજ સગાઈના છે, તેમાં તે વિશેષ રૂદન કરે છે અને હું નથી કરતી તેથી તારા અને આ સૈન્યના સર્વ મતુષ્યના મનમાં સંશય તો ઉત્પન્ન થતો હશે, પણ મને નિશ્ચય થયો છે કે મારા પિતા પાસે મણિ છે તેથી મારા સ્વામિ જીવશે, તે કારણથી હું અતી રૂદન કરતી નથી. બીજા અર્જુનનો વધ કરનાર મારી કૃષ્ણે ઉત્પન્ન થયો નથી પણ એ ચિત્રાંગદાની કૃષ્ણે પેદા થયો છે. આવાં મર્મ વચન સાંભળી મા દિકરો બન્ને અતી રૂદન કરવા લાગ્યાં. ઉલુપીકા કહે ભાઈ રૂદન કરવું રહેવા દઇ ઝટ જઇ મણિ લઇ આવ! બ્રહ્માહને તેજ વખતે પોતાના પ્રધાન શુદ્ધશુદ્ધિને આજ્ઞા કરી કે, તમે પાતાળમાં શેષનાગના સભા મંડપમાં જાઓ; અને ત્યાં જઇ સંજીવન મણિની માગણી કરો. સઘળી હકીકતથી વાકેફ કરીને કહેજો કે તમારા જમાઈને જીવતા કરવા માટે તે મણિની જરૂર છે; હુકમ થતાંજ પ્રધાન પોતે કેટલાક સેવકો સહિત પાતાળમાં જઇ શેષની સભામાં આવી ઉભો. તેને દેખી શેષ ભગવાન કહે કેમ શુદ્ધશુદ્ધિ સર્વ કુશળતો છે? પ્રધાન કહે ના પ્રભુ; હાલતો વિપરીત છે, અને તે આપનાથી શુભ થાય તેમ છે. શેષભગવાન—કેમ, શું છે?

પ્રધાન—હસ્તિનાપુરમાં યુધિષ્ઠિર અશ્વમેધનો આરંભ કરી બેઠા છે; અર્જુન ઘોડો લઇ દેશ જીતવા નિકળ્યો છે. તે અર્જુન સઘળા દેશને જીતી બ્રહ્માહનથી મરણ પામ્યો છે. આપની પુત્રી વિધવા થઇ છે. તેને વૈધવ્ય

પણું પ્રાપ્ત ન થાય; અર્જુન સંજવન થાય, માટે મને સંજવન મણિ લેવા આપની પુત્રિયે તથા બબ્રુવાહને મોકલ્યો છે.

શેષલગવાન—મણિ તો આ રહ્યો, પણ મારા સર્વ સભાસદોની આજ્ઞા વિના કે કોઈને લઈ જવા દેવાય નહિ. કેમ પ્રધાનશ ?

ધૃતરાષ્ટ્ર—એ મણિ વડેજ અમારૂં જીવન છે; એ મણિ વિના અમને ગરડનો ભય છે, માટે મણિ નહિ અપાય.

વાસુકી—પ્રધાન ધૃતરાષ્ટ્ર ઠીક કહે છે. મણિ આપતાં આપણે આપત્તિમાં આવી પડીશું.

પુન્ડિક—મણિ આપ્યો કે સર્વનું મ્હોત સમજાશે, માટે મારો પણ એજ મત છે કે મણિ નજ આપવો.

કર્કેટક—અરે તમે બધા ભયભિત થઈ આટલા તર્કવિતર્ક કરો છો પણ બીજી તરફથી એન ઉલ્લપીડાનું હિત પણ વિચારો છો કે નહિ ?

તક્ષક—હિતને અહિત; હમણાં ગરડ આવીને ગટગટ ગળવા માંડશે, તે વખતે ખબર પડશે, બસ ? મણિ નહિ અપાય.

ધૃતરાષ્ટ્ર—રહાય ગમે તેમ થાય પણ મણિ તો નજ આપવો. પ્રધાન શુદ્ધસુદ્ધિ કહે તમે સમજીને મણિ આપો નહિ તો આગળ બબ્રુવાહન છે.

ધૃતરાષ્ટ્ર—બબ્રુવાહન છે તે કેમ થયું, શું કરશે ? જોર જીલમથી લેશે ?

પ્રધાન—હા હા જોર જીલમથી લેશે.

તક્ષક—અરે લીધું લીધું ! એના શા ભાર છે કે જોર જીલમથી મણિ લઈ જાય !

પ્રધાન—તમારી આંખમાં આંજીને લેશે. ને ગળી જશે તો આકાવશે.

ધૃતરાષ્ટ્ર—નથી આપતા જ, તારા બબ્રુવાહનને કહેજે. પ્રધાને મણિ-પુર આવી સર્વ હકીકત બબ્રુવાહનને કહી. નાગના મોંમાંથી નીકળેલા શબ્દ પ્રધાનના મુખદ્વારા સાંભળી બબ્રુવાહનને અતી ક્રોધ થયો. તુરત બન્ને માતાઓની આજ્ઞા લઈ સંજવન મણિ લેવા પાતાળમાં આવ્યો.

(કવિ) રાગ; ત્યાંથી ઉઠ્યો ત્રણ લોકોનો ભુપ.

ત્યાંથી ઊઠ્યો અભિમન્યુનો બ્રાત; નાગ સર્વનો કરવાને ધાત.

વેગે કરી ગયો પાતાળ માંહ; તક્ષક ને કર્કેટક બંધાય;

શેષ વાસુકી ને પુન્ડિક કહીએ, ધૃતરાષ્ટ્રને અભીમાન હંમે.

નાગ લોક આવ્યો નાગનો બાળ, નાગ સર્વ મળી નાંખે જ્વાળ;

બેર આણી મન વિષ ઉછાળે, ગર્વ કરી જાણે બબ્રુને બાળે.

કેર કરે અર્જુન, કુમાર, એક બાણે કયો ત્યાં અંધકાર.

ધુન્ન મંત્ર થયા ધુન્નના ગોટા, નાગે કરી મુકી દોટમદોટા. ૭

અશ્માશ્વથી કરી અગ્નિની જ્વાળા, નાગ સર્વ થયા ત્યાં એશિયાળા. ૮

સર્વ મળી કહે ક્રોધ શમાવો, હ્યો આ મણિ લેધને અટ જાઓ. ૯

કાર્ય કરીને પાછો પહેંચાડો; તો તો રહેશે સૌને જીવવા દહાડો. ૧૦

નાગ લોકને ત્રાસ પમાડી સંજીવન મણિ લઇ બ્રહ્મવાહન આવે છે. અહીં શેષના પ્રધાન ધૃતરાષ્ટ્રને દુષ્ટભાવ ને દુર્મંથ નામના જે દિકરા હતા, તે પોતાના પિતાને પરાભવ પામેલા અને ખેદ પામતા જોઇને વહેર લેવાને ત્યાંથી છુપા ચાલી નિકળ્યા. તે બ્રહ્મના પહેલાં રણભોમીમાં આવ્યા અને અર્જુન તથા વૃષકેતુનાં મુરતક ચોરીને ચાલતા થયા, તે લઇને પોતાના પિતા ધૃતરાષ્ટ્રને આપ્યાં. મુરતક દેખી ધૃતરાષ્ટ્ર પણ ખુશી થયો. ઠીક કર્યું દીકરા હવે માર મન શાન્ત પામ્યું.

અહીં બ્રહ્મવાહન મણિ લઇને આવ્યો પણ મુરતકનું ગુમ થવું જોઇને ઉદાસ થયો. તેમ તેમ રાણીઓ અતી રૂદન કરવા લાગી.

અહીં આવો શોકજનક બનાવ બની રહ્યો છે; અને હસ્તિનાપુરમાં કુંતાને સ્વપ્ન આવ્યું. જેવું સ્વપ્ન આવ્યું તેવાંજ નગૃત થઇને ધર્મને પોકાર કરી ઉડ્યાં. ઉઠ વીરા ધર્મ ઉઠ વિપરીત છે. ધર્મ ઉડી પુછે છે માતા શું છે? માતા કહે ભાઇ આજે અર્જુનના સર્ગધર્મમાં મને ઘોર સ્વપ્ન પ્રાપ્ત થયું છે ધર્મ કહે માતાજી તે માનવુંજ નહિ; અર્જુનને શ્રી હરી સદા સ્થાય છે. (કવિ) રાગ; જાણોછોરે સઘળું અંતરજામી. (સૈરંદ્રિ.)

કહે છે કુન્તિરે સાંભળ ધર્મ કુમાર; મને સ્વપ્ન થયું છે અસાર.

ક્યાંછે કૃષ્ણરે બોલાવ બેટા બહાર. મને.

મારો રઠીયાળો રૂપ રતનરે; મારું નિર્ધન કેરું ધનરે;

મારો ઈંદ્ર અંશ અર્જુનરે; વિધનરે યુદ્ધે પડ્યાં હથીઆર. મને.

તેને જોયોરે ખિરતું ભોજન કરતો; વળી કાળાં વસ્ત્રને ધરતો.

તેણે કીધીરે ઉંટ ઉપર અશ્વારી; આજે મતી મરી ગઇ મારી. ૧

મેંતો જોયુ નજરથી ઝાંખીરે; મારી રિદ્ધી રોળી નાંખીરે;

કેમ જીવું એ અર્જુન પાંખીરે; ન રહું સાંખીરે મારું પેટ ફટાર. મને.

જોયો જાતારે દક્ષિણ દિશા મોઝાર એને કંઠે કરેણાનો હાર;

માટે જાઓરે રણધીર રણ મોઝાર, શ્રી કૃષ્ણ સહિત કુસાર. ૨

કુન્તિના આગ્રહથી અંતરજામી કૃષ્ણ પ્રભુ, ભિમ, નિકુળ, સહદેવ, કુન્તા સહિત બીજા અતેક મનુષ્યો લઇ રણિપુર તરફ આવે છે; અહીં ચિત્રાંગદ તથા બિહુપીકા, મુરતકના ગુપ્ત થવાથી ધ્રુવ રૂદન કરે છે.

(રાણીઓ)

રાગ; પરજીઓ.

આળસ મોડીને ઉઠો કંથજી, હારે સીતારામરે, સીતારામરે.

રણમાં મુતાછો રણ રાજઆરે, રણ કરવા સંહારરે;

રણમાં ઝુઝોને રણ રાજવી, કરો કુંવરને ઠારરે. આળસ૦ ૧

દ્રૌપદી સુલદ્રા આદી સુંદરીરે, હશે જોતાં નમ વાટરે;

માતા કુન્તાને કળ નવ પડે, હશે કરતાં ઉચાટરે. આળસ૦ ૨

શિરના મુગટ શિર છત્ર છોરે, ધર્મ ધોરધર રાયરે;

આવો અર્જુનની વહારમાં, કળી કચરામાં કાયરે. આળસ૦ ૩

નિકુળ સહદેવ દિયર દોડજોરે, આવ્યો અર્જુનનો અંતરે;

ધતુપને બાણ ધારી ધિરથી, આગળ આવો અનંતરે. આળસ૦ ૪

શત્રુ આવ્યો મુત પેટથીરે, કરી પિતાની ધાતરે;

લાંચન લગાડ્યું પુર વંશને, કરી વિધવા તે માતરે. આળસ૦ ૫

માતાઓનાં રૂદન સાંભળી બલ્લુવાહન સ્તબ્ધ ઉભો. આંખમાંથી ગરગર આંસુ કાઢે છે, અને પોતાનાં કૃત્યનો પશ્ચાતાપ કરે છે, તેવામાં શ્રી કૃષ્ણને જોઈ પ્રણામ કર્યાં. તેમની સાથે લિમ તથા નિકુળ સહદેવ હતા, તેમને અનુમાનથી ઓળખ્યા. ઓળખી હાથ જોડી ઉભો રહ્યો. ત્યારે ભીમ પુછે છે, હે શ્રી કૃષ્ણ, આ મારા વીરા અર્જુનને મારનાર ક્યો છે તે મને ખતાવો અને તે જીવતો રહેજ કેમ ! ભીમના વિર વચન સાંભળી સર્વ લય પામી ગયા. નિકુળ સહદેવ રોવા લાગ્યા, કુન્તા માતા અતી આકૃંદ કરવા લાગ્યાં, તે વખત બલ્લુવાહન ક્ષમા માગે છે.

(બલ્લુવાહન) રાગ, હું શામળીઓ સંભારરે. (દામાજીપંથ.)

હું આપ તણો અપરાધીરે ક્ષમા કરો;

મેં કીધી છોકરવાદીરે, ક્ષમા કરો.

પિતા હત્યારો હું ગોઝારો, ધોર કર્મ મેં કીધું;

સ્વપ્નામાં દુર્લભ છે મુખ તે, ફેકટ ફેંકી દીધું;

માતાનું સૌભાગ્ય ઉતારી, કલંક કુંડ લીધુંરે. ક્ષમા૦ ૧

સાર નરતુ કાંઈ નવ મુજ્યુ, રીસ હૃદયમાં ધારી;

પાપ પૃથ્વીનું શિરપર લીધું, શિરછત્રને મારી;

હવે જીવીને, શું કરવું છે, ગાર પેટ કટારીરે. ક્ષમા૦ ૨

વળી ખોલતાં બંધ પડે મુખ, નથી ખોલવા બારી;

અર્જુન મારી આપ તણો, અપરાધ ફર્યો મેં ભારી,

સખા તણી તમો સહાય કરી, મને મારોને મોરારીરે. ક્ષમા૦ ૩

પિતા મરાયો માતા કોપી, એક નથી મુજ આરો,
ભિમસેનાદી પાન્ડવ કોપ્યે, નથી નાસવા વારો;

આપ અંકમાં મુસ્તક મારૂ, જીવાડો કે મારોરે.

ક્ષમા ૪

(કેર્તા) શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુએ તરત બંને મુસ્તકનું સ્મરણ કર્યું.

(કેવિ.) મરાઠી સાખી.

કૃષ્ણે સમર્થો કૃષ્ણ સુ આવ્યાં, કૃષ્ણ કૃષ્ણ મુખ વાણુ;

દુષ્ટભાવને દુર્મુખ બેઢિના; તર્ત નિકળ્યા પ્રાણુ;

ત્યાંજ જય જય કાર; થયો સજીવન કર્ણુ કુમાર.

થયો.

સંજીવન મણિનો સ્પર્ષ થતાંમાં, અર્જુન બેઠો થાય;

કુન્તાને પ્રણામ કરીને, નમ્યો કૃષ્ણને પાય;

મળ્યો ભિમજ ભાષ, નિકુંજ સહદેવ ને મળીઓ ધાષ.

મળ્યો.

(અર્જુન) વૃષકેતુ છો વિરા સુરા, કરો બાણના પ્રહાર;

બલુવાહન ઉભો સામો, મારી નાખો કાર;

આખે અશ્રુ જય, બલુવાહન નમીઓ પાય.

આંખે.

શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ કહે હે અર્જુન, આ તારોજ પુત્ર છે. તેં એનું પ્રાકૃમ
જાણ્યા વિના તેની અવજા કરી તેનાં આઠ્ઠ છે. હવે શાન્ત થા તારી
ત્રિયો તથા પુત્રના મનનું સમાધાન કર.

(ચિત્રાંગદા) રાગ; માઠ.

આજે દિવસને ધન્ય ધન્ય રે, થયા દિનાનાથ પ્રસન્ન.

ઝાંઝે વર્ષે ઝાંખી જોયા, આજે જીવન પ્રાણુ;

પ્રાણુપતીછો ચાલો પુરમાં; ઉગ્યો કંચન ભાણુ.

રે થયા ૧

મણિપુર નગરી પાવન કરવા, ચાલો સધજો સાથ;

દીન તમારી દાસી આજે, વિનવે જોડી હાથ.

રે થયા ૨

નાના મોટા સર્વ સગાછો, સુણજો મારી દાદ;

મહાન પુરૂષ છો મન નવ લેશો, બાળકનો અપરાધ.

રે થયા ૩

ભક્તવત્સળ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા સકળ સાથ સહિત મણિપુરમાં
પધાર્યા ચિત્રાંગદા તથા ઉલુપીકા બંને પ્રભુને પ્રણામ કરી કૃતાર્થ થયાં.

[કેવિ] રાગ; ક્યાં અવધપુરી ક્યાં; (હરિશ્ચંદ્ર.)

શ્રીકૃષ્ણ સાથ લઈ, આવ્યા મણિપુર ગામ;

સૌ નયવાશીએ, તર્ત કર્યા છે પ્રણામ.

૧

બલુના બાપને, દેખી થયા સૌ રાજ;

કહો કૃષ્ણ તણી જય, ઘણા જોશી ગાજ.

૨

બાળક બધુએ પહેરી, કમળનીરે માળ;	
લેખ આવ્યો વધાવા, મોતી કંચન યાળ.	૨
વળી ચંદન પુષ્પે, પુજા કરી એણે ભારી;	
આરતિ કૃપ્તની, પ્રેમ ધરીને ઉતારી.	૪
સૌ સાથ વળાવી, બધુ નમીઓ પાય;	
માતાની રજા લઈ પિતાની સંગે જાય.	૫
એ સમર્થ થોદો, કોઈનો ગાંજો ન જાય;	
જયમુનિ લણે છે, સુણ જનમેજય રાય.	૬
બધુને જોઈજોઈ, અર્જુન અંનર વડાલ;	
કહે કૃપ્ત કૃપાએ, સેવક બાપાલાલ.	૭
શ્રી દરી કૃપાળુ, પુરે ભક્તના કોડ;	
હરીજન સૌ જોશે, જય જય શ્રી રણછોડ.	૮

જીંઢેડવાડે ઓચ્છવ. ૬૩

(નરસિંહ મહેતાનો ઢેડવાડે ઓચ્છવ.)

(કવિ) રાગ; કંઠ્યાણ. આરા પ્રભુ વિનવું.

મનવા ભજીલે હરી; વિચારો ભમતા; દમતા, અંધ કરી.	મનવા.
હરીને ભજ્યાથી ભવ દુઃખ દળશે; જનમ ન આવે ફરી	મનવા. ૧
કુછંદ કંદને અળગા કરીને, ખેલી લેને બાજી ખરી.	મનવા. ૨
પુન્ય દાન ધરા ધર્મ કરીને, જાને તું ત્રિવેણી તરી.	મનવા. ૩
બાપાલાલ બહુનામિ ભજીને, ખેસીજા કેકાણે ફરી.	મનવા. ૪

(કવિ) ગિતિ.

ભક્તિ ભારી કટારી, પાપ તાપ ને કાપે ચંતાપ;

કોડી કિસ્મિય કાપે, આપે અખંડ સુખનો સુર આપ.

(કવિ) રાગ; ભક્તિ જેણે આદરી; રામા રામા. (ગોરો કુંભાર.)

ભક્તિ જેને ભાવતી; રાધે રાધે. આદત નાસે આવતી; રાધે રાધે.

ભક્તિ ઉપર ભાવ છે; રાધે રાધે. સગવા સદા દાવ છે; રાધે રાધે.

ભક્તિનું ભંગાણુ છે; રાધે રાધે. તેને તાણા તાણુ છે; રાધે રાધે.

હરદે હરી નામ છે; રાધે રાધે. હરવા તેને દામ છે; રાધે રાધે.

ભક્તિ શક્તિ પારછે; રાધે રાધે. ભૂતજ તેનો ભાર છે; રાધે રાધે.

ત્રિકમલથી તાન છે; રાધે રાધે. મહિતળ તેનું માન છે; રાધે રાધે.

પુરુષોત્તમ સુ પ્રેમછે; રાધે રાધે. રાધાવરની રહેમ છે; રાધે રાધે.

પ્રભુજી સુ પ્રિત છે; રાધે રાધે. જગમાં તેને જીત છે; રાધે રાધે.

જીયો જગમાં જન એ, જાણ્યા જીગદાધાર;

ધશ્વરને નવ ઓળખ્યા, અવની પામ્યો હાર;

ધરી સદા ધ્યાનને, રાધે રાધે. ભજો ભગવાનને.

રાધે રાધે. ૧

કામ ક્રોધ છે કારમા, શત્રુ સુખ હરનાર,

આશા તૃપ્તા ધર્મા, દુઃખમાં દીક્ષ ધરનાર;

માટે મુકી માનને; રાધે રાધે. હારી અભિમાનને.

રાધે રાધે. ૨

સત્ય સદા સંસારમાં, જગમગ જ્યોતી રવરૂપ;

જીવ જનને જાળવી, ઝીકે ભવ દુઃખ કુપ.

માટે સત્ય સાધજો, રાધે રાધે. ધશ્વરને આરાધજો.

રાધે રાધે. ૩

નાગર ગુણ સાગર ધણા, વિશેષ ગુણ ભંડાર;

કુળદિપક સૌ શિર મણિ, મહેતા નરસિંહ સાર;

વહાલા વિશ્વાધાર છે, રાધે રાધે. બહાદુર નરના બહાર છે. રાધે રાધે. ૪

વાણી પાણી મનથી, નિશદીન ભજીએ નાય;

કહો સુખમાં કમિના કશી, હરીએ ઝાલ્યો હાથ;

હૈયે હરી હાર છે; રાધે રાધે. બાપુ બેડો પાર છે.

રાધે રાધે. ૫

[કવિ] રાગ; ક્યાં અવધપુરી ક્યાં કાશી (હરિશ્ચંદ્ર).

જીનાગઢ ગઢમાં, નાગર નરસિંહ નામ,

અટકે મહેતાજી, પ્રિતી પુરણ કામ.

૧

દામોદર મંદિર, દાસ ધણીનું ધામ,

રો રાત દિવસ, જેનો એક ન બેસે દામ.

૨

સદગુણ સૌ સાધી, સમરે સુંદર રયામ;

કંઠ કામ ક્રોધને, નહિ ઠરવાનો ઠામ.

૩

છે પ્રતાપ પુરણ, આનંદ આર્દ્ર જામ;

શમણે પણ સુરતા, હોય ન જેની હરામ.

૪

ગોવિંદ ગુણ ગાધને, ઘેલું કીધું ગામ,

પરમેશ્વર માની, પાએ પડે છે તમામ.

૫

કર્તા—શ્રેષ્ઠ જ્ઞાતીમાં અને ઉત્તમ ધેર અવતાર પામી, નરસિંહ મહેતા નિરંતર પ્રભુ સ્મરણ કરતા હતા. સર્વ સદગુણથી ભરપૂર હતા અને જેના

હૃદયમાં દુર્ગુણને દ્રષ્ટિ કરવાને જરા પણ જગા ન દતી. જેને કોઇ કાળે સ્વપ્ને પણ માહી ઇચ્છા થતી ન દતી. તેવા નાગર ગ્રામસ્થ નરસિંહ ભક્તને જોઇ સર્વ નમન કરતા અને પરમેશ્વર તુલ્ય જેનું પુજન પણ કરતા હતા. વળી કહેવતમાં કહ્યું છે કે ગામને ગાંદેરે કુવો હોય તો કોઇ હોડાય કહે ને છિદ્રીય કહે. એક વાત કોઇને ગમતી હોય તેજ કોઇને ના ગમતી પણ હોય, પ્રથમ એજ વિચાર કરીએ કે મહેતાશના ભાઇ વાણુશીધરનેજ મહેતાશ કીર્તન કરે એ ગમતી વાત નહિ. કેટલાક પોતાના મનની અપ્રિતીથી, કેટલાક હાંશી મસ્કરીના સ્વભાવથી, કેટલાક ગમ્મત જોવાના આનંદથી અને કેટલાક પોતાની હેંશિયારી દેખાડવાના ઉમંગથી, પણ નરસિંહ મહેતાના કાર્યમાં અનેક વિધન નાંખતા હતા. સારા, સમજી, સુપાત્ર, સંજન, અને ખાનદાનનાં ફજન તો મહેતાશને નમીનેજ ચાલતા હતા.

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

પરમેશ્વર સમ પુજન થાએ, માને મોટા જન;

જુનાગઢની જીવતી ગાએ, અવતારને ધન્ય ધન્ય;

ધન્ય એ નરને, આહુ જામ જપે ઇશ્વરને.

ધન્ય.

પવિત્ર પુરાણ ગઢ ગિરનારી, નિએ દામોદર કુંડ;

નિત્ય નરસિંહ ન્હાવા જાએ, સાથે સાધુ શુંડ;

ખિજા વૈજનવ જન, મુજે સમરે થી ભગવંત.

ખીજા.

જે ગિરનારની છાયામાં જુનાગઢ નગર હતું, તે પદાડની તળેટીમાં નિર્મળ જળનો એક ભરેલો કુંડ હતો, જેનું નામ દામોદર કુંડ હતું. પુણ્ય નરસિંહ ભક્ત હમેશાં સવારમાં સાધુસંતની ટોળા લઇ સ્નાન કરવા જતા હતા, અને એમની સાથે નગના કેટલાક નેમી ગ્રેમી પુરૂષ તથા સ્ત્રીઓ પણ જતાં હતાં; મહેતાશ કિર્તન ઉપાડતા અને દુબરો માણસ ઝીલતા. એમ જતાં ને આવતાં આનંદની છોજો ઉઠાડતા હતા.

(કવિ)

કિર્તન; રાગ; રણછોડ રંગીલા.

રાત દસાડો રટુછુ તને રામરે, ત્હારી મને લહે લાગી.

કથો કાટી, ભગતનાં કામરે, ત્હારી મને લહે લાગી.

તેં તો ઈંડાં આવરદા આંકીરે. ત્હારીં તેં તો ગજની ઘંટા ઢાંકીરે. ત્હારીં

પુતનાને પાર ડિતારીરે. ત્હારીં તને આવીતી નાંખવા આરીરે. ત્હારીં

ધના ભગતની ખેતી નિપાવીરે. ત્હારીં કુળજની કાયા દિપાવીરે. ત્હારીં

કરી શક્ષ્યાની અહ્યા નારીરે. ત્હારીં મરી જયદેવ નાર ઉગારીરે. ત્હારીં

અયા બળાને પારણે લિખારીરે. ત્હારીં પહેરી મુગટને ગાંધુકા તારીરે. ત્હારીં

ખાધુ એહું આહિરનું અનરે. ત્હારીં કયોં શવરીનો મનખો ધન્યરે. ત્હારીં
આખું વિભીષણને રાજરે. ત્હારીં અમરીષની રાખી લાજરે. ત્હારીં
તેં તો માટીની લિંત ચલાવીરે. ત્હારીં સર્વાંજીતમુખ આંગળી ધલાવીરે. ત્હારીં
હરી ભજી ન પામે હારે ત્હારીં બાપુનો એડો પારરે. ત્હારીં

નગરની બહાર અને કુંડપર જવાને રસ્તે ઢેડવાડો હતો. જ્યારે
જ્યારે મહેતાજી ઢેડવાડા નજીક થઈને જાય ને આવે, ત્યારે ત્યારે આખા
ઢેડવાડાના ઢેડ એકઠા થઈ દુરથી દર્શન કરે તથા મહેતાજીની અને શ્રી હરી
જય બોલાવે. આ પ્રમાણે રોજને રોજ થયાં કરે. એક દિવસે પાંચ પાંચીસ
નાગરો એકઠા થઈ પેલા ઢેડને કહેવા લાગ્યા. અલ્યા તમે કેમ મહેતાજીની
જોડે નહાવા જતા નથી ? ગુરૂ કરો ગુરૂ મહેતાજીને ! કંઠીઓ બંધાવો !
ઢેડ કહે અરરર એ શું બોલ્યા ! અમે તો તમારા ઢેડ માળાપ...

અનુમાનરાય—સાંભળો; અભિમાનરાય સાંભળો ? આતો મહેતાની
મશકરી કરતાં તમારી થઇ.

અભિમાનરાય—શું છે ? શું સાંભળવાનું છે કહે છે કે અમે
તો ઢેડ.

અનુમાનરાય—ના ના; ફરી સાંભળો ફરી ! અલ્યા બોલો લ્યા ફરી
બોલો કેમ નથી બોલતા ? કહે છે કે અમે તમારાં માળાપ ઢેડ.

ઢેડ—હાય હાય માળાપ આમ શું બોલો ? અરેરે અમે તે કોણ
અમારો પડછાયો પડે તોય મહેતાજી અલડાય તો અમારાથી એમને ગુરૂ
કયમ કરીને કરાય માળાપ. અમે તો તમારા ઢેડ માળાપ.

અભિમાનરાય—અલ્યા એને તો હૈય નીચ કાંઈ નથી. એતો મોટો
બ્રહ્મજ્ઞાની છે. “બાવો બેઠો જપે ને જો આવે તે ખપે” કરાવો ઢેડવાડામાં
ઓચ્છવ; ને થાઓ પાવન !

ઢેડ—અરે એતો ભગવાન જેવા છે, અમેતો ઢેડ માળાપ ! અમારાથી
એમ કહેવાય પણ કેમ, કે ઢેડવાડે ઓચ્છવ કરો !

(ઢેડ) રાગ; ઓ વિપરીત બુદ્ધિની નારી.

એ તો પુણ્ય પુરુષ પુન્ય શા...ળી, કેમ દાનત કરીએ કા...ળી. એતો.

નરસિંહ નાગરની નાત, અમો ઢેડ નિચ જાત;

કર્યા કર્મે નાંખ્યા ટા...ળી.

કેમ.

નીચ જાત ઢેડા અમો, અડવા નહિ અધિકાર;

આ જન્મે આ ભોગવી, ક્યાં હોવો અવતાર.

જીવો જાત અમો ઝોશિયા...ળી કેમ. ૧

ચાકરના ચાકર અમો, દાસ તણા પણ દાસ;

દર્શન કરીએ દુરથી, અંતર ઉડી આશ;

કદી વહાર કરે વનમા...ળી. કેમ. ૨

અનુમાનરાય—હું નથી ધારતો કે તમને એ ના કહે ! કરાવો કરાવો ઝોચ્છવ ! પણ ખુબ ઠાઠમાઠથી કરાવજો.

ઢેડ—અરે અત્યારે તો આમ જોલો છો પણ પાછળથી તમે ને તમેજ નાત બહાર મેલવા ઉભા થાઓ માખાપ.

અભિમાનરાય—નહિતોય એ ક્યારે નાતમાં છે ! ન્યાત બહાર જેવાજ છે તો ! એતો વેરાગી જેવો વેરાગી છે. કરાવો કરાવો ઢેડવાડામાં ભજન ! ઝો આવે ! કરો અરજ ને સારો ગરજ ! આમ છેટા ઉભા ઉભા શું નમસ્કાર કરો છો; પડો પગમાં !

(ઢેડ) રાગ; ઉદાર તમે રાજ. (મધુરદ્વજ.)

એતો ગજળ ગણાય, પછી ગામમાં; એતો ગજળ ગણાય.

નાગરની નાત ઉંચ, જાણીતી ખાંચ ખુંચ;

વાતો પર વાતો ચણાય.

ચણાય પછી. ૧

અમો માખાપ ઢેહ, કરી કાઢો હાડછેડ;

છેવટમાં વાતો છણાય.

છણાય પછી. ૨

અવળુ હજાર લોક, સાર કહે કોક કોક;

ભૂતળમાં ભુંડું લણાય.

લણાય પછી ૩

અભિમાનરાય—અરે શાનો ગજળ ! ગજળ ! ને ગજળ ! તમે ક્યાં એનાં ચરિત્ર જાણો છો ! કોક દેયડી રૂપાળી...ને રાંડેલી હોય તો ઘોળું ઘોતિયું પહેરાવીને કરે રામકી ! અમારા અભણ્યાં હશે એનાં ગુણ લક્ષણ ! લ્યો જમ્મએ છીએ, કરજો, વિચાર કરજો.

શંકાપ્રસાદ—અભિમાનરાય; કેમ રૂપાળી...ને વળી રાંડેલી કહી ? સૌભાગ્યવતી નહિ ?

અભિમાનરાય—અરે સૌભાગ્યવતીને તો એના મંદિરનું મોતિયુએ જોવાનું ક્યાંથી હોય !

શંકાપ્રસાદ—ખસ કરો ! મેંતો ઘણીએ સૌભાગ્યવતી મંદિરે, જતાં જોય છે. કેમ સારંગધર જોલતા નથી.

અભિમાનરાય—અરે સારંગધર શું જોશે કરમ ! મરદની સ્ત્રિ તો

ન જાય; ખાયલાની જાય ખાયલાની; એમનાતો નામનાજ ધણી સમજવા.
ખરો નરતો ખસવાજ શાનો : દે !

શંકાપ્રસાદ—તમારા જેવા વિચારના બધા હોય તો કોઈ ભક્તિજ
ન કરે, શું સ્ત્રિયોને દેવ મંદિરે જવા દે એ ખાયલા ?

અભિમાનરાય—ખાયલા નહિતો ખીજું શું ! તમે સ્ત્રિયોના ધર્મ
ક્યાં સાંભળ્યા છે ! કેમ સત્યપ્રસાદ બોલતા નથી !

સત્યપ્રસાદ—ભાઈ તમારું કહ્યું તો ખરું છે, સ્ત્રિયોને વિશેષ માણુ-
સના સમુદ્ધમાં જવું કહ્યું નથી. સ્ત્રિને દર્શન તો તેના પતિનાં, સેવા તો
સ્વામિની, પુજા તો પતિની જ્યાં પતિ પરમેશ્વર ધરમાં બિરાજમાન છે, ત્યાં
પછી બહાર ભટકવાનું શું કારણ છે !

શંકાપ્રસાદ—તમે તો સત્યપ્રસાદ એટલે સત્યજ બોલવાના. કહો દેવ
મંદિરમાં દર્શન કરવા તથા કથા સાંભળવા જાય, તેમાં તે જ્ઞાન બુદ્ધિનો
વધારો થાય કે ઘટાડો ?

સત્યપ્રસાદ—ભાઈ એમાં બે વાત છે. જો મનુષ્ય બોધ લે, નિતીથી
વર્તે તો તો મોક્ષ માર્ગનું ધામ છે. નહિતો પુજારીના પેટની હુકાન અને
વ્યભિચારી પુરૂષોનું વિશ્રામ સ્થાન છે કેમ સારંગધર ?

સારંગધર—અલખત ! વિધાહિત કેમલ; યુ આર રાઇટ !

શંકાપ્રસાદ—ત્યારે શું સ્ત્રિયોને અજ્ઞાનજ રાખવી ! મુઠ ને મુખ
રહેવા દેવી ? નોનસન્સ.

અકળશંકર—કાકા; હું એમ ધારું છું કે મારાં સમાધાન કાકી
મહેતાજીને મંદિરે જતાં હશે ખરાં ! તે વિના તમે આટલી જક ન કરો ?

શંકાપ્રસાદ—હા હા જાય છે એકવાર નહિ ને હજાર વાર ? તેમાં હું
માહુ માનતો નથી. કેમ વિવેકીપ્રસાર મુગા ખેસી રહ્યા છો ?

વિવેકીપ્રસાદ—એમાં સૌ સૌની સમજણની વાત છે. જૂવાને
તમારા ધરનાં માણસ તો સો શુરામાં સુંસરાં પડે એવાં છે એટલે વાંધો
નહિ, પણ ખીજાં ત્રિજાં બેરાંને ભટકતું ન જોઈએ,

શંકાપ્રસાદ—અરે તમેય શું નમતે ત્રાજવે ખેસી જાઓ છો !

વિવેકીપ્રસાદ—ભાઈ હું જે મને વ્યાજમી ધાગે છે તેજ કહું છું.
સ્ત્રિયો સ્ત્રિયોની પાસેથી વિદ્યા, વિનય, વિવેક, ગ્રહણ કરે. સિતાજીએ
ઉપદેશ ફીધો અનુસુયાનો અને સત્યભામાએ દ્રૌપદીનો, એ મહારામાયણ
તથા મહાભારતના આપણે ક્યાં જાળવ્યાં છીએ, વળી તમે કહેશો કે સંત
સમાગમ છે, તો સાંભળો ! સંત સમાગમ પુરૂષે કરવો અને તેમાંથી સ્ત્રિના

હિતની આખત સ્ત્રિને કહેવી વિદ્વાન સ્ત્રિઓના સમાગમથી, 'નિતી ભક્તિના પુસ્તકોના અભ્યાસથી અને સ્વામિની શિષ્યામણુથી, સ્ત્રિઓ અવશ્ય સુધરે છે.

વિકળશંકર—અરે મારા સસરાની પાડોશમાં એક શેઠ રહે છે તે ઘેર રોટલીઓ વણે, ને શેઠાણી મંદિરમાં જાય.

તામસરાય—હમગળ ! સે-સલેસ છુટ.

વિકળશંકર—અરે સાંભળો તો ખરા, પરમ દિવસે ખાયડી રોડાળનાં દર્શન કરવા ગયેલી; અને આ રોડાળ ઘેર ભાત ઓસાવે, ઓસાવતાં તપેલી પડી એટલે જાળ લાગી, ઓ રાં...ડ તને ખરક દેવ ખાય ! ત્યાં શું થયું, કેસુડાના રંગતું પાણી હિતું દ્વાય જેવું; તે પહેલેજ સપાટે ઝપટાયું, મ્હોં શેકાધને લાલચોળ થઇ ગયું.

સત્યપ્રસાદ—સ્વામિની સેવા એજ સેવા, જે સાચુ પુછાવો તો મહંતને તો શમ વિશમ નહિ, પણ આસપાસના દાલી મુવાલી ભિતરી-આના હાથમાં ખાજ આવી, તો જરા રૂપાળી દેખે એને જે પિત્રકારીઓ વધારે મારે.

શંકાપ્રસાદ—હવે સુદાગણુ સંબંધી મારો પૃષ્ઠ હતો, તેનું સમાધાન થયું. કહોં ત્યારે વિધવા સ્ત્રિનો શો ધર્મ છે. એમનાથી જવાબ કે નહિ ?

સત્યપ્રસાદ—વિધવાના ધર્મ તો સન્યાસીના છે, એ વળી સુદાગણુ સ્ત્રિના કરતાં પણ કઠિન છે.

અભિમાનરાય—પણ “ રાંડી એટલે ઘોડે પલાણુ માંડી. ” કાનો ડર રાખે તે ધર્મ પાળે ! એને કાની બીક રહી.

શંકાપ્રસાદ—પરમેશ્વરની તો ખરી ?

અભિમાનરાય—પરમેશ્વરને તો ઘણી...રે પી ગઇ હોય ! નાગડાના નાચ જોઇને જોઇને રીઢી થઇ ગઇ હોય. એ તો “ શેંખળાં ફુટ્યાં ને બંધન છુટ્યાં. ”

સમજુપ્રસાદ—હવે બસ કરો ! ક્યાં સુધી ! ગમે તેમ કહો પણ નરસિંહ માટે લેશ માત્ર શંકા ધરવા જેવું નથી.

સારંગધર—ગમે તેમ થાય પણ કાલે સવારે ઢેડને ઉશ્કેરીને નર-સિંહના મંડળમાં ભેરવવા તો ખરા !

અભિમાનરાય—હા ! ત્યારે જરાખર મઝા આવે. એની ડોહો તો બૂલાવવી. એ મોટો અજ્ઞાતાનીનો રોડાળ કરે છે, તે બધું જણાઇ જશે,

સવારે વહેલા ઢેડવાડે જવું. (નાગરો ઢેડને ચઢાવો કરે છે.)

(નાગરો) રાગ, ખખર નહિ આ જુલમે પલકી.

આજ જરા આશુ કરજો, નહાવા ઘોવા ને પ્રભુ જોવા, સાથે સંચરજો. ૧
ધુન્યમાં ધુન્ય ઘણી ગાજો, જ્યાં જ્યાં જાએ નરસિંહ મહેતો, ત્યાં ત્યાં સૌ જાજો. ૨
શંખને શરણાધરો વાજો, પ્રસાદ આપે પાતળીઓ તે ખાંતેથી ખાજો. ૩
ગુરને ફેરા સૌ ફરજો, પગ પખાળી લઈ ચણામૃત સદને સંચરજો. ૪

ઢેડ—છેક આમ શું કરો માયાપ અમે અમારી જાતનો વિચાર કરી-
નેજ છેટા રહીએ છીએ; નહિ તો હળીમળીને લજન કરવું કાને ખોટું
લાગે માયાપ.

અભિમાનરાય—એતો એકવાર લજનમાં કહેતો હતો કે લજનમાં
પ્રભુને હંચ નીચ સૌ સરખા છે. એટલે હું નથી ધારતો કે તમને આના-
કાની કરે. તમારી માગણી થતાંની સાથેજ જે ખોલાવી દેશે.

શંકાપ્રસાદ—અભિમાનરાય; ઢેડની મરજી નથી, ત્યારે તમારે પરાણે
કિર્તન કરાવીને શું કારણ છે ?

અભિમાનરાય—એ લજન કરે એટલીજ વાર છે ? બિજેજ દિવસે
ન્યાતમાં ઝઘડો !

શંકાપ્રસાદ—હું ધારું છું કે, એનું શુર ધચ્છવા જતાં તમારા ઉપર
આક્રત આવશે ખરી ?

અનુમાનરાય—યસ યસ; ખરૂં કહે છે. તમારી દિકરી એની મામી
થાય છે, અને દરેક વખતે ઓચ્છવના મધ્ય ભાગે મહેતાશને પાણી
પાય છે.

અભિમાનરાય—કાણ ! મારી માન ? મારે કાને પણ એ વાત
આવી છે ખરી ! મારા જમાઇના મરી ગયા પછી તો છોકરી છેકજ
બહેકી ગઈ છે.

સત્યપ્રસાદ—તમારી દિકરી માનખાઈ, નરસિંહને તરસ લાગે છે
તે વખતે પાણી પાય છે; અને અહોનિશ પ્રભુ લજનમાં મગ્ન રહે છે એટ-
લુંજ એ શિવાય તમે પુછતા હોતો ઘણી પવિત્ર અને સુપાત્ર છે.

વિવેકીપ્રસાદ—પણ અભિમાનરાયનું તો કહેવુંજ એમ છે કે રાંડેલીને
સન્યાસીના ધર્મ પાળવા જોઈએ, ત્યાં આપણે ખોલવાનું શું રહ્યું.

નિશ્ચયપ્રસાદ—હું નક્કી કહું છું કે જો ઢેડવાડે ઓચ્છવ થાય તો
માનખાઈ ખરાખર મધ્ય રાત્રિયે પાણી પાય. મેં ઘણીવાર પાતાં જોયું
પણ છે.

અભિમાનરાય—જો ઢેડવાડે કિર્તનનો નિશ્ચય થાય અને મને આગળથી ખબર મળે તો ગમે તે બહાને તેને મારે ઘેર બોલાવી રાત્રિયે તાળામાં પુરૂ તે સવારમાં સુર્યોદય થયા પછી બહાર કાઢું.

સત્યપ્રસાદ—તમે ગમે તેટલી ચતુરાઈ કરશો, પણ ઢેડને ઉશ્કેરી નરસિંહને પિડા પમાડવાની ઇચ્છા કરો છો તો તમારે પણ વિમાસણ કરવા વખત આવશે ખરો. શ્રી હરી સાચાનો સંગી છે.

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

નાગરનું નિર્ધાર્યું કરવા; દોડ્યા દમોદરરાય;

ઢેડ થઈ ધરણીધર પેઠા, ઢેડવાડાની માંય,

રહ્યા ઢેડની સાથ, દીન દયાળુ દીનાનાથ,

રહ્યા.

સાક્ષાત પ્રભુ દ્વારકાધીશ પોતે ઢેડનું રૂપ લઈને જુનાગઢમાં આવ્યા અને નાગરના અંતરનો ઉમંગ પુરો કરવા પોતે એજ ઢેડવાડામાં રહ્યા. દ્વારકા નામ ધારણ કરી પ્રભુ ઢેડવાની બાજુપર એક મકાન રાખી રહ્યા છે. ઢેડ બોટાની સાથે બીજો કાષ પ્રકારનો સંસર્ગ રાખતા નથી. જ્યારે જ્યારે નરસિંહ મંડળી ઢેડવાડે થઈ જાય છે અને સંઘબા ઢેડ દર્શન કરવા ઉભા રહે છે, ત્યારે ત્યારે દ્વારકા કુદી કુદી ઝોઝઘવ કિર્તન કરે છે. થોડા દિવસમાં ઢેડવાડામાં તો શું પણ આખા ગામમાં વાત ચર્ચાઈ ગઈ કે એક દ્વારકા નામનો પરદેશી ઢેડ આવ્યો છે તે ખુબ ભક્તિભાવવાળો છે. આ વાત અભિમાનરાયને કાને આવી ત્યારે પોતાના મળતીઆ ત્રણ ચાર માણસ લઈ ઢેડવાડે આવી પુછ્યું; અલ્યા પેલો દ્વારકા ક્યાં છે ! તેજ વખત ભગવાન બહાર નિકળી બોલ્યા આ રહ્યો માખાપ; જય પ્રભુ જય પ્રભુ જયશ્રી કૃષ્ણ, આપ નાગર જેવા દેખાઓ છો માખાપ ?

અભિમાનરાય—હા અમો નાગર ગદસથ છીએ.

દ્વારકો—ધન ભાગ્ય મારાં, જય જય આપ તો નરસિંહ મહેતાજીની ન્યાત કે તહિ ?

અભિમાનરાય—હા હા ! ભગતજીની ન્યાત, અને તેજ સંબંધમાં તમારા હીતની વાત કહેવા આવ્યા છીએ.

દ્વારકો—ઘણું સારું, ઘણું સારું. એકવાર નરસિંહ મેહેતા મારે આગળે ઝોઝઘવ કિર્તન કરે એવી મારી, ઇચ્છા છે, તે આપ નરસિંહને કહેતે પુછું, કરાવશો એવી આશા છે.

(નાગરો)

હરીગીત છંદ.

ત્યા દારકા દીલ રાખ્ય વાતે, ઓચરું અમો હિતની;

તુ ભક્ત દીસે ભોળીઓ જણાવું આજી જીતની. ૧

છે નાગરો ગુણ સાગરો વળી ભજનનો ભંડાર છે;

જો ગાય કિર્તન ઢેડવાડે સર્વનો ઉદ્ધાર છે. ૨

પગલું જો માંડે પાદરે. વળી આદરે ઉમંગથી;

નરસિંહ નાચે નેહ શું, ભાષ રામ રીઝવે રંગથી. ૩

સમદ્રષ્ટિ સર્વે વર્ણુ છે, વળી અધિક તુન્ય. લેહેતો નથી.

અમો જોયું ઝાઝીવાર, ભાષ એ ના કદી કહેતો નથી. ૪

દ્વારકો—અહુ સાડ માખાપ વાહ માખાપ. નરસિંહ મહેતો મારે આંગણે કિર્તન કરે તો તમારાં પગલાં પુણુ માખાપ !

અભિમાનરાય—એ તો તમારા કહેતાંની સાથેજ હા કહેશે. ભક્ત-જનો કોષને માફ માનવા દેતાજ નથી.

દ્વારકો—ખમા ખમા માખાપ. મોટાનાં ફર્જન તે મોટાં. જાત તે જાત ઉંચાના વિચાર સદાય ઉંચ ને ઉંચ રહે છે. ઓ આવે નરસિંહ; કંઈ છું આજીજી; તમે વેગળા ઉભા રહી સાંભળજો ને ડગતુ દેખાય તો ટેકા કરજો.

(દ્વારકો) રાગ; એકવાર મારવાડ જાળેરે મારવાડી.

તમે એકવાર આંગણે આવોરે ભાગ્યશાળી.

ધણું ગરજી ગોવિંદ ગુણ ગાઓરે.

આંગણે ઓવો ગોવિંદ ગાઓ, તાલ મૃદંગને ચંગ બજાઓ;

ધુમ મચાવો; દ્યોને લહાવો, જગના જીવનને જગાઓરે. ભાગ્ય. ૧

કહોતો વાર, આંગણું માર, કાપી છાર સૌ મુધાર;

લીલી પીળી લીટી માર; ભોવનના ભૂપને ઉતારે. ભાગ્ય. ૨

મહેતાજી—સંતો! અહાહાહા શી ઢેડની ભક્તિ; શા એના પ્રેમનો ઉછાળો. જયશ્રી કૃષ્ણ ભગતજી જયશ્રી કૃષ્ણ.

દ્વારકો—પ્રભુ જયશ્રી કૃષ્ણ, સેવકને આંગણે કિર્તન કરવાનો ઠરાવ કરી જે બોલવાનો પ્રભુ !

મહેતાજી—શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ, મારે આવ્યે ધણું છે ! તમે તમારે કિર્તન કરજો.

દ્વારકો—એ શું બોલ્યા પ્રભુ તમે તો ભક્ત શિરોમણી કહેવાઓ; દાસનું આંગણું પાવન કરો.

મહેતાજી—અરુ સાર ખોસો દ્વારિકાંધિકાથી ને. આને તમારૂં આં-
ગણું લિપાવી શું પાવી તેયાર કરાવજો અને ચારે પાસે તુળશી વવરાવજો.
ખોસો શ્રી રણછોડરાયથી ને; વ્યોતિરવરૂપ ભગવાનથી ને.

નરસિંહને દેડવાડે ઓચ્છવ કરવાનો નિશ્ચય સાંભળીને નાગર તો
ખુશખુશ થઇ ગયા, તેમાં વળી અભિમાનરાય તો વિવાદમાં બનમઠી ધ્રુમે
તેમ ધ્રુમવા લાગ્યા. ભાઈ આને તો નરસિંહ દેડવાડે ઓચ્છવ કરવા જવાનો
છે, નાચવા જવાનો છે નાચવા. ચાલજો જોવા ! ગમ્મત આવશે. ચગડોળે
ચઢી વાતો કરતા નાગરોનું સાંભળી માણેકઆઈ વિમાસણુ કરવા લાગ્યાં;
તથા મહેતાજી ઘેર આવ્યા ત્યારે ધમકાવી કહેવા લાગ્યાં. ગાંડા ભાયડારે !
દેડવાડે કિર્તન કરવા ન જશો, નાતીલા નાત બદાર કાઢશે, દેડવાડે તો દેડના
બાવાજ ભજન કરે. નરસિંહ કહે છાની રહે છાની રહે. શ્રી હરીને દ્વારે
તો હંચ નીચ છેજ નહિ; સુર્યનું અજવાળુ સૌને ઘેર સરખું પડે છે.
મહેતી કહે મત ના કરો. મારૂં ગાંરીનું કહેવું માનો, આ બદારતો તમારી
શુભો અત્યારથી પડવા માંડી. મહેતા કહે હરી હરી કર ! ભજન કરવું છે.
એમાં ક્યાં જમણું છે કે પાણી પીવું છે. મહેતી કહે કુટો કપાળ, ફેડો
માથુ; ઢોઢ દડાડો કહેવું તો કયુંજ નહિ ! મહેતાજી—રાધે શ્યામ રાધે શ્યામ.
[નાગરો.] રાગ; એકવાર મારવાડ જાજોરે મારવાડી.

આજ નરસૈઓ નાચવા જાજોરે; દેડવાડે.

રૂડા રઢીઆળા રાસડા ગાજોરે. દેડવાડે.

નાચવા જાજો, રાસડા ગાજો, ભાવના ભોળા લોક ભરાજો;

થેમ થેમ થાજો, ઢેરીઆ ધાજો, વિન્છેથી વાવલા વાજોરે. દેડવાડે. ૧

જોવા જઈશું શાણા-થઈશું, અળગા જઈને ઉમા રહીશું, ખામી કહીશું;

તાલ જોઈને તાળી લઈશું, દીલ દાઝે એવા ડામ ત્યાં દઈશું. દેડવાડે. ૨

સારંગધર—અભિમાનરાય, વિચાર કરતાં કરતાં સાંજ પડી હમણાં
થોડીવારમાં કિર્તનનો સમય થશે જાઓ જાઓ ઘેર જઈ પરવારીને
આવો પછી ખચ લઈએ; પણ લુગડાં પલાળવાનાં પહેરજો !

અભિમાનરાય—શું પરવારવું છે, સૌ પરવારવાજ છીએ તો ? મહે-
તાજીનું મંડળ જય એટલે વાંસે વાંસે તાળીઓ પાડતા આવવું.

સારંગધર—કેમ તમારી માન્યાઈનો કાંઈ બદોષત કરશો કે
નહિ ? પાણી પાવો મોકલવાનો વિચાર છે કે શું ?

અભિમાનરાય—હા હા હીક ! હું જઈશું ને એને તાળામાં કેળવે
હરી આવું છું; તમે આવતા રહો ?

સારંગધર—બરાબર ચોક્કસ કરીને આવજો; અમો ત્યાં જઈ બેસીશું.

અહીં માનબાઈ દિવસે પિતાને ઘેર આવેલી તે સંધ્યાકાળ સમયે ધશ્વર સ્તુતિ કરી મહેતાજીને ઘેર જવા તૈયારી કરે છે; એવામાં અભિમાનરાય આવી તિરસ્કારથી બોલે છે. કેમ છોકરી ક્યાં જવા તૈયાર થાય છે ?

માનબાઈ—પિતાજી આમ હલકા મનુષ્યના જેવા તુચ્છ શબ્દ કેમ કાઢો છો. અમીરીને એમ શા માટે લગાડો છો.

અભિમાનરાય—જ્યારથી તું એ લામટાના લજનમાં જવા પેઢી છું ત્યારથી મારી આબરૂને બદો લાગીજ ચુક્યો છે.

માનબાઈ—અરરર ! પવિત્ર પરમભક્ત પ્રભુ તુલ્ય નરસિંહ મહેતાને આવાં તુચ્છ વિશેષણ શા સારૂ આપો છો ? પિતાજી નિંદા કરી નર્કના દ્વારમાં પરાણે ન પેસો.

અભિમાનરાય—તું આજકાલની છોકરી મને શિખામણ દેનારી ! જાણે ગનાનની ગોળીનું પાણી, જાણી જાણી ! તું જાય છે ક્યાં મને તે કહેને ?

માનબાઈ—ગુરૂ નૃસિંહ ભગવાનના લજનમાં જવા તૈયાર થઈ છું.

અભિમાનરાય—ગુરૂનું થવા બેઠું છે ખુર, આજ તને તાળામાં ખુર, પેસય આ સામા ઓરડામાં !

માનબાઈ—હશે કાંઈ કર્મે અધુર, જેથી એકલી ઓરડામાં ઝુરૂં. પણ પિતાજી આજે આટલું બધું થવાનું કારણ કાંઈ સમજવામાં આવતું નથી.

અભિમાનરાય—તું વિધવા થઈ લજનમાં ભટકાય એજ મને લાંચ્છન છે, તેમાં વળી ઢેડવાડે ઓચ્છવ !

માનબાઈ—બાપા, પુત્રિ પ્રભુને લાજે ને પિતાને લાંચ્છન લાગે એવું તો આજેજ સાંભળ્યું. કેવાં કૃત કરવાથી લાંચ્છન લાગે છે તે આપ જાણતા નથી ?

અભિમાનરાય—અરે તુ લજનમાં જાય, ને હજારો માણસના વચ્ચમાં ઉભી થઈ ભગતને પાણી પાય ! હાય ! હું તો સાંભળી સાંભળીને સળગી જઈ છું એને હાય નથી કે તુજ પાણી પાય. બીજા કોઈ રંડા લજનમાં આવતી નથી કે તુજ પાણી પાય ?

માનબાઈ—પિતાજી; એક તો બ્રાહ્મણ, બીજી ભગત; ત્રીજી મારો ભાણેજ, ચોથુ મારા ગુરૂ, અને પાંચમું પાણી પાવામાં પુન્ય, એમ સમજીને હુંજ પાણી પાઉ છું. હું પાઉ તોજ તુમિ પામે તેમ નથી.

અભિમાનરાય—એન તું પવિત્ર, સારી, એ બધુ પણ જગત સાર નથી, મારે જગતને ખોલવાને ચારી જડે એવાં આચરણ ન કરીએ. જા ઓરડામાં સુઈ જા, મારે બહાર જવાનું મોઢું થાય છે.

માનખાઈ—હું પાણી પાવા ઉભી નહિ થાઉં, પણ મને ભજનમાં તો જવા ઘો ?

અભિમાનરાય—આજ તો હું કાઠી ઉપાએ જવા દેનાર નથી, એ દેડવાડે હોલકાં કુટાય, વળી જ્યારે તું પાણી પાવા ઉભી થાય ત્યારે મારી લાજ છુટાય, વળીઆં ખુટાય ને સાંલુસીએ માંસ ચુંટાય !

માનખાઈ—હું ભજનમાં નહિ ખેસુ, ગુરનાં દર્શન કરી પાછી આનવતી રહીશ. મને આજ્ઞા આપો બાપા !

અભિમાનરાય—જોયો જોયો ગુર ! એવો ગુર ! નિમોંસ્ય ગુર ! એવા ગુર શું પાર પહોંચાડી શકે !

(અભિમાનરાય) રાગઃ ઝેમીઅંશ અવતરે.

અવતરીમાં અધર્મને આચરે, ગુમાની ગુર થઈને કરે;

કળેથી કામ કપટનાં કરે, શિષ્યના સંકટને શું હરે.

પૃથિવમાં પુલવા પડે, આડંબર આદરે;

ખોટાને સાચુ ઠેરવવા, મત તાણીને મરે.

શિષ્યનાં. ૧

જાદુ જંતર મંતર કરતાં, કદી કામ ના સરે;

વિશ્વાસે વળગ્યો આવે તો, છેક મારી દે હરે.

શિષ્યનાં. ૨

હું કર્તા ને હું છું ઇશ્વર, ખર ન જાણે ખરે;

પરધન હરતાં હરકત આવે, અંતરમાં રહે અરે.

શિષ્યનાં. ૩

સેવકની સુંદર નારીને, નિર્ધન નયનાં હરે;

મોહનતી મુર્તિને મુકી, ધ્યાન અહોનીશ ધરે,

શિષ્યનાં. ૪

અખળાને આહ્વાન આપે, દૈવ્ય થકી ના ડરે;

બાપુ બુદ્ધિ ક્યાં બાળી છે, નવ તારે નવ તરે.

શિષ્યનાં. ૫

માનખાઈ—તમે વર્ણન કરો છો તેવા મારા ગુર નથી. મારા ગુરતો સદગુણના સાગર છે.

અભિમાનરાય—તારો ગુરતો જાણે ગતાનતો ગોળો ને આંધળાની આંખનો ડોળો.

માનખાઈ—પિતાજી તમે વર્ણન કર્યું, તેવા ગુરને પણ પ્રભુ વૃદ્ધ પુનવાથી, અને એમના ઉપદેશને ગ્રહણ કરવાથી પાર પમાય છે. ગુરના ગુણદોષ જોવાનું શિષ્યને કારણ નથી. સાંભળો !

દૃષ્ટાન્ત—કોઈ એક ગામમાં એક વાઘરી વસતો હતો, જે સંસારની શુળીના કાંટાથી કાયર થયો હતો. સંસારમાં સુખ દુઃખની ભાગીદાર પણ કુપાત્ર સ્ત્રી ઘરમાં હતી, અને તેને બે બાળક હતાં. નિરંતરતા કંડાસથી કંટાળી એક દિવસના સમાજોગે વાઘરી કાયર થઇ ઘરમાંથી બહાર નિકળી પડ્યો અને મનમાં એમજ માન્યું કે આજે શત્રુ મૈત્ર્યીથી હું છૂટ્યો. મુસાફરી કરતાં અને અન્ન પ્રાપ્ત કરતાં મુશ્કેલી પડવા માંડી ત્યારે મન સાથે વિચાર કર્યો કે “વેપમાં વિશ્વ અર્જ્ય છે” શુણ્વને જોનારા ઘણા નથી પણ વેપને વધારી જોનારા લખ્ખો છે; માટે ધરવાદે સાધુનો વેપ કે જેથી મનમાની વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય! અહાહાહા વેશમાંતો ખેશ મળ છે, મિષ્ટાન મળે છે, લોક બાવાણ બાવાણ કહી પગમાં પડે છે; સેવા કરે છે, પણ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન થોડું થોડું હોવુંજ જોઈએ, નહિતો બાવાણની બાવડી કોક દિવસ છુડી જાય. સાધુ બધી સત્સંગની હસ્થા સૌ કરે. ફિકર નહિ “મુગા રહેવું” એ મુખની પંડીતાઇ છે.” લેવા દે મુનીશ્વત, છેક મુગા રહેવું” એ પણ મને થોડા લાગતું નથી, આ કળીકાળમાં શ્રી જગજ્યોતિ લગવાનવું નામ સાર છે માટે લેવાદે પ્રભુનું નામજ. રામ રામ રામ રામ. કોઇ આપણી સાથે વાત કરવા મારે તેને એમજ કરવું કે ખચ્ચા રામ રામ કરો! જાપને જાપતો અને પંથને કાપતો વેધધારી વાઘરી કોઇ એક સારા ગામની ભાગોળની ધર્મશાળામાં આવીને ઉતર્યો. સાધુને જોઇ ધર્મશાળામાં રહેલા મુસાફર તથા સંભાળ રાખનાર માણસોએ સત્કાર કર્યો. પધારો મહારાજજી! ખચ્ચા રામ રામ કરો! આપ ક્યાંથી આવો છો! ખચ્ચા રામ રામ કરો! આપનું શું નામ છે? ખચ્ચા રામ રામ કરો! કંઈ ભોજન બોજન લેશો! ખચ્ચા રામ રામ કરો! જળ પીશો! ખચ્ચા રામ રામ કરો! દરેકે દરેક સજ્જતા ઉત્તરમાં જોયતો ખુલાસો ન મળ્યો પણ રામ રામનો ઉચ્ચારજ થયો; તેથી ગામમાં અફવા ચાલી કે રામ રામ સાધુ આવ્યા છે, રામ રામ સાધુ આવ્યા છે. આ સમયે વાઘરીને ઘેરથી નિકળ્યે જ માસ થયા હતા. અંતરજ્ઞમી લગવાને વિચાર કર્યો કે જ માસથી એણે મારા નામ શિવાય ઉચ્ચાર કર્યો નથી માટે એને ખાનપાનાદી સુખમાં નાંખવો જોઇએ. પુત્રની પ્રત્યે માતાની રીતી તેવીજ ભક્ત પ્રત્યે લગવાનની સમજની. એમકે બાળકને રમતે વાળી માતા ધરકામમાં ગુંથાઈ હોય, પણ જ્યારે બાળક રૂવે ત્યારે હજાર કામ પડતાં મુકી દોડે અને રમકડાં આપી બાળકને રમતમાં ગુલતાન કરે; બાદ પોતાના કામમાં ગુંથાય! તે રમકડાંને ન ગણકારી બાળક રૂદન કરે

ત્યારે માતા કાંઈ ખાવાની વસ્તુ આપી, કામમાં ગુંથાય. તે ખાવાને ખસેડી બાળક રૂવે ત્યારે પાસે ધસી બાળકને ઉચકી છાતી સાથે દબાવે. એજ પ્રમાણે જ્યારે મનુષ્યની વૃત્તિ પ્રભુ તરફ વળે ત્યારે પ્રભુ તેને સંસારના વિષય સુખથી તૃપ્ત કરી આનંદમાં રાખે, તે સુખને ન ગણકારી પ્રભુ ભજે ત્યારે ભગવાન ખાનપાનાદીકથી તૃપ્ત કરે, તેને પણ ન ગણે તે દરીના ચરણમાં ચિત્તને સ્થિર કરે ત્યારે વહાલોજી વહાલ કરી ભક્તને આલીંગન કરી ખોળે લે. હવે આ વાધરીનો અધિકાર ખાનપાનાદીકનો થયો. જે ગામમાં આવી આ વાધરીએ મુકામ કર્યો, તેજ ગામમાં એક સોનારણુ રહેતી હતી જેને બાળપણથી વિધવાપણું પ્રાપ્ત થયું હતું. પોતાના પંડ શિવાય કોઈ સગુ સખંધી ન હતું પણ પાસે ઇસ્કામત ઘણી હતી. વમળમાં પડેલા વહાણની પેરે ભમતી ન હતી, પણ સારી સુપાત્ર ને સમજી હતી, તેના સહગુણને લખને મહોદ્વાના સર્વ જનોની તેના ઉપર અભિદ્રષ્ટિ હતી. તે સોનારણુને ખબર પડીકે આપણા ગામની ભાગોળે ધર્મશાળામાં રામરામ મહારાજ આવ્યા છે. અરે મેં હજી ગુરૂ કર્યા નથી. પતિ પરમેશ્વરતો ભવ સાગરમાં ભમતી મુકી જતા રહ્યા પણ ગુરૂની કૃપા થાય તો પાર પમાય ખરૂં. લાવ્ય શેરીના પાંચ સજ્જનને વિનવી મહારાજને ઘેર ખોલાવી લાવવાને સુચવું. બાઈના કહેવાથી ચાર જુવાનીઆ અને ચાર વૃદ્ધ મળી ધર્મશાળામાં આવ્યા. જય જય પ્રભુ ! સાધુ કહે બચ્ચા રામ રામ કરો ! મહારાજ આ બાઈને ઘેર પધરામણી કરો ! બચ્ચા રામ રામ કરો ! એ તમને ગુરૂ કરી પુજન કરશે. બચ્ચા રામ રામ કરો ! હોઠો હોઠો ત્યાં રામ રામ કરજો ! બચ્ચા રામ રામ કરો ! ચાલો ભોજન સામગ્રી તૈયાર છે. બચ્ચા રામ રામ કરો ! ઘરડા તો શબ્દેશબ્દ સાંભળી આભા થઈ ઉભા રહ્યા, પણ જુવાનીઆઓએ મહારાજને આવડામાંથી ઝાલી ઉભા કર્યા અને ધિરે ધિરે ખેંચવા મંડયા, લાવીને સોનારણુના ચોકમાં બેસાયા. સોનારણુ બ્રાહ્મણી રસોઇમાં રાખી. પોતે દુરથી ગુરૂની પુજા કરે, પ્રભુ નામનો મંત્ર જપે ને ગુરૂને ઉત્તમ પ્રકારના ભોજનથી તૃપ્ત કરે, તે શિવાય ક્યાંઈ ચિત્તને લગાડે નહિ. ગુરૂની પ્રભુ તુલ્ય પુજા કરવા લાગી. 'એમ કરતાં છ' માસ થયા ત્યારે વાધરીને વિચાર થયો. અરે ખારખાર મહિના થયા છોકરાનાં મોં દીઠયે. હવે તો ઘેર જઈએ તો કીક. જિ મુંઝાતી હશે, બાળક રડતાં હશે. બચ્ચા હવે હું મારે ઘેર જઈશ. આ વાક્ય સાંભળી સોનારણુ હર્ષ પામી. અહાહાહા આજ મારા ગુરૂએ મુનીવ્રત છોડ્યું; તેના બદલામાં મારે કાંઈક કરવું જોઈએ. બીજે દિવસે ગામના બ્રાહ્મણની ચો-

રાશી કરી. ગામમાં જાહેર કર્યું કે ગુરૂએ મુનિવૃત્ત છોડ્યું, આ વાત ઉપરથી ગામમાં કલાહોર થયો. અલ્યા પેલા રામરામ મહારાજ, રામ રામ શિવાય બીજું બોલવા લાગ્યા. ચાલો શાસ્ત્રાર્થ કરવા; અનેક મનુષ્યો અનેક જુદા જુદા પ્રશ્નો કરવા લાગ્યા ને જોઈ ગુરૂને ઘેર જવાની વધારે ઉતાવળ થઈ. સોનારણ કહે આપને ધરનાર છે? ગુરૂ કહે હાં હાં ધર હે ઓરત હે લડકે હે સખ હે. જહુ સાર પ્રભુ, આ મારા વડિલની એક લાખ રૂપીઆની પુંજ છે તે તમને અર્પણ છે. ગુરૂ કહે નહિ નહિ નહિ. કયા કરે લાખ ઓર ખાખ. પચાસ હજાર? નહિ! દશ હજાર? નહિ નહિ. પાંચ હજાર? પાંચ હજાર બી નહિ ને પાંચસો બી નહિ? ના પ્રભુ પાંચસો રૂપિયાતો લેતા જાઓ! ગુરૂ કહે જોડાત અચ્છા. બિજો દિવસે સવારમાં ગુરૂને વળાવવા તૈયાર થઈ. ચારસો રૂપીઆનો ચણીઓ પહેર્યો, ચારસોની ચોળા ઉપર એક હજાર રૂપિયાનું અમર, માત્ર સોવાસણીને ન છાજતા શણુગાર કલ્લુ કાંટો લોળાયું મંગળસુત્ર ને ચુડી શિવાય હીરા માણેક રત્નથી જડીત્ર અલંકાર અંગપર ધારણ કરી, પાંચસો શિક્કાની પોટલી માંથે મુકી ગુરૂની પછવાડે ચાલી. રામ રામ મહારાજના મળતાવડા સ્વભાવને લઈ ગામના હજારો મનુષ્યો ભાગોળ સુધી વોળાવા ગયા. ગામની ભાગોળે પહોંચતાંજ મહારાજે સૌને પાછા વળવા સુચવ્યું. નયજનો સૌ પાછા વળ્યા પણ ચેલીએ થોડે દૂર આવવા આગ્રહ બતાવ્યો, તે મહારાજે સ્વિકાર્યો.

હવે ચેલી આગળ ચાલે છે ને ગુરૂ પાછળ ચાલે છે. અબજાના અલંકાર દેખી આંખો અંજાઈ ગઈ. વાહ વાહ કેવાં ધરાણાં! આ ધરાણાં કાનાની માને પહેરાવીને બેસારી હોય! કીક ઝાડી આવી; બેશ કુવો આવ્યો, કરવા દે કીસ્સો! બેટા મને તરસ લાગી છે, જરા આ કુવામાંથી કાઢીને પાણી તો પા! ચેલી કહે જેવી આસા પ્રભુ! ઝટ પોટલી નિચે મુકી દોરી લોટો હાથમાં પકડ્યો. ગુરૂ કહે બેટા આ તારા સઘળા શણુગાર ઉતારી ઢગલો કર? કેમ ખાપા? બેટા એ માયાવી વસ્તુ આવતાં સુખ કરે છે ને જતાં દુઃખ કરે છે. કહેવત છે કે “ આવ્યું ખમાય પણ ગયું ન ખમાય. માટે કદાચ એમાંથી એકાદી જણસ પાણીમાં પડી જાય તો જીવને ઉદ્વેગ થાય. ગુરૂ વચન માની સઘળા અલંકાર ઉતારી નાંખ્યા. પાણી તરફ જવા લાગી. વળા ગુરૂએ વિચાર કર્યો કે આવા સાદલા વિના શણુગાર શોભશે નહિ, પાછી બોલાવી. બેટા આ પહેરેલું વસ્ત્ર ઉતારી નાંખ્ય. તે ઉતારી નાંખ્યું. ત્યારે ગુરૂએ ચળકતો ચણીઓ જોયો. અરે આ ધાધરો પણ પણ કાઢી નાંખ્ય! સ્ત્રિ થોડીવાર વિચાર કરતી ખમચાઈ,

આખર એ નિશ્ચયપર આવી કે ગુરૂ તો પિતા સમાનજ. પિતા, ગુરૂ અને વેદધરાજ એ ત્રણની પાસે નમ્ર ઉભુ રહેવામાં બાદ નથીજ. ચણીઓ તથા ચોળા બન્ને ઉતારી નાંખ્યાં; શરીર પર ચુતરનો તાર ન રહેવા દીધો. ગુરૂ કહે બચ્ચા કુવા ઉપર જા ! ચેલી કુવા પર જઈ લોટો ફાંસી બુડાડવા પ્રયત્ન કરે છે તે વખતે ગુરૂએ પાછળથી આવી હસેલો મારી કુવામાં નાંખી દીધી. પડતાંજ જયસદ્ગુરૂ અવાજ કર્યો, તેજ વખતે ત્રિકોટીના નાથ નિશ્ચયના મહેલમાંથી નિસર્યા અને પવનવેગે આવી વાઘરીને ઝાડ સાથે બાંધ્યો. પ્રભુ ઇચ્છાથી કુવાનું પાણી ઉભરાયું અને સ્ત્રિ તરતી ઉપર આવી. જય જય ગુરૂ કરતી બહાર નિસરી તો જમણે પાસે શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ ધારી પ્રભુ દેખાયા. ભગવાન કહે જુવે છે શું; મારાં દર્શન કર, પડ પગમાં; અને જો પાછળ તારા પ્રપંચી કપટ વેપધારી વાઘરી ગુરૂને મેં ઝાડે બાંધ્યો છે. સોનારણુ વિચારે છે, કે આમ ગુરૂદેવ છે અને આમ ગોવિંદ પ્રભુ છે, તો પ્રથમ નમન કોને કરવું. જરૂર જરૂર ભગવાનનાં દર્શન એ ગુરૂની સેવા પુણનુંજ ફળ છે.

ગુરૂ ગોવિંદ દોનું ખડે, કીનકુ કર પ્રણામ;

બલિહારી ગુરૂ આપકી, પકડયા પુરણુ કામ. સિયાવર.

[માનખાઈ] રાગ; સુખ દુઃખ મનમાં ન લાવીએ.

હે ગુરૂજી મળ્યા ગુણના ભર્યા, જેમાં લેશ ન ખામી;

કલ્પતરથી કારમા, નથી કપરી કે કામી. હે ગુરૂજી. ૧

હે પારસ આવે પાસમાં, લોહુ કુંદન કરશે;

ગુરૂને પુજે પુરણુ પ્રેમથી, ભવ પાર ઉતરશે. હે ગુરૂજી. ૨

હે કામધેનું ગુરૂ માહરા, મન વાંચિત આપે;

તાપ ત્રિવિધીના હરી, કોટી કિંમીશ કાપે. હે ગુરૂજી. ૩

હે સંતોષ આપે શિષ્યને, સાર શાસ્ત્રનો કહીને;

બાપુ બલીહારી જાઉં, સોટો સત્યનો સહીને. હે ગુરૂજી. ૪

જે જે ગુરૂ મહારાજ ગુરૂ, જે જે પરીશ્રલ સદ્ગુરૂ;

જે જે ગુરૂ મહારાજ ગુરૂ, જે જે સદ્ગુરૂ કલ્પતર.

માનખાઈ ધુન કરતાં ધ્યાનમા લાગી એટલે ઉંચકીને ઓરડામાં જે-સારી બહાર તાળુ વાસી કુંચી પોતાની પાસે રાખી અભિમાનરાય ઢેડવાડે ઓચ્છવમાં આવ્યા. આવતાં દેખી સર્વ નાગરોએ સત્કાર કર્યો. આવો, આવો, પધારો ! કેવી મજા ઉઠી રહી છે. જુઓ સાલજો !

મહેતાજી ધુન ઉપર ધુન ને કિર્તન પૈર કિર્તન ગાય છે.

રાધે રાધે ગોકુળમાં ગોવિંદ રાધે (૩)

નાના નટવર રાધાકૃષ્ણ, ઓ મારા નાથ રાધાકૃષ્ણ.

ઓ મારા નાથ પકડો હાથ, અહલ્યાયાના ઓધારણુ નાથ,

પતીત કેરા પાવન નાથ, અનાથોના છોજ નાથ,

રાધે રાધે ગોકુળમાં ગોવિંદ રાધે. (૨)

(નરસિંહ) રાગ; વેવઈ કહેા તો જોડકડાં ગઈએ.

પરથમ પહેલાં પ્રભુના ચરણ ચિત્ત ધરીએ;

ટેક ધારી ગુરના વચનને વરીએ.

૧

લલચઘએ નહિ, લાલચ લોભીની લપથી;

સંશય નવ ધરીએ, ગપાટીની ગપથી.

૨

કરી હરિ ભક્તિ આ ભવજળ તરીએ;

રંગે રસ રામનો ભરપુર ભરીએ.

૩

ભાવી આવી, ભટ્ટ આ ડોકુ પકડશે;

ધમ્મ રહેશે અંતર અંગ અકડશે.

૪

મુવા કેડે જવું છે જમરાય નગરી;

લજ્જા આણી કહેવું છે કગરી કગરી.

૫

જીવાડો કે મારો પ્રમુજી તો મરીએ;

ભાવે ભજી ભગવાન, ટેકાણે ઠરીએ.

૬

ધશ્વર તજી અન્ય ઉપાધી ના કરીએ;

મુનિવ્રત ધારીને ક્ષુદ્ર કરીએ.

૭

મિત્ર જળ સાથે રાગે છે જે યારી;

યારી એવી કરતાં, હરી લેશે તારી.

૮

માટે દેહિ શીખ સરવ હિર ધરજો;

તકક નવ જાય ને જ્યોતિ સમરજો.

૯

રહી સદા મનની માંહે મગન;

ખાપુ લેજો લક્ષ્મિપતી શું લગન.

૧૦

રાગ; ઓધવજીરે તમે તે અહીં શીદ આગ્યા.

કેશવજીરે, કિર્તન કરૂ છું હું ક્યારનો;

વહેમ વેગજો કરીને વહેવારનો.

કેશવજીરે, વહેવારે વહાલ નથી આવવું;

મને ભૂદર ભજન ભડુ ભાવવું.

કેશવજીરે, ભજન કરૂ છું ભવ ટાળવા;

ખરી ખાંતેથી જમફૂત ખાળવા.	૩
કેશવજીરે, જમના દુતોનું જોર ટાળજો;	
મારી લકિત લાણી જરા લાળજો;	૪
કેશવજીરે, લાળજો ભવોભવ દાસ છું,	
મદા શામળા મહુણા તારી પાસ છું.	૫
કેશવજીરે, પાસે છું પ્રેમથી પેખજો;	
હરી લાખજોમાં એક મને લેખજો.	૬
કેશવજીરે, લેખો તો લાખ ઘણો લાલ છે;	
નહિ તો નિચે ધરતી ને ઉંચે આલ છે.	૭
કેશવજીરે, મારો કહેશો તો ભવ પાર છે.	
આપુને શો ખીજો આધાર છે.	૮

વ્રન્દાના વનમાં ધામધુમ થઇ રહી છે, એક તરફ ઢેડનું ટોણ શેષ-કાર કરી રહ્યું છે, ખીજ તરફ રાયજીનાં ટોળેટોળાં ઉભાં છે, વળી અન્ય વર્ણના નેમી પ્રેમી જન પણ તાળા દષ કિર્તન ઉપાડે છે અને પોતપોતાની સમજણની હદમાં સૌ વાત કરે છે. શ્રી ઠાકોરજીની આરતી ઉતારી, આરતીને સમયે તાલ દિડતાલ ધંટ ધડીઆળના ઘણુઘણાટ થઇ રહ્યા છે. ઝાંઝ પખાજના ઝણકારા વાગી રહ્યા છે; ધુવરાના ધમકારા થઈ રહ્યા છે; શર-ણાઇ, તુરાઇ, ભેરી, ભોંગળ ને શંખના શબ્દ માજી રહ્યા છે. શંખના શબ્દ થતા સાંભળી અને સાંધુને બજવતા જોઇ, અજ્ઞાન બાળકો પોકારી ઉઠ્યા. ઝો બાપા પેસો બાવો બગલુ યુસે ! બાવો બગલુ યુસે !

વડિલ—ક્યાં છે બગલુ, નહિ નહિ બગલુ, વળી બગલુ તે યુસાય.

છાકરો—જીવો પેસો ખીજો બાવો બગલુ યુસે, બગલુ જુમે જુ...મ પાડે છે. હાય હાય બગલુ જુમે જુ...મ પાડે છે.

વડિલ—નહોય નહોય રાંડના બગલુ. એતો શંખ !

છાકરો—હેં ! શંખ બાપા ? શંખ શું બાપા !

વડિલ—અરે બાપને ક્યાં શંખ બનાવે છે ! એ તો વાગે 'છે એ શંખ.'

છાકરો—શંખ શું હશે બાપા, શંખ બગલા જેવો-હોય ? શંખ રૂવે બાપા ?

વડિલ—એતો દરિયાનું હાડકું, પોણુ, તે જોલો.

છાકરો—અરરર બાપા હાડકું મોંમાં ધવાય !

આરતી ઉતરી રહી. આરતીના અંતે સાધુએ શંખમાંથી પાણી ઉડાડ્યું, તેના છાંટા હસતા મનુષ્યના મુખમાં ઉડ્યા, અલ્યા વટલ્યા વટલ્યા, કીક થયું તે મોંમાં ન પડ્યા, પણ નહાવું તો પડશે. બરાબર મધ્યરાત્રી થઈ ત્યારે નરસિંહે પોકાર કર્યો. પાણી !

અભિમાનરાય—ધૂન વાણી ! બોલો જરા તાણી.

નરસિંહ—(હાથ પાછળ ઉંચો કરીને) પાણી !

અભિમાનરાય—હા હા ફરી વળ્યું, ફરી વળ્યું.

અનુમાનરાય—શું ફરી વળ્યું અભિમાનરાય !

અભિમાનરાય—નરસિંહની આખર ઉપર પાણી.

સારંગધર—તમે તો ચોક્કસ કરીનેજ આવ્યાછો ને; અભિમાનરાય !

અભિમાનરાય—હા હા ! હું તે કાંઈ કાંઈ છું ! જુઓ આ કુંચી.

સારંગધર—જોઈએ છીએ હવે કોણ પાય છે પાણી.

નરસિંહ—મામી; પાણી !

સારંગધર—હં ! મામી ઉભી છે સામી, કામી, હરામી, દેવો જોઈએ છીએ તને ડામી. અભિમાનરાય; જો આજ તમે પ્રથમથીજ ચેત્યા ન હોત તો આ વખતે તમારી ફજેતીના ફાળકા બરાબર થાત.

કિર્તનમાં ગર્જના કરી સોસ પડવાથી નરસિંહના કંઠે તૃષ્ણાના કાંટા ખાંચ્યા, તેજ વખતે ત્રિજોડીનો નાથ સોનાની ઝારીમાં શિતળ જળ ભરી દોડતા આવ્યા.

[કવિ] * રાગ; એ છે સતી એની ન્યારી ગતી. (સૈરંદિ.)

થઈને મામી, આવ્યા ગરડાગામી, જળ ઝારી ધારી પ્રભુ શીર પરે;

હથ પામી ચટ્ટ ચરણે નામી, ખાલો પાણી ભરી હરી હાથ ધરે.

લટકે ને મટકે મહાલતાં મામી, નખની શીખા મુધી ના જડે ખામી;

મામીને દેખીને કંખ્યા કામી, હાલી ઉઠ્યા કાંઈ લોક હરામી. થઈને. ૧

અણીએ આવી ઉભા અંતર જામી, દિવ્ય સ્વરૂપમાં નહિ કોઈ દામી;

વહાલથી વિનવે વૈકુંઠધામી, પાણી પાયુ પ્રભુ પાય પ્રણામી. થઈને. ૨

પાએ પ્રણામીને પાણુજ આલે, ભક્તિને ભાળીને મન માંહે મહાલે;

હરી વદની ચાલ્ય હસની ચાલે, કામી હરામીનાં કાળજી હાલે. થઈને. ૩

પાણીજ પાષ છખીલોછ છટક્યા, પારો સરે તેમ સરર સટક્યા;

ફક્કડ જીવોનાં જીવડાં ફટક્યા, ચાળા જતુરાના ખુખીથી ખટક્યા. થઈને. ૪

સારંગધર—અભિમાનરાય, ધુળ પડી ધોળામાં, દાટ વળ્યો ડહાપણમાં, જુવો જરા આંખો ઉઘાડીને, ઓળખો ઓળખો !

અભિમાનરાય—સાળુ...હું તાળુ પુરીને આગ્યો ને આ કેમ થયું,
થેર જઈને તપાસ કરું.

અકળશાંકર—જાઓ જાઓ કિતાવળા નાંદતો આગળ જઈને હું
એમ કરી મુકશે.

તામસરાય—સારંગધર ! આ નરસિંહની વર્તણૂકથી તો હવે થઈ
ગઈ, હવે કાંઈક વિચાર કરવો જોઈએ, આમ છેકાછેક મુંગા બેસી રહેવું
એ હું ચોગ્ય માનતો નથી. જુઓ વળી આ ખીજે વેપ ! જે જે બોલાવા
માંડી, કેમ હવે ભજન બંધ થશે કે શું ? રાત પાણુ વધુ ગઈતો; એના
પગ પાણુ શાના છે ? કાંઈ સૂજ પડતી નથી.

(નરસિંહ) રાગ; ભક્તિ જેણે આદરી; રામા રામા. (ગારેકુંભાર.)

કેનંયાળુ દાલકી,	જેજે જેજે,	નંદાજીકે બાલકી;	જેજે જેજે. ૧
દીનુંકે દયાલકી,	જેજે જેજે,	ભકતો પ્રતીપાલકી;	જેજે જેજે. ૨
બેવનકે બૂપાલકી,	જેજે જેજે,	કંસ દેરે દાલકી;	જેજે જેજે. ૩
ચાર દરી ધામકી,	જેજે જેજે,	શઓ દરી નામકી.	જેજે જેજે. ૪
ગોરે ધનરાયમકી,	જેજે જેજે,	રઘુપતી રામકી;	જેજે જેજે. ૫
પ્રેમી જનકે પ્રાણુકી,	જેજે જેજે,	ત્રિભૂવનકે ભાણુકી	જેજે જેજે. ૬
આદી અંત ધરાકી,	જેજે જેજે,	લ્યોતિ જગદીશકી;	જેજે જેજે. ૭
ધરાધર ધીશકી;	જેજે જેજે,	કોરો તેત્રીસકી;	જેજે જેજે. ૮
જીવન જગ જનકી,	જેજે જેજે,	વામન ભગવાનકી;	જેજે જેજે. ૯
ધરમ દેરી દાલકી,	જેજે જેજે,	બેલી બાપાલાલકી	જેજે જેજે. ૧૦

સંત્યગ્રસાદ—સારંગધર ગમે તેમ કહો પણુ...ભજનમાંતો આનંદ
ખરો ! એની વાણી તો પાણી કરી નાંખે છે.

શંશયગ્રસાદ—પણુ કહેણી તેથી રહેણી ક્યાં ? વાંધો ત્યાં છે તો.

સત્યગ્રસાદ—ખતેતો રહેણીમાં પાણુ વાંધો હોય એમ સમજાવું નથી.

સારંગધર—અભિમાનરાયને આવવા દ્યો, પછી ખુલાસો થશે.

(નરસિંહ) રાગ; સાચી પ્રિતિ ક્યામ સાથે નિભાવજો. (મુરદાર.)

જઈશું, જરૂર થેર સુખ્યે મધાવજો,
 હા તમે આવજો. |

ભક્તિ ભરપુર જન વેણે વધાવજો.
 ... .. ૧ |

મનથા મોદનું મંગ મોરચો મચાવજો;
 ... .. |

રાધાના આમીશું રાસ રચાવજો.
 ... .. ૨ |

ગિરિધર ગોવિંદ ગાઈ ગામ ગમવજો;
 ... .. |

અંતર ઉજાસ, કરી, “ તમ ” ને તમવજો.
 ... .. ૩ |

ગોરે ધનસ્થામ રામ ધટમાં ધટાવળે;	...	...	...	...
દુર્જનને દ્રેશીનાં ડાચાં દટાવળે.	...	...	...	...
જ્યોતિ સ્વરૂપ જીભ જાપે જપાવળે;	...	...	...	...
તનને ત્રિવિધીના, તાપે તપાવળે.	...	...	...	...
શત્રુ સરદાર કામ, કળથી કમાવળે;	...	...	...	...
સાથી શુરો છે ક્રોધ નાથી નમાવળે.	...	...	...	...
હિરદામાં હરી નામ હીરા જડાવળે.	...	...	...	...
લક્ષ્મના સ્વામિને લાડ લડાવળે.	...	...	...	...
વાણીમાં વાણીને, વાસો વસાવળે;	...	...	...	...
લોભ મોહ દંભ દીલ, દારે દસાવળે.	...	...	...	...
માયા ને મમતાને હઠથી હરાવળે.	...	...	...	...
ભક્તિ ભૂધરજીની બ્યાને ધરાવળે.	...	...	...	...
મનવા મહાનંદીને, નાથે નથાવળે;	...	...	...	...
આપુના બેલીને બાથે બથાવળે.	...	...	...	૧૦

અભિમાનરાય દોડતા ઘેર આવી જુવે તો પોતે જે વ્યવસ્થા કરી હતી તેજ કાયમ; તોપણ તાણ ઉઘાડી માનખાધને પુછ્યું. તું શી રીતે ત્યાં આવ્યે હતી! અને સોનાની ઝારી કોની લાવી હતી ?

માનખાધ—પિતાજી હું તો અદિથી ખસવાજ નથી પામી, પણ મારા ગુરૂને પાણી પાવા પ્રભુ થયા હશે મામી; એ હરીની અકળલીલામાં ક્યાં છે ખામી. આંમથી સંતમંડળી સાજ સંકેલે છે; ને અભિમાનરાય આવ્યા. સારંગધર કહે કેમ ! શું સ્થિતિ જોઈને આવ્યા ? અભિમાનરાય કહે મારી માનતો ઝોરડામાંથી બહાર નીકળવા પામી નથી; તેના પાંચ પાડોશી સાક્ષી પણ છે.

સારંગધર—આમાં આખર જતાં આપણી ન્યાતની હલકાઈ તો ખરી !

(નાગરો) રાગ; રાજ અવસર શો આવીઓ. (દામાજી પંથ)

જુવો કેવાં કરમ છે, લંપટને લાજ શરમ છે.

ક્યાંથી લંપટ લાજ કરે મ્હાય તેવાં કાજ;

નક્કી નાતીનો પાયો નરમ છે.

નથી નાતીનો દાખ, ધરી ઢેડવાડે છાખ;

માલ વિનાનો માંહે મરમ છે.

છકી ગયો છોકાછોક, નથી ભકિતનો નેક;

ધરાધરનો ધાયોં ક્યાં ધરમ છે.

જુવો. ૧

જુવો. ૨

જુવો. ૩

મહા માતેલો ઢાંઢ, જાણે આંકેલો સાંઢ;

શુદ્ધિ વિનાનો બાથલો બરમ છે.

જુલો. ૪

મચી ઢેડવાડે ધુમ, જોયો ભગતની ઝડુમ;

એના અંતરમાં આનંદ પરમ છે.

જુલો. ૫

કરો ન્યાતીથી બહાર, કેમ લગાડો વાર;

ભાઈ! ભાઈઓનો ભારે ભરમ છે.

જુલો. ૬

(સારંગધર)

ગિત.

નરસિંહ નાતી બહારે, રૂઢી જેની કુડી કુટેવ;

નાગર સર્વે બોલ્યા, તાળી પાડી હર હર મહાદેવ.

અભિમાનરાય—ન્યાતથી તિરસ્કાર થએલો નરસિંહનું નોતર કાપી હું આવતી કાલનું, ન્યાતને મારે ઘેર જન્મવાને આમંત્રણ કરું છું. (સર્વે સૌ સૌને ઘેર ગયા.)

સવારના પહોરમાં દ્વારકો ઢેડ દામોદર કુડે નહાવા જતાં નરસિંહને ઉભા રાખી કરગરવા લાગ્યો. પ્રભુ ભજનતો કર્યું, પણ આ કંગાલને કાળાટીલી આવી.

નરસિંહ—શું છે? શાની કાળાટીલી? રામ રામ રામ રામ, રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

દ્વારકો—તમે ઢેડવાડે કિર્તન કર્યું. તેથી નાતીલાએ તમને નાત બહાર મુક્યા.

નરસિંહ—અદાહાહા, આનંદ આનંદ અંધન છુટયા; રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

દ્વારકો—અરે એ શું બોલ્યા પ્રભુ, નાતીથી તિરસ્કાર થએલાને પ્રભુ પણ સંધરતા નથી; એકવાર શ્રી કૃષ્ણને ગરૂડનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો.

નરસિંહ—હરી હરી હરી હરી! એમ હશે, પ્રભુ ધમ્મ, નાતીલાને એમ ગમ્યુ હશે.

દ્વારકો—ભક્તરાજ; અપરાધ થયો હોય તો નાતની ક્ષમા માગવી જોઈએ.

નરસિંહ—હરી ધમ્મ! ચાલો તેમ કરીએ. (ચાલો સટાક ચોરે.)

ઢેડરૂપે ભગવાન નરસિંહને તેડી સવારના પહોરમાં સટાક ચોરે આવ્યા. ભગવાન કહે હે દયાના સાગર નાગર ગ્રહસ્થો; આ રંકે નરસિંહ મહેતો તમારી પાસે અપરાધની ક્ષમા માગે છે.

(નરસિંહ) રાગ; હું વિચોગી નારનો (મદાલશા.)

ક્ષમા કરોને રાયજી, મને રંક જાણીરે;

રંક જાણીરે, દયા દીલ આણીરે.

ક્ષમા.

ઢેડવાડે કિર્તન કર્યું, જાણી એ અપરાધ,

નરસિંહ નાતી બહાર છે, નંત્ર પડાવ્યો નાદ;

નાદ પડાવ્યો ન્યાતમાં, આજે નીચુ નાણીરે.

ક્ષમા. ૧

છોકરમત છોડ કરે, નાત મુજ માઆપ;

છેહ ન કીજે છોડને, અર્પો માશી આપ,

માશી માગુ માલીકની, જોડી જોડ પાણીરે.

ક્ષમા. ૨

(નાગરો) રાગ; બટવા ગુંથન દે, મીજજી.

લ્હાયરી મકી દે, રે ભગતડા લ્હાયરી મૂકી દે,

ઢેડવાડામાં ઢોલકાં કુટનાર, લ્હાયરી મૂકી દે.

નથી જગતમાં જે, રે ભગતડા નથી જગતમાં જે.

ઢેડ.

હાથીના દાંત જેવા આવવાના જુજવા, બાહેર દેખાડવાના બે;

તિલક તાણીને કરે ઉપરથી ટાપટીપ, પોલમપોલા છે.

ઢેડ. ૧

પાણી પ્રવાહ જેમ હંચે ન આવતાં, નિચી જમીનમાં વહે;

સદા નજર તારી નિચી લ્યા નાગડા, ખાડ ખાખોચીઆમાં રહે.

ઢેડ. ૨

રૂડી નજર વિના રામ નથી રીઝવા, સાચુ સમજી લે.

પરનો મટાડતાં પંડપર પડશે, જમના ભૂપનો ભે.

ઢેડ. ૩

(નરસિંહ) રાગ; રાજની ધ્વજા નથીરે. (મદાલશા.)

ધાકતો ધણીની ધારોરે, ધરણીમાં જરા ધાકતો ધણીની ધારોરે;

સજ્જન સદ્ગુણથી ભર્યા, દુષ્ટજ દેખે દોષ;

વાંક નહિ વાણી તણો, હૃદય આંખનો રોપ.

ધાકતો. ૧

કાળમાંથી કંકર ખસે, ધૂતમાંહેથી છાશ;

રૂષ થવાથી દેખશે, આપો આપ વિનાશ.

ધાકતો. ૨

ખેડુ ખેતરથી કરે, ખોટા ખડને દુર;

વિશ્વપતિને વારશી, ચેતો કાષ્ટ ચતુર.

ધાકતો. ૩

પ્રાણ પંડ પોશાય નહિ, કરતાં મોહે કાળ;

પણ પળમાં પ્રદાય કરે, વિંછી ઉદર વ્યાળ.

ધાકતો. ૪

તન ધન દેખી દંભમાં, તુચ્છ જનોને તાન;

ગર્ધવને ગાજી રહું, આપ ગુણ અભિમાન. ધાકતો. ૫

અભિમાનરાય—ખસ ખસ ! વેગજો ખસ ! થુંક હડાકતો.

નરસિંહ—રાધે રાધે ! રાધે રાધે ! રાધે રાધે ?

(સારંગધર) રાગ; રે જાહે જાજા; પુછે શું વારે વારે. (સુન્ધવા)

રહે છાનો છાનો ! ગમાર કાઢે ધાંટારે,

તારા મુખથી હોં છે અહીં છાંટા.

તારા. રહે.

રાધે રાધેમાં જાણ્યે રજ્યો રાજ્ય રૂડું;

માતુની સંગે મહાલે, ભવિષ્યમાં ભુંડું.

કુડું કુડું કરીને વાવે કાંટારે.

તારા. રહે. ૧

કામી હરામી તને, મામી પાય પાણી;

રાંડો રીઝવા ગળે ધાંટારે તાણી;

આણી આણી ઉમંગ મારે આંટારે.

તારા. રહે. ૨

નરસિંહ—રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ.

સારંગધર—હઠ હઠ હીજડા ! કુલમ્બના કાતડા ! જા તને ના-

તીથી દુર કરવામાં આવે છે.

નરસિંહ—જય શ્રી હરી; જય જગજ્યોતિ; આનંદ આનંદ પરમ

આનંદ; રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ, ચાલો દ્વારકા ભગત !

દ્વારકો—(રસ્તે જતાં) મહેતાજી આપજી આતો ઘણું ભુંડું થયું.

નરસિંહ—ભુંડું નહિ પણ રૂડું, રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ.

અભિમાનરાયને ઘેર શિષાં સામગ્રી આવી પડી, અને બ્યારે રસોઇ થવા!

માંડી ત્યારે માનખાઈએ પુછ્યું. પિતાજી આજે આપણે ઘેર જાતી ભોજન છે ?

અને તે શા પ્રસૂતનું ?

અભિમાનરાય—ખી ક્વાયટ ! હું તને જવાબ દેવા ખંધાએલો નથી,

આજે જાતીને ભોજન મારા ઉમંગનું આપું છું.

માનખાઈ—પિતાજી, સાંભળવા પ્રમાણે ઉમંગનું નહિ પણ હરી-

ભક્ત નરસિંહને નાતીથી દુર કરો છો, જે એમજ હોય તો તો મેંશનું ટીણું !

અભિમાનરાય—ડાન્ટ સ્પીક ! હમગગ ! હું જે કરીશ તે મારી

સમજણથી કરીશ; તારા સગપણનો સંબંધ કે દયામણા ડાચા સામુ જેવાનો

હવે વખત નથી.

માનખાઈ—મારી વાત બાલુપર રાખો, પણ નરસિંહ તો કાળીકાળનું

કુંદન, શ્રી હરીનો સાચો ભક્ત ?

અભિમાનરાય—હેમ નરસિંહ ! આયલો ! શાનો ભગત !

રાગ; જોયો જોયો ભગત. (મામેર.)

શાનો શાનો ભગત, નકકી એ છે જનગત, નાગો નારી રીઝવાને નાય કરે.
જેવો બગલો ખેઠો ખેઠો ધ્યાન ધરે, પ્રિતે પાપ તણા જાંડાર ભરે;

ચાળે ચટકે ચત્તરાનાં ચિત્ત હરે. નાગો. ૧

ગાન તાન કરે ફરે અધને ગુરુ, જેને વાર નહિ કોઇનું કરતાં પુરુ;
એવા અધ તણું પ્રભુ પાડે પુરુ. નાગો. ૨

સ્વાસો સ્વાસ બળે બળે ધમણ ધમે, ભાળી ભામની ભટકાતુ મન ભમે;
એના અંગમાં રંગને રાગ રમે. નાગો. ૩

ગયો છેક છાકટો છાકી છાકી, નથી શુદ્ધિ હરામીને હાકી હાકી;
આંખો તાણે તારણીઓ તાકી તાકી. નાગો. ૪

(માનખાઈ) રાગ, નારનાં વદન સુધાકર વાણી (નળ.)

પિતાજી કોધ રહાયનાં કર્મો, મને કુડાં લાગ્યારે;
કુડાં લાગ્યાં ભુડાં લાગ્યાં, હંડાં લાગ્યારે. પિતાજી.

હિરણ્યકશ્યપુ થયો હરામી, પિડયો પુત્ર પ્રલ્હાદ;
ઉમરા ઉપર ચિતો ચિરાયો, નવ સંભળાયો નાદ. પિતાજી. ૧

ભક્ત વિભીષણુ ભાઈ સગો, પણ કર્યો દેશથી દુર;
શક્ર સમીતો હતી સાહેબી, ઉડ્યો આકનાં તુર. પિતાજી. ૨

નિર્દોષીની નિંદા કરતાં, પડે પડપર પીડ;
રઘુનાથજી રૂઠે ત્યારે પાડે રીઢારીડ. પિતાજી. ૩

ગુરુ દારનું ગુરુ ઇચ્છી, કોય ન પામ્યા પાર;
ફરી ફરી એ ફળને પામી, ચઢે ચક્રની ધાર. પિતાજી. ૪

નરસિંહ નાતી બહાર કાઢતાં, રૂઠે રાધેશ્યામ;
બાંહ બાલી બોલાવી લાવો, પ્રિતે કરી પ્રણામ. પિતાજી. ૫

જમવાની વખતે જમવા જતા નાગરો નરસિંહના ઘર તરફથી નિ-
કળી મહેતાની ટીચકારીઓ કરતા બળ છે, આ પેલા નાતબહારીઆનું
ઘર, આ પેલા ટીલવાનું મંદીર, આ ઢેડવાડે ઢોલકાં કુટનારનું હવેલું.

મહેતી—ઓ મહેતા જરા ધ્યાન રાખીને સાંભલો ! જુવો આ
નાગરો તમને તરછેડતા બળ છે; બબ્બુ તમારૂં ભજન ! આતે ભજન કે
ભુગોળ વિનાની ભવાઈ !

મહેતા—હોય, હરી ઇચ્છા ! પ્રભુને ગમ્યુ તે ખૂંડે. નાતીલાલની નજરમાં આવ્યું તે ખૂંડે. રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

મહેતી—પણ નાતી બહાર રહી, છોકરાં ક્યાં વસાવશે ?

મહેતા—જન આવે જનનું ભાગ્ય લઈને આવે અને જન જાય જનનું ભાગ્ય લઈને જાય. એ ગોઠવણુ તો ગોવિંદે કરીજ મુકી હશે ! રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

મહેતી—રાધેશ્યા...મ. ને ગજવ્યું ગામ, ના મળ્યા દામ કે ના મળ્યા રામ; પણ દીકરા મોટા થશે ત્યારે કોણુ દેશે ડામ ? ગમે તેમ કરો પણ નાતમાં રહો ! મેં પ્રથમીજ કહ્યું હતું ઢેડવાડે તો ઢેડજ ભજન કરે.

(નરસિંહ) રાગ; કૈયાળ હ્યોને પયની પ્યાલી હાથ. (સૈરાંત્રિ) ,

ભક્તની બીડ ભાગોરે ભગવાન; વદાક્ષા વિલાયુ મુજ વાંન. ભક્તની. ૧

વાન વિલાયુ વાલમા, નિકળ્યો નાતી બહાર;
કળ્યુ ન જાએ કાનજી, તમથી સાંધ્યો તાર. ભક્તની. ૧

વટલ્યો કહીને વાતમાં, આપે ખોટું આળ;
નિદાથી નિરાંત નકિ, પાડે છે પસ્તાળ. ભક્તની. ૨

અકળાયો આજે ધણું, આવો આપોઆપ:
નિવારો નિવેપમાં, સેવકના સંતાપ. ભક્તની. ૩

ઢેડ ગણી ગોવિંદજી, દાડે કીધો દુર;
આજે આવી ઓલવો, અગ્નિ લાગ્યો ઊર. ભક્તની. ૪

નમન કર્યું મેં નાતને, જોડીને બેઠે હાથ;
દયા ન આવે દહીતને, નાહા આવો નાથ. ભક્તની. ૫

મહેતાજીની પાસે રજા લઈ દારકો ઢેડ પ્રભુ, નાગરની સમક્ષ આવી હાથ જોડી ઉભા રહ્યા.

અભિમાનરાય—કેમ લ્યા ઢેડીઆ ? ખસ ! પડછાયો પડશે.

દારકો—કિર્તન કરવામાં પુરા, ને નાત બહાર કાઢવામાં મુરા ! આવું આપ જેવા મુસને ધટે માઆપ ?

[નાગરો.] લાયરી મુકી દે—એ રાગ. (ઓચ્છવ.)

ટકટક કરતો જા, રે લ્યા ઢેડીઆ ટકટક કરતો જા;

માર મોરીને ભાગીશું હાડકાં, ટકટક કરતો જા.

ડીલાં ને ટપકાં કરી કપાળમાં, ઢેડની ન્યાતમાં ધા;

નરસંઘઆ ઢેડીઆને સોડીને સાર્થમાં;

રહીઆળા રાસડા ગા.

ટકટક. ૧

કળકળ કરતાં દાયજી કોપશે, કાઢી નાંખે તારો વા;

નથી નાગરની ન્યાતના જોયા ઝપાટા,

દાનો થઇને દુર થા.

હં-ખા-કહેતાં બધા, નાગર ઉપડશે; કોણ બચાવે તારો ભા,

નાગરની ન્યાત જ્યારે જમીને જય ત્યારે;

અજીઠું વીણી ખા.

ટકટક. ૩

અભિમાનરાય—હવે તારી આજીજી કશા કામમાં આવવાની નથી, નાતની નજરમાં આવ્યું તે ખર.

દ્વારકો—મહેતાજી ઘેર રહેશે ને તમે નિરાં...તે જમશે !

અભિમાનરાય—હા હા જમીશું ! તારૂં ચાલે તો આવજો અભડાવા !

દ્વારકો—હીક; જાઉં છું જમજો વહેલા વહેલા !

[કવિ] રાગ; વાંકા વાલમ તારાં મોળીઆં.

કરી ગરજના ગાજીઆ, શુણી ભગતનો સોરરે.

ગાજ્યા ગિરધારી.

રમતા આવ્યા છે રાજીઆ, ત્રિકમ ઉતારવા તોરરે.

ગાજ્યા. ૧

પ્રિતેથી પંગિત પાડતાં, અંતરમાં અભિમાનરે;

ગાજ્યા.

પત્રાળાં પિરસણ કાઢતાં, તનમાં ભરાયુ તાનરે.

ગાજ્યા. ૨

રાયજી રહ્યા છે રંગમાં, ન્યાળી કરે નમરકારરે;

ગાજ્યા.

હરજી આવ્યા છે ઉમંગમાં, દેખાડવા ચમત્કારરે.

ગાજ્યા. ૩

નાગર નિહાળે ન્યાતમાં, નવ દેખે નીજ જનરે;

ગાજ્યા.

વંદી ગયુ સૌ વાતમાં, તરફડી ઉડ્યાં તનરે.

ગાજ્યા. ૪

પાસે ખેસાડેલા પ્રિતથી, ધારી જીવે તો ઢેડરે;

ગાજ્યા.

હાથમાં હલાવે હાડકાં, કેમે ન મેલે કેડયરે.

ગાજ્યા. ૫

નાનીઓ માનીઓ ને કાનીઓ, દાનીઓ પિરસે દુધરે;

ગાજ્યા.

દેખી પામ્યા દીનતા, શમી સરવની શુદ્ધરે.

ગાજ્યા. ૬

ઓમલો પોમલો ને ભોમલો, સોમલો સાહે શાકરે;

ગાજ્યા.

નીચા નિહારે નાગરો, નક્ષી વાઢ્યાં નાકરે.

ગાજ્યા. ૭

હીરીઓ ધીરીઓ ને વીરીઓ, કીરીઓ વગાડે કાખરે;

ગાજ્યા.

ઢેડની 'ધાડ આવી મળી, રાયજી જમશે રાખરે.

ગાજ્યા. ૮

રેવલો સેવલો ને મેવલો, દેવલો હલાવે દાળરે;

ગાજ્યા.

નાઠા નાઠા ફરે નાગરો, લાગી છે લમણે ઝાળરે.	ગાન્યા.	૯
જમલો શામલો ને દામલો, રામલો રાયા ચઢરે;	ગાન્યા.	
હીડતાં ચાલતાં ને દોડતાં, ઉભો ગળા જાય ગઢરે.	ગાન્યા.	૧૦
બાલીઓ, માલીઓ, ને વાલીઓ, લાલીઓ લાડુ ખાયરે;	ગાન્યા.	
રાયજી રહ્યા સૌ રીસમાં, ગૌરીઓ ગભરાયરે.	ગાન્યા.	૧૧
હાકો હાકો કરી ઉઠીઆ, સારંગધર શરમાયરે;	ગાન્યા.	
કાકો કાકો કરી રૂઠીઆ, રૂઠીઆ મારવા ધાયરે.	ગાન્યા.	૧૨

[કર્તા]—ઢેડના ધક્કાપાટુ અને નાગરોનો ગભરાટ જોઈને બારીએ બેઠેલાં માનબાઈ અવાજ કરીને બોલ્યાં.

(માનબાઈ) રાગ; એક વાર આંગણે આવોરે.

તમો દીન યધ દોડતા જઓરે;	અહંકારી.
તમો નરસંધને ન્યાતમાં લાવોરે.	અહંકારી.
દોડતા જઓ, ન્યાતમાં લાવો, ગમને ખાઓ, વહેલા થાઓ;	
ગુણને ગાઓ, તોતો ફાવો,	
પગે લાગીને પ્રેમથી બોલાવોરે.	અહંકારી. ૧
ઢેડીઆ ધાશે, લેગા ખાશે, પાંદડે સૌને પાણી પાશે;	
સૌ કુટાશે, લાજ હુંડાશે, મહેતાજીનાં પગલાં થાશે;	
ત્યારે ઢેડોની ધાડ શમાશેરે.	અહંકારી. ૨

(માનબાઈ) મરાઠી સાખી.

માન કહે મમતાને મુકી, નરસિંહ નાતમાં તેડો;	
નેડો જેને નંદ કુંવરથી, શમશે સધળા ઢેડો;	
કેડો મેલો આજ, ભક્ત તણી કેમ જાએ લાજ.	કેડો.

માનબાઈનાં માર્મિક વચન સાંભળી મહાગૃહસ્થો શરમિદા યધ ગયા.

સત્યપ્રસાદ—ભાઈઓ મહેતાજીને માનથી બોલાવી પુજન સહિત પધરામણી કરવી ઘટે છે.

સારંગધર—અતી ઉત્તમ ! મારો પણ એજ મત છે; ચાલો !

દીન યધ દોડીને આવ્યા, ઝિતે લાગ્યા પાય;	
જમવા માટે જરૂર પધારો, સમજી સુલ્લભ થાય,	
ચાશે કેણુ ગતી, મહેત્રાજી અમો મુંદ મતી.	ચાશે.

સારંગધર—પધારો પ્રભુ ! ન્યાતને પાવન કરો ને અપરાધીનો અપરાધ ક્ષમા કરો.

મહેતાજી—અરર એ શું બોલ્યા ! મારા આવ્યાથી નાતી પાવન, પાપીથી પાવન ! નાતીતો સદા પાવનજ છે, રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

નાગરો—(નમ્ર થઇ બોલ્યા.) રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

મહેતી—હો હો રયામને રામ કરતા, માણસ જેવા માણસ આવ્યા છે ને ખોટી શું કરો છો.

મહેતાજી—હા ચાલો ચાલો, દાસ દોરીએ બાંધ્યો દોરાતો આવેછે.

કુમ કુમ પગલાં પડીયાં, ચુધા સમી ન્યાં વાગી છે સેડ;

કરૂણા કરી કિરતારે, શમાવી નાંખ્યા સધળા સાં ઢેડ.

ભક્તિનો ભારે ચમત્કાર જોઇ સારંગધર સહિત સર્વે નાગર નર-સિંહના ચર્ણુ નામી કરગરી કહેવા લાગ્યા. હે શ્રી હરીના સાચા ભક્ત, નાત જાતને કુળને દીપાવનાર નરસિંહ ! અમારા અજ્ઞાનીના અપરાધ ક્ષમા કરજો, અમોએ તમને બહુ પજવ્યા. નરસિંહ કહે હરી હરી હરી એ શું બોલ્યા તમે સર્વે મારા માયાના મુગટ છો, કુંદનની કસોટી તાવ્યા વિના થતીજ નથી, સારંગધર કહે પ્રભુ ઉત્તમ નાગરની ન્યાતમાં ઢેડ પેસી ગયા એ દેખાવ તો અમારી નજર તજેથી ખસસેજ નહિ. એવે આકાશ વાણી થઇ. હે ઉત્તમ જ્ઞાતીના ગૃહસ્થો, તમારા જોએલા ઢેડ તે ઢેડ નહિ પણ સધળાં મારાં પોતાનાંજ સ્વરૂપ, વળી દારકો ઢેડ પણ હું પોતેજ. સર્વે શુદ્ધ અને પવિત્ર છો. સત્યપ્રસાદ કહે સત્ય સત્ય ભાઇ આપ્પર સત્ય બોલો શ્રી જ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનકી જય.

[કવિ રાગ; કેશવ કરૂણા સાગર ભક્તની સીડમાં. (વિદુર)

હરી ભજે તે હારે નહિ સંસારમાં,

નાગર સધળા નરસિંહ ચર્ણુ નમીઆળે;

નમતા દેખી નમતા આવ્યા નાથજી,

ધશ ધચ્છાએ સધળા ઢેડો રમીઆળે.

હરી ભજે તે. ૧

નહિ શત્રુ નહિ મિત્રજ જેને જગતમાં,

એવા નરને દ્વેષ કરીને દમીઆળે;

ભૂદર કોપ્યાં કરવા સૌનું સુતર,

ભૂલ્ય થઇને ભૂતળ ભૂલા ભમીઆ જો.

હરી ભજે તે. ૨

નાગર ગુણના સાગર નરસિંહ નાતમાં,

ગર્વ તજ્યાથી ગોવિંદજીને ગમીઆજો;
 જો ખોલાવી જોર કરી જુગદીશની,
 પંગતે પાડી જુક્તિથી સૌ જમીઆજો;   હરી ભજો તે. ૩
 અણુધટતુ અણુચિંતુ ઉંધુ આચરે,
 પામર જન તે પાછળથી પસ્તાયજો;
 ખાથ બીડજો ખાળક ખાપાલાલને,
 સદા સર્વદા ગુણ તમારા ગાયજો.   હરી ભજો તે. ૪
 વિશ્વ તણી વિશ્વંભર તે મંજાળ લે,
 ત્રિકમ સમરે તેને શાના તોડજો;
 અણું અંકમાં અવિનાશી ઓપી રહો,
 ખોલો ખોલો જય જય શ્રી રણછોડજો.   હરી ભજો તે. ૫

જી નરસિંહ મેહેતાના વેવાધને હરિનાં દર્શન ૬

સુંઢાજો સુખ સાગરો, ભાવે નામ ભણેશ;
 સ્વામિ શુદ્ધિશુદ્ધિનો, શંકર સુત ગણેશ.

ગીતિ.

જરણ મરણ ભય ટાળે, ભવસાગરને તારે છે ભક્તિ;
 જમનું જોર દબાવે, એવી એમાં અદ્ભુત છે શક્તિ.

રાગ; ક્યાં અવધપુરી ક્યાં કાશી નગરનો સંગ. (હરિશ્ચંદ્ર)

જુનાગઢ ગઢમાં નાગર નરસિંહ નામ;
 ગોવિંદ શુણુ ગાધને, ઘેલું કીધું ગામ.
 રાધે રાધે કહી, રામ ભજનમાં રાચે;
 પગે ખાંધી ધુધરા, થેષ થેષ થેષ થેષ નાચે.   ૨
 ચત્રુભુજ ચરણથી, ડગલું દુર ન જાય;
 જુઠા જનને જોષ, કંપી ઉઠે કાય.   ૩
 જૈમ ધમણ ધમે તેમ, હરી નામ ઉચ્ચારે;
 રૂડી રહેંણી જોષને, જમદુતો ઝખ મારે.   ૪
 પ્રેમી જન પુરના, પુજે પુષ્પથી પ્રીતે;
 હરીસમ હરીજનને, નમે ચરણમાં, નિત્યે.   ૫
 શ્રીહરીના સાચા ભક્ત નરસિંહમેહેતાજી નિરંતર હરી સ્મરણ કરતા

અને એમના વ્યવહારીક કામ શ્રીહરી કરતા, વળી પ્રભુ પડછા બતાવી ભક્તને વશ ભગવાન છે એમ દર્શાવી આપતા. - મહેતાજીની પુત્રિ કુંવર-આઈ જેને હિંડા હિતાવા ગામમાં વસાવી હતી, તેના સસરા નામે શ્રીરંગ મહેતા લક્ષ્મિવરને લેશમાત્ર ઓળખતા ન હતા પણ લક્ષ્મિને તો ઓળખતા હતા. ગમે તે રીતે પૈસોજ પ્રાપ્ત કરવો એમ સમજેલા હતા, ધંધો ધીર-ધારનો કરતા હતા.

(કવિ) રાગ, પરણ્યો મારો મુંબઈથી આવ્યો.

હિતાવા ગામ વિષે રહેતા;

શ્રીરંગ સાર નામ ધરાયુ અટકે છે મહેતા. ૧

વણુજ એ વ્યાજ તણો કરતા;

સવળાનું અવળું ઉથલાવી હરામનું હરતા; ૨

ગયા છે લાલચમાં લેવાઈ;

કુંવર જેનના સસરા નરસિંહમહેતાના વેવઈ. ૩

ગરીબને ગર્દન તો મારે;

દોઢા ખમણુ દામ લખે, વળી વ્યાજ ગણે ભારે. ૪

પેટીમાં પાંચ ધણું પેસે;

તોએ ત્રિજો ચોથે આવી, પારણીએ ખેસે. ૫

કામ તો કસાઈથી કુંડાં;

છક્કા પંજમ છળ વિદ્યાનાં, અતી મુળ હિંડા. ૬

એક દેવાદર નાસીને જુનાગઢ ગયો છે, એવી ભાળ મળતાં શ્રીરંગ-મહેતા ચોપડા લઈને વાંસે વાંસે જુનાગઢ આવ્યા. અહીં નરસિંહ મહેતા એકાથ ચિત્તે ભગવાનનું ભજન કરે છે. તેમની ચર્ચા સટાક ચોરે ચાલી રહી છે.

અકળશંકર—સારંગધર ! આ નરસિંહઆની નામના તો ખુબ વધી !

સારંગધર—હા ભાઈ વધી તો ખરી !

સત્યપ્રસાદ—એની વધી એ આપનીજ વધી છે એમ સમજીને, નાતીલો કોઈએ સારો ક્યાંથી.

સારંગધર—હવે એનું નામજ બાબુપર રાખો.

સત્યપ્રસાદ—લ્યો આવ્યા મહેતાજીના વેવઈ; શ્રીરંગ મહેતા.

અગમરાય—આવ્યા હશે, કોઈના વારંટ પારંટ લેઈને; કેમ શ્રીરંગ મહેતા ?

શ્રીરંગ—હા ! એક જર્ગમના ઉર્પર અગીઆરસોનું હુકમનામું

થઈ ગયું છે તેની બજવાણી કરવાની છે. તે માણસ નાસીને આ ગામમાં આવતો રહ્યો છે એવું સાંભળ્યું છે; તેની તપાસમાં છું.

રસિકલાલ—આ ધીરધારના ધંધામાંય દુઃખતો ખરૂં શ્રીરંગમહેતા.

શ્રીરંગ—દુઃખ બધામાં છે, દુઃખ વિના મુખ છે ક્યાં ?

નિગમરાય—દુઃખ શાનું છે ! ધીરધારના ધંધાવાળાંતો લોકનાં ધર ખાર લઈ લઈને લેણું ઉભુને ઉભુ રાખે છે, એકદંતરનું ખાતુ પડાવી એકડા ઉપર મીઠું ચઢાવ્યું કે નવ હજારની ધાપ !

રસિકલાલ—તે જુદા, તેનો કાંધા પાંજરા કરી સો આપી મવાસો લખાવી લે વળી દોઢસોનો અવેળ દબળમાં રાખે, અને વ્યાજ પણ ટકા એકનું લે.

શ્રીરંગમહેતા—હા; તે ખરૂં; શાહુકારી વ્યાજમાંતો રોટલા મળે. તેમાં મુઠી જવાનો ભય નહિ. લોભ કરવા જાય તો કાંઈ વેળા મુઠી પણ ખોઈ ખેસે.

આશાપ્રસાદ—ભાઈ આશા છે એ અમર છે સામાને ગરજ હોય તો રૂપીઆ લેવા આવે અને વળી ગરજ પ્રમાણે લખી આપે અને વ્યાજ પણ ભરે એમાં વળી શાહુકારી વ્યાજ કેમ ને દેવાળીઆનું કેમ ?

તુષ્ણાપ્રસાદ—ગમે તેમ કરીને જ્યાંતાં પૈસા ભેગા કરવા, પૈસો કોકાળે ફળદાયકા. પેસો ઓધડશા ભંગીઆના ધરમાં જપતી કરાવે છે ને પડે ટોપકા ફેટે છે. વળી ઢેડને ધીરે છે, ને જ્યારે ઢેડવાડે ઉધરાણી જાય છે ત્યારે ઢેડ નીચા પડી પડી ધુળ ઉછાળી આ લ્યે માખાપ આ લ્યે માખાપ કરે છે. લેણુદાર સમજે છે કે આલીશ કહે છે, પણ ઢેડતો કહે છે કે આ હું ઉછાળું છું એ લે. (ધુળ.)

વિરંગીપ્રસાદ—ધંધોતો નરસિંહ મહેતાનો ખરો છે. મુઠીનો ખપ નહિ, પૈસાનો પાર નહિ ને આખર શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન.

સારંગધર—હાહા ખરી વાત તમેય તેજ ધંધો કરો; શ્રીરંગમહેતા !

શ્રીરંગમહેતા—જેને જે ધંધામાં ગમ પડી તે ખરી. આપણું એ ધંધો કરવા જઈએ તો કાંઈ પૈસો આપે નહિ; અને ભગવાનનાં દર્શન, એતો હું માનતોજ નથી. આ કાંઈ સત્યયુગ ત્રેતાયુગ કે દ્વાપરયુગ નથી.

સારંગધર—નહિ શ્રીરંગમહેતા, એમ ન ઓલો, તમારાં વેવાઈને ભગવાન મળ્યા છે, એતો અને પણ માનીએ છીએ.

સારંગધર—તમે એકલા માનતા હશે, અમે તો માનતા નથી, તેથી એને મળ્યા હોય તો વેવધને હરી દર્શન કરાવે.

સત્યપ્રસાદ—શ્રીરંગ મહેતા જમને મહેતાજીને કહે તો એ કાંઈ ના કહે તેમ નથી.

શ્રીરંગ—ત્યારે આજેજ; વંળી “ધર્મના કામમાં લીલ શી” જોઉં એનું પારખું.

(મહેતાજી) રાગ; ઉલી અખળા સ્વામીની સાથ; (સુદામા.)

જોજો જોજો જગતના જનરે, દેવ દુઃખ કેમ કાપે કેમ કાપે.

નથી ભાવે ભજનમાં આવ્યો, સાથે ખીડીઓ તે સાત પાંચ લાવ્યો;

જાણે ભઠીઆરે ચુલો ચેતાવ્યો. રે દેવ. ૧

નથી ભાવે ભજનમાં ભિડીઓ, પ્રિતે ચાવે છે પાનની ખીડીઓ;

શ્રીકૃષ્ણ કહેતાં ચઢે તને કીડીઓ. રે દેવ. ૨

ભોગ લાગ્યા ભજન નવ ભાવે, ભોગ જોગે ભજનમાં આવે.

ત્યારે ચુનો તંબાકુ ચાવે. રે દેવ. ૩

કુખ તાણી તાણી ઠીક હુંગે, હરી કથામાં જાય ત્યાં ઉંઘે;

જ્યારે જાગે ત્યારે છીંકણી સુંઘે. રે દેવ. ૪

ભાન વિના ભજન વિશે ભુંકે, કુંકુંકું ચલમ ચટ કુંકે;

હોકો હાથમાંથી હોકો ના મુકે. રે દેવ. ૫

બાપુલાલના બેલીનો જાપ જાપે, એને અવિનાશી અવનવું આપે;

પેલા પાપી તે પેટ ભરે પાપે. રે દેવ. ૬

મહેતી—ઓ મહેતારે, ભજનનો ભડકો હોલવો; જરા જુઓ તો ખારા સામેથી કેણુ આવે છે ?

મહેતા—જે હશે તે આવશે ચાલ્યુ ચાલ્યુ. ચલાવ ! જયરાધા કૃષ્ણ-રાધા.

(મહેતી) રાગ; ગિતિ.

કુંવરી કુંવરના સસરા, શ્રીરંગમહેતા સારા સુધરેલા;

જમા પાનિયુ પોલુ, અવગુણ દીસે અધિકા ઉધરેલા.

મહેતા—પધારો પધારો ! જય જય શ્રીરંગ મહેતા !

શ્રીરંગ—નમસ્કાર; ભગતજી કાંઈ નવાળુની !

મહેતા—નવાળુની ! નવાળુની ! નવાળુનીની શી નવાઈ છે. આ જગતનિવંતાની સૃષ્ટિમાં નિરંતર નવાળુની થયાજ કરે છે. એક પળમાં પાર વિનાના જીવ પેંદા થાય છે, તે પાર વિનાના જીવ મૃત્યુ પામે છે.

શ્રીરંગ—એ નવાલુની તો કેની અબણી છે; કાંઈ નાત જાતની નવાલુની.

મહેતા—નાત જાતની નવાલુની હું શું બાણું; મારો નાતમાં હીસા-બજ શો છે. રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

મહેતી—લ્યો, કાંઈ બોજન પાણીનું તો પુછો, વેવધને વાતેજવાળી નાંખ્યા.

મહેતા—તે સત્કાર તમે કરો, હું તો સત્કારમાં શ્રી હરીનું નામ સમજુ છું.

શ્રીરંગ—મહેતાજી, મને ભગવાનનાં દર્શન કરાવો એટલે સધળો સત્કાર પહોંચ્યો.

મહેતા—બહુ સારૂ બહુ સારૂ, ચાલો તમને પ્રભુ દર્શન કરાવું.

પગમાં ધુધરા બાંધી હાથમાં કિડતાલ લૂઠ મહેતાજી તૈયાર થયા. શ્રીરંગમહેતા સાથે ચાલ્યા. માર્ગમાં રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ, જ્યરાધા કૃષ્ણ-રાધા, જ્યરાધા કૃષ્ણરાધા. રાધે રાધે રાધે રાધે, એ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરતા મહેતાજી ચાલે છે. શ્રીરંગમહેતા જોડે જોડે ચાલે છે, માર્ગે ચાલતાં વાત-ચીતનો વિસામો ન મળવાથી શ્રીરંગ મહેતા તો ગભરાયા. અરેરે આ શું ! આતો “ ગવારની ગાંસડી ને ઢેડનો સંગાથ. ”

ગાઉ ત્રણેક પહોંચ્યા ત્યાં એક ગામને પાધર કેટલીક સ્ત્રીઓ પાણી ભરતી હતી તેમાંની એક બે મહેતાજીને ઓળખતી હોય એવો ડોળ કરીને દોડી; જે જે પરમેશ્વર ! અરે બેનો આતો જુનાગઢના ભગત નરસિંહમહેતા. શ્રીરંગમહેતાએ પાણી માગ્યું. મહેતાજી જરા આરામ લેવા બેઠા, એટલે એક બે સ્ત્રીઓએ ગામમાં જઈ ચોરે ખખર આપી કે આપણા ગામને પાધર જુનાગઢના ભગત નરસિંહમહેતાજી આવ્યા છે. તે સાંભળી હજારો મનુષ્ય દોડ્યા, જે જે કરતા પગમાં પડ્યા. પધારો પ્રભુ ગામમાં.

(મહેતાજી) રાગ; વંદાવન મોરલી વાગે છે.

રંગ માણેરે રંગ માણે, રંગ રસીયા રંગીલાથી રંગ માણે;

તેને ત્રિકર્મ ત્રિવેણીમાં કેમ તાણે.

રંગ

આઠે અંગે જેનું હરીમાં છે આસ્તા, અંતર માંહે ઉલટ આણે.

રંગ. ૧

મન કર્મ વચને માઠું ન ધર્યું, ગોવિંદજીને ગાય ગાણે.

રંગ. ૨

જળમાં સ્થળમાં ને વાદળમાં, જળના જીવનને જે બાણે.

રંગ. ૩

શ્રીજી ચરણમાં સદા જેની સુરતો, મુઝાય નહિ મરવા ટાણે.

રંગ. ૪

/ શ્રીજી કૃપાથી સુખ અને સાહેબી, નથી નિપજતી તે નાણે. રંગ. ૫
 દીન દયાળ હરી નાથ છે નશીબનો, દરકત લખ્યા છે દાણે દાણે. રંગ. ૬
 આપુનો સ્વામિ છે અંતરજ્ઞમિ, રટણ કરે છે રાત વહાણે. રંગ. ૭

વાજતે ગાજતે મહેતાજીને ગામમાં લાવ્યા. ગામના મુખીએ ગામના
 બ્રાહ્મણ સાધુને નોતરી માલપુડા દુધપાકની રસોઈ કરાવી; મહેતાજીનો પ્ર-
 તાપ માની સૌને જમાડ્યા. જમ્યા પછી રાત્રીએ પાછુ લજન શરૂ કર્યું.

(મહેતાજી) રાગ; કેમ કહો છો ગાય નહોતી.

ગમથી ગોવિંદ ગુણ ગાને, ઓ મનવા મારા;

ગમથી ગોવિંદ ગુણ ગાનેરે.

જમથી ખચી પાર જાને.

ઓ મનવા.

શાળ દાળ મિષ્ટ સૌ અંગનો આધાર છે; ખાંતેથી ખુબ ગમ ખાને. ૧

કુડ કપટ છળ, મુકી પ્રપંચને; ધર્મના રસ્તામાં ધાને. ઓ મનવા. ૨

રામ રસાયણ રસ તેજ ધણું આપે; પ્રીતે પ્રસાદી પાને. ઓ મનવા. ૩

રંગ રાગ મોજ મઝા, માડી વિષયની, ચિત્તે ચત્રુભુજ ચહાને. ઓ મનવા. ૪

સંત સમાગમ કદી નવ કીધો; વળગ્યો દયા ખાને ને લાને. ઓ મનવા. ૫

(મહેતાજી) રાગ; માયામાં મનવા મહાદેયોરે અંધ. (પ્રદહાદ.)

આ અવસર રૂડો આવ્યોરે, ચેતી લે ચિત્તમાં;

દયા દુધ માતાનું ધાવ્યોરે, ચેતી લે ચિત્તમાં.

જેજનમાં ઝીલે ખીલે, પાણીમાં જેવો પાડો;

નહિ નિત્ય દીનાળી દહાડોરે.

ચેતી લે. ૧

કાયાની માયા મીઠી, લાડીમાં મોલો લાડો;

પણ વિષ્ટા કેરો વાડોરે.

ચેતી લે. ૨

રાણાને રાજ માઝા ભરેલા, ડહાપણ ડાહ્યા:

કાંઈ કાળ ચકી કુટાયારે.

ચેતી લે. ૩

વિજળીના વેગે વણસે, કુંદન જેવી કાયા;

ક્યાં ક્યાં કેલના પાયારે.

ચેતી લે. ૪

ગર્ભસ્થાનના દારે, દયા સાચો સ્નેહ સંધાયો;

તે પાપે ત્યાં રંધાયોરે.

ચેતી લે. ૫

કોડીને લેતા દોડી, ચાલ્યો પટકી પારસને;

જમ હસે જોઈ ફારસનેરે.

ચેતી લે. ૬

વિષય પાશમાં પેસી, ત્યાં એજેથી બંધાયો;

ત્યાં ગર્ભ વિષે ગંધાયો.

ચેતી લે. ૭

આપુના ખોલો બાંધે, નવ ગાંઠયે તાણી તાણી;

તો પથ્થર ઉપર પાણીરે.

ચેતી લે. ૮

મધરાત્રિ મુઘી ભજન કરી સર્વેએ આરામ લીધો. સવારમાં બીજા પાટીદારે ગામ ચોરાશી કરી સર્વને જમાડી મહેતાજીના અતી આગ્રહથી તેમને રજા આપી, પોતાના ઘરની ગાડી જોડાવી સાથીને મેલવા મોકલ્યો. પાંચેક ગાઉ જતાં રસ્તામાં લોકોની પુછ પરછથી, નરસિંહ મહેતાની જાણ પડી. આ પ્રમાણે ગામે ગામ મહેતાજીને રોકાણ થવા માંડ્યું. ભજન ને ભોજનનો પ્રવાહ જમર ચાલ્યો. ધર્મશાળામાં સુતા સુના શ્રીરંગ મહેતાએ વિચાર કર્યો કે ખાવા પીવાનો તો આનંદ છે, ભગવાનનાં દર્શન તો થતાં થશે, પણ જમણુ તો અવધી જમીએ છીએ. હવે તો જમી જમીને ચાલ્યા. પેલા સાતસેવાળાની મુદત જતી રહેશે; એનું ખાતું ખદલાવાનું છે. વળી બે મહીના કેડે ત્રણ હજારની મુદત પુરી થાય છે. એ આશામી નરમ લાગે છે. હવે કેમ થશે. નરસિંહમહેતા હજી દર્શન કરવા કેટલેક દૂર જવું પડશે ? મહેતા કહે કાંઈ દૂર નહિ ચાલો ઉડો. ત્યાંથી રાત્રિમાં ઉડી છાનામાના નાઠો. સવાર થતાં વૃજબ્રંદાવન દેખાયું. તે જોઈ શ્રીરંગમહેતાને આશ્ચર્ય લાગ્યું. શ્રીરંગમહેતા કહે મહેતાજી હવે તો એક ડગલું આગળ ચલાતું નથી. જેમ બને તેમ જલદી દર્શન કરાવો. નરસિંહ કહે ફિકર નહિ. તમને આહંજ દર્શન અપાવું.

(નરસિંહ) રાગ, વંદ્રાવનની વાટે વહેલા આવજો.

ઓ વહાલારે, વંદ્રાવન વૃજ રજમાં ગ્રેમે પધારજો;

ઓ વહાલારે, સેવક જનની સારી સાખ્ય વધારજો.

૧

ઓ વહાલારે, દીનદાસને દોડી દર્શન આપજો;

ઓ વહાલારે, હજવા મળવા માટે પગલાં માપજો.

૨

ઓ વહાલારે, ભક્ત હૃદયમાં, ભાવે આવી ભેઠજો;

ઓ વહાલારે, વાટે પડતાં સંકટ સઘળાં વેઠજો.

૩

ઓ વહાલારે, ધમ ધમ કરતી વહેલો વહેલી જોડજો;

ઓ વહાલારે, બાળકના બંધનને બેબે છોડજો.

૪

ઓ વહાલારે, ભૂલ્યે ચૂક્યે ભવની ભાવટ ભાગજો;

ઓ વહાલારે, સુતા હો તો સવેળાંથી જાગજો.

૫

ઓ વહાલારે, વહાલ વિચારી-વારે વહેલા આવજો.

ઓ વહાલારે, ત્રિકમજીને તાણી તેડી લાવજો.

૬

નરસિંહ મુખેથી પોકાર થતાની સાથે સામેથી હજારો ગાયો દોડતી આવતી દેખાઇ, તેની વાંસે પાંચ પચાસ ગોવાળ, તે એક બાજુ થઇ ગયાં. વળી થોડીવારે બીજી ટોળું ને બીજા ગોવાળ, તે બીજી બાજુ થઇ ગયાં, એમ થોડી થોડી વારે ટોળે ટોળાં આવી હજારો ગાયો સહીત ગોવાળોએ નરસિંહ મહેતાને ઘેરી લીધા.

(કવિ) રાગ; કરી ગરજના ગાજ્યા. (ઓચ્છવ.)

વંદાવનની વાટમાં, મહેતાજી જીવે વાટરે;	આવ્યા અવિનાશી.
જીમનાજીના ઘાટમાં, દર્શન દેવા માટરે.	આવ્યા અવિનાશી. ૧
ગોવિંદ ગાયો ચારતા, મારતા મુખ ડચકારરે;	આવ્યા અવિનાશી.
અહે...અહે...કરી હાકતા, આંગળીએ ટચકારરે.	આવ્યા અવિનાશી. ૨
કાળી કામળ પહેરી પાતળે, કામળો ઓઢ્યો અંગેરે;	આવ્યા અવિનાશી.
જોડી ધારી ગિરધારીએ, કેશવ કાળે રંગેરે.	આવ્યા અવિનાશી. ૩
ધણી ગાયો આવી દોડતી, ધણા આવ્યા ગોવાળરે.	આવ્યા અવિનાશી.
વાંસે આવે વરણાગીઓ, ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળરે.	આવ્યા અવિનાશી. ૪
ગોવાળ રૂપે ધુમતા, રમતા રજની માંચરે;	આવ્યા અવિનાશી.
શ્રીરંગ વેવઇ સાથમાં, નરસઇ મહેતા જ્યાંચરે.	આવ્યા અવિનાશી. ૫
અંતરજીમીને ઝોળખી, મહેતા પડીઓ પાયરે;	આવ્યા અવિનાશી.
વેવાઇ વદન વિલખ ગયું, અંતરમાં અકળાયરે.	આવ્યા અવિનાશી. ૬

સર્વની પાછળ શ્રી હરી ત્રિલોકીનો નાથ, પૌઠ કાયા કરીને, કાળી કામળ પહેરીને, કાળો કામળો ઓઢીને; ખભા ઉપર લાંબી જોડી લઇને, ગોવાળનું રૂપ ધરીને આવ્યા. ભગવાન દેખી નરસિંહ મહેતા હરખાયા અને પોકાર કરી રાધે રાધે રાધે રાધે ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા.

રાધે રાધે ગોકુળમાં ગોવિંદ રાધે. (૩)

નાના નટવર રાધા કૃષ્ણ, ઓ મારા નાથ રાધા કૃષ્ણ; "

ઓ મારા નાથ પકડો હાથ, અહલ્યાના ઓધારણુ નાથ;

પતીત કેરા પાવન નાથ, અનાથોના છોજ નાથ.

રાધે રાધે ગોકુળમાં ગોવિંદ રાધે. (૨)

શ્રીરંગમહેતા કરો દર્શન! પ્રભુ પધાયો. જ્ય. જ્ય વૈકુંઠપતિ; જ્ય

જગજ્યોતિ ભગવાન કહી નરસિંહ મહેતો ચરણમાં પડ્યા. નરસિંહ મહેતો ગોવાળને પગે પડે છે તે જોઈ શ્રીરંગમહેતાનું તો મોટુંજ મરડાઈ ગયું, તેની સાથે નાક ચઢી ગયું.

નરસિંહ—શ્રીરંગમહેતા કરો દર્શન ! તમારી મન કામના પુરી કરો.

શ્રીરંગ—મારી ઇચ્છા ગોવાળનાં દર્શન કરવાની નથી; ધુતારા ધુતારાવેડા મૂકી દે, ભગવાન હોય તો ખતાવ નહિ તો વળ પાછો.

નરસિંહ—અરર આ શું બોલો છો શ્રીરંગમહેતા ! દર્શન કરી લ્યો દર્શન; પ્રભુતો પધારી જશે ને તમે દર્શન વિના રહી જશો.

શ્રીરંગ—અરે દર્શન તે દેવનાં કે મનુષ્યનાં, વળી મનુષ્યનાં હોય પણ છેક ગોવાળનાં !

નરસિંહ—શ્રીહરી મમે તે વેપમાં દર્શન દે.

શ્રીરંગ—કરીલે કરીલે દર્શન, ચાલ કાંક અન્ન ભેગા ચમ્રએ.

નરસિંહ—પ્રભુ બોજન આદિ મળવું જોઈએ; અને તે વળી આપની પ્રસાદી. શ્રીરંગમહેતા બોલો શ્રી ગોવાળેશ્વર ભગવાનની જ્ય.

ભગવાન દાઘ ઉંચા કરી મુખેથી રૂ હે બે હોઝાટા કરી, ગોવાળને સાન કરી, ખાવાનું મંગાવે છે; ને નરસિંહ મહેતો પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે.

(નરસિંહ) રાગ; એતો પુન્ય પુરૂષ. (ઓચ્છવ.)

નારાયણ ચણે નામુ, જેથી વિકટ દુઃખને વા...સુ. નારાયણ.

ભવ તારણ મારણ રીપુ, દેવ સકળના દેવ;

જરણ મરણને છતવા, સદા કરે તમ સેવ. નારાયણ. ૧

ભક્ત તણી વારે ચઢ્યા, છડ્યાં દહિતનાં કુળ;

કેશવ તુજ કંઠે નહિ, ધાર્યું મળશે ધુળ. નારાયણ. ૨

આજ વેપ આદિરતો, ધર્યો ધરાના ધીપ;

અકળકળાને ઓળખી, સેવક નામે શીશ. નારાયણ. ૩

શંખ ચક્ર સાથે નથી, જણ્યા જલ્દ નાથ;

ગદા પદ્મ ગિરો કર્યો, આવ્યા હલકે દાઘ. નારાયણ. ૪

ભગવાનની કરેલી સાનમાં સમગ્ર એક ગોવાળ દાઘમાં ઠીપ ખીન્ને ઘેંશનું હાંદ્લુ ને ત્રીન્ને છાશની દોણી લઈ દોડતા આવ્યા. નરસિંહ મહેતાની આગળ ઠીપ મુકી ઘેંશ નાંખી છાશ રેડી દીધી. ભગવાન કહે નરસિંહ આદિતો ઘેંશને છાશ ખાવાનાં છે; વગડામાં તે ખીણુ શું લા-

વીએ વળી પીતળનું પાત્ર પણ ક્યાંથી લાવીએ, આ ઠીકરાની ઠીખમાં ભોજન કર !

નરસિંહ—અરે વાહ પ્રભુ એ શું બોલો છો. આ ઠીકરાની ઠીખ તો હું સોનાનો કટોરો સમજી છું. ને ઘેંશને છાશ તે પકવાન સમજી છું. લ્યો ચાલો શ્રીરંગમહેતા બેસી જાઓ ! આવો સામા.

શ્રીરંગ—ઘણા દિવસ ઉત્તમ પ્રકારનાં ભોજન જમ્યા એટલે આજે ઘેંશને છાશ ખાવાનો વખત આવ્યો. હશે તેની તો ફિક્કર નહિ પણ ઠીકરામાં ખાવાનું ! અરે ઠીકરામાં તો ઠીકરામાં પણ આહીરનું ચડેલું ! ખા...તું. હુંતો આજનો દિવસ નભવી લખશ.

નરસિંહ—અરે જમોને છાના માના ! પછી મળ્યા ન મળ્યા ? વહેલું મોહું !

શ્રીરંગ—ના ના આજ તો મારે પુનમ છે એટલે હું અપવાસ કરીશ. લે ખાઇલે ચાલ પરવાર ! પાછા વળીએ. “ દીઠા દેવને પહોંચી જાત્રા. ” મારે તો લોકોની મુદતો જતી રહેશે તો હું તો કમાયો !

નરસિંહ—પ્રભુ આપ પ્રથમ આરોગો, એટલે હું પ્રસાદી લઉં.

નરસિંહના શબ્દ સાંભળી ભગવાન જમવા બેઠા. ભગવાને ત્રણ ગ્રાસ લઈ એટલે નરસિંહ સામો બેસી સખડકાવા લાગ્યો. તે જોઈને શ્રીરંગમહેતાને ઝાળ ઝાળ થઈ ગઈ, અરર ! એ તાર કાણુ થાય નાતીલા કહેતા હતા કે વટલેલો છે, તે હું આજ સુધી માનતો ન હતો; આજ મને ખાતરી થઈ. છેક ગપોડુ, છેકજ જુડુ, ગોવાળીઆને ભગવાન ઠરાવ્યા છે ! વળી કેવા કેવા પ્રપંચ રચે છે. નરસિંહ કહે આવો આવો શ્રીરંગ મહેતા, છતે ધાને શા માટે ભૂખ વેડો છો ? શ્રીરંગ મહેતા કહે દહાડો ઉઠ્યો છે મારો, ધાન પહીકે બંધાઈ ગયું તે, કેળીઆ માટે દેહ વંટાળીશ, વટલેલો...નહિ...તો. જમી રહ્યા એટલે કામળે હાથ લોહી ભગવાન ઉભા થયા. કેમ નરસિંહ, રજા ? નરસિંહ કહે પધારો પ્રભુ ! તેજ વખત પાંચ પાંચ ગાઉ ફરતી ન મળે ગાય કે ગોવાળ કે કાંઈ, શ્રીરંગ મહેતા તો ગરકજ થઈ ગયા. આ શું ! કાંઈક જાદુ કપટ તો ખરું; કાંઈક સાધનાતો ખરી. પાછા વળતાં ત્રિજે મુકામે સુતા છે, ત્યાંથી જાગત થયા કે સામુ જુનાગઢ જણાયું. ગામની ભાગોળમાં પેસતાં નરસિંહ મહેતા શ્રીરંગમહેતાને આજીજી કરે છે.

(નરસિંહ)

રાગ; મરાઠી સાખી.

ખની ગઘ જે વાત વાટમાં, વાટે વિસારી દેજો;

ખની ખનાઈ બેઢીની રહેશે, માટે લક્ષ એ લેજો;

જેજો બકતા આપ, બકતાં સાંપડશે સંતાપ. જોજો.

શ્રીરંગ મહેતા—અરે તમે એ શું બોલ્યા ભગતજી મહારાજ !
એવી વાત કરાય પણ ખરી ? આખર મારેજ પસ્તાવું પડે, કારણ કે તમારો
અમારો સંબંધ જોડાએલો છે. હ્યો આવજો નમસ્કાર !

મહેતા—જેશ્રીકૃષ્ણ ! વળી કામકાજે પધારજો. રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.
મહેતાજી પોતાના મંદિર ગયા ને શ્રીરંગમહેતા સીધા સટાકચોરે
ગયા. ઘણા દિવસે દેખાયા તેથી સર્વે જણે સત્કારની સાથે સમાચાર
પ્રુછ્યા. કેમ મહેતા શ્રીરંગ શા રંગ છે ? બહુ દિવસે દેખા દીધી ને શું !

શ્રીરંગ—ભાઈ સર્વેને મારા નમસ્કાર છે.

આતુરરાય—નમસ્કાર નમસ્કાર; એકને બદલે બે વાર ! પણ
ભગવાનનાં દર્શન થયાં કે નહિ ?

શ્રીરંગ—થયાં તો ખરાં; પણ મને જેનાં દર્શન કરાવ્યાં તે મને ભ-
ગવાન જેવો લાગ્યો નહિ. તેમ મેં દર્શન કર્યો. પણ નથી.

અગમરાય—ત્યારે કેમ થયું, તે ખરાબર કહો !

શ્રીરંગ—મેં દર્શનની માગણી કરી, એટલે મને કહે આવો મારી
સાથે. એના હાથમાં કીડતાવ પગમાં ધુધરા, મુખે બકબકાટ, નહિ મારી
સાથે વાત કે ચિત; ત્રણ ગાઉએ મુકામ, પાંચ ગાઉએ મુકામ, પાંચ ગા-
ઉથી વધારે મુસાફરી તો અમે કોઈ દિવસ કરીજ નથી. દુધપાક માલપુકા,
ખાસુદીપુરી, શિખંડ, લાકુ, શીરા શિવાય રોટલો રોટલી તો કોઈ દિવસ
જમ્યા નથી.

તામસરાય—લોક આંધળાને હૈયાપ્રુટા છે, કોણ જાણે કે શું દેખીને
અંખાઈ જાય છે.

આતુરરાય—સાંભળો સાંભળો ! વચમાં ગરબડ ન કરો !

શ્રીરંગ—પ્રથમ ઘેરથી નિકળી પહેલેજ દિવસે ત્રણ ગાઉ આલ્યા એજ
આલ્યા, પછી તો ગામેગામથી લોકો ગાડીઓ મોકલતા હતા. ચોળાચોળાને
નવરાવે ધોવરાવે, ચંદનના લેપ કરે, પુલનાં તો ઢગલે ઢગલા, ને પછી ઉત્તમ
પ્રકારનાં ભોજન જમાડી, ગાડીમાં બેસારી બીજે ગામ મુકી જાય,
ત્યાં પાછી ભજનની ભડાબૂટ ચાલે, એમ એક માસ મુસાફરી કરી.

સંતાપરાય—તમારે તો કામકાજ નિકળી ગયું. શ્રીરંગ મહેતા ! પછી આગળ ?

આશાપ્રસાદ—શ્રીરંગ મહેતાને તો મુદ્દતો થડમાં આવી હશે તેની ખાંટખૂટ થતી હશે. જમણુ પણ ઝેર જેવાં લાગતાં હશે, બહુ ધીરધાર કરનાર સુખે સુતોય નથી ને ધરામને જમતોય નથી.

શ્રીરંગ—હા એમ અરે. મારે તો જો પાંશર પડે તો પડે નહિતો ત્રણેક હજારની તો ચોળા છે, લ્યો સાંભળી લ્યો આગળ, મારે હવે જેમ અને તેમ જલ્દી જવું જોઈએ.

ન્યાયશંકર—મિહુ મરચુ ભભરાવી વાત ન કરશો; ખની હોય તેજ કહેજો; અને તેમાં છુપાવા જેવી હોય તે છુપાવજો !

સત્યપ્રસાદ—સલ હોય તેજ કહેવું, અસત્ય કહેવું નહિ, સત્યમાંય કોઈએ આપણને એમ કહ્યું હોય કે આ વાત તમે જાણો છો પણ કોઈને કરશો નહિ, તો તે શીર જતાં પણ ન કરવી.

ન્યાયશંકર—સારાસારનો વિચાર કરી બોલવું.

સારંગધર—ચલાવો ચલાવો શ્રીરંગ મહેતા, મહીનો થયો; પછી ?

શ્રીરંગ—મેં કહ્યું હવે તો મને અહીંજ દર્શન કરાવ ! તે જગા વગડોજ હોતો, આસપાસ મનુષ્ય કે જનાવર તો મળેજ નહિ, વેગમાં વહેતા પાણીના સંભળાતા ધુધવાટા ઉપરથી એમ અતુમાન થયું કે પાસે નદી હશે, થોડી થોડી ઝાડી પણ ખરી, મારી માગણી થતાંની સાથે એણે સ્તુતિ કરી, તે વખત લાખો ગાયો ને હજારો ગોવળ આવી ખડા થયા છેવટ એક મોટો લાંબો પહોળો ગોવાળાઓ આવ્યો એટલે નરસિંહ ચરણમાં પડ્યો. મને કહે કરો દર્શન !

સંતાપશંકર—સાંભળો સારંગધર ! જો જો ખુશી ! હરી દર્શનની ખુશી ! ચલાવો આગળ !

શ્રીરંગ—આગળને પાછળ એણે દર્શન કર્યાં, ને એ ગોવાળના ભેગા બેસીને એક માટીની કીચમાં ઘેંશ ને જાશ ખાધાં.

તામસરાય—હેં હેં હેં ? બોલો છો શું ? તમે જોડે ખરાકે ?

શ્રીરંગ—અરે હું તે જમું !

વિદ્વસંતાપરાય—સારંગધર આપણાથી તો સાંભળ્યું જવું નથી. નરસિંહને માટે તો પાકે પાચે વિચાર કરવો જોઈએ.

ન્યાયશંકર—શ્રીરંગમહેતા સામાનું બુદ્ધ કરવાની ધારણા ધારતાં ઇશ્વર આપણું બુદ્ધ કરે છે. માટે બુદ્ધ વિચાર કરીને શબ્દ કાઢવો.

સત્યપ્રસાદ—ન્યાયશંકર સત્ય કહે છે, કોઇની વધારી વધારીને વાત કરવી એ સારા માણસનાં લક્ષણ નહિ, ઇશ્વરને ત્યાં સદા ન્યાયજ છે. બીજા ઉપર આક્રમિત આણુતાં, આપણાજ ઉપર આવી પડે છે.

ન્યાયશંકર—આવી પડે છે તે વખત પારાવાર પરતાવા સાથે સહન કરવું પડે છે. તે ઉપર એક લૌકીક વાર્તા કહું સત્યપ્રસાદ.

પરને પીડા પાડતાં, પોતે પામે દુઃખ;

સ્ત્રી સમી રજ નાંખતાં, પડે આપણે મુખ.

દૃષ્ટાંત—નાના ગામડામાં એક બાદરખાં નામે મુસલમાન રહેતો હતો, જેણે નોકરી ચાકરી કરી, સો રૂપિયા બચાવ્યા. સો રૂપિયા પાસે થયા એટલે મનના વિચાર લાંબા લાંબા થવા લાગ્યા. હવે તો નોકરી ચાકરી મુકીને, કાંઈ મોટા વહેપાર કર તો પૈસાદાર થાઉ; પણ બીબીની સલાહ શી છે તે પુછવું જોઈએ. બીબી: મારી પાસે સો રૂપિયા છે તમે કહો તો ધરાણાં ધડાવું, કહો તો લુગડાં શીવડાવું, ને કહો તો સો રૂપિયાનું એક મકાન બાંધીએ તેનું ભાડું ચાલતું થાય?

બીબી—સો રૂપિયાનાં ધરાણાં ધડાવશો તો કાળે કરી ઓછો વત્તો ભાવ થશે; ધણે દિવસે થોડે થોડે ધસાશે, વળી પ્રસંગોપાત સોનીની પાસે જશે. વળી કહેવતમાં કહ્યું છે કે “ સાતે ફેરે સોની. ” તેમાં આખર કશું દેખવાનું નહિ. બીબી કદાચ તમો લુગડાં શીવડાવશો તો કાળે કરી ફાટી જાય, પડ્યે પડ્યે ખેરી ખાય, કસારી ખાય, ઉંદર ખાય. તેમાં પણ આખર કશું ન મળે. ત્રિજી મકાન બનાવવાનું કહોછો, તેમાં ભાડાના પૈસા મકાનની મરામતમાંજ ચાલ્યા જવાના, કરકસર કંબુસાધ કરી મકાનમાં પૈસા ન નાંખીએ તો દિવસે દિવસે તેનો આવરદા ઓછો સમજવો. વળી રેલનો ભય, આગનો ભય, વરસાદનો ભય, પવનનો ભય, નજર કરી જોતાં ઠેરઠા ઠેર, માટે મારી ધારણા એમ છે કે રૂપિયા આપણા ધરમાં એક બુણે દાટો; જે હજારે દિવસે બોલાવ્યો બોલ દે.

બાદરખાં—બેરાં બુદ્ધિ તે બેરાં બુદ્ધિ ! દાટીશતો નહિ; આગળ મોટા મોટા પેગંબર જેવા પુરૂષો કહી ગયા છે, કે પુર્વના સંસ્કારે કરી સૌને પૈસા મળે છે. જેણે ધર્મકાર્યમાં ખર્ચ્યા તે ભાથુ બાંધી ચાલ્યો,

તે પૈસા એને આવતા જન્મમાં સુખ દેવા આવી હાજર થાય છે. “ દે ગયા સો લે ગયા. ” જેણે ધર્મ પુન્ય ન કર્યું, અને ‘સારા સારા પદાર્થ’ ખાધ પી, દોડાગાડીઓ દોડાવી મોજ કરી, તે આ જન્મમાં મોજશોક વૈભવ માણીને ગયો, તે નાણા ખોઈને ગયો. “ ખા ગયા સો ખો ગયા. ” ન જેણે પુન્ય કર્યું, ન જેણે ખાધ પી મોજશોક કર્યો, અને પૈસા જન્મિનમાં દાટ્યા; તે ઝખ મારીને ગયા. “ ગાડ ગયા ઝખ માર ગયા. ” મારે ઝખ મારવાનો મનસુખો નથી. વળી દાટનાર તો અધમમાં અધમ બુદ્ધિનો ગણાય છે. કેટલીક વખતે પૈસા દાટનાર માણસ મરતી વખતે પાછળ કોઈને બહેર કરવાને શક્તિમાન પણ થતો નથી. અવાચક મૃત્યુ થાય, અચાનક મૃત્યુ થાય, પરદેશ મૃત્યુ થાય, ત્યારે જેના લાભાર્થે પૈસા દાટ્યા હોય તેને પ્રાપ્ત ન થતાં બીજાને પ્રાપ્ત થાય છે. ચારે પાસે નજર કરતાં મને એજ સુજ પડે છે કે વહેપાર કંઈ તો ઠીક.

બીબી—તમે કરો તમારી નજરમાં આવે તે ખર્ચ. પણ વહેપાર કરતાં આવડવો જોઈએ; નજર પહોંચે તો વહેપાર કરજો, નહિતો સોના સાંક ન થાય!

ખાદરખાં—અરે એમ તે થાય ! જોયાતો કર ! પૈસાના ઢગલે ઢગલા કરી નાંખુ છું, જાઉં છું સો રૂપીઆ લઈને.

સો રૂપીઆ લઈને મિયા વહેપાર શોધવા પરદેશ ચાલ્યા. ગાઉ દશેક પહોંચ્યા ત્યાં વણઝારાની પોઠો આવતી દીડી, ખસેં પાંચસેં બળદ ઉપર ગુણા ચઢાવ્યા છે અને સો ખસેં બળદ ખાલી ચાલે છે. વાહ વાહ વહેપારતો અહીંજ માલમ પડે છે ને શું ! આમણે એક દિવસે કાંઈ આટલા બધા બળદીઆ બોલાર્યા હશે ! આપણે પણ એક બળદ લેઈએ. ગુણો નાંખી વહેપાર કરી નફામાંથી બીજાને, ત્રીજાને, એક પછી એક; એમ અનેક બળદ વાળા થઈએ. આ વણઝારા પાસેથીજ એક બળદ ખરીદું. કેમ લાઈ, એ વણઝારા; બળદ વેચાથી આપવો છે !

વાણઝારો—હા, તમે બળદ પસંદ કરો એટલે હું કિમ્મત કહું.

ખાદરખાં—આ, વાંકાં શિંગડાંવાળો લાલ બળદ છે તેની કિમ્મત કહો ?

વાણઝારો—એના સો રૂપીઆ.

ખાદરખાં—લાઈ મારી પાસે રૂપિયા સોજ છે, કાંઈ ઓછાં કહો તો સોદો બને, વળી મારૂ ગામ દશ ગાઉ દુર છે માર્ગમાં કાંઈ ખરચી પાણીએ જોઈએ કે નહિ ?

વણુઝારો—જ દશ રૂપિયા ઓછા આપ ! હવે બોલીશ તો ફેકટ જશે. નેવુ રૂપિયા આપી મિયાં ખાદરખાં બળદ દોરીને ઘેર આવે છે. પોતાનું ગામ અઢી ત્રણ ગાઉને છેટે રહ્યું ત્યાં, ખારવડીઆનો લખ; પંચાશી વરસનો ડોસો, જેણે અતેક જાનો, અસંખ્ય વહેપારીઓ, વટેમાગુ અને ગરીબ ગરબાને હુંડી રહાડો પડાવેલી, તેતો અશક્ત થઇ ખેતરમાં ઝુંપકું બાંધી પડ્યો છે, પણ તેના ચારે છોકરા એજ ઉદ્યમ આદરીને બેઠા છે, તેમણે દુરથી મિયાને આવતો જોયો. એક કહે અધ્યા લાઇ પેલો મિયા બળદ લઇ આવતો લાગે છે; કેમ કરીશું ? બીજો કહે કેમ કરીશું શું, બળદ લઇ લઇશું. આપણે બેઠા છીએ ને મિયા સહિસલામત બળદ લઇને જાય તો આપણા ધરડાની આબર જાય. ત્રીજો કહે આબર આબર તો ઠીક પણ એના ભાર છે કે તે અહીંથી જઇ શકે. ચોથો કહે મ્યાનમાં રાખજો ! મુસલમાન લોક ઝતુની અને મરણીઆ હોય છે. તે વખતે તરવાર ફેરવે તો ચારેને લોહી ચુતા કરીને ચાલ્યો જાય; આ આવ્યો થડમાં. ખારવડીઆ દેખી મિયાના ચમ્મર છુટી ગયા.

ખારવડીઓ—મિયા સાહેબ, એ મહેરબાન; બળદ ક્યાં લઇ ચાલ્યા બળદ ?

ખાદરખાં—લાઇ, હું બળદનો વહેપાર કરું છું, લાવું છું, વેચું છું. મજે માંહેથી રોટલા ખરચ પરાણે !

બીજો—આ બળદ વેચવાનો હોય તો અમારે લેવો છે ?

ખાદરખાં—હા. આ પણ વેચવાનોજ છે. આજેજ સો રૂપિયાનો લાવ્યો છું.

ત્રીજો—લાવ્યા છો સો રૂપિયાનો, પણ લેવા છે કેટલા તે કહોને ?

ખાદરખાં—રૂપિયો બે રૂપિયા નફાની તો આશા ખરી; પછી તમો લેતા હશે તો સોએસો લઇશું. તમારી પાસેથી નફો નહિ લઇએ.

ચોથો—નફો બફો ઠીક છે; પણ અમો બળદની કિમ્મત કરી બાણુતા નથી. પેલા સામા ખેતરમાં ઝુંપકું દેખાય છે, તેમાં અમારો આપ છે, તે બળદ જુવે ને જે કિમ્મત કરે તે અમે આપીએ; છે કણુલં ?

ખાદરખાં—હા એમ કરો, તે પણ કણુલ છે, ધરડા માણુસ વ્યાજબી કિમ્મત કરશે. શાલો ત્યાં જઇએ.

હરદમ હરામનું જેણે પચાવ્યું છે એવા અધર્મિ શુદ્ધને, જેતણી આપવાની જરૂર ન પડી.

છોકરો—આપા, આ મિયાનો બળદ વેચવાનો છે, અને અમારી સાથે કરાર એમ ક્યો છે કે, તમારા બુદ્ધિ વ્યાજબી જે કહે, તેટલી કિમ્મતે મારે બળદ આપવો.

બુદ્ધિ—કેમ મિયા; વાત બરાબર છે ? હું બોલુ તે કયુલ ? :

મિયા—હા કયુલ તો ખરૂં, પણ મારો બળદ સો રૂપિયાનો છે.

બુદ્ધિ—હા હા, એતો હું સમજ્યો કે બળદ સો રૂપિયાનો છે, પણ હું જે કિમ્મત કહુ તે સહી ?

બીજો છોકરો—અરે ના કહેશે તો જવાનો ક્યાં છે, સિધી રીતે નહિ આપે તો વાંકો રહીને આપશે.

ત્રીજો—અરે કાકા કહીને, સમો રહીને દુધ નહિ પીએ તો વાંકો રહીને ઝરણ પીશે.

ચોથો—ચૌદમુ રતન ચળકશે, એટલે તો કાકા આપુ છું આપા આપુ છું, કરશે !

બાદરખાં—તમે જે કિમ્મત કરશો, તે પ્રમાણે હું આપીશ, હું બે વચની નહિ થાહિ, પણ જરા વિચાર કરીને બોલજો, બળદ સો રૂપિયાનો છે.

બુદ્ધિ—સોનો હોય કે પાંચસોનો હોય, આપો અને રૂપિયા પાંચ.

તેજ વખતે બળદ ઝુપડાંના થડમાં બાંધી દીધો, અને મિયાના હાથમાં પાંચ રૂપિયા આપ્યા. લ્યો મિયા સાહેબ પધારો, તરફી માફ કરજો, બારવટીઆના બારામાંથી પાંચ રૂપિયા લઈને જોગ્યા છે ત્યાં સુધી તમારી મુંછ ઉઘી છે. વિલે મોઢે બાદરખાં ઘેર આવ્યા. બીજી કહે સવારમાં ગયા ને સાંજ પડતાં પડતાં તો પાછા આવ્યા. કેવો વહેપાર કરી આવ્યા ? મિયાએ બીજીના મોં આગળ, બચેલા દશ અને લીધેલા પાંચ મળી પંદર રૂપિયા ચેલ્યા. બીજી કહે હું પ્રથમથીજ કહેતી હતી કે આપણાથી વહેપાર ન થાય, વહેપાર કરનારનાં કાળજાં વાંદર જેવાં હોય છે. વાંદરો ન કાળજીએ થઈને ચોવીસ હાથતી ફાળ મારે, ને વહેપારી પણ લાંબી લાંબી ફાળો મારે. થોડી વારે બીજી કાંઈ કારણસર બકાર ગયાં, મિયાં ઉદાસ થઈ લમણે હાથ દબ બેઠા છે; ત્યાં ધોળણ લુગડાં લઈને આવી. બીજી તથા મિયા બન્નેનાં લુગડાં મિયાને આપી ચાલી ગઈ. મિયા બાદરખાંએ પોતાનાં લુગડાં ઠેકાણે મુકી, બીજીનાં લુગડાં બગલમાં મારી બારવટીઆના બારા તરફ કુચ કરવા માંડી. બરાબર સંધ્યાકાળે જ્યાં પેલા ચાર બાઈ રરતો રોકી બેઠા છે.

તેની નજીક આવી એક ખેતરની વાડના થડમાં બેસી, પોતાનાં લુગડાં કાઢી નિશાની રાખી જમિનમાં દાટી બીબીનાં લુગડાં પહેરી, જરા મલાડો કરી ઝીણા ઝીણા સુરથી રૂદ્ધ કરવા માંડ્યું. કોઈ સ્ત્રિ રૂવે છે એવો અવાજ કાને પડતાં ચારે ભાષ ઉડીને દોડતા આવ્યા. બીબી; ક્યું રોતે હો ? અરે બીબી કાચકુ રોતે હો ? બીબી કહે મારૂં કરમ ફરી વળ્યું તેથી રોઉછું બારવટીઆ કહે શું છે બીબી કહેનો ખરા, કેમ રૂવો છો ? બીબી કહે હું ને મારો ધણી મરકે ગયાં હતાં, રસ્તામાં આવતાં મારો ધણી, વહાણમાંથી પડી ગયો અને ફરીઆમાં ફૂલી ગયો, હવે તો મારે ઉપર આલ ને તજે ધરતી, નહિ સગુ નહિ વહાલુ, નહિ વાલી નહિ વારસ. શું ખાઈશ ક્યાં રહીશ હેં હેં હેં. એક કહે છાના રહો છાના રહો બીબી, હું તમને રાખીશ ને દુઃખ નહિ પડવા દેઉં.

બીબી—તારા બાપની બાયડી હશે તે તુંજ રાખીશ; આ બીબી કમ હશે ! હું રાખીશ.

ત્રિજો—તમે બેય ઠીક છો, આપસ્વાર્થિયા; એ તો બીબીજ જેને ખુશીથી રહેવા ઇચ્છતી હોય તે રાખે.

ચોથો—મારી તો ધ્યાન એમ પહોંચે છે કે બીબીને શુદ્ધ પાસે લઈ આવે; શુદ્ધો જેને સોંપે તે રાખે.

ત્રણે—હા એ ઠીક; બીબી અમારી સાથે પેલા ખેતરમાં આવે.

ચાર જણુ બીબીને સાથે લઈ શુદ્ધને પુછે છે. બાપા આ બીબીને ધણી મરી ગયો છે અને એને નાતરૂં કરવું છે, તો અમારા ચારમાંથી તમે કોને સોંપો છો ?

શુદ્ધો—બીબીનો ધણી મરી ગયો છે ને તમારી માનેય મરી ગયો બહુ વરસ થઈ ગયાં !

મિયાંએ જણ્યું વાત બગડે છે, બોલવા દે જરા લાગ પડતું. હું એ શુદ્ધને નહિ રહું હું તો જીવાનને રહીશ.

ચાણેજણુ—ત્યારે ચારમાંથી એકને પસંદ કરને ! એટલે છેડો આવે.

બીબી—અસેં રૂપીઆનાં ધરાણાં ધડાવી મારા ગળામાં પહેલાં પહેરાવે, તેને, હું રહું.

શબ્દ સાંભળી ચારે જણુ અસેં અસેં રૂપીઆ લઈને દોડ્યાં; પેલો જાણુ કે હું, વહેલો ધડાવીને લાઉં, ને પેલો જાણુ કે હું વહેલો આવું.

ચારે જણ ચાર છેતરવાને છેટે ગયા એટલે મિયાએ ખુણેખાંચરેથી આકુ શોધી કહાઢ્યું. આકુ હાથમાં લઈ બુઢાને ધમળ ધમળ ચોડવા માંડ્યું. બુઢો કહે મરી ગયો મારા આપ ! હાય હાય હાય ! બીબી કેમ મારો છો ? મિયાં કહે બીબી નહિ મેં બેલવાલા, સો રૂપિએકા માલ પાંચમે પચાયા કયા કુચ્છ બાવાકા માલ થા ! રૂપિયા બતાવ રૂપિયા ! બુઢો કહે અહિં પાંચસે દાટયા છે, લઈજ, પણ મને જીવતો રહેવા દે ! પાંચસે રૂપીઆ લઈ મિયા પસાર થઈ ગયા. ઘેર જઈ બીબીના મોં કને પાંચસે રૂપીઆ મુક્યા, દેખ કેસા બેપાર કીયા. મેંતો દિલ્લગી કરતા થા. બીબી કહે બહુ સાર કર્યું; વહેપારમાં કમાણી સારી છે. અહીં ચારે જણ પોહો ફાટતાં પહેલાં ઘેર આવ્યા. બાપા બીબી ક્યાં ! બાપ કહે બીબી શેની વાંઝણીનાઓ ! એતો બેલવાલો મિયા; બે ચાર આડાં મારી ગયોરે બાપ !

એક—અરરર, આપણે ધાપ ખાધી.

બીબે—મારા બેટાએ ખુબ યુક્તિ કરી. બળદ લઈ ગયો ને ઉપર રૂપિયા પણ લઈ ગયો.

ત્રિજે—મેંતો પ્રથમથી કહ્યું હતું કે મિયાને છેડીને સાર નહિ કાઢે.

ચોથો—હવે આપણે વાતો મુકી ડોસાને કાંઈ ભરવા ચોપડવાનું કરો. ચાલો પેલા સામા ગામમાં.

જે ગામમાં એસડ બોલ્ય કરવા આવે છે, તેજ ગામતા રહીશ આ બાદરખાં હતા. સવારના પહોરમાં ઉઠી, વેશ બદલી નવાં કડકડતાં લુગડાં પહેરી એક ગાંધળની જુની કાથળી માગી લાવી, ખલે ભરાવી ફરતો હતો, તેણે પેલા ચારે બહારવટીઆને ઓળખ્યા, પણ બહારવટીએ મિયાને ચોકસ ઓળખ્યા નહિ. પણ મિયા કહે કેમ ભાઈ ! હજમત બનાવોગે ક્યા ?

બહારવટીઓ—ભાઈ હમારીતો હજમત નિકળે છે.

મિયા—કયું ભાઈ. કુછ ગિર ગયા ? કોઈ મર ગયા !

બીબે—ના ભાઈ ના, અમારા આપને એક મિયાએ એવા માર્યા છે એવા માર્યા છે ?

મિયા—અલ્લા તોમા, એસા કેસા મિયા થા !

ત્રિજે—ભાઈ જે થ્યુસે એ થ્યુસે, મારો દિયર હડીએ ચઢે તો વાદી નાંખુ વાદી.

મિયા—બેશક, સાલેકા જન નિકાલના ચઇએ. બિચારે શુદ્ધ આત્મીક મારા હોગા, ઇસકુ કુચળી બિચાર નહિ આયા હોગા, તુમ નહિ થે ક્યા ?

ચોથો—ભાઇ...લોભે લેવાયા. અમે કાગડા કાઢથી છેતરઇએ એવા નથી ! પણ શું કરીએ; લ્યો ભાઇ ચાલો આપણે હવે એસડ મારે તજવીજ કરીએ.

મિયા—દવાઈ ! દવાઈતો મેં એસી લગાઈ કે જલદી આરામ હે જાય. ઇસ હજમતકા કામળી કરતા હું એર દવાઈ ખી કરતા હું.

બહારવટીઓ—ચાલો હકીમજી ત્યારે તો અમારી સાથે ! જરા શુદ્ધને ખરાખર જોઇને દવા બતાવો !

મિયા—ભાઇ હુંતો ત્યાં નહિ આવું, દવા તમને બતાવું. તમે કેટલે દુર રહો છો ? આ ગામમાં રહો છો કે બીજા ગામમાં ?

બીજો—હકીમજી સાહેબ, અમારી સાથે આવવું પડશે અમેતો કાઢ ગામમાં રહેતાજ નથી, અહીંથી ત્રણેક ગાઉને છેટે વગડામાં રહીએ છીએ.

મિયા—ના ભાઇ સાહેબ; મારાથી ત્યાં સુધી તો નહિ અવાય; મારે ઝાઝુ ચાલવાનો અભ્યાસ નથી, એટલે થાકી જવાય; વળી બે પૈસાનો ધંધો ખોટી થાઈ.

ત્રિજો—તમારો ફેરો અક્ષળ નહિ જવા દઈએ હકીમજી સાય, જોઇને દવા આપો તેનો તો ફેરજ તો !

મિયા—ભાઈ, આણી તરફતો બહારવટીઆનો ભય છે, એવું એક બે વાર સાંભળેલું. વળી કાલેજ એક મિયાનો બળદ લઇ લીધો. ગરીબની પાસેથી તો શું છુટવાનું હો પણ લુગડાંના બે કુચા લઇ લેતો ભારે ચઇ પડે; ને વળી માર મારે એ નકામાં, માટે અહીંજ દવા લખાવું તે લઇને જાઓ.

ચોથો—મિયા તમે કહો છો તે ખરૂં છે; પણ જે બારવટીઆનો તમે ભય બતાવો છો તે અમે પોતેજ છીએ. વળી જેનો બળદ લીધો હતો તેજ માર મારી ગયો અને બળદ પાછો લઇ ગયો. હવે વાતો મુકી આવો તો સાફ, તમને બીક લાગતી હશે નો અમે મુકવા આવીશું.

મિયા—ચાલો ભાઇ ત્યારે, કાંઇ નાય કહેવાય ! ખરૂં પુછાવો તો બધી જાંદગી પરીપકારમાં ગઇ છે. તમે શું ધંધો કરો છો; ખેતીવાડી કરતા હશે ?

બહારવટીઓ—ધંધો ને વહેપાર; પછી બધું કહીશું. એકવાર ત્યાં આવી કામ કરોને, વાતો કરતા પાંચે શુદ્ધાની પાસે આવી પહોંચ્યા.

એક—બાપા હકીમને લાવ્યા છીએ.

શુદ્ધો—બહુ સારૂ ભાઈ! હુંતો મરી જાઉં છું. કાંઈ ચોસડ વાસડ પુછો ! હાય હાય; હાય હાય; હાય !

બીજો—ગભરાશો નહિ બાપા, આ હકીમજી જીવે ને કહે, તે લાવીને હાજર કરીએ.

મિયાંએ પોતે જ્યાં જ્યાં આડાં માર્યા હતાં ત્યાં ત્યાં દવાની જોવા માંડ્યું, મિયા દવાને ને શુદ્ધો જીમ પાડે. મિયા કહે દરદ બગબર પકડાયું છે, પણ જલ્દી આરામ કરવો હોય તો માણસ ચાર જોઈએ; ચાર માણસ વિના ઝટ ચોસડ આવે તેમ નથી, આ સામુ ગામ દેખાય છે, તેમાં ફલાણો ગાંધી છે તેને ત્યાં આંબાહળદર સારી મળે છે, પાશેર લાવો. પેલુ બીજુ ગામ છે ત્યાં મેંદલકડી અમુક ગાંધીને ત્યાંથી લાવો ! પેલામાંથી સાજીખાર ને પેલામાંથી સોનાગેરૂં. ચાર ગામ જુદાં જુદાં એટલે ચાર માણસ લાવનાર જોઈએ. બારવટીઆ કહે બહુ સારૂ હકીમજી અમે ચાર જણુ જમએ છીએ, ને ઝપાટે લખને આવીએ છીએ, ડોસાને સંભાળજો. હોકોબોકો પાંજો હકીમજી ! ચારે ચાર દિશામાં દોડ્યા. થોડે દુર ગયા કે તરત હકીમે હાથમાં આકુ લઈ ડોસાને દવા કરવા માંડી. શુદ્ધો જીમો પાડે છે ને હકીમજી ચોસડ ચોપડે છે. શુદ્ધો કહે હકીમજી જવા ઘો ભાઈસાંભ ! બાદરખાં કહે કહાં હે હકીમ, મેં બાદરખાં એલવાલા; રૂપિએ બતાવે તો જીતા છોકુ. શુદ્ધો કહે માઆપ મારીશ નહિ, રૂપીઆ નવસેં પણે દાટ્યા છે લઈ જા ! બતાવેલી જગાએથી રૂપિઆ નવસેં લઈ હકીમજી અગિયારા ગણી ગયા. ઘેર જઈ બીજીની આગળ રૂપિયા નવસેંની ઢગલી કરી.

બીબી—આટલા બધા રૂપિયા ક્યાંથી લાવ્યા ?

બાદરખાં—ક્યાંથી લાવ્યા ક્યાંથી લાવ્યા શું પુછે છે, મેં તો ખાણુ શોધી કાઢી છે.

બીબીએ દેરાણીને વાત કરી કે મિયાએ તો ખાણુ શોધી કાઢી છે. નરા રૂપિયા લાવે છે. દેરાણીએ પોતાના ધણીને વાત કરી; તત્સારા ભાઈએ તો ખાણુ શોધી કાઢી છે. તે ઢગલે ઢગલા રૂપીઆ લાવે છે. નાનો ભાઈ મોટાભાઈ પાસે ગયો. ભાઈ વાત સાંભળી છે કે તમે ખાણુ શોધી

કાઠી છે, ત્યારે તમે પણ સાથે લઈ જાઓ તો હું એ થોડા રૂપિયા ખાંધતો આવું.

ખાદરખાં—ખાણુ તો ખરી, પણ માથા સાટે છે, જીવતાં રહીએ તો રૂપિયા લાવીએ.

ખાદરખાં—હાંદાં વોતો મેં સમજતા હું. કુચ્છ માટી વાટી ગિરે નહિ.

ખાદરખાં—લાઈ એમ નથી, આતો જખરી ખાણુ છે.

ખાદરખાં—જખરીતો હોયગી, ખાના કાયકું હુંલે હો; ના મરજી હોવે તો ના કહો, મેં કુચ્છ કેમ હું.

ખાદરખાં—આજે સાંજે સંધ્યાકાળે પરવારીને આવજો આપણે બે જમશું.

અહીં આમ ગોઠવણ થઈ રહી છે, પણે ડોસાના ચારે દીકરા ઓસડ લઈને આવ્યા ત્યાંતો ડોસો છુમેછુમ પાડે છે. છોકરા કહે છુમેો કેમ પાડો છો ? દહીમજી ક્યાં ગયા !

છુમેો—લાઈ એ દહીમજી નહિ, એતો બેલવાલો મિયા. વળી માર મારી ગયો.

ખીજો—ખાપા આ ખાડ શેનો છે ?

ડોસો—નવસેં રૂપિયાનો. અરરરર મરી ગયોરે ખાપ !

ખીજો—ટરચા ! રૂપિયા કેમ ખતાવ્યા ?

ડોસો—માર પડે તો બધી દુનિયા ખતાવે. હવે કાંઈ ચોપડાનું કરો.

ચોથો—જીતરી ગયો, મારી ગયો; હવે તો ડોસાને જરા પણ મુતો મુકવો નહિ. હવે ઓસડ લાવ્યા છીએ તે ડોસાને ચોપડો.

સંધ્યાકાળનો વખત થઈ ગયો. જરા જરા અંધાર થયું ત્યારે ખાદરખાં આદરખાં આવી ઝુંપડી પાછળ છુપાઈને બેઠા. ઝુંપડીમાં ઓસડ ખાંરી કુટી ઉઠાળી ડોસાને ચોપડી ચારે જણુ વાતો કરે છે. એક કહે જુવો લાઈ બે વાર ધાપ ખાધી, હવે સાવચેતી રાખવી.

ખીજો—એમ વારે વારે બિલાડી લાડવો લઈ જાય છે !

ખીજો—લાઈ આતો નાક કપાઈ ગયું, ચણુતરે ચોરી, ને ઢાળાના બેતરમાં છુટ !

ચોથો—હું ધાઈ છું કે હજી એ મિયા આવશે ખરો, કારણુ કે એ એમ જાણી ગયો છે કે આ જગ્યામાં પુષ્કળ રૂપિયા દાટેલા છે.

આપણે ચોક્કસ નિશ્ચય કરો કે ડોસાને એકલા રહેવા દેવા નહિ.

ધમતે મિયા આવે ને આપણે ન ઝાળખી શકીએ; આપણામાંથી એકને મોકલે તો, ત્રણે ખેસી રહેવું. અને બેને મોકલે તો બે રહેવું, ત્રણને મોકલે તો એકને ખેસી રહેવું, અને ચારને મોકલવાની સુક્રિત લગાવે તો બાણવું કે એજ મિયા છે; તરત મારવાની વાત ! મારવા તે એવો કે જીવજ લઈ લેવો.

ખાદરખાં—આદરખાં, આ ઝુંપડીની આગળ જઈને કહો કે રૂપિયા લાવો ! તમને કહે શાના ? તમે કહેજો બેલના બેલના કહીને તરત દોડવા માંડજો તે છેક ઘરમાં પેઢ્યે છુટકો કરજો, ત્યાં સુધી શ્વાસ ખાવા પણ ખમચાશે નહિ.

આદરખાં—ખાણ કીધર હે ખાણ ?

ખાદરખાં—એજ ખાણ, વાતો પડી કરો, પ્રથમ હું કહું છું તે કરો ?

આદરખાં આગળ અમલીને કહે ભાઈ રૂપીઆ આપો ! ખારવટીઆ કહે શાના રૂપીઆ ! આદરખાં કહે બેલના ! બેલના કહી આદરખાં દોડ્યો. શબ્દ સાંભળી ચારે ચમક્યા, ચારે મારો સાળાને ! ચારે જણ લાકડીઆ લઈને વાંસે દોડ્યા. ચારેક છેતરવા પડેઆ દશે એમ બહુ ખાદરખાં આગળ આવી આકુ શોધી કાઢી ડોસાને શેક કરવા લાગ્યા એક ને બે પડતાં ડોસો રહાડ્યો નાંખવા લાગ્યો; દાય દાય ભાઈ આમ થોડે થોડે માયાં કરતાં એકવાર સામટો મારી નાંખને જ ! ખાદરખાં કહે સાલે અવલસે માલમ નહિ થા કે મિયા હે ! મેં બેલવાલા ! રૂપિયે બતાવ ! ડોસો કહે પેલા ખુણામાં સાતસે દાટ્યા છે લઈ જ ! ઝટપટ સાતસે રૂપિયા લઈ બીજે રસ્તે મિયા ઘેર ગયા. આદરખાં ઘરમાં પેસી ખારણાં બંધ કરાવી શ્વાસ લેતા પડ્યા છે, અણ અણ તોખા તોખા તોખા; ચાર ફિરરતે. ખાદરખાં કહે ભાઈ કમાડ ઉઘાડજો. આદરખાં કહે મત ખોલના બીબી, સાલે ચાર હેં બડે લઠ્ઠે. બીબી કહે આતો તમારા ભાઈ છે. હાં જઈતો ખોલ ! કમાડ ઉઘાડયુ; આદરખાં આવીને બેઠા.

આદરખાં—બળી...તારી ખાણ ! ને મુવા...તારા રૂપિયા; હુંતો મરીજ ગયો હોત.

બીબી—જલ્દી ઉસકી ખાણ, જીતે રહોગે તો મહેનત કર/ખાઈગે.

ખાદરખાં—(સાતસે આપીને) ભાઈ આજ તું સાથે આવ્યો માટે આજની પેદાશ તું લે ! તું દોડ્યોને તારી વાંસે પેલા ચાર દોડ્યા, એટલે મેં ખોદીને રૂપીઆ લઈ લીધા.

આદરખાં—એસા ! વામ ખાણુ હે કયા ? ફિર જાઉ ! જાઉ; દુસરે મિયેં તો લે આઉ !

આદરખાં—વારે વારે નહિ ? વળી વખત આવ્યે જોષ લેવાશે.

અહીં પેલા ચારે જણા, મિયા ગામમાં પેલા ને પાછાં ક્યાં, હાંફતા હાંફતા આવી બુદાને કહે ગામમાં ઘાલી દીધો. જરાક છેટું રહી ગયું, એ દોડ્યો ત્યાર પછી વધારે વારે આપણે દોડ્યા, કેમ બુદા જરા આરામ ખરો !

બુદ્ધો—શાનો કરમનો આરામ પુછોછો ? તમે ગયા ને તરત કોણુ જાણે ક્યાંથી આવ્યો, એ ત્રણ આડાં મારી ગયો ને સાતસેં રૂપિયા લઈ ગયો. હવે તો ભાઈ મને મારી નાંખો નહિતો અહિંથી કાંક પાંચ પચ્ચાસ ગાઉને છેટે મૂકી આવો ! ડોસાના હવાલનો, અને મિયાની કૃતિનો વિચાર કરી; સાહેબી સંકેલી ત્યાંથી ઘણા ગાઉને છેટે મુકામ નાંખ્યો.

મહારા બોલવાથી નરસિંહને માથે ભારે આદન આવશે. તેને માટે મારે વચ્ચે હાના કહેવી પડશે, એમ જાણી શ્રીરંગમહેતાએ તરત ગુણુ લખ્યાં. નિર્ભયપણે રસ્તો કાપે છે, પણ અંતઃકરણમાં નાણા ઉચ્ચાટ ખદ ખદી રહ્યા છે. હવે જો પેલા આશામી ખાતુ બદલી આપે તો કીક નહિતો ત્રણ હજાર નાણા; વળી પેલી ખારસેંની મુદનને દિવસે આપણે હાજર ન થઈ શક્યા, હશે, જેમ નશીબમાં લખ્યું હશે તેમ થશે, ઘણાય લોકોના હરામના પૈસા એવ્યા છે હવેતો ગામ ત્રણજ ગાઉ છેટું રહ્યું, સાંજ પડી સામી રાત્રે લય તો ખરો. આ ગામની ધર્મશાળામાં સુષ રહુ, ભુખનો લાગી છે પણ કોણુ ટકાકુટ કરે; સવારના પહેલા પહેરમાં ઘેર પહોંચી જઈશું. ઘેર ગયા એટલે ઘરતીને છેડે ગયા. ઘરનાં માણસો ફિકર પણ કરતાં હશે. વાદ ? ધર્મશાળા સ્વચ્છ છે, બીજા કોઈનો મુકામ પણ નથી, એકલા રામ પરીએ, વાલી...ને દરે દરે ! વદાણુ વહેલુ વદાજો. શ્રીરંગમહેતાને સુષ રહે થોડીજ વાર થઈને અવાજ થયો. સરાય બોલો, કેન સુતા હે, હે સોનેવાલો. સરાય બોલો ! વળી કોણુ આવ્યું, ઉઠ રામ ઉઘાડવા દે. ધર્મશાળાનું જ્ઞારણું ઉઘાડતાંજ શ્રીરંગમહેતા લય પામ્યા. હાય બાપ કાગલી ! આવનારને પુછ્યું, આ...પ ! હમ મુસલમાન હે જાત પહાણુકીહે ચોર નામ જમિયલશા હે !

શ્રીરંગમહેતા—તમારી બોલીમાં અમને સમજણુ નહિ પડતી હે; અમો સમજીએ એવું બોલો ! (મનમાં) હાય બાપ બીક લાગે એવો

છે. છ હાથ ઉંચો છે. સાત કુરકુરીઆં સમાય એવું તો મોટું સુથણું પહેર્યું છે, મોટી જાંઘલા જેવી ટોપી, જબ્બા જેવું પેરણું! કાચું પોચું તો છળી જાય.

જમિયલશા—હમ રોટી ખાલે, શીર આપકી સંગ ખાત કરે; તમે રોટલા ખાધા છે! તમારું નામ શું!

શ્રીરંગ—નાશ; અલારે તો એમને એમ છીએ, અહીંથી અમારું ગામ થડમાંજ છે, ઘેર જમને ખઈશું. મારું નામ શ્રીરંગ મહેતા.

જમિયલશા—કયું ગામ તમારું!

શ્રીરંગ—ઉઝા પાસે ઉનાવા.

જમિયલશા—હાં! જખતો સંગાય; હું પણ ત્યાંજ જતાર છું. થ્યો આ રોટલો ખાઓ! (ખોળામાં નાંખ્યો.)

શ્રીરંગ—(ચમકી ખોળો ખંખેરીને) નાના મિયાસાળ મારે નથી ખાવું.

[જમિયલશા] રાગ; રાજની ઈચ્છા નથીરે. (મૃદુલશા.)

જીવને કલ્પાવે શાનેરે, સમજી થઇ શાણા, જીવને કલ્પાવે શાનેરે;

પાણી પ્રભુને પાનેરે, સમજી થઇ શાણા, જીવને કલ્પાવે શાનેરે,

અંન વિયોગે આતમા, આકળ વિકળ થાય;

અંગ થકી અળગી ખસે, જરા જોર નહિ આય; જીવને. ૧

જઠરા કેરા જીવડા, દહાય થકી લેવાય;

અવની પર ઉઘો પડે, હોય રંક કે રાય. જીવને. ૨

અંન સમાના પ્રાણ છે, ઉર વિચારો આપ;

ખાઓ રોટલો ખાંતેથી, શમે સર્વ સંતાપ. જીવને. ૩

શ્રીરંગ—મિયા સાહેબ, આપનો રોટલો ખાઈએ તો વટલઈએ.

જમિયલશા—અરે એ કયા ખાત! ખીટલ કેસે જાતે હો, હમારા રોટી નહિ ઘેઉકી રોટી હે, ખાજરાકા હે, જીવારકા હે, ઇસ્મે ખીટલના કેસા?

શ્રીરંગ—મહેરબાની રાખો સાહેબ, મારે નથી ખાવું.

જમિયલશા—નહિ કેસે ખાઓ! હમ જખર જસ્તીસે મુંમે ડાલેગે.

શ્રીરંગ—પણ ભાઈ સાહેબ! આપને એવું શા માટે કરવું પડે, પરાણે ખવરાવવું ને બ્રાહ્મણ વટલાવવો.

જમિયલશા—ખેતકે પડે હુવે ઘેઉકા આટા, કુવેકા જલ, ઝોર આગમાં પકાયા, ઇસ્મે ખીટલનેકા કયા કયા કુચ્છ હમને થુંકે ડાલા હે! કયા કુચ્છ હમને થુંકે ડાલા હે!

[શ્રીરંગ] રાગ; બ્રાહ્મણ ભટ્ટા ભાટ ચટ્ટા, (ચંદ્રહાસ.)

સમજીછો સમજણ કાંઈ રાખો, અમે તમારૂં કેમ ખામચે;

કડકો ખાતાં ભડકો ઉઠે, વાર નથી છ વટલખચે;

છીએ બ્રાહ્મણમાં ઉંચ, અમે નાગરની નાત;

પટાણુ પ્રમાણ્યા તમે જવનની જાત;

ખાતાં ખરેખર થાએ વિપરીત વાત,

વિવેકથી વિચાર કરીને, મહાજન મઝામાં રહીએ. કડકો ખાતાં. ૧

ભાષ જૂખ્યો મને જાણી ચત્તી હશે ખાંટખુંટ;

ખકરીને કાઢતામાં પેશી જશે ઉંટ;

માટે કહુ મુકી દ્યોને કુડી કડાકુટ,

દ્યા કરે દુશ્મનના જેવી, દાના છો દાખી દધએ. કડકો ખાતાં. ૨

જમિયલશા—હસ ખાય ઓર તુમ દેખ રહો, એસા અમારા રિ-
વાજ નહિ. ચલો ! મુ' કાડો ! કાશીર કેસા હરામી હે.

એક હાથે કાચુ કાલી દબાવ્યું કે તરત મોઢું પડોણુ થયું, બીજે હાથે
રોટલો મોમાં ખોસી ધાલ્યો. હેં હેં કરતાં બચકું ગળે ઉતરી પડ્યું. જ-
મિયલશા કહે ખસ અખ બહોત ખુખ !

(શ્રીરંગ) રાગ; સમરો સારંગપાણને. (મામેરૂ.)

અરરર દ્રી વળ્યુ આગળે, પુર્વ જનમનું પાપ;

કર્મ ચઢી આવ્યુ કાગળે, હાય હાય રે ખાપ. અરરર. ૧

ઉત્તમ જાતી જનમ થયો, વધુ વટલાયો આજ;

ક્યાંથી આવી ચઢ્યો કાળ આ, જેવો ચકલાને જાળ. અરરર. ૨

નરસિંહની નીંદા કરી, ખાધુ આહીરનું અંન;

આહીરથી યવન નિચો અતી, થયુ વાટે વિધન. અરરર. ૩

ગોઝારો આવશે ગામમાં, કરશે કેળવી વાત;

લાજ લેવાશે લોકમાં, કાઢી નાંખશે નાત. અરરર. ૪

ધર્મશાળાએ ધર્મ હેરીઓ, આ અધર્મનું ધામ;

ઓવા અધર્મિ આવી અડે, કરે કારમાં કામ. અરરર. ૫

પઠાણુ—સોમ શીળો ને કાચમો, પર ઘેર પહોળા થાય;

આપ' અંગ આવી અડે, સધળુ સંકાય ખાય. અરરર. ૬

એમ કરતાં રાત્રિ ધણી ગમ. શ્રીરંગમહેતાને નિંદ્રા આવવા લાગી,
આંખ મિચી ઉઘે છે. તે જોઈ થોડીવારે ' જમિયલશાહે પણ આંખ મિચી.

હાય હું વટલાયો ! હાય હું વટલાયો ! એ ઝંખનામાં શ્રીરંગમહેતો જાગી ઉઠ્યા, તે વખત મરધંડા કુકરેકુક; બહુચરી તું, અવાજ કરતા હતા; મિયાને સુતા મુકી શ્રીરંગમહેતા પાછુવાળી જોતા નાહા. થોડો દહાડો ચઢતાં પોતાનું ગામ દેખાયું. ભાગોળમાં પેસતાં, જમિયલશાનો અવાજ સંભળાયો, ખડે રહો ! શ્રીરંગમહેતા ખડે રહો !

શ્રીરંગ—(લય પામીને) આવી પહોંચ્યા કે શું સાહેબ, મેં જાણ્યું આપ ઉંઘતા હશે એટલે કોણ જગાડે; ઉંઘતા માણસને જગાડવાનો શાસ્ત્રમાં બહુ દોષ લખે છે. મહેરબાન આપને અરજ કરવાની છે.

પંડાણજી હું પાથે નામુ, દયા દીલમાં ધરશે;
ધર્મશાળામાં ધર્મ છુટીઓ, કોઠને વાત નવ કરશે,
છુ પામર જન, આપ શરણમાં, છે તન મન. છું.

(જમિય) મહારી ખુદ્દિ મહાસાગરની, બની વાત ત્યાં દાહ;
મુખે કોઠને કદી ન મનવુ, મનથી ખરે ખાહ,
તમે લહેર કરો; જરા ખરખરો મન ન ધરો. તમે.

જમિયલશાયી વાતચીત કરી, ધર્મશાળામાં રોટલો ખાધાની વાત છુપાવા આજીજી કરી, શ્રીરંગમહેતો ઘર તરફ વળ્યા. ઘેર પવિત્ર પણ આગનો લજુકો ધર્મપતિન તામસગવરી રાહ જુવે છે, ઉચાટ કરે છે, અને દીકરી તોફાનગવરીની સાથે મનના સંકલ્પના ખુલાસા માગે છે. અરે આ આવ્યા તારા બાપા.

તોફાનગવરી—બાપા આવ્યા ? બહુ દિવસે આવ્યા.

તામસગવરી—દિકરી; તારે માટે કાંઈ ધડાવા રહ્યા હશે; વળી જુનાગઢ ગયા એટલે નાતની પંચાતો કુટી હશે.

સસરાજી જુનાગઢ જઈ આવ્યા જાણી, કુંવર શરમાતી આધુ ઓઢી દુર ઉભી રહી પુછેછે. પિતાજી મારા માતા પિતાની શી ખબર છે, સૌ સારાંતો છે ?

શ્રીરંગ—(કોઠ કરીને) છે સર્વે ખુશીમાં ? વટલેલો તારો બાપ.

તોફાનગવરી—કેમ વટલેલો કહેછો બાપા.

શ્રીરંગ—અરે કાંઈ કહેવાની વાત નથી; એના બાપ નરસિંહમહેતા એ ભરવાડના ભેગાં ખેસી, માટીની ડીપમાં ઘેંશ ને જાશ ખાધાં.

તામસગવરી—અરરર, ગજબ થયો તો ! શું કરે બાવા ન મને એટલે વળાનું માથું માણસ દેહ પટાળે.

શ્રીરંગ—ખાવાનીતો એને કશી ખોટ નથી, લક્ષ્યાધિપતીને નહિ મળતુ હોય એવું લોક ખેરાણે ખવરાવે છે, તોય પ્રેમમાં મગ્ન થઇ ભરવાડની ઘેંશ છાશ ઠીપમાં ખાઇ લીધાં, ત્યાંતો નાત બહાર મુકવાની વાતો ચાલી રહી છે, એ ત્રણ જણાંની મુદતો થઈ ગઈ છે એટલે હુંતો આવતો રહ્યો.

આ સધળું સાંભળી કુંવરની આંખમાંથી આંસુ નિકળ્યાં, સધળા વાત કરીને શ્રીરંગ મહેતો મેઝા ઉપર ચઢીને જરા સુતા, નિચે મા દિકરી મહેતાજીની વાતો કરે છે, એવામાં જમિયલશા આવ્યા, શ્રીરંગમહેતા કીધર હે !

તોફાનગવરી—ઓ મા ! આ કોક કાબલી આવ્યો છે, મા મને તો ખીક લાગે છે !

તામસગવરી—કેમ લાખ; કેનું કામ છે ?

જમિયલશા—શ્રીરંગમહેતા કીધર હે !

તામસગવરી—એમનું શું કામ છે ? એતો કાલના થાકેલા મેડે સુતા છે.

જમિયલશા—હિમને હમેરા હાથકા રોટી ખાયા.

તામસગવરી—હાય હાય સત્યાનાશની પાટી ! અરે કહુ છું ! ! ! હેઠા આવો ! આ કાબલી કહે છે, મારા હાથનો રોટલો ખાધો.

જમિયલશા—અરે શ્રીરંગ મહેતા નિચે આઓ ! ઝોર શીર રોટી ખાઓ !

(તામસ) રાગ; કેમ સહેવાસે ખાળા બળાચો, (હરીશ્ચંદ્ર.)

હાય હાયરે કેવી કરમની કાણી,

કરી આવ્યા છો કારમી કમાણી, આતો આળસ ઉપર કર્યું પાણી;

બધો મનખો કર્યો ધુળધાણી.

રે હાય. ૧

પિટયો પઠાણુ વદે કેવી વાણી, બોલ બોલે છે તાણી તાણી;

જાણે દોહડયલા વખતનો દાણી.

રે હાય. ૨

કોણુ જાણે કે ક્યાં જઈ પેઠા, આવી એટલે પઠાણુજ બેઠા;

હવે હારમને ઉતરો હેઠા.

રે હાય. ૩

પઠાણુનો અવાજ સાંભળી શ્રીરંગમહેતા ધબડ ધબડ કરતા નીચે ઉતર્યા, આવો આવો ! પધારો પઠાણુજ !

તામસગવરી—એતો કહે છે કે, મારા હાથનો રોટલો ખાધો !

શ્રીરંગ—એમની બોલીમાં આપણને સમજણુ ન પડે તેથી એમ

સમજ્ય ! કાલે અમે ધર્મશાળામાં સાથે હતા, મેં રોટલા કર્યા ને અમે બે જણે ખાધા, એટલે એમ કહે છે કે હાથકા રોટી ખાધા.

તામસ—હાય હા...ય ! હુંતો એવી ભડકી !

(શ્રીરંગ) રાગ; રે જારે જાળ, પુછે શું વારે. (સુધન્વા.)

રે આવો આવો, પઠાણુ આવો રે, લેવા મિત્ર મળ્યાનો દહાવો.

આવો આવો હું બેઠો રાખીને આશા, દીન તમારો દાસાનું દાસા:

ભોળા ભોળા તમારી ભાષા.

રે લેવા. ૧

આપની એથે મેંતો મહા સુખ માણ્યું, અનુભવ આવ્યો ત્યારે પુર પ્રમાણ્યું;

અતી હેત તમારૂં જાણ્યું.

રે લેવા. ૨

જમિયલશા; આપ સજ્જન થઇ, શા માટે મને હેરાન કરવા આવ્યા, મળ્યા ત્યારે મળ્યા અને ખાધું ત્યારે ખાધું. એ વાત મનમાં રાખો ! એટલી મારી વિનંતી છે. અમે કોક દહાડો કામના છીએ મિયા. ચૈસા બૈસા બેઠાએ તો લઈ જાએ; મારો ધંધો ધીરધારનો છે.

જમિયલશા—અબી હાલતો મેં જુનાગઢમાં રહેતા હું, ઓરં પેસે બેસે ચઇએ તો નરસઇમહેના કરકે ભગત હે ઉસકે વહાંસે લેતા હું, ઓ વ્યાજ બાજ નહિ લેતા હે, વેસેઇ દેતા હે.

શ્રીરંગ—અહોહો, ઠીક થયું લ્યો બહુ સાઈ થયું તે ઓળખાણ પડી; નરસઇ મહેતા મારા મિત્રજીવાનના સસરા !

જમિયલશા—અચ્છા; જંગ ઓ નરસઇનેય હમકુ તુમકુ ખીટલાનેકુ ભેજ હે. તુમને સટાક ચોરેમેં ઉસકી કુચ્છ જુરી ખાત કીયાથા ?

શ્રીરંગ—મેંતો કાંઇ વાત કરી નથી, ત્યાં વાંત થતી હતી તેમાં હાજ હા કર્યું હશે, અને કાંઇ બોલાયુંએ હોય; હશે એણે તો એના મોં જીવું કર્યું, પણ તમે ખાનદાન થઇ વિચાર નથી કરતા કે બ્રાહ્મણને વટલાવાનું કેટલું પાપ છે ?

જમિયલશા—હમકુ તો કહ્યા કે, ઉસકુ ખિટલાયગા તો હમ તુમકુ રાજી કરેગા. “ રાજકી ખાત આઇ વાં પાપકુ કોન પુછતા હે ! ”

શ્રીરંગ—અરે એતો ધાપમાર છે ! એ શું તમને રાજી ઘરશે હું તમને રાજી કરીશ.

જમિયલશા—નરસિંહકા મેરેપર બડા એશાન હે, મેં તુજકુ બહાર ખડે ખડે રોટી ખિલાકે ખિટલાઉંગા; યાદ રખ છોડુંગા નહિ.

શ્રીરંગ—પઠાણુ કોઇ રીતે માનો તો સાઈ, હું તમને પગે લાગુ છું

જમિયલશા—હમેરી માશી માંગનેકી કુચ્છ જરૂરત નહિ. એહી નરસિંહ મહેતાકી માશી મંગો. અખી કે અખી જાઓ, સટાક ચોરે કે સખ આદમી જમા કરો, ઓર કહો કે મેને જો બાત કીધ ઓ સખ જુકધી. ફિર નરસિંહકુ બુલાવ, ઓર પેરમે પડો ! નહિતો વુજકુ હાલ બેહાલ કરૂંગા ! યાદ રખ મેં જતા હું !

જમિયલશાના વચનથી લય પામી શ્રીરંગ મહેતા વગર હીલે જુનાગઢ તરફ વિદાય થયા. રસ્તો કાપતાં જુનાગઢ દેખાયું, અરે મને ક્યાં કુશુદ્ધિ સુજી કે મેં સટાક ચોરે વાત કરી. મારે લોકાની મુદતો જાય છે ? લ્યો સટાકચોરો તો દેખાયો ! આજે તો કાંઈ ઠઠ વાગી છે ને શું ! સમગ્રે ન્યાત મળી હશે. પધારો પધારો શ્રીરંગમહેતા.

સારંગધર—કેમ કાંઈ ઉધરાણી આવ્યા કે શું ? ધિરીનેય જંપ ક્યાં છે ?

શ્રીરંગ—સારંગધર ! કાંઈ કહેવાની વાત નથી. મેં તમને એની જરા વાત કરી, તે જાણીને એણે મારી વાંસે, મને વટલાવા કાળલી મો-કલ્યો. એક ગામની ધર્મશાળામાં હું સુધ રહ્યો હતો ને કાળલીએ આવી ઉપડાવ્યું; પછી તો રોટલાને કકડોજ મારા મોંમાં ઘાલવા માંડ્યો. સાડ થયું તે મોં ખિડ્યું હતું, નહિતો ગજબ થાત.

ન્યાયશંકર—કાળલીએ રોટલો ખવરાવ્યો તો હશે પણ પોતાની એમ કાંઈ કહે નહિ. સામાની વાતો કરવા સૌ સુર પુર છે.

સારંગધર—અરે બોલાવો એ ભગતડાને; એ કાળલી મોકલનાર દ્રોણ !

શ્રીરંગ—(હિમ્મત ધરીને) બોલાવીને ઝાટકો જરા ! કોણ જાણે કેટલાકને વટલાવી માર્યા હશે. (મહેતાજી ભગ્ન કરતા ત્યાં થઈને જાય છે. તેમને જોઈ) અરે ઓ જાય બોલાવો બોલાવો !

સત્યપ્રસાદ—નરસિંહ આવું આચર્યું કરે એવું હું માની શકતો નથી.

સારંગધર—એ ભગતડા ! ટીલવા આંહી આવ !

મહેતાજી—શું કહો છો પ્રભુ ! રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

સારંગધર—આ શ્રીરંગમહેતાને વટલાવવા પકાણુ તેં મોકલ્યો ? આમ લોકાને વટલાવે છે, ને વળી રાધેશ્યામ !

મહેતાજી—પકાણુ શું; હું શું ! વટલાવું શું; આ સંબંધમાં હું કાંઈ જાણતો નથી.

શ્રીરંગ—હા ! નથી જાણતો, ધુતારા ! વટલેલા ! ભરવાડના લેણુ ખાનારા ?

નરસિંહ—ભૂલો છો શ્રીરંગમહેતા; ભરવાડ નહિ પણ ભગવાન!

શ્રીરંગ—હં...ભગવાન! ભગવાન ભરવાડ જેવા હશે! જો! જો!
નજર કર! ઓ આવ્યો તારો મોકલેલો જમિયલશા પહાણ.

જમિયલશા આવી ઉભા રહ્યા, તેને દેખી સર્વે ભય પામી ગયા.
જમિયલશાને જોઈ, નરસિંહ મહેતા સામા ધર્યા, બોલો જમિયલશા દાતા-
રકી જય! (પગમાં પડીને) જે જે ભગવાન! જે જે ભગવાન! બોલો
જમિયલશા દાતારકી જય.

સારંગધર—કેમ અલ્યા નરસિંહ્યા! આય ભગવાન છે કે શું!

નરસિંહ—હા હા. ભગવાન! જમિયલશા દાતાર, બોલો જમિયલશા
દાતારકી જય. શ્રીરંગમહેતા ગભરાશે નહિ, જે તમને આમણેજ વટલાવ્યા
હોય તો તો તમારી મોક્ષ ગતી સમજજો. પ્રભુ હાથની પ્રસાદી ક્યાંથી!

સારંગધર—તુએ ખુબ છું ભગતડા? દેડ એય ભગવાન; ભરવાડ
એય ભગવાન; મુસલમાન એય ભગવાન, ક્યાં ભગવાન ને ક્યા ભગવાન!
આમને આમ દુનિયાને ભરમમાં કુટાવજી લાંમટા!

(નરસિંહ) રાગ; અનેક વખત જ્યારે યત્ન કર્યું. (સૈરંદ્રિ)

માથે માથે મતી, ગતી ન્યારી ન્યારી, ઈ રામ ધરોદધ ધુમી રહો.

૧જગજ્યોતિ કહો ૧કોતિ કહો, યાતો અગ્નિમાં લગ્નિ લાગી રહો;

પહાડ પાણી પ્રવેશીને દેહ દહો.

ૐ રામ. ૧

૨અક્ષા કહો ૧અવિનાશી કહો, ૪અહુર્મદ ૨અજીજી, યા ઇશુ કહો;

કોઈ ઓચ્યુત ૧ધંધર ચિત્ત ચહો.

ૐ રામ. ૨

કોઈ ઓગાડ કહો યા ધી ઓગાડ કહો, ૧પરમેશ કહો યા ૫પ્રભુજી કહો;

રહાય ૨ખુદા કહો સખસે ભુદા કહો.

ૐ રામ. ૩

૧જગદીશ કહો ૨જ્યેષ્ઠાતુહુ કહો, ૪જરથોસ્ત કહો યા ૨જખાર કહો;

૧શ્રીકૃષ્ણ કહો યા ૨કરીમ કહો.

ૐ રામ. ૪

૧શ્રીનાથ કહો પારસનાથ કહો, ૧શ્રી દેવી કહો ૨દૈયાન કહો;

૧હતુમાન કહો યા ૧અનંત કહો.

ૐ રામ. ૫

૧રામ કહો યા ૨રહેમાન કહો, ૧શક્તિ ૧શંભુકે ૧શંકર ૧શેષ કહો;

આપુ સુદ્ધિ ફેલાવીને લક્ષ લહો.

ૐ રામ. ૬

૧ પ્રથક પ્રથક ધર્મના મનુષ્યો પ્રથક પ્રથક નામથી પરમેશ્વરને ભજે
છે. ૧ હિંદુ, ૨ મુસલમાન, ૩ ઈંગ્રેજ, ૪ પારસી. ૫ જૈન.

રાધે રાધે, બોલો જમિયલશાદાતારકી જય, જગલ્યોતિ ભગવાનકી જય.

સારંગધર—તેમી પ્રેમી ને પોમલા હોય એ તારા ગપાટા માને !
જો તું સાચો હોય તો આ પઠાણુ એજ પરમેશ્વર છે, એવું સાબિત કરી બતાવ !

(નરસિંહ) રાગ; હળવે હાલો ચાલો. ચાલો : (હરિશ્ચંદ્ર)

જેજે જગરાયા શિર્ષણ છાયા, છાંછ રહી ધનરયામ;

તારી અદ્ભુત માયા, વાયરા વાયા, શ્રુટિમા પુરુષોક્તમ.

જગમગ લ્યોતિ ઝળકી રહ્યા, તેતો જાણે વિરલા જન;

અમરકોપ વિના કોણુ કળી શકે, કરતુરી મૃગ વન. જેજે જગરાયા. ૧

હંસ વિના કોણુ જગતમાં જનમ્યુ, મોતીમાં મારે આંચ;

ચંદ્ર પ્રતાપે ચક્રોર સહે છે, અંગારાના આંચ; જેજે જગરાયા. ૨

મધુર વસ્તુથી મધુ ન હેરે, વિના મધુકર કોય;

સાત સમુદ્રમાં સિંધવ ભેળી, ખોળતાં મનખો ખોય. જેજે જગરાયા. ૩

સત્યપ્રસાદ—લક્ત શિરોમણી નરસિંહ પ્રભુ ! તમારી લક્તિથી તો અવધી છે, તમે તો ધકોતેર પેઢી તારી નાંખી.

ન્યાયશંકર—સત્ય કહો છો સત્યપ્રસાદ, આવા નિર્મળ અને સાચા લક્તથી આપણી ન્યાતની પણ શોભા છે.

તામસરાય—અરે શોભા કે ઓભા ! નાતને નિચુ જોવાનું તો છે.

સારંગધર—નરસંપ્રદા, પઠાણુને પરમેશ્વર સાબિત કરી બતાવ ઝંટ.

શ્રીરંગમહેતા—જો આ કાળલી પરમેશ્વર થાય તો સરત મારૂં ?
આને કાંઈ આપવાનું કરી મને વટલાવવા મોકલેલો, તે હમણાં ભગવાન થઈ જશે ! એમ વાટે જતાં ભગવાન હેસવે ચઢે છે.

સત્યપ્રસાદ—લક્તારાજ ! આપ કોઈના બોલ્યા સાચુ જોશોજ નહિ.

(નરસિંહ) રાગ; નરસંપ્રદાએ નાચવા જાશેરે હેડવાડે. (ઓચ્છવ)

હયા આણીને દર્શન આપેરે અવિનાશી, સદા જખીએ તમારા જપોરે; અં
દર્શન આપો, જખીએ જપો, દુખડાં કાપો, પાછલાં પાપો;

નેશ્વંતાપો, મારી મચડી મોહન સ્થિર સ્થાપોરે. અવિનાશી. ૧

રૂપે રૂપાળા છો છોગાળા મોરલીવાળા મુકી ચાળા;

ટાળ ને ટાળા, હાલ લંક વાગ્યો છે, લાલ લટકાળોરે. અવિનાશી. ૨

નજરે નાણે, હિરમાં આણે, ભુક્તિ જાણે, મુગ વખાણે;

ગાધને ગાણે; હાંછ મનઃમલકાવી, જોજ અતી માણેરે. અવિનાશી. ૩

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

વહાલા જનની શુણી વિનંતી, પલટયું પ્રભુએ રૂપ;

શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધર્યાં છે, ચૌદ ભોવનના ભુપ;

સૌ કુખ્યા કુપ, શાન્તિ પામ્યા જોધને રૂપ.

સૌ.

નરસિંહ—જેજે પ્રભુ, જેજે પ્રભુ, જોલો જમિયલશા દાતારકી જય.

સર્વે એક સાથે અવાજ કરી ખોલ્યા, જમિયલશા દાતારકી જય.

જય જય જય જય.

નરસિંહ—હે ત્રિલોકી નાથ; સધળા કુષુદિનો નાશ કરી સુષુદિ આપો !

ભગવાન—શ્રીરંગમહેતા, મારા ભકતનું વચન સત્ય કરવા મેં તને દર્શન આપ્યાં, નરસિંહ હું જાઉં છું, ખીલુ કાંઈ કહેવું છે ?

નરસિંહ—પ્રભુ મારામાં ને મારી નાતમાં જુદાઈ ન ગણુશો; જે કૃપા સેવક ઉપર છે, તેજ કૃપા સેવકની નાત ઉપર સદા રાખજો.

પ્રભુ અંતરધ્યાન થયા, શ્રીરંગમહેતાના હૃદયમાં સુષુદિનો અખકારો થયો. સર્વે નાગરોએ આનંદની સાથે પ્રભુની જે ખોલાવી, નરસિંહમહેતાના વખાણુ કર્યાં.

શ્રીરંગમહેતા—ભકત શિરોમણી નરસિંહ મહેતા હું આપની પાસે મારા અપરાધની ક્ષમા માગુ છું.

નરસિંહ—શ્રીરંગમહેતા તમારામાં નામ પ્રમાણેજ ગુણ છે. શ્રી નામ લક્ષિમનું છે અને તેમનોજ તમને રંગ લાગ્યો છે. ભજન કરો; ભજન કરો ! રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ. (મહેતાજી વિદાય થયા.)

સર્વેનાગરો નરસિંહમહેતાના વખાણુ કરાવવા લાગ્યા, શ્રીરંગમહેતા સર્વેની રજા માગી ઘેર આવ્યા, જે જે ખાતાની મુદતો જતી હતી તે તે ખાતાવાળાને ટોકતાં જવાખ એમ મળ્યા કે; ખાતાં અદલાવી ગયા છો ને આમ કેમ ખોલો છો. કોઈ કહે ચાર દહાડા થયા ને કોઈ કહે દસ દહાડા થયા, શ્રીરંગમહેતાએ ચોપડા તપાસ્યા ત્યારે, વ્યાજ બાકીઓ કાઢી ટીકીટો ચોઢી ખાતાં ફરી પાડેલાં જોયાં. અહાહાહા ! શું નરસિંહમહેતાની ભકિતનો પ્રતાપ ! જરૂર ! મારૂં સ્વરૂપ લઈને ખાતાં પડાવી આવ્યા, આજથી મારે ધીરધારનો ધંધો ન કરવો માત્ર પ્રભુનું ભજન કરવું. કોઈ અટકી પડેલો આતુર જન આવે તેને શાહુકારી વ્યાજે નાણાં આપવાં. રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ. (કવિ) રાગ; કેશવ કંરૂણા સાગર ભકતની ભીડમાં (વિદુર)

ભુતળમાં ભકિતનું સાધન સાર છે,

કળીકાળમાં કિર્તનનો આધારજો;

બહુ નામીને ભજતાં ખેડો પાર છે, એ સાધુની શોભા ને રાણુગાર જો.	ભૂતળમાં. ૧
ધન્ય ધન્ય છે નરસિંહ મહેતા નામને, સદા સર્વદા નેત્ર ભર્યો છે નેહ જો;	
સુ સુરતાથી સેવે સુંદર સ્યામને, ધન્ય ધર્યો છે ભત્રીજાંમાં દેહ જો.	ભૂતળમાં. ૨
ઉત્તમ જાતી ઉંચે કુળ અવતાર છે, કરમાં ધારે શંખ તાલ કિડતાલ જો;	
એહ ચરણમાં પ્રણામ કાઢી વાર છે, બહુ રાજ થઈ ખોસે આપાલાલ જો.	ભૂતળમાં. ૩
ભક્ત કે ભગવાન ભલે ખેડે એક છે, ઝીણી નજરે ઝાંખી યાડશે દોડ જો;	
ભજતાં ભવની ચોરાશી પર છેક છે, સર્વે સાથે ખોલો શ્રીરણુછોડ જો.	ભૂતળમાં. ૪

શ્રી મિરાં ચરિત્ર. ૩૬

(કવિ) શંકર સુતને સાધુ, આરાધુ અજપુત્રિ હું આજ;
શમરૂ થીના સ્વામિ, લક્ષ ચક્ષથી સરશે સૌ કાજ;

રાગ કલ્યાણ; મનવા ભજ લે હરી. (આચ્છવ.)

પ્રિતે પ્રભુને ભલે; (૨) પ્રિતે રીતે નિત્યે ચિત્તે.....પ્રિતે.	
ભજવાથી ભય દૂર પળાશે; મનવા મળશે મઝો.	પ્રિતે. ૧
જુક ઝેર જારી ને વિઝારી, તેને તર્ત તજો.	પ્રિતે. ૨
સલ શિયળ શાન્તિને ભક્તિ, સાધન સર્વ સજો;	પ્રિતે. ૩
કામ ક્રોધ કંપાવે કાયા; ચરણી સ્થિર થજો.	પ્રિતે. ૪
આપાલાલના વહાલા વિસારી; બનશે બલે બજો.	પ્રિતે. ૫

ગિતિ.

ઉદયપુરીનો સ્વામિ, જ્યમલ નામે રૂડો એ રાણો;
સાધુ સજ્જન સેવે, શુરો પુરો સમજીને શાણો.
પાત્ર ગણી પ્રિતીર્તુ, બ્રહ્માજીએ ભક્ત અવતારી;
મહિતળ મિરાં આવી, લક્ષ વસા તો લેવાને તારી.

ઉત્તમ ઉદેપુર શહેરનો રાણો, શુરો પ્રતાપી, પ્રાકૃતી, અને વળી શ્રીહરીનો ભક્ત હતો. તે હરહમેષ સાધુનું સન્માન કરતો, બ્રાહ્મણને દાન કરતો, ગાયોનું પાલન કરતો; પોતાના ઘરમાં ગિરીવજને ધારણ કરનાર ગિરધારીની મુર્તિ પધરાવી તેની સેવા પુજા કરતો અને ખરા ભાવથી ભગવાનની ભક્તિ કરતો હતો. તેને તારી લેવા બ્રહ્માજીએ ભક્તિને સાધનરૂપ કરી, તેને ઘેર દિકરી કરીને અવતારી, અને તેનું નામ મિરાં ધરાયું. એકની એકજ પુત્રિ, તે વળી સ્વરૂપવાન, સુધડ અને શાણી, એટલે રાજનો પ્રેમ પુત્રવત હતો. જ્યારે જ્યારે રાણો જન્મવા બેસે ત્યારે પુત્રિ ખોળામાં, અને જ્યારે જ્યારે પ્રભુની સેવા પુજા કરે ત્યારે પણ ખોળામાંને ખોળામાં. રાત્રિ પડીને સવાર થયું. રાત્રિ પડીને સવાર થયું, વખત વખતનું કામ કરે છે, દિનપરદિન, માસ પર માસ, અને વરસ પર વરસ દોડતાં આવે છે, મિરાં પાંચ વરસની થઈ. શ્રીકૃષ્ણ જ્યંતી એટલે જન્માષ્ટમિ જેવો દિવસ છે, રાણો સેવામાં આરૂઢ થયો છે, ગિરધારીની મુર્તિને અવનવા પોશાક શણગાર ધરાવ્યા છે, ચારે પાસે ઘીનાદીવા દીધે છે, મોહનની મુર્તિને મસ્તકે મણિજડિત મુગટ ઝગઝગી રહ્યો છે, તે વખતે મોહક મુર્તિમાં મનને સ્થિર કરી નેત્રને જોડી મિરાં પિતાના ખોળામાં બેઠી છે. નૈવેદ્ય આરતિ થઈ રહ્યા બાદ રાણો અતિ ઉત્સાહમાં પુત્રિ મિરાંને પૃષ્ઠ કરે છે.

પિતા પુછે પુત્રિ મારી, કેવા વરને વરશો ?

વરશો કે વેળાસર મરશો ! ખરશો કે ભવ તરશો ?

કરશો કેવું કામ, દરશો જઈને કેવે દામ.

કરશો.

પિતાનો પૃષ્ઠ સાંભળી મિરાંનું મુખ મલકાઈ ગયું. મુખપર શરમતા શેયડા પડી ગયા, અને ઉત્તર આપ્યા વિના છાની માની બેસી રહી.

રાણો—બેન બોલો તો ખરાં ? પરણુશો ?

મિરાં—હા.....

રાણો—ઉભે વાંસડે, કે આડે !

મિરાં—ઉભે.

રાણો—વર કેવો લાવીશું ?

મિરાં—(પ્રભુ તરફ આંગળી કરીને) આવો.

રાણો—તાર મારા દિકરા ! ત્યારે એજ વરને વરાવીએ તો કેમ ?

મિરાં—પિતાજીની જેવી મરજી.

રાણી—ખેટા, એજ તારો વર, એજ તારો નાથ, એજ તારો સ્વામિ, સેવા કરજે રાજ. ખોલો ગિરિવરધારી લાલકરી જય.

મિરાં—જય જય. ગિરીવરધારી લાલકરી જય.

તેજ વખતથી મિરાંએ માન્યું કે હું પરણી. પિતાએ પરણાવી, અને આ ત્રિલોકીનાનાથ સ્વામિ. જ્યારે જીવે ત્યારે મિરાં મંદિરમાંને મંદિરમાં; પ્રભુની સેવામાં લિનને દીન, એમ કરતાં નવ દશ વરસની થઇ. ત્યારે રાજ, રાણીની સંગે મિરાંને પરણાવવાના વિચાર કરવા લાગ્યો પ્રિયા; હવે તો પુત્રિ પરણાવવા જેવડી થઇ. દિકરી ડાહીને હોંશિયાર છે એટલે વહેલો સ્વયંવર કરીએ તોપણ થઇ શકે તેમ છે. રાણી કહે સ્વયંવર મંડપ ન રચાવતાં રૂડો રાજકુમાર જોઇ લઇ લેવાવો તો સાર. રાજ; દીકરીને દેખીને દિવસ આનંદમાં જાય છે, પણ પુત્રિતો પ્રભુની સેવામાંથી બહાર ખસતીજ નથી. રાજ કહે હા; જ્યારનું મેં એને હાંશીમાં કહ્યું છે કે આ તારા પતિ, ત્યારનું જેમ ચક્રોર ચંદ્રમાં ચિત્ત લગાડે છે, તેમ લગાડ્યું છે; અપૈયો મેઘનું ધ્યાન કરે તેમ તે ભગવાનની મુર્તિનું ધ્યાન ધરે છે. આળકની શુદ્ધિ જેમ વાળાએ તેમ વળે, લક્ષ સાર લાગ્યું છે; વાર ત્યારે હવે હું એજ વિચારમાં છું શ્રી ગિરીવરધારીને સેન કરાવી મિરાં માતપિતાની પાસે આવી. માતા કહે મિરાં હવેતો તમારાં લગ્ન કરીશું.

મિરાં—કેમ માતાજી ફરી લગ્ન ?

માતા—વળી ફરી કેવું ! તારૂં લગ્ન ક્યાં કર્યું છે ? વરણાગીઓ વર લાવીશું.

મિરાં—માતાજી, દિકરીનાં લગ્ન બે વાર ન થાય ! એક વારતો મને મારા પિતાએ શ્રી ગિરીવરધારીલાલની સાથે પરણાવી છે, વળી તેમની સેવા કરવાની આજ્ઞા પણ કરી છે; વળી લગ્ન ! એકીને ગળાએ, ને વેળુને દળાયે; તો શું લ્હાણ મળાએ.

રાણી—હેં હેં શું બોલી ! એતો હું તને લાડ કરતો હતો.

(મિરાં) રાજ; રામ સિતાપત્ની તારી લેહે લાગી.

મન માન્યુંરે મન માન્યું, મારૂં મોહનની મુર્તિયે મન માન્યું.

મુર્તિમાં સુરતી બેડી બરાબર, પેલા જનમની પ્રિત પાનું. માં. ૧

છેલ છખીલો છે છોગાળો, છાતીમાં છેદ કર્યો, છે જાનું. માં. ૨

રૂપે અનુપ ભૂપ, નહિ કે સ્વરૂપમાં, કૃષ્ણ કળેવર નહિ નાનું. માં. ૩

ભવદુઃખ ભાગવા તિમીરને ત્યાગવા, લંતળે ભલકશે એ ભાનું. માં. ૪

રાણો—અરે નાદાન ! અક્કલની હેવાન છોકરી. પરણવાની ના કહેતાં પશ્ચાતાપને પામીશ.

મિરાં—પણ પિતાજી; કોધ શા સારૂ ધારણ કરવો પડે; હું પરણીજ ચુકીહું, અને કન્યાદાન પણ તમેજ આપ્યું છે.

[રાણો]

ગિતિ.

પ્રિતી શી ! પીતળથી, પથ્થર સાથે પ્રૌઢો શો પ્રેમ,

તત્વ નથી તેનામાં, બાજીગરની બાજી હોય જેમ.

મિરાં—અરર ! આ શું બોલો છો ! સુડો શેમલ પર બેઠો કે શું ? સો દહાડા સેવા કરી તોય આખર આંધળા પાસે આરશી ? એજ પ્રભુ સત્ય છે કે જેની સાથે મારાં લગ્ન થયાં છે.

(રાણો) રાગ; જોયો જોયો ભગત, બોલ્યું. (મામેરું.)

ઘેલી ગાંડી છોડી તારી બુદ્ધિ થોડી, જુડી જડતામાં દ્રઢતા રાખી ખરી.

જુડી જુડી બાજીગરની બાજી બધી, જેવું ઝાંઝવા નીર નવાણુ નદી;

ઠીકઠીક ખેસારીએ ખેસે ઠરી.

જુડી. ૧

એને નવરાવે ધોવરાવે ભક્ત ભલા, દેવ દળદર દુર ન રાખે બલા;

જોરે ઝાઘી શકે નહિ જાય મરી.

જુડી. ૨

જેનું જાય ચપળતાથી ચોર ચોરી, કાઢે કુંદન કાયાથી કોરી કોરી;

જોને દેખી ન દુસ્મન જાય કરી.

જુડી. ૩

પહાણુ પરણ્યે ન સંસાર સુખ મજે, જેની પ્રિતીથી ભિંત ભય ન ટોજે;

વિલી વાણીથી વધવું કે વિલુ વરી.

જુડી. ૪

હારય કરતાં ન આવે બિડી હશી, મજે મળતાં મટે નહિ ફિકર કરી;

તન તાપ ત્રિવિધી ન જાય જરી.

જુડી. ૫

બકરો કંઠે આંચળ પય પાણી નથી, કદી કાળ શમાવે ન કથન કથી;

અંગ અર્નગ પીડા નવ જાય પરી.

જુડી. ૬

મિરાં—અરે પિતાજી આમ છેક છેલે પાટલે શું બોલો છો ! આંખો

ઉઘાડો આંખો ! પડળ ઉતરાવો પડળ ! અત્તાનરૂપી અંધકાર ક્યાં સુધી રહેશે.

(મિરાં) રાગ; તારી તુખીનાં જળ મીઠાં મારા બાવાજી.

રકં ખેટીનું બોલ્યું બા...૫ રહે રાખોજી;

જપતાં જગતપતિ જ...૫ ઉઠે આખોજી.

સમર્થે શમે સંતા...૫ રહે રાખોજી;

પ્રભુ પ્રભજણે પા...૫ ઉઠે આખોજી.

- સાચે દીલ સેવા કરી, દળશે જાણે દુઃખ;
પિતા પથ્થર શું કહો, આંખુ જણાવા મુખ. ૩૬. ૧
- માઝા મુઠી નવ ખસે, સમુદ્ર છે સમતુલ્ય;
સૃષ્ટિમાં વૃષ્ટિ કરે, માણેક મોતી અમુલ્ય. ૩૬. ૨
- હિમાચળ હાલે નહિ, આલે ઔપધ પુર;
અડગ થઇ આવતી તણું, નછી. વધારે તુર. ૩૬. ૩
- *નરમાદા મોતી મળે, છેદુ હોય ગાઉ કોડ;
વજ્ર પેટીમાં પુરીએ, સમી સંધ્યાએ જોડાજોડ. ૩૬. ૪
- ચુંગક ચિત્તમાં ક્યાં થકી, લોહ પકડ્યનું લક્ષ;
ભુદ્ધિમાં શુદ્ધિ કરો, ઉદ્વાડી અંતર ચક્ષ. ૩૬. ૫
- દક્ષિત પુત્ર પ્રહ્લાદજી, બળતે મારી બાથ;
પ્રેમે પ્રગટ્યા ત્યાં પ્રભુ, નિશ્ચે નરહરી નાથ. ૩૬. ૬
- જ્યોતિ રૂપે જગતો, ભક્ત તણો પ્રતિપાળ;
અણું કણું ઉજાશે છે, સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ. ૩૬. ૭
- *હુંડી કેરા અંકને, ઓળખે અછક્ષવંત;
અછક્ષનો હોય આગળો, આખર આણે અંત. ૩૬. ૮

મિત્રાં—પિતાજી; આજ સુધી તમે જેની સેવા કરી એજ આ શ્રદ્ધિના સાંચાની કુંચી ફેરવનાર છે; એજ આ નૌતમ નાટક ભૂમિનો નાટકકાર છે. દેવના દેવતની દોરી એનાજ હાથમાં છે. દેવમાં દેવાતન નથી સમજતા તે માત્ર આંખના વિકારનુંજ કારણ છે.

(રાણો) રાગ; નિર્ધ્રન પણ નયણું ઠરશેરે. (મામેરૂ.)

છે છાકર મતમાં છારીરે; નછી બતાવે નાદાની.

કેમ સમજે કાળી ગોરીરે. નછી. ૧

*નરમાદા મોતી=એ મોતી જવલ્લા કોઈ શીપમાં પેંદા થાય છે, જેમાં શ્રી હરિએ એ ચમત્કાર મુક્યો છે કે, માદા મોતીને એક જગાએ રાખી નર મોતીને ગમે તેટલે દુર. લઈ જઈએ, અને કદાચ વજ્રની પેટીમાં પુરીએ લોપાણુ શ્રી સુરનારાયણ ભગવાન મેરૂ પર પળે એટલે નર મોતી માદા મોતી તે આવી મળે. નર મોતી ઉપર રાધના કણુ જેટલો એકજ ટેકરો અને માદા મોતીપર તેટલોજ ખાડો હોય છે.

* હુંડી=વહેપારીને લેણદેવડનો પત્ર. લણેલો હોય તેજ અંકને ઓળખી કિમ્મત કરે છે, અણુને કાગળીયુંજ એક.

મને મુરખ મનથી માનેરે.	નક્કી.
શાણી છો સમજી થાનેરે,	નક્કી. ૨
રાધ્યામાં સાંધી સુરતારે;	નક્કી.
જનમારો જશો ઝુરતારે,	નક્કી. ૩
નવ ધુમ્ર છાપરૂ બાજેરે;	નક્કી.
ઘી ગરમ ન થાયે રાજેરે.	નક્કી. ૪
નહિ તુર નપુષક નારીરે,	નક્કી. ૫
જેવી અપંગ અંધની ચારીરે.	નક્કી. ૫

રાણી—મારીના ગોળામાં લાકડસઘ લાકુ જેટલી મમતા રાખવી એજ બાળક બુદ્ધિનું પ્રમાણ છે.

મિરાં—વાહ વાહ ! સમજે છો તો ખરા ? પણ મિથ્યા મમત તા-
ણી છે; પાણીમાં ચાલનારનાં પગલાં ધિમાંજ પડે છે.

રાણી—શું ! તું મનેજ આણસમજી કહે છે. ક્યાં છે ભગવાન ?
ખતાવ !

મિરાં—જ્યાં નિશ્ચય છે ત્યાંજ પ્રભુ છે, સચરાચર બ્રહ્મ ત્રિલોકમાં
વ્યાપ્તમાન છે. પ્રદેહાદનું “પણ” રાખવા નિરંજન તરહરી બળતા સ્થાન-
માંથી પ્રગટ થયા હતા.

દ્રષ્ટાંત:—એકજ ઇંદ્રિના જ્ઞાનવાળો, અને શ્રીહરીને મળવાને ઉતા-
વળાઓ એક સાધુ પોતાના ગુરૂની પાસે બિજે ત્રિજે દિવસે માગણીજ
કરતો; ગુરૂજી મહારાજ મુજકુ ભગવાન દેહો ! હાકારજી દેહો હાકારજી !
ગુરૂજી કહે દેઇગે દેઇગે કોઇ દીન ! એકાન્તકી બખત, દુરસદકી બખત,
આ પ્રમાણે ગુરૂ ચેલાને અરસપરસ લાપણ ચાલ્યાજ કરે છે, એક દિવસે
ગુરૂજી સવારમાં શૌચ પાણી જંગલમાં ગયા. અનુકુળ વખત,
અને એકાન્ત જગાનો જોગ મળશે એમ જાણી ચેલો સંતાતો સંતાતો
પાછળ પાછળ ગયો. વાડને ઝાડનું ઓહુ લઇ ગુરૂજી ખેડો છે ત્યાં તરત ચે-
લાએ સામેથી અવાજ કર્યો. ગુરૂજી ! ઇસ વખત દેહો હાકારજી. આવી
નિર્લજ વર્તણૂક જોઈ ગુરૂને રીસ ચડી. પાસે ઇંટ પડી હતી તે લઇ
ફેંકી. વખત બે વખત ! ગુરૂની નાંખેલી ઇંટ એજ હાકારજી ચાલે નામ
વખત બે વખત; ભગવાન મળ્યા, હવે કશી કમીના ન રહી, એમ માની
ખરા હાકારને ખોળામાં ધાલી, ધરતી માપવા માંડી. વાળીવાટ જેવા
ઉભો ન રહ્યો. મુસાફરી કરતાં માઠા ચાર પાંચ દિવસ ન થયા ને એક
મુશાલિત શહેર આવ્યું, જે શહેરના રાજાનો કુમાર તરતજ દેવલોક થયો

હતો: શહેરમાં દાખલ થતાંજ શુકન થયા. હજારો લોકોને રો કકળ કરતા દેખી સાધુએ સ્વાલ કર્યો; ક્યા હે ! ક્યું રોતે હો ? કોન મર ગયા હે ? ઉત્તરમાં એવું સાંભળ્યું કે મહારાજ રાજાનો એકનો એક વીસ વરસનો છોકરો આજે સ્વર્ગવાસ થયો છે. મહારાજ કહે મેરે વખત જે વખત હાકોરકા મંદિર ખનખનય, તો લડકા છતા હો જાય. સાધુનાં ગાંડાં ઘેલાં વચન સાંભળી શેષ સમુદ્રમાં શુદેલા રાજાને વિશ્વાસ બેઠો. “આલા દોલાથી હરી વેગળા નથી.” મહારાજ; પુત્ર સજીવન થાય તો શ્રીહરીનું મંદિર સોનાનું કરાવું. સાધુ એકદમ ચમકીને ગાંડાની પેઢે ધ્રુમવા લાગ્યો. હે વખત જે વખત હાકોર ! ઓ મેરે હાકોર લડકેકુ છતા કરદો, તુમારા મંદિર ખનખતા હે ! ઓ મેરે હાકોર તુમારા મંદિર ખન જતા હે, જોતજોતામાં પુત્ર આજસ મોડીને ઉઠ્યો. રાજાએ સોનાનું મંદિર રચાવી તેમાં હીરા રત્નજડિત સિંહાસન ગોઠવ્યું, જેની ઉપર વખત જે વખત હાકોરને પધરાવ્યા. મંદિરનું સઘળું ખર્ચ અને સાથે સદાવૃત તે પણ રાજાએ પોતાના ખજાનેથી ચાલતુજ રાખ્યું. હાકોરજીની શેલા વધી તેની સાથે મહંતની પણ વધી. સાથે કસળી મંડિલ દેંએ હીરાના હાર અને પગમાં સોનાની ચાકડીઓ. કોઇ એક સમયના યોગે ગુરજી ફરતા ફરતા તે શહેરમાં આવ્યા, અને સંપ્રદાયના મંદિરનો લપકો જોઈ અંજાઈ ગયા. ગુરજે જોઈ એલાએ પ્રણામ કર્યા. એલાએ ગુરજે ઝાળખ્યા પણ ગુરજે તો એલાને શાનાજ ઝાળખે. ગુરજના મનમાં એમ આવ્યું કે આ સાધુ નમંતાવાળો છે, આટલી સાહેળી તથા સમૃદ્ધિ છતાં મહંત પદવીનું એને જરાએ અભિમાન નથી.

સવાર થયું કે ગુરજી રત્નન કરી સિંહાસન પર ચઢ્યા. પુજા કરવાની ઇચ્છાએ આમતેમ દ્વાંદ્વાં મારતા મુર્તિ ઝાળવા લાગ્યા, નિહાળી જોતાં દેખાળા શિવાય કાંઈ જોયું નહિ. લાલજી અગર સાન્નિગ્રામ ન જોયા ત્યારે અવાજ કરી મહંતને પૂછ્યું. અરે મહંતજી. ભગવાનની મુર્તિ કોધર હે ?

ચેલો—ક્યું કિધર હે ! એ આપકે સામનેષ હે, વખત જે વખત હાકોર. ગુરજે તો ભગવાનનું નવતર નામ સાંભળીનેજ આલા થઈ ગયા; થોડીવાર મનમાં ગડબાંગ કરી પાછા પડ્યા. ચેલો કહે ક્યું સેવા કરી ક્યા ? ગુરજે કહે હાં...કરી તો સધ. ત્યારે મહંતે પુજા શરૂ કરી ત્યારે ગુરજી પ્રભુને ઝાળખવા પાસે હિલા રહ્યા. જે ઘટને જોઈ પોતે પાછા પડ્યા હતા તેજ દેખાળાની મુજબ થવાગંઠી; ત્યારે ગુરજે પૂછ્યું, મહં-

તજ એ કાયકી મુર્તિ હે ? એલો કહે ક્યું કાયકી હે ! એ વખત બે વખત ઠાકોર આપનેઈ દીધે હેને ! મુજકું પિછાના નહિ કયા ? મેં આપકા એલા, આપ જંગલ ગયેથે ઓર મેંને કલ્લા કે ઠાકોર દયો ! તવ એઈ વખત બે વખત ઠાકોર આપનેઈ ફેંકે થેં ઠાકોરજીને રાજકા લડકાકુ જીતા ક્રિયા તો રાજને મંદિર ખતા દીધા, ઓર સદાષ્ટત બી રાજકાઈ ચલતાહે. આપને કીસકી સેવા કરી ? ચુર કહે હાં.....મેંનેબી સેવા તો કીધહે.....સર્વ બિનાને સાંભળા અવસરને યાદ કરી ગુરજ પરતાયા. અરે જ્યાં સુધી નિશ્ચય નથી ત્યાં સુધી નારાયણનાં દર્શન નથી. સ્થળે સર્વેશ્વર રમી રહ્યા છે, તેને પ્રેમીજ જીવે છે.

(મિરાં)

રાગ; ઘટમટ ભુલીરે.

જેણે ભક્તિ કરી ભરપુર, જન એ જગમાં છે;	
જેને હરજી ન આવે ઉર, ખર ને ખગમાં છે.	૧
થઈ ઘાતા ને દીધાં ઘાન, જન એ જગમાં છે;	
જેણે કર્યું પરાયુ પાન, ખર ને ખગમાં છે.	૨
જેને સદા રહે સંતોષ, જન એ જગમાં છે;	
જેને રાત દિવસ રહે રોષ, ખર ને ખગમાં છે.	૩
જેને લંપટપણની લાજ, જન એ જગમાં છે;	
કરે કુડાં કપટનાં કાજ, ખર ને ખગમાં છે.	૪
જેને ખોટા ઉપર ખાર, જન એ જગમાં છે;	
જેને પરનારીશું પ્યાર, ખર ને ખગમાં છે.	૫
જેને બાપુના બેલીની બેલ, જન એ જગમાં છે;	
જેને વાધી વિધવની વેશ, ખર ને ખગમાં છે.	૬

રાણી—મિરાં, તારા સર્વે વચન સમજણથી ભરેલાં છે, પણ એટલું યાદ રાખ કે, અન્નના અપચાથી રોગ થાય છે, તેમ વાસના રહેવાથી ફરી જન્મ ધારણ કરવો પડે છે. દષ્ટાન્ત—કોઈ એક શેકને ત્યાં દિ-કરીનો જન્મ થયો. દિવસે દિવસે તે મોટી થતી ગઈ. ત્યારે પિતાએ પુત્રિને પરણાવવાના વિચાર કરવા માંડ્યા ત્યારે પુર્વના પુત્રે કે પાપે, કન્મણે પરણવાની ના કહી, ઘણું સમજાવી છતાં એકની બે ન થઈ. દિકરી પોતાના એકાન્ત મહેલમાં દિવસ ગુજારવા લાગી, સદગુણી સ્ત્રિ-યોના સદવાસથી સદગુણની સાડી શરીર પર ધારણ કરતી ગઈ, જેમ જેમ વરસ વીતતાં જાય તેમ તેમ પિતાની દ્રિકરમાં વધારો થતો જાય.

જ્યારે પુછે છે ત્યારે તારા જેવી હડીલી તે પરણવાની નાજ કહે. કોઇ પુ-
રુષનું મોં જોવાની બાધા કરી તો તેના અંગને સ્પર્ષ કરવાની તો વાતજ
શી ! કન્યા ત્રિસ વર્ષની થઇ ચાલે એકવાર તેનું શરીર રોગને આધિન
થયું; દિનપર દિન મંદવાડ વધતો ગયો, પિતાએ વૈદ્યને બોલાવી નાડી બતાવા
વિચાર કર્યો ત્યારે કન્યાએ કહ્યું હું પુરુષનું સુખ જોવા માગતી નથી; મને
સુખેથી મરવા દો. રોગથી પીડાતા મનુષ્યને મરવુંજ સારૂ લાગે છે. ઔષધ
અને ક્રિયાથી વ્યાધીને દુર કરશો તો વળી કોઇ દિવસ વ્યાધીને આધીન
થઇ દેહ પીડા પામશે, મારે નાડી દેખાડવી નથી. શેઠ કહે દિકરી તારૂ
વચન યથાચોગ્ય છે, પણ જગતમાં મારી નિંદા થાય છે. જે પગે ચાલેછે
એટલા એમ વાત કરે છે કે, દિકરીને મહાભારત દુઃખ છે. પણ શેઠ વૈદ્ય
લાવતા નથી, મુકશે એના પૈસામાં પુજો ! આવાં કરોડ વચન મારાથી સાંભળ્યાં
જતાં નથી માટે વૈદ્યને નાડી બતાવ ? દિકરી કહે નાડી જોનાર નારી હોય
તો મારે વાંધો નથી, પુરુષના હાથનો સ્પર્ષ મારા અંગને નહિ. શેઠ કહે
દીકરી, આ તારી ખોટી હઠ છે; વૈદ્ય તો પિતા તુલ્યગ છાય એમને નાડી
દેખાડવામાં કોઇ પ્રકારનો વાંધો નહિ પિતાનો અતી આગ્રહ જોઇ દિકરીએ
આખર બાપની મરજીને આધિન થવા હા કહી. હા કહેતાની સાથેજ
વૈદ્યરાજને તેડવા શેઠે ગાડી મોકલી, થોડીજ વારે વૈદ્યરાજ પધાર્યા. વૈદ્યરાજ
પણ ઉમ્મરે પુર જુવાનીમાં હતા, વૈદે નાડી ઝાલી કે સ્ત્રિના શરીરમાં કામ-
વિકાર હાલી બેઠ્યો, ચમક અડવાથી લોઢું ચળી જાય, ઘી પડવાથી અગ્નિની
શિખા અને જળ પડવાથી કમળ વધી જાય, અગ્નિ અડવાથી ઘી ગળી જાય.
એ કુદરતના નિયમો છે. આમથી વૈદ્યરાજ નાડી પકડી રોગને પકડવાના અને
ઔષધ લાગુ પાડવાના વિચાર કરે છે; બીજી તરફથી શેઠની દીકરીના હૃદયમાં
વિષય વાસના ઉભી થઇ. અહાહાહા પુરુષના હાથનો સ્પર્ષ ચર્તામાં આટલું
સુખ મળે છે, તો તેના અંગને સ્પર્ષ કરી વિષયનું સુખ લેવાથી કેટલો બધો
આનંદ થાય; લગ્ન ન કર્યું એ મેં ભૂલજ કરી છે. સંસારનું સુખ કહી શકાય
તેમ નથી. વૈદ્યરાજ ગયા ને કન્યાનો દેહ છુટી ગયો. અંતકાળે વિષયની વાસના
રહેવાથી ગણિકાને ઘેર આવતાર થયો. સમજણમાં આવ્યે અને પૂર્વાના પુન્યે,
પૂર્વ અવતારનું જ્ઞાન થયું. અરે પુર્વે હું શેઠની પુત્રી હતી. શિયળને સાચવી
સ્વર્ગમાં જવાની તૈયારીમાં હતી, પણ આખર વિષયાંકુર પુટવાથી, ગણિકાનો
અવતાર આવ્યો છે, શત્રુ અગ્નિ અને રણ એ શેષ રહેવાની વૃદ્ધિને પામી
જાય છે. શું કરે લેખ અપરાધથી આવા ભવ દુઃખમાં પડી તો 'ગણિકાનાં
કૃત્ય કરીને તો કોટીકલ્પે નકંથી બહાર નિકળવા પામનાર નથી. અસ મારે

તો શ્રી હરીની ભક્તિ કરીને ભવસાગરને પાર કરવો. ધારણા પ્રમાણે સદ્બુદ્ધિ રાખી, વિષય વિકારને વશ રાખી, શમ દમ શિયળને સાધી, સ્વર્ગમાં ગઇ.

મિરાં—પિતાજી ! દ્રષ્ટાન્ત તો ઉત્તમ કહ્યું. વાસના વિકારને પામી દુઃખના ડુંગર ડોલાવે છે, પણ વાસનાને વિષેય ભોગવી તૃપ્ત કરી હોય તો ફેર વિકારને પામવાની ફિકર રહે નહિ.

રાણી—લગ્ન કરી સ્વામિ કર્યા વિના તે કેમ બનશે ?

મિરાં—પિતાજી નજીવા પ્રશ્ન કરી મને શરમાવો નહિ ! જે વરને હું વરી છું, તે અજરામર અખંડાનંદ સ્વામિ સર્વ સુખ આપવાને શક્તિમાન છે.

મિરાંનો દ્રઢ નિશ્ચય અને શ્રીરંગમાં પુર્ણ વિશ્વાસ જોઇ રાણાનો ક્રોધ શમી ગયો; અને વિચાર કર્યો કે, હાલતો ચાલે છે તેમ ચાલવા દેવું; વળી આગળ ઉપર સૌ સારાં વાનાં થશે. ખેટા મિરાં; આજથી આ શ્રીહરીની સમ્પૂર્ણ સેવા કરવાનું તનેજ સોંપું છું, તારા ઉછળતા કુમળા હૃદયમાં વાસ પુરી પ્રભુ તારી મનકામના પુરી પાડે એવી મારી આશિષ છે. અનુકુળ અને વિનય ભરેલી વાણી સાંભળી મિરાંના હૃદયનો પાર ન રહ્યો. પ્રભુને સુગંધીદાર તેલથી મર્દન કરાવી, કેશર સ્નાન કરાવી; વાધા વસ્ત્ર અલંકર ધરાવી; ધુપ દિપ નૈવેદ્ય આરતી કરી, હાથમાં વિણા લઇ. સન્મુખ ઉભી ઉભી મિરાં કિર્તન કરવા લાગી.

(મિરાં) રાગ; કેશવજીરે; કિર્તન કરું છું હું કચારનો, (આચ્છવ.)

લટકાળારે, લટકે લગની લાગી; મારી ભવની ભાવટ લાગી. ૧

લટકાળારે, લટકે મંદીરમાં મહાલજે, બુડતામાં બાંહેડી ઝાલજે. ૨

લટકાળારે, મમતા મારીને મારજો, તમે ત્રિકમ ત્રિવેણીમાં તારજો. ૩

લટકાળારે, નારી થઇછું નંદનંદની, હરી કાંશી ટાળો જેમ કંદની. ૪

લટકાળારે, મારી તે પુતના માશી; હરી કુબળ કંસની દાસી. ૫

લટકાળારે, પટકુળ પંચાળીનાં પુરીઆં, આજે ઓધારી લેજો અધુરીઆં ૬

લટકાળારે, બળતા બચાવ્યા ભક્ત લાખમાં; દુર્યોધન રોળ્યો રાખમાં. ૭

લટકાળારે, ખેતી બચાવી પડી કાળમાં; હોમ્યા કિચક અગનની ઝાળમાં. ૮

લટકાળારે, મામે મથુરામાં મારીઓ, એક આંગળા ગોવર્ધન ધારીઓ. ૯

લટકાળારે, ગેડી ધારીને ગાય ચારતા; દહિત કપડી કુલાન્દીને માસતા. ૧૦

લટકાળારે; ગોપીઓને રાસ રમાડતા; તમે બ્રાહ્મણને ભોજન જમાડતા. ૧૧

લટકાળારે, બાપુના બેલીની બેલ છે; સારો સંસાર ખેડાડીનો બેલ છે. ૧૨

રાગ; રામ રૂપા જેણે રીતમાં રે જે શ્રીકૃષ્ણ,

ભૂલી લમે જે ભોળા લામની;

શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ.

લગની લાગી છે નીજ નામની.

શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ.

ધન્ય અવતાર છેરે, ખેડો પેસે પાર છેરે;

મુરતા ખેડી છે મુંદિરે રથામની.

શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૧

ભાઈ અવતાર છેરે, ભૂતળમાં ભાર છેરે;

ચિત્તહુ ચોરી કરે ચામની.

શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૨

ધન્ય એનો બોલછેરે, મણિ સમો તોલ છેરે;

બપ બપે દીન બમની.

શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૩

વદાસો વેબોગ છેરે; ભુકાનો ભોગ છેરે;

બેઠએ નિશાની દેવી કામની.

શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૪

પરની નારીમાં પ્રીતી, ભૂદરની ના રહી લિતી;

કાયા નહિ કુતરાના કામની.

શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૫

પુત્રીને પરમેશ્વર સોંપી રાણો રાજકાળમાં ચિત્ત ચોટાડવા લાગ્યો, પણ વિશ્વાસ વિનાનું વદાણુ દુખે છે, અને ગાંડી છોડીને કશી ગમ પડતી નથી એની બાળક બુદ્ધિ ક્યાં મુઠી રહેશે, પણ તેમાં મારીજ બૂલ છે, બે એવાં પુતળાની પુજા મેંજ ન કરી હોત તો કન્યા બેવાજ ક્યાંથી પામત. માતાપિતાના આચર્યુની અસર બાળકાને ઝટ થાય છે, શું કરવું, કાંઈ સુજ પડતી નથી. આદિ મિરાં એક ચિત્તે શ્રી હરીની સેવા પુજા કરે છે, ભજન કિર્તન કરે છે ધ્યાન ધરે છે, ભગવાનને અવનવા ભોગ ધરાવે છે, અને તે પ્રસાદી આવી ચડેલા સંત સાધુને જમાડે છે. મિરાંના મંદિરે મિથાન મળે છે, એમ બપુથી જમવામાં કણુ મગ્ર વેગી રસના ઇંડને આશ્રિત થઈ વારંવાર આવતા. વળી જતાં આવતાં જત્રાણુ સુસાદર પણ આવતા, મિરાં સૌનો સત્કાર કરતી, આદરભાવ આપતી અને પ્રભુ પ્રસાદીથી સર્વને સંતોષતી, પાત્ર કે કુપાત્ર બોલી નહતી, ખરો છે કે છે તે પરખવા મિરાં પંચાત કરતી નહિ, માત્ર અનદાન કરવાથી આત્માનંદ આનંદમાં રહે છે એમ સમજી, સર્વને ભોજન કરાવતી અને તેમની પાસે ભજન કરાવતી.

વારાહરતી હજારે સંતસાધુ આવતા, પણ મદા પતિવ્રતા મિરાં પતિ પરમેશ્વર શિવાયે સ્વાભાવિક કોષ પુરૂષનું મુખ બોલે નહિ; સ્વાભાવિક રીતે બોલી ન હતી તો આતુરતાથી તો જુવેજ શાનું ? વળતે કોષનું મુખ બેવાઈ જવાય તો પુરૂષવત્ર નહિ પણ સ્ત્રીવત્ર માની લેતી, મારીનું ઢેઠુ

અને સોનાની ચોરાશી બેઠે જેને સરખીજ-કિમ્મતે છે, એવા રંગા વંકા જેવા ભક્ત; વળી જેની દ્રષ્ટિએ ઉર્વશી અપ્સરા અને ચાંડાળણી સરખીજ દેખાય છે એવા શુકદેવજી જેવા યોગી; હંસ જેમ સેળસેળ થયેલા પાણી તથા દુધને જુદાં પાડે છે, તેમજ જડ ચૈતન્યને અલગ દર્શાવે એવા, ગોરખનાથ જેવા સિદ્ધ પુરૂષો આવે ત્યારે તેમના મુખથી કાંઈક સાંભળવાની મિરાં આવુરતા રાખતી. મનકામના પુરી કરવા અને અંતઃકરણને અમૃતની ધારા રૂપ સંતના શબ્દથી ભરવા, મંદિરના રંગ મંડપમાં બેઠક રચાવતી, નિત્યના જેજે પ્રેમી અને નેમી મનુષ્યો કથા શ્રવણ કરવા આવતા તેમને માટે બેસવાને લાયક ગોઠવણ કરાવી રાખી હતી. જ્યાં સ્ત્રીઓ પુરૂષોને અને પુરૂષો સ્ત્રીઓને જોઈ ન શકે તો સ્પર્શસ્પર્શ તો ક્યાંથીજ થાય, પોતે અંદરની જગ્યામાં આડો પડેલો રાખી દેવસિંહાસન પાસે બેસતી, પ્રભુમાં ધ્યાન અને કથામાં કાનજ રાખતી. કથાની અંતે પોતે હમેશ એક કિર્તન ગાતી તે આવેલા ઉમંગથી ઉપાડતા હતા, નગ્રમાં ચાલતી ચર્ચાથી, લક્ષ્મિ-વરની ક્ષિપ્રાના દર્શન કરવા, મધુસૂદન ભગવાનમાં ભમતી મિરાંનું મુખ નિહાળવા તથા સંતસમાગમનો સાર જેવા એક દિવસ રાજ તથા રાણી બન્ને આગ્યાં. મહાત્મા પુરુષની વાણી શ્રવણ કરી મિરાંના મુખથી ગવાતાં કિર્તન સાંભળવા અને આનંદમાં ઉભાં છે, મિરાંએ ધરણીધરનું ધ્યાન કરી સ્તુતિ કરવા માંડી.

(મિરાં) રાગ; ગાન્યા ગિરધારી. (આચ્છવ)

સારી સુરત તારી શામળા, મધુરી મુરતે મોહું મનરે;	સુંદર શામળાઆ.
હરીના સાથ રહ્યા આંગળા, ધુળમાં રોળાયુ ધતરે.	સુંદર શામળાઆ. ૧
વરણાગીઆ મુઠ વાંકડી, અલબેલા આંજ આંખરે;	સુંદર૦
મણિ માણેક મુગટે જડયા, જોતાં વળે છે આંખરે.	સુંદર૦ ૨
પીળાં પિતાંબર પહેરીઆં, દિસે ન એક ડાઘરે;	સુંદર૦
કુંદન કિનારી લહેરીઆં, પેચ પાડી પહેરી પાધરે.	સુંદર૦ ૩
મહેક મારે છે માધવા, અગે અગ્રૂજ તેજરે;	સુંદર૦
વનમાળા વાસના વાધવા, કીધી છે રેલમ છેવરે.	સુંદર૦ ૪
અંગે અલંકાર ઓપતા, કંકે કુસુમની માળરે;	સુંદર૦
કૌતુક કેવડો ને મોગરો, કેશરી નિવક લયું ભાળરે.	સુંદર૦ ૫.
દિપક દિશ્ત દશે દિપતા, ધર્યો દશાગે ધુપરે;	સુંદર૦
ભૂલી ભંસુ છું હું ભૂદરા, ત્રિલોચન કેરા ભુપરે;	સુંદર૦ ૬

વાંકા દિસો વરણાગીઆ, વાંકી ચતુર તારી ચાલરે;

મુંદર૦

ખાપુનો બેલી નિદાળવા, વઢાલા વઘે છે વઢાલરે.

મુંદર૦ ૭

શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

રાણી—શાણી; આ સધુ પુરુષોને સદાવ્રત આપી બહારથી નિદાય કરી દેવા એમને મંદિરમાં ટકવા દેવા એ અયોગ્ય છે.

રાણી—અરે પણ કામ શું છે એવા ભટકતા લિખારીતું !

મિરાં—માતાપિતા, તમારે પાંચે પહોંચું, સંત સમાગમ એજ મનુષ્યે સંસારશી સમુદ્ર તરવાનું નાવ છે, માટી ગથેડે ચડે છે; પાણીમાં ડુબે છે, પગથી પિલાય છે, ચાકડા પર ચકરીઓ ખાય છે, ટપકાથી ડીપાય છે, આકરા તાપમાં તપાય છે, ત્યારે વ્રજાશ્વ યજ્ઞ મુંદરીના શરીરને સ્પર્ષ કરતી મુસ્તક પર ચડે છે. સોનું અગ્નિના તાપમાં તવાય છે. એરણ અયોગની વચમાં ટીપાય છે, જતરડામાં ખિચાય છે. ત્યારે અબળાઓના અંગને સ્પર્ષ કરતુ શોભી ઉઠે છે. તેમજ જન્મજન્માતરનું મેલુ અને ત્રિવિધીના તાપમાં તપેલું મન, સંતના સમાગમ વિના, નિર્મળ પવિત્ર અને શાન્ત થતુજ નથી.

(મિરાં)

રાગ; ભાવે ભજો ભગવાન.

સેવેને સાચા સંત સદા શાન્તિ પમાડે;

આવો વિકટ સદગ સંસાર, રમકડા રૂપ રમાડે.

સંત સેવ્યા તે સુખ ઘણું પામ્યા, ચોરાશીના ચક્ર વિરામ્યા;

જેવા બરફના પર્વત ઝામ્યારે.

સદા શાન્તિ૦

શબ્દ સદત કર સંતના, ઈડ વજનાં બાણ;

મયકોડયુ નહિ મુખ તો, નિશ્ચ પામ્યો દ્વાણ.

હયળ બ્રમરના ડંખ સદે છે, પાંખોને પામી સ્વર્ગ વહે છે;

પછી હયળ ફાણ કહેછેરે.

સદા શાન્તિ૦ ૧

અમૃત સંગે +આત્મા જે, મુકો અગ્નિ માંચ;

અગ્નિ બાળે આત્માને, જેજે પકડી બાંધ.

આત્માને બળતામાં અમૃત ધાળે, શણગતની કરવાને રદાળે;

આખર દેહ દહાળેરે.

સદા શાન્તિ૦ ૨

પારમ અડતાં પાલરે, અનિમિત્તનો રંગ;

દિગ્મત પામે કરામી, અની ઓપાવે અંગ.

વહેણાનું પાણી જે જંગામાં વાળે, પિતાં પંડનાં પાતક ટાળે;

૨ અમૃત=દૂધ. + આત્મા=પાણી. ૩ અનિમિત્ત=સોડું. ૪ વહેણો=કચરો

કાદવ મળ મુત્રને ઘસડી લઈ જતો વરસાદના પાણીનો વહેતો વેગ.

ખોટું કહી કાણુ ખાળેરે.

સદા શાન્તિ ૩

શ્રી સદગુરુદેવકી જય. શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

રાણી—મિરાં, કથન કથનાર કેની વર્તણુંકનો છે તે જોવું; કે જે કહે તેનું સાંભળવુંજ ? ધણા સાધુ ઢોંગીને ધુતારા. માત્ર વેશધારી હોય છે.

મિરાં—પિતાજી; સ્વભાવ સુપડા જેવો રાખીએ. ચારણી જેવો નહિ. સુપડું નકામી વસ્તુને ઝાડકી બહાર ફેંકી દે છે ને તત્વને સંધરે છે, ચારણી સારા તત્વ પદાર્થ શારતી પાર કરી નિચે નાંખી દે છે, અને નકામી નીરસ નાંખી દેવાની વસ્તુને ગ્રહણ કરી રાખે છે. તેજ પ્રમાણે ઊપદેશકના ગુણુ અવગુણુ તરફ દ્રષ્ટિ ન કરતાં, શ્રવણ મનન અને નિદધ્યાસથી પારને પમાય છે. બાવળના ઝાડમાં કળી ન શકાય એટલી શુભાના કાંટા હોય છે, તેની છાયામાં બેસનારને તો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. લીંબડામાં ડાળે પાંખડે કડવાસ વસી રહી છે, પણ તેની શિતળ છાયાનો આશ્રય કરનારને આરોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે.

રાણી—એટી; હવે તો જક મુકી દે ! સુખને ધચ્છતી હો તો પરણવાની પ્રિતી કર ! બ્યારે કન્યાવસ્થા મટી યૌવન પ્રાપ્ત થશે ત્યારે કામદેવનાં ફિરણો કાયાને બાળશે; માટે પાણી પહેલી પાળ બાંધે તો સાફ. આ પુતળાથી પતી સુખ મળે તેમ નથી.

મિરાં—માતાજી; આવાં છેક અણુસમજણુનાં વચન કાઢી અજ્ઞાનતા જાહેર ન કરો ! શ્રી હરીએ જેને સારાસાર સમજવાની શક્તિ આપી છે. તે ગજ મુકી ગર્ધવ પર સ્વારી નહિ કરે, શક્તિને તજી શંખણીની સેવા નહિ કરે, ઘેઝર મુકી ઢેઝરાતું ભોજન નહિ કરે, ચિન્તામણી મુકી ચણોડીનો હાર ધારણુ નહિ કરે, ચિરને તજી ચિથરાં ધારણુ નહિ કરે, અને કેશર મુકી કાજળની આડ કપાળે નહિ કરે.

રાણી—રાણી; આ હડીલી છોડી ઉપરથી માર મન બિલકુલ ઉડી ગયું છે, એને માટે કાંઈ પણ વસ્તુની તમે માગણી કરશો તો હું હવેથી આપનાર નથી.

રાણી—મિરાં; જો કાંઈ કરતાં માને ને પરણવાની હા કહે તો હું રાજીને કહી તારે માટે અંગને દીપાવે એવા અમુલ્ય અલંકાર ધડાવરાવું.

મિરાં—માતાજી; જે ધરાણું મારા શરીરને દિપાવી રહ્યું છે, તે આ શ્રદ્ધિમાં ભાગ્યેજ કોઈ ભાગ્યશાળી જેવા પણ પામે છે.

રાણી—શી મિથ્યા મમતા; ક્યાં છે ધરાણું ?

રાણી—માંડ માંડ લાવશી ને માંડ શાંડ ઘી. ધરાણું ને ગાંડુ !

(મિરાં) રાગ: પ્રભાત, શામળો ધરાણું મારે સાચુરે.

શુરે કરે શણુગાર નકામા, ગોવિંદ ધરાણું મને ગમતુરે;
 વાળી નાંખી વિદ્યવર ડેરી, નાદ રહે છે નમતુરે. શુરે કરે ૧
 હાર હરીનો દેએ ધરાવું, ચતુભુજની ચુકીરે;
 લલાટનાં લક્ષ્મિવર રીઝરી, શોભા વધી મારી રીરે. શુરે કરે ૨
 કૃપ્ત નામનાં કંકણ હાથે, જુગદીશ આંજર જગમરે.
 અચ્યુત આનંદ અંબર અંગે, આંખુ રહે કેમ જગમરે. શુરે કરે ૩
 દામોદરની દામણી દીપે, કેશવ રી કંકીરે.
 વિદાનંદનો ચાક મસ્તકે, વપુ ન જાએ વંકીરે. શુરે કરે ૪
 પાએ પેંગડાં પદનાભનાં, વિષ્ણુવાં પ્રજનો સ્વામિરે;
 માદળીયુ મોહનવર કેર, ઉરમાં આનંદ પામીરે. શુરે કરે ૫
 મદિધારીનું મંગળમુત્ર, ત્રિવિક્રમની તુશીરે;
 પુષ્પદાર પરીચક્ષ પ્રભુતા, ઘઘ ગઘ ખુશી ખુશીરે. શુરે કરે ૬
 ભુક્ટી શોભા આંખી થાએ, કિમ્મત થાએ કમતીરે;
 બાપાલાલને ભુદિ અર્પો, મુઠ મુરખ છે મમતીરે. શુરે કરે ૭

શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

રાણો તથા રાણી બંને પોતાના મહેલે આવ્યાં. જેમ જેમ વખત
 જતો જાય છે તેમ તેમ નવ્ર ચર્ચા વધતી જાય છે. અનેક મનુષ્યો
 અનેક વાતો કરે છે. ભાઈ મિરાંગાઈ તો વિદ્યવર વરને વર્ષા, રાજનું તો
 ભાર્ય ઉઘડી ગયું. અરે ભાવ્ય શુ ઉઘડી ગયું કરમનું પાંદડું ફરી ગયું.
 ભાઈ ભગવાન જમાઈ થયા; હવે શી બાકી રહી. ભાઈ દીકરી સુપાત્ર
 નિઃશ્વા; રાજાજની ઈશ્વર પેઢીઓ સ્વર્ગમાં લઈ જશે. કાંઈ નહિ કાંઈ
 નહિ; રાણાજીએ આ બાબતનો હોડો વિચાર કરવો જોઈએ, દીકરી કહેલું
 ન કરે એ તે શો ગજબ! આ સઘળા લોક ચર્ચા રાજને કાને આવી,
 જેથી અતી ક્રોધ થયો. અતિ શોકાતુર ચહેરે ચોટીવાર વિચારી કરી
 રાણાએ રાણીને ફેર મિરાં પાસે મોકલ્યા. જાઓ તમારી દીકરી પુત્રિને
 છેલ્લી જિનતી કરી આવો. આજીજી કરજો અને છેવટ બે અક્ષર દાખીને
 પણ કહેજો, હવે તો હવે ઘઘ ગઘ, રાણાનો હુકમ ચતાની સાથે
 રાણી જાહેરે નાગણ નાસે તેમ રોપ ભરી મિરાં તરફ નાહી, અને
 ઘડામાં પુરાએલો સાપ અકળાતો પુંદ્રવાણ મારે તેમ એકાન્તમાં બેસી રાણા
 મુખેથી સ્વાસ નાંખવા લાગ્યો.

રાણી—કેમ મિરાં; નગ્રમાં તારી અને તેની સાથે અમારી ચર્ચા ચાલી રહી છે, તે રાણાથી સાંભળા જતી નથી. કાંતો વરવાની હા કહે નહિતો મરવાની હા કહે. હવે તારે માટે સખત ઉપાય લેવો પડશે.

[મિરાં]

ગિતિ.

વાર વાર શુ વરવું, મરવું સાચું જનમ્યેથી જાણુ;

કેડય મુકો તો સાર, વિનવું માતા જોડીને પાણુ.

(રાણી) રાગ; કાલી થઈ બોલે શુ કુંવર (મામેર)

વહેલી થા લેલી, જરા માન મિરાં મનથી માર;

શાણી સમજે તો સાર, સાર તે લાગે ખાર,

દિવાથી નવ રહે દાર, ભાંન ક્યાં ભમતુ તાર. વહેલી થા

ભમતુ તાર ભાન છે. કર! ઠેકાણે ઠીક;

પરણ્યાની પ્રિતી કરો, હોય આપની બીક;

વાસા વાણીથી વાર, બોલીતું નહિ રહે ખાર;

હોડ હું લટથી હાર, નિદાથી પડીયું નાર. વહેલી થા

મિરાં—ધિરાં માતાજી ધિરાં ! મારા પિતાએ બોલે બેસારી મને શ્રીહરી સોખ્યા છે, તેજ વખતથી ત્રિકમ સ્વરૂપમાં તાનો લાગી રહ્યો છે.

(મિરાં) રાગ; લાગ્યોરે અને નટવર શું નેડો.

લાગ્યોરે મને ત્રિકમ શુ તાનો, છખીલો તો છળ કરે છાનો;

સમજને શોચ કરે શાનો.

લાગ્યોરે.

મોહનજી શુ મોજ અતી માણું, ડગણે ને પગલે ગાઉ ગાણું;

જીવન જીવન એ જાણું.

લાગ્યોરે. ૧

દુરીજન દેશવટો દેશે ! લકુબો લુંટીને લેશે !

પ્રભુજી તો પહોચાડે પેશે.

લાગ્યોરે. ૨

લખાડીતો લેશ નહિ લાજે, ચંદન મુંકી આવળાએ બાજે;

કે ગર્ધવ ગુણ્ય લઈ ગાજે !

લાગ્યોરે. ૩

છપ્પન કોટી કિર્તિ કરે જેની, મેંતો વરમાળા ધાલી એની;

બાણુ જોડી બેસ બની બેની.

લાગ્યોરે. ૪

શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

ધુન કરતાં ધ્યાન લાગી ગયું, પગથી વૃત્ય કરતી ને મુગ્ધથી સ્તવન કરતી અવિનાશીની મુર્તિમાં એકાકાર અઘ ગઈ. રાણી આડી થોડીવારે ઉ-

હીને ચાલ્યાં ગયાં, અને આંખમાંથી આંસુ પાડતાં પતિની સમક્ષ મર્યાદા ઉભાં રહ્યાં. રાણીની મુખમુદ્રા ઉપરથી રાણાજી સમજીને હેવાલ કળી ગયા. ફિકર ન કરે રાણી; ભાવીના લખ્યા લેખ મટતા નથી. રાણી કહે રાણાજી, પુત્રિ પરણતી નથી. પણ...રાણી કહે હા હા હું સમજ્યો. “પણ” પવિત્ર છે, કેમ એજ કે બીજું? રાણી કહે હા પતી એજ; એથી સંતોષ માનવો જોઈએ. રાણી કહે તમારું સમજવું અવધ્ય માન્ય છે. હું પણ તેથીજ સંતોષવાળી ખેડો છું, તોપણ પુત્રિનો સંબંધ કરીએ તો એક સગાની હુંક વધે, વળી સારા રજવાડા જોડે સંબંધ થાય એમ સમજી પ્રયત્ન કરું છું. નહિતો પુત્રિ પગે પડવા થોડ્ય છે.

મિરાં તરફની નિરાંત વાળી, પણ ચિંતાની ચીતાએ રાણાજી અંતઃકરણ તો બળતુજ રાખ્યું. અરેરે પિતા થેર પુત્રિ અને સર્પનો આરો એ બે બરેબર છે. શ્રીહરી શ્રીહરી યા નશિય. શોકમાં ગરક થઈ રાણાજી કોઈ ન ઓળખી શકે એવો પોશાક ધારણ કરી રાત્રિએ ફરવા નિકળ્યા. મનમાં મિરાંના નામની માળા ફેરવતા બગિચામાં ગયા, ત્યાં એક જંગોએ પગીસ ત્રિશેક આણસનું ટોળું બેઠું હતું. બેઠેલા માણસો શેવો મમરા ફાકતા, લજબ્યાં મીઠાઈ ખાતા, મોઢેથી શિશીયાડા બોલાવતા હતા, અને મોજ આવે એવા તડાકા મારતા હતા. એમના તડાકા પણ મિરાંના સંબંધમાં જ હતા. દોષ દેખે નહિ એમ એક કોરાણે રાણાજી ઉભા ઉભા સાંભળે છે.

રાગ; ખખર નહિ આ જુગમે પલડી.

- (પહેલો)—સાંભળો સજ્જન સૌ રાણા;
મિરાં મિરાં માટ, ઉધમાં ઉધે છે રાણા. ૧
- (બીજો)—પરણવા લાયક પુત્ર;
હાપણ ડાહ્યા દિસે છે, પણ નથી નિર્ધિસુત્ર. ૨
- (ત્રિજો)—લલાટે લખ્યા લેખ ફળશે;
કામદેવની કૃપા થશે, તો હલકાથી હળશે, ૩
- (ચોથો)—પગીથી પરતાયું પડશે;
અબળા ઉપર આળ આવતાં પોટેપોક રડશે. ૪
- (પાંચમો)—લક્ષ વિણ લાલ કેમ લણશે;
જ્યા ફરશે કાળુ ધોળુ, નખે ક્ષિત્તી ખણશે. ૫
- (છઠો)—લાડીતે લાડ નહિ સારાં;

x નિર્ધિસુત્ર=હરી નજરવાળો. ક્ષિત્તિ=પૃથ્વિ.

રાણી—કેમ મિરાં; નગ્રમાં તારી અને તેની સાથે અમારી ચર્ચા ચાલી રહી છે, તે રાણાથી સાંભળા જતી નથી. કાંતો વરવાની હા કહે નહિતો મરવાની હા કહે. હવે તારે માટે સખત ઉપાય લેવો પડશે.

[મિરાં]

ગિતિ.

વાર વાર શુ વરવું, મરવું સાચું જનમ્મેથી જાણુ;

કેડય મુકો તો સાડ, વિનવું માતા જોડીને પાણુ.

(રાણી) રાગ; કાલી થઈ ખોલે શુ કુંવર (મામેર)

વહેલી થા ઘેલી, જરા માન મિરાં મનથી માડ;

શાણી સમજે તો સાડ, સાડ તે લાગે ખાડ,

દિવાથી નવ રહે દાડ, ભાંન ક્યાં ભમતુ તાડ. વહેલી થા

ભમતુ તાડ ભાન છે. કર! ઠેકાણે ઠીક;

પરણાની પ્રિતી કરો, હોય આપની ખીક;

વામા વાણીથી વાડ, ખોલીતું નહિ રહે આડ;

હોડ હું હઠથી હાડ, નિંદાથી પડીયું નાડ. વહેલી થા

મિરાં—ધિરા માતાજી ધિરાં ! મારા પિતાએ ખોલે બેસારી મને

શ્રીહરી સોખ્યા છે, તેજ વખતથી ત્રિકમ સ્વરૂપમાં તાનો લાગી રહ્યો છે.

(મિરાં) રાગ; લાગ્યોરે અને નટવર શું નેડો.

લાગ્યોરે મને ત્રિકમ શુ તાનો, છખીલો તો છળ કરે છાનો;

સમજીને શોચ કરે શાનો. લાગ્યોરે.

મોહનજી શુ મોજ અતી માણું, ડગણે ને પગલે ગાઉ ગાણું;

જીવન જીવન એ જાણું. લાગ્યોરે. ૧

દુરીજન દેશવટો દેશ ! લકુંબો લુંટીને લેશે !

પ્રભુજી તો પહોચાડે પેશે. લાગ્યોરે. ૨

લખાડીતો લેશ નહિ લાગે, અંદન મુંડી આવળાએ આજે;

કે ગર્ધવ ગુણ્ય લાઇ ગાજે ! લાગ્યોરે. ૩

છપન કોટી કિર્તિ કરે જેની, મેંતો વરમાળા ઘાલી એની;

આણુ જેડી બેશ બની બેની. લાગ્યોરે. ૪

શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

ધુન કરતાં ધ્યાન લાગી ગયું, પગથી નૃત્ય કરતી ને મુગ્ધ સ્તવન કરતી અવિનાશીની મુર્તિમાં એકાકાર અઘ ગર્ધ. રાણી આકી થોડીબારે ઉ-

હીને ચાલ્યાં ગયાં, અને આંખમાંથી આંસુ પાડતાં પતિની સમક્ષ મર્યાદાને ઉભાં રહ્યાં. રાણીની મુખમુદ્રા ઉપરથી રાણાજી સઘળો દેવાલ દર્શા ગયા. દ્વિકર ન કરો રાણી; ભાવીના લખ્યા લેખ મટતા નથી. રાણી કહે રાણાજી, પુત્રિ પરણતી નથી. પણ...રાણો કહે હા હા હું સમજ્યો “પણ” પવિત્ર છે, કેમ એજ કે ખીલું? રાણી કહે હા પતી એજ; એથી સંતોષ માનવો જોઈએ. રાણો કહે તમારું સમજવું અવધ્ય માન્ય છે. હું પણ તેથીજ સંતોષવાળા બેઠો છું, તોપણ પુત્રિનો સંબંધ કરીએ તો એક સગાની હુંક વધે, વળા સારા રજવાડા જોડે સંબંધ થાય એમ સમજી ગયત્ત કહે છું. નહિતો પુત્રિ પગે પડવા યોગ્ય છે.

મિરાં તરફની નિરાંત વાળી, પણ ચિંતાની ચીતાએ રાણાજી અંતઃકરણ તો બળતુજ રાખું. અરેરે પિતા ઘેર પુત્રિ અને સપત્ની સારા એ બે બરોબર છે. શ્રીદરી શ્રીદરી યા નશિખ. શોકમાં ગરક થઈ રાણાજી કોઈ ન ઓળખી શકે એવો પોશાક ધારણ કરી રાત્રિયે ફરવા નિઃશ્વ્યા. મનમાં મિરાંના નામની માળા ફેરવતા બગિચામાં ગયા, ત્યાં એક નેંગોએ પચીસ ત્રિશેક માણસનું ટાળું બેઠું હતું. બેઠેલા માણસો એવો મમરા ફાકતા, ભજનમાં મીઠાઈ ખાતા, મોઢેથી ફિશીયાડા બોલાવતા હતા, અને મોજ આવે એવા તડાકા મારતા હતા. એમના તડાકા પણ મિરાંના સંબંધમાંજ હતા. કોઈ દેખે નહિ એમ એક કોરાણે રાણાજી ઉભા ઉભા સાંભળે છે.

રાગ; ખખર નહિ આ જુગએ પલડી.

(પહેલો)—સાંભળો મનજન સૌ રાણા;

મિરાં ધિરાં માટ, ઉંઘમાં ઉંઘે છે રાણા.

૧

(બીજો)—પરણવા લાયક પુત્રિ;

હજાપણ ડાલ્યા દિસે છે, પણ નથી નિર્ધિસુત્રિ.

૨

(ત્રિજો)—લગાડે લખ્યા લેખ ફળશે;

કામદેવની કૃપા થશે, તો દલકાયી દળશે,

૩

(ચોથો)—પછીથી પરતાવું પડશે;

અખળા ઉપર આળ આવતાં પોકેપોક રડશે.

૪

(પાંચમો)—લક્ષ વિણ લાલ કેમ લણશે;

જ્યા કરશે કાળ ધોળ, નખે ક્ષિતી ખણશે.

૫

(છઠો)—જાહીને લાડ નહિ સારાં;

ચપળા ચાળે ચઢશે, પડશે નસેનસે નારાં. ૬

(સાતમે)—ખીકતો વાઘ સમી સારી;

છેક છુટમાં છાકી રહે તો, નાક કાપે નારી. ૭

(આઠમે)—જરૂર જો આપી દે ઝેર

લાયક વરથી લગ્ન કરાવે, નવે ગ્રહ ઘેર. ૮

આ પ્રમાણે વાતો સાંભળી રાણાએ છેલ્લા શબ્દ ઝાલી લીધા; કાંતો ઉત્તમ નરથી લગ્ન કરાવવું, નહિતો જરૂર ઝેર પાવું. લગ્ન તો એ કરવાનીજ નથી; માટે ઝેર પાવું એજ લાભની વાત છે. સત્તારના પહોરમાં ઝેરનો ખાલો ભરી રાણી સાથે મોકલું.

સુયોદ્ય થતાં રાણાજી નિદ્રામાંથી જાગ્યો થયા. રત્નન સંધ્યાદીથી પરવારી રાણાને પોતાની સમક્ષમાં બોલાવી કહ્યું. તમે પતિવ્રતપણું પાળો છો તે જો ખરા અંતઃકરણથી હોય તો આજ મારો બોલ ઉઘાપશો નહિ.

રાણી—રાણાજી એ શું બોલ્યા ! આપની આજ્ઞાનું એલંધન હું કદી ન કરું.

રાણો—ન કરો તો ઝેરનો ખાલો તૈયાર કરાવ્યો છે, તે મિરાંને પાઘ ઘો; જાઓ ઝટ !

રાણી—જેવી આજ્ઞા; પણ...મિરાંને ઝેર !

રાણો—હા હા ! મિરાંને ઝેર.

રાણી—મિરાંને ઝેર તો ઝેર પણ મારેજ હાથે ?

(રાણો) રાગ; રાજ્યની ઈચ્છા નથીરે. (મૃદાલસા.)

જો તો ગોળાને પાનેરે, સમતી મિરાંને જો તો ઘોળાને પાનેરે.

જો ગોળાને આપતાં, પડશે પુત્રિ ગ્રાણુ;

પગલું જો પાછું ઘરો, ઈષ્ટદેવની આણુ. ૧

પતિવ્રતાનું પારખુ, શબ્દ કરે શિર્તાજ;

કામ કરો જો કંથનું, અતી ઉલટથી આજ. ૨

જો આપો તમો ઝેર તો, કરી મુજ પર મહેર;

કાંટો એ કંથેરનો, થાએ લિલા લહેર. ૩

રાણાની આજ્ઞા માન્ય કરી રાણી ઝેરનો ખાલો હાથમાં લઈ મિરાંના મંદિરે આવ્યાં. માતાને જોઈ મિરાંએ પ્રણામ કર્યા. શ્રીકૃષ્ણના નામ શિવાય મિરાંના મુખથી કાંઈ ઉચ્ચાર થતો ન હતો.

રાગ; લલિત જેણે આદરી, રામા રામા, (ગોરોડુંભાર.)
(રાણી) કહો ખેટા કેમ છે ? (મિરાં) કૃપ્ત કૃપ્ત; .

” ” રાણાઈની રહેમ છે.

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૧

” ” ઝાંખી ને આ ઝેર છે !

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત.

” ” જેથી કાળો ડેર છે !

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૨

” ” આને તારો અંત છે !

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત.

” ” ખોટો તારો તંત છે !

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૩

” ” દંસો આને ઉડશે;

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત.

” ” શુદ્ધિ તારી શુદ્ધે.

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૪

” ” વરાવાનું વદાસ છે;

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત.

” ” એવો વરનો દાસ છે.

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૫

” ” માની જ તો માન છે;

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત.

” ” તને ખાટું તાન છે.

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૬

” ” હજી તો ઉપાય છે;

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત.

” ” છાંચથી છુપાય છે.

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૭

” ” કથોલું કુટાય છે.

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત;

” ” લગ્ન તો લુંટાય છે.

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૮

” ” હડીલી તું દદ છે;

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત;

” ” ખોદ્યું મારૂં રદ છે !

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૯

(મિરાં) ગિતિ.

ધર્મ ધણી ઉર ધાર્યા, શાન્તિ સાચુ મસરો મંતોપ;

પરણી છું પ્રિતેથી, રખે મુજને દેતાં કાંઈ દોષ.

રાણી—(આંખમાં ઝળઝળાયાં લાવીને) આ તારા પિતાનો મોકલેલો ઝેરનો આલો ખી દેદને છોડી દે !

મિરાં—ખટુ સારૂ માતાજી. પણ તમે રોવા જેવાં કેમ થાઓ છો ? દેદ ધારણ થયો છે ત્યારથીજ વહેલો મોકો નાશવાન તો છેજ; સૃષ્ટિમાં જન્મિ સૌ મૃત્યુને આધિન છે. માતાજી આવા દગ્ગર દેદ પડી જ્યુ પણ પ્રભુ સાથે પ્રિત જોડી છે તે તોડવાની નથી. લવોલવ લગવાનની લડિનજ કરીશ.

(મિરાં) રાગ; મિરાંને પુર્વ જનમની પ્રિતરે.

મિરાંતો ગાએ ગોવિંદજનાં ગીનરે, મિરાંનું ગોટ્યું ચરણમું ચીતરે;

નામ નહિરે વિસાર.

- અન્નમેળ ઓધારીઓ, સમરે સુતનું નામ;
શલ્યાની અહલ્યા કરી, ત્રિતેથી પુરણકામ. રે; નામ. ૧
- માતા માધવદાસનાં, ધોયાં છે મળસુત્ર;
સુદામાને દયા કરી, સરગ્ગડ્યાં ઘરસુત્ર. રે; નામ. ૨
- ખળતા ઃખળતા તેલથી, રાખ્યો સુધન્વા ભક્ત;
દુગ્ધ અવિચળ ધામમાં, ઝંખી રહ્યું છે જક્ત. રે; નામ. ૩
- મધ્ધર સુખથી કહાડીઓ, હાથી મદનો પુર;
ચંદ્રહાસને ચાળ્યો, ઉલટ આણી ઉર. રે; નામ. ૪
- સુગ્રીવની સાહે થયા, માર્યો વ્યાળી વીર;
અંમરીપને ઉગારીઓ, પુર્યાં પંચાળાનાં ચીર. રે; નામ. ૫
- રાણે વિપજ મોકલ્યું, મિરાં માતા હાથ;
થાળ થયા વિણ કેમ ગ્રહુ, સમલુ વિચારે મન સાથ. રે; નામ. ૬
- થાળ કરે તો હીક નહિ, કાયા કપે આજ;
છવડો ઝાલ્યો કેમ રહે, રાજ તણું થાય છાજ. રે; નામ. ૭
- હે કોટી જ્ઞાતાંડના નાથ, દાસીની અરજ ધ્યાનમાં લઈ જવાળ
આપો. આપને નૈવેદ્ય કર્યાં વિના કોઈ પણ પદાર્થ હું સુખમાં મુકતી નથી.
એ નિયમ આજ માફ કાળજી કપાવે છે. શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ. ઝેર પ્રભુને
કેમ ધરાય ! ન ધરાય તો સુખમાં પણ ન મુકાય ! રાણીને વાર થઈ. એ-
ટલે પરિણામ જાણવાની આતુરતાનો ભરેલો રાણો રીસ કરી દોડતા આવ્યા.
મિરાં હાથમાં પાલો લઈ ખેસી રહી છે, અને ઉદાસ મોઢે રાણી સામાં
ખેડાં છે. તે જોઈને રાણાજી રોપમાં ગર્જના કરી બોલ્યા.
(રાણો) રાગ; રે જારે જાજ, પુછે શું વારે વારે. (સુધન્વા)
રે પીજ પીજ ! પાપણી વિપરે, મિરાં મરતાં જૂવે ભુગદિશ.
છેલ્લી ચારીમાં હવે પહોંચ્યું છે પાણી, પુત્રિ પીઠાવું તને અવળાં બાણી;
ફેવે ફેવે ચઢી છે રીસરે. મિરાં મરતાં. ૧
- અગ્નિ જગાડે જેવો અંગમાંથી અરણી, કંદને કપાવું તાર ધડ પડે ધરણી;
ધાશે ધાશે ધરાના ધીશરે. મિરાં મરતાં. ૨
- તનયા જાણીને તને જોષ જરા તાવી, જકડી જાણે છે જાણે જશે કેમ દાવી;
શમશેરે ઉતાડ તાર શીશરે. મિરાં મરતાં. ૩
- દેવતા અડાડ્યો તેતો દેખીને દાર, વાધરીવાડે ય્યો તે મરવાને સાર;
માર માર ! ઉગારે કેમ ધશરે. મિરાં મરતાં. ૪

* ખળતા=ખળખળતા, ઉકળતા.

x વાધરીવાડે ધો=કહેવત છે કે ધો મરવાની થાય ત્યારે વાધરીવાડે જાય.

રાણી—પીળા પાલો ! પછી જોઉં કે પ્રહારનો બળતા સ્થાલથી
અચાવનાર અને સુધન્વાને ઉડળતા તેલમાંથી ઉગારનાર તને કેમ સ્થાય કરે છે !

મિરાં—પિતાજી; પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે મને પ્રભુ ઉગારશે.

રાણી—અરે વિશ્વાસે તો કંઈકનાં વહાણુ જુડી ગયાં.

[મિરાં] રાગઃ લાલજી આકડીએથી રડયા ખડયા.

સુંદર શામળા લગવાન.

નક્કી નથી થવાનો, ગોવિંદ ગરથી નાશ; છે વિશ્વાસ; સુંદર.

જય જગમગ જ્યોતિ, પ્રણમ પુર પ્રકાશ. છે...સુંદર. ૧

પૃથ્વી પાણી પાવક, વાયુ વિશ્વાકાશ; છે...સુંદર.

તેમાં તિવ્ર તેજ છે, તાણી આંખ તકાશ. છે...સુંદર. ૨

ધેલા જ્ઞાન ઇંદ્રમાં, આવી અડ્યો ઉગ્રાશ; છે...સુંદર.

બહુ બુદ્ધિ હીણા, બોલે આપ ખડાશ. છે...સુંદર. ૩

હરી ક્ષિત્તી મધ્યમાં, ખટ સર ભરીઆ ખાસ; છે...સુંદર.

આપેથી આંખલી, ખિચી લેછે ખટાસ. છે...સુંદર. ૪

કોઈ ખાઈ તુર, કોઈમાં તિવ્ર તિખાસ; છે...સુંદર.

લ્યો લક્ષ લીંબડો, ક્યાંથી લે કડવાસ. છે...સુંદર. ૫

જુવો આંખા કેરી, કેરી માંહે મિઠાશ; છે...સુંદર.

પેજો પંકજ પુષ્પે, પાણીનો નહિ પાસ. છે...સુંદર. ૬

સૃષ્ટિનું ઢાંકણુ, ઢાંકે ઢંગ કપાસ; છે...સુંદર.

કરો અકળકળાનો તિવ્ર નજરથી તપાસ. છે...સુંદર. ૭

હરી અગણિત પુષ્પે, પુષ્પો વનમાં વાસ. છે...સુંદર.

ધોળાં પિળાં ગુલાબી, કાઠને રંગે રતાશ. છે...સુંદર. ૮

શિતળ જળ સૌને, ચંદ્રે વિપરીત વાસ; છે...સુંદર.

ગુલ, અંધો ભોગરો, કરતુરીને ખરાસ. છે...સુંદર. ૯

પાણી વિણ પથ્થરમાં, ઘેરી ઉગે ધાસ; છે...સુંદર.

ત્રિકમને ભૂલ્યા, તેને રહી તંગાશ. છે...સુંદર. ૧૦

સૃષ્ટિમાં શોભા, લલાટમાં લાલાશ; છે...સુંદર.

બળાનાપતિ રાજો, આપુની આલાશ. છે...સુંદર. ૧૧

૧ પંકજ=કમળ.

ચંદ્રે વિપરીત વાસ=જુદી જુદી જાતના પુલોમાં જુદી જુદી સુધ.

ગુલ=ગુલાબનું પુલ.

શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

મિરાંએ પ્યાલો હાથમાં ઝાલી પ્રભુની સનમુખ ધર્યો.

રાણો—તારા પ્રભુને ધરાવતી હૃદય ? દોકર થાળ કરીએ છીએ તો પાશર લાર ઓછો થતો નથી, ગંગાજળ ધરીએ છીએ તો અંજળી ઓછુ થયું માલમ પડતુ નથી. એ પથ્થરની પુતળી શું પાન કરે !

મિરાં—પિતાણ; મધમાંખી પુલમાંથી મધુર રસ લઇ મધપુડો રચે છે; પણ પુલ સામુ જોતાં શું જતું રહ્યું તે સમજતું નથી. સુર્યનાં તાપે સુમાર વિનાનું પાણી સોસાય છે, પણ સમુદ્ર પોતાનો કિનારો મુકી પાછો પડતો નથી. કપુરને સળગાવતાં રાખ પણ રહેતી નથી. શ્રી હરીની અજબ લીલાનું વર્ણન કરતાં શહેસ્ર છબ્બાથી શેષ ભગવાન પાર નથી પામ્યા તો હું પામર શું પહોંચી શકું. મારા પ્રિતમ પાન કરશે ને ઓછુ વત્તુ માલમ નહિ પડે. તે છતાં આપને ચમત્કાર જોવાની ઇચ્છા છે તો જરૂર દેખાડશે.

શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

(કવિ)

રાગ; ગિતિ.

ભોગ ધર્યો લાવેથી, ગુણાતીતના ગુણની છે ગમ;

પાન પ્રભુએ કરીયુ, મોહક મુર્તિ થઇ લીલી છમ.

શ્રીગિરીવરધારી ભગવાનની મુર્તિનો રંગ બદલાયો, અને મિરાં પ્રભુ પાસેથી પ્યાલો લઇ, શ્રીગિરીવરધારી લાલકી જય, કરી ગટગટ પી ગયાં. પ્યાલો પીને પ્રભુનાં દર્શન કરતાં હરીને સર્વોગે ઝેર જણાયું. હે પ્રભુ ઝેરના સમુદ્રથી કાળી નાગને નાથતાં, ઝેરથી ભરેલા જુમનાંજનાં ધરાના પાણીનું પાન કરતાં, શેષનારાયણની શેષા કરી સુતાં, ઝેર ન જણાય અને આજે અંજળી આચમન કરી, ઝેરનુંજ પુતળ બની ગયા. ગિરધારી ગિરધારી. સમૃદ્ધિનો નાશ થતાં, વહાલાનું મૃત્યુ થતાં, માણસના મુખ ઉપર અને લેણદાર દેખી દેણદારના મુખ ઉપર, જે દેખાવ દેખાય છે, તે દેખાવ રાણાના મુખ ઉપર ખડો થયો. હાથ જોડી મિરાંને કરગરી કહેવા લાગ્યો. હે મહાસતિ પુત્રિ, હે કુળને દિપાવનાર દિકરી, હું તારી હજારો વાર ક્ષમા માગુ છું. રંગીલાનો રંગ બદલાયો એ માત્ર મારે અજ્ઞાનથી અંધાર દુર કરવાનોજ દિપક છે. શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

(રાણો) રાગ; તમે હળવે હાલો ચાલો. (હરિશ્ચંદ્ર).

રે. ભુધરજી હું ભૂલ્યો ભૂલ્યો, ભૂલ્યો ભૂલ્યો રહ્યું નહિ જ્ઞાન;

દિન બંધુ હું હુલ્યો, હુલ્યો હુલ્યો, નક્કી બન્યો નાદાન.

ભુલ્યો હુલ્યો ફેકટ પુલ્યો, ઝુલ્યો હું અંતરીચ્છન્ન;
 ભક્તિ કરી નહિ ભાવે તમારી, ઢળીઓ *દિમ્બર જાળ. રે ભૂધરજી. ૧
 હુંડીમાં દસ્તુરી મહેકે મધુરી, હરણી તો ધરણીમાં ધાય;
 આંખોનો આગળો હોય અર્ધર્મિ, અર્ધ વિના અથડાય. રે ભૂધરજી. ૨
 ઢિંગલા ઢિંગલી રમત રમે, જેમ મુત સજી સંસાર;
 માટીના ઢેકાને મગદળ માને, કચરો લહે કંસાર. રે ભૂધરજી. ૩
 વર્ષોનાં વર્ષો સેવા સજી, પણ લેશ પડે નહિ પ્રીછ;
 ઘોડો ગધેડો હંટ આખલો, રોઝમાં ગણુશો કે રીંછ. રે ભૂધરજી. ૪
 ભવો ભવે કરે ભક્તિ તમારી, વિઠ્ઠલ વર ઘો આજ;
 મિરાંની મારી માણુ માધવજી, સરવા સઘણાં કાજ. રે ભૂધરજી. ૫
 કુળની તારણુ અવતરી કારણુ, ઢેકાણુ કારણુ બાળ;
 શાન્તિને પામ્યો સહજે શમી ગઈ, જરણુ મંરણુની ઝાળ. રે ભૂધરજી. ૬

શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

(કવિ) રાગ; આમેરા આઠે મહેતે તૈયારી કીધી. (મામેર.)

જયજય જગજ્યોતિ, જય જય ભુગણવન,
 હરી આપ ચરણમાં, અર્પું તન મન ધન. ૧
 ભક્તિમાં શક્તિ, શામ મહુણા સાગી;
 જેને જાણુ પડી નહિ, તેની શુદ્ધિ કાગી. ૨
 રાણાની રીસ ગઈ, નમ્યો મિરાંને ચણું;
 ઓધાર્યો હરિએ, આપ અશણું શણું. ૩
 આખ્યાન મિરાંનું, પવિત્ર પુરણુ સાર;
 કરે શ્રવણુ મનન, તે પામે નિશ્ચે પાર. ૪
 થઈ સતિ શિરોમણુ, વિઠ્ઠલવરથી વહાલ;
 ગુણુ ગાય ગિરાએ, સેવક બાપાલાલ. ૫
 કીર્તિ કર્તાની, કોડે કરે કરજોડ;
 હરિજન સૌ ખોલો, જય જય શ્રી રણુછોડ. ૬

શ્રીગિરીવરધારી લાલકી જય.

મિર્ચ ચરિત્ર; સંપૂર્ણ.

અમર—વાદ ! વાદ ! આપની અમૃતરૂપી વાણીની ધારાએ મારા યજ્ઞતા હૃદયને રત્ન તરુ કર્યું છે. નૈપથ્યપતિનું ચરિત્ર સાંભળીને તો મારાં ફેવેફેવાં ખડાં થઈ ગયાં. હું કૃપાનાથ દમયંતિ નળને ફરી પ્રાપ્ત થઈ તેમજ સદન તથા ઉદ્ધાસ આ સેવકને પ્રાપ્ત થાય એવી આશીર્વાદ આપો, અને સતિ દ્રૌપદીની પ્રભુએ લલગ્ન રાખી નમ્ર ન થવા દીધી, તેમજ કોઈ પાપી એમના શિષ્યજનો પરાભવ ન કરી શકે એવું અભય વચન કહો !

મહંત—અમર; નિર્ભય રહે ! નિશ્ચિત રહે ! સદન તથા ઉદ્ધાસ મહા સતીઓ તથા મહા પ્રતિષ્ઠતાઓની પંક્તિની છે. તેમનો તને મેળાપ થશે, પાપીને પાપનું ફળ મળશે. આખર જય થશે. હવે હું રજા માણું છું; તારા ચરણમાં મારા પ્રણામ છે.

અમર—અરર; એ શું બોલ્યા ! ધારા ચરણમાં આપના પ્રણામ ?

મહંત—અમર; મેં અધટિત ઉચ્ચાર કર્યો નથી. અત્યાર સુધી તું રાજકુમાર છું, પણ થોડાજ વખતમાં તું રાજા થઈશ.

અમર—હે પુન્ય મહંતજી; રાજા થઈશ એટલે વિશેષ શું ? કાંઈ છું તે મરી જઈશ ?

31,207

મહંત—અમર; રાજા, એટલે રંજન કંતો; જેનાથી સર્વ રાજા. પ્રાણીમાત્રને સુખનું સાધન, રાજા એ સાધારણ મનુષ્ય નથી પણ પ્રત્યક્ષ દેવ છે, ધર્મની મુર્તિ છે, પ્રજાનો પિતા છે, અવનીતો છંદ્ર છે; અને સર્વને પુનર્ન પાત્ર છે. પ્રજાનું પ્રકૃષિત હૃદય, પ્રજાની ગતિ, પ્રજાની પ્રતિષ્ઠા અને પ્રજાનું ઉત્તમ સુખ એ રાજા છે. પ્રજા પોતાની વસ્તુનો વૈભોગ માણે છે એ રાજાની કૃપા છે. અગ્નિરૂપ રાજાના તાપથી અધર્મિયો અધર્મ કરતા; ચોર ચોરી કરતા અને વ્યભિચારી વ્યભિચાર કરતા અટકે છે. જેમ સંનુદ્રમાં રહેલાં નાના માછલાંનો મોટો મગરમચ્છ નાશ કરે છે, તેમ રાજા વગર; યજ્ઞવાન મનુષ્યો નિર્બળની સ્ત્રીઓનું હરણ કરે છે અને લક્ષ્મિને હુટે છે, રાજા વગર પ્રજા પરસ્પર વૈર કરી કુસંપરૂપી દુઃખને દેખે છે, તથા કાળે કરી પરાભવને પામે છે. વિશાળ વૃક્ષની ઊંચામાં પહોંચે જોઈ કલોલ કરે છે, તેમ રાજાની રહેમ નજરથી રેવત સદા આનંદમાં રહે છે. સુર્યરૂપ રાજાના પડતા કિરણોના અન્વણામાં પુરુષની રક્ષણ શિવાય સ્ત્રીઓ અલંકાર ધરી નિર્ભય ફરે છે, યજ્ઞાદી શુભ કાર્યો પણ રાજાના રક્ષણથી જ થાય છે. જેમ સિંહથી રક્ષણ થતાં વનને કાપવા કોઈની હિંમત ચાલતી નથી, તેમ સ્વયં રાજાની રેવતને કોઈ પીડા આપી શકતું નથી. ધર્મનું તથા ન્યાતનું બંધારણ પણ રાજા વડેજ